PUBLICAŢIILE
INSTITUTULUI SOCIAL BANAT-CRIŞANA

Banatul de altădată

Studii istorice

Vol. I

DIRECTOR
Dr. C. GROFŞOREAN

COMITETUL DE REDACŢIE:
Tr. Biräescu, şeful Of. Stat. al Municipiului, prof. univ. Dr. Al. Borza, Aurel Bugariu, A. Cucu, insp. gen., prof. Şt. Manciulea, prof. Marius Moga, prof. univ. Dr. V. Motogna, Valeriu Şotropa, prof. Tr. Topliceanu

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ
TIMIŞOARA
85.469

TIMIŞOARA
1944

Cuvânt înainte

La inițiativa Institutului Social Banat Crișana s'a constituit în sânul Institutului ***Secția Istorică*** *sub președinția d-lui prof. Victor Motogna, pentru redactarea istoriei Banatului românesc de totdeauna, la înălțimea științei de azi, încadrând trecutul acestei regiuni în viața multi-seculară a Neamului Românesc.*

La apelul Institutului s'a întrunit un mănunchiu de cercetători specializați, obligându-se, ca să întocmească — în strânsă colaborare — această operă, pe care o reclamă interesele superioare de ordin național. Cu atât mai vârtos că, nici una din provinciile românești n'are un trecut atât de străvechiu și de bogat în evenimente, vrednice să fie veșnicite în analele neamului, ca ținutul dintre Dunăre, Tisa, Mureș și Carpați.

Izvoare numeroase adunate prin colecții și publicații ungurești și germane au fost întrebuințate, până acuma, de autori străini, pentru a scrie istoria unor neamuri, care avuse numai trecătoare legături cu acest colț de țară.

Puținii scriitori români, care au încercat, să facă același lucru din punct de vedere al poporului nostru, n'au reușit, fiindcă n'au întrebuințat documentele originale, ci s'au mulțumit să prelucre scrierile Ungurilor și Germanilor, cu mai multă sau mai puțină independență.

A sosit, deci, timpul, ca să întocmim istoria românească a Banatului, care să reogindească viața poporului autohton, așa cum s'a scurs ea din timpuri imemoriale până în zilele noastre.

Cumpănind, însă, modestele noastre puteri, nu avem curajul, ca să procedăm la înfăptuirea unei lucrări definitive, ci am hotărît, ca să redactăm mai întâiu o serie de studii și monografii

referitoare la diferitele epoci din trecutul bănățean, pe care să le dăm publicității în acest Buletin Istoric al revistei noastre.

Astfel specialiștii de pretutindeni vor avea ocazia, ca să-și facă observațiile obiective, ivindu-se poate chiar și polemici asupra problemelor controversate.

Numai dupăce aceste lucrări preliminare vor fi trecute prin sita criticii, va lua ființă sinteza istorică a Banatului în forma unei lucrări definitiv închegate, pe care o dorim, ca să fie un monument durabil, demn de faptele glorioase, săvârșite de străbunii noștri pe aceste plaiuri, care fac parte din teritorul de totdeauna a poporului și limbii românești.

Iată rostul și chemarea acestui Buletin, care pornește la drum, în alternanță și alături de Buletinul Sociografic, cu acest întâiul număr.

Contribuţii la istoria Românilor bănăţeni în evul mediu

Districtele româneşti

de **Prof. Victor Motogna**

Când Românii apar, prin veacul al XII-lea şi al XIII-lea, în lumina documentelor istorice, îi aflăm organizaţi, atât în dreapta, cât şi în stânga Dunării, sub conducerea cnejilor şi a voevozilor. In Sudul şi Răsăritul Carpaţilor, prin secolul al XIV-lea în urma unor împrejurări prielnice, au luat fiinţă două ţări româneşti, Muntenia şi Moldova, iar strămoşii noştri din Transilvania, Banat şi părţile ungurene au rămas sub stăpânirea ungurească, unde instituţia cnezatelor şi voevodatelor s'a păstrat încă multă vreme.

Ioan Bogdan,[1]) după ce a cercetat: ce erau cnejii în satele şi cătunele româneşti din Serbia veche, apoi instituţia cnezatului în Ungaria şi Transilvania, precum şi în Moldova şi Ţara Românească, se întreabă:

1. ce au fost (cnejii) înainte de această epocă în timpul când nu erau supuşi, nici regilor sârbeşti sau ungureşti, nici voevozilor munteneşti sau moldoveneşti?

2. este această instituţiune la Români o instituţie proprie, naţională, sau este împrumutată, ca şi numele cnez, dela popoarele slave?

Invăţatul nostru slavist crede că în epoca cea mai veche cnejii erau întemeietori de sate sau şefi aleşi dintre fruntaşii satelor, pe viaţă, ca să judece pe săteni după vechiul lor obiceiu. Românii îşi aveau *judecii* sau *juzii* lor, când au venit în contact cu Slavii, dela care au împrumutat numele de *cnez*.

De aici rezultă că instituţia cnezatului e de origine românească, numai numirea e un împrumut străin.

Ce priveşte originea voevodatului, acelaşi autor [2]) scrie că trebuie pusă în epoca primelor noastre relaţiuni cu Slovenii, atât în dreapta cât şi în stânga Dunării; iar desvoltarea ulterioară a acestei instituţii a rezultat din împrejurările particulare sub care s'a desfăşurat viaţa politică a poporului român.

La inceput, după I. Bogdan, voevozii au fost independenţi de orice putere de stat, fiind şefii unor confederaţiuni de cneji. Pe urmă, în timpul dominaţiunii bulgare din Nordul Dunării, au trebuit să se supună ţarilor bulgari. Dar această supunere a fost mai mult nominală.

Influenţa ţarilor bulgari în stânga Dunării a slăbit şi mai mult în veacul al X-lea, odată cu aşezarea sălbaticilor Pecenegi în câmpia munteană şi a Ungurilor în şesul Panoniei, încetând cu desăvârşire la 1018, când regatul bulgar s'a prăbuşit sub loviturile lui Vasile II Bulgaroctonul. Cu aceasta însă şi soarta voevodatelor româneşti din vechea Dacie Traiană a fost pecetluită. In veacul al XI-lea, Ungurii au luat în stăpânirea lor Banatul şi Ardealul spre Nord dela Mureş. Iar până la începutul veacului al XIII-lea au cucerit întreaga Transilvania. [3])

Amintirea acelor voevodate bulgaro-româneşti s'a păstrat în cronica lui Anonymus. *Dux* la acest cronicar înseamnă de sigur, *voevod* (conducător de oaste).

Se ştie că despre aceste evenimente nu pomeneşte nici un document contemporan. Abia la 1211, sau mai precis la 1222, se face pomenire de o *terra Blacorum* în părţile Făgăraşului, iar pe la mijlocul acestui secol, despre întâiele cnezate şi voevodate din Muntenia. Cnejii şi voevozii din Ungaria încep să fie amintiţi cu începutul secolului al XIV. După mărturia actelor, care sporesc tot mai mult, instituţia cnezatelor şi a voevodatelor, e în floare în sec. XIV şi al XV-lea; dar lipsa izvoarelor istorice nu ne îngăduie să putem reconstrui procesul de prefacere a acestor aşezăminte din momentul când Românii au ajuns sub jugul Ungurilor, până când ele apar în deplina lumină a documentelor istorice. Cercetătorul e nevoit să aplice

metoda întrebuinţată în ştiinţele experimentale, pornind dela cunoscut spre necunoscut.

Urmărind, cu ajutorul documentelor din aceia vreme, istoria familiilor de cneji şi voevozi din Ungaria, vom putea desprinde un şir de fapte importante. Unii dintre aceşti şefi ai Românilor izbutesc să-şi asigure, prin privilegii obţinute dela regii Ungariei, proprietăţile de pământ, pe care neamul lor le-a posedat încă dintr'o epocă anterioară cuceririi ungureşti, ceia ce-i asimilează cu nobilimea regatului. Cei mai mulţi dintre aceştia, părăsindu-şi credinţa strămoşească, se topesc în massa asupritorilor. Alţii, deposedaţi de pământ, sunt, cu timpul prefăcuţi în iobagi legaţi de glie.

Actele medievale adeveresc existenţa cnejilor şi a voevozilor în toate regiunile locuite de Români în cuprinsul regatului ungar. In afară de instituţia cnezatului şi a voevodatului însă, izvoarele istorice ne vorbesc, pe pământul Banatului şi în alte câteva ţinuri româneşti din Ungaria, de o organizaţie politică a poporului românesc de aici, de o importanţă covârşitoare. Aceasta e *districtul* („*districtus*" sau „*provincia Volahorum*"), sau voevodatul românesc. Astfel de întocmiri aflăm, prin veacul XIV—XVI-lea, în Maramureş, Sătmar, Sălaj, în formă de voevodate, iar districte în ţinutul Făgăraşului, Ciceului, Unguraşului, Devei şi în Valea Rodnei.

Dar mai bine cunoscute sunt cele 8 districte româneşti din Banat.

O serie de documente publicate de învăţatul ungur, Frideric Pesty [4]) şi reproduse în colecţia Hurmuzachi, ne dau putinţa să desluşim organizarea şi importanţa acestor districte, trăgând însemnate concluziuni cu privire la vechimea şi stăruinţa neamului nostru pe aceste meleaguri.

Vom pleca dela diploma regelui maghiar, Ladislau V, datată în 1457, [5]) care confirmă, pe seama celor 8 districte româneşti din Banat, drepturile şi libertăţile conferite de regii anteriori şi, apoi, vom urmări soarta lor în epocele precedente, cu ajutorul materialului documentar ce ne stă la îndemână.

Craiul Ladislau V, la cererea tuturor nobililor, cnejilor şi

a altor Români din districtul Lugoj, Sebeş, Mehadia, Almăj, Craşov, Bârzava, Comiat şi Iliada, răsplăteşte slujbele credincioase, făcute lui şi înaintaşilor săi, de către acei Români, aşezaţi la hotarele regatului, pentru paza vadurilor Dunării, contra deselor năvăliri ale Turcilor, care pradă şi duc în robie populaţia din acele părţi. Acei Români îşi expun averile şi viaţa, nepregetînd să-şi verse sângele pentru apărarea ţării.

Ca semn al recunoştinţii sale, regele confirmă Românilor şi cnejilor privilegiile asupra tuturor libertăţilor, prerogativelor şi drepturilor ce le-au fost acordate în trecut, ca şi cum acelea ar fi înşirate din cuvânt în cuvânt, în prezenta diplomă regală, dar sub aceleaşi condiţiuni, sarcini şi servituţi, sub care le-au fost date sub regii premergători ai Ungariei.

Regele va menţine pe toţi Românii şi cnejii, împreună cu urmaşii lor, în toate libertăţile, prerogativele şi drepturile amintite mai sus.

Şi pentru ca *nobilii români şi cnejii* să poată face, în unire închegată *(unione firmata)*, slujbele regelui şi ale regatului, şi mai departe, într'o măsură şi mai largă, la apărarea vadului dunărean, regele declară că, de acum înainte, nici odată nu va dărui, pe teritorul celor 8 districte, proprietăţi şi sate străinilor, decât acelora care au binemeritat, făcând servicii acelor districte. Cele 8 districte nu le va despărţi unul de altul, nu va dărui cuiva, nici nu va zălogi vreunul, ci le va păstra aşa unite la Sf-ta coroană, cum le-au ţinut şi regii anteriori. Iar districtul Comiat, care fusese zălogit de craiul Sigismund lui Ioan Huniade, fiind răscumpărat de locuitorii proprii, este reanectat la celelalte 7 districte, cu aceleaşi drepturi şi privilegii. Mai departe aprobă sus numiţilor nobili români şi cneji, privilegiul de a fi judecaţi numai de comitele aflător în fruntea lor, iar dacă nu vor fi mulţumiţi cu judecata Comitelui, de a putea apela la Judele Curiei regeşti şi dela acesta la Rege.

Comiţii şi vicecomiţii, când vor face execuţia amenzilor sau a altor pedepse, croite prin sentinţă judecătorească, să nu aibă dreptul de a le lua calul de vânătoare, armele sau pase-

rile (șoimii) și adunarea amenzilor să nu poată proceda, decât în prezența judelui acelor nobili români.

Diploma mai decretează că nobilii români din cele 8 districte sunt pe deplin asimilați cu nobilimea regatului ungar.

Cnejii sunt scutiți de plata birului regal și a altor dări.

Averea Românilor și a iobagilor lor nu va putea fi confiscată nici poprită nicăeri, de către nimeni. Pe Români și pe iobagii lor, nimeni nu-i va putea judeca, ori constrânge să apară în fața judecății cuiva.

Dacă cineva va avea ori va crede că are pâră contra unuia dintre nobili sau cneji, ori contra iobagilor lor, pe iobagi îi vor urmări în fața domnilor lor proprii, iar pe nobilii români și pe cneji înaintea Comiților. Cine nu va fi mulțumit cu sentința acestora, va putea apela la Judele curiei și la Rege.

Deși diploma lui Ladislau V e de mult cunoscută, istoricii noștri nu i-au dat încă interpretarea pe care o cere importanța covârșitoare a cuprinsului ei, nu numai pentru trecutul Banatului, ci și pentru istoria medievală a neamului românesc întreg.

Unul din argumentele pe care istoriografia ungurească le-a invocat împotriva permanenței noastre în Ardeal și Banat, e că Românii n'au avut, în evul de mijloc, nicăeri în aceste ținuturi autonomie teritorială. Invățații maghiari recunosc că la poporul românesc a existat o clasă suprapusă de cneji și voevozi, dar tăgăduiesc că strămoșii noștri ar fi posedat în Ungaria teritorii, pe care să le fi stăpânit cu drepturi autonome, cum ne-am aștepta — zic ei, — dacă ar fi adevărate spusele lui Anonymus despre existența unor voevodate românești, supuse de Unguri.

Insuși Ioan Bogdan scrie:[6]) „...dacă voevozii români din Ungaria ar fi avut în realitate situația pe care le-o dă această teorie istorică (a lui Xenopol, N. Densușianu), atunci ne-am aștepta, cu drept cuvânt, ca să fi făcut parte integrantă din baronii și nobilimea regatului și să fi hotărît, măcar în unele privințe, transformările constituționale și politice ale acestui regat. Documentele și cronicile nu ne spun însă nimic despre

aşa ceva; în viaţa statului maghiar voevozii români n'au fost nici când un factor constituţional hotărîtor".

E adevărat că dl prof. I. Lupaş a încercat să combată acest punct de vedere, susţinând că voevodatul Ardealului de sub stăpânirea regilor maghiari a însemnat prelungirea voevodatului românesc, aflat aici de Ungurii cuceritori; dar socotim că n'a izbutit. [7])

Din documentele veacului al XIV-lea nu putem desluşi puterea pe care a avut-o voevozii şi cnejii, în momentul când şi-au pierdut neatârnarea şi în cel dintâi veac al dominaţiunii ungureşti asupra pământului românesc, *afară de Banat*.

In realitate, situaţia celor 8 districte româneşti, aşa cum se poate defini pe temeiul diplomei din 1457, arată că Românii de aici se bucurau de o deplină *autonomie teritorială*, care înseamnă o stare de drept public, în afară de cadrele constituţiei maghiare, lucru, pe care de altfel, îl recunoaşte şi Fr. Pesty.

Se ştie că, în acele vremi, principalele atribuţii ale puterii de stat *(ale imperiului*, cu un cuvânt modern) erau : reglementarea dreptului de proprietate, adunarea contribuţiilor şi conducerea contingentelor armate la luptă sub steagurile regelui — ceea ce azi numim *administraţie* — şi în sfârşit judecarea şi aplanarea litigiilor între locuitori, adecă *justiţia*.

Toate atribuţiile administrative şi judecătoreşti pe teritoriu celor 8 districte din Banat se aflau în mâinile Românilor şi erau exercitate în conformitate cu normele dreptului românesc, căci prevederile constituţiei maghiare nu aflau aci aplicare. Avem aici o *Ţară Românească (terra Valahorum, Vlaşca)* sub suveranitatea Coroanei ungare.

Proprietarii de pământ din cuprinsul celor 8 districte erau nobilii şi cnejii de neam românesc. In restul regatului, Regele era, după concepţia feudală, stăpânul pământului, din care el dăruia posesiuni nobilitare particularilor şi bisericii catolice. Astfel de proprietăţi regale existau, desigur, şi în Banatul românesc, dar Suveranul se obligă, în diploma din 1457, să nu facă donaţiuni străinilor, pentru ca populaţiunea să nu se împestriţeze cu elemente străine, ci Românii să rămână într'o

unitate închegată (*unione firmata*), ca să-şi poată împlini mai bine misiunea de apărători ai hotarelor. *E altă chestiune că acest privelegiu capital n'a fost respectat de regii care au urmat.*

O altă dispoziţie a diplomei din 1457, care asigură pe seama Românilor autonomia teritorială, prevede că cele 8 districte vor rămânea unite sub Coroana ungară, neputând fi nici unul înstrăinat prin donaţiune ori zălogire.

Poporul nostru de aici era condus de o clasă suprapusă, compusă din nobili şi cneji. Nobilimea română era asimilată cu nobilimea din restul regatului; cnejii asemenea fiind scutiţi de plata oricărui fel de bir. Clasa nobilitară a Românilor împreună cu cnejii era judecată de comitele propriu (în timpurile mai vechi de *voevod*), cu drept de apel la judele curiei şi, în ultima instanţă, la rege.

Toate acestea erau drepturi străvechi, pe care diploma lui Ladislau V le confirmă numai. Dar acolo se mai adaogă: regele întăreşte „*omnia et singula eazundem Valachorum et Keniziorum privilegia, super quibuscunque eorundem libertatibus, prerogativis et juribus confecta, ac si presentibus literis nostris de verbo ad verbum inserta essent, sub illis tamen condicionibus, oneribus et servitutibus, quibus eadem emanata et per predecessores nostros Reges Hungarie ipsis concessa sunt...*“.

Care au fost acele *libertăţi, prerogative şi drepturi*, pe care regele nu le specifică, dar le confirmă, ca şi cum ar fi înşirate, în prezentul hrizov, din cuvânt în cuvânt, sub aceleaşi condiţii, cu care au emanat şi au fost acordate de regi înaintaşi?

La această întrebare nu putem da un răspuns complet, dat fiind numărul redus de documente, care fac amintire despre exercitarea acestor privilegii în câteva cazuri concrete.

In cele ce urmează vom căuta să lămurim, în trăsături generale, cu ajutorul materialului documentar scos la iveală de Frideric Pesty, în ce a constat autonomia celor 8 districte româneşti din Banat.

Cele dintâi acte din v. XIV, care pomenesc pe strămoşii noştri de aici, adeveresc că nobilii români şi cnejii alcătuiau în cuprinsul fiecărui district o *obşte*, care întrunindu-se în

adunări, împlinea importante atribuţii de drept public în administrarea şi judecarea populaţiunii din acest colţ de ţară, în conformitate cu normele aşa numitului *drept românesc*. In latinitatea medivală această obşte poartă numirea de *Universitas*.

Cea mai veche menţiune documentară a acestei instituţii este din 1369. E o cerere (Universitas Keneziorum et aliorum olahorum de districtu Sebes), pe care vom analiza-o mai la vale[8].

Din celelalte documente, pe care le vom trece în revistă, se desprind unele atribuţiuni pe care le împlinea obştiile nobilor şi cnejilor români în congregaţiunile lor[9].

Astfel în anul 1391, Nicolae, banul Severinului convoacă pe nobilii şi cnejii din districtele Sebeş, Lugoj, Comiat („Nobiles et Kenezios districtum et provinciarum quatuor scilicet de Sebus, de Lugus ac de Caran et de Komyath) ca în faţa lor să se judece un proces de proprietate între nobilul român Bogdan din Mutnic şi locuitorii (*populi* et *hosptes)* din Caran.

Un litigiu identic se aplanează la 1428 în *adunarea generală* a obştei Românilor din districtul „*Mihald*" (în congregatione nostra generali universitatis nobilium, Keneziorum ac alterius status districtus nostri Mihald). Aici întâlnim, in congregaţiunea generală, alăturea cu cnejii şi nobilii şi pe locuitorii de altă stare[10].

După mărturia acestor două acte, conflictele şi litigiile de proprietate din cuprinsul celor 8 districte româneşti se judecau în adunarea obştească, întrunită anume în acest scop, unde se ascultau fasiunile oamenilor buni şi bătrâni. O astfel de întocmire nu întâlnim în altă parte a regatului maghiar, afară de regiunile româneşti.

O altă atribuţie însemnată a obştei nobililor şi cnejilor a fost de a asista şi de a ajuta pe Banul Severinului ori pe înlocuitorul lui la judecarea proceselor penale.

La 1478[11], cei doi vicebani ai Severinului ţin în opidul Sebeş o adunare de judecată (*cum universis nobilibus et Andrea de Waralja judice nobilium districtus Karansebeş ad eundem opidum Sebes profaciendo judicio convenissemus).*

Un anumit Georgius, învinuit de săvârşirea unei crime, ca să se poată disculpa, a trebuit să joare că nu e vinovat, împreună cu alţi 11 nobili, *„iuxta antiquam et aprobatam legem districtuum volahicalium universorum"*.

In Banatul românesc, aşadară, procedura penală era normată de dreptul *românesc obişnuelnic.*

Judecarea unui făcător de rele de neam românesc după legile regatului unguresc era socotită nevalabilă. In 1371, cnejii şi nobilii români din cele 4 districte ale cetăţii Deva au izbutit să împiedece condamnarea unui criminal român cu numele Petru, fiindcă fusese judecat după legile regatului, pretinzând ca dreptatea să se facă după legea românească[12]).

In 1444 Vladislav I, regele Ungariei confirmă lui Nicolae Bizere dreptul de proprietate asupra unor posesiuni *„româneşti"* („possessiones valachicales"), sub condiţiunile obişnuite la astfel de proprietăţi din districtul Caransebeş (*„sub illis condicionibus et serviciis, quibus alie possessiones volachicales in dicto districtu tenentur et possidentur ac sub eisdem vigoribus, quibus similes possessiones volachicales per predecessores nostros Reges conferri solite... fuerunt"*[13]).

Alte documente adeveresc că împărţirea proprietăţilor moştenite se făcea, între erezi, după norme deosebite de cele uzitate în regatul unguresc, care purtau numirea generică de *ritus Volachie.*

Atâta cunoaştem din acele *libertates, prerogativa şi iura,* la care face aluzie diploma lui Ladislau V din 1457. E deajuns însă ca să ne convingem că avem de a face în Banat cu o provincie autonomă, care era administrată şi judecată după legi româneşti.

E adevărat că în schimbul acestor largi privilegii, popoarele româneşti din cele 8 districte aveau să presteze regatului servicii însemnate (*condiciones, onera* et *servitutes*). Dar pentru teza care o susţinem aici, e de o importanţă deosebită faptul că Românii de aici nu îndeplineau aceste slujbe şi sarcini individual, ca în alte părţi, ci prin organizaţia lor autonomă, obştea nobililor şi a cnejilor.

Pentru a cunoaşte mai clar felul slujbelor datorate de provincia românească, alcătuită din cele 8 districte, precum şi modul lor de îndeplinire din partea Românilor, vom reproduce cuprinsul petiţiei pe care obştea din districtul Sebeş a înaintat-o, în jurul anului 1369, Banului de Severin. Este cel mai complet document care înşiră slujbele cele mai frecvente, la care erau îndatoraţi Românii din aceste părţi[14]).

„Domnule Ban! Aducem la cunoştinţa Domniei voastre că V'am aşteptat cu cea mai fierbinte dorinţă ca, după Dumnezeu, să putem explica şi arăta Măriei Voastre, nevoile noastre. Afară de aceasta rugăm, cu prezenta petiţie, pe Măria Voastră, cu umilită rugăminte să se îndure a asculta cu bună voinţă, plângerea noastră înaintată în această chestie, căci noi, după Dumezeu şi după Domnul Rege, nu avem cui să ne arătăm necazurile decât numai pe Măria Ta. Dacă ne-am spune, în această petiţie necazurile unul după altul, s'ar prea lungi povestea, iar pentru Măria Ta ar fi neplăcut (obositor) a o asculta. Vom înşira numai câteva, capitale, binecunoscute Măriei Tale, căci acelea ne-au dus, zi de zi, la cea mai mare sărăcie şi lipsă. Intâia noastră nevoie şi-a luat începutul atunci, când Dl nostru regele a intrat în regatul Bulgariei şi noi toţi în persoană şi cu avutul nostru am mers la oaste şi am dat ospitalitate Domnului nostru regelui.

După aceasta, Domnul nostru Regele a aşezat Banatul acelui regat, pe care l-a predat Măriei Sale Dionisiu, voevodul Ardealului şi fratelui său, Banul Emeric. Ei au intrat în Vidin şi noi asemenea am intrat în Vidin, făcând parte din oaste., Apoi Domnul Voevod Dionisiu a venit aici aducând cu sine pe Impăratul Grecilor, iar noi la porunca regelui, le-am oferit atâta ospitalitate, cheltuind pentru ospătarea lor atâţia bani din care n'am putut plăti nici un dinar. Anume în contul locuitorilor din cetate (Sebes) sunt ne plătiţi 264 floreni, iar în contul districtului 150 floreni. Afară de aceasta, începând din acel ceas am eşit la oaste, cel puţin de două ori pe an. Pe de asupra am mai dat şi bani de cheltuială pentru oaste.

In fine, acum în urmă, Regele şi-a condus oştirea contra necredincioşilor săi din Muntenia. Din ceasul când a izbucnit conflictul, am ţinut mereu în Munţi, din pricina acelora, cel puţin două sute de oameni, ziua şi noaptea, până la sosirea iernei. Noi am rămas aici în *Mihald* cu 500 oameni, până la întoarcerea Domnului nostru Regelui, am dat, după porunca Măriei voastre, bani de cheltuială pentru oştire şi, afară de aceasta, am oferit Domnului nostru Regelui şi Măriei Tale ospitalitate, iar din cheltuieli n'am putut replăti comunităţii nici un dinar.

Afară de acestea, am fost jăfuiţi de armata Domnului nostru regelui, în aşa măsură, încât ni s'au distrus prin foc toate locuinţele, curiile şi clădirile, în care nu locuiau oameni, ostaşii au dus cu puterea fânul şi alte bunuri aflătoare la casele noastre. Din această pricină vitele ne-au murit de foame, iar noi ne aflăm în cea mai mare mizerie. Măria Ta mai pretinde, dela noi, provincie şi cetate (Sebeş), 300 floreni, pe care acum nu-i putem plăti în nici un chip. Cum am dat în alte vremi, am da şi acum cu dragă inimă, dar fiind peste măsură împovăraţi de atâtea nevoi, nici de cum nu putem da.

Deaceea, rugăm pe Măria Ta, plecaţi până la pământ, să ne cruţi de astă dată şi să dispui să nu se scoată de pe noi amintita sumă de floreni.

Obştea cnejilor şi a celorlalţi Români din districtul Sebeş, asemenea şi cetăţenii toţi, bogaţi şi săraci, din cetatea aceluia, credincioşii voştri *(„He (!) Universitas Kenezyorum et aliorum Olahorum de districtu Sebes, item cives et universi divites et pauperes de civitate eiusdem, fideles vestri")*.

Din acest act rezultă că Românii din districtele bănăţene făceau aici, la hotarele regatului, serviciu de mare importanţă, care nu puteau fi îndeplinite decât de o populaţie de mult aşezată şi cu o organizaţie civilă şi militară înaintată, aşa cum o atestează, la strămoşii noştri, documentele analizate mai sus. Obştea Românilor se îngrija de apărarea graniţelor; ea aduna, prin cnejii satelor, contingentele armate, care luau parte la expediţii, în oastea regală. Obştea colecta numeroasele contribuţii

în bani, pe care regele le cerea drept cheltuieli pentru întreţinerea armatei sale în vreme de războiu. Regele şi înalţii săi funcţionari, când petreceau în cuprinsul districtelor româneşti, erau întreţinuţi şi ospătaţi pe spesele obştei româneşti, repartizate apoi pe toţi locuitorii provinciei. Românii se plângeau mai ales de jafurile şi pustiirile săvârşite de armata regală, în trecerea ei prin ţinuturile lor.

O mare povară apăsa pe nobilii şi cnejii români când se ridica în apropiere vreo cetate regală, căci braţele de muncă trebuia să le dea tot ei.

In anexă reproducem un tablou cu numărul muncitorilor, pe care i-au trimis cnejii şi nobilii români din Banat, la zidirea cetăţii Orşova, din anul 1371—1372.[15])

Bănuim că şi celelalte districte, care au mai fost în Banat şi în alte regiuni româneşti din fosta Ungarie, au avut o organizaţie similară în cele dintâi vremi ale dominaţiunii ungare. In lipsă de documente acest lucru nu-l putem dovedi. Deaceea ne limităm cercetarea numai la cele 8 districte din Banat, care, în urma situaţiei lor de păzitoare a graniţei dunărene, şi-au putut păstra, timp mai îndelungat, străvechea lor organizaţie românească.

O problemă interesantă a istoriografiei noastre ar fi urmărirea, cu ajutorul documentelor, a procesului de distrugere a autonomiei districtelor româneşti prin nesocotirea treptată a privilegiilor asigurate în diploma dela 1457 şi prin contopirea districtelor în comitatele regale dintre Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi. Aceasta vom face cu alt prilej.

Aici vom încerca să desluşim origina acestei autonomii teritoriale a Românilor din Banat.

Şi istoriografia ungureaacă a căutat să dea răspuns la aceasta întrebare, dar, susţinând cu încăpăţânare că, poporul românesc s'a format în Peninsula Balcanică, de unde ar fi emigrat în Ungaria şi Ardeal, s'a încurcat în propriile-i teorii.

Istoricii maghiari susţin că, încă şi prin veacul al XIII-lea strămoşii noştri duceau o viaţă nomadă, rătăcind cu turmele lor în căutarea păşunilor şi că numai în secolul al XIV-lea au

început a se deprinde cu viaţa aşezată, fiind pe proprietăţile nobililor unguri.

Noi însă punem întrebarea: putea un popor de păstori nomazi să aducă cu sine o întocmire politică atât de desvoltată, cum era organizaţia celor 8 districte româneşti, cu obştea *(universitas)* nobililor şi a cnejilor, cu precise norme ale dreptului de proprietate şi ale procedurei penale?

Că acest lucru era cu neputinţă, recunosc şi autorii istoriei Românilor în limba maghiară, L. Gáldi şi L. Makkai, când afirmă că poporul românesc, imigrat ca nomad, a primit dela Unguri aşezămintele sale politice şi sociale.

Noi credem că nici o minte nepreocupată nu va admite o ipoteză atât de absurdă.

Rămâne o singură explicaţie admisibilă: autonomia românească a celor 8 districte valahe, atestată prin documentele v. XIV—XVII, a fost moştenită de Români dintr'o epocă anterioară cuceririi ungureşti, care i-a aflat pe aceste plaiuri ca popor aşezat, având o organizaţie politică şi socială înaintată.

Cu aceasta revenim din nou la concluziile lui Ioan Bogdan. In vremea dominaţiunii bulgare, prin veacul IX—X, Românii erau organizaţi, în Nordul Dunării în mai multe voevodate. Voevozii erau căpeteniile unor confederaţii de cneji. La începutul veacului al XI-lea, când independenţa Bulgariei sud-dunărene a apus cu desăvârşire (1018), Ungurii au pătruns în Ardealul de miază-noapte, cucerind ţărişoarele româno-bulgare de acolo, între împrejurări ce ne-au rămas necunoscute. Amintirea voevodatelor româneşti însă o aflăm în unele părţi în documentele v. XIV—XVI.

Despre supunerea Banatului din partea lui Ştefan-cel-Sfânt ne-a rămas un izvor important, *legenda Sfântului Gerard*, despre al cărei cuprins şi valoare documentară am vorbit cu alt prilej. [16])

Aici vom căuta să legăm firul desfăşurării evenimentelor istorice, în linii generale, între epoca căderii Banatului sub stăpânirea maghiară şi veacul al XIV-lea, când documentele

contimporane aruncă lumină asupra stărilor etnografice şi politice dintre Dunăre, Tisa şi Mureş.

Ne dăm seama că e vorba de veacuri, care, în lipsa de documente, sunt acoperite de întunerec. Dar o altă soluţie a problemei, care să nu aibă la temelie admiterea permanenţei Românilor pe aceste meleaguri, nu e cu putinţă.

Povestirea legendei Sf-tului Gerard, completată cu ştirile păstrate în cronica lui Anonymus, adevereşte că asupra Banatului de azi şi a ţinuturilor învecinate dinspre Nord, stăpânea, la începutul veacului XI un *duce (voevod)* cu numele Ohtum, care îşi avea capitala în *Urbs Morisena.* El, având sub stăpânire cursul inferior al Mureşului, punea mari piedici în calea transporturilor de sare ale regelui maghiar. In războiul ce a izbucnit, Sf-tul Ştefan a învins pe Ohtum, ucizându-l în luptă şi ocupându-i ţara, cu ajutorul unui trădător, pe care legenda îl numeşte *Cianadinus,* iar Anonymus *Sunad.*

Legenda spune că regele Ungariei a răsplătit pe Sunad, dând numele lui cetăţii *Morisena* şi ţării lui Ohtum (*urbs Cianadina, provincia Cianadina*). Fapt e că *„Urbs Morisena"* poartă azi la Unguri numele de *Csanád.* Pentru noi este foarte important că în cele dintâi bule papale, care pomenesc numele cel nou al capitalei lui Ohtum, întâlnim forma *Cenad,* aşa cum sună şi azi în graiul ţăranilor români din acele părţi. Aceasta e o nouă dovadă puternică despre permanenţa populaţiei româneşti în apropierea oraşului Cenad. E semnificativ că ţara lui Ohtum, anectată de Unguri, e numită de legendă *„provincia"*. Districtele din Banat încă se numesc adeseori în documente, *provincie (districtus seu provincia).* Când regele Ştefan I a alipit la Ungaria ţara lui Ohtum, o parte din ea, între Dunăre, Tisa Mureş şi Carpaţi a lăsat-o ca provincie autonomă Românilor, *aşa cum au avut-o şi* până atunci (cum spune diploma din 1247 despre cnezatul lui Litovoi) cu îndatorirea de-a fi păzitorii graniţelor, pe rând, contra Pecenegilor, Cumanilor, Bulgarilor şi a Turcilor. In fruntea acestei provincii, regele a numit un Comite în persoana lui Cenad, trădătorul şi biruitorul lui Ohtum. Când, prin veacul al XIII-lea, stăpânirea Ungariei s'a întins, până la Olt,

iar aici la hotarul de Sud s'au ridicat cetăţi întărite, s'a înfiinţat Banatul de Severin (întâiul ban e pomenit la 1233).

Confederaţiunile de cneji, care în epoca premergătoare ocupaţiunii ungureşti se numeau, probabil *jupe*, având centru câte un loc fortificat, au fost puse sub ascultarea banului de Severin, purtând în latinitatea medie numirea de *districtus*, *provincia* şi, uneori, chiar *comitatus*.

* * *

Acte din veacul al XV-lea, mai pomenesc şi alte districte româneşti, care au existat în cuprinsul judeţului Timiş (odată aflăm „districtus nostros Wolahales *Swggya*, *Swpan* et *Tewerd* vocatos în Comitatu Themesiensi existentes" iar altădată: „districtus Walachales *Swdyra*, *Monostar*, *Bosar* et *Swpan* vocatos în Comitatu Themesieuri existentes) cu centrele în *Sudgea*, *Monostor*, *Bujor* şi *Jupani*.

Al 5-lea district avea numele de *Margina*. Privilegiile acestora, cum vedem nu sunt cuprinse în diploma dela 1457, dar nu încape îndoială că şi Românii din aceste 5 districte s'au bucurat de aceleaşi drepturi şi libertăţi, în cele dintâi veacuri ale stăpânirii ungureşti[17]).

De numele altor două districte, necunoscute încă cercetătorilor, am dat în documentul din 1371—1373, reprodus în anexă, care cuprinde lista cu numărul lucrătorilor dela clădirea cetăţii Orşova. Acestea sunt *districtus de Hudus* şi *districtus de Chery*.

După părerea noastră, din ţara lui Ohtum, care se întindea şi spre Nord dela Mureş, a făcut parte şi districtul Crişului alb (*districtus albi Crisii*), despre care vorbesc câteva documente dela începutul veacului al XV-lea, descoperite de Contele Iosef Kemény şi publicate în *Uj Magyar Muzeum* (1854. v. II[18]).

In anexă dăm două din aceste acte, unul tipărit la Hurmuzachi, iar altul necunoscut colecţiilor noastre, dar menţionat de Ioan Bogdan (Originea voevodatului la Români). Mai utilizăm şi un al treilea în notele ce urmează.

Iată cuprinsul, foarte important pentru trecutul nostru depărtat, al celor 3 documente, scoase la iveală de Contele Kemeny.

Regele Ungariei, Sigismund, dăruieşte în 1404, lui Bolya, fiul lui Boar de Crişţior trei proprietăţi: Vithka, Chernethfalva, Zvalthy, aflătoare în districtul Crişului alb, cu toate foloasele, afară de cenzul sau datul oilor, pe care şi-l rezervă. Diploma de donaţiune e redactată cu toate formele unui hrizov regal de nobilare[19]).

Bolya, după cât se pare, a fost o fire violentă, căci a ucis pe un om credincios regelui, originar din Nürenberg. Pentru această crimă a fost pedepsit cu despoierea de toate bunurile sale, dar obligându-se să plătească rudelor celui ucis preţul convenit de răscumpărare, regele dă un act de graţiere restituindu-i toate proprietăţile.

In 1415, Sigismund revine asupra actului de graţiere, dând poruncă lui Pipo de Ozora, comitele de Timiş, să-i taie capul. Despre aceste fapte ne încunoştinţează următorul act al cărui cuprins îl dăm pe larg[20])

Pypo de Ozora, Comite de Timiş şi al Camerelor regale de sare, aduce la cunoştinţă că a dispus, din încredinţarea şi porunca specială a regelui, să fie decapitat *Boalya*, Voevodul de Cristior, pentru multiplele şi prea desele sale excese, infamii notorii şi vorbe de hulă, cu care el a fost învinuit, în timpuri şi locuri diverse pe drept cuvânt faţă de prea luminatul nostru Domn Regele. Toate proprietăţile şi porţiunile avute şi aflătoare în mânile lui atât cu drept perpetuu cât şi în virtutea oficiului său i le-a luat şi le-a dat în mâinile altora.

Dar Regele a luat în considerare credinţa şi vrednicia slujbelor credincioase, arătate şi săvârşite de prea nobilul Ladislau, fiul răposatului Boalya, în diverse vremi şi locuri, şi mai ales dăunăzi, când a rămas din încredinţarea lui Pipo de Ozora în regatul Bosniei, în cetatea numită Balavar, ca să apere şi să păzească regatul şi cetatea amintită, vărsând sângele său şi al slujitorilor săi. Pentru aceste vrednicii Comitele l-a recomandat în graţia lui Sigismund.

De aceea, Regele a dat ordin ca posesiunile Criştior, Rişca, Zdraveţ şi Cerneţel, aflătoare în districtul Crişului alb (*„îndistrictu albi Crisii“)* şi luate pentru excesele susnumitului *Boalya*, să fie restituite acelui Ladislau.

Ceia ce Pipo de Ozora a şi făcut (1415, Anexa Nr.IV).

Din cuprinsul acestor documente se desprind câteva concluzii de mare importanţă.

In hrizovul de nobilitare a voevodului *Boiya*, regele îi dăruieşte 4 sate, cu drept perpetuu, dar păstrează pentru visteria sa datul oilor (*quinguagesima)*, deşi iobagii români de pe moşiile nobililor unguri erau scutiţi de această contribuţie. Cazul lui *Boalya*, fiul lui Boar, voevod de Criştior, merită atenţiune şi pentru motivul că aruncă lumină asupra frământărilor, prin care trecea clasa suprapusă a poporului românesc din Ardeal, la începutul veacului al XV-lea.

Boalya, nobilitat la 1404, după 11 ani e decapitat din porunca regelui, dupăce între timp mai fusese odată pedepsit cu despoierea de bunuri, dar graţiat.

Voevodul Boalya n'a fost un trădător, căci dacă ar fi fost pedepsit cu moarte pentru înaltă trădare, regele n'ar fi dăruit din moştenirea lui fiului său, preanobilului Ladislau cele 3 sate, oricât de mari ar fi fost meritele acestuia din urmă. Boalya şi-a primit întâia pedeapsă, fiindcă a omorît pe un Neamţ; credincios Regelui. Decapitarea lui e motivată cu multiple şi prea dese excese şi cu vorbe de hulă la adresa regelui.

Aceste consideraţii ne îndreptăţesc să credem că voevodul de Criştior a fost un răsvrătit, care s'a ridicat, asemenea lui Bogdan din Cutrea Maramureşului, împotriva asupritorilor, care călcau în picioare drepturile strămoşeşti ale Românilor din acele părţi. *)

*) In noua colecţie a lui Lukinich, s'a publicat un document din anul 1379, care înşiră 6 districte româneşti noi („Districtibus Olahalibus *Halmag, Kapolna, Chych, Keresfew, Aranagh* et *Kaladna*,) aflătoare în Crişana. Despre acestea vom vorbi cu alt prilej.

I.
1369.

Domine Bane! Notificamus vestrae dominationi, ut nos vestram magnificentiam cum supremo desiderio expectavimus ab hoc, ut nostras necesitates vestre magnitudini post dominum explicare atque manifestare valeamus; preterea vestram manificentiam in presenti registro humili cum supplicatione exposcimus, ut nostram querimoniam vobis in hac parte porrectam benevole exaudire digneris, quia post dominum celi et dominum regem nulli ali nostras necessitates edicere valemus nisi vestre magnificentie; quasquidem necessitates nostras si secundum ordinem in presenti registro insereremus, longum esset enarrare per singula et vestre magnitudini audire tediosum; sed aliqua precipua et capitalia vestre magnificentie bene nota enarramus, que nos iam in maximam paupertatem et inopiam de die in diem omnino deduxerunt. Prima autem nostra necessitas tunc cepit esse, quum dominus noster rex in regnum Bulgarie intravit et nos singuli singulariter cum rebus nostris pariter et personis in ipsum exercitum ivimus et domino nostro regi hospitalitatem prebuimus; post hec dominus noster rex banatum dicti regni metavit et tradidit magnifico viro Dionysio voyvade Transilvano et fratri suo Emerico bano et ipsi Budimum intraverunt et nos omnes cum eisdem similiter ad Budinum more exercituantium intravimus. Tandem dominus Dionysius voyvada veniens adduxit secum imperatorem Grecorum, quibus per preceptum domini nostri regis tantam hospitalitatem prebuimus, quod cum tantis expensis dominum nostrum regem delicare valuissemus. Interim eodem tempore ibernico dominus noster rex cum eodem caesare venit, quibus tandem tantam hospitalitatem fecimus, quod tante pecunie in hospitalitatem solummodo supernos currerunt, de quibus adhuc nullum dinarium solvere valuimus; videlicet ducenti et LXIIII floreni sunt in numero super civitatenses solummodo, et de districtu eiusdem centum et L floreni insoluti existunt; insuper ab illa hora incipiendo annuatim bis ad minus ad exercitum ivimus et aliasque hoc expensas exercituales dedimus. Tandem et ultimo dominus

rex contra infideles suos Transalpinos exercitum restauravit, et nos ab illa hora incipiendo qua illa discorda extitit mota, in montibus alpium semper ad minus ducentos homines propter illorum die ac nocte usque ad iemem conservavimmus; insuper nos cum quingentis hominibus collectis melioribus similiter usque ad reversionem domini nostri regis ibi in Mihald mansimus ac expensas exercituales dedimus iuxta preceptum vestre dominationis, necnon domino regi et etiam vestre magnitudini hospitalitatem prebuimus, de quibus communitati nullum denarium resolvere valuimus. Preterea per exercitum eiusdem domini nostri regis in tantum devastati sumus, quod omnes nostros ortos et curias et alia edificia, in qua habitatio homini non existebat penitus et omnino combusserunt, fenum nostrum et alia utilia in domo nostra existentia mediante eorum potentia a nobis abstulerunt, propter quod pecora fame mortua sunt et nos ipsimet in penuria maxima existimus. Nunc autem vestra magnificentia trecentos florenos super nos, scilicet proviciam et civitatem postulat, quos nos nulla ratione nunc dare valemus, nam sicut aliis temporibus dedimus, sic et nunc daremus animo gratanti, prout conveniret dare vestre dominationi, sed per tot necessitates summopere agravati nullatenus dare valemus. Igitur vestram precamur dominationem humotenus provoluti quod ista vice nobis parcatis ut premissos florenos super nos exigi non faciatis.

Hec universitas Kenezjorum et aliorum olahorum de districtu Sebes, item cives et uviversi divites et pauperes de civitate enisdem fideles vestri.

(Századok, 1900, p. 608).

II.

1371-1372.

Nota quod numerus hominum in fossato castri Vrsue laborantium inferius hoc modo continetur.

Item Karapch XVIIII homines destinavit.

Item Filii Dan de Doboz XVI homines transmiserunt.

Item Johannes Filius Marchii de Dolch VI homines destinavit.

Item Petrus de Iuand I hominem destinavit.

Item de Sarad VII homineh venerunt.

Item de Kaka Paulus de Lyzkou II homines destinavit.

Item Johannes Filius Philippi de Budun I hominem destinavit.

Item Dominicus Filius Desew de Bykamezeu III homines destinavit.

Item idem Dominicus Filius Desew de Vosvar I hominem destinavit.

Item Nicolaus Filius Dominici de Fanchlaká VI homines destinavit.

Item Domicus Filius Johannes de Bykuta IV homines destinavit.

Item Nicolaus Filius Monis I hominem de Hergoja destinavit.

Item Johannes Filius Nexe de libera villa de distructu Beld VI homines destinavit.

Item de districte Sebes LXXX homines venerunt.

Item de civitate eiusdem XIII homines venerunt.

Item de Karan VI homines venerunt, tamen VII venire debuissent sed I omiserunt.

Item Dionysius Filius Pauli et Georgius nepos archiepiscopi II homines destinaverunt.

Item Blasius de Chorne I destinavit.

Item Johannes Filius Gregori de Sormuld II destinavit.

Item Nicolaus et Thomas Pythyr dicti II destinavit de villa Adriani.

Item (Lucas) Elekus Filius Luche de Poltua II destinavit.

Item Johannes Filius Nicolai et Stephanus de Chaba II destinarunt.

Item de civitate Hudus VI homines venerunt.

Item de districtu einsdem de Belebur I venit.

Item Ladislaus Filius Galli de Wyoduar X homines destinavit.

Item de civitate Lugas IX homines sunt destinati.

Item Dominicus Kenezius de Zynazeg I hominem destinavit.

Item Johannes Filius Nexe de Kenezyatu suo Purhuna vocato I hominem destinavit.

Item Stanislaus de Honorich I destinavit.

Item Dragamyr de Wyzag I destinavit.

Item Bana Kenezius de Chinke I destinavit.

Item Roman Kenezius de Hudus I destinavit.

Item Thopsa Kenezius de Zaldubag I destinavit.

Item Balk Kenezius de Mylas I destinavit.

Item Karachon Kenezius de Zepmezeu I destinavit.

Item Juga et Thamerius Kenezu III homines destinati sunt.

Item Paulus Filius Zyu II homines destinavit.

Item de Saasvar III homines sunt destinati.

Item de Popd II homines sunt destinati.

Item Paulus Filins Stephan de Chemey I destinavit.

Item Stephanus Filius Pauli bani de Nemethy I destinavit.

Item Anthonius Filius Thegunie I destinavit.

Item Paulus de Ilaach de Hurugzeg VII homines destinavit.

Item Ladislaus Filius Galli de Athad II homines destinavit.

Item Georgius de Gyrug I destinavit.

Item Johannes Filius Nexe de Chaba, de Thonay, de Kapulna IV homines destinavit.

Item Cosmas Kenezius de Vlasag I destinavit.

Item Chinkaz Kenezius de Zaldubag I destinavit.

Item Luchas de Zaldubag I destinavit.

Item de Jeneu VI homines sunt destinati.

Item Nicolaus Filius Garadych de Gereblies I destinavit

Item de districtu Chery XVIII homines sunt destinati.

Item de civitate einsdem IX homines sunt destinati.

Item de Ohhad X homines sunt destinati.

Item Nexe Filius Kopach de Zederies I destinavit.

Item Voyn de dicta Zederies I destinavit.

Item Petrus Filius Guden de Sonasdya II homines destinavit.

Item Stan Kenezius de Neurinche I hominem destinavit.

Item Radul Kenezius Filius Scosac de Bynus III homines destinavit.

Item Stan de Zekus I destinavit.

Item Juan Ruphus de Zekus I destinavit.

Item Laal de eadem Zekus I destinavit.

Item Lukhas Kenezius de Huduspataka I destinavit.

Item (Filysi) Files Kenezius de Syrkech II homines destinavit.

Item Johannes Filius Draguta de Vyzag I destinavit.

Item magister Petrus de Machedonio VI homines destinavit.

Item Petrus Kenezius de Boldur II homines destinavit.

(Századok, 1900, p. 610 și urm.)

III.

C. 1380.

Nobilis domina coniunx Benedicti bani, salutatione metuenda Nicolaus quenesius Filius Pribill conqueritur nobis acc filiis vestris, quod (iudex) Nicolaus nobis precepit homines furtim portare domi presens non fuimus illa ora, super nos accepit pro caussa issta XVII boves et XIV florentos omnino pro issta caussa et pro timore issta, sex homines transierunt de issta una villa etiam in iila villa dictus Pribill, quod Nicolaus, qui est uno locho cum fratre suo et Micc iudex, Nicolaus dissiugit nos, quod filii vesstri dicissent hoc facere, Hencc congueritur super hoc, acceperunt ecum unum, dederunt Paulo et interficerunt et sic dicit Nicolaus, que cum frate suo que si quietem tunc etiam transibunt Nobilis domina coniunx Benedicti bani, salute metuendo. De Golonia scilicet Johannes quenes et omnes simul de Remete Paulus, Files, Buta, Miha, Jua quenessii sunt, isti conquerunt vobis super hoc Golonia est super meta et nunc sumus in magna tribulatione de castelano, qui est in Chuccuest, Ladislaus, Gad homines, que sunt in Golonia, volunt recedere omnino, ergo nobis aguthorium mitat, rogo. Issti quenessi hoc dicunt, quod nos, quos omines erimus portare, non servant ad

fidem domini nostri quenesii. Johanni molendino acciperunt XIV f. sine causa, Paulus, hoc dicit que est q(ueness), quod in villa mea XVIII f. et duos boves et in Colonia un b(ovem?) et ducentos sales, quatuor f. sulvit (!) et de Files accepit unum bonum ecum valies (!) XIII f. septem partes Remete, Petrus, Nicolaus index accepit per annum mille florenos, scilicet triginta boves, X vacas et de aliis victualibus non possumus dicere, scilicit de casio, de fanora, de pullo et de porcis et quadraginta ircos et hoc possumus iterum dicere, quod Dobrotta q Marcus, qui hoc facit super nos cum iudice, quod denarios accipiunt, ipsi dividunt et bistantum accipiunt, Fileset Golonia spolia octho boves vidinti (!) tres porchos et nunc quenesii Remete simul dicunt, quod omnia sua sulvimus Petro et iudice et Nuculaho et Hercka portabat super quatuor boves, fruges et periti sunt et Michael queness hoc dicit quod duos boes perdiderunt autem Peles, Hencc scilicet LXX fruges perdiderunt, autem hoc dicit et pro issta volunt XIV homines recidere et duodecum homines volunt mori famus, Ergo nobis per presens sue de alio nobis nuncciat veritatem, si non, tunc alias volumus transire, ubi nos possumus vivere et hocc homino sic credat, quod per presens dicimus

Adresa: Nobilis conjunx Benedicti bani acc filiis suis reverendis hecc littera detur.

(Lukinich, p. 287.)

IV.

1404.

Nos Sigismundus Dei Gratia Rex Hungarie, Croatie, Dalmatie ect. Marchioque, Brandenburgie et sacri Romani Imperii Vicarius Generalis, Regni Bohemiae Guvernator. Memoriae Commendamus praesent . . . quod nos considerantes, et in Regalibus nostris servitiis digna mentis meditatione diligenter pensatis fidelitatibus, et fidelium obsequiorum laude dignis meritis et servitiis quibuscunque fidelis nostri Bolya filii Boar de Keresztur Districtu de Fejerkeres Regno nostro, et fati (?) nostri

Regio Diademati sub diversorum locorum et temporum ... juxta suae possibilitatis exigentiam, cum sempiterna fidelitatis constantia exhibitis, et imposterum volentes, servitiorum intuitu Benevolentiam nostram Regiam aliqantisper ostendere favorabilem et gratiosam ... beneficiis ad ... obsequia fuerint, in aeternum quasdam portiones ... Vithka, Chernethfalva, Zvalth... habitas dicti Districtus de Fejerkeres ... pariformiter desertas et habitatoribus destitutas cum omnibus earum utilitatibus et pertinentiis quovis nominis vocabulo vocitatis, exceptis duntaxat censibus, seu datiis Ovium de dictis possessionibus seu Villis amnuatim et ad instar aliarum Villarum praedicti Districtus nobis provenire debentibus, quas in signum Dominii nostri realis, nobis, et fisco nostre Regio Dominio fue ... reservand ... eidem Bolya suisque haeredibus, et posteritatibus universis, de manibus nostris Regiis, nostraeque novae donationis titulo, ac alio eo jure, quo eaedem nostrae rite ... collationi dedimus et contulimus, imo damus, donabus et conferimus, jure perpetuo et irrevocabiliter possidendas, tenendas, pariter et habendas. Salvo jure alieno. Ilarum nostrarum vigore litterarum mediante, quas in formam nostri Privilegii redigi faciemus, dum nobis in specie fuerint reportatae. Datum Tynaviae ... festi B. Barthoiomei Apost. anno Domini 1404.

(Hurm. II. la anul 1404.)

V.

1415.

Nos Pypo de Ozora Themesiensis et Camerarum salium regalium Comes. Memorie commendamus tenore presencium significantes quibus expedit universis, quod licet nos Boalyam Voyvodam de Krestor, qui pro suis multiplicibus et sepiosimis excessibus, et notoriis infamiis, ac diffamationum et dictorum offensionibus, quibus idem erga serenissimum dominum nostrum Regem diversis locorum in temporibus non inmerito fuit accusatus, ex eiusdem domini nostri Regis commissione et mandato specialibus (!) ipsum Boalya decollari fecerimus, universasque

possessiones et portiones possessionarias erga manus suas tam jure perpetuo qua etiam pro officio aut alio ... habitas et existentes abstulerimus, ad manusque aliorum locaverimus, tamen quia idem serenissimus dominus noster Rex prenotatus attentis et consideratis fidelitatibus et fidelium servitiorum gratuitis meritis, quibus nobilissimus Ladislaus filius eibusdem condam Boalya propter sua servitia diversis locorum et temporum curriculis, et specialiter nuper in regno Bosnie in Castro Balavar vocato ex nostra commissione pro defensione et tuitione regni et castri premissorum remanendo, per sui et suorum familiriorum sanquinum efiusionem, non parcendo rebus et persone, sed se, et sua diversis fortune casibus opponendo eidem domino nostro Regi, et per consequens nobis exhibitis et impensis, per nosque sue Majestati in partibus Alemanie ore proprio reservatis (!) fuit recommendatus possessiones Kristor, Riska, Zdravecz et Czerneczel in districtu albi Crisii existentes, propter dicti Boalya excessus per nos ablatas mandavit nobis eidem Ladislao remittere et resignare, atque cum omnibus utilitatibus et pertinenciis quibuscunque eisdem de jure pertinere debentibus facere remitti et resignari. Nos itaque mandatis einsdem domini nosri Regis satisfacere, et eidem obtemperare volentes, premissas possessiones Kristor, Riska, Zdravecz et Czerneczel duximus (!) et remisimus presencium nostrarum literarum per vigorem ipsum in dominium earundem restituendum. Datum in Ozora predicta (!) secunda die festi nativitatis virginis gloriose. Anno domini millesimo quadringentesimo quinto decimo.

(Din: Uj Magyar Muzeum, 1854, v. II, p. 125—126.)

VI.

1457.

Nos Ladislaus Dei gracia Hungarie, Bohemie, Dalmacie, Croacie ect. Rex, Austrie et Styrie Dux, necnon Marchio Moravie ect.

Memorie commendamus tenore presentium asignificantes quibus expedit universis. Quod nos tum ad humillimam supplicationis instanciam fidelium nostrorum Michaelis Dees dicti de

Thomoshel et Stefani filij Sysman de Bozyas per eos in ipsorum ac ceterorum Universorum Nobilium et Keniziorum nec non aliorum Valachorum de districtibus Lugas, Sebes, Mihald, Halmas, Krassofw, Borzafw, Komjathy, et Illyed vocatis nominibus et in personis nostre propterea porrecte Maiestati, tum vero consideratis fidelitatis et fidelium serviciorum meritis eorundem Universorum Nobilium et Keniziorum ac ceterorum Valachorum, quibus ijdem non solum predecessoribus nostris Regibus Hungarie, sed et nobis se gratos reddiderunt, et acceptos, et presertim eo respectu, quod ipsi in confinijs Regni nostri collocati, in custodia et tuicione Vadorum Danubij contra crebros incursus Turcorum, utpote qui ipsum Regnum nostrum in illa parte vel depredare, vel homines eiusdem Regni nostri sine discrecione sexus et etatis impune abducere in servitutem consueveverunt, personas resque et bona sua fortune casibus summitere, damnaque et incommoda ac vulnera dira suscipere non formidant. Volentes eisdem gratitudinis vicem rependere, omnia et singula eorundem Valachorum et Keniziorum privilegia, super quibuscunque eorundem libertatibus, prerogativis et juribus confecta, ac si presentibus literis nostris de verbo ad verbum inserta essent, sub illis tamen condicionibus, oneribus et servitutibus, quibus eadem emanata et per predecessores nostros Reges Hungarie ipsis concessa sunt. Authoritate Regia pro eisdem nobilibus Valachis et Kenezys ceterisque Valachis presentibus scilicet et futuris perpetuo valitura, roboramus et confirmamus, eosque in unum quemque eorum sicuti maiorem, sic et minorem in omnibus huiusmodi eorum libertatibus prerogativis et Juribus manutenere et conservare promittimus. Et nihilominus ut ipsi Nobiles Valachy et Kenezy firmate inter se unione dicta servicia nostra et Regni nostri in tuendo vado Danuby eo melius continuare possint, decrevimus a modo in posterum in prefatis octo districtibus nullo unquam tempore alicui extraneo possessiones et villas donare, nisi illis qui bene meriti propter eorundem servicia videbuntur. Et quod huiusmodi octo districtus ab invicem non separabimus, nec aliquem ex eis alicui donabimus, sed Sacre Regni nostre Corone sicuti

predecessores nostri Reges sic et nos quasi simul iunctos tenebimus. Imo prefatum districtum Komijaty, qui per quondam Serenissimum Principem dominum Sigismundum Romanorum Imperatorem ac Hungarie ect. Regem, Avum nostrum Clarissimum quondam Ioanni de Hunyad alias eiusdem Regni nostri Hungarie Gubernatori impignoratus, ac per incolas eiusdem Districtus ab eodem redemptus esse perhibetur prefatis septem Districtibus iterum anectimus, decernendo a modo deinceps, sicuti aliquem alium ex ipsis Districtibus, ita et ipsum districtum Komiathy de corpore illorum districtuum esse, atque uno et eodem privilegio cum illis gaudere. Preterea annuimus eisdem Nobilibus Valachis et Kenezijs ut nullus eosdem iudicet preter Comitem eorum pro tempore constitutum, cuius iudicio si contenti non fuerint, ad Judicem Curie nostre et dehinc in nostre Maiestatis personalem presenciam possint et valeant causas eorum provocare. Volumus insuper quod comites eorum vel Vicecomites pro tempore existentes, in exigendis Byrsagijs et Judiciorum gravaminibus Equum leporarium, Arma et Aves convinctorum vel convincendorum auferre non presumant, nec aliter pro exactione huiusmodi Byrsagiorum, nisi sumpto secum Judice Nobilium eorundem Valachorum exire valeant modo aliquali. Postremo eosdem Nobiles Valachos instar verorum nobilium Regni nostri' Item Kenezios eorundem Valachorum ex omni solucione tributi tam nostri quam aliorum quorumcumque exemtos esse volumus et supportatos, et quod nullus omnino hominum res et bona eorum et Jobbagionum ipsorum quibusvis locis arestare seu prohiberi facere, aut eosdem vel dictos eorum Jobbagiones ad cuiusvis instanciam iudicare vel eorum astare Iudicatui compellere presumant, sed aliqui quidquam actionis vel questionis contra eosdem Nobiles Valachos et Kenezios aut annotatos ipsorum Jobbagiones vel alterum eorum haberent vel habere sperarent, hi id contra prefatos ipsorum nobilium Valachorum Jobbagiones in presecijs eorundem Nobilium, adversus autem eosdem Nobiles Valachos et Kenezios coram prefatis Comitibus eorum pro tempore existentibus prosequantur, qui si in reddenda iusticia tepedi fuerint, in presencia Judicis Curie

nostre, et si ibi iterum insticia eis deerit, in presenciam nostre Maiestatis iuridice prosequantur, ex parte quorum omni contra eos querulanti iudicium et insticia impedetur, prout dictabit ordo iuris. In ciuus zei memoriam firmitatemque perpetuam presentes literas nostras secreto Sigillo nostro quo ut Rex Hungarie utimur impendenti communitas duximus concendendas. Datum Vienne in festo decollationis Beati Ioannis Baptiste Anno Domini Millesimo quadringentesimo quinquagesimo septimo. Regnorum autem nostrorum anno Hungarie ect. decimo octavo, Bohemie vero quarto.

(Transcrisă în dipl. lui Gavril Bathory din 1609, în arhiva familiei Macskási. Fr. Pesty, A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek, pp. 74—75.)

NOTE:

[1]) *Despre cnejii români*, An. Ac. Rom. Memoriile Secţiunii Istorice, 1903—1904.

[2]) *Originea voevodatului la Români*, ibidem, a. 1901—1902.

[3]) Cfr. V. Motogna, *Ohtum*, Timişoara, 1942, passim.

[4]) Pesty Frigyes, *A Szörény vármegyei hajdan oláh kerületek*, Budapesta, 1876.

[5]) Vezi în anexă, Nr. V.

[6]) I. Bogdan, *Originea voevodatului la Români*, p. 192.

[7]) I. Lupas, Réalités historiques dans le Voïvodat de Transilvania du XII-e au XVI-e siécle, Bucarest, 1938.

[8]) Vezi în anexă, Nr. I.

[9]) Pesty, o. c. p. 52.

[10]) Idem, ibidem, p. 59.

[11]) Ibidem, p. 82.

[12]) V. Motogna, *La dreptul românesc*, Revista Istorică, 1223.

[13]) Pesty Frigyes, o. c. p. 69—70.

[14]) Vezi în anexă, Nr. I.

[15]) Vezi în anexă, Nr. II.

[16]) *Ohtum*, pasim.

[17]) Iuliu Vuia, *Districtus Volahorum*, Timişoara, 1930.

[18]) Contele Iosif Kemény, *Magyar hazánkban létező oláhok hajdani vajdaságairól*, In Uj Magyar Muzeum, 1854, v. II, p. 119—132.

[19]) Anexă, Nr. III.

[20]) Anexă, Nr. IV.

Banatul românesc în epoca migrațiunii popoarelor barbare (271—1300)

I. Problema continuității Românilor în Dacia

de **Prof. Victor Motogna**

Impăratul Aurelianus a abandonat Dacia Traiană în mâinile Goților „foederați", între anii 271—275 d. Chr., retrăgând armata, pe locuitorii dela orașe și pe cei bogați dela sate, în Sudul Dunării, unde a luat ființă o nouă Dacie, numită Aureliană.

Dela această dată un întunerec complet acopere începuturile neamului românesc, despre care nu vorbește nici o inscripție, nici un izvor contemporan, în Peninsula Balcanică până în veacul al X-lea, iar în stânga Dunării până la începutul veacului al XIII-lea.

Pornind dela această tăcere îndelungată a izvoarelor istorice și dela unele particularități ale limbii românești, unii învățați au formulat părerea că poporul românesc s'a format în Peninsula Balcanică, de unde a venit, într'o epocă, asupra căreia scriitorii nu s'au putut pune de acord, în patria lor de azi.

Această teorie, numită a lui Roessler, a fost îmbrățișată cu toată căldura de istoriografia maghiară, care, din motive străine de știința istorică, se străduiește, până azi, să dovedească, nu numai că după evacuarea Daciei n'a existat aici element romanic, ci că Românii au ajuns în Nordul Dunării abia în preajma anului 1200, ca păstori nomazi, trecând, în mici cete răslețe, peste Carpați, în Ardeal și Banat.

Faţă cu aceasta tradiţie istorică, păstrată la vechii autori bizantini*) şi din epoca renaşterii, precum şi în cele dintâi cronice româneşti se vorbeşte despre poporul românesc ca de urmaşii coloniştilor lui Traian. Iar în cele dintâi documente ale veacului al XIII şi XIV-lea, strămoşii noştri apar ca un numeros neam de oameni aşezaţi, nu numai în regiunile din Nordul Dunării, care au fost intens colonizate de Romani, ci revărsaţi peste limitele acestui teritor, până departe spre miază-noapte şi răsărit.

E firesc deci, că pentru istoricii români şi cei mai mulţi savanţi străini, persistenţa elementului romanic în Dacia s'a impus ca un lucru de sine înţeles. Intre cele două tabere a început o discuţie aprigă, care durează de peste un veac şi jumătate, fără perspectiva de a lua sfârşit în curând.

Aceasta este faimoasa chestiune a continuităţii Românilor în Nordul Dunării.

Iată de ce, în lipsa totală de documente, istoria Banatului românesc pentru această epocă nu se poate face, decât în cadrele mai largi ale problemei continuităţii, arătând la locul său dovezile speciale, care adeveresc permanenţa neamului nostru între Dunăre, Tisa şi Mureş.

Istoricii români susţin părerea, acceptată şi de filologi, că teritoriul pe care s'a format limba şi poporul românesc, este, în linii mari vorbind, cele două maluri ale Dunării, cu Dacia Aureliană şi o mare parte a Daciei Traiană, cuprinzând Oltenia, *Banatul de răsărit* şi părţile sud-vestice ale Transilvaniei[1]).

Impotriva acestei teze, adversarii continuităţii au adus un şir de argumente, la cari, analizându-le pe rând, vom răspunde în cele ce urmează.

Robert Roessler şi istoricii unguri, care i-au adoptat în întregime părerile, susţin că Dacia n'a fost romanizată ca provinciile apusene, deci în Nordul Dunării n'a putut lua fiinţă o populaţie viguroasă cu graiu latin, care să fie capabilă să dea naştere unui neam romanic, asemănător poporului italian, fran-

*) La Cinnamus.

cez, spaniol. Câţi Romani erau în Dacia, zic ei, au fost evacuaţi din ordinul Împăratului Aurelianus, iar resturile rămase în stânga Dunării au fost măturate de uraganul Barbarilor sălbatici.

Autorii amintiţi învoacă, în sprijinul teoriei lor, mai multe feluri de dovezi.

Afirmă că Dacia n'a stat sub dominaţiunea romană dela Traian până la Aurelian, timp de 164 ani, susţinând: unii, ca Arpad Buday, că regatul lui Decebal n'a fost cucerit în întregime la 107, ci în mai multe etape, dintre care cea din urmă sub Marcus Aurelius. Dar o înscripţie aflată la Corinth spune limpede că Dacia a fost cuprinsă întreagă în al doilea războiu al lui Traian (*„secunda expeditione„ qua universa Dacia devicta est.“*[2])

Recunoaştem că sunt mulţi învătaţi, dintre care unii cu renume mondial (Mommsen), care au ajuns la concluzia că Dacia a fost pierdută încă în timpul împăratului Gallienos (253 — 268), iar învăţatul ungur A. Alföldi pune pierderea provinciei în vremea lui Filippus Arabus. Dar această părere, întemeiată numai pe lipsa aparentă a monetelor, cade faţă de descoperirile arheologice ale D-lui C. Daicovici, care aminteşte o inscripţie din 255—258 în legătură cu ridicarea unui templu in cinstea zeului Azizus la Potaissa. D-Sa a aflat pietre cu înscripţii din timpul împăratului Decius, care a fost întrebuinţate la refacerea zidurilor cetăţii Porolissum, în cursul unor lupte ulterioare, ceeace dovedeşte în mod neîndoielnic că Romanii şi-au menţinut poziţiile în aceste regiuni până în preajma evacuării Daciei.[3])

De altfel, prezenţa leg. V. Macedonica în Dacia e atestată epigrafic între 253—260, iar a leg. XIII. Gem. între 260—268. In hotarul oraşului Alba-Iulia, s'au găsit numeroase monete din întâiul an de domnie a lui Aurelianus.

Dovezile înşirate mai sus adeveresc, mai pe sus de orice îndoială, că Dacia a stat sub dominaţiunea romană cel puţin 160 de ani, deci interval de timp îndestulitor pentru deplina romanizare a acestei provincii.

S'a afirmat, în al doilea rând, că romanizarea Daciei a fost cu neputinţă, din pricina că acei colonişti cari au fost aduşi de Impăratul Traian *„ex toto orbe Romano“* pentru împopularea ţării lui Decebal, în majoritatea lor au fost din Orient şi nu cunoşteau limba latină. Din aceşti străini, care vorbiau greceşte şi alte limbi orientale, n'a putut lua naştere o populaţie romanică.

La aceasta răspundem că înscripţiile dovedesc că realitatea istorică a fost alta. Orientalismul coloniştilor din Dacia a fost sugerat de numărul mare al zeităţilor orientale, care erau la modă şi în regiunile cu populaţie de graiu latin ale imperiului roman. De fapt însă, cei mai mulţi colonişti au venit, cum arată mai recent C. Patsch,[4]) din Dalmatia şi din alte regiuni romanizate ale imperiului. Căci dacă am admite ceea ce susţin adversarii continuităţii, ar trebuie să ne imaginăm că împăratul Traian n'a urmărit, în cea mai măreaţă întreprindere a vieţii sale, cu ocuparea şi colonizarea Daciei, o ţintă precisă, ci a deschis numai barierile regatului lui Decebal pe seama tuturor acelora, care doreau să se îmbogăţească repede, fără ca el să-şi bată capul cu viitorul acestei provincii binecuvântate de Dumnezeu. O astfel de concepţie este cu desăvârşire potrivnică cu caracterul şi întreagă viaţa acestui mare monarh, aşa cum le cunoaştem din toate scrierile antice şi moderne. Iată cum caracterizează activitatea lui Traian Santiago Montero Diaz, profesor din Madrid.[5])

„Lucrul acesta (cuceririle sale) l-a înfăptuit pe dea'ntregul Traian în momentul culminant al culturii antice. Totul părea că ajunsese la maximum de tensiune şi procesul de destrămare şi decădere începuse. Istoria romană se preschimbase în povestirea domestică a unor serii de crime. Capacitatea de cucerire fusese înlocuită printr'un pact ruşinos cu Decebal. Descreşterea populaţiei, la începutul secolului ajunsese la proporţii de hecatombă. In clipa aceasta apare Suveranul spaniol. Opreşte decăderea lăuntrică şi străbate cele trei frontiere ale Impărăţiei: Rinul, Dunărea şi Eufratul. Traian a fost ultimul Caesar, care a servit Romei bucatele glorioase ale unei întreprinderi mari . . .

Prin cucerirea Daciei, geniul cuceritor al Romei trimise cu el ultima-i strălucire (zice Bloch).

„Toate războaiele lui Traian poartă aceeaşi pecete. Un plan adânc meditat. O hotărîre nestrămutată de a le purta până la ultimele lor consecinţă. In sfârşit o metodă lentă, dar zdrobitoare. Pasu-i de cuceritor rămâne întipărit de-apururi pe pământurile pe care le calcă. După el rămân ziduri, şanţuri, poduri. *Cucereşte pentru vecie. Colonizează pentru eternitate. A trecut împărăţia romană şi latinitatea romană a Daciei s'a păstrat vie şi viguroasă de-a-lungul veacurilor.*"

Intenţiunea lui Traian, după supunerea Daciei, e limpede: să facă din această provincie un bastion al expansiunii romane în Nordul Dunării, care să fie capabil a atrage în sfera de influenţă a Romei toate neamurile barbare din jur. Ar fi nedemn de numele acestui mare stăpânitor a presupune că a neglijat cel mai important instrument pentru atingerea ţintei ce urmăria: romanizarea cât mai repede şi mai completă a Daciei.

D-l Daicovici[6]) scrie: „Despre o romanizare a provinciei nord-dunărene vorbesc nedesminţitele realităţi arheologice şi epigrafice, impresionant de numeroase care demonstrează pentru orice cercetător obiectiv caracterul roman apusean al formelor de viaţă."

Dar — susţin contrarii continuităţii, — chiar dacă Romanii au încercat, cu toate mijloacele, plantarea romanităţii pe ruinele regatului dacic, ea n'a putut prinde rădăcini, lipsind elementul autohton, pe care să poată fi altoită, căci Dacia, după căderea lui Decebal, a ajuns în stăpânirea Romei, ca o ţară deşartă, lipsită de locuitori. Noii cetăţeni aduşi de Impăraţi *„ad agros et urbes colendas"*, pe care nu-i lega nimic de patria adoptivă, s'au retras, odată cu legiunile, în Sudul Dunării.

Aceşti istorici se referă la mărturia unor autori din antichitate, ca Iulian Apostata, care scrie că Traian *„a nimicit neamul Geţilor,"* iar Eutropius adaogă că Dacia *„viris fuerat exhausta."*

S'a mai obiectat că lipsa populaţiei autohtone ar fi adeverită şi prin numărul foarte redus — faţă de alte provincii —

al trupelor auxiliare ce s'au format mai târziu dintre Dacii supuşi. Acest argument a fost răsturnat de D-l C. Daicovici, care a arătat că în ce priveşte numărul trupelor auxiliare recrutate printre localnici, Dacia ocupă locul al treilea în seria numerică a provinciilor romane.

Nu se poate tăgădui, că în cele două războaie purtate de Decebal cu Romanii, mulţi Daci au căzut, iar alţii luaţi prizonieri au fost vânduţi ca sclavi. Că, totuşi numărul celor rămaşi sub dominaţiunea romană a fost foarte mare, apare din dovezile înşirate mai jos.

Impăratul Traian a căutat, în mod firesc, să atragă pe partea sa pe unii fruntaşi daci şi chiar triburi întregi. Pe coloana lui Traian se văd scene, în cari Daci vin şi se închină Caesarului. Cine şi-ar putea închipui că cei supuşi au fost, apoi, ucişi de Romani?

C. Patsch, în excelenta sa lucrare, interpretează scenele LXXVII, CLIV şi CLV de pe coloana lui Traian, deplin convingător, ca o întoarcere la vechile lor aşezări a Dacilor refugiaţi în munţi, iar nu ca o emigrare peste graniţă, cum a crezut Cichorius şi alţii[7]).

D-l Floca, directorul Muzeului din Deva, aduce, în sprijinul tezei noastre un puternic argument arheologic.

In ţinutul Sibiului, lângă localitatea Caşolt, s'a descoperit o necropolă dacoromană, în care morţii au fost astrucaţi, după ritul incinerării, aşa cum obişnuiau şi Dacii liberi. Necropola a fost întrebuinţată şi în a doua jumătate a veacului al II-lea. O descoperire similară s'a făcut şi in Munţii Zlatnei[8]).

Noi însă mai aducem o dovadă, nesemnalată încă, că numărul Geţilor rămaşi în Dacia romană a trebuit să fie considerabil.

O privire pe harta lui Kiepert, unde sunt indicate urmele cetăţilor romane, arată, cum obsearvă C. Patsch, că numărul castrelor permanente (*castra stativa*) din Dacia a fost uimitor de mare. Domasevski a observat că Transilvania n'a fost apărată de duşmanii din afară prin fortificaţii ridicate la graniţe, ci prin foarte numeroase tabere, aşezate în cercuri concentrice

în jurul cetăţii Apulum (Alba-Iulia). Socotesc că această părere va trebui revizuită. Dacă ar fi fost vorba de inamici externi nu era oare mai uşor pentru Romani să închidă pasurile dela frontierele Daciei, fără să mai fie nevoie de împănarea Transilvaniei cu o sumedenie de tabere. Căci în cazul că un inamic puternic ar fi trecut peste hotare, ce rost ar fi avut cetăţile la înlăturarea invaziei?

Noi credem că menirea atâtor castre, ridicate toate la şes şi în văi, la distanţa unui marş militar de o zi, era alta. Ele au avut chemarea, în primele decenii ale stăpânirii romane, de a ţine în frâu populaţiunea autohtonă, până în vremea, când aceea a putut fi câştigată cu totul pe seama civilizaţiunii romane. Pentru ca să nu fie siliţi a imobiliza forţe mari pentru paza provinciei contra unor eventuale răscoale a localnicilor, încă Impăratul Traian a clădit „castra stativa", de întindere considerabilă, între ale căror ziduri se retrăgeau micile garnizoane de apărare şi populaţia romană din apropiere, la caz de primejdie, până ce sosea ajutorul dela legiunea cea mai apropiată. Pe măsură ce populaţia băştinaşe a fost asimilată, taberile din Dacia şi-au pierdut caracterul lor militar, devenind aşezări orăşeneşti paşnice. Cu cât înaintăm spre Nordul provinciei, descoperirile arheologice ne arată urme de castre care-şi păstrează rolul lor militar şi pe la mijlocul veacului al III-lea, ceeace-i firesc, având în vedere că aici la frontiera nordică, în vecinătate cu Dacii liberi din văile Munţilor Sarmatici, romanizarea localnicilor a mers mai greu. O inscripţie descoperită în ruinile castrului roman dela Căşeiu demonstrează că pe la 239 d. Chr., populaţia autohtonă din părţile nordice ale Daciei se romanizase într'atâta, încât, la această dată, un beneficiar roman din Napoca a putut recruta soldaţi pentru armata romană printre localnicii din regiunea Someşului (*„regio Samus"*[9]).

In temeiul celor expuse socotim pe deplin îndreptăţită concluzia că în preajma anului 270 d. Chr. în Dacia exista o foarte numeroasă populaţie omogenă, de l. latină, în care s'au contopit elementele autohtone, veteranii aşezaţi în canabe şi

coloniştii aduşi de împăraţii romani. *Aşa a luat fiinţă poporul dacoroman din Nordul Dunării.*

In 271 sau 275 d. Chr. Impăratul Aurelianus a evacuat Dacia Traiană, lăsând-o în mâinile Goţilor.

Cei care susţin că odată cu armata şi funcţionărimea ar fi fost retrasă în dreapta Dunării şi populaţia civilă, pot invoca în sprijinul aserţiunii lor şi mărturia unor autori din antichitate. Puţinele izvoare scrise din vechime, care ne vorbesc — laconic — despre abandonarea Daciei, au fost, mai recent, analizate de D-l C. Daicovici, care ajunge la rezultatul următor:

„Se constată o pierdere a Daciei (*Dacia amissa)* sub Gallienus, relatată clar de Eutropius şi Festus, vag de Orosius, şi o evacuare a armatei sau a armatei şi a populaţiei sub Aurelian, istorisită de Eutropius, Festus, Vita Aur. şi Iordanes, dar neamintită de Orosius".

Dar veracitatea celor spuse despre retragerea populaţiei civile e infirmată de faptul că nu s'a văzut niciodată, în cursul istoriei o populaţiune, mai ales rurală, care să-şi fi părăsit de bună voie aşezările. In timpul întâiului războiu mondial încă s'au dat ordine de evacuarea teritoriilor ameninţate de invazia inamică, dar poporul de rând a rămas pe loc.

Pentru epoca de care ne ocupăm avem cazuri de o per-perfectă analogie.

La 488 d. Chr. asemenea s'a dat poruncă pentru evacuarea provinciilor Vindelicia şi Noricum, iar ştirile contemporane relatează că toţi (*universi*) locuitorii au dat ascultare ordinului. Şi cu toate acestea ce constatăm? Chiar şi în veacul al IX-lea se mai afla, în aceste părţi, o destul de numeroasă populaţie de graiu romanic (Jung).

Dar chiar dacă toţi Dacoromanii ar fi fost gata să plece din Dacia în Sudul Dunării, n'ar fi putut-o face, date fiind împrejurările între care s'a petrecut abandonarea acestei provincii

Izvoarele ne spun precis că Goţii, invadând teritoriul roman din Nordul Dunării, au trecut în Peninsula Balcanică. Aurelianus i-a respins şi urmărindu-i, i-a învins undeva în şesul muntean. După aceasta a încheiat cu ei o convenţie, recunoscându-i de

„foederați“ și cedându-le Dacia Traiană, care, în cea mai mare parte a ei, se afla în mâinile Goților. Cum se poate închipui că Barbarii ar fi consimțit să fie scoasă din ținuturile ocupate de ei populația rurală, care lucra pământul, la ce ei nu se pricepeau ?

In sfârșit, la afirmațiunea istoriografiei unguresți că populațiunea romanică, cât a rămas în Dacia Traiană a fost distrusă de sălbăticia neamurilor barbare, care au stăpânit aceste regiuni, Goți, Huni, Gepizi, Avari, cetitorul va afla răspunsul cuvenit în istoria epocei dela 271—896, când poporul unguresc s'a așezat în șesul panonic.

II.

Banatul românesc în timpul dominațiunii Goților.[12])

După retragerea legiunilor, semințiile barbare s'au așezat în Dacia în chipul următor:

Oltenia cu partea Munteniei de lângă Olt a fost ocupată de Taifali; în restul Munteniei, în Moldova, partea centrală și sudică a Transilvaniei s'au stabilit Vizigoții, iar la Nordul Ardealului apăruseră Gepizii. Mai stăruiau în aceste ținuturi numeroși Carpi și Bastarni.

In cuprinsul Banatului locuiau Sarmații.[13])

In primele decenii după evacuare, barbarii din Dacia Traiană se încăierară între sine pentru ocuparea ținuturilor celor mai fertile. Gepizii coborîră din regiunile muntoase ale Transilvaniei nordice și încercară să cucerească posesiunile mai productive ale Vizigoților, dar, fiind înfrânți în lupta dela Galtis, au trebuit să se întoarcă în vechile lor așezări.[14])

La rândul lor Vizigoții voiră să scoată pe Sarmați din Banat, dar n'au izbutit. In sfârșit, barbarii se uniră, ca să înfrângă limesul dunărean, pentru ca să se poată așeza în provinciile înfloritoare ale imperiului roman din Peninsula Balca-

nică (după 290). In vremea împăratului Diocletian, Goţi, Bastarni şi Carpi invadară, arzând şi prădând ţinuturile sud-dunărene. Aceste atacuri se repetară până în 303, când Diocleţian reuşi să stavilească puvoiul barbar dela Dunăre, pentru un interval de 10 ani. Intre 303—313, domni linişte deplină la acest hotar al împărăţiei romane.

După moartea lui Galerius (311), Roma avu deodată 4 împăraţi: Constantin, Licinius, Maximinus şi Maxentius. Războiul civil înlătură pe cei doi din urmă, iar Constantin şi Licinius continuară lupta între sine cu împăcări intermitente.

Atunci se produse un nou atac al barbarilor *în Moesia inferior şi în Scitia minor*, unde-i aşteptau pe năvălitori prăzi bogate. Goţii şi aliaţii lor fură învinşi şi alungaţi îndărăpt în stânga Dunării. Intre 315—317, Constantin şi Licinius se împăcară şi, apoi, întăriră linia dunăreană în mod aproape inexpugnabil. Valurile lumii barbare izbiră digul roman în altă parte, dând naştere unor lupte sângeroase, dintre care o bună parte s'a petrecut pe pământul Banatului nostru.

Barbarii trecură, de astă dată, de-a-dreptul pe teritoriul Pannoniei pe la Campona (Tétény). Constantin cel Mare le eşi în cale şi, bătându-i, îi urmări peste Dunăre, pe pământul Jazigilor. Impăratul biruitor străbătu ţara barbarilor până în Sud, reîntorcându-se pe teritorul roman, la Margum. Aici nu zăbovi mult ci pătrunse cu armata sa în Banat, aducând în sfera de influenţă a Romei pe Sarmaţii, despre care spune un izvor contemporan (Sokrates) că tocmai în vremea aceea se convertiseră la legea creştinească.

Când în iarna anului 322/323, Licinius, pregătindu-se să atace pe Constantin, a retras legiunile dela Dunăre, Goţii trecură din şesul muntean peste limesul desorganizat şi pustiiră, sub regele lor *Rausimod*, provinciile romane din dreapta Dunării. Constantin întâmpinându-i îi bătu straşnic, apoi urmărindu-i îi mai învinse odată, în Nordul fluviului de hotar, într'o bătălie sângeroasă în care-şi pierdu viaţa şi regele Rausimod.

La 323, lui Constantin îi succese să înlăture pe Licinius, rămânând singur stăpânitor al uriaşei împărăţii romane. După

această dată hotărî marele împărat să înceapă o ofensivă de proporții mari contra barbarilor din Dacia Traiană. Toate semnele arată că și el a ajuns la convingerea că imperiul roman nu poate fi apărat la Dunărea, care iarna, fiind înghețată, lăsa cale liberă năvălitorilor, ci numai sus în cetatea de munți a Transilvaniei. Astfel a încolțit în mintea lui Constantin cel Mare gândul de a întreprinde recucerirea Daciei lui Traian. Că acesta era scopul pe care l urmărea o dovedesc marile pregătiri pe care le-a făcut în vederea expediției.

A ridicat laghere de aprovizionare și a lăsat să se construiască un pod de piatră peste Dunăre, între Oescus și Sucidava (Celei), iar la *Transmarisca* (Turtucaia) întocmi un vad, pentru a cărui apărare zidi, pe țărmul din față, cetatea *Daphne Constantiniana* (Oltenița de azi). *Banatul nostru a jucat un rol de căpetenie în cursul evenimentelor ce-au urmat, căci luptele iscate între barbari pentru posesiunea acestui pământ au siujit de pretext Romei la începerea războiului.*

Taifalii și Thervingii din Oltenia și Muntenia, văzându-și calea închisă la Dunăre, atacară pe Sarmați, ca să-i alunge și să le ocupe Banatul. La cererea Sarmaților, Constantin cel Mare le trimise în ajutor o armată în frunte cu fiul său Constantius, care prin o manevră abilă căzu în spatele Goților și le tăie legăturile cu cei de acasă. Taifalii și Thervingii fură nimiciți cu desăvârșire. (Izvoarele vorbesc, de sigur exagerat despre 100.000 morți!) Intre cei căzuți pe câmpul de luptă se afla și eroul got *Vidigoja*, pe care legendele germane îl cântă sub numele de *Vitige*. Numeroși prizonieri luați cu acest prilej fură colonizați în diferite părți ale imperiului. Războiul s'a terminat cu încheierea unui tratat formal, prin care Goții intrară din nou în clientela romană, obligându-se să dea un contingent armat, pentru care primiau în schimb subsidii anuale în bani. Toate izvoarele contemporane preamăresc această mare biruință, socotind urmarea ei drept *restaurarea Daciei lui Traian.*

Noua stare de lucruri a durat 35 ani, după cum constată L. Schmidt.[15])

In acest timp, Vizigoţii închişi spre Vest şi spre Sud, şi-au domolit firea războinică, obişnuindu-se cu o viaţă paşnică şi aşezată. Eusebiu scrie că împăratul Constantin cel Mare a schimbat felul de traiu sălbatic şi fără hotare (fără proprietate individuală) al neamului gotic, iar Libanius spune că Goţii războinici şi neastâmpăraţi au depus armele şi au învăţat să preţuiască pacea, îndeletnicindu-se cu lucrarea pământului. Aceste caracterizări ale scriitorilor antici nu par a fi înfloriri retorice căci ele primesc o neaşteptată confirmare în materialul lexic al Bibliei lui Vulfila, care ne arată graiul unui neam agricultor şi crescător de vite.

Dacă aceasta era situaţia la Goţi, cu atât mai mari progrese a trebuit să facă civilizaţia latină la Sarmaţii din Banat, care-i avură pe Romani prieteni şi soţi de arme.

Aceste fapte istorice, adeverite de izvoarele contemporane, ne îndreptăţesc să tragem două concluziuni de o covârşitoare importanţă.

1. Goţii şi Sarmaţii, departe de a fi distrus populaţia romanică din Dacia Traiană, au sfârşit prin a deveni locuitori paşnici, adoptând civilizaţia latină.

2. In răstimpul de 35 ani, în care Dacia Traiană a fost ca şi încorporată din nou la imperiul roman, s'au produs condiţiuni foarte prielnice pentru răspândirea creştinismului, atât printre Goţi şi Sarmaţi, cât şi printre strămoşii noştri, Dacoromani.

E constatat că neamul românesc a fost creştinat de către misionari care au propovăduit evanghelia lui Christos în l. latină. *Termenii fundamentali ai credinţei creştineşti sunt, la noi, de origină latină.* Creştinarea Românilor nu s'a putut face decât în veacul al IV-lea, când predicarea legii celei noi era liber îngăduită în imperiul roman[16]). Avem ştiri sigure că în acest timp a fost propovăduit creştinismul la Goţii din Dacia şi în l. latină, dar e dovedit că creştinarea acestui popor german s'a săvârşit prin apostoli de neam şi limbă greacă. Creştinismul latin a fost lăţit în Dacia printre localnicii dacoromani.

Existența unei populații latine creștinate în Transilvania veacului al IV-lea este astăzi deplin dovedită prin o inscripție păstrată în Muzeul Bruckental din Sibiu, care a fost scoasă la iveală de profesorul Kurt Horedt. E o tăbliță de bronz, descoperită mai de mult în hotarul comunei Biertan (jud. Târnava Mare), cu monograma lui Christos, purtând inscripția: *Ego Zenovius votum posui*[17]. Prin aceasta teza continuității primește o nouă și puternică confirmare.

Așadară între anii 323—368 a putut să se desăvârșească creștinare strămoșilor noștri din Dacia care a intrat din nou sub suzeranitatea Cesarului roman. Atunci din Moesia și din Scitia minor s'a revărsat în Nordul Dunării o mare mulțime de Romani, atrași de bogățiile Ardealului și ale Banatului. Aceștia toți erau adepți ai lui Christos, căci ei veniau din regiunile împănate cu puternice comunități creștine ca: Singidinum, Bononia, Ratiaria, Durostorum, Axiopolis, Noviodunum, Tomi. Comorile bogate de monete și metale prețioase descoperite, mai ales în Banat, sunt o dovadă concludentă despre influența romană din această epocă.

Prin creștinare și prin reinoirea dominațiunii romane în Dacia Traiană s'a desăvârșit formarea poporului și limbii române, proces, care s'a petrecut și în provinciile din dreapta Dunării.

In al 5-lea deceniu al veacului al IV-lea, Banatul a devenit teatrul unor importante evenimente istorice.

Sarmații *Limigantes* alungaseră din această provincie pe Sarmații Argaragantes, care aflară adăpost în țara Victofalilor din regiunea Vațului de azi. Impăratul Constantius a atacat, în timpul acesta, pe Sarmații dintre Dunăre și Tisa și, înaintând spre Nord, a ajuns până în ținutul Victofalilor, de unde a luat cu sine tribul aliat al Sarmaților Argaragantes, cărora le-a pus în vedere repatrierea. Cu aceștia, împăratul s'a întors pe pământ roman la Brigetio. De aici a încercat să îndepărteze pe cale pașnică prin o convenție pe Limiganții din Banat. Aceștia, la chemarea împăratului, trimiseră un număr considerabil de fruntași, care veniră ca oaspeți înarmați în tabăra romană, unde

începură tratativele. Barbarii se arătară gata să dea ostateci şi să trimită un contingent armat sub steagurile romane, întrând în clientela imperiului, dar despre cedarea Banatului n'au voit să audă. Atunci izbucni un conflict sângeros, în care fruntaşii Limiganţilor fură ucişi până la unul.

Impăratul hotărî să soluţioneze problema cu armele. Trecu Dunărea în Banat şi lovi pe Limiganţi dinspre Apus, în vreme ce Taifalii înaintau contra lor dela Răsărit, iar Sarmaţii Argaragantes dinspre Nord. Tragedia Sarmaţilor Limigantes a fost deplină. Fură nimiciţi, numai o mică parte a fugit în Munţii Banatului, unde nu întârziară a se preda adversarilor. Câţi au rămas în viaţă, au fost colonizaţi în unghiul format de Tisa şi Someş.

Banatul fu ocupat din nou de ocrotiţii imperiului roman, în frunte cu regele Zizais. Având pământ din belşug, chemară în ţară şi pe Victofali, gazdele lor de odinioară. Aceştia au fost cei dintâi Germani care s'au aşezat în Banat.

Atracţia exercitată de Banatul timişan asupra neamurilor barbare nu poate fi explicată fără existenţa unei populaţii aşezate, care, îndeletnicindu-se cu agricultura, era depozitara bunurilor legate de acest pământ. *Această populaţie băştinaşă era alcătuită de Dacoromani.*

Imperiul roman şi-a pierdut influenţa politică asupra ţinuturilor din stânga Dunării, şi, prin urmare, asupra Banatului, între împrejurări pe care le vom arăta mai jos.

In 365, Goţii reîncepură incursiunile lor în Sudul Dunării când simţiră că împărăţia e hărţuită de lupte interne, căci împotriva lui Valens se ridicară pe rând doi pretendenţi la tron, Procopius şi Marcellus. După înlăturarea acestora, Impăratul Valens, urmând exemplul lui Constantin cel Mare, trecu Dunărea de două ori, în 367 şi 369, pe pământul românesc de azi, unde birui pe Thervingii, care căutară scăpare în munţi. Când cei doi adversari s'au convins că nu se pot birui, războaiele se sfârşiră prin o pace de compromis (pacea dela Noviodunum). Goţii nu mai primesc subsidii, deci încetează de a mai fi *foederaţi.*

Influenţa politică a Romei în Nordul Dunării ia sfârşit, dar contactul social şi cultural între cele două lumi din dreapta şi stânga marelui fluviu n'a fost întrerupt niciodată.

Goţii aveau, în acest timp un rege, Athanarich, mare duşman al creştinilor, pentru cari începe o epocă de persecuţii şi de grele suferinţi, care loviră fireşte şi pe strămoşii noştri.

Dar nu peste mult se ridică din răsărit, un mare pericol, care ameninţă întreaga Europă creştină: *Hunii*.

III.

Banatul sub stăpânirea Hunilor.[18])

Hunii năvălind din Asia în Europa bătură pe Alani, apoi pe Ostrogoţi, dintre care o parte primi jugul noilor cuceritori, iar ceialalţi trecând Nistrul, încercară să oprească pe năvălitori la acest râu unde grăbiră în ajutor şi Vizigoţii în frunte cu Athanarich. Hunii trecură Nistrul în cursul unei nopţi şi siliră pe Athanarich şi pe luptătorii săi să se retragă pe ţărmul drept al Siretului, unde închegară o nouă linie de apărare. După autorul contemporan, Amianus Marcellinus, Hunii n'au atacat imediat pe Vizigoţii dela Siret, fiind reţinuţi de prăzile bogate, de care au dat prin Basarabia şi Sudul Moldovei de azi. Ştirea e preţioasă, căci populaţia jefuită nu putea fi decât *romanică*.

O parte din Vizigoţi, de sigur cei creştinaţi, obţinând încuviinţarea împăratului Valens, în 376 trecură Dunărea şi găsiră adăpost între hotarele imperiului roman.

Athanarich cu poporul său, neputând apăra linia Siretului, s'a refugiat, după acelaşi Amianus Marcellinus, în „locul numit *Caucalandens*, „*inaccesibil pentru înălţimea munţilor şi a pădurilor, fiind alungaţi de aici Sarmaţii.*"[19]) Carl Patsch a dovedit în mod convingător că sub *Caucaland* se ascunde Banatul de azi.

La începutul veacului V, Banatul timişan, împreună cu întreg pământul românesc de azi a ajuns sub dominaţiunea Hunilor, care a durat mai mult de o jumătate de secol.

Peste Vizigoţi veniră, în timpul stăpânirii hunice, în Banat Gepizii, la o dată necunoscută. Strămoşii noştri, împreună cu aceşti barbari germanici au fost tributarii regilor hunici. S'a afirmat, cum văzurăm, că Hunii, la sosirea lor aici au fost atât de sălbatici şi cruzi, în cât au exterminat puţinele resturi ale populaţiunii romanice pe care le-au întâlnit în cale.

Realităţile istorice însă desmint categoric acest punct de vedere. Ei, Hunii, ca orice cuceritori, cruţau, în mod firesc, pe cei supuşi care lucrau pământul şi creşteau vitele şi pentru hrana stăpânilor. De ce ar fi ucis pe Daco-romani, dacă au cruţat pe Gepizii cuceriţi în Ardeal, care s'au sporit şi s'au întărit într'o jumătate de veac atât de mult, încât, după moartea lui Attila s'au răsculat în fruntea altor barbari şi au nimicit giganticul imperiu hunic?

E adevărat că la venirea lor în Europa, Hunii erau de o înfăţisare şi de o sălbătăcie înfiorătoare, mai mult fiare, decât oameni. Aşa ni-i descrie Amianus Marcellinus.

Şi totuşi şi ei au trecut prin acelaşi proces de civilizare şi de îmblânzire a moravurilor, ca şi Vizigoţii. Despre aceasta avem mărturia vrednică de toată credinţa a lui Priscus Rhetor, care a condus la 449 o ambasadă bizantină la curtea lui Attila (445—453), călătorind prin Banatul nostru. Din descrierea ce ne-a lăsat, aflăm că la curtea regelui hunic, care se afla undeva în regiunea Seghedinului, se vorbea şi se glumea în trei limbi: hunică, gotică şi auzonică (romanică). Lângă palatul lui Attila, Priscos a văzut terme de marmoră, zidite de un arhitect roman. La ospăţul dat în cinstea ambasadei, bizantinii fură martorii unui lux strălucitor, cu mâncări alese, în vase scumpe. Numai Attila era îmbrăcat simplu şi gusta un prânz frugal. Ni se relatează că înlăuntrul imperiului hunic domnia ordine şi siguranţă, iar locuitorii erau oblăduiţi cu dreptate, căci nu erau apăsaţi de biruri grele. Priskos a întâlnit un Grec în straie hunice, care i-a mărturisit că, fiind luat prizonier, s'a răscumpărat şi s'a aşezat în ţara lui Attila, unde vrea să rămână, fiindcă la Romani, dreptatea se cumpără cu bani şi dările nu

au sfârşit. Deci despre distrugerea supuşilor de către Huni nici vorbă nu poate fi.

Dimpotrivă numărul populaţiei de limbă latină a sporit prin mulţimea de prizonieri aduşi din Peninsula Balcanică în regatul hunic. Stăpânirea lui Attila s'a întins şi în Sudul Dunării, până în părţile oraşului Naissus, prin ce contactul între regiunile nord- şi sud-dunărene a devenit şi mai nestingherit.

După înfrângerea dela Catalaum şi expediţia din Italia, Attila muri pe neaşteptate în 453, în noaptea nunţii sale cu Ildico de Burgundia.

IV.

Banatul sub stăpânirea gepidică.[20])

După moartea lui Attila, împărăţia hunică s'a prăbuşit, în urma neînţelegerii dintre numeroşii fii ai marelui rege, sub loviturile popoarelor germanice, care s'au răsculat ca să scuture jugul asupritor. Gepizii, care au avut conducerea acestor lupte, şi-au ales din pradă, partea cea mai bună: ţinuturile dintre Dunăre, Tisa, Olt şi Carpaţi, deci Dacia Traiană, împreună cu Banatul timişan de azi.

Acest neam de viţă germanică n'a exercitat vreo influenţă deosebită asupra poporului şi limbii româneşti — cu toată părerea contrară a învăţatului Diculescu — căci şi Gepizii, ca şi Goţii şi Hunii, au fost neam de stepă, trăind la şesuri în vreme ce strămoşii noştri se aflau, pe atunci, în văile mai retrase ale ţinuturilor muntoase.

In această epocă, influenţa romană s'a accentuat din nou, în stânga Dunării, în deosebi în Banat, căci Gepizii au intrat în clientela imperiului roman, iar Romanii ridicară cetăţi pe ruinele celor vechi: *Literata* (Lederata), *Recidava* (Arcidava), *Drobeta*, nume cunoscute din istoria războaielor lui Traian cu Decebal.[21])

V.

Dominaţiunea Avarilor şi influenţa slavă.[22])

Poporul Gepizilor a fost nimicit de Longobarzii aliaţi cu Avarii, care au întemeiat un imperiu asemănător celui hunic, ce a cuprins în sine şi pământul românesc de azi. Strămoşii noştri n'au fost în atingere mai strânsă nici cu noii cuceritori, popor de stepă, care se mulţumia cu tributul în natură, pe care-l culegea din ţinuturile româneşti, între care se număra şi Banatul.

Avarii fură nimiciţi de Carol cel Mare pe la 796.

Istoria veacului VI—VII este importantă pentru trecutul neamului nostru din alt motiv: în această epocă cade începutul influenţei slave asupra poporului românesc şi a limbii sale.

Nu cunoaştem mai de aproape data când au ajuns pe pământul Daciei primele valuri ale migraţiunii Slavilor. E probabil că ei au început să se strecoare paşnic în aceste părţi, încă în timpul dominaţiunii Hunilor şi apoi au venit tot mai numeroşi sub Gepizi şi Avari. Procopius din Cesarea scrie sub Iustinianus (527—565) că în vremea lui Sclavinii şi Anţii locuia în stânga Dunării, în preajma marelui fluviu. Ei au fost cei dintâi barbari care, urmând cursul apelor, au pătruns până în vecinătatea Daco-românilor cu care au convieţuit, infuenţând adânc limba şi felul de viaţă a acelora. Toponimia pământului românesc arată, în chip impresionant, urmele trecerii vremelnice pe aceste meleaguri a acelor Slavi vechi (Schei), care azi sunt dispăruţi cu desăvârşire. Care a fost soarta lor? La această întrebare vom răspunde în cele ce urmează.

In a doua jumătate a veacului VI, Slavii începură să se reverse dinspre Răsărit, în număr tot mai mare, formând puternice cete înarmate, care izbutiră să înfrângă limesul roman, trecând Dunărea şi inundând toată Peninsula Balcanică. Mulţi se aşezară aici pentru totdeauna. Alţii se întoarseră în stânga Dunării, ducând numeroşi prizonieri, care au sporit elementul

romanic de aici. Sunt puţine ştirile istorice care ne-au rămas în legătură cu aceste frământări. La 581, Bizantinii au determinat pe Avari să ducă o expediţie pe pământul Munteniei de azi contra Slavilor, care s'au refugiat în munţi, lăsând în mânile năvălitorilor multe prăzi şi prizonieri creştini, aduşi din Sudul Dunării.

Până în sfârşit însă, Avarii se uniră cu Slavii contra imperiului roman. Impăratul Mauricius a dus, contra lor, în Nordul Dunării, mai multe expediţii dintre care una, dela 600, condusă de generalul Priscus, a trecut şi prin Banatul nostru.

Se ştie că în 626, Avarii, Slavii şi Arabii au luat sub asediu chiar Constantinopolul, fără ca să-l poată cuceri. Cu timpul, Slavii trecură spre Sud în număr tot mai mare şi se aşezară în dreapta Dunării, slavizând cu desăvârşire populaţia romanică din cele două Moesii, din Dacia Aureliană şi, în genere, din tot Illyricul. Unii Tracoromani vor fi emigrat, de sigur, spre miază-noapte. Astfel numărul Slavilor, care au rămas în stânga Dunării, a scăzut şi a sfârşit prin a fi înghiţiţi complet în massa compactă a Daco-Românilor.[23]) *Acum limba românească şi-a primit fizionomia ei de limba romanică, răsăriteană.* Acest proces s'a petrecut, în aceleaşi condiţii şi pe pământul Banatului Timişan al cărui trecut ne preocupă.

Cum am arătat la începutul acestui studiu, despre soarta Românilor din Nordul Dunării nu avem nici un izvor sigur, până prin veacul al XIII-lea. In ce priveşte simbioza slavo-română din Banat, profesorul Silviu Dragomir, prin cercetările sale de toponomastică, a ajuns la următoarele concluziuni:[24])

1. Amintirea jupelor pe care a păstrat-o populaţia românească din Banat dovedeşte existenţa în acest ţinut a unei comunităţi de stat slavo-român. Constatările lui Jirecek ne îndreptăţesc a presupune că o astfel de organizaţie a existat cel puţin în v. IX.

2. Existenţa Ohabelor numai în Banat şi în partea sudică a Transilvaniei pare a arăta întinderea geografică a acestei organizaţii de stat, iar lipsa Ohabelor în Peninsula Balcanică

exclude presupunerea că Românii ar fi adus de acolo instituţia dreptului ohabaic.

3. Presupunerea din urmă o înlătură şi existenţa instituţiei crainicilor limitată la o anume parte a pământului românesc... patria acestei instituţii e nordvestul Transilvaniei din Maramureş şi judeţele nordice, peste Bihor, până în apa Mureşului, ceea ce ne face să presupunem, pe acest teritor, o altă formaţiune de stat slavo-român.

4. In fine cetăţile de pământ şi amintirea prisăcilor par a ne indica liniile graniţelor noastre de Vest, într'o epocă mult mai veche decât năvălirea Ungurilor.

Dacă aceste încheieri sunt întemeiate, cum le socotim, sunt chemate să arunce o lumină în întunerecul ce acopere trecutul Românilor din Banat, înainte de veacul al IX-lea.

VI.

Epoca ducatelor bulgaro-române. Ocuparea Banatului de către Unguri[25]).

După nimicirea Avarilor de cătră Carol cel Mare, cnezatele şi voevodatele slavoromâne din stânga Dunării au ajuns sub supremaţia puternicului ţar bulgar Krum[26]). Dominaţiunea bulgară a rămas efectivă, în aceste părţi până cătră sfârşitul veacului al IX-lea, când Ungurii în migraţiunea lor spre Apus se aşează între Carpaţi şi Marea Neagră, în ţinutul numit în limba lor Atelkuzu. Tocmai pe la mijlocul acestui veac, în Bulgaria şi-a luat începutul o prefacere epocală, creştinarea poporului bulgar în limba slavonă, ceea ce a dus la slavizarea completă a elementelor eterogene, din care se compunea populaţia primului regat bulgar.

In ţărişoarele din stânga Dunării (astfel şi în Banat), majoritatea locuitorilor fiind Românii, ei au înghiţit, chiar în acest timp ultimele resturi slave. S'a produs însă şi un alt fapt de

extremă importanţă: *introducerea limbii slavone în biserica şi în viaţa de stat a Românilor.*

O schimbare atât de epocală în viaţa spirituală a neamului nostru, care a fost însoţită de adoptarea numeroaselor instituţii sociale şi politice, nu poate fi explicată decât admiţând că ea a fost impusă de stăpânirea ţărilor bulgari în Nordul Dunării[27]).

Din *Atelkuzu,* Ungurii, încheind alianţă cu împăratul Leo VI Inţeleptul, atacară pe Bulgari şi-i bătură straşnic. Dar Simeon, viteazul ţar bulgar, unindu-se cu Pecenegii, se răzbună contra Ungurilor, care se aflau duşi într'o expediţie de jaf, nimicindu-le aşezările din Atelkuzu. Atunci Arpad îşi conduse poporul peste Carpaţi, căutând o nouă patrie în şesul panonic la 896. Ducatele bulgaro-române dintre Tisa şi Carpaţii răsăriteni, într' un timp când în şesul muntean îşi aveau aşezările sălbaticii Pecenegi, rămaseră într'o dependenţă mai mult nominală de regatul bulgar, până prin veacul al XI-lea, când au căzut sub jugul Ungurilor.

Imprejurările între cari a fost cucerit Ardealul aflător spre Nord dela Mureş, nu pot fi lămurite deplin, fiindcă nu se poate verifica aceea ce ne spun vechile cronici maghiare şi, mai ales Anonymus, în lipsa altor izvoare.

Ce priveşte ocuparea Banatului Timişan, ne aflăm într'o situaţie mai norocoasă, căci spusele cronicilor ungureşti şi ale lui Anomymus primesc o fericită confirmare şi completare prin *legenda Sf-tului Gerard.* Anonymus vorbeşte în două locuri despre Banat, în legătură cu luptele de cucerirea aceluia de către Unguri. In c. 11 scrie: „...pământul care se întinde dela Mureş până la cetatea Orşova îl ocupase un oarecare *duce Glad,* eşit din cetatea Budin (Vidin), cu ajutorul Cusmanilor, din a cărui seminţie s'a născut, Ohtum, pe care mult mai târziu, l-a ucis, în vremea Sf-tului Ştefan, Şunad, în cetatea de lângă Mureş...".

Iar în cap. 44 cetim:

„...apoi punându-şi oastea în mişcare (sc. Ungurii) au venit la râul Timiş şi şi-au aşezat tabăra la Vadul cu nisip. Dar când

BIBLIOTECA MUNICIPALĂ TIMIŞOARA 85.469

au voit să treacă râul Timiş, le-a eşit în cale ducele acelei ţări, Glad — din al cărui neam s'a tras Ohtum, — cu o oaste mare de călăreţi şi pedestraşi, având ajutorul Cumanilor, al Bulgarilor şi al Românilor...".

Vom arăta, cu ajutorul legendei Sf-tului Gerard, că faptul istoric e următorul: *Sf-tul Ştefan, regele Ungariei a cucerit Banatul dela un duce (voevod), cu numele Ahtum (Ohtum).*

Anonymus a ştiut acest lucru din analele redactate în veacul al XI (*Gesta Ungarorum*), dar nu s'a putut împăca cu gândul că această provincie să nu fi fost cucerită de eroul său favorit Arpad. De aceea transpune în timpul acestuia prima ocupare, iar a doua şi cea adevărată o aminteşte, în conformitate cu faptele istorice, ca înfăptuită de Sf-tul Ştefan.

Prin urmare figura istorică a lui Ohtum (Ahtum) e adeverită atât de Anonymus, cât şi de legendă. Afară de aceasta, numele lui s'a păstrat şi în numirea localităţii *Aiton* (*Ajton*).

Legenda Sf-tului Gerard ne-a rămas în două variante: *legenda maior* şi *minor*. Nu vom intra în discuţia despre autori şi despre timpul redactării[28]). Ne mulţumim cu constatarea că, în deosebi, partea care se referă la supunerea Banatului s'a născut şi s'a păstrat în preajma episcopiei catolice de Cenad, a cărei întemeiere coincide şi este în strânsă legătură cu întâmplările povestite, ceeace sporeşte mult veracitatea istorică a legendei. Sâmburele ei istoric se poate sintetiza în următoarele:

In prima jumătate a veacului al XI-lea asupra Banatului Timişan stăpânea un duce (voevod), cu numele Ohtum (aceasta e forma mai veche a numelui păstrată la Anonymus). Scaunul de domnie se afla în „*Urbs Morisena*", care pare a fi traducerea unui slavon „*Morisgrad — Marosvar — Cetatea Mureşului* — Ohtum, stăpânind cursul de jos al Mureşului, vămuia corăbioarele cu care regele maghiar îşi transporta spre Ungaria sarea scoasă din ocnele dela Uioara (Salinae). Ştefan I, regele maghiar, porni războiul împotriva lui Ohtum, care fu biruit şi ucis prin trădarea unui supus al său, pe care legenda îl numeşte cu forma latinizată *Chanadinus*. Numele adevărat pare a fi cel păstrat la Anonymus: *Şunad*, din care s'a născut numele nou

pentru *„Urbs Morisena“* : ungurescul *Csanád*. Cele mai vechi acte papale îl scriu Cenad, aşa cum sună şi azi în graiul Românilor din partea locului.

Acestea sunt faptele mai sigure pe care le putem stabili cu ajutorul legendei. Cu interpretarea acesteia s'au ocupat o sumedenie de autori români, unguri şi germani[29]).

Incheierile la care s'a ajuns sunt foarte variate şi adese contradictatorii.

In cetatea Morisena se afla o singură biserică, mănăstirea închinată Sf-tului Ioan Botezătorul, cu stareţ şi monachi „greci“, adecă aparţinători bisericii slavone[30]).

Ohtum era, probabil, de neam bulgar, dar majoritatea supuşilor săi erau Românii, pe care-i aminteşte aici Anonymus

Legenda Sf-tului Gerardus cuprinde ştiri preţioase despre bogăţiile stăpânitorului din Banat în aceea vreme. Avea mulţime nenumărată de cai neîmblânziţi şi domestici, proprietăţi şi curţi.

VI.

Banatul în v. XI--XIII.
(Epoca arpadiană.)

Sfântul Ştefan, regele Ungariei, punând capăt stăpânirii lui Ohtum, a întemeiat, cu reşedinţa în Cenad, o episcopie catolică, care a avut o întindere mai mare decât Banatul Timişan. Deacum sporesc documentele istorice care pomenesc acest ţinut, dar, cum am arătat, pe Românii din Nordul Dunării nu-i aminteşte cu numele nici un act contemporan, până la începutul secolului al XIII, iar pe cei din Banat, până în secolul următor, deşi existenţa strămoşilor noştri pe aceste meleaguri e deplin adeverită, în temeiul dovezilor înşirate mai sus.

Pentru istoria Banatului în v. XI—XIII ne vom mulţumi cu semnalarea evenimentelor mai importante care pot avea legătură cu trecutul neamului nostru. (Asupra acestei epoce vom mai reveni, în alt studiu).

Tot din legenda Sf-tului Gerard aflăm că monahii de rit slavon au fost mutaţi din Cenad în Oroslanoş unde s'a întemeiat o nouă mănăstire cu hramul Sf-tului Gheorghe.

Episcopul catolic, care era Sf-tul Gerard, a început a converti la biserica romană atât pe păgâni, care nu puteau fi numeroşi, cât şi pe strămoşii noştri, aparţinători bisericii răsăritene. Legenda vorbeşte despre o mare afluenţă a celor dornici de a fi botezaţi, dar dintre strămoşii noştri numai un mic număr va fi trecut în sânul bisericii romane, căci aici în Banat chiar şi în veacul al XIV erau numai foarte puţini catolici.[31])

Despre întâia colonizare a unor elemente străine pe teritoriul Banatului se face menţiune la anul 1091. In timpul domniei lui Ladislau cel Sfânt, fiind episcop la Cenad Laurenţiu, au năvălit în Banat Cumanii, conduşi de căpetenia lor Capolciu. Venind dinspre Ardeal, aceşti barbari păgâni au cutreerat jefuind teritorul judeţului de azi al Timiş-Torontalului până la îmbucarea Timişului şi a Caraşului. In regiunea dintre Icloda, Silagiu, Buziaş şi Chevereş, regele Ungariei, lovind pe Cumani, îi alungă peste valea Poganişului şi-i urmări, ajungându-i în apropierea Panciovei, unde armata cumană fu constrânsă să depună armele, lăsându-se la graţia biruitorului. Cumanii prinşi se botezară în legea creştină şi fură colonizaţi, cea mai mare parte în Banat. De sigur din ei s'a alcătuit puţina populaţie ungurească de aici, care apare în documentele de mai târziu. Nu încape îndoială că mulţi Cumani se pierdură în massa Românilor.

Putem deci constata că populaţia Banatului din veacul al XII-lea se compunea, în majoritatea ei din Români, locuitorii băştinaşi, din resturile Bulgarilor slavizaţi şi din un număr redus de Cumani.

Această icoană etnografică a Banatului din al XII-lea veac e adeverită şi prin pasagiul reprodus de mai sus din c. 41 al cronicei lui Anonymus, care, după cum s'a dovedit mai în urmă,[32]) a vieţuit şi a scris între anii 1141—1152 şi care transpune înfăţişarea etnică a Banatului din zilele sale în epoca venirii Ungurilor.

A doua colonizare de Cumani în cuprinsul Banatului avu loc cu prilejul năvălirii Tătariior (Mongolilor) între 1239—1241. Poporul cuman a întâmpinat pe aceşti groaznici năvălitori turanici care veniau din Asia, în Sudul Rusiei, dar a fost bătut şi atunci regele lui a cerut dela Bela IV loc de aşezare pe pământul Ungariei. O parte însemnată dintre Cumani s'a adăpostit în ţinutul Banatului, unde unii au rămas şi după potolirea furtunii stârnite de năvălirea Tătarilor. Un document dela 1266 vorbeşte despre donaţiunea unor proprietăţi din Banat, pe care le-a posedat *„Keyran, dominus de Cumanis,"* de genere Borchol. La această donaţiune îşi dau consimţământul cei doi fii şi rudele lui Keyran: Ilen, Iardar, Michi, Chibuc şi Ona, *„Dominorum de Cumanis."* [83]) Intre aceste nume nu sunt oare şi de acelea, pe care le aflăm azi la Români (Ona)?

VII.

Românii din Ardeal şi Banat în lumina documentelor istorice din veacul al XIII-lea, a limbii lor şi a toponimiei.

Trebue să recunoaştem că problema istoriei Românilor din stânga Dunării, dela 271 d. Chr. până în secolul al XIII-lea, se reduce, în lipsa documentelor contemporane, la aflarea dovezilor privitoare la permanenţa elementului romanic în aceste părţi.

Am văzut cât de numeroase şi convingătoare sunt aceste argumente.

Ajungând la veacul al XIII-lea stăm în faţa unei noi probleme, a cărei cercetare se impune ştiinţei româneşti şi pe care numai istoricii şi filologii români o pot deslega în chip mulţumitor.

S'a afirmat încă de mult (Hunfalvy) şi se afirmă şi azi cu tărie,[84]) că, după mărturia puţinelor documente, care ne pome-

nesc în sec. XIII, Românii apar ca un popor nomad şi că ei au început a se strecura în preajma anului 1200 ca păstori răsleţi peste Carpaţi în Transilvania şi Banat, ajungând la viaţă aşezată, ca neam agricol, numai în cursul veacului următor.

Vom reflecta la această aserţiune prin o serie de argumente, pe care le vom formula, dând răspuns la următoarele trei întrebări:

1. Ce ne spun documentele veacului al XIII-lea?
2. Ce ne spune limba românească?
3. Ce ne spune toponimia veche a Transilvaniei şi Banatului? Le vom lua pe rând.

a) Ce ne spun documentele veacului al XIII-lea?

Din acest veac ne-a rămas un număr redus de acte, eşite din cancelaria regească sau cea papală, care pomenesc pe strămoşii noştri cu numele *(Blaci, Valachi).*

Cele mai multe vorbesc despre deposedarea Românilor din Ardeal de unele drepturi, moştenite, de sigur, din o epocă anterioară ocupaţiei ungureşti.

Le vom trece într'o scurtă revistă, în ordinea lor conologică, însoţindu-le cu comentariile necesare.

In actul prin care Papa Honoriu al III-lea confirmă, în 1222, donaţiunea ce o făcuse Andrei II cavalerilor Teutoni în ţara Bârsei, se spune: „... *ut nullum teneamini prestare tributum, nec etiam homines vestri, cum per Siculorum terram transierint, aut Valachorum*". Aşadară, la această dată, Românii aveau *o ţară proprie,* pe care o stăpâneau în aceleaşi condiţii, ca şi Secuii pe a lor.[35])

La 1223, Andrei II, regele Ungariei dăruieşte mănăstirii cisterciene dela Cârţa o posesiune, pe care o califică „*terram exemptam de Blaccis.* E deci vorba de un pământ luat (răscumpărat) dela vechii proprietari, *Românii Andreanum,* diploma lui Andrei al II-lea dela 1224, prin care se definesc privilegiile Saşilor din Transilvania, dintre acestea mai aminteşte şi următorul drept: „*Preter vero supradicta, silvam Blacorum et Bisse-*

norum cum aquis usus communes exercendo cum predictis scilicet Blacis et Bissenis eisdem contuimus."

Aici străvechiul drept de proprietate al Românilor îl vedem împărțit cu Sașii, asupra unor codri și ape.

Un hrizov al lui Bela IV dela 1256 și altul dela 1263 pomenește pe Români alăturea cu Secuii, din care trebuie să concludem la o situație de drepturi identică.

Din acest veac al XIII-lea ne-au mai rămas două documente de o extremă importanță, care, ce e drept se referă la Românii din Sud-Estul și Sudul Carpaților, dar cuprinsul lor e în intimă legătură cu teza pe care o susținem și îngăduie tragerea unor însemnate concluziuni privitoare la situația Românilor din Transilvania și Banat.

Intr'o scrisoare a papei Grigore al IX-lea, către principele moștenitor al Ungariei, viitorul rege Bela IV, datată în 1234, cetim între altele:

„... în Episcopatul Cumanilor sunt, după câte aflăm niște popoare („*populi*"), numite *Valachi*, care, deși se socotesc creștini ... având diferite rituri și obiceiuri, fac fapte care nu se pot spune. Căci disprețuind biserica romană, nu primesc tainele bisericești dela venerabilul nostru frate, Episcopul Cumanilor, care are dieceza acolo, ci dela oarecare Pseudo-episcopoi, ce țin de ritul Grecilor. Și unii din regatul Ungariei, atât Unguri, cât și Germani, locuind printre ei, trec la credința lor și făcându-se una cu acei *Valachi*, primesc și ei zisele taine, spre marele scandal al dreptcredincioșilor și nu mai puțina scădere a credinței creștine.[36]) Iar al doilea document e diploma lui Bela IV, cu care donează Cavalerilor Ioaniți țara Severinului.

Din aceasta reproducem următoarele:

Regele dăruiește ordinului ioanit: „toată țara Severinului cu munții ce se țin de dânsa și cu toate celelalte dependențe, de aseminea cu cnezatele lui Ioan și Fărcaș, până la râul Olt afară de țara cnezatului lui Litovoi, pe care o lăsăm Românilor, pre cum a ținut-o și până acum; le dăm acestea, păstrând totuși pentru noi și urmașii noștri jumătate din toate foloasele veniturile și slujbele, provenite din întreaga țară a Severinului și

din cnezatele amintite mai sus, ceialaltă jumătate cedând-o ordinului. Fac excepţie însă bisericile în fiinţă sau care se vor clădi în toate ţinuturile amintite mai sus; din veniturile acelor biserici noi nu ne oprim nimic, rămânând însă neatinse cădinţele şi drepturile ce se cuvin arhiepiscopilor. Fac aseminea excepţie toate morile în fiinţă sau care se vor face în ţinuturile amintite mai sus, afară de celea din ţara xitua, de aseminea toate clădirile şi semănăturile făcute cu cheltuiala fraţilor zisului ordin, fânaţele şi păşunile pentru vitele lor, tot aşa şi heleşteele în fiinţă sau care se vor face; toate acestea le-am dat în întregime zişilor fraţi, afară de pescăriile dela Dunăre şi de iazul din Celei, pe care le dăm pe din două.

Acordăm de aseminea zisului Ordin al Ospitalierilor, ca să ia jumătate din toate veniturile şi foloasele ce se strâng pentru rege dela Românii din ţara Litua, afară de ţara Haţegului şi dependintele sale. Voim asemenea ca numiţii Români să ajute pe zişii fraţi cu oastea lor la apărarea hotarelor ţării şi la respingerea injuriilor, ce nis'ar face de către străinii nesupuşi nouă . . .

. . . dacă se va da vreo sentinţă capitală împotriva mai marilor ţării *(maiores terrae)*, pe care ei să o socotească nedreaptă, aceştia să poată apela la curtea noastră.

„Pe lângă aceasta am dat amintitului ordin ospitalier întreaga Cumanie dela râul Olt şi dela Alpii Transilvaniei, în aceleaşi condiţiuni ca şi ţara Severinului, afară de ţara lui Seneslau Voevodul Românilor, pe care o lăsăm acestora, ca să o ţină ca şi până acum . . ."

Din analiza cuprinsului celor două acte, ori care cercetător nepreocupat va ajunge la concluzia, că Românii din Sud-Estul şi Sudul Carpaţilor alcătuiau, în prima jumătate a secolului al XIII-lea un popor numeros, care ducea o viaţă aşezată, îndeletnicindu-se cu lucrarea pământului, căci diploma dela 1247, vorbeşte de semănături, fâneţe, de mori, biserici şi clădiri. Ei trăiau în organizaţii de stat, în cnezate şi voevodate, aveau o întocmire ostăşească *(apparatus bellicus)* şi o pătură conducătoare (*maiores terrae*). Aveau şi o ierarhie bisericească, în frunte

cu *vlădicii*, pe care scrisoarea papală îi numeşte *pseudo-episcopi*. Dar că strămoşii noştri din aceea vreme aveau civilizaţie, patriarhală, destul de înaintată pentru acele timpuri, o dovedeşte puterea de asimilare, de care se plânge Papa că o exercitau asupra Ungurilor şi Germanilor aşezaţi în mijlocul Românilor.

Documentele amintite mai sus şi mintea sănătoasă ne spune că în aceiaşi situaţie se aflau şi Românii din Transilvania.

La sfârşitul veacului al XIV şi în secolul următor îi aflăm şi pe aceştia, în documentele, din ce în ce mai numeroase ale timpului, organizaţi în cnezate şi voevodate, cu biserici, în care slujba dumnezeiască se făcea în l. slavonă şi cu o pătură conducătoare de „boieri", cum se numesc până azi fruntaşii români din Maramureş între sine.

Dacă Românii din Ardeal n'ar fi fost băştinaşi, cum s'ar putea închipui, ca nişte păstori răsleţi să fi adus aici toate acelea aşezăminte politice şi mai ales să fi întrodus ritul şi limba slavă în biserici într'o vreme, când Bela IV făgăduia că va distruge pe schismatici. E adevărat că istoricul şi romanistul Găldi din Cluj susţine că Românii ardeleni, imigraţi, după el, în veacul al XIII-lea, au primit dela Unguri întocmirile lor sociale şi de stat.

Ba chiar românescul cneaz-chinez ar proveni din ungurescul Kenéz ? ! *)

Dar un document, dela 1291, dovedeşte că Românii ardeleni aveau, în veacul al XIII lea, chiar *un rol politic*, alăturia cu naţiunile privilegiate ale regatului. *„auod cum nos universis nobilibus, Saxonibus et Olahis in partibus Transsylvanibus apud Albam Jule proreformacione status eorundem congregacionem cum iisdem fecisemus..."* [37]), se spune în acel act. In faţa acestor dovezi, e cu desăvârşire, neîntemeiată, interpretarea pe care o

*) Se ştie că *Kenéz* ar fi dat în româneşte : *cheniz*, ca: *Kép chip*, *Képes—chipeş*, *nyomorék*, *nimuric*, *Szék*, *Sic* (comună în judeţul Someş).

dau celor două documente, publicate de ei, istoricii I. Karcsonyi şi L. Szádeczky, *Századok*, 1908).

b) Ce ne spune limba românească?

Am văzut că cele dintâi documente, datate în veacul al XIII-lea, care vorbesc despre strămoşii noştri în Nordul Dunării ni-i arată ca pe un neam de oameni agricultori, care locuiau pe pământul lor din timpuri imemoriale. De când? Din timpul stăpânirii romane. Acest adevăr istoric se reoglindeşte, în mod indiscutabil în limba românească.

Dacă Românii n'ar fi băştinaşi în Nordul Dunării, ci ar fi ajuns aici numai dupăce ar fi pribegit, vreme îndelungată, ca păstori nomazi, ei ar fi uitat meşteşugul lucrării pământului şi odată cu aceasta, s'ar fi pierdut din l. românească toţi termenii vieţii agricole, pe care strămoşii noştri i-ar fi împrumutat din graiul neamurilor, dela care ar fi învăţat deprinderea vieţii aşezate. Ori realitatea e cu totul alta.

„Cei mai mulţi termeni fundamentali referitori la agricultură — scrie Dl S. Puşcariu[88]) — sunt în româneşte de origină latină" D. e.: agru, câmp, falce (*ager, campus, falx*), a ara (*arare*) a săpa (*sappare*), sapă (*sappa*), a semăna (*seminare*), a culege (*colligere*), a secera, seceră (*sicilis*), a treera (*tribuiare*), arie (*area*), a vântura (*ventilare*), grâu (*granum*), secară (*secalis*) pai (*palea*), spic (*spicum*), a cerne, ciur (*cribrum*), moară (*mola*), macin (*machinare*), făină (*farina*), a coace (*coguere*), pâine (*panis*). Dl Prof. Al Borza, a arătat că cele mai multe flori de grădină, pomi fructiferi şi legumele poartă, la Români, nume de origină latină.

Aceste fapte linguistice nu se pot explica altcum, decât admiţând că Românii, încă din epoca română începând, au dus o viaţă aşezată, cu locuinţe stabile, încunjurate de grădini, în care n'au încetat nici odată să cultive acele plante, căci cele pe care nu le-a cunoscut înainte de părăsirea Daciei le-a împrumutat, împreună cu numele dela străini.

Nu vom tăgădui că limba românească cuprinde şi unele elemente, care au determinat pe unii învăţaţi de bună credinţă, mai ales filologi, să sunţină că poporul românesc s'a format în Sudul Dunării. Acestea sunt elementele albaneze. Pentru prezenţa albanismelor în graiul Românilor din stânga Dunării s'a dat o altă explicare decât origina numai suddunăreană a poporului românesc. Dl Th. Capidan, savantul filolog dela Universitatea din Bucureşti scrie, despre această chestiune, următoarele[39]).

E de netăgăduit că prezenţa elementelor albaneze în l. română demonstrează realitatea istorică a unei simbioze dintre Români şi Albanezi. Numai cât, învăţaţii nu s'au putut pune de acord cu privire la regiunea, unde s'a aflat patria primitivă a Albanezilor, care, în ori ce caz a fost situată în apropierea lumei greceşti din Peninsula Balcanică. A fost însă o greşală de metotă a presupune că şi patria primitivă a Românilor, care se atingea cu Albania, se întindea pe un teritor mic. Menţiunile scriitorilor bizantini şi urmele unor nume de localităţi dovedesc, în mod neîndoielnic, că Străromânii trăiau resfiraţi atât în Nordul Dunării, cât şi în Peninsula Balcanică. Invazia slavă a sfărmat unitatea şi continuitatea teritorială a Românilor din Sudul Dunării şi atunci mulţi dintre ei au trecut Dunărea şi şi-au reocupat vechile lor aşezări, alăturea cu Românii băştinaşi, rămaşi pe loc.

Prin urmare, poporul românesc nu s'a format într'o regiune redusă, ci a existat ca atare, în număr mare, în dreapta şi în stânga Dunării, luând fiinţă prin altuirea romanităţii pe tulpina tracică şi având punctul de convergenţă pe cele două maluri ale fluviului despărţitor. In timpul de plămădire a neamului românesc, când limba lui în structura ei internă lua o înfăţişare tot mai unitară o parte din strămoşii noştri venea la Sud în atingere cu străbunii Albanejilor. Din această parţială simbioză albano-română au eşit o seamă de cuvinte şi particularităţi linguistice, în cari însă cei mai mulţi învăţaţi români şi străini văd azi moşteniri comune dela Thraci şi Illyri. *Iar împrumuturile albaneze se explică, la Românii din stânga Dunării prin marea putere migratorie a cuvintelor.*

Dl Capidan combate teoria despre aspectul balcanic al limbii româneşti şi caracterul sudic al slavismelor din graiul norddunărean. Slavismele noastre sunt de aceeaşi provenienţă ca şi celea din limba ungurească, despre care nimeni nu susţine că s'a format în Sudul Dunării.

c) Ce ne spune toponomia pământului românesc?

Adversarii continuităţii Românilor în Dacia mai invoacă un argument, o recunoaştem, impresionant, în sprijinul tezei susţinute de ei.

Ei zic că, dacă Românii ar fi trăit neîntrerupt în Nordul Dunării, ar fi trebuit să păstreze în graiul lor numiri topice, după legile fonetismului românesc, din epoca dacă şi romană.

Chiar şi filologii români sunt de părerea că numirile topice din antichitate, cât au ajuns până la noi, au trecut prin filiera slavă, iar Românii le-au predat Ungurilor. D. e. *Szamos* din ungureşte e românescul Someş, care în veacul al XIII-lea e atestat ca *Somisius*. Aceasta din urmă formă e derivată din tracicul Samis (într'o inscripţie romană *Samos*) păstrat de slavi, care schimbă pe *a* din limba latină în *o*. Tot aşa *Maros—Mureş—Morisius—Maris* (Herodot): Vechile: *Samis* şi *Maris* după legile fonetice ale limbii noastre ar fi dat: *Sameş*, *Mareş*. Dl Capidan susţine după E. Gamillscheg [40]) că am avea în româneşte numiri topice păstrate după legile limbii noastre, ca *Criş* (Grisia), *Abrud*, *Ampoi*, *Dunărea*. Pentru celelalte, D-Sa presupune că schimbarea lui *a* în *o* va fi fost o proprietate a limbii thracice (vezi *Carpi—Corpiloi*). Din parte-ne am propus (în *Istoria veche a Românilor*) ipoteza că cioplitorii în piatră şi autorii vechi, auzind din gura autohtonilor aceste numiri de râuri, le-au apropiat de cuvintele cu aspect asemănător, cunoscute lor.

Somis i-a făcut să se gândească la *Samus* (numele insulei greceşti), *Moris* la *mare* (apă), *Olt-us* la *altus* (adânc). Deslegarea definitivă a acestei probleme rămâne rezervată viitorului.

Intrebarea a doua, în această ordine de idei, e: cum stăm lucrurile cu numirile topice, păstrate în cele dintâi documente din v. XIII şi al XIV, care pomenesc pe Români?

Autorii colecţiei de documente: *„Documenta historiam Valachorum illustrantia usque ad annum 1400 p. Chr.“* ajung la concluzia (în vederea căreia a fost redactată lucrarea!) că numele de localităţi în care sunt pomeniţi Românii înainte de 1400, toate sunt ungureşti, germane ori slave, păstrate după fonetismul limbii maghiare, ceeace ar dovedi, după ei, în mod indiscutabil, că Românii au venit pe aceste meleaguri în urma Ungurilor. In prefaţa susnumitei colecţii, E. Lukinich se crede îndreptăţit a afirma că imigrarea în Ardeal a păstorilor români, după 1200, e acum definitiv dovedită. Netemeinicia acestei îndrăzneţe aserţiuni e remarcată şi de cercetătorul sas Gustav Gündisch. [41]) Partea toponomastică o revizuieşte, într'un judicios articol, Dl profesor universitar E. Petrovici. [42])

Chiar şi în cazul când numele unui sat românesc e de origine ungurească, nu dovedeşte prioritatea Ungurilor, având în vedere că nomenclatura râurilor, apelor, munţilor e curat românească, cum se întâmplă de foarte multe ori. Dar autorii amintiţi merg şi mai departe. Ei susţin că numirile ungureşti, întâlnite în actele v. XIII şi XIV sunt cele originale, iar numele româneşti, întrebuinţate de locuitorii satelor respective, sunt traduceri din ungureşte. Aceasta este o falsificare a adevărului. Autorităţile ungureşti şi nobilimea au tradus, în documente numirile străvechi româneşti. Cum s'ar şi putea închipui procedura inversă, neinteresată, a unor ţărani simpli, neştiutori de carte. Adecă ţăranii români, ajunşi în Maramureş în veacul al XIII-lea, ori XIV (după autorii citaţi) aflând satul numit *Hodmező* s'au apucat şi l-au tradus? Dar, oare, de unde puteau ei şti că *Hod* e numele unui animal necunoscut lor, care în vechea slavă se chema *Breb* (Hodmező—Brebeni)? Exemplele citate de Dl Petrovici sunt numeroase. Din parte-ne vom mai adăuga câteva. In apropierea oraşului Dej, se află satele: Giurgeşti, Negrileşti, Leleşti, cu terminaţiunea — *eşti*, neîntâlnită în aceste părţi. Satele sunt pomenite în documente la finele secolului

XIV, cu forma ungurească *Györgyfalva, Négerfalva.* Este evident că traducerea s'a făcut de scribul maghiar, care s'a luat după asemănarea sunetelor, neştiind că *Giurgeşti* derivă din *Giurgea* (nu din Gheorghe), iar *Negrileşti* din *Negrila.*

Dar avem documente în care lângă numirea ungurească, tradusă, e alăturată şi cea originală românească. (Patak—Valea *Patak alio nomine Woya*). *)

E foarte semnificativă în această privinţă soarta apelativului *cetate* (din civitas) şi a corespondenţilor: *grădişte* (din slavonă), ung. *vár* (cetate), burci (Burg) în germană.

E deosebit de mare numărul locurilor din Transilvania, unde au fost *cetăţi* străvechi, pe care locuri Românii din acele părţi le numesc *cetate* şi *cetăţele,* deşi nici urma ruinelor nu se mai vede. Adese arheologii au descoperit *castre romane,* orientându-se după numele *cetate-cetăţele* (acesta e cazul cu castrul roman dela Căşeiu, jud. Someş). Nu este oare aceasta dovadă deplin grăitoare că Românii au locuit neîntrerupt în preajma acestor locuri, încă din epoca când zidurile acelor fortăreţe se înălţau de asupra solului?

Căci atunci, când Românii s'au aşezat mai târziu în regiunea unde a existat o cetate dispărută, au împrumutat numirea ei dela străini: d. e. *Grădiştea* (la Sarmisegetusa), *Burci* (Burg, lângă Bistriţa).

Vom mai aduce un exemplu, care e mărturie evidentă că ţăranii noştri nu traduc numirile străine. In judeţul Someş se află comuna ungurească Coldău (Kudu), în care puţinii Români au venit, evident, mai târziu. Ei numesc o parte de hotar al localităţii: *Varbă,* la care Ungurii îi spun *Vár* (= cetate, căci acolo s'au descoperit urmele unei staţiuni preistorice).

Românii au auzit zicând pe Unguri: Megyek a várba = Merg *în cetate* (= *megyek* = *merg, vár* = *cetate; ba* = *în*) Românul a crezut că *várba* e un singur cuvânt care denotă partea de hotar, pe care el a numit-o *Varbă.*

*) Intr'un document din 1378, publicat la Pesty, Krassó vármegye története, v. III, Budapesta, 1883, p. 134.

Când atât la Români, cât şi la Unguri întâlnim aceiaşi numire, forma românească e cea mai apropiată de original (de obicei *slav*). De ex. *Brısticia* e atestată în actele v. XIII, în româneşte *Bistriţa*, faţă de ung. *Beszterce*.

In sfârşit, geolinquistica vine să confirme încheierile la care au ajuns cercetările istorice şi cele de toponimie. S'a constatat că „în regiunile apusene ale Daciei, acolo unde în sec. X-lea şi XI-lea, au ţinut legăturile dintre românismul din Dacia şi acela din Sudul Dunării, se păstrează unele cuvinte şi forme vechi de limbă, care se explică numai prin continuitatea în acele părţi a unei populaţiuni străvechi. In afară de aceasta, pe temeiul aceloraşi cercetări, se dovedeşte că cenţrele de iradiere ale populaţiunilor româneşti din actualul teritoriu naţional se găsiau odată tot în acele ţinuturi vestice, adecă în Oltenia, *Banat*, Crişana şi Bıhor. [43])

Vechimea elementului românesc în cuprinsul Banatului o adevereşte şi vechea toponimie, despre care va fi vorba într'un capitol viitor.

Bibliografie

1. C. Diacovici, *Problema continuităţii în Dacia,* Anuarul Institutului de studii clasice, v. III (a. 1936—1940) p. 200 şi urm. Autorul înşiră lucrările principale, importante pentru istoricul problemei. Aceste sunt:

Al. Lăpedatu, *Istoriografia română ardeleană* (Discurs de recepţiune), Bucureşti, 1923, A. D. Xenopol, *Teoria lui Roessler, Studii asupra stăruinţii Românilor în Dacia Traiană,* Iaşi, 1884; Critica acesteia făcută de d. Onciul, in *Convorbiri Literare* (a. 1885); Gh. I. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: Le peuple roumaine,* Bucureşti, 1937; N. Iorga, în numeroase lucrări şi, în deosebi, *Istoria Românilor, I.*

Dintre lucrările ungureşti, care mărturisesc teza contrară, cităm L. Gáldi şi L. Makkai, *Istoria Românilor,* scrisă în l. maghiară, Budapesta 1941.

2. C. Daicovici, o. c. p. 219.

3. C. Daicovici, *Transylvanie dans l'Antiquité,* passim.

4. C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan,* Wien und Leipzig, 1937.

5. *Despre Traian, Cu prilejul lucrării lui Eloy Bullon. La politica social de Trajano,* Madrid 1935, Revista Fundaţiilor Regale, a. X, Nr. 3, p. 528 şi urm.

6. *Problema continuităţii în Dacia,* p. 221, iar dovezile pe care se întemeiază în: *Transylvanie dans l'Antiquité,* passim. Cfr. şi C. Patsch, o. c. şi Fr. Altheim, *Soldatenkaiser.*

7. C. Patsch, *o. c.* p. 127.

8. In Anuarul Institutului de studii clasice, v. III.

10. *C. I. L. III, 827—763, „agens sub signis Samum cum regione Ans".*

11. C. Daicovici, *Problema...,* p. 240.

12. V. Motogna, *Un secol din istoria Daciei. Epoca încreştinării poporului românesc,* Cluj, 1937.

13. Ludwig Schmidt, *Die Ostgermanen (Geschichte der Deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung),* München, 1934, p. 224—225.

Cfr. C. Patsch, *„Beiträge zur Völkerkunde von Sud-Est Europa"* (Anzeige der K. Akademie der Wissenschaften in Wien, phil. hist. Kl, 1925 şi Sitzungbericht der Akad. der Wissenschaften in Wien, phil. hist. Kl. 1928). In aceste lucrări se află bibliografia completă.

14. Iordanes, *Getica,* 77, 96.

15. *O. c.* p. 228.

16. Cfr. comunicarea d-lui C. Daicovici în Anuarul II al institutului de studii clasice.

17. C. Daicovici, *O senzaţională descoperire arheologică,* în Transilvania din Oct. 194.

18. Otto Seeck, *Geschichte des Untergangs der antiken Welt,* t. VI.

19. V. Motogna, *Un secol ect.* p. 24.

20. L. Schmidt, *Die Ostgermanen.*

21. C. C. Giurescu, *Istoria Românilor,* I. p. 230.

22. V. Motogna, *Istoria veche a Românilor,* passim.

23. Bibliografia la C. C. Giurescu, *o. c.* p. 270.

24. *Câteva urme ale organizaţiei de stat slavo-române,* Daco-romania, 1922, p. 161.

25. V. Motogna, *Ohtum, Contribuţie la istoria Românilor în veacul IX--XI.* Timişoara, 1942.

26. V. Motogna, *Stăpânit-au Bulgarii asupra ţinuturilor româneşti din Nordul Dunării în timpul primului lor imperiu* (679--1018)? Cluj, 1940.

27. Cfr. P. P. Panaitescu, *La litterature slavo-romaine (XV-e—XVII-e) siècle et son importance pour l'histoire des litteratures slaves,* Praga, 1931 şi S. Puşcariu, *Limba română,* I, p. 298.

28. Bibliografia la Dr. Coloman Juhász, *A Gellértlegenda,* Cluj, 1929.

29. Vezi bibliografia completă la Dr. Coloman Juhász, *Das Tschanad-Temesvarer Bistum im frühen Mittelalter 1030—1307,* Münster in Westfalen, 1930.

30. G. Fejér, *A bolgár egyház kisérletei és első sikerei hazánkban*. Századok, 1927.

31. Dragomir S. *Vechile colon*. p. 278.

32. Intreagă bibliografia la Juhász, *o. c.* p. 92—93.

33. Hurm. *Documente*, I, p. 329.

34. Vezi introducerea şi notele marginale la colecţia S. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum* 1400, Budapesta 1941, passim.

35. In Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, pe care nu-l am la îndemână e publicat actul original, care are *Blacorum* în loc de *Valachorum*.

36. Traducerea românească după C. C. Giurescu, *o. c.* p. 341—342.

37. Documentele analizate se pot afla la *Hurm. I*, la anii respectivi.

38. S. Puşcariu, *Limba română*, v. I, p. 350.

39. *Simbioza albano-română, şi continuitatea Românilor în Dacia*, Revista Fundaţiilor Regale, Mai 1943, p. 243 şi urm.

40. E. Gamillscheg, *Über die Herkunft der Rumänen*, Berlin, 1940.

41. In *Deutsche Forschung im Südosten*, a .I, caiet 2. 282.

42. *Toponimia ungurească în Transilvania medievală*, Transilvania, a. 74, Nr. 2.

43. Th. Capidan, *articolul citat*.

Contribuţie la cunoaşterea Banatului

(Jurnalul de călătorie din 1773 al Impăratului Iosif al II-lea)

de Ion Negru

Publicarea *Istoriei Banatului Timişan*[1]) în traducerea românească a lui N. Bolocan în anul 1926 a însemnat, desigur, o iniţiativă bine venită. Ea se cere urmată încă şi poate fi pomenită cu laude superlative până când tânăra istoriografie română bănăţeană nu se va hotărî să-şi constitue o arhivă ştiinţifică documentară nouă, originală, pentru cunoaşterea trecutului. Vorbind de această arhivă nouă ne gândim dintru început la publicarea *defterului* turcesc din 1558 şi a *urbariilor* Mariei Terezia din 1780. Abia după tipărirea listei locuitorilor din urbariile pomenite şi publicarea listei nominale a contribuabililor din 1558 (defterul turcesc), se vor putea face studii comparative serioase de onomastică cu rezultate nebănuite, credem, pentru determinarea *structurii etnice a Banatului* la două momente istorice, care coincid cu *două etape etnografice diferite.*

Anul 1558, în lumina isvoarelor istorice contemporane, prezintă în Banat o populaţie românească cu infiltraţii exclusiv sârbeşti a căror date şi intervale de sosire sunt bine cunoscute (1404—1412; 1433; 1439; 1459–1465; 1541). Tabloul etnografic al Banatului, în momentul întocmirii defterului turcesc, nu cuprinde decât Români şi Sârbi. Atât! In intervalul dela 1558 până la celălalt mare moment 1780, care ne oferă deasemenea

[1]) Fr. Griselini: Istoria Banatului Timişan, scrisă între 1774—1777 şi tipărită în limba italiană la Veneţia (1780) şi în limba germană la Viena (1780).

o listă a contribuabililor, provincia a suferit şi infiltraţii de alte neamuri. Confruntarea celor două liste şi studiul onomasticei lor poate îndreptăţi speranţa că vor duce la revelaţii interesante, nu atât la o proaspătă şi poate mai exactă cunoaştere a colonilor germani, francezi, italieni, spanioli, aduşi în Banat de Curtea Vieneză în veacul al XVIII-lea, cât mai ales la descifrarea compoziţiei amalgamului *rascian* în care abundă elementul *ţinţar* şi cel românesc, dar pe care lipsa de studiu — dacă nu direct interesul istoriografiei vecinilor — îl prezintă ca fiind sârbesc.

Până la declanşarea unei mişcări bănăţene de cercetări istorice originale — pornită din iniţiativa oamenilor de specialitate, pe drumul arătat — noi, nespecialişti, încercăm să facem, cu mijloace mai modeste, ceeace a făcut N. Bolocan la timpul său. Publicăm adică în traducere un prim document, o sursă valoroasă pentru reconstituirea trecutului bănăţean: *Jurnalul de călătorie al Impăratului Iosif al II-lea,* după un text german apărut în „Arhivele Olteniei", Nr. 39-40/1928. Textul german în cauză — ne informează prezentatorul: d-l C. Sassu — este o copie depe textul original scris în 1773 la dictarea împăratului, cu adăugiri şi corecturi făcute de mâna sa proprie; text care se găseşte în Arhiva de Stat din Viena (Hofreisen, Fascicolul 7, folio 1—396). Tot acolo se găsesc şi două copii ale Jurnalului transcrise pe vremuri, după original, pentru uzul Consiliului de Stat (Staats-Rats Acten 1773. I. Convolut la Nr. 1806). Tot d-l C. Sassu ne mai informează ce anume părţi publică şi ce anume părţi nu publică din documentul original găsit la Viena. „Din acest jurnal — spune d-l C. Sassu — publicăm partea privitoare la Banat, din care am omis numai câteva fapte fără nici o importanţă astăzi, şi anume: însemnările privitoare la inspecţia regimentelor imperiale care trecător staţionau în Banat, cum şi cele cu privire la dorinţele strict personale ale unora din slujbaşii acestei provincii".

Aşadar prezentarea noastră — traducere după textul german al d-lui C. Sassu — va cuprinde şi ea omisiunile semnalate mai sus.

Dar înainte de a face prezentarea propriu zisă a textului, socotim că este bine să revedem literatura ce ne stă la îndemână, pentruca pe baza ei să reconstituim motivele călătoriei, itinerariul urmat cu schiţa lui, după care apoi să trecem la sublinierea părţilor mai de preţ ale *Jurnalului* şi, la nevoe, chiar la incursiuni în istorie pentru unele lămuriri şi completări pe cari le credem de folos.

Izvoarele ne informează că Impăratul Iosif al II-lea rupe cu tradiţia capetelor încoronate şi inaugurează un sistem nou de a se informa în legătură cu mersul treburilor din împărăţie. El nu se mulţumeşte cu rapoartele altora, ci merge personal pe teren pentru a culege informaţia directă, nemijlocită. Pentru vremea de atunci, cu moravurile, mijloacele ei de comunicaţie şi siguranţă, inspecţiile fiului Mariei Terezia nu sunt lipsite de voinţă, curaj, oboseli fizice şi chiar bune rezultate. Toţi istoricii, chiar şi aceia cari nu-i simpatizează reformele democrate, recunosc că aceste inspecţii au făcut adâncă impresie asupra organelor administrative, asupra populaţiei şi au lăsat urme neşterse în urma lor.

Banatul a fost onorat în trei rânduri cu prezenţa suveranului. Primele două călătorii de inspecţie (1768 şi 1770) urmăreau în principal dovedirea relelor de care suferea administraţia provinciei. Rezultatele lor sunt bogate în urmări. Prima în special are drept consecinţă un memoriu voluminos adresat Impărătesei Maria Terezia, în care augustul fiu şi asociat la domnie îi prezenta în culori vii afacerile religioase şi poliţiale; administraţia camerală şi justiţia; afacerile militare ale provinciei. Memoriul, în manuscris, se află în arhiva secretă a Curţii din Viena şi va trebui desgropat şi tradus în întregime în limba românească. Deocamdată spicuim — după G. Popovici — ideile principale cuprinse în scriptul amintit. „La finea memoriului — scrie prota Lugojului — împăratul opiniază să se menţină forma actuală a administraţiei, dar fără amânare să fie înlocuit din sistemul de guvernământ, ce este greşit, şi rău, şi lipsurile să se suplinească. Cât mai curând să fie instituit de prezident un om probat şi încrezut, care nu numai să aducă în

ordine administraţia neglijată, dar să şi supravegheze asupra provinciei, fiind expusă această parte invaziunilor turceşti. Provincia să fie măsurată, raportul banco-deputaţiunei să fie regulat, colonizarea să fie aşezată pe alte principii mai sănătoase, contribuirile publice să se facă pe bază mai echitabilă şi în fine personalul neglijent, incult şi corupt să fie scos din corpul oficianţilor. Mai departe propune să se vândă la particulari pământurile în parcele mai mici, fără osebire de stare, naţiune şi religiune. Cumpărătorii să fie scutiţi şase ani de dare, iară după aceea să solvească o contribuţie moderată". [1])

Drumul acesta a revelat împăratului existenţa naţiunii române băştinaşe, în dauna căreia administraţia practica un regim de jaf, execuţii şi teroare, mascate de excesul de zel al executării *Patentei imperiale de colonizare din 1763.* Contele Perlas a evacuat personal, cu forţa, pe consideraţii de ordin strategic şi securitate politică, o parte din Românii existenţi în triunghiul Timişoara—Arad—Lipova. In realitate evacuarea Românilor şi colonizarea locurilor cu nemţi era o afacere personală a contelui Perlas, cum s'a dovedit mai apoi (preşedintele era şi în solda companiei ce arenda domeniile coroanei şi în solda coloniştilor germani; el făcea politica banului, nu guvernare în Banat). Inima împăratului s'a înduioşat, iar memoriul — străbătut de fiorii celor văzute — va îndupleca şi pe împărăteasă. Schimbările de personal în administraţie încep chiar dela preşedintele ei. Se iau hotărîri de care şi băştinaşii vor beneficia. „Astfel — spune Popovici — s'a ordonat împărţirea agrilor, măsurarea hotarelor în comune şi districte, precum şi a pădurilor. Asemenea s'a dispus conscripţia populaţiei. Pentru fiecare casă s'a calculat 24 jugăre agru, 6 jugăre păşune şi 3 jugăre livadă. Putea însă cineva să primească şi mai mult, dacă era în stare să dovedească că îl poate cultiva. Administraţia putea relua pământul dacă era lucrat rău. Proprietarul

[1]) Dr. Gh. Popovici: Istoria Românilor Bănăţeni, Lugoj, 1904, vezi pag. 334—336.

avea drept să vândă moşia, dară numai sesia întreagă şi nu parcelată".

„Impărăteasa recomandă administraţiei spre deosebită îngrijire salubritatea publică a provinciei — spune acelaş autor. Unica apotecă din Timişoara fiind nesuficientă, s'a decretat a se înfiinţa filiale în districte. Pentru regularea şi îngrijirea sănătăţii publice au fost numiţi trei medici.

Mare pond s'a pus pe ridicarea culturală a provinciei. Impărăteasa a ordonat aspru, ca în fiecare sat unde se află şasezeci de familii să fie zidită şcoală şi aplicat învăţător pentru instrucţia poporului".

Prima călătorie, cum văzurăm, este bogată în urme scrise (un jurnal de călătorie şi un memoriu voluminos), pe temelia cărora s'au întemeiat o seamă de măsuri democratice, fără precedent în analele stăpânirii maghiare de odinioară.

Cea de-a treia călătorie în Banat a lui Iosif al II-lea, mai puţin cunoscută şi comentată — aceea care face obiectul preocupării noastre de faţă şi al cărei *Jurnal de călătorie* îl dăm în traducere — a fost făcută în 1773. Utilizând pe Szentkláray, Patriciu Drăgălina[1]) ne informează că în această călătorie împăratul înainte de a porni la drum a pus în vedere administraţiei provinciale că în tot cursul acestei călătorii preferă să fie găzduit în ospătării, în case ţărăneşti şi parohiale sau în locuinţele oficianţilor lui bine cunoscuţi şi nici de cum în palate şi castele boereşti. A dispus şi ce anume provizii să-i ţină la dispoziţie administraţia provincială în localităţile unde sălăşluia împreună cu suita sa peste noapte. Iată lista: 70 fonţi de carne, 1 viţel, 1 miel, 40 de ouă, 2 fonţi zahăr, 8 lămâi, 4 fonţi de slănină, 4 fonţi de unsoare, zarzavaturi, pâine albă, vin, unelte culinare pentru gătit, vase de cositor, tacâmuri, pahare şi 40 znopi (legături) de paie pentru pregătirea aşternuturilor.

[1]) Patriciu Drăgălina: Din Istoria Banatului Severin, 1902, v. vol. III, pagina 165.

Impăratul a plecat din Viena la 6 Maiu 1773 însoţit de cumnatul său Albert, duce de Saxen-Teschen, Landon, Nostitz, secretarul său şi câţiva generali, cărora se vor ataşa şi alţi militari aflaţi la comandă pe teritoriul Banatului.

Odată cu trecerea Tisei, începe scrierea *Jurnalului de călătorie* al cărui text înainte de a-l oferi cititorilor preferăm să-i subliniem câteva părţi mai importante.

Dela Seghedin şi până la Makova (Măcău) „ţinutul e aproape peste tot acoperit cu păpuriş şi e inundat în perioada apelor mari" — scrie împăratul. Observaţia este demnă de reţinut şi ea ne obligă să atragem atenţiunea cititorului asupra unei realităţi datorită căreia Ardealul, până la sfârşitul sec. al XIX-lea, era străin şi economiceşte de „unitatea milenară" a Statului Ungar. Intr'adevăr, la 1773, când împăratul porneşte spre Banat, nu numai valea Mureşului, ci toată valea Tisei, pe toată întinderea ei dela Nord şi până la Sud, oferea împreună cu afluenţii săi spectacolul unei mări late de trestie şi păpuriş, pe care omul nu se putea hazarda să o străbată decât prin anumite vaduri şi la anumite timpuri.

Privind schema prezentă ne dăm seamă că partea superioară a Tisei, împreună cu apele: Someşul, Crasna şi Homorodul, dela coborîrea acestora în câmpie şi până la confluenţă, prezentau o veşnică ameninţare de revărsări. „Din această pricină — spune fostul nostru profesor de istorie şi geografie [1]) — a fost nevoe de un întreg sistem de canalizări şi îndiguiri, fiindcă regiunea era expusă la inundaţii în fiecare an, apoi râurile având o slabă pantă de scurgere, apele revărsate alcătuiau întinse regiuni de bălţi, improprii agriculturii. Mlaştina Ecsed-ului se întindea înainte de canalizare, spre Sud până la localităţile: Căpleni, Domahida, Moftinul-Mic, spre Răsărit până la: Doba, Csengerbagos, Csengeruyfalu, Tyukod, Ura, Poreslama, spre Nord, până la: Őtőritó, Györtelek, Kocsárd, Urziceni, acoperind o suprafaţă de 432 km^2. „Regiunea aceasta a fost

[1]) Ştefan Manciulea: Câmpia Tisei, Bucureşti, 1939.

redată culturii abia după 1895, când încep canalizările și abaterea cursurilor de ape cari alimentau mlaștina.

Coborînd pe cursul Tisei spre Sud, întâlnim bălțile formate de Valea Ierului, a Barcăului și Crișului Repede. Mlaștinile vestite: Sárret-ul-Mare și Sárret-ul-Mic, din conul de dejecție al Crișurilor, a dispărut abia aproape de zilele noastre, după canalizarea Barcăului și Crișului Repede, înfăptuită în a doua jumătate a sec. XIX-lea.

Partea inferioară a Tisei, care străbate Sud-Vestul Banatului, a avut până la sfârșitul sec. al XVIII-lea tot o înfățișare de regiune mlăștinoasă și inundabilă. Tisa, ca și Timișul, Bega, Bârzava, ne având încă albiile bine fixate, erau în permanentă revărsare, încât alcătuiau cel mai întins ținut de mlaștini din stânga Tisei. Timișul și Begheiul se vărsau pe vremuri în Tisa. „Cursul vechiu al Timișului — scrie distinsul profesor — se deosebia de cel actual, odinioară se unea cu Bega peste localitatea Klek prin actualul curs părăsit numit Sozo, apoi trecând peste Torontal—Seciani și Orlovat, își varsă apele în mlaștinile dela Ilancia. Probabil, că toate apele Banatului Sud-Vestic, în stadiul întâi de evoluție erau tributare Timișului, cu el împreună vărsându-se în Tisa și Dunăre, alcătuind una din cele mai întinse regiuni de divagare, plină de mlaștini. Linia mare de curs pare să fi fost peste Timișoara—Alibunar". Intre localitățile Chichinda-Mare și 10 km. Nord de satul nostru natal Toracul-Mare, iar mai spre Sud la marginea externă alcătuită de conurile Mureșului, Bega și Timiș, își aveau sălașul mlaștinile dela Ilancia și Alibunar.

Consecința nefastă a bălților asupra sănătății populației ne-o arată Impăratul Iosif al II-lea în însemnările sale din călătoria anterioară (1770), acolo unde vorbește despre Timișoara și Timișoreni: „Câtă vreme Timișoara nu va deveni oraș sănătos, nu face să fie trimis acolo un om de ispravă; nimeni nu se poate lăuda că a putut-o duce măcar doi ani fără febră". Berkeszi, citând cuvintele împăratului, ne informează că nici după aceea, până pela 1800, n'a survenit o ameliorare sanitară: „Din 9479 locuitori civili dela finea secolului trecut, în decada

1784—1793 au murit 7682 persoane. Aşa fiind, la fiecare 11,5 locuitori revine câte un caz de deces, adică anual 90 la mia de suflete; deci nu este de mirare că în luna Septemvrie a anului 1794 în farmacia mare a oraşului se vindea zilnic 17—18 funturi de chinină; în aceeaş vreme vizita unui medic se plătea cu cinci groşi".[1]) Este adevărat că inginerul olandez Fremaut începe încă dela 1759 construirea stăvilarului dela Costei, pentru a asigura debitul de apă necesar navigabilităţii pe canalul Bega, realizat de Florimund Claudius Mercy d'Argentau şi paralel cu lucrarea dela Costei, Olandezul a pus în execuţie şi asanarea mocirlelor Ilacea şi Alibunar (terminată la 1770 de inginerii Steinlein şi Kostka); dar se vede treaba că purificarea aerului din partea de şes a Banatului s'a realizat mult mai târziu, după cultivarea tuturor suprafeţelor asanate, deci după dispariţia larvelor.

Pentru a menţiona meritele acelora cari au schimbat realmente faţa Banatului prin opera lor de canalizare şi asanare, credem că nu este fără interes să cunoaştem şi cine anume a executat, cu sudoarea frunţii, uriaşele lucrări de interes public din Banat (opera de concepţie văzurăm că este latină şi olandeză). Griselini, călătorind prin Banat un an după trecerea Impăratului (1774), ne lasă următoarea preţioasă însemnare: „Valahii din Banat sunt *unica naţiune*, care fără nici o deosebire se pricepe la orice fel de muncă. Ei se lasă a fi întrebuinţaţi la *săpăturile canalurilor*, la construirea clădirilor im. reg., *unde munca lor se socoteşte ca robotă*, apoi la minele de cărbuni, cu un cuvânt, la orice, unde ei pot câştiga ceva".[2])

Despre coloniştii veniţi în regiune nici vorbă să le stea mintea la lucrările publice depe urma cărora ei vor fi primii beneficiari ai ţinutului; preocupările acestora se limitau la consolidarea propriilor lor gospodării. Concepţia latino-olandeză şi munca braţelor româneşti băştinaşe, (singurele care nu erau

[1]) Dr. Berkeszi I.: Temesvár kis monografiája, Timişoara, 1909, v. pagina 105.

[2]) Fr. Griselini: Op. c. pag. 164.

scutite de robotă), au făcut ca Timiş-Torontalul să devină producătorul uneia din cele mai bune specii de grâu din Europa. Humusul şi sărurile din belşug pe care le conţine solul virgin, asanat, explică bogăţia în gluten a grâului din Banatul-Timişan.

Reîntorcându-ne cu privirea la schiţa înfăţişând *regiunea inundabilă a Tisei şi a afluenţilor, înainte de regularea cursului lor*, ne dăm seama acum de ce Ardealul şi Banatul în trecutul lor nu s'au putut complimenta, nu s'au putut ajuta şi lega economiceşte cu Alföld-ul de vis-à-vis. Tisa cu mlaştinele ei explică drumurile comerciale ale Ardealului împinse spre Ţările Româneşti şi cele ale Banatului orientate peste Severin şi Dunăre.

In ultimul timp doi cercetători români au reluat problema barajului Tisei şi consecinţele lui sub un nou aspect documentar: documentarea statistică. S'a relevat cu această ocazie independenţa economică reală a Transilvaniei faţă de Ungaria, dovedită nu numai prin monetă proprie, vămi etc., cât mai ales prin cifrele comerţului exterior al Transilvaniei. Cifrele exportului şi importului Transilvaniei dovedesc mai bine ca orice „spatele întoarse" ale Budapestei spre bogăţiile Transilvaniei, până la sfârşitul sec. al XIX-lea şi schimbul perfect şi natural dintre Ţările Române şi Transilvania.[1])

[1]) I. Moga: Orientation economique de la Transilvanie, în „Revue de Transylvanie", Nr. 1/940 şi N. Georgescu-Roegen: Comerţul Exterior al României (Evoluţia economică a Transilvaniei) în „Enciclopedia României", vol. IV, Buc. 1943.

De altfel politica dusă de Iosif al II lea până a nu cădea la strâmtoare, trebuie se fi fost inspirată şi din respectul realităţii fizico-geografice evidente: Banatul nu se articula în nici un fel cu Ungaria.

In afară de mărturia că dela Seghedin şi până la Makova „ţinutul e aproape peste tot acoperit cu păpuriş şi e inundat în perioada apelor mari", trebuie să reţinem şi faptul că dela Pecica şi până la Nădlac pământurile sunt foarte „prost lucrate", iar „locuitorii se plâng de asprimea administratorului cameral Lovass." Desigur că, în vreme ce mâna împăratului însemnă pe hârtie nemulţumirile de mai sus, în mintea lui se deşteptau scenele petrecute înainte cu 22 de ani pe aceste locuri, care făceau parte din fostul *confiniu militar tisa-mureşan.* Amintirea trecutului este cu atât mai firească cu cât patimile n'au amuţit încă. Şi astăzi *„gravaminele naţionale"*, formulate de Sârbi în *Congresul naţional dela Carloveţ* (1769), cu tot „Regulamentul de privilegii din 1770" stau pe masa împăratului, nerezolvate. Vechii grăniceri — rămaşi pe loc, sau trecuţi în Banat — nu pot renunţa la privilegiile lor militare şi nu se pot împăca, cu una cu două, să treacă sub *jurisdicţie provincială* (civilă). Cavalerul George Ţiganici şi alţi delegaţi ai poporului sârbesc din confiniul militar dizolvat aţin calea împăratului şi nu vor ceda până ce mâna augustă nu va decreta, un an mai târziu, în 1774, un compromis onorabil între situaţia actuală şi situaţia avută de poporul lor în perioada grăniceriei (1701—1741).

Dar istoria *confiniului militar tisa-mureşan* şi mai ales consecinţele desfiinţării lui au o repercusiune, de oarecare însemnătate, asupra evoluţiei etnografice a Banatului, încât îndreptăţesc pe cititor să facă o scurtă incursiune istorică şi chiar o marginală la *Jurnalul de călătorie al Impăratului Iosif al II-lea.*

Istoricul bănăţean Drăgălina[1]), în a sa Istorie, ne informează că în anul 1701—1702, Curtea Vieneză a înfiinţat un cordon militar: *confiniul militar tisa-mureşan,* cu scopul de a

[1]) Patriciu Drăgălina: Op. citat pag. 78—92.

avea o bază militară ofensivă şi defensivă în contra Turcilor şi în contra Maghiarilor dispuşi, de cele mai adese ori, să se alieze cu Turcii sau să se bată ei între ei (exemplul clasic: revoluţia lui Rákóczy, 1703—1711). Confiniul acesta era împărţit în două districte: în districtul Tisei, cu sediul în Seghedin şi având în subordine 15 comune şi în districtul Mureşului, cu sediul în Arad, compus din 24 comune. Ambele districte porneau depe linia Mureşului, lăţindu-se până în Zărand, inclusiv Hălmajul şi Boroşineul, iar spre Nord-Vest cuprinzând parte din jud. Bichiş şi Cenad, — trecând apoi dincolo de Tisa, pe o făşie lată de 60 km.

Materialul omenesc necesar menţinerii acestor comune grănicereşti, adevărate centre întărite în sistemul confiniului militar, s'a recrutat din cele 40 000 familii refugiate din peninsula balcanică, de frica Turcilor, în anul 1690, adăpostite în Bacica, Sirmia, Slavonia *(infiltrându-se chiar şi pe teritoriul Banatului controlat de Turci, lângă conaţionalii şi consângenii lor din Becicherec, Bece şi satele de pe lângă Dunărea inferioară)*.

Fragmentul omenesc rupt din cele 40.000 familii balcanice, aşezate pe cea mai expusă graniţă a imperiului austriac, s'ar părea — după numele căpeteniilor lor, emigrate mai târziu în Rusia şi după hotărîrea „congresului naţional dela Carloveţ din 1769" — că are o compoziţie etnică unitară. Profundă eroare. Se întâlnesc în acest fragment de populaţie, ca şi în massa din care s'a desprins, Sârbi, dar şi numeroşi Ţinţari şi neamuri de origină românească. Cel mai bine documentat istoric maghiar susţine acest punct de vedere în cuvintele: „A jövevények között nagy számban voltak görögök ugynevezett czinczárok és román eredetü népek, mi Csernovics patriárchának Lipót császárhoz intézett a Karloviczi levéltárban őrzött egy iratából tünik ki".[1])

Trecând peste Mureş şi aruncând o privire asemănătoare asupra Banatului, constatăm (în vremea înfiinţării confiniului

[1]) Dr. Szentkláray I.: Száz év Dél-Magyarország ujabb töténetéből, Timişoara, 1882, vezi pag. 103.

militar tisa-mureşan, 1700—1701) că provincia oferă un spectacol etnic asemănător: spre apus (pe lângă Tisa) şi spre miazăzi (pe lângă Dunăre), locuiau Sârbii în mare parte amestecaţi şi aceştia cu *Ţinţari* şi elemente de neam românesc; iar în mijlocul Banatului, cum şi pe graniţa lui de răsărit şi miazănoapte (în râpele Mureşului), locuiau Românii. Nu era nici un sat maghiar, — spune cu durere Szentkláray. Iar un alt coleg maghiar al istoricului amintit, constată şi el, îndurerat, că după cucerirea Banatului dela Turci, în tot triunghiul Dunăre-Tisa-Mureş, adică pe o întindere de 26.000 km², nu s'a găsit decât o aşezare omenească populată cu Maghiari, comuna Kis-Zombor, şi aceia pitulată în cotul format de Tisa-Dunăre.[1])

Acelaş autor, utilizând impresiile de călătorie ale lui Bél Mátyás (Descriptio comitatus Temesvariensis — manuscris păstrat în Biblioteca Muzeului Naţional Maghiar) spune despre Timişoara primului deceniu dela eliberarea de sub Turci, că are o populaţie compusă din mai multe naţionalităţi şi, interesant, că „Valahii se oferă pentru diferite servicii sau să aducă hrană (alimente) în oraş, din care cauză mulţi vorbesc limba lor şi de aci provine faptul că în Timişoara nici o limbă nu este atât de răspândită ca limba valahă".[2])

Iată dar că în primul deceniu după eliberarea provinciei de sub Turci şi populaţia oraşului Timişoara era formată în majoritate din Români, cum absolută majoritate ştim că aveau Românii şi în restul Banatului.

Revenind la soarta fragmentului de populaţie balcanică, a cărui compoziţie etnică o văzurăm în lumina istoriografiei maghiare, se cuvine să amintim organizarea pe care o capătă în confiniu şi drepturile pe cari le câştigă aci.

Patriciu Drăgălina, sprijinit pe cercetările şi concluziile lui Szentkláray, prezintă următorul tablou: „Grănicerii erau divizaţi în 4 clase: în *militari activi*, cari formau *miliţia teritorială*

[1]) Dr. Berkeszy István: Temesvár Kis monografiája, Timişoara 1900 vezi pag. 78.

[2]) Dr. Berkeszi I.: op. c. pag. 80.

sau națională; în *ciardachiști,* cari păzeau punctele și trecătorile mai expuse ale râurilor; în *emeriți,* adică indivizi cari în urma greutăților și strapațelor serviciului, deveneau incapabili de a cătăni; în *esemți,* cari ca supranumerari nu erau obligați la prestarea serviciilor militare. Membrii celor dintâi 3 clase erau supuși jurisdicțiunii militare, iar cei din clasa a 4-a, fiind guvernați de juzi, cnezi, vice-cnezi și asesori aleși din neamul lor, aveau propria lor jurisdicțiune provincială.

„In consecința acestei jurisdicțiuni bifurcate, pământul era de două categorii, anume: *feude militare* și *moșii provinciale.* Feudele fiind scutite de orice sarcină, erau considerate ca un fel de echivalent pentru serviciile miliției; din rodul pământului trebuia ca respectivul militar să-și acopere trebuințele sale și ale familiei. Feudul trecea după moartea vr'unui militar în mâinile aceluia pe care dânsul îl designa de urmaș al său; cu feudul dimpreună lua respectivul asupră-și obligământul să grijească de familia defunctului. După stingerea familiilor, feudele deveneau iarăși proprietatea fiscului. Posesorii moșiilor provinciale trebuiau să poarte sarcinile și contribuțiunile provinciale".[1])

Pe lângă folosirea exclusivă a moșiilor atribuite, grănicerii mai aveau drept de uzufruct asupra pădurilor lor. Aveau deasemenea o libertate religioasă nelimitată. In schimbul emancipării lor complete de sub jurisdicțiunea comitatelor (jurisdicția civilă), precum și în schimbul libertății lor religioase, grănicerii erau obligați să apere confiniul (granița) cu ciardachiștii lor și să presteze servicii în toate cetățile expuse ale țării, cu *miliția lor națională.*

Privilegiile și favorurile acordate acestor grăniceri, proveniți din Balcani, conduși de ofițeri sârbi, au o dublă explicație: cerându-se acestor grăniceri să fie tari în credință către împărat și gata oricând a executa ordinele Casei Vieneze, era firesc să fie puși în altă situație decât poporul de rând. Aceasta ar fi prima explicație. A doua explicație trebue căutată în teama

[1]) P. Drăgălina, op. cit. pag. 87.

inspirată de noul regim al proprietăţii agricole turceşti. Turcii vecini pe graniţa Mureşului şi încă stăpâni în Banat, nu stau nici ei cu braţele încrucişate, la vederea constituirii bazei ofensive austriace de peste Mureş. Şi fiindcă poziţia lor era foarte periclitată în regiunile cucerite, Turcii au încercat să slăbească puterea numerică a confiniului militar pe altă cale decât cea a armelor. Intr'adevăr, din vreme încă (1690) şi în potriva prevederilor Coranului, Sultanul dă o *iradea*, prin care se acordă ţăranilor drept de proprietate, moştenire, vânzare şi schimb, asupra pământurilor ce le munceau şi asupra cărora, până aci, aveau numai drept de folosinţă. *Aceleaş drepturi se acordau şi ţăranilor sosiţi din alte părţi, dacă se aciuiau pe pământurile spahiilor existente în Banat.* Regimul agrar, stabilit de această iradea, a însemnat o adevărată lovitură de graţie pentru regimul feudal unguresc şi consecinţa a fost că atât populaţia de baştină, din *cordonul tisa-mureşan*, cât şi *rascienii* (cum numea oficialitatea populaţia venită din Balcani) au început să alerge pe teritoriul Banatului; rascianii, mai ales în timpul revoluţiei lui Rákóczy (1703—1711). Puterea de atracţie a reformei acesteia agrare turceşti a absorbit în Banat o populaţie în jurul cifrei de 100.000 suflete şi — consecinţă incalculabilă pentru viitoarea faţă economică a provinciei — a pus cruce definitivă reîntoarcerii paşnice a regimului feudal unguresc în Banat. Nimeni — nici imperialii, nici Ungurii mai târziu — nu va putea nesocoti efectele produse de iradeaua din 1690. Ea va influenţa, mărturisit şi nemărturisit mai ales, o bună parte din privilegiile pe care le acordă Austriacii grănicerilor din *confiniul tisa-mureşan*. Putem afirma că actul Sultanului din 1690 este una din pietrele de temelie pe care s'a ridicat apoi prosperitatea şi economia provinciei bănăţene.

Cu toată slăbirea numerică a populaţiei din *confiniul militar tisa-mureşan*, cauzată de reforma agrară turcească şi revoluţia lui Rákóczy şi chiar după aceea, până la desfiinţarea acestui confiniu şi înfiinţarea celui din Banat, pe Dunăre, populaţia grănicerească a trăit o perioadă economică înfloritoare.

Apariţia edictului din 1751, care desfiinţează *confiniul mi-*

litar tisa-mureşan şi anexează teritoriul la Ungaria feudală, a determinat însă o fierbere neobişnuită, revoluţionară în sânul populaţiei grănicereşti, care s'a văzut, dintr'o dată, despuiată de privilegii, prin aruncarea ei în braţele regimului feudal unguresc. Impărăteasa Austriei, Maria Terezia, în faţa intransingenţei revoltaţilor, a căutat, în felurite chipuri, să potolească furia mulţimii. A admis grănicerilor să beneficieze de vechile drepturi, dacă trec în Banat, pe Dunăre, în cordonul militar acolo înfiinţat. Celor ce vor să rămână însă locului, pe Mureş şi Tisa, le îndulceşte traiul, stabilindu-le un regim de favoare: acela de a fi supuşi fiscului şi nu regimului feudal (nemeşului sau comitatului). Le mai acordă, dacă sunt oameni de trupă, 32 jugăre (adică o sesie de iobag), iar dacă sunt ofiţeri, diferite titluri nobiliare şi 250 jugăre (adică o curie).

Edictul din 1751 şi revenirile împărătesei au determinat populaţia grănicerilor la hotărîri diferite:

1. *Un grup sârbesc destul de numeros, depe Tisa, a trecut în Banat, în jud. Torontal* (este grupul care aţine calea împăratului, în 1773, prin delegatul lor cavalerul Ţiganici).

Grupul acesta va influenţa structura etnică a Torontalului.

2. *Un grup compus din familii de grăniceri români şi sârbi a coborît şi el depe Mureş, în Banat.* Redus ca număr, acest grup nu va pigmenta în nici un fel faţa regiunii.

3. Un grup de grăniceri sârbi a rămas pe loc. Gradaţii vor accepta, cu timpul, în schimbul unei situaţii materiale mai bune, să se desnaţionalizeze. Din acest grup se va recruta şi îngroşa *nobilimea maghiară* de mai târziu a judeţului Arad.

4. Un grup dârz, compus din Sârbi şi Români, n'a acceptat disfiinţarea *confiniului militar tisa-mureşan* şi nici revenirile împărătesei şi ca o consecinţă a preferat să emigreze în Rusia. Majoritatea istoriografilor maghiari vorbesc de plecarea acestui grup în Rusia. Istoricul Márki, în special, ne dă informaţii preţioase asupra atmosferei în care s'a făcut plecarea, asupra numărului emigranţilor, precum şi asupra locurilor unde s'au aşezat în Rusia. Reproducem aprecierile istoricului maghiar fiindcă ele

pot fi preţioase în mâna cercetătorilor români, cari actualmente cutreeră regiunea Ucrainei:

„Consiliul guvernamental, — spune Márki — a cerut jud. Arad să raporteze încă în 1751 despre persoanele doritoare a pleca în Rusia cu locot. col. de grăniceri Ioan Horváth, iar dupăce a primit lista celor admişi a pleca, a dat un ordin sever împotriva lor la dâta de 7 August 1752. Ordinul prevedea ca emigranţii să fie arestaţi şi să fie întemnitaţi împreună cu agitatorii pe timp de 3 ani şi să fie obligaţi la muncă obştească; cei plecaţi şi-au pierdut nu numai toate drepturile, dar şi cetăţenia şi dreptul de moştenire. Emigrarea se admite numai cu permisie (autorizaţie) regală, iar cel care denunţă pe fugari va primi 24 fiorini de cap; pe agitatori îi aşteaptă moartea. Cu toate acestea au plecat câteva mii de emigranţi din Arad şi din regiunea grănicerească sub conducerea lui Petru Tököly (alias Popovici n. trad.), Ioan Horváth, Simion şi Paul Csernovics, iar ceva mai târziu, din regiunea grănicerească, sub conducerea lui Sevici din Arad şi Depreradovici; unii apreciază numărul lor la 30.000 suflete, alţii la 100.000 suflete, iar pagubele cauzate, în urma emigrării lor, la 2,000.000 fiorini. Ţarina Elisabeta i-a colonizat în 1752 pe teritoriul de odinioară al cazacilor zaporojeţi.

Graniţele *Serbiei Noui* (aşa şi-au botezat coloniştii întinderea de pământ ocupată în noua lor patrie, n. trad.) erau: la Est Niprul în care, aci, se revarsă Obulnicioc şi râuleţul Omielnic. La Nord, despărţită de Polonia, prin râul Tesmin şi apa Bolşaia. Apa Bolşaia se scurge în Sinuha care desparte la Vest (Serbia Nouă) de Polonia. La Sud Serbia Nouă se sprijineşte pe marele seş în care se găsesc următoarele localităţi notate pe harta din 1762:

1. *In circumspripţia husarilor:* Novo-Mirgorodskoj, *Pecica*, Petrov, Ostrov, Nadlac, Caniblot, *Semlec*, Arhangelskoj (chiar vis-à-vis de Targovicza polonă), Martonos şi Panciova, toate lângă râul Sinuha; Kanisza, Zenta, Vukovar şi Földvar la isvoarele râului Ingul; Subotiţa (Szabadka), Czibulev, Mosorin, Dumitrovszkoj, Zombor, Glinsk şi Vârşeţ.

2. *In circumscripția pandurilor:* Krilovskoj pe râul Tesmin; Taburisci, Krjukov, Kamenka, Semun, Vilagos (toate cinci pe Nipru), Cianad, *Tomasinsi*, Cuvin, Smederov, Slankamen, Becse, Varasd, Mondoriac, Sf. Tamaş.

3. *In circumscripția cazacilor liberi* 29 slobozii şi 2 cetăţi. Coloniştii sârbi, bulgari, români şi unguri în mic număr au obţinut dela Ţarină scutiri de dări şi multe privilegii, în schimbul cărora Horvath şi Sevici s'au obligat a forma 4 regimente de husari şi 4 de panduri, fiecare compus din 4000 capete. Aşa dar la 32.000 de capete se ridica numai numărul celor buni a prinde armele. Nouii colonişti au refăcut acest pustiu (Serbia Nouă n. trad.) într'o adevărată grădină, pe de altă parte însă au devastat atât de deseori în Polonia vecină, încât Polonezii i-au numit haidamaci mai răi decât cazacii zaporojeni. Coloniştii au format dacă nu opt, totuşi 5 regimente de infanterie şi unul de cavalerie, care au luat apoi parte eroică în războiul de 7 ani dela 1756—63".[1])

Şi Márki — deşi maghiar — nu poate ascunde faima de care se bucurau Ungurii cu regimul lor, când încheie: „astfel a pierdut jud. Arad o naţionalitate care a preferat să devină rusă, numai să nu fie nevoită a deveni maghiară".

Epilogul dramei emigraţilor depe Mureş şi Tisa s'a consumat şi se consumă încă în durere şi nostalgie, în stepele Ucrainei, între Kiev şi Ociacov.

Un document aflat în arhiva Timişoarei, datat din Viena, 27 August 1766 şi reprodus în rezumat de cercetătorul bănăţean Popiţi spune următoarele: „Emigraţii de mai mulţi ani în Rusia, exprimându-şi în secret dorinţa de a se înapoia din *„Serbia Nouă"*, se dispune trimiterea unor oameni de încredere, cari *„să-i întărească în convingerea lor de a se înapoia"*. Dacă se înapoiază, nu vor plăti nicio amendă ci li se va împărţi pămân-

[1]) Márki Sándor: Aradvármegye, vol. II, partea II-a, Arad 1895 vezi pag. 370—371.

tul şi vor ajunge sub directa jurisdicţie militară. Un emisar a fost trimis şi se aşteaptă rezultatul tratativelor".[1])

Tratativele se vede că nu au dus la niciun rezultat, findcă nu ştim să se fi înapoiat din Ucraina decât 120 familii compuse din Români amestecaţi cu Ruşi, care au fost aşezaţi în Lovrin, odată cu 30 de familii de Albanezi. Faptul s'a petrecut în toamna anului 1783, adică zece ani după ultimul drum al Impăratului Iosif al II-lea prin Banat.

Dela această dată înainte, adică dela 1783 până aproape de zilele noastre, istoriografia maghiară şi română nu mai dă semne de vieaţă privitoare la evoluţia grupului sârb şi român aşezat în „Noua Serbie" din Ucraina. Dacă nu survenea războiul trecut şi cel actual, poate că uitarea ar fi înghiţit definitiv pe cei plecaţi în 1751 din preajma strămoşilor noştri. Primul resemn, care readuce în discuţie pe cei plecaţi în 1751, este rezumatul unei cronici, a unui „letopis" publicat de Teodor Porucic în „Viaţa Basarabiei", nr. 10, din Octomvrie 1938; cronică pe care d-l Porucic mărturiseşte că a găsit-o în războiul trecut în timpul cât a stat prizonier la Ruşi[2]). Cronica chiar în rezumat este preţioasă pentru cunoaşterea amestecului suferit de emigraţii în cauză, pe teritoriul Ucrainei, precum şi pentru cunoaşterea puterii lor de desnaţionalizare sau conservare etnică şi poatecă ea ar fi rămas achiziţia ultimă a istoriografiei române, în această problemă, dacă nu survenea actualul război, care a făcut să fie descoperit din nou originalul „Letopisului", de data aceasta de cercetătorul bănăţean Anton Golopenţa. Sperăm că documentul va fi dat curând publicităţii, în întregimea lui, însoţit de preţioasele cercetări de pe teren şi concluziile la care s'a ajuns în privinţa miracolului conservării naţionalităţii Românilor *tisa-mureşeni*, pe de o parte şi a contopirii depline a Sârbilor în masa ucrainiană, pe de altă parte.

[1]) Gr. Popiţi: Date şi documente bănăţene (1728—1737) Timişoara, 1939.

[2]) Numărul citat din „Viaţa Basarabiei" ne fiindu-ne la îndemână, înregistrăm informaţia aşa cum ne-a fost dată de colaboratorul d-lui A. Golopenţa: d-l T. Stoianovici, dela Institutul Central de Statistică.

Inchizând paranteza cu întâmplări petrecute sub ochii împăratului Iosif al II-lea, prelungite cu ecoul lor până în zilele noastre, revenim la însemnările mai importante din cuprinsul *Jurnalului de călătorie.*

Dela prima pagină a lecturii *Jurnalului* cititorul român este surprins de faptul că împăratul transcrie pocit localităţile vizitate. Nagy-Cack (în loc de Nădlac), Puzka (în loc de Pecica) şi alte multe exemple de stâlcire. Explicaţia trebue atribuită conformaţiei urechii nedeprinse cu nomenclatura românească. Unii vecini speculând acest defect al mărturiilor vizitatorilor străini, încearcă să demonstreze absurditatea că în trecut o bună parte din comunele româneşti aveau nume cu rezonanţă maghiară, hună, tătară, turcă sau oricare alta afară de aceea a populaţiei româneşti care trăeşte în vatra lor.

Inainte de a întra pe pământul Banatului, Iosif al II-lea a fost întâmpinat şi de generalul Lanino care i-a dat unele informaţii preţioase ce-i „fuseseră ascunse până atunci". Reţinem din impresiile culese cu această ocazie una care aminteşte de existenţa Armenilor, socotiţi „cei mai mari crescători de vite din regiune". Impăratul nu ne spune cam ce număr de familii, sau câte suflete din acest neam se afla atunci pe pământul Banatului şi în regiunea Aradului. Fapt cert este că astăzi nu mai există urme de ei în regiune şi nici istoricii nu-i mai găsesc decât sub formă de infocaţi şi nobili patrioţi Unguri, refugiaţi în monografiile nobilimii maghiare[1]).

La Arad vizitând cetatea, împăratul constată că ea „prezintă multe desavantagii" şi că pe deasupra însăşi poziţia ei o face nepotrivită „atât în ofensivă, cât şi în defensivă". Părerea lui Iosif al II-lea concordă cu părerea la care au ajuns înainte de dânsul şi regii Ungariei. Dealtfel acestui punct de vedere se datoreşte desvoltarea şi întărirea cetăţii Lipova, considerată superioară din punct de vedere strategic.

Pe drumul dela Arad şi până la Timişoara împăratul scrie că a întâlnit câteva sate noui, ca de ex. Semthal şi Sânandrei,

[1]) Vezi genealogia familiilor nobile din opera lui Lendvai Miklos: Temes vármegye nemes családjai, Timişoara, 1905.

în stare încă incompletă. Impăratul vrea să spună că aceste două colonii încă nu s'au definitivat. Stim dela Szentklarai că Sânandreiul a primit în anii 1763—1765 un grup de francezi şi mai apoi, 1770—1771, alte câteva familii. Desigur că împăratul le-a surprins pe acestea în timpul când îşi înjghebau gosgodăriile.

In Timişoara Iosif al II-lea face un popas mai lung, pentru ascultarea rapoartelor. Audienţele se ţin lanţ şi din ele desprindem că starea trupelor pe zonă este destul de grea din cauza lipsurilor de alimente, că „Mapierung-ul" s'a terminat cu bine, deşi ofiţerii însărcinaţi cu ridicarea hărţii „par a nu fi din cei mai buni". Lt. col. Elmpt îi prezintă într'o audienţă harta Banatului, constând din 208 secţiuni. Ofiţerul, cu această ocazie, gândeşte împreună cu suveranul problema rentabilităţii parcelărilor şi cadastr rii moşiilor şi nu-şi ascunde neîncrederea în reforma care se înfiripă. El nu-şi dă seama că lucrările la care participă vor fi de preţ mai târziu şi n'are de unde bănui că tocmai un român Al. Mocioni, va definitiva opera cadastrală în Banat peste 100 de ani.

După două zile de şedere în Timişoara suveranul şi suita sa îşi îndreaptă caii spre Bocşa, cel de-al doilea centru industrial după Oraviţa. Reşiţa încă nu se afirmase, căci abia în 1771 şi-a terminat cele 2 furnale şi 3 fierării pentru drugi de fier[1]).

La Vârşeţ remarcă, că „povârnişurile sunt aproape cu totul acoperite cu vii".

Trecând prin Bozovici mărturiseşte că Almăjul are populaţie curat românească.

La Mehadia stă de vorbă prin interpret român cu oamenii din cele 2 companii de grăniceri cantonate aci. Ei fac parte din regimentul de grăniceri români ai lui Papilla şi „nu sunt prea arătoşi, din cauza aspectului sau vârstei". La Ilova va întâlni şi inspecta o altă companie de grăniceri români. Aci remarcă că „unii sunt arătoşi". Peste tot împăratul stă cu blân-

[1]) Ing. I. Păsărică: Monografia Uzinelor Reşiţa, Buc., 1935.

deţe de vorbă cu grănicerii şi le notează păsurile. Unii se plâng că nu şi-au văzut casele de multă vreme, — din care cauză femeile îi jelesc, — alţii că nu sunt înarmaţi cum trebue şi toţi că n'au pământ destul. Românul de atunci se dovedeşte a fi cel de totdeauna, omul care ţine la casă, pământ şi armă.

Către Orşova întâlneşte „doi călăreţi turci" cu care vorbeşte româneşte „printr'un interpret". Unul dintre ei — spune împăratul — „pare să fie comandantul cetăţii Orşova-nouă, care se află încă în mâinile Turcilor.

Aproape de cuibul lui Decebal, la Ohaba Bistra, împăratul notează următoarele despre compania de grăniceri români aflătoare acolo: „din punct de vedere al oamenilor e cel mai puţin arătos, în schimb e cel mai disciplinat, deoarece în această regiune nu a dezertat niciun soldat". Certificatul care se dă acestor ostaşi, mândru de numele strămoşilor daci, ei îl vor întări de nenumărate ori pe toate câmpurile de luptă unde-i va purta împărăţia.

Vizitează ruinele capitalei Daciei, Sarmizegetusa şi merge 2 ore şi jumătate pe Via Traiana, „care se poate vedea încă destul de bine".

Pe graniţă cercetează hărţile „partea Ţării Româneşti şi a Moldovei" şi notează imediat că generalii săi cu care se întreţine l-au „asigurat de excelentul moral al trupelor". Din acest ultim detaliu se desprinde ideia clară că inspecţia împăratului — cum de altfel şi întreaga călătorie — urmărea în special culegerea de informaţii militare, în vederea viitorului conflict cu Turcii; conflict căruia-i va cădea jertfă din nou o bună parte din Banat. Insemnările de pe cărţile sfinte, aflate în localităţile depe linia Orşova-Lugoj, sunt o dovadă de cumpăna prin care a trecut populaţia civilă cu ocazia nouei invazii turceşti, din fericire de scurtă durată[1]).

Rezumând ideile cuprinse în Jurnalul de călătorie al Impăratului Iosif al II-lea, facem constatarea că suveranul nu are curiozitatea şi receptivitatea lui Griselini; el este un călător plecat după treburi practice, de guvernare şi ca atare notează

[1]) Vezi N. Iorga: Observaţii şi probleme bănăţene, Bucureşti, 1940.

numai ceeace interesează programul Consiliului de Stat şi planul de expansiune al Marelui Stat Major habsburgic.

In concepţia lui Iosif al II-lea, armata, administraţia şi ţăranul sunt deopotrivă pioni în câmpul de expansiune. Ţăranul, spre deosebire de mentalitatea curentă a vremii, este de mare preţ pentru aservirea teritoriului cucerit. Ocrotirea ţăranului şi buna lui stare înseamnă şi măcinarea puterilor feudale potrivnice şi asigurarea capacităţii de plată şi implicit prosperitatea tezaurului public. Privită din acest punct de vedere, concepţia de guvernare a lui Iosif al II-lea are mai mult spirit practic decât înclinări democrate[1]).

In ceeace ne priveşte pe noi Românii, putem spune că epoca Iosefină (începând din anul 1768) a însemnat o uşurare: ea ne-a permis la un moment dat să pendulăm şi noi, după interesele noastre economice proprii, — interese care atunci erau bine satisfăcute în condiţia colonistului.

* * *

Jurnal de călătorie

al Majestăţii Sale Impăratului prin Ungaria, Banat, Transilvania şi Maramureş în anul 1773*)

Arad, 9 Mai.

Ne-am dus dimineaţa în cetatea Seghedinului, pe care am vizitat-o după ce am ascultat Sft. Liturghie. Cetatea se află într'o stare foarte proastă, fiind complet deschisă într'o parte şi formând un pătrat mic, neînsemnat şi neîncăpător, lucru cu atât mai regretabil cu cât Seghedinul are o aşezare foarte prielnică, la confluenţa dintre Mureş şi Tisa, putând fi un antrepozit excelent, ambele aceste râuri

1) Vezi C. Sassu: Studiul introductiv... din „Analele Olteniei" citate.

*) Traducere după textul german publicat de către d-l C. Sassu în „Arhivele Olteniei", anul VII, nr. 39—40, din Sept.—Dec. 1928, sub titlul: Journal der Reise S-er Majtt. des Kaisers durch Hungarn, Banat, Siebenburgen und die Marmoross von 1773.

împiedicând trecerea duşmanilor pe deoparte, acoperind, pe de altă parte. oştirile noastre, la nevoe înlesnind şi comunicaţia cu Ungaria şi Transilvania. Valurile săpate de Principele Eugen reprezintă adevărata mărime ce ar trebui să aibe cetatea.

Sosise tocmai un transport de treizeci de corăbii cu o încărcătură de 18 chintale. Se anunţă că altul ar staţiona mai sus pe Mureş şi din cauza vântului nu ar cuteza să intre pe Tisa. Corăbiile acestea, odată descărcate, au de mers 17 zile până acasă. Drumul le e mult îngreunat de nivelul ridicat al apelor şi al malurilor foarte joase. Dacă ar fi să se predea încă anul acesta toată cantitatea, oamenii — toţi Românii transilvanieni — ar trebui să mai vină de 5 ori la Seghedin, ceeace nu prea e posibil.

Am plecat după ora 8 şi am ajuns la 5,30 la Arad, unde am tras la hanul „Rother Hirsch" (Cerbul Roşu), în oraşul vechiu. Până la Macova ţinutul e aproape peste tot acoperit cu păpuriş şi e inundat în perioada apelor mari; dela Nagy-Cack (Nădlac? n. trad.) până la Puzka, (Pecica? n. trad.), pământul e cultivat mai mult, câmpurile sunt însă aşa de prost lucrate, cum n'am văzut până acum, ceeace e cu atât mai regretabil cu cât acesta e cazul pe proprietăţile camerale. De altfel locuitorii se plâng de asprimea administratorului cameral Lovass. Toţi, Românii şi Ungurii, ar fi dorit — aşa spun cel puţin — ca sistemul urbarial să fi rămas cum a fost şi se plâng că situaţia actuală ar fi mult mai grea. Ogoarele nu sunt nici îngrăşate, nici lucrate, nici plivite. Buruienile cresc nestingherite printre holde; cunoscătorii atribue acest lucru secetei din toamna trecută. Deoarece, însă, la ogoarele vecine acesta nu e cazul, deşi nici acolo nu a plouat mai mult, este evident, pentru proprietăţile boereşti, ori că funcţionarii au fost neglijenţi ori că întinderile sunt prea mari; iar în ce priveşte proprietăţile ţărăneşti, că ţăranii sunt supraîncărcaţi cu munca, încât nu-şi pot lucra bine ogoarele proprii, fapt de care ţăranii se şi plâng mult.

Aci, în Arad, am fost primit de ofiţeri şi de subprefectul Furray; după o scurtă cuvântare am mers la masă; după masă am mai stat de vorbă cu aceşti domni. Intre altele, cetăţenii Aradului mi-au prezentat doleanţele lor, arătându-mi că doresc să afle însfârşit care case vor fi dărâmate şi care vor rămâne în picioare, cerând despăgubirile alocate. Prefectul Lovass a susţinut şi el aceste doleanţe, dorind să ştie ce case vor fi dărâmate.

Furray s'a plâns de chestiunea urbarialului, care nu numai că nu a putut fi rezolvată, dar s'a complicat în aşa măsură, că unii au rămas foarte nedumeriţi.

Generalul Lanino, care venise din Banat, m'a informat asupra situaţiei de acolo, comunicându-mi lucruri cari îmi fuseseră ascunse până atunci. In special cu privire la contribuţie, mi-a spus că situaţia nu mai putea dăinui; mi-a vorbit deasemeni şi despre reaua voinţă a ţăranilor.

Pagubele de oi, vite, cai şi boi de îngrăşat, pricinuite de vânt şi de ploi, întrec orice închipuire: din fericire cei mai greu loviţi au fost proprietarii de herghelii şi crescătorii mari, pe când ţăranii, care îşi ţin vitele lângă casă şi le-au putut salva. Armenii, cari sunt cei mai mari crescători de vite ai regiunii, nici nu vor măcar să-şi declare pierderile şi să-şi indice numărul vitelor pierdute, de teamă ca aceasta să nu vatăme creditului lor.

După aceea am trimis o misivă în Transilvania, am dictat jurnalul şi m'am culcat.

Timişoara, 10 Mai.

Dimineaţa.

... Am vizitat cetatea. Chiar la intrare, la podul Mureşului, am întâlnit un al treilea transport de sare, format din 30 de corăbieri. Aceştia spuneau că mai au 3 zile până să ajungă la Seghedin; călătoria de întoarcere însă, până la Maross Porto, ar dura 31 zile. Am făcut înconjurul cetăţii, inspectând mai întâi întăriturile exterioare, încă destul de incomplete, pe urmă ne-am suit pe parapet şi ne-am dus la cazarma garnizoanei. Zidăria e într'o stare acceptabilă şi până la sfârşitul lui Iunie va fi terminată. Lucrările de pământ vor mai dura încă mult, din lipsa de care şi de lucrători. Oamenii nu pot fi convinşi să vie cu căruţe, deşi comitetul şi funcöionarul cameral făgădueşte tot ce e posibil.

Lipsesc încă vreo 80 m³ stânjeni de pământ, care trebuesc aduşi de departe; în general, cetatea prezintă multe desavantagii: fără să vorbim de poziţia ei, care prezintă inconveniente atât în ofensivă cât şi în defensivă, e şi neîncăpătoare, nu se mai poate scoate pământ din ea, apa nu poate fi scoasă din şanţuri, fundaţiile nu sunt de piatră, ci din cărămidă, ceeace, din cauza eroziunii, necesită reparaţii dese, lucrări de acest fel fiind chiar în curs. In perioada apelor mari, pivniţele vor fi inundate. De altfel, oraşul însuşi nu va putea fi ferit de inundaţii. Regiunea scobită înspre aşa numita „Retiradă" veche, ameninţă să uşureze Mureşului schimbarea cursului, sau să înlesnească, în pierioada apelor mari inundaţiile, apele nepulând-se retrage din cauza malurilor înalte şi formând mlaştini cu miasme aducătoare de boli. Totuşi, în afară de o singură redută, nici un zid n'a suferit până acum vre-o stricăciune. Cazematele sunt, după spusele oamenilor, cam umede iarna, dar acum într'o stare destul de bună, putând fi locuite;

deoarece numărul lor este totuşi insuficient pentru proviziile necesare unui oraş atât de mare, va fi nevoe încă de multe construcţii militare şi civile, al căror cost ar fi următorul:

Un arsenal	75.000 fiorini
Un depozit de alimente	80.000 do.
Sediul comandamentului plus cancelarie . . .	98.000 do.
Corpul de gardă şi locuinţa ofiţerilor	70.000 do.
Retranşament	57.000 do.
Efectuarea completă a transportului de pământ	400.000 do.
Total	780.000 fiorini

în afară de piesele de artilerie care ar mai costa 2—300 fiorini. Până acum s'au cheltuit pentru acest punct întărit 20—28.000 fiorini; pentru a clădi în cetatea nouă, ar trebui dărâmate: cazarma cea bună a infanteriei, locuinţele ofiţerilor şi a inginerului şef, dimpreună cu încă câteva locuinţe particulare; ar urma să se întrebuinţeze materialul rezultat şi să se transporte pe şantier dimpreună cu pământul. Deocamdată însă nu există nici o posibilitate de încartiruire a ofiţerilor, dacă nu se va clădi mai întâi pentru ei.

Episcopul de rit grec neunit al Aradului, pe care l-am primit la întoarcerea din cetate, m'a rugat foarte mult să i se acorde dreptul de a desface băuturi spirtoase pe moşia lui, să i se autorize construirea unei biserici ortodoxe la Oradea-Mare şi, în sfârşit, ca unuia din preoţii lui, închis şi trimis în judecată de Comitetul Arad pentru omor cu premeditare — faptă dovedită şi mărturisită — (trec peste speţa în sine) să nu i se aplice pedeapsa capitală şi nici vre-o pedeapsă infamantă pentru cler, ci să fie condamnat la muncă silnică. Comitetul însă, ca să se statueze un exemplu, insistă şi ceru să se lase curs liber justiţiei. După ce am luat masa şi am mai acordat câteva audienţe, am plecat la Timişoara; pe drum am întâlnit câteva sate noui, ca, de exemplu, Semthal şi Sânandrei în stare încă incompletă, fără grajduri şi grădini, cu case compuse doar dintr'un singur cat şi înconjurate de pomi. Ogoarele par a fi foarte departe de case, şi, în general, se văd multe terenuri necultivate; pădurea dela Monostor este în stare proastă, fără speranţe de desvoltare; ea e alcătuită doar din goruni şi vitele pasc mereu acolo.

In faţa Timişoarei s'a început construirea unui drum mărginit de şanţuri, pentru care se fac lucrări de delimitare. La Timişoara am fost primit de înalţii demnitari militari, bisericeşti şi civili; după o scurtă convorbire cu aceşti domni, am dictat şi m'am culcat.

Timişoara, 11 Mai.

Audienţe.

Intâi generalul comandant, contele de Mitrovaky, care mi-a expus situaţia mizerabilă de aprovizionare a trupelor locale, datorită scumpetei: carnea costă 4 coroane, legume nu se găsesc, vinul e prea scump, iar oamenii vechi şi noui staţionaţi aci nu pot rezista, mai ales cei dela posturile cordonului militar; apoi mortalitatea excesivă, aerul nesănătos, solda mizerabilă, în sfârşit lipsurile pe cari trebue să le îndure chiar pe drum, din ţară încoace; oamenii după 30 de ani de serviciu ar merita o soartă mai bună decât să ducă o viaţă de mizerie cu o soldă de 4 coroane ungureşti şi să mai fie, în mod permanent, în primejdie de moarte. 1.200 de oameni au, ce-i drept, un supliment de câte o coroană, dar aceasta nu înseamnă prea mult pentru cei 4.000 de oameni, câţi cuprinde regimentul. După aceia am stat de vorbă cu generalul Soro, care, cunoscând condiţiunile locale, m'a asigurat cu noua rânduială cu terenurile împovărate — cel mai bun cu 8 groşi — nu va putea dăinui; el dorea foarte mult să fie angajat, dar mai cu seamă în Banat.

Urmă lt. colonel Elmpt; acesta a isprăvit harta Banatului, constând din 208 secţiuni, dar care în format redus formează o hartă lată de 8 picioare, care va fi copiată. El nu pune mare preţ pe parcelarea terenurilor, afară doar, dacă ne-am putea bizui pe hărnicia locuitorilor; până acum însă, suntem informaţi de contrariul. Există sate ce posedă câte 18.000 jugăre de pământ şi care au mai cerut, ceeace ele nu pot justifica. Din aceasta se vede mărimea înspăimântătoare a satelor, care a fost întotdeauna socotită dăunătoare. Această lucrare de împărţire ar decurge foarte încet şi ar necesita desigur 8—9 ani. Ea ar depinde de personalul meu civil, care trebue să cunoască hărnicia ţăranilor şi a populaţiei, precum şi posibilitatea de exploatare a pământurilor. Un ţăran „plin" ar urma să stăpânească 24 jugăre de pământ arabil, 6 jugăre fâneaţă, 3 jugăre păşune, precum şi casă şi grădină; un ţăran de a 2-a categorie, 12 jugăre arabil, 4 fâneaţă şi 3 păşune. Românii însă vor întrebuinţa şi multe terenuri arabile ca păşune, deoarece ei se ocupă mai mult cu creşterea vitelor. Preţul unui jugăr de clasa I-a să fie de 8 groşi, de clasa II-a de 20 coroane, de clasa III-a 17 coroane. Nu se poate spune dinainte, dacă această proporţie e justă sau nu, pentru că încercarea nu s'a făcut încă şi stabilirea ei s'a făcut mai mult la întâmplare; un recensământ exact ar fi de mare folos. S'a încercat a se face unul în toamna trecută, în absenţa contelui Clary; lucrările n'au decurs însă bine. D-l de Tauber şi contabilul Gramesperger au făcut o confuzie uimitoare, aşa că lucrările lor au trebuit să fie anulate; un bun gospodar poate exista, de vreme ce

sarcina totală ce grevează terenul, se cifrează lunar la 22 groşi pentru cei de clasa I-a, iar pentru ceilalţi. chiar mai puţin. Săracii se vor mulţumi desigur cu această situaţie, bogaţii însă şi mai ales cnezii, nu. Corvezile, fie manuale, fie cu caii, se plătesc uzual. Numai prestaţiile districtuale trebuesc efectuate fără plată. Deoarece însă nu se folosesc toate terenurile, mai rămân aproape în fiecare sat terenuri camerale, care pot fi folosite, fie la sporirea moşiilor. fie la colonizări noui. Se vor da dispoziţii ca numai comunele-cele mai sărace şi mai îndepărtate să fie menţinute: în felul acesta vor creşte veniturile statului. Ar fi însă de dorit ca satele să se subdividă în aşa fel, încât să fie mai mici; mai cu seamă acolo unde terenurile se găsesc la depărtare cam de 2 mile. Va fi greu însă ca oamenii să fie convinşi de acest lucru.

Se spune că scumpetea e foarte mare aci, mai ales la untură şi legume. că preşedintele Conte Clary nu ar face uz de autoritatea lui, în mod suficient. Administraţia scrie foarte mult, însă nu se deplasează vreodată pentru a face constatări la faţa locului. Ofiţerii cari se găsesc acum la ridicarea hărţii, par a nu fi cei mai buni. Neva, afluentul Almăjului. ar putea fi, eventual, amenajată pentru plute, dacă s'ar arunca în aer câteva stânci pe sub care trece. De altfel Almăjul e legat cu clisura numai prin poteci. In strâmtoarea Cazanelor, dintre Dubrova şi Blavişovitz se găseşte o peşteră, accesibilă pe un drum ferit, de unde trecerea peste Dunărea veche poate fi închisă chiar prin tragere redusă. deci cu atât mai mult când se vor instala posturi de artilerie, sau fortificaţii. In Almăj sunt câteva sate, cari bucuros ar deveni militare. In clişură însă, epidemiile au rărit mult populaţia. Grănicerii români ai lui Papilla vor mai suferi multe greutăţi, mai cu seamă dacă oamenii vor fi înarmaţi. Trupele dela graniţă se află într'o stare mizerabilă. mai ales Germanii. Alimente nu se găsesc, transporturile de pâine chiar, sunt foarte greu de efectuat. Ar fi de dorit să se construiască cuptoare de pâine la Sviniţa şi ca aprovizionarea să se facă pe Dunăre dela Novapalanca. Nouile cerdacuri de zid sunt foarte bune. Terenurile ar trebui însă parcelate şi vândute ţăranilor. Altfel nu va fi niciodată bine. Contele Clary aşteaptă rezultate excelente dela noua rânduială şi-şi pune capul pentru succesul ei. Lt. col. Elmpt nu ar fi potrivit pentru această misiune, fiind prea posomorât. Contele ar dori alt ofiţer, care şi-ar împlini mai repede misiunea. Toţi locuitorii mai cer pământ. sau în orice caz cei mai mulţi. Contele găseşte impozitul pe cap de locuitor şi anume în forma cea nouă, deoarece până acum se rămăsese la cea veche, destul de aspru, însă. prin desfiinţarea taxei facultative, s'a produs o mare uşurare. atât pentru contribuabili, cât şi pentru vistieria statului. Inainte vreme se recensau toate vitele oamenilor, ceeace dădea loc la nemulţumiri şi frecături, cu atât mai

mult cu cât se confisca tot ceeace se ascundea. Aceasta dădea funcţionarilor judeţeni şi husarilor comitatului prilej de asuprire. Din proprietatea fiecărui ţăran s'au luat câte 3 jugăre, pentru arendă, sau din cauza numeroşilor colonişti, ce soseau. Moşiile se cadastrează şi toţi — afară de cnezi, care trag cele mai mari foloase din asuprirea populaţiei — sunt nemulţumiţi. El însuşi (Elmpt, n. trad.) e lipsit de orice ajutor şi i se zădărniceşte orice; nu i se îngădue numirea noilor funcţionari pentru noua rânduială, ci i se trimit numai necunoscuţi, cum ar fi mai cu seamă Hildebrand, care a provocat numai încurcătură. Lui îi trebue numai şase consilieri, iar în clipa de faţă ceva mai mulţi, din cauza proceselor. Deocamdată numărul lor se ridică la 10, dintre care niciunul nu e potrivit. Faptul că consiliul de stat l-a însărcinat pe Hildebrand cu continuarea referatului de colonizare, constitue pentru el cea mai mare ruşine. De altfel, acest om e cu totul nesupus şi precum ştiu chiar eu, pe jumătate nebun.

Neumann e supranumerar; el doreşte să ia parte la acţiunea de colonizare, precum şi să fie consilier, de vreme ce cunoaşte destul de bine regiunea. Acest post necesită oameni cu solide cunoştinţe juridice, deoarece ei au de judecat toate procesele în ultimă instanţă. Ar fi de dorit ca curtea de apel şi consiliul judiciar să fuzioneze, având un preşedinte şi un actuarius drept comisar imperial, care să judece procesele mai mărunte, iar pe cele mai grele să le instruiască şi să le trimeată cu toate actele necesare curţii de apel, pentru ca nu toţi delicvenţii să fie aduşi aici, procesele să nu dureze aşa de mult, iar acuzaţii să nu îndure astfel de squallores carceris.

In oraş se găsesc de toate, dar pe zonă sunt lipsuri mari. Armata cere ca satele din spatele zonei să furnizeze toate alimentele necesare, ceeace nu e drept, satele grănicereşti fiind mai aproape. Carnea ar costa cam 4 coroane; armata ar putea să-şi aibă măcelarii ei. Din cauza minelor, mai e nevoe şi de instalaţii speciale. După aceea, am stat de vorbă cu toţi consilierii curţii imperiale; pe urmă am mâncat numai noi 3 singuri. După masă am modificat scrisoarea, pe care am cerut s'o scrie generalul Mitrovsky băncilor din Belgrad şi din Vidin, scrisoare care mi se pare potrivită cu ultimele cerinţe Thugutice. Am examinat apoi dosarul unui anume Gerhard, care copiase adesea inventarul statului şi care fusese trimis acum 8 zile în judecata consiliului de război imperial. Am inspectat regimentul garnizoanei, compus din oameni cam mici, dar simpatici, al cărui corp ofiţeresc e atât de mizerabil, încât se prezentaseră la comanda regimentului numai 3, singurii care puteau fi întrebuinţaţi.

Am vizitat după aceea cetatea şi ne-am plimbat pe zidurile ei. Emanaţiunile şanţului extern, pricinuite de scursorile proaste, de fântânile lor, precum şi de şanţurile cu apă, sunt cauzele principale ale insalubrităţii regiunii. Inainte însă de a putea vorbi despre acestea, va fi nevoe de un plan general al locului, la care de altfel se lucrează. Părţile exterioare ale bastioanelor şi acoperămintele lor sunt foarte scunde, iar curţile de comunicaţie de neîntrebuinţat. Cazarma lui Mercy e foarte ocupată, iar în cazemte se vede bine că e umed, mai cu seamă iarna. Nu voi vorbi şi despre celelate instalaţiuni pentru că le-am expus pe larg în raportul meu principal.

După aceia am fost invitat la teatru, eu însă m'am dus acasă la ora 7.30, unde am lucrat şi am dictat până la ora 10, când m'am culcat.

O zi de odihnă. Timişoara, 12 Mai.

M'am plimbat dis de dimineaţă prin pădure, însoţit de contele Nostitz şi de principele de Nassau, ca să văd regiunea. Pădurea ar fi destul de frumoasă, dacă ar fi mai bine întreţinută şi dacă s'ar mai cruţa puţin vânatul.

După aceea am mâncat; după masă am lucrat până la 4,30. Dela 4,30 până la 6 am primit în audienţă pe contele Clary. Acesta a recunoscut că munca în mine, apasă foarte greu asupra populaţiei; deasemeni corvezile şi cărăuşia de lemne sunt extrem de grele, deoarece plata nu compensează nici jumătate din cheltuială. Odinioară, acest acord a fost posibil. Astăzi, însă, când numărul minelor a sporit, iar pădurile sunt atât de departe, încât oamenii au de mers câte 2 zile, pentru care nu li se plăteşte, obligaţiunile acestea sunt extrem de apăsătoare. In afară de asta, trebue încheiat un acord cu satele, care se militarizează; ele vor trebui să se pună în legătură cu minele, deoarece vor fi dispensate de munca din mine. Ar fi de dorit, ca la viitoarea împărţire, comune ca Kinda, Joseshona, şi alte sate grănicereşti aşezate în centrul provinciei. să redevină civile. N. B. Acest lucru ar fi imposibil, deoarece ar fi vorba de sate militare din cele mai vechi, unul dintre ele fiind sediul Statului Major, precum şi din cauza numeroaselor clădiri ridicate intr'însele. De asemenea el dorea mult ca Papilla să fie mutat dela Caransebeş la Mehadia; in care scop vroia să revizuiască toate casele de carantină. goale în prezent. Furniturile pentru armată sunt aici în mare cantitate; despre emigraţie nici nu poate fi vorba. Multe sate sunt prea mari. Unele au câte 150 de case. Contele Clary, de 3 ori pe săptămână ţine consiliu, odată pe săptămână judecă procesele, de 2 ori pe săptămână convoacă consiliul cameral şi odată convoacă consiliul militar. A publicat astăzi că preţul cărnii să fie de 3 coroane.

Deoarece conducerea lucrărilor de fortificaţie s'a plâns că nu poate cumpăra lemnul necesar construcţiilor, contele se justifică prin aceea că pădurile sunt departe, iar transportul e sub formă de corvezi, imposibile pentru locuitori. De asemenea contele spunea că funcţia de preşedinte i-ar fi mult prea grea. El este ocupat tot timpul cu tot soiul de mărunţişuri.

Am stat după aceea de vorbă cu episcopul Timişoarei, care e foarte întristat de prigoanele deslănţuite de către mitropoliţi şi care recomandă cu deosebire pe abatele de Pestni pentru scaunul episcopal. In nici un caz însă pe tânărul propus de mitropolit. După cât cunoaşte regiunea, episcopul găseşte impozitele prea mari; el ar contribui însă cât îi va sta în puteri pentru a uşura această sarcină a populaţiei. Abatele de Pestni, cu care am vorbit după aceea, dorea şi el foarte mult să candideze la scaunul episcopal. Toţi sunt de acord asupra meritelor lui. L-am primit după aceea pe Hildebrand, care mi-a spus pe faţă că noua rânduială şi noua organizaţie n'ar fi bună de nimic. Ţara aceasta ar fi o ţară de păstori şi nu de agricultori, deoarece ţăranii se ocupă mai mult cu creşterea vitelor. Cadastrarea care s'a făcut, nu are niciun rost. In felul acesta, păşunile devin prea mici, distrugându-se astfel orice fel de activitate, precum şi agricultura. E greşit să se lase asemenea suprafeţe de păşune fiecărui agricultor; toţi locuitorii ar fi nemulţumiţi. Pădurile şi plantaţiile ar fi fost uitate cu desăvârşire. Ar fi mai bine să se ceară de îndată o contribuţie, încă înainte ca terenurile să fie folosite. Toată organizarea nu ar fi decât o încercare disperată a preşedintelui, care văzându-se în disgraţie caută să se reabiliteze prin îmbunătăţirile pe cari el le poate aduce. Primul proect ar fi fost întocmit de Tauber şi admis de Clary fără prea multe modificări. Nu există tabele mercantile după care să ne putem călăuzi. Dacă ar fi vrut să realizeze ceva, ar fi trebuit să reducă impozitele pe cap de locuitor şi să stabilească altele pe baze noui. Zeciuiala nu aduce prea mult, de altfel se vede că declaraţiile sunt false.

S'a uitat cu totul de dreptul seniorial al împăratului. Corvezile, excesiv de grele, ar trebui transformate în altele mai uşoare.

Pe urmă Beumann s'a plâns lui Clary şi lui Tauber că scrisorile lui n'ar fi sigure; contele Clary însuşi îi zise că e în posesia tuturor copiilor de pe scrisorile către generalul Hatzfeld; acesta voia să publice un manifest, pentru a arăta poporului adevărat lui intenţie. El s'a mai plâns şi de faptul că preşedintele voia să-l ruineze prin referate, cari, luate în sine sunt toate incompatibile, ca, de exemplu: chestiuni referitoare la drumuri, apoi despre justiţie, coduri, sau chestuini militare. El ca şi alţii nu ar fi asistat la unele consilii de organizare, prin care fapt ei ar fi devenit cu totul de prisos. Multe lucruri se petrec

unilateral; în chestiunea contractelor Haaber şi a sării s'a procedat greşit. Mai mult chiar: s'au făcut înşelătorii la licitaţii; după cum i-a spus Lowein, Tauber şi Schmidt ar fi primit daruri de câte 500 de ducaţi.

Armonia dintre Tauber şi Clary se datoreşte doar faptului că ei se tem că referentul Stupan dela Viena ar fi influenţat pe acesta şi de aceea nu ia în consideraţie petiţiile lor, născându-se astfel o mulţime de intrigi.

Am stat după aceea de vorbă cu Tauber, care e perfect de acord cu sistemul lui Clary. După vorbă mi se părea foarte inteligent. Am mai vorbit de asemenea şi cu Eder, care a fost anume trimis pentru chestiunile vamale şi de sare.

...El se aşteaptă totuşi la mult bine, pentru că a avut de a face cu referenţi cinstiţi. El voia ca, în loc să transporte sarea dela Lipova, s'o descarce în diferite puncte pe malurile Tisei şi ale Dunării, până la Jupalnic, aşezat pe malul stâng al Dunării, uşurând astfel aprovizionarea populaţiei. El vorbea atât de mult despre cinstea lui, încât în cele din urmă nu l-am putut crede. După aceea am mai stat de vorbă cu câţiva oameni. Intre alţii am văzut soldaţi, care au servit 34 şi 45 de ani şi care fuseseră trimişi împotriva voinţei lor în Banat, ceeace mi se pare un procedeu prea aspru. Pe urmă m'am plimbat puţin în piaţă, după care am trimis curierul şi am dictat jurnalul până la ora 10,30.

Vârşeţ, 13 Mai.

Dimineaţa la 4, ne-am dus la catedrală, ca să ascultăm liturghia. Am plecat apoi la Bocşa, unde am ajuns după o oră şi jumătate. Dela Shökel până la Bocşa, drumul e cam tăiat, culturi nu prea sunt şi se vede bine că au fost aici cândva păduri, deoarece se găsesc ici-colo case de adăpost în ruină. Vitele pasc pretutindeni. In general munţii din jurul comunei Bocşa sunt despăduriţi. Se găsesc numai câteva sate româneşti răzleţe. Uzinele sunt formate din 3 ateliere de fierărie şi 3 furnale, unde se toarnă după cerere, gloanţe, obuze şi grenade. Un furnal era în funcţiune. Sistemul de funcţionare e la fel cum am văzut şi în altă parte. Cărbunii se produc în pădure şi se transportă pe cai de povară. Apa Bersovei e într'adevăr bună pentru acţionarea maşinilor, dar nu tot timpul anului şi impracticabilă pentru plute. Dela Bocşa până la Vârşeţ se întind tot dealuri, puţin cultivate, nepopulate, pe locul unde altădată au fost păduri, plantate cu arbuşti; de o nouă creştere, nici pomeneală.

Dela Vârşeţ, oraş mare, locuit de Germani, Români şi Sârbi, porneşte un lanţ muntos ale cărui povârnişuri sunt aproape cu totul acoperite cu vii. In compie încep însă mlaştinile dela Alibova. Am vizitat casa mitropolitului care e foarte drăguţă şi cazarma cavaleriei, abia

construită şi extrem de reuşită. Grajdurile şi locuinţele sunt bune. Am mai vizitat şi spitalul lui Podstazky, pe care l-am văzut în bună ordine. După aceea am mâncat împreună cu cei doi generali şi cu contele Clary, care mă însoţise până aici. Pe urmă am trimis o misivă la Viena, am dictat jurnalul, şi m'am culcat.

Panciova, 14 Mai.

Dimineaţă la ora 6, ne-am dus a Vârşeţ, să inspectăm regimentul lui Podstazky, care ieşise în marş, format fiind din 3 divizioane şi 114 cete.

De acolo ne-am dus la Panciova unde am ajuns după 5 ore. Intre Vârşeţ şi Alibova (Alibunar n. trad.) câmpurile sunt destul de bine lucrate; de acolo însă, până la Panciova, foarte puţin, terenul fiind nisipos, iar la Satunou, care este un sat destul de mare, lipseşte apa. La Panciova au sosit generalul Siskovics din Transilvania şi col. Sturm, pe care l-am chemat dela Zemlin. Acesta îmi spunea că Turcii ar fi nimiciţi, dar că trezesc totuşi unele bănueli; că s'ar fi aşezat mulţi negustori greci la Zemlin şi că s'ar găsi acolo un curier francez. Veştile în ce priveşte sănătatea sunt toate bune. Insula Kreys ar fi defrişată însă a fost năpădită de mure, ceeace nu se putea întâmpla, dar el va căuta să remedieze şi acest lucru.

Pe urmă am mâncat. După masă am văzut planurile oraşului, care sunt foarte frumoase şi corecte. Prin creşterea recentă cu 3 sate şi moşii, colonia germană va cuprinde 16 unităţi administrative. Proectul cazărmilor întărite nu poate fi realizat din cauza cheltuelilor prea mari. De altfel nu socotesc nici recomandabilă, nici necesară construirea unei fortăreţe la Panciova, aceasta însemnând să se strămute jumătate din oraş, tot astfel nu e nevoe într'o astfel de localitate, nici de alinierea caselor. Am vizitat şi şcoala cea nouă, unde mulţi copii învăţau să citească şi să scrie, precum şi carantina, acum spitalul Esterhaz, care însă nu e în stare prea bună. După aceea ne-am dus la mal, unde am văzut că apa e turbure şi că din minele de aici se transportă aramă şi plumb la Viena. In sfârşit am vizitat plantaţia de duzi.

Comerţul şi transportul Banatului au pierdut prin strămutarea carantinei. Mărfurile circulă acum prin Ungaria şi de aceea, în timp ce înainte vămile produceau anual 30.000 de fiorini, astăzi sumele s'au redus la 6.000 de fiorini.

Ultimele viscole nu au pricinuit pagube prea mari în această regiune. Aproape de pădure am zărit mânăstirea dela Caluga. O suprafaţă însemnată era plantată cu stejar.

Sârbii colonizaţi aci, se supun tuturor legilor militare şi sunt împărţiţi pe moşii, iar acestea sunt împărţite în ogoare. Vămile dela graniţă produc 21.000 de fiorini. In afară de cheltueli, ce se cifrează la

90.000 de fiorini, coloniştii au mai plătit încă 70.000 de fiorini din datoria pentru taxele lor. Ei cultivă mai cu seamă porumb, grâu sau cereale amestecate, cum le numesc ei, ovăz şi orz, nu şi secară. Sârbii doresc să intre în sfârşit în posesia locuinţelor. O parte din ele, dela Panciova până la Cubin, va fi terminată anul acesta. Construirea restului va începe deabia anul viitor. O cireadă nou înfiinţată, cuprinzând în permanenţă 2.000 vite, procură coloniştilor vitele necesare. Inspectorul economic Hirscner pare să fie destul de priceput. După aceea m'am dus să scriu, apoi m'am culcat.

Cubin, 15 Mai.

Dimineaţa, la ora 7, am plecat călare din Panciova direct la Starceva.

Satele sunt foarte bine construite. Fiecare ţăran are o cameră şi o bucătărie, având însă posibilitatea de a-şi construi încă o cameră, dacă situaţia lui materială se îmbunătăţeşte. Casele se găsesc la o oarecare distanţă una de alta, iar grădinile aşezate în dosul lor. Sălaşurile sunt aşezate tot în dosul grajdurilor. Străzile sunt largi şi aliniate. De asemenea, s'au luat toate măsurile de precauţiune pentru cazurile de incendiu. De aci, am plecat la Brestovaţ, iar de acolo la Ploschiţa. Ambele localităţi au fost construite pentru adăpostirea unei companii; construcţia e aproape terminată, iar casele în bună parte locuite. Sârbii trebue să se supună legii în vigoare, fiind obligaţi să-şi modifice şi casele. Ei s'au supus; se plâng însă de distribuirea pământurilor, precum şi de pierderea unor vii şi livezi. Noile biserici, şcoli, case parohiale şi locuinţele ofiţerilor, sunt în stare foarte bună şi clădite comod şi cum se cade. De aci am plecat la Cubin, unde am aflat o companie încartiruită reglementar. Vitele coloniştilor, mai ales boii, sunt numeroase şi frumoase.

Oamenii par să fie destul de mulţumiţi, afară de Sârbi, a căror situaţie nu e încă clarificată. Ar fi mai bine dacă li s'ar lăsa casele, până ce ei îşi vor clădi singuri altele şi anume pe locul indicat. Dela Brestovaţ până la Cubin se întind dealungul Ravinului posturi duble de cerdacuri, adică unele dealungul Dunării; acestea din urmă sunt atât de izolate, încât nu se poate ajunge la ele, decât cu corăbiile. Acest cordon dublu, alcătuit din 11 cerdacuri, cuprinzând atât infanterie cât şi cavalerie, încartiruite toate în colibe de trestie, s'ar putea desfiinţa la începutul iernii în caz că nu ar fi împrejurări primejdioase sănătăţii, uşurând astfel mult slujba soldaţilor.

Biserica Albă, 16 Mai.

Dimineaţa la ora 7 a avut loc la Cubin o procesiune religioasă, la care a luat parte compania coloniştilor, din partea garnizoanei. Slujba s'a oficiat după ritualul militar.

Am plecat apoi dealungul Ravinului, până la Ujpalanca, pe urmă la Dubovaţ, sat grăniceresc iliric, întemeiat de abia acum 2 ani, iar de aici la Biserica-Albă. De pe dealuri se puteau vedea toate acele sate, care trebuiau înglobate celor grănicereşti dela graniţa ilirică. Noii grăniceri par să fie încă destul de indiferenţi faţă de noua lor situaţie şi nu au încă prea multă bucurie de noua lor demnitate de militari. La fel şi ţăranii din satele ce urmează a se militariza nu arată nici aversiune, dar nici bucurie adevărată pentru noua lor stare.

Am văzut de asemenea şi mânăstirea dela Caluga, clădită recent de mitropolit, pentru care el cere şi moşii. In general, mitropolitul nu prea e simpatizat de coreligionarii săi şi face o impresie foarte proastă, prin susţinerea candidatului tânărului la scaunul episcopal al Vârşeţului.

Biserica Albă e un oraş frumos, locuit de Sârbi şi de Germani.

După aceea m'am întors acasă, am stat de vorbă cu colonelul Seczuyes despre cele petrecute. Am trimis o misivă la Viena şi m'am culcat.

Bozovici în Almăj, 17 Mai.

Am plecat dimineaţă la ora 6,30 dela Bisercia Albă şi am mers călare dela Slatina prin Sasca, unde seaflă o mină de aramă. Am văzut acolo 3 topitorii; directorul general al minelor, Müller, ne spunea că procedeul de topire e puţin diferit de cel dela Neusohlen, deoarece aci arama nu conţine de loc argint. Cele mai multe echipe fac parte din compania în care sunt cointeresaţi F. n. de Brandenburg, Boir şi întrucâtva contele, sau mai bine zis cont esa de Collowrat. Câştigul anual e, deductis deducendis toate cheltuelile, de 108 până la 110.000 de fiorini. Directorul, cu care am vorbit, îmi spunea că după părerea lui, lucrările merg destul de bine. Ei părăsesc filoanele care nu sunt destul de rentabile. Ei nu au maşini, se lucrează mai mult în galerii. Pădurile care au fost tăiate şi ruinate în aşa hal, încât au rămas regiuni însemnate fără un singur copac măcar, fuseseră foarte întinse şi frumoase; o parte erau de fag. Deasemenea toţi butucii, înalţi numai de 4 picioare, au fost tăiaţi. N'au rămas nici măcar copaci de sământă. Vitele pasc tot timpul aici. Mii de copaci tăiaţi putrezesc. Cauza e starea nenorocită a minelor. Lemnul necesar construirii galeriilor se taie chiar vara, folosindu-se adesea câte o bucăţică dintr'o tulpină întreagă. La aceasta se mai adaogă şi cărbunarii, împrăştiaţi în toată pădurea, care au şi multe vite. De asemenea şi Românii din Almăj distrug pădurile cu desăvârşire; dacă despădurirea ar dura 5—6 sau chiar 10 ani, nu ar creşte absolut nimic, nici din rădăcină, nici din sământă, butucii ne putând fi folosiţi la nimic altceva. Ca să dau doar un exempiu, mi s'a plâns un Român că i s'ar fi secvestrat 78 de capre

în pădure. Intr'adevăr, am văzut turme întregi păscând printre copacii tineri. Mai mult chiar: se taie sute de copaci, spre a oferi caprelor păşunea necesară. Pădurarul e suspendat de câţiva ani. Inlocuitorul său, un funcţionar vamal, nu se pricepe la nimic. In Almaş sunt 13 sate, toate româneşti, compuse din colibe mizerabile, în care e cantonat comandamentul unei companii a regimentului de garnizoană. Ţăranii cultivă mai mult prunii şi porumbul.

Râul Nera ar putea fi navigabil pentru plute. Funcţionarul silvic din Bozovici a propus de altfel administraţiei ca să se transporte anual 15.000 stânjeni de lemne la Novapalanca pe apă. Această propunere însă, ca multe altele, n'a primit de 19 luni niciun răspuns. Se pare că oamenii sunt nemulţumiţi de faptul că li se cere plata anticipată a pământurilor cerute de ei. In urma anchetei, întreprinsă de noi printre Români, ei au declarat cu toţii că nu sunt dispuşi să devie militari şi că preferă să fie colonizaţi din nou.

Oamenii se plâng că nu pot să capete nimic, nici măcar legume. Dela Sasca înainte, există drumuri prin tot Almăjul. Sunt însă poteci care duc toate în clisură, la Dunăre. De sigur că militarizarea Almăjului ar fi un lucru foarte indicat şi problema a fost chiar rezolvată în acest sens. Impotriva ordinelor mele repetate, date generalilor Mitrovski şi Lanius, primul a trimis totuşi în pădure o trupă de 30 de cavalerişti, precum şi infanterie, dintre care am văzut 2 posturi, cuprinzând cam 200 de soldaţi, fapt pentru care am pus să fie sever mustraţi de consiliul de război al curţii. După aceea am mâncat, am inspectat cazarma, am dictat şi m'am culcat.

Mehadia, 18 Mai.

La ora 5 am plecat călare dela Bozovici. Drumul ducea prin vale, care are peste tot aceiaşi lăţime. Munţii sunt golaşi, pădurile fiind parte arse, parte defrişate. Oile şi caprele pasc pretutindeni, împiedicând refacerea pădurilor. Şeful ocolului silvic din Bozovici îmi spunea că situaţia în pădurile lăturalnice ar fi încă mult mai rea. Toate ordinele sunt zadarnice. Rapoartele rămân fără răspuns. Sute de mii de copaci tăiaţi putrezesc. In afara Mehadiei am văzut 2 companii formate din circa 140 de cete, făcând parte din noul regiment de grăniceri al lui Papilla. Unii dintre ei erau îmbrăcaţi în uniformele lor obişnuite, care au costat câte 2 florini şi 40 de coroane. Oamenii nu sunt prea arătoşi; din cauza aspectului sau a vârstei, unii dintre ei nici nu mai sunt buni de militărie, cu excepţia posturilor de pe muntele Plăeşu. După ce i-am inspectat, i-am pus să se adune; doi dintre ei m'au rugat ca toţi să fie înarmaţi. Toţi spuneau că sunt mulţumiţi cu noua lor situaţie, dar nu exprimau bucuria aşteptată. Am vorbit cu ei cu ajutorul unui interpret. I-am asigurat că vom avea grijă de ei şi că li se

vor da armele, care se află la Timişoara, ceeace i-a satisfăcut pe cei mai mulţi. Unii cereau de asemenea să li se dea puşti uşoare, pe care să le poată purta uşor în pădure, alţii cereau reducerea dărilor, alţii, în sfârşit, se plângeau că pământurile lor sunt prea mici. La toate acestea am răspuns principial. După aceea le-am dat drumul acasă la nevestele lor, care crezându-i plecaţi ca recruţi, îi jeleau. Am mâncat şi am plecat la Jupalnic, de unde am mers călare la Orşova veche. Am mers dealungul graniţei, ajungând uneori — după cum şerpuia drumul — până la extremitatea ei, atingând chiar cetatea Orşovei, care se află într'o stare destul de proastă, deoarece Turcii nu repară nimic. Există totuşi fragmente din ziduri. Am întâlnit 2 călăreţi turci, cu cari am vorbit româneşte printr'un interpret. I-am asigurat de prietenia noastră, iar pe unui dintre ei, care se părea a fi comandantul cetăţii Orşova, l-am întrebat dacă nu are să se plângă de vecinii săi. Apoi merserăm călare la carantină unde se găseau mai mulţi inşi, printre cari un ofiţer ce a vândut sub Pellegrini. El povestea că ar fi propus mareşalului Romanzow un atac asupra Orşovei; acesta l-ar fi refuzat însă, fără ştirea noastră. Apoi, ne-am dus acasă. Drumul e foarte pietros şi ros de ape. Am dicat şi m'am culcat.

Caransebeş, 19 Mai

Am plecat călare din Mehadia, la ora 5 dimineaţă, străbătând valea Bolvaşniţa, trecând peste Globurău spre Rusca, după aceea la Feniş, de aici la Armeniş şi am ajuns la Ilova, unde am inspectat compania locală şi pe grănicerii români. Unii sunt arătoşi; nici ei nu sunt prea mulţumiţi. Mai ales cei din Rusca se plâng de pământurile lor, ele fiind foarte mici, terenurile aşezate la înălţimi mai mari nu pot fi cultivate, deoarece roadele nu se coc şi că nişte vecini le-ar fi luat pământ. In general, ei se plâng despre dări cari ar fi foarte apăsătoare. I-am liniştit, spunând că odată ce vor fi militari, vom avea grijă de ei. Munţii sunt foarte înalţi, complet despăduriţi; se găsesc numeroase stâne. Satele sunt aşezate în depresiuni şi nu le vezi decât atunci când intri chiar în depresiune. De asemenea ei se plâng că ar fi suferit foarte mult de pe urma mortalităţii vitelor. Văile râurilor Bellareca, Sebeş şi Timiş sunt numai în parte militarizate, iar pământurile civililor sunt amestecate cu cele ale grănicerilor. Muntele dela Globurău e foarte abrupt. In fiecare din aceste sate se află numai câte o trupă din batalionul de garnizoană dela Wolfenbüttel. Toţi se plâng de scumpete şi de imposibilitatea de a procura legume. Dela Slatina am plecat spre Caransebeş, unde am mâncat la ora 7. După masă m'am plimbat, am dictat şi m'am culcat.

Marga, 20 Mai

Dimineaţa am ieşit călare să inspectăm regimentul ce îşi avea tabăra în faţa oraşului.

Am plecat după aceea la Marga. La Ohaba Bistra am văzut o companie din regimentul grăniceresc al lui Papilla. Din punct de vedere a oamenilor e cel mai puţin artătos, în schimb e cel mai disciplinat, deoarece în această regiune nu a dezertat niciun soldat. Oamenii păreau mulţumiţi, iar moralul lor destul de bun. Până la Ohaba se întinde şesul. Munţii însă încep să se apropie. In Ohaba Bistra mai e şes, după aceea terenul se coboară în valea Bistrei. Marga e un sat simplu românesc, cu o staţiune vamală. Acolo ne-au întâmpinat generalul Preyss, Giulay, generalul Rall şi lt. col. Luxenstein. Colonelul Dombrowka ne aştepta la staţie. Am vorbit puţin despre măsurile ce s'au luat; după aceea m'am dus să scriu, apoi m'am culcat.

21 Mai. dela Caransebeş până la Ohaba, 2 ore.

Am schimbat caii . . . Dela Marga până la vama graniţei bănăţene un ceas şi jumătate; dela Poarta de Fier până la trecătoarea dela Marmore, două ceasuri şi jumătate. Drumul spre Transilvania poate fi trecut atât cu caii, cât şi cu căruţele. Un ceas de drum dincoace de graniţă, se poate vedea un vechiu val roman. ce trece peste toate drumurile.

La Zeicani prima vamă, schimbăm caii; Varhöly sau Grădişte e un sătuleţ pe trei sferturi românesc. clădit pe ruinele capitalei Daciei, Sarmisegetuza, Ulpia Traiană a Romanilor. Pe drum am văzut ruinele cetăţii Ulpia Traiană.

Schimbăm caii la Ciopea şi mergem 2 ore şi jumătate pe Via Traiana, care se poate vedea încă destul de bine. Ajungem după 2 ore şi jumătate la staţia vamală Livadia, un sat grăniceresc. Ne continuăm drumul timp de 11.30 ore pe un drum prost.

Notă. Judeţul Hunedoarei se împarte în valea Manei şi a Haţegului. In cea dintâi viticultura e destul de desvoltată; în restul ţinutului, terenul e foarte roditor. Aci se află mina de aur dela Nagy-Ag, care în prezent e cea mai bogată din toată provincie şi din care M. S. foloseşte a 8-a parte, iar restul se exploatează cu echipa de muncitori. dintre care cele ale conţilor Haddick şi Boen sunt cele mai însemnate.

La ora 5,30 am plecat dela vama dela Marga şi am trecut prin Poarta de Fier, unde se află un aşa numit pas. care nu are însă o însemnătate prea mare, ci putând fi lesne ocolit.

Se mai văd valurile de pământ construite de principele Lobkowitz, care trecând peste culmile munţilor. intră în pădure inainte de a ajunge la defileul propriu zis.

La Zeicani se află prima din cele 30 staţiuni vamale ale Transilvaniei, care întreţin legături cu cea dela Marga. Aci se află o unitate din regimentul I. Infanterie românesc şi una din regimentul de husari al lui Kalnocky. Aceştia se plângeau de pâinea proastă şi de aşternutul ce nu mai fusese schimbat de 30 ani. Incolo, husarii regimentului lui Kalnocky arătau foarte bine.

Imediat după Marga se află în vale 2 sate risipite. In general, prin mutarea lui. regimentul I. românesc a fost atât de împrăştiat, încât nu mai are câtuşi de puţin înfăţişarea unui regiment grăniceresc, ci incomplet, al unei miliţii teritoriale. Pe când la hotar sunt cam 20 de sate, în care nu e picior de soldat, în interiorul provinciei sunt sate întregi militarizate. In unele sate sunt câte 10 militari şi 100 de civili, în altele 60 de militari şi numai 2—3 civili. Mai sunt sate în care sunt numai 1 sau 2 militari. Cum vor putea deci să-i mai inspecteze ofiţerii sau subofiţerii? O companie fiind împrăştiată pe o rază de 18 mile, neregulile în administraţie nu sunt lucru de mirare. Cum vor putea oamenii să-şi ocupe locurile în cordoanele sanitare, când au de parcurs în acest scop distanţe aşa de mari? Lista anexată pe care am alcătuit-o la faţa locului[1]), dă indicaţii asupra mutărilor ce trebue efectuate în vederea asigurării ţării şi adevăratei întemeeri a hotarelor. Aceasta urmează a se face cu militari din Hunedoara şi din Valea Haţegului. Natura pare să determine astfel situaţia.

[1]) DEALUNGUL MUNŢILOR (reproducem numele localităţilor, râurilor etc., din această listă, aşa cum au fost scrise de Impărat. n. trad.):

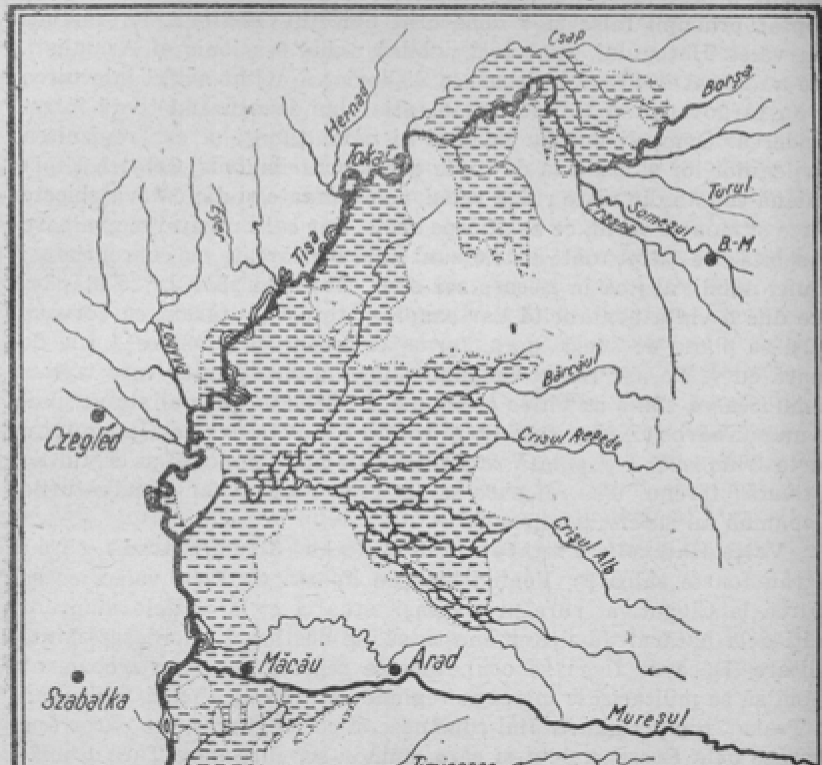
Penzani şi		
Bukova		
Szeikan		
Panthinest	mai în interior	mai mult însă
Hobiza		
Klopotwa	Gradiska	Nu însă dincolo de drumul lui Traian
Manlonvis Ron Dii Mora	Ostrovul-Mare	
Vale Dietsj	Sibisel	Ostrovul mic Kornjnst
Nuk sora		
Mailajest	Felso szalas palatka	Aloso Szalas palatka
Pestjere	Paros	Macsest
Korrojest	Vajdaj	Rau Alb Pajest
Szerel		Rusor
Hobiza Reon Parhot		Galaz

Este regretabil insă, că la început Buccow, din entusiasm, nu a chibzuit destul lucrurile, iar Siskovics, pentru a uşura lucrurile, a adoptat principii false şi a denaturat obiectul. Militarii, împrăştiaţi prin valea Haţegului, sunt toţi nobiles unius sessionis şi Armalişti, care au intrat în armată, deoarece Siskovics a evitat astfel înlocuirea lor cu târgoveţi, împăcându-i pe aceştia, dar denaturând toată întreprinderea. Oomenii aceştia sunt şi ei nemulţumiţi şi cer revizuirea privilegiilor lor şi scutirea de toate onera contribuionis. Cetatea Ulpia Traiană constă din nişte ruine vechi, neînsemnate şi din câteva obiecte antice şi monezi vechi, ce se află pe acolo, dar care nu au vreo valoare deosebită. De altfel toate satele sunt supra încărcate cu coproprietari şi mici nobili, aşa că în fiecare sat sunt câte zece până la 20 stăpâni care duc o viaţă nenorocită dar asupresc totuşi pe ţărani cu corvezi. Mulţi se plâng de acest lucru. Iarna, ei trebue să presteze 4 zile de muncă cu vitele, iar restul timpului muncind cu mâinile: vara trebue să muncească zilnic cu vitele şi anume după bunul plac al stăpânului, nu numai bărbaţii, ci şi femeile şi copiii. De altfel, valea Haţegului e foarte frumoasă, e populată, străbătută de ape frumoase şi destul de cultivată; terenul însă nu pare să fie prea roditor, iar sămănăturile de toamnă au suferit pe alocuri.

Valea Haţegului e străbătută de Sirletha (Streiu n. trad.), care e un râu foarte sălbatec. Venind dinspre Poarta de Fier, valea, ce se bifurcă la Clopotiva, pare prin însăşi situaţia ei la poalele munţilor înalţi dela hotarul Ţării Româneşti, să fie destinată unor aşezăminte militare. Dacă ar fi să se ocupe aceste regiuni aşa cum trebue, ar trebui să se militarizeze întreaga regiune dela graniţa până la drumul lui Traian, dimpreună cu Jiul românesc şi cel unguresc, ale căror ape isvorăsc dela Brestamuleţa şi care, unindu-se, curg spre Ţara Românească. Mai simplu ar fi să se omită satele nesituate în această linie şi cari sunt trecute pe listă în clasele II şi III, luându-se doar satele aşezate pe povârnişurile munţilor, izolate printr'un masiv mai mic. In general se văd mult mai multe industrii în această Ţară (se constată o viaţă economică mai desvoltată n. trad.) decât cea din Banat.

Urrik		Puj
Valjo Luppulj		Livadia
Paar şi Parisor		
Petruz		
Grivadia		
Merisor		
Panyza		
Süll unguresc	In Süll românesc	

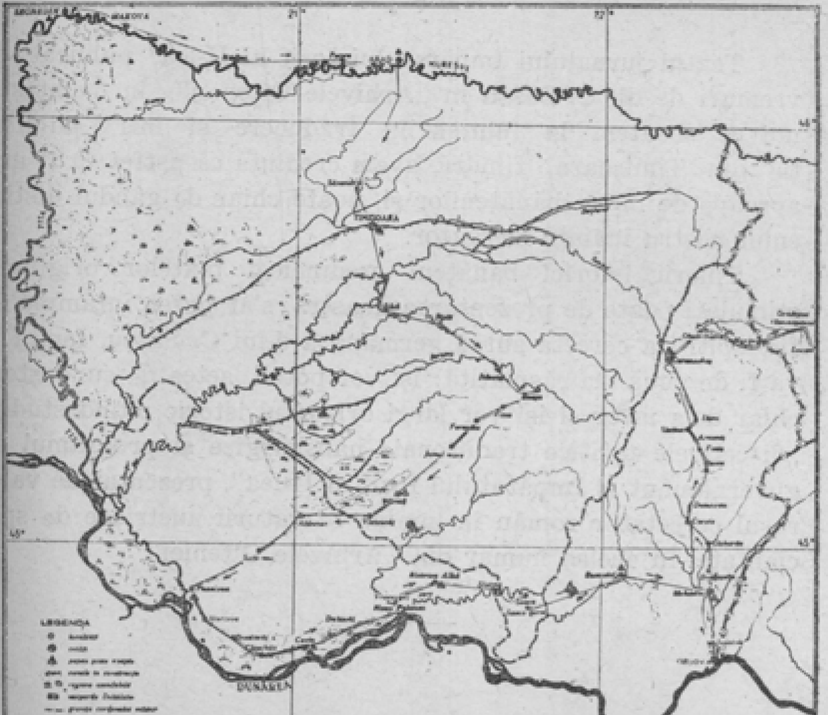
REGIUNEA INUNDABILĂ A TISEI ŞI A AFLUENŢILOR, INAINTE DE REGULAREA CURSULUI LOR

De asemenea nu domnește o atât de mare scumpete, dat fiind că cea mai mare Metzen din Pressburg de 13 sau 14 costă 17. Autoritățile județului Hunedoara, în care ne aflăm, au delegat pe un nobil, anume Zeig, de religie reformată, ca să mă călăuzească. El cunoștea destul de bine ținutul. Județul are 2 subprefecți, 2 judecători superiori, în schimb 600 de nobili. Ei (Zeig n. trad.) spunea că Tabula continua din Deva ar fi un lucru bun pentru procese (o instituție foarte folosi-

Itinerarul călătoriei Împăratului Iosif al II-lea.

Lista localităților vizitate s'a întocmit confruntând Jurnalul de călătorie cu scrierile istoricilor: Dr. Szentkláray Jenő, Patriciu Drăgălina și Borovszky Samu. — Regiunea inundabilă a Banatului și canalele, așa cum se prezentau în 1773, sunt trasate după Handwörterbuch des Grenz- und Ausland-Deutschtums, Breslau 1933 (partea privitoare la Banat, pag. 207—280).

toare n. trad.) dar că numărul consilierilor ar fi redus și nu ar trebui să se amestece în Provincialia, ci numai în Justițialia; pentru a se amesteca în Provincialia ar fi nevoie de congregațiuni.

Recolta nouă din anul acesta dă speranțe slabe. Mortalitatea vitelor din ultimii doi ani a pricinuit pagube mari, lucru de care se plâng şi ţăranii. Am văzut şi transporturi de sare, care mergeau dela depozit la Jupalnic. Ei spuneau că vor ajunge peste 8 zile. Incărcătura e de 14 q. Oamenii primesc 5 groşi de q. şi au tain, iar dela cărăuşi 15 groşi. După aceea am mâncat cu toții, adică 10 persoane şi anume: cei 4 ca de obiceiu, pe urmă generalii Preiss, Giulay, Rall, colonelul Dombrovka, dela regimentul I. românesc, lt. col. Luxenstein şi dl. de Zeig. După masă am cercetat hărțile, parte a Țării Româneşti şi a Moldovei, harta generală a Luxenstein, precum şi cea a Marelui Stat Major. Generalii Preyss şi Rall m'au asigurat de excelentul moral al trupelor. După o scurtă convorbire, m'am dus să dictez şi m'am culcat.

* * *

Textul jurnalului Impăratului Iosif al II-lea, publicat pe vremuri de dl. C. Sassu în „Arhivele Olteniei", în nemţeşte, noi îl scoatem la lumină în traducere şi într'o publicaţie din Timişoara, fiindcă avem credinţa că astfel va fi mai aproape de inima bănăţenilor şi, poate chiar de gândul distinsului nostru înainte mergător.

Tinerii istorici bănăţeni credincioşi textelor originale, stimulaţi poate de prezentarea noastră, s'ar putea întâmpla să fie ispitiţi a cerceta sursa germană a d-lui C. Sassu. Ispita le va fi de două ori răsplătită: îşi vor potoli setea de cunoaştere chiar dela isvor şi îşi vor lărgi orizontul istoric citind studiul „directivele politice tradiţionale habsburgice şi programul de guvernământ al Impăratului Iosif al II-lea", prezentat de valorosul cercetător român în lumina literaturii austriace de specialitate, în acelaş număr din „Arhivele Olteniei".

Românii din Banatul medieval

de Prof. TRAIAN POPA

Cercetătorul nepărtinitor întâmpină mari greutăţi în descifrarea trecutului îndepărtat al Românilor din Banatul medieval. Documentele cele mai vechi, descoperite şi publicate până acum, privitoare la trecutul Banatului, nu fac nici-o deosebire între nobilii români şi streini, nu le specifică nici originea etnică şi nici demnitatea de cnez sau voevod, ci îi numeşte „magister" sau „comes" ca şi pe nobilii de origine streină.

Suntem, deci, nevoiţi să identificăm cele dintâi familii româneşti, pe bază genealogică, urcându-ne de jos în sus, pe scara genealogică. Şi este firesc să fie aşa, Ungurii, descălecând în Banat, în secolul X—XI şi găsind aici pe Români, organizaţi în cnezate şi voevodate, încearcă să-i câştige de partea lor pentru a le servi ca apărători ai ţării împotriva duşmanilor de dincolo de Dunăre şi de aceea le lasă şi pe mai departe neatinsă organizaţia, legile, credinţa şi obiceiurile lor străvechi.

In epoca arpadiană, Românii îşi continuă viaţa lor patriarhală, lucrându-şi pământul în vreme de pace şi apărându-şi, cu îndârjire, glia strămoşească, în vreme de război. Nu se poate preciza nici timpul şi nici felul cum s'au aşezat Ungurii în Banat. Probabil că n'au venit deodată şi în masse compacte, ci s'au infiltrat pe rând şi sporadic ca funcţionari, soldaţi, preoţi, meseriaşi etc.

Majoritatea covârşitoare a locuitorilor din Bănat, în epoca medievală, o formează Românii, al căror trecut se pierde departe, în negura vremilor. Ei au aici proprietăţi agricole şi locuinţe stabile din vremuri foarte îndepărtate.

In conștiința Românilor și chiar și a banilor de Severin era adânc înrădăcinată, la mijlocul veacului al XV, credință că elementul românesc stăpânește stabil și fără întrerupere, pământul minunat și mănos al Banatului, din vremuri străvechi, imemoriale.

In veacul al XV, sunt tot mai numeroase incursiunile turcești în Banat, unde distrug avutul locuitorilor, duc în prinsoare fete, femei, copii și bătrâni, încendiază casele și jefuesc tot ce le stă în cale.

In aceste incursiuni, se prăpădesc o mulțime de diplome de proprietate ale familiilor românești din Banat, eliberate de regii Ungariei. Intr'o astfel de incursiune, se distrug și actele de proprietate asupra unor moșii, ale familiei Macicași, care, turburată în exercitarea dreptului de proprietate, este nevoită să ceară dela obștea nobililor din districtul Caransebeș, un certificat.

In anul 1447, obștea nobililor eliberează certificatul cerut, prin care dovedește, că nobilii de Macicași, cu prilejul jafurilor și distrugerilor, săvârșite de Turci, perzecutorii înverșunați ai lui Crist, mai ales cu prilejul năvălirii lui Murat, sultanul Turcilor — și-au pierdut actele de proprietate, privitoare la moșiile: Macskas Tinkova, Dobrogoszta, Perlö, Csuta, Zsazszestes, Roginosz Toplicza, Leudres, Zekas*) din districtul Caranse-

*) Macskás a fost o comună în districtul Caransebeș, între comunele: Ohaba Mutnicului, Jupa, Valea Boului și Zorlențul Mare (Pesty o. c. II. p. 3); Tinkova este comuna Tincova, pe malul drept al râului Timiș, în apropierea de Sacul; Dobrogoszta a fost o comună între Maciova și Caransebeș (Pesty o. c. p. 133); Perlö sau Perlo, comună dispărută, în vecinătatea comunei Jidovin, la Nord Est de Lugoj (Pesty o. c. p. 101); Csuta, Ciuta de azi, între Maciova și Caransebeș, Zăzszesth a fost o comună din districtul Caransebeș; Roginosz azi Ruginosu la Nord-Vest de Caransebeș; Toplicza a fost o comună în jud. Caraș, în apropiere de Tópla (Pesty v. o. p. 252); Leudres, comună dispărută, aproape de Ohaba Mutnicului; Zekas comună dispărută, aproape de comuna de azi Brebul (Pesty o. c. p. 218).

beş... Noi am aflat — declară obştea nobililor — că Serban, Ladislau şi Dumitru (de Macicaşi) au moştenit dreptul de proprietate asupra 1/3 parte din moşiile amintite mai sus, dela moşii strămoşii şi înaintaşii acestora, stăpânesc şi acum 1/3 parte din aceste moşii şi le vor stăpâni pe vecie în virtutea acestui certificat".

In lipsa unui sigil propriu, obştea nobililor întăreşte acest certificat cu sigilul nobililor români: Nicolae Bizere, Dionisie de Mutnic, Fiat de Armeniş, Luca de Macicaşi, Mihail Bobul şi Andrei Stan din districtul Sebeş[1]).

Şerban, Ladislau şi Dumitru şi-au moştenit moşiile amintite dela moşii, strămoşii şi înaintaşii acestora. Inainte de anul 1447, generaţii nesfârşite de români din familia Macicaşi au avut proprietăţi agricole stabile în Banat pe cari le moştenesc din tată în fiu.

Mai lămurit ne arată vechimea familiei româneşti Macicaşi în Banat, Mihail de Ciorna şi Petru Danciu de Sebeş, banii Severinului din anul 1452. Privitor la moşia Dobrogoştii de jos[2]) se naşte un proces îndelungat între familia Macicaşi şi Mutnic, care se termină la 1452, când banii Severinului aduc următoarea sentinţă:

Mihail de Ciorna şi Petru Danciu de Sebeş, banii Severinului, privitor la dreptul de proprietate asupra domeniului Dobrogoştii de jos, disputat de familia Mutnic şi familia Macicaşi, au aflat că nobilii de Macicaşi au stăpânit de mii de ani (ab annis Domini millenis...) domeniul Alsó Dobrogoszt. Banii Severinului examinând actele de proprietate, privitoare la moşia Do-

[1]) Pesty Frigyes: Krassó vármegye története III. Bpest 1883 p. 399: „Nos... invenimus quod dicti Sorban, Ladislaus et Demetrius ab avo et prothavo ac predecessoribus ipsorum in tercia parte prenotatarum possessionum procionis possessionariae fuissent et perstitissent".

[2]) Dobrogoszta, comună dispărută ce se întindea între Maciova şi Caransebeş.

brogoştii de jos, încuviinţează ca Iacob, Ladislau şi Dumitru să stăpânească pe vecie moşia susamintită [3]).

La mijlocul secolului al XV atât nobilii români din Caransebeş cât şi banii Severinului mărturisesc lămurit că familia românească de Macicaş, din vremuri foarte vechi, de mii de ani chiar, are proprietăţi şi locuinţe stabile în Banat.

O examinare atentă şi temeinică a documentelor istorice, descoperite până acum, ne oferă putinţa de a identifica câteva familii româneşti, cari, începând din veacul al XIII şi XIV, au proprietăţi şi locuinţe stabile pe pământul dela Nordul Dunării: familia Valea, Baciu, etc.

Aceste familii româneşti, la sfârşitul veacului al XIII-lea şi la începutul veacului al XIV, joacă un rol important în viaţa socială a Banatului, deţinând cele mai importante demnităţi şi având o înfloritoare situaţie materială.

Către jumătatea veacului al XIV însă, începe a se ştirbi rolul social al familiilor româneşti, şi a li se micşora întinderile mari şi bogate de pământ, pe care le-au lucrat aceste familii, veacuri dearândul.

Inalţii demnitari ai regelui ungar, îndrăgind văile mănoase şi dealurile minurate ale Banatului, se stabilesc pentru totdeauna aici. Prin legăturile lor întinse şi prin influenţa ce o au la curtea regelui ungar, îşi câştigă dela regii Ungariei mari întinderi de pământ. Nu se mulţumesc numai cu pământurile libere, cari formează proprietatea regelui şi pe cari le primesc dela acesta pe cale de donaţiune, ci râvnesc şi la moşiile nobililor şi ale cnezilor români, pe cari încearcă să şi le însuşiască, pe toate căile, fie legale, fie ilegale. Un şir nesfârşit de conflicte şi procese se nasc între Românii, cari îşi apără cu dârzenie moşia strămoşiască, şi elementele streine cari încearcă să deposedeze pe vechii locuitori de pământurile lor şi să pună stăpânire pe ele.

[3]) Pesty Fr. o. c. p. 392—393: „Quod ipsi nobiles de Matskas in dominio ipsins possessionis Also Dobrogoszt, ab annis Domini millenis, permansissent, ut ulla motio et controversia fuisset mota".

In lupta lor de acaparare a moşiilor româneşti, elementele ungureşti şi streine sunt ajutate şi de motive religioase. Regii Ungariei, îndemnaţi necontenit de Papii dela Roma, încearcă să convertească la credinţa romano-catolică, pe toţi schismaticii şi mai ales pe Românii schismatici dela graniţa de Sud aţării. Nobilii şi cnezii români sunt puşi în alternativa: sau primesc credinţa romano-catolică şi prin aceasta se rup pentru totdeauna de trupul neamului lor sau renunţă la titlurile nobilitare şi la moşiile lor străvechi.

Uneltele cele mai oarbe pentru traducerea în faptă a acestui gând regesc sunt funcţionarii şi înalţii demnitari ai regilor, cari, din această acţiune de convertire a sufletelor româneşti, trag pentru ei, mari foloase materiale.

Rolul cel mai nefast în pauperizarea familiilor româneşti din Banat îl are familia Himfy [4]), care pune mâna pe o mulţime de moşii româneşti, întrebuinţând toate mijloacele, pe care le poate inventa o minte omenească.

Vom înfăţişa, pe baza documentelor, câteva familii româneşti din Banat, cari sunt în necontenite conflicte şi poartă nesfârşite procese pentru apărarea moşiilor, moştenite din moşi-strămoşi, apoi alte familii, cari primind religia romano-catolică, îşi câştigă o situaţie materială înfloritoare, dar îşi perd in schimb legea, limba şi naţionalitatea, dispărând pentru totdeauna în rândurile Ungurilor, iar, în urmă, vom trata pe cnezii, români, menţionaţi sporadic prin documente cari porniră o luptă dârză în arena vieţii politice, pentru păstrarea individualităţii lor etnice.

4) Familia Himfi este originară din Ungaria şi se aşează în Banat, la începutul veacului al XIV, câştigând aici domenii întinse de pământ. Membrii familiei Himfi deţin mari demnităţi: bani de Severin, Bulgariei, etc. E. Lukinich Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia Budapestini 1941 p. 74.

In luptă pentru moşia strămoşească

Familia Baciu

Cel mai vechiu strămoş al familiei româneşti Baciu, este cnezul Baciu, care, la 11 Martie, 1319, se prezintă, împreună cu fiul său Ioan, la Simion, comitele Caraşului şi, în faţa sa, protestează cu toată energia, împotriva lui Paul, numit Oloz, care i-a ridicat cu forţa, iobagii de pe moşia sa, Ezeris şi i-a dus în altă parte, probabil la o moşie a sa. Comitele, sesizat de această jalbă, trimite la faţa locului, pe bărbaţii de încredere: Blasius şi Laurenţiu, care constată că reclamaţia cnezului Baciu este justă şi că Paul a ridicat pe nedreptul iobagii de pe moşia lui Baciu şi i-a adus în altă parte. In urma acestui raport, comitele împuterniceşte pe cnezul român să oprească pe Paul dela folosinţa pământului, pe care au fost aşezaţi iobagii furaţi [5]).

Familia cnezului Baciu, are rădăcini cu mult mai vechi, în pământul Banatului. In hotărnicia comunei Peel, donată de regele Carol Robert, la 1317, lui Ioan, fiul lui Petru de Valea, se pomeneşte de un teren necultivat, numit Baciu, „terrae desertae Baak vocatae" care mai târziu primeşte numele de Mărăcinişul Baciu (Bácstövise).

Numai o familie veche, binecunoscută şi stabilă poate împrumuta unei localităţi, numele său. Se poate, deci, susţine cu siguranţă că familia Baciu trăia în Banat şi în veacul al XIII-lea.

Ioan, fiul lui Baciu, are un fiu, pe Dominic, care se căsătoreşte cu Caterina, fiica lui Nicolae, fiul lui Iacob de Chortov şi din această căsătorie se nasc 3 feciori: Ştefan, Mihail şi Andrei [6]) şi 2 fete: Clara şi Caterina [7]).

5) Pesty o. c. p. 5. *) Ortvany Tivadar: Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez Pozsony, 1896. IV. p. **.

6) Psty o. c. p. 30.

7) Pesty o. c. p. 126

Ştefan, Mihail şi Andrei, fiii lui Dominic îşi primesc moştenirea după mama lor, la 8 Noemvrie, 1355. In această zi, ei se prezintă la judecatorii nobililor din comitatul Caraş şi cer dela aceştia să le predea, potrivit literilor privilegiale, eliberate de vicarul episcopului de Cenad, 1/3 parte din posesiunea Giulvăz, ce formează proprietatea moşului lor Nicolae, fiul lui Iacob de Chortov.

Comisia însărcinată de judecătorii nobililor, le predă fiilor lui Dominic şi ai Caterinei, 1/3 parte din posesiunea Giulvăz, apoi un pământ necultivat din moşiile Chortov, Bayla şi Giulvăz [*]), potrivit numai pentru cultura viţei de vie, precum şi o sumă de bani [8]).

Nepoţii cnezului Baciu au o situaţie materială înfloritoare. Fiul cel mai mare al lui Dominic, Ştefan, împrumută la 1355 pe Nicolae, fiul lui Mihail de Valea, cu o sumă de bani şi acesta, în loc de dobândă, îi zălogeşte un teren în comuna Giulvăz şi 20 jugăre de pământ în comuna Baiola cu condiţia, că, dacă Ştefan ar înstreina, între timp, pământurile zălogite, atunci este dator să-i predea din moşia sa, o întindere similară de pământ [9]).

Tot în acest an, se prezintă Ştefan, fiul lui Dominic Rufus (Roşu) de Giulvăz, împreună cu 5 persoane, la scaunul de judecată al nobililor din comitatul Caraş ca să depună jurământ, privitor la leziunile corporale suferite de Paul şi Benedict, servitorii lui Nicolae; dar, înainte de depunerea jurământului, părţile se împacă, plătind cheltuelile de proces.

Ştefan, fiul lui Dominic, are diferite procese cu mai multe familii nobile din comitatul Caraş. In anul 1362, face o jalbă la judecătorii nobililor din comitatul Caraş că Nicolae, fiul lui

*) Pesty o. c. p. 30.

8) Chortov azi Ciorda jud. Caraş (Pesty o. c.p. 112); Guluvez, comună dispărută între Biserica Albă şi Ciorda (Pesty o. c. p. 198) ; Bayla comună dispărută între Biserica Albă şi Ciorda (Pesty o. c. p. 198).

9) Pesty o. c. p. 29.

Nicolae de Kutrez[10]) i-a răpit de pe moşia sa, pe iobagii: Druguzlav, Miloch şi Vizulin şi pentru aceasta cere o despăgubire de 16 mărci.

In urma anchetei, făcută de Ioan, fiul lui Petru de Baila, se constată că reclamaţia este îndreptăţită şi reclamantul are dreptul la o despăgubire de 16 mărci[11]).

La 2 Iunie, 1362, Ştefan fiul lui Dominic, de Fötelek[12]), cere dela judecătorii nobililor din comitatul Caraş ca să interzică lui Nicolae, fiul lui Nicolae de Kutrez, precum şi fiilor săi: Ioan, Ştefan şi Lucaciu, şi vecinilor acestora ca să ridice uzufructul de pe 1/3 parte din moşia Fötelek, care îi revine dânsului. Autorităţile administrative şi judecătorii nobililor, la 9 Iunie, 1362, pune în vedere lui Nicolae, fiul lui Nicolae de Kutrez, fiilor săi şi vecinilor, oprelişte̦a ridicării 1/3 parte din veniturile moşiei Fötelek[13]). Ştefan şi Mihail, fiii lui Dominic, se pârăsc, la 1362, cu Ioan şi Ladislau, fiii lui Petö pentru un pământ, ce se află între două căi. In urma intervenţiei, făcută de Ştefan şi Mihail, fiii lui Dominic, autorităţile administrative şi judecătorii nobililor din comitatul Caraş opresc pe Ladislau şi Ioan, fiii lui Petö, dela vinderea şi zălogirea pământului în litigiu[14]).

Familia Heym, venită din Ungaria în Banat, la începutul veacului al XIV-lea, începe să deposedeze de pământ, familiile româneşti. Laurenţiu, fiul lui Heym, şi fraţii săi ocupă cu forţa, posesiunile *Severin, Oziag, Bokrand*[15]) şi jumătate din pose-

10) Kütrez azi Cudriţ la Nord Est de Vârşeţ (Pesty o. c. p. 300).

11) Pesty o. c. p. 47.

12) Fötelek a fost o comună în jud. Timiş, aproape de Cudriţ (Pesty o. c p. 169).

13) Pesty o. c. p. 48.

14) Pesty: o. c. p. 43.

15) Oziag a fost lângă Forotic (Pesty o. c. p. 89).

*) Bokrand sau Deakolcz a fost în jud. Caraş (Pesty o. c. p. 69).

siunea *Ezeriş*[16]) cari formează proprietatea familiei cnezului român Baciu.

In adunarea generală a nobililor din comitatul Caraş, prezidată de Nicolae Kont, palatinul Ungariei în comuna Gătaia, la 1360, se ridică *Dominic, fiul lui Ioan, fiul lui Baciu* şi întreabă că cu ce drept a ocupat şi stăpâneşte Laurenţiu, fiul lui Heym, şi fraţii săi, moşiile: Severin, Oziag, Bokrand şi jumătate din moşia Ezeriş, câştigate de predecesorii săi. Advocatul familiei Heym cere amânarea procesului, amânare, pe care adunarea nobililor o încuviinţează şi stabileşte o dată nouă pentru desbatere. Procesul se amână şi membrii familiei Heym folosesc neturburaţi moşiile ocupate pe nedrept. Abia după 3 ani, se reia procesul şi la 1363, Nicolae Kont, palatinul Ungariei dispune capitlului din Arad să citeze pe Dominic, fiul lui Ioan de Giuluvăz şi pe Laurenţiu, fiul lui Heym ca să se prezinte în faţa sa, la locul şi ziua stabilită în citaţie, pentru a se desbate procesul asupra moşiilor: Severin, Oziag, Bokrand şi jumătate din Ezeriş. Capitlul din Arad, la 9 Decemvrie, 1363, trimite pe preotul Ştefan, care împreună cu Petru, fiul lui Kazimir, încunoştinţează părţile interesate să se prezinte la palatinul ţării pentru desbaterea procesului[17]). La 8 Ianuarie, 1364, se prezintă în faţa palatinului din Vişegrad, Ştefan, fiul lui Dominic, pentru tatăl său, cu procura certificată de capitlul din Cenad, iar pentru Laurenţiu, fiul lui Heym, se înfăţişează Nicolae, fiul lui Sar, cu procura, certificată de capitlul din Vesprem. Advocatul familiei Heym, invocând noi motive, cere amânarea procesului şi palatinul o admite[18]).

După un an, la 20 Ianuarie, 1365, părţile se prezintă din nou, prin reprezentanţii lor legali, în faţa palatinului Nicolae Kont din Vişegrad, dar acesta amână şi acuma judecata[19]). Nu se cunoaşte sentinţa adusă, căci documentele, descoperite până

[16]) Ezeris în jud. Caraş.

[17]) Pesty o. c. p. 58.

[18]) Pesty o. c. p. 59.

[19]) Pesty o. c. p. 70.

acum, nu mai amintesc nimic de soarta unui proces atât de îndelungat. Se poate însă bănui, că nepoţii cnezului Baciu, hărţuiţi şi purtaţi pe drumuri timp de 15 ani şi probabil săraciţi, renunţă de bună voe la moşiile ce le-au fost luate cu forţa.

In anul 1374, se naşte un conflict acut şi între membrii familiei cnezului Baciu. Andrei, fiul lui Ştefan de Giulvăz, prin ruda sa, Ioan de Chorto, înaintează o jalbă la judecătorii nobililor din comitatul Caraş, prin care le aduce la cunoştinţă că bunica sa şi cele două mătuşi, Clara şi Caterina, surorile tatălui său, îl opresc să ridice fructele pământului moştenit de tatăl său, iar după câteva zile, se plânge din nou că bunica sa cu cele două fiice ale sale l-au alungat pe dânsul şi pe mamă-sa din casă şi de pe pământul moştenit dela tatăl său. Judecătorii nobililor trimit la faţa locului pe Iacob, pe care bunica şi mătuşile lui Andrei, fiul lui Ştefan, îl primesc cu vorbe necuviincioase şi înjurături [20].

Timp de aproape trei sferturi de veac, se poate desprinde din documentele ce ni s'au păstrat, tot sbuciumul familiei Baciu, care are de înfruntat grele şi mari valuri în viaţă. Dela 1374, documentele nu mai pomenesc de membrii acestei familii, care probabil, sărăcită se pierde în massa mare a cnezilor ori chiar a iobagilor români.

Familia cnezului Baciu.

Baciu

Ioan

Dominic numit şi Roşu de Guluvez

Ştefan, Mihail, Andrei, Clara şi Ecaterina

Cnezul Bracan sau Brathan

Membrii familiei Heym şi alţi funcţionari streini îşi continuă acţiunnea de pauperizare a Românilor. Cnezii români, su-

20) Pesty o. c. p. 126—127.

puşi la necontenite şicane şi deposedaţi încetul cu încetul de moşiile lor, nu stau cu mâinile în sân, ci reacţionează şi se despăgubesc singuri pentru pagubele suferite. Cnezul Brathan şi Mauriţiu, voind să se răsbune asupra familiei Heym, năvălesc asupra moşiei Remetea, proprietatea lui Paul de Heym şi a fraţilor săi, şi distrug totul până în temelie. Paul Heym se îndreaptă, la 1333, cu o jalbă către regina Elisabeta, care dispune capitlului din Cenad să ancheteze faptele săvârşite [21]).

Pentru pagubele suferite dela familia Heym, cnezul Brathan sau Bracan şi a doua oară îşi face singur dreptate. In anul 1343, cnezul Bracan de Şoşdea împreună cu fiii săi, Grigorie şi Finta se duc la turma de porci a lui Benedict, fiul lui Paul Heym, din comuna Remetea, şi, legând pe păzitor răpesc 96 porci [22]).

Cnezii Dobrota şi Lucaciu

In lăcomia lor, membrii familiei Heym pricinuesc pagube însemnate multor cnezi români. Din acest motiv cnezii Dobrota şi Lucaciu, fiul Mârza, împreună cu Mihail servitorul lui Bedre, la 4 Martie, 1344, îşi descarcă mânia asupra servitorului lui Benedict, fiul lui Paul Heym, pe care îl prind, îl leagă şi-l duc ferecat în lanţuri în satul lui Bedre, luându-i o sabie, o tolbă, un arc şi o tunică scumpă a stăpânului său Benedict [23]).

Familia voevodului Bogdan

In anul 1335, Ladislau, arhiepiscopul de Calocea îi aduce la cunoştinţa regelui Carol Robert că, potrivit ordinului primit dela dânsul, s'a deplasat în trei rânduri, la graniţa ţării şi aici a tratat cu voevodul Bogdan, fiul lui Micula, despre mutarea sa „de terra sua in Hungariam“ şi că acum era iminentă această

21) E. Lukinich: Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Ch. Bpest, 1941, p. 73.

22) Pesty: o. c. p. 14.

23) Peşty: o. c. p. 14.

mutare. Cu drumurile şi cu tratativele îndelungate a făcut o mulţime de cheltueli, cu cari a grevat moşiile Iam şi Borzascenthgyurgy[24]) al fratelui său Nicolae zis de Iank[25]).

Istoricii nu sunt lămuriţi asupra acestui voevod, ci mulţi susţin că ar fi venit din Oltenia în Banat şi de aici ar fi trecut în Maramureş, fiind identic cu Bogdan din Maramureş care a descălecat în Moldova.

Această teorie este cu totul lipsită de temei. Sub cuvântul „terra" se poate înţelege pământul, moşia sa, şi nu numai ţara sa. Se pregătia, deci, voevodul Bogdan, fiul lui Micula, să-şi părăsiască moşia sa şi să se mute în Ungaria. Probabil că voevodul Bogdan, care locuia în Banat, la graniţa de Sud a ţării, putea fi incomod pentru Carol Robert, prin legăturile ce le avea cu voevozii din Oltenia sau poate chiar şi cu Bulgarii şi din acest motiv încredinţează regele pe arhiepiscopul de Calocea să determine pe acest voevod român să se mute în Ungaria, mai departe de graniţa ţării.

Documentele istorice fac pomenire de o comună *Miculeşti**) din jud. Caraş, unde, în veacul al XV, avea proprietăţi atât familia Iank, din care se trage episcopul de Calocea, cât şi familia Macicaşi, înrudită cu familia Mutnic, care are o mulţime de membrii cu numele de Bogdan [26]).

Nu fără temei, deci, putem susţine că voevodul Bogdan, fiul lui Micula, este originar din comuna *Miculeşti,* pomenită la 1427 şi 1470 şi că ar fi chiar înrudit cu Bogdan, fiul lui Ştefàn, care, la 1352, obţine dela Possa de Zer, comitele de Caraş, un pământ pustiu, Mutnok pataka, cu toate drepturile, pe cari le au satele chinezilor [27]).

Este adevărat că această comună este cam departe de frontieră şi de comunele Iam şi Borzascenthgyurgy, dar documen-

24) Iam, azi Iam în jud. Caraş; Szentgyörgy azi Mănăstireni în jud. Timiş-Torontal (Lukinich o. c. p. 75).

25) Pesty o. c. p. 10.

*) Mikulesti a fost o comună în jud. Caraş (Pesty o. c. p. 35).

26) Pesty o. c. p. 318 şi 421.

tul nu aminteşte nici cu un cuvânt că tratativele s'ar fi purtat la locuinţa voevodului Bogdan, ci s'au putut duce la moşia lui Nicolae, fratele arhiepiscopului sau la o altă moşie a voevodului român, care putea fi pe lângă graniţă

Misiunea arhiepiscopului de Calocea, se pare că rămâne fără nici un rezultat. Voevodul Bogdan rămâne pe mai departe în Banat, unde îl aflăm şi la 1339, când năvăleşte împreună cu fraţii săi asupra moşiilor Gyos şi Sceleuş [27]) ale magistrului Teutus şi de aici ridică 14 boi, răneşte mortal pe un cnez şi jefueşte casa unui servitor [28]). Se pare că regele, nepuţându-l determina pe căi paşnice să se mute de pe moşia sa în Ungaria, recurge la alte mijloace mai drástice: îndeamnă pe subalternii săi să-i facă şicane şi neplăceri.

Turburat şi revoltat reacţionează şi voevodul român, Bogdan, fiul lui Micula, năvălind asupra moşiilor lui Teutus şi despăgubindu-se singur pentru pagubele suferite.

Cnezul Lucaciu

Cnezii români din Banat aveau domenii întinse în mai multe comune. Oamenii de încredere ai regelui încearcă să le micşoreze pământurile şi în chipul acesta, să le ştirbiască influenţa asupra iobagilor. Probabil că îndemnat de acest gând de pauperizare a cnezilor români, Petru, numit Bok, bărbatul de încredere al lui Possa, comitele de Karasow, se prezintă la 2 Mai, 1343, în faţa capitlului de Arad şi protestează, în numele patronului său, că cnezul *Lucaciu*, fiul lui Raicu, ar fi ocupat şi foloseşte pe nedreptul oarecare domenii ale castrului regal Varadia, şi anume: Steepkfalva, Lucaya, Bykesd, Harstouth, Brancfova, Feketeisvor şi Neugteluk [29]).

La câteva luni, 9 Septemvrie, 1343, cnezul Lucaciu este deţinut şi transportat în comuna Mera: Nobilul Moyus, fiul lui

27) Dios şi Szöllős, două comune dispărute în comitatul Timiş, prima la Sud-Est de Nadlac, a doua între Semlac şi Pecica. (Lukinich o. c. p. 83).

28) Zichy: Oklevéltár I. p. 588.

29) Pesty Fr.: A szörényvármegye hajdani oláh területek p. 51.

Laurenţiu de Oszlar, face o reclamaţie la Ioan Tusz, vicecomitele comitatului Timiş împotriva nobilului Nicolae Orrus, ai cărui iobagi răpesc turmele sale de oi din Sentgurg şi arestează pe cnezul Lucaciu din această comună şi-l deportează în comuna Mera [30]). Nu se mai ştie nimic de soarta sa.

Familia Socol

Cnezul român Socol are locuinţă şi proprietăţi stabile în Banat încă de pe timpul domniei regelui Carol Robert. Acesta, luând în considerare serviciile prestate casei domnitoare, de membrii famliei Socol, îi dărueşte lui Socol, tatăl lui Nicolae, Gregoriu şi Fărcaş, două posesiuni *Zekaş*, situate în două văi [31]).

Ion Bissenul, castelanul castrului regal Varadia, un om cu mare trecere în cercurile conducătoare ale ţării şi chiar şi la curtea regală, invidiază starea înfloritoare a familiei româneşti Socol. Prin teroare şi ameninţări stoarce dela fiii lui Socol, moşia Szekáspataka [32]). La 5 Decemvrie, 1357, duce pe cnezii români: Fărcaş, Gregoriu şi Nicolae, fiii lui Socol, la capitlul din Cenad şi aici face cu ei următoarea învoială: Cnezii români cedează moşia lor, *Szekaspataka*, lui Ion Bissenul, dar îşi rezervă, din această moşie, o întindere suficientă de pământ, pe care, după părerea oamenilor cinstiţi, pot trăi 50 familii de iobagi. In schimb, Ion Bissenul se obligă a le câştiga dela regele ţării, o altă moşie potrivită [33]). Nu se poate presupune, ca cnezii români să renunţe de bună voe, la moşia lor părintească Szekaspataka pentru o altă moşie necunoscută, pe care o vor primi mai târziu dela regele ţării, ci au trebuit să fie motive mai puternice, cari determină pe fiii cnezului Socol să iscăliască în faţa capitlului din Cenad convenţia amintită. Şi aceste motive

30) Ortavay o. c. p. 73.

31) Pesty o. c. p. 35.

32) Zekas pataka a fost o comună între Giurguva şi Ticvanul Mare, (Pesty o. c. II. p. 214).

33) Pesty o. c. p. 32.

nu puteau isvorî decât din teama, că Ion Bissenul, un om cu influență mare la curtea regală, le poate pricinui pagube și mai mari.

Impins de lăcomie, Ion Bissenul nu se mulțumește numai cu posesiune *Szekaspataka*, ci mai cere dela regele țării să-i mai dăruiască două văi, una Zekusvölgy (Valea seacă), pe care au avut-o mai înainte cnezii Fărcaș și Grigarie, fiii lui Socol, și o altă vale, prin care curge râul *Küespatak*. Regele, voind să răsplătiască serviciile, prestate țării și casei domnitoare de frații Ion, Andrei și Mateiu Bissenul, le donează văile Zekuspataka și Küespataka. Cum însă nu s'a putut constata calitatea și cantitatea pământului din cele două văi donate, precum și faptul că sunt domenii regale, sau nu, regele a ordonat capitlului din Cenad să trimită împreună cu delegatul regal, un preot, la fața locului celor două văi: Szekásvölgy și Küespatak și aici, în fața vecinilor și a megieșilor adunați, să cerceteze dacă aceste văi fac parte din domeniul regal și apoi să le predea, cu titlul de donațiune nouă, lui Ion Bissenul. Cei ce se vor împotrivi predării acestor văi, vor fi îndrumați la Curia regească.

In urma acestui ordin, capitlul din Cenad trimite pe Martin protopopul de Caraș și pe Nicolae, fiul lui Paul, cari se deplasează, mai întâi, la moșia Szekásvölgy, unde însă nu pot face cercetările complete „ubi plenam iniquisicionem facere nequivissent", fiindcă mulți nobili și vecini citați nu s'au putut prezenta, fiind împiedecați de muncile agricole Acești nobili și vecini, însă, intenționat nu s'au prezentat pe motivul că nu voiau nici să dea relații mincinoase, nici să ajungă în conflict cu Ion Bissenul, potentatul zilei. Comisiunea însă totuși își îndeplinește misiunea ingrată. Audiază pe câțiva vecini interesați și neserioși, cari declară că valea Zekásvölgy, face parte din domeniul regal. In urma acestei declarații, comisiunea a voit să-i predea lui Ion Bissenul, moșia Zekásvölgy, dar cnezii români, Grigoriu și Fărcașiu, fiii lui Socol, atât în numele lor personal cât și al fratelui lor, Nicolae, se împotrivesc acestei predări ilegale. Delegatul regal invită pe cnezii români să se prezinte la octa-

vele sărbătorii regelui Ştefan, la Curia regală şi aici să-şi susţină dreptatea cauzei. Astfel se începe între fiii lui Socol şi Ion Bissenul, procesul privitor la dreptul de proprietate asupra moşiei Zekásvölgy. La această desbatere, Ion Bissenul este reprezentat prin Ştefan, fiul lui Benedict Ecker, iar fiii lui Socol, prin Mihail fiul lui Benedict. Advocatul lui Ion Bissenul întreabă în faţa Curiei regale, cu ce drept s'au împotrivit Grigorie, Fărcaş şi Nicolae la predarea moşiei Zekás völgy, donată de regele ţării lui Ion Bissenul. Mihail, fiul lui Benedict, răspunde că regele Carol Robert i-a dăruit, două posesiuni, numite Zekas, lui Socol, tatăl lui Nicolae, Grigorie şi Fărcaş şi din acest motiv, fiii lui Socol se împotrivesc numai la predarea acestor două posesiuni Zekas, cari formează proprietatea lor, şi nici decum la predarea altor posesiuni. Actele de proprietate, eliberate de rege, privitoare la aceste moşii, nu le poate prezenta, pe motivul că acestea s'au prăpădit într'un incendiu. Şi anume cnezul Basarab de Caraşul Mare şi alt Basarab de Caraşul Mic au năvălit înarmaţi, în puterea nopţii, asupra caselor cnezilor: Farcaş, Grigorie şi Nicolae şi i-ar fi omorît, dacă aceştia n'ar fi scăpat cu fuga. Cnezii Basarab le-au aprins casele şi le-au pricinuit pagube de 40 mărci.

In acest incendiu, au ars actele de proprietate, privitoare la cele două moşii Secaş şi la moşia *Ketzykas*.

Advocatul fiilor lui Socol cere, deci, amânarea procesului pentru o altă dată, când va procura copiile actelor de proprietate arse. Luând în considerare această cerere justă, judecătorul Curiei regale împreună cu baronii şi nobilii hotărăsc amânarea procesului la „octavas diei Strennarum", când cnezii români sunt datori să-şi prezinte copiile actelor de proprietate.

Intre timp, cnezii Grigorie, Farcaş şi Nicolae isbutesc să-şi câştige actele de proprietate şi astfel acum Ion Bissenul se arată dispus să se împace cu cnezii români, respectând condiţiunile învoielii, făcută la 1357, în faţa capitlului din Cenad.

In urma declaraţiei categorice, făcută de ambele părţi că s'au împăcat şi respectă învoiala din 1357, Curia regală decide:

Ion Bissenul primeşte moşia Zekáspataka şi din aceasta, va da fiilor lui Socol, pământ suficient pentru 50 locuinţe de iobagi până când regele va dărui cnezilor români alt pământ de-o întindere echivalentă. Punerea acestuia în posesiunea moşiei Zekáspataka se va face „in octavis festi Pasce domini", când se va stabili pământul ce revine celor două părţi. La această dată, nu se poate face punerea în posesie şi delimitarea proprietăţii lui Ion Bissenul şi a fiilor lui Socol din cauza zăpezii prea mari şi astfel părţile de comun acord stabilesc un nou termen de judecată pe săptămâna I după Rusalii, când, în sfârşit, se termină lucrările de delimitare şi de introducerea părţilor interesate în posesiune.

Moşia atribuită lui Ion Bissenul, se mărgineşte cu: Dealul Ladomir, râul Zapanus, Dealul lui Petru, Mov'la lui Plybrath, Valea Pud.. , la Est cu: Valea Zalatnuc, la Sud: Valea Chremas şi Supan ce se varsă în Caraş, la Vest: isvorul văii Cuma şi isvoarele văilor Nearasta şi Cumana, apoi dealul de lângă râul Nearasta şi un semn de hotar, ridicat lângă Gegeuch, pe malul râului Caraş.

Pământul, rămas fiilor lui Socol, are următoarele mezuini: Dealul Ladomir, la Est, Valea lui Crăciun, un părâu ce se varsă în râul Caraş, o pădurice, de unde se poate ajunge la casa cnezului Pradad.

Pădurile vor fi folosite de amândouă părţile în comun. In stabilirea mezuinilor proprietăţilor celor două părţi, se face amintire de terenuri mocirloase, de păduri şi văi [34]).

E lămurit, deci, că Ion Bissenul primeşte prin sentinţa Curiei regale din 1378, o parte din Szekáspataka, dar pierde posesiunea Szekásvölgy, de care sentinţa nu pomeneşte nimic şi care rămâne şi pe mai departe proprietatea lui Grigorie, Farcaş şi Nicolae, fiii lui Socol,

Ion Bissenul, însă, nu se simte sigur pe moşiile sale, câştigate fără respectarea legilor în vigoare şi înţelegându-se cu fra-

[34]) Pesty o. c. II p. 214—217 şi III. p. 32—42.

ții Himfy își vinde, la 20 Noembrie, 1361, moșiile: Küespataka, Valea, Szekáspataka și jumătate din Bacstövise, regelui Ludovic Cel Mare, pentru suma de 3400 florini. Acesta, cu două zile înainte de cumpărare, le dăruește lui Benedict, fiul lui Heym, comite de Satumare, Maramureș și Ugocea. De acum înainte, Ion Bissenul și Benedict Himfy se încurcă într'un nou și îndelungat proces cu familia românească de Valea [35]).

Familia lui Petru de Valea [36])

Cea mai veche familie românească din Banat, ce apare în zarea istoriei, este familia lui Petru, fiul lui Tivan, de Valea „de genere Olacali", de neam valah [37]) Aceástă familie are proprietăți agricole și locuință stabilă în comuna Valea din Banat încă din anul 1277 și pe acestea le obține dela Laurențiu, fiul fostului voevod al Ardealului, Laurențiu (1242—1252), prin donațiune, moștenire sau dotă.

Prin diploma sa din 1277, Ladislau al IV-lea, regele Ungariei, dăruește lui Laurențiu, fiul lui Laurențiu, fostul voevod al Ardealului, moșiile Valea și Keresszeg [38]). Dela acesta, moșia Valea ajunge în posesiunea lui Ioan, fiul lui Petru, căci numai așa ne putem explica de ce membrii familiei Valea prezintă, la 1378, între alte acte de proprietate, în fața Curiei regale din Visegrad, unde aveau să-și dovediască dreptul de proprietate asupra moșiei Valea — și diploma din 1277. De altfel și Curia regală din Visegrad consideră diploma din 1277 ca un act de proprietate al fiilor lui Ioan de Valea asupra moșiei Valea. In procesul ivit între familia Valea și familia Heym, Curia regală din Visegrad aduce o sentință, la anul 1378, și o motivează în chipul următor: „Având în vedere ... că regele Ladislau al IV-lea

35) Pesty o. c. p. 44—46.

36) Localitatea Woya, Waya este o comună dispărută din județul Caraș. Se întindea pe malul râului Caraș, în fața comunei Varadia (Lukinich o. c. p. 277).

37) Pesty o. c. p. 138.

38) Pesty o. c. p. 4; Gr. Dessewfy: Oklevéltár p. 79.

a dat pe vecie la 1277, moşia Valea şi Keresszeg, lui Laurenţiu, fiul fostului voevod ardelean Laurenţiu, că regele Carol Robert a dăruit lui Ioan, tatăl lui George şi Benedict, precum şi lui Mihail şi Nicolae, fiii lui Petru, o sesiune, în comune Valea, în care posesiune au fost puşi de capitlul din Arad, fără nici o opoziţie, ...Curia Regală împreună cu nobilii şi baronii a hotărât să atribue moşia Valea lui George şi Benedict, fiii lui Ioan şi altor persoane, cărora se cuvine [39]), iar banul Benedict de Heym să fie satisfăcut din moşiile lui Ion Bisenul". Din motivarea acestei sentinţe rezultă că însăşi Curia regală, cel mai înalt for de judecată al Ungariei, recunoaşte diploma din 1277 ca un act legal de proprietate al familiei Valea, care îşi apără şi câştigă faţă de familia Heym, dreptul de proprietaţe asupra moşiei Valea.

In anul 1342, când regele dărueşte credincioşilor săi Mihail, Ioan şi Nicolae din neamul valah, un pământ pentru locuinţa lor stabilă, în comuna Valea din districtul Iliad, cnezii români Mihail, Ioan şi Nicolae, avură deja cu multă vreme mai înainte de data donaţiunii, locuinţă stabilă în Valea.

„In predictis antem litteris ejusdem domini Carolis regis per ipsum dominum Carolum regem pro fidelibus serviciis Michaelis, Iohannnis et Nicolai, filiorum Petri, filii Tiwan de genere olacali fidelium suorum quendam locum pro perpetua residencia ipsorum in districtu de Elyed, in loco Patak dicto, *ubi tunc üdem residenciam habuissent,* ipsis in pepetuum datum et collatum fore . . . comperiebamus manifeste" [40]).

Laurenţiu, fiul principelui ardelean, a trebuit să fie îndemnat de puternice motive ca să-şi doneze moşiile sale familiei româneşti de Valea. Probabil că fiul fostului principe ardelean era în strânse legături de rudenie cu familia de Valea şi această înrudire ne face să bănuim că şi Laurenţiu, fostul principe ardelean, ar fi de origină românească

[39]) Pesty o. c. p. 144—145.
[40]) Pesty o. c. p. 138.

Un document din anul 1300 pomeneşte de Ioan, fiul lui Petru şi de Benedict de Valea, „magister Iohannes, filius Petri, et comes Benedictus de Vaya", cărora Ştefan, fiul lui Parabuch, le dărueşte, în faţa capitlului de Cenad, toate moşiile câştigate şi primite în dar de tatăl său Parabuch, dela regele Ştefan al V-lea, în anul 1266 [41]).

Istoricul ungur Samuil Borovszky [42]) susţine că Parabuch, Ioan, fiul lui Petru de Valea şi Benedict de Valea, fac parte din mulţimea de familii cumane, răspândite în cuprinsul judeţului Timiş. Nu împărtăşim părerea istoricului ungur, ci mai mult înclinăm să credem că toate aceste familii ar fi de origine românească. La început, eram chiar ispitit de convingerea că Ioan, fiul lui Petru, pomenit la 1300, este identic cu Ioan, fiul lui Petru, fiul lui Tiwan.

Un document din 1349 însă mi-a clătinat această convingere.

Ioan, fiul lui Petru, din neamul Mena, cumpără la 1288, cu 15 mărci, dela Uchugan şi Ivanciuc, fiul lui Keyran din neamul Borchol, pământul Popd [43]) şi dela această moşie primeşte familia numele de Popd, iar la 9 Ianuarie, 1311, răscumpără dela cumnatul său, Mihail Beez, cu o familie de iobag şi 3 mărci, moşiile: Sap, Kalanda şi Mauruch [44]). Toma şi Mihail, fiii lui Ioan, nobili de Popd, protestează la 1349, în adunarea nobililor din comitatul Timiş, împotriva lui Lampertus, fostul judecător al Curiei regelui Carol Robert, care le-a ocupat pe nedreptul şi fără nici o vină, moşia Kaland din comitatul Timiş.

In procesul îndelungat, purtat de familia Valea cu familia Heym, se aminteşte de 2 fii ai lui Ioan, fiul lui Petru de Valea, cu numele George şi Benedict şi nu se pomeneşte de nici un

41) Ortvay T.: Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez IV. p. 7.

42) Borovszky Samu Dr. Temesvármegye pag. 273.

43) Ortvay o. c. p. 7.

44) Ortvay o. c. p. 9.

fiu cu numele Toma şi Mihail, nume pe cari le poartă fiii lui Ioan de Popd.

Este deci, nesigură indentitatea lui Ioan, fiul lui Petru de Valea cu Ioan, fiul lui Petru, care a primit numele de Popd. Chestiunea rămâne deschisă şi probabil că va fi rezolvită de cercetători mai norocoşi.

In epoca angevină, pământul ţării este considerat ca proprietatea regelui, care îl distribue locuitorilor din ţară, după bunul său plac. Toţi proprietarii de pământ sunt nevoiţi să ceară dela rege diplome, prin care le recunoaşte proprietăţile de pământ ce le stăpâniră până atunci sau le dărueşte pământuri nouă pentru serviciile, prestate ţării şi Curţii regale.

Cnezii români Mihail, Ioan şi Nicolae, fii lui Petru de Valea deasemenea cer dela regele Carol Robert să le elibereze o diplomă de proprietate asupra moşiei Valea. Regele, luând în considerare meritele lui Mihail, Ioan şi Nicolae, fiii lui Petru, fiul lui Tiwan, de neam valah, le aprobă la 1342, hotărnicia moşiei Valea, făcută la 1339 de capitlul din Arad, fără să se facă vre-o opoziţie [45]).

Fiii şi nepoţii lui Petru de Valea se bucură, multă vreme, de mare trecere în faţa banilor, castelanilor şi chiar şi a lui Toma, fostul voevod al Ardealului.

Toma, fostul voevod al Ardealului şi acum comite de Caraş şi castelan al cetăţii regeşti Galambuch, îl încredinţează la 1347, pe Nicolae, fiul lui Mihail de Valea să asiste la stabilirea hotarelor moşiei sale Ienötelek şi ale moşiei Buchanad, proprietatea lui Ştefan, notarul regelui, şi dispune că în absenţa sa, sub nici un motiv să nu se înceapă lucrările [46]).

In anul următor, Toma, fostul voevod, şi comitele de Cuvin şi de Caraş îl însărcinează din nou, pe Nicolae, fiul lui Mihail de Valea, să-l reprezinte în procesul, pe care îl are cu Lauren-

45) Pesty o. c. p. 138.
46) Pesty o. c. p. 25.

ţiu, fiul lui Oliver, privitor la dreptul de proprietate al moşiei Zentgyorgylana din comitatul Hevesujvar [47]).

Şi alţi membrii ai familiei Petru de Valea sunt încredinţaţi ca delegaţi regali, la hotărnicia donaţiilor regeşti.

Astfel Ioan, fiul lui Petru de Valea, participă la 1358, ca delegat regal la delimitarea moşiei Zsekáspatak, în procesul fiilor lui Socol cu militarul regal, Ion Bisenul [48]).

Incepând cu jumătatea secoiului al XIV, norocul familiei Petru de Valea se întunecă.

Strâmtorat de încurcături băneşti ori poate şi din alte motive, Nicolae, fiul lui Mihail de Valea, se vede silit, la 1355, să-şi zălogiască pentru o sumă mică de bani, cnezului român Ştefan, fiul lui Dominic din familia Baciu, un loc de curte în Giulväz şi 20 jugăre de pământ în Baiola [49]) cu condiţia că, dacă Ştefan, fiul lui Dominic, ar înstreina pământurile zălogite, atunci dânsul este dator să-i dea lui Nicolae, fiul lui Mihail, o întindere similară de pământ din moşia sa [50]).

Increzut în legăturile sale cu curtea regală şi cu cercurile conducătoare din ţară, Ion Bissenul, militar al curţii regale şi castelan al castrelor regeşti, încearcă la 1361 să ia dela nepoţii lui Petru de Valea, moşia părintească Valea, dar se isbeşte de rezistenţa dârză a lui George şi Benedict, fiii lui Ioan, precum şi a lui Iacob, fiul lui Mihail. Atunci recurge la forţă şi bate crunt pe membrii familiei Valea şi îi alungă de pe moşia şi din casa lor strămoşească. Nepoţii cnezului Petru de Valea se plâng la obştea nobililor din comitatul Caraş care trimite 2 oameni cinstiţi să cerceteze faptele. Delegaţii obştei nobililor constată că, la Duminica Iudica, Toma numit Buru, servitorul lui Ion Biserul a năvălit înarmat asupra locuinţii lui Iacob, fiul lui Mihail, şi a lui Benedict, fiul lui Ion din comuna Valea şi de

47) Pesty o. c. p. 25.

48) Pesty o. c. p. 37.

49) Baiola este o comună dispărută ce se afla între Ciorda şi Biserica Albă (Pesty o. c. II. p. 15).

50) Pesty o. c. p. 29.

aici a jefuit toate bunurile acestora şi pe ei i-a alungat din casă împreună cu mama şi cu cele 2 surori ale lor. Mama s'a ales cu o bătaie straşnică, o soră cu un picior fracturat, iar celalaltă soră cu grave leziuni la faţă.

Jefuiţi, bătuţi şi alungaţi din casa lor, Iacob şi Benedict, nepoţii lui Petru de Valea se plâng şi la capitlul din Cenad, care le eliberează litere prohibitorii, prin cari ei opresc pe rege dela donaţia moşiei Valea, pe Iacob şi pe George dela înstreinarea ei, iar pe Ion Bisenul dela ocuparea şi introducerea sa în moşia Valea.

Hărţuit de reclamaţii şi litere prohibitorii, Ion Bisenul vede clar că se încurcă într'un proces îndelungat, în care nişte judecători cu puţin scrupul de conştiinţă nu-i vor da câştig de cauză, că membrii familiei Valea nu se lasă uşor bătuţi şi de aceea recurge la o apucătură ticluită împreună cu Benedict Heym, militar al Curţii regale.

Ion Bissenul se prezintă la 20 Noemvrie, 1361, împreună cu Benedict Heym la capitlul din Buda şi aici declară că, după o matură chibzuinţă, îşi vinde moşiile sale Küespataka, Valea, Szekáspataka şi jumătate din moşia Bacstövise, regelui Ludovic Cel Mare pentru suma de 3400 floreni, sumă pe carea a primit-o în întregime. Benedict Heym reprezintă pe regele Ludovic Cel Mare şi în numele său, face târgul cu Ion Bissenul [51]), cumpărând pentru rege cu 3400 moşiile amintite.

E curios faptul că Ion Bissenul vinde regelui, moşia Valea care nu este proprietatea sa, ci a familiei Valea de aproape un secol, că regele donează cu 2 zile înainte de încheierea contractului, la 18 Noembrie, 1361, lui Benedict Heym moşiile Kuespataka, Valea, Szekáspataka şi jumătate din Bácstövise. Ion Bissenul deci vinde o moşie streină, moşia Valea, iar regele donează moşii cari de fapt nu erau proprietatea sa. Atât contractul de vânzare cât şi actul de donaţiune sunt viciate şi ilegale.

Această donaţiune ilegală a stârnit mare tulburare şi ne-

51) Pesty o. c. p. 45—46.

mulțumire. Insuși arhiepiscopul de Strigoniu se împotrivește donațiunii regale a domeniului Kuespataka pe motivul că acesta nu este domeniu regal și în consecință, nici nu poate fi dăruit de rege, în acelaș timp, încunoștințează pe Ion Bissenul și pe Benedict, fiul lui Heym, că nu sunt îndreptățiți să ocupe domeniul Kuespataka, precum și celelalte domenii [52]).

Nici opoziția hotărîtă a arhiepiscopului din Strigoniu, nici literile prohibitorii, eliberate de diferite autorități nepoților lui Petru de Valea, pe cari aceștia le prezintă cu prilejul desbaterilor necontenite din fața Curiei regale, nu-l determină pe regele Ludovic Cel Mare să-și revoace diploma de donațiune din 18 Noemvrie, 1361, ci dimpotrivă, la 22 Martie 1363, dispune capitlului din Cenad să facă toate formalitățile cuvenite și să întroducă pe Benedict, fiul lui Heym, în moșiile Kuespataka, Szekáspataka, Valea și jumătate din moșia Bacstövise.

Potrivit acestui ordin regal, capitlul din Cenad alcătuește dintr'un preot și un delegat regal, comisia însărcinată cu predarea moșiilor donate. Comisia se deplasează mai întâi la moșia Kuespataka și aici, în prezența vecinilor, începe să stabilească hotarele acestei moșii, dar se isbește de opoziția dârză a lui Petru, fiul lui Ștefan, reprezentantul lui Toma, arhiepiscopul de Calocea, care nu oprește comisia dela reambularea, ci dela stabilirea și așezarea mezuinilor până la un oarecare munte Feketehegy și până la 2 căi Ketkeresut.

In urma acestui protest, delegatul regelui invită pe Toma, arhiepiscopul de Calocea să se prezinte la Curia regală.

Dela moșia Kuespataka, comisia trece la moșia Szekáspataka, pe care, cum am văzut, Ion Bissenul a primit-o dela fiii lui Socol, și aici făcând formele obicinuite o predau lui Benedict și rudelor sale fără să se producă nici o opoziție.

In urmă, comisia se deplasează la moșia Valea și aici începe reambularea și stabilirea mezuinilor, dar când ajunge la teritoriul castrului regal Iliad, la care aparțin cnezii români, și în-

[52]) Pesty o. c. p. 44—45.

cearcă să stabilească mezuina dintre moşia Valea şi teritoriul castrului regal, voind să taie o întindere de pământ din teritorul cnezilor, aceştia protestează cu vehemenţă. Delegatul regal însă nu-i citează la Curia regală pe motivul că nu le cunoaşte locuinţa, ci roagă pe regele Ludovic Cel Mare să soluţioneze dânsul această neînţelegere.

La pădurea Fokatlan, deasemenea se împotrivesc cnezii români la stabilira hotarelor moşiei Valea şi astfel membrii comisiei se văd nevoiţi a amâna lucrările: „ipsi kenesy et magister Petrus (delegatul capitlului din Cenad) în posicione metarum concordare non potiussent' et similiter posttergata *eodem modo vestrae serenitátis* ad vestram presenciam prorogassent" [53])

Moşia Bacstövise se predă fără nici o opoziţie.

In urma opoziţiei cnezilor români la predarea moşiei Valea şi a episcopului de Calocea la moşia Küespataka, era natural ca să se înceapă procesul în faţa Curiei regale. Se pare însă că regele, având în vedere propunerea comisiei de delimitare şi reambulare a moşiilor Szekáspataka, Valea, Kuespataka şi jumătate din Bacstövise de-a rezolvi singur litigiul între cnezii români şi fraţii Himfy, aprobă la 31 Ianuarie, 1364, introducerea lui Benedict Heym în posesiunile susamintite [54]).

Nepoţii lui Petru de Valea îşi caută dreptatea pe toate căile ce le stau la îndemână şi mai ales prin justiţie, nădăjduesc să-şi câştige dreptatea evidentă. Se începe un proces îndelungat şi costisitor, între nepoţii lui Petru de Valea şi Benedict Heym, în faţa Curiei regale

In anul 1364, George şi Benedict, fiii lui Ioan de Valea, se prezintă la capitlul din Titel şi dela acesta obţine litere prohibitorii, prin care opresc pe rege dela donaţiunea moşiei Valea, pe Benedict, Nicolae şi Petru, fiii lui Heym, precum şi pe Nicolae, fiul lui Benedict, dela luarea în primire a acestei moşii.

53) Pesty o. c. p. 50—56.

54) Pesty o. c. p. 59—61.

In fața acestei opoziții categorice, adusă la cunoștință de capitlul din Titel, Benedict Heym și frații săi pretind dela Ion Bissenul să-i pună în posesiunea moșiei Valea, căci dânsul este vinovat de toată încurcătura, în care au ajuns. Acesta însă răspunde lămurit că dânsul nu poate să-i introducă și să-i mențină în posesiunea Valea, pe care a vândut-o regelui Ludovic Cel Mare.

George și Benedict, fiii lui Ioan de Valea, înarmați cu actele de proprietate: diploma din 1277 și 1342, cu peste 7 acte diferite, eliberate de capitlul din Cenad, din Titel, obștea nobililor din Caraș, și anume: procese verbale de anchetă, litere prohibitorii, proteste, etc., isbutesc, la 1377, să-și dovediască dreptatea cauzei lor, în fața Curiei regale și astfel palatinul țării împreună cu nobilii și baronii aduc următoarea sentință:

Având în vedere că Ion Bissenul a vândut în fața capitlului din Buda, între alte moșii, și moșia Valea, regelui Ludovic, care apoi a donat-o lui Benedict de Heym pentru serviciile prestate tronului, că regele Ladislau a dat pe vecie (1277), moșia Valea și Keresszeg, lui Laurențiu, fiul fostului voevod Laurențiu, că regele Carol Robert a dăruit lui Ioan, tatăl lui George și Benedict, precum și lui Mihail și Nicolae, fiii lui Petru, o sesiune în comuna Valea, în care i-a introdus, fără nici o opoziție, capitlul de Arad, că fiii lui Ioan de Valea au protestat legal împotriva regelui Ludovic, care a cumpărat moșia, împotriva lui Ioan Bissenul, care a vândut-o, împotriva lui Benedict care a luat-o în primire; că Ioan Bissenul a declarat că dânsul nu poate introduce și menține în posesiunea Valea, pe fiii lui Heym, Curia regală împreună cu nobilii și baronii au hotărît să atribue moșia Valea, lui George și Benedict, fiii lui Ioan și altor persoane, cărora se cuvine, iar banul Benedict de Heym să fie satisfăcut din moșiile lui Ion Bissenul, cu o întindere de pământ, egală cu moșia Valea.

Deși Curia regală aduce această sentință, prin care se recunoaște dreptul de proprietate al nepoților lui Petru de Valea asupra moșiei Valea, totuși organele în subordine tărăgănează,

excuțarea acestei sentințe drepte[55]). Astfel George, fiul lui Ioan de Valea, se vede nevoit să se îndrepte cu o nouă jalbă către regele Ludovic Cel Mare și să ceară executarea sentinței Curiei regale. La 30 Mai, 1377, regele dispune lui Iacob de Scepus, judecătorul Curiei regale, ca potrivit sentinței Curiei regale, să întroducă pe fiii lui Ioan de Valea în posesiunea Valea, iar pretensiunile fraților Himfy să fie satisfăcute din moșiile lui Ion Bissenul, fără să se țină seamă că acesta și-ar fi vândut sau distribuit cuiva moșiile[56]).

Indemnat de acest ordin regal, Iacob de Scepus dispune capitlului din Cenad: să facă toate formalitățile pentru întroducerea fiilor lui Ioan de Vale în moșia Valea; să despăgubească pe frații Heym din moșiile lui Ion Bissenul, care a vândut regelui moșii ce nu-i aparțineau lui; să alcătuiască o comisie, compusă din delegatul capitlului din Cenad și din delegatul Curiei regale și această comisie să se deplaseze la moșia *Valea.*

Potrivit prevederilor diplomei regelui Carol Robert din 1342, comisia să facă delimitarea moșiei Valea și apoi să o predea fiilor lui Ioan, fără să țină seamă de nici o opoziție ce s'ar face din partea oricui; să revizuiască cantitatea și puterea de producție a pământului; să se deplaseze, după predarea moșiei Valea, la moșiile lui Ion Bissenul, unde va face hotărnicia și reambularea moșiilor acestuia și dacă e nevoe, chiar și măsurarea pământului său și din acest pământ, va satisface pretențiunile lui Benedict de Heym.

Fără prea multă întârziere, capitlul din Cenad alcătuește comisia, care își începe lucrările și îndeplinind formalitățile cerute de lege, predă părților pământul ce se cuvine, în baza sentinței Curiei regale.

Comisia predă lui George și Benedict, pământul cuprins între mezuinile: Zechenpataka, Vaiapataka, râul Foktalan și râul Caraș care desparte moșia Valea de comuna Varadia, iar

55) Pesty o. c. p. 144—145.

56) Pesty o. c. p. 130.

lui Benedict Heym îi predă: un pământ, pe care s'au găsit 108 iobagi, o biserică de lemn şi de piatră, probabil românească, $11^1/_2$ jug. pământ arabil, 4 jug. pădure, 1 jug. fânaţ ce se întinde sub pădure, ó moară pe râul Caraş şi o bucată de pământ, de care până acum nu se ştia nimic că-i aparţine lui Benedict Heym.

După terminarea acestor lucrări, comisia se deplasează la comuna Szentbenedek, unde se află moşia lui Ioan Bissenul, şi aici voeşte să facă hotărnicia moşiei şi să-i atribue lui Benedict de Heym cantitatea de pământ, prevăzută de sentinţa Curiei regale, dar Toma Bissenul, fratele lui Ioan, opreşte cu ameninţări, comisia dela măsurarea şi predarea acestei cantităţi de pământ lui Benedict Heym, precum şi dela deplasarea ei la orice altă moşie a fratelui său, Ion Bissenul.

Ingrozită de ameninţările lui Toma Bissenul, comisia îşi întrerupe lucrările şi îi dă răgaz lui Ion Bissenul şi Benedict de Heym să-şi utilizeze toate legăturile mari ce le au şi să facă intervenţii stăruitoare pe lângă rege ca să anuleze sentinţa adusă şi, în locul ei, să se aducă o nouă sentinţă, prin care să se dea câştig de cauză foştilor înalţi demnitari, ai Ungariei.

Ludovic Cel Mare, regele Ungariei, la 3 Iulie, 1377, îi dispune lui Iacob de Scepus, judecătorul Curiei regale: Deşi prin ordinele sale anterioare a ordonat ca să se rezolve conflictul între fiii lui Petru numit Vagut, fostul ban Benedict şi Ioan Bissenul şi ca fiii lui Petru Vagut să fie introduşi în moşia lor Valea şi alte moşii ce se află în comitatul Caraş, totuşi, fiindcă acum doreşte să deliberezé împreună cu baronii cu mai multă chibzuinţă în această cauză, îi pune în vedere judecătorului Curiei ca, pe baza ordinului de faţă, să nu ţină seamă de nici o opoziţie, ci să ia din mâinile fiilor lui Petru Vagut, posesiunile în litigiu şi să le predea îndată lui Benedict, fostul ban, dela care au fost luate. Predarea se va face la sărbătoarea Sf. Martin, când atât fiii lui Petru cât şi Benedict Heym şi Ion Bissenul

sunt datori să-şi prezinte toate actele de proprietate, privitoare la moşia Valea [57]).

Dorind să fie bine documentat şi să afle motive pentru schimbarea sentinţei Curiei regale, favorabilă nepoţilor lui Petru de Valea, Ludovic Cel Mare, la 29 Martie, 1378 îndrumează pe Paul, episcopul de Cenad, pe Dominic, fiul lui Dezső de Berekzou, pe Petru de Macedonia şi pe Mihail, numit Bubal, să se deplaseze la moşia Valea şi să-i dea lămuriri amănunţite, privitor la această moşie, care formează obiectul de proces între fiii lui Ioan de Valea şi Benedict de Heym.

Potrivit acestui ordin, membrii comisiei vor convoca la faţa locului pe toţi vecinii moşiei şi mai ales pe Ştefan Pousa, comitele comitatului Caraş şi în conformitate cu dispoziţia diplomei regelui Carol Robert din 1342, vor stabili hotarele moşiei, vor cerceta şi descrie puterea ei de producţie, veniturile anuale, numărul satelor ce-i aparţin, numărul sufletelor, vor aprecia câte suflete pot fi colonizate acolo, câţi ţărani pot locui pe pământul moşiei, vor stabili câte sate au fost înainte şi câte după donaţie, se vor interesa că, între hotarele, stabilite de diploma regelui Carol Robert, nu sunt cuprinse şi alte terenuri regale sau pământuri nobilitare; vor raporta dacă regele Carol Robert, din mărinimie sau din neglijenţă, a atribuit lui Ioan de Valea, o întindere atât de mare de pământ.

In afară de episcopul de Cenad, întreaga comisie e compusă din persoanele desemnate de rege, se prezintă la faţa locului şi aici împreună cu vecinii prezenţi şi mai ales cu Ştefan, fiul lui Pousa, prefectul judeţului Caraş, face reambularea moşiei şi vecinii şi mai ales Ştefan, fiul lui Pousa, precum şi alţi nobili şi cnezi români mărturisesc următoarele:

Regele Carol Robert i-a donat lui Ioan de Valea, tatăl lui George şi Benedict pentru serviciile sale, numai sesiunea sau

57) Pesty o. c. p. 131—132.

posesiunea Valea, pe când pe celelalte comune Stáncfalva[58]) și Patac[59]) pe cari Ioan de Valea *le utiliza și pe timpul donațiunii*, le-a păstrat și pe mai departe în virtutea funcțiunii sale de cnez și totdeauna a adminstrat castrului regal de Iliad[60]), la care aparțineau aceste comune, toate veniturile anuale. In vremea, când Toma, fostul voevod al Ardealului, era comitele comitatului Caraș (1347—1348), Ioan de Valea a anexat mai multe teritorii la moșia sa Valea.

Nu se poate ști cât pământ a câștigat în chipul acesta, Ioan de Valea, nici câte comune a populat cu locuitori, dar un lucru e sigur că toate comunele pe cari le-a populat dânsul, le-a administrat în calitate de cnez și toate veniturile acestora le-a predat castrului regal Iliad.

Ștefan, fiul lui Pousa, declară că nici dânsul, nici frații săi, ba nici chiar tatăl său nu știe când s'a făcut delimitarea moșiei Valea. Comisia e de părerea că pe acest pământ pot locui comod 300 țărani, având păduri, apă și fânațe suficiente; în acelaș timp, raportează regelui că Ioan de Valea a mai anexat la moșia Valea și alte pământuri din teritoriul domeniului regal și din moșia lui Ștefan, fiul lui Pousa.

Hotarele moșiei Valea: Hotarul moșiei Valea se începe la locul, unde se varsă râul Szekáspatak în râul Caraș, aici se află posesiunea și cnezatul lui Guden[61]), unde locuesc 5 familii de iobag, cari se țin de Carasfő[62]), la Est, este o mezuină formată de o ridicătură de pământ, la Sud este balta Vaiapatak, câmpul Foktalanfeje și satul cnezului Paul, fiul lui Bogdan, care aparține castrului Iliad.

58) Stankfalva, comună dispărută; aparținea castrului regal Iladia, (Csanki o. c. p. 108).

59) Patak există și azi și poartă numele de Potoc, la Nord de Sasca Montană (Csanki o. c. p. 208).

60) Castrul Iliad în vecinătatea com. Iladia jud. Caraș.

61) Guden, comună dispărută ce aparținea castrului Karasfő. (Csanky o. c. II, p. 102).

62) Karasfő se afla în vecinătae de Crasova.

Acest sătuleţ este înconjurat de hotarele comunei Valea şi are 5 familii de iobagi. Spre Vest, se întinde satul sau posesiunea cnezului Ştefan, care are 4 case iobăgeşti, iar cu ceva mai departe, comuna Fokatlan [63]), posesiunea lui Ştefan, fiul lui Pousa, care are 9 familii de iobagi Linia hotarului moşiei Valea se îndreaptă spre posesiunea Perlyzke [64]), care are 8 case de iobagi

Pe teritorul comunei Valea se aflau, la 1378, 7 cnezate: Guden, Foktalan, Perlizke, Stancfalva şi Patak, dintre care, un cnezat aparţine castrului Karasfö, iar 3, castrului Iliad. Cnezii au sub coducerea lor numai cătune mici cu 4—9 familii de iobag [65]).

După multe amânări, procesul se desbate la octavele sărbătorii arhangelui Mihail, 1378, în Visegrad. Curia regală luând în considerare ordinul regelui din 1377 şi lămuririle date la 20 Mai, 1378, decide:

Deşi Regele Carol a conferit lui Mihail, Ioan şi Nicolae, fiii lui Timan sau Tivan, o sesiune în comuna Valea, cu alt nume Patak, totuşi, având în vedere că fiii lui Petru, cu prilejul introducerii lor de către capitlul din Arad, în posesiunea dobândită dela rege, au ocupat fraudulos, din domeniile sau comunele regale, pământ nu numai pentru o sesiune, cum se prevedea în diploma regelui Carol Robert, ci pentru mai multe comune, având în vedere voinţa regelui, exprimată prin diploma din 1377 şi părerea nobililor şi a baronilor, deposedează pe fiii lui Ioan, fiul lui Petru, de sesiunea Valea şi o atribue lui Benedict banul şi urmaşilor săi. In baza dorinţei reginei, care s'a înduioşat de mama şi surorile fiilor lui Ioan, cari rămân pe drumuri, fără nici o locuinţă, Curia le îngădue acestora să locuiască în casa lor din Valea, până la ziua Sf. Martin, fără să aibă dreptul la fructele moşiei. In ziua de Sf. Martin, se va face predarea mo-

63) Fokatlan domeniu dispărut ce se întindea în jurul castrului Iladia.
64) Perliszke, sat dispărut în aceeaş regiune.
65) Pesty: o. c. p. 132.

şiei de capitlul din Cenad şi fiii lui Ioan precum şi Ion Bissenul vor prezenta noilor proprietari, toate actele de proprietate [66]).

Capitlul din Cenad primind această sentinţă, comunicată de Iacob de Scepus, palatinul Ungariei, trimite pe Ştefan Horvat, delegatul regelui şi pe Ioan, arhiepiscopul Timişoarei şi aceştia în faţa vecinilor convocaţi în mod legal, predau la 24 Iulie, 1378, posesiunea Valea banului Benedict şi urmaşilor acestora, ca să le stăpânească pe vecie [67]).

Acest proces, un exemplar tipic de jurisprudenţă ungurească, desvălue toate machinaţiunile infernale şi apucăturile josnice, pe cari le întrebuinţează nobilii unguri pentru pauperizarea şi îngenunchiarea elementului românesc din Banat: Ion Bissenul, protejat de stăpânire, ocupă cu forţa şi fără nici un drept moşia Valea, proprietatea cnezilor români George, Nicolae şi Mihail, fiii lui Ioan de Valea; bate crunt pe proprietari şi-i aruncă din casa părintească pe drumuri; vinde regelui o moşie streină, pe care, în numele regelui, o cumpără Benedict Heym care este interesat. Regele donează lui Benedict Heym, cu 2 zile înainte de cumpărare, moşia Valea, deci donează o moşie streină. Curia regală recunoaşte la 1377, dreptul de proprietate al nepoţilor lui Petru de Valea asupra moşiei Valea şi ordonă punerea lor în posesia moşiei, dar la ordinul regelui, modifică sentinţa şi adjudecă fraţilor Himfy, moşia Valea. Curia regală, cel mai înalt for de judecată, împarte dreptatea la ordinul regelui şi după **interesele nobililor unguri şi ale marilor demnitari ai ţării,** iar nu după lege.

In acest proces, care a turburat ape mari şi adânci, figurează la 1377, fiii lui Petru zis Vagut sau Chioru. Regele adecă dispune, la 3 Iulie, 1377, lui Iacob de Scepus, judecătorul Curiei regale, să cheme la judecată „filios Petri dicti Vagut" [68]). De aici rezultă că Petru de Valea se mai numia Vagut, Vaguch, Chioru,

66) Pesty o. c. p. 136—151.

67) Pesty o. c. p. 151.

68) Pesty o. c. p. 131.

de Zagurian şi că avea posesiuni şi în comuna Zagurian. Fiii lui Petru Chioru intră în conflict cu fraţii Himfy şi pentru moşia Zagurian, moştenită dela părinţii lor. Ludovic Cel Mare, la 26 Decemvrie, 1366, îi pune în vedere lui Benedict, banul Bulgariei că fiii lui Petru s'au plâns că predecesorii săi au ocupat, fără nici un drept, pentru rege, o porţiune de pământ din moşia lor Zagurian, care în baza dreptului de moştenire, le aparţine fiilor lui Petru, şi pe care o ţin ocupată chiar şi acuma, în paguba reclamanţilor. Ordonă deci, să facă cercetările cuvenite şi dacă se constată că este întemeiată jalba fiilor lui Petru Chioru, să le restitue îndată acestora, moşia Zagurian [69]). Documentele nu ne lămuresc dacă s'a mai făcut cercetări sau nu. Se vede însă că se recunoaşte dreptul de proprietate al fiilor lui Petru Chioru asupra moşiei Zagurian, căci la 7 Mai, 1367, comisia alcătuită de capitlul din Cenad, face reambularea şi predarea acestei moşii lui Mihail şi Ion, fiii lui Petru Chioru, predare, pe care regele Ludovic Cel Mare o confirmă la 16 Septembrie, 1367 [70]).

Prin şicanele necontenite, prin procesele îndelungate şi prin deposedarea în mod samavolnic de moşii, familia Valea sărăceşte şi se pierde în mulţimea sărăcită a cnezilor şi mai apoi a iobagilor, ducându-şi viaţa chinuită, fără să mai lase dela 1378 înainte, urme scrise în documentele descoperite până acum.

Familia Neacşu

Această familie apare în istoria Banatului numai în veacul al XIV-lea. Ea are un trecut cu mult mai îndepărtat pe pământul Banatului, dar lipsa de documente l-a lăsat învăluit în întunerec. In anul 1369 ajunge într'un conflict acut cu fraţii Himfy, duşmanii cei mai fioroşi ai elementului românesc de aici. Cnezii români Ioan, Ladislau şi Petru, fiii lui Neacşu, au moşii bogate, cari se întind în 17 comune din comitatul Timiş.

69) Pesty o. c. p. 74—75.

70) Pesty o. c. p. 81.

In lăcomia lor nesăbuită, fraţii Himfy şi-au pus in gând să pună mâna pe aceste moşii ale cnezilor valahi. Benedict Heym, banul Bulgariei, face, la 1369, un denunţ mincinos la regele Ungariei că fiii lui Neacşu sunt infideli notorii şi vinovaţi de încercare de revoltă şi din acest motiv merită o pedeapsă grea. La 5 Iulie, 1369, Ludovic Cel Mare despoaie pe Ioan, Ladislau şi Petru, fiii lui Neacşu, de toate posesiunile, onorurile şi cnezatele lor, apoi îi alungă din hotarele ţării, „universas possessiones et possessionarias porciones Iohannis, Ladislai et Petri, filiorum Niex, olachorum nostorum notoriorum et manifestorum infidelium" şi le donează banului Benedict şi rudelor sale. Moşiile confiscate ale fiilor lui Neacşu sunt: Belenche, Zabadfalva şi alta Zabadfalva, Radfalva, Furgachfalva, Iwanfalva, Woyzlofalva, Tathatas, Buzus, Wijfalu, Capolna, Tornyfalva, trei Choba, Comanfalva şi Dobromerfalva din comitatul Timiş [71]) [72]).

Fraţii Himfy se îngrijesc să fie puşi cât ma i iute posibil în posesiunile moşiilor, donate de rege. In timp de 25 zile, fac toate formalităţile, prevăzute de lege, şi la 30 Iulie, 1369, capitlul din Cenad trimite pe Ioan, arhidiaconul de Timişoara, care împreună cu Mihail Pogan, delegatul regal, se deplasează la faţa locului şi aici fac reambularea şi predarea moşiilor confiscate, lui Benedict de Heym, predare confirmată de regele Ludovic Cel Mare la 12 Noemvrie, 1369 [73]).

Ne putem imagina ce lovitură grea a fost aceasta pentru cnezii români, deposedaţi de moşiile lor întinse şi ajunşi în pribegie în ţări streine. Oţeliţi în lupta grea şi încrezuţi în dreptatea cauzei lor, încearcă să-şi dovedească, în faţa regelui ungar, nevinovăţia lor. După trei ani de alergări, frământări şi umiliri, isbutesc să convingă pe Ludovic Cel Mare că a fost indus în eroare de pârile mincinoase ale sfetnicilor săi, precum şi de măsurile nedrepte luate faţă de dânşii. In ziua de 3 Iulie, 1372,

71) Ortvay o. c. p. 108—109.
72) Aceste comune formau districtul Beel (Lukinich o. c. p. 218).
73) Ortvay o. c. p. 109—114.

Ludovic Cel Mare dă o nouă diplomă, prin care anulează toate dispozițiunile cuprinse în diploma sa din 5 Iulie, 1369, privitoare la fiii lui Neacșu.

Prin denunțurile mincinoase al unora — zice regele — a fost înșelată buna sa credință și a învinovățit pe Ioan, Ladislau și Petru, fiii lui Neacșu, de infidelitate și de încercarea nenorocită de revoltă și de aceea i-a expulzat din hotarele țării sale, le-a confiscat toate moșiile moștenite sau donate și i-a lipsit de onorurile și cnezatele lor, pe cari le-a donat lui Benedict Heym și rudelor sale. Prin cercetarea sârguincioasă a faptelor s'au răspândit norii calomniilor și s'a convins de nevinovăția și credința fiilor lui Neacșu, cari totdeauna au dat dovadă de devotament și au adus tronului însemnate și folositoare servicii. Din acest motiv, spală pe fiii lu Neacșu de orice pată de infidelitate și de vina revoltei și astfel le restitue toate moșiile și cnezatele avute, declarând nule și fără valoare, toate ordinele sale, prin cari moșiile și cnezatele au fost confiscate dela fiii lui Neacșu și au fost atribuite fraților Himfy [74]).

Descoperindu-se intrigile și minciunile fraților Himfy, regele iartă pe cnezii români, îi cheamă în țară și le restitue toate moșiile, cnezatele și onorurile avute.

Intr'un document din anul 1415, se face pomenire de Mihail, Beșan și Osvald; fiii lui Neacșu de Zabadfalva [75]). Se știe că familia Neacșu avea, între alte proprietăți și moșia Zabadfalva, deci cu tot dreptul putem presupune că acest Neacșu, tatăl lui Mihail, Beșan și Osvald, face parte din familia Neacșu, căreia regele i-a confiscat moșiile și apoi le-a restituit.

Mihail, Beșan și Osvald, fiii lui Neacșu avea in posesiunea lor un ținut sau district întreg, numit Beel. Frații Himfy însă, nu încap nici de acesta ci îl ocupă cu forța dela fiii lui Neacșu. Aceștia își caută dreptatea cauzei lor în fața Curiei regale, fiind ajutați și de Nicoale Csáky, fostul voevod al Secuilor și acum prefect al

[74]) Pesty o. c. p. 122—123.
[75]) Ortvay o. c. p. 515.

comitatului Timiş. Se vede că fraţii Himfy se tem de-o intervenţie atât de puternică şi astfel îşi câştigă de partea lor pe Georghe Csáky, fostul span al Secuilor, care, la 1403, scrie fratelui său Nicolae Csáky, fostul voevod al Ardealului şi acum prefect al judeţului Timiş că este informat de străduinţele ce le depune pe lângă Curtea regală spre a câştiga bunăvoinţa regească pentru Mihail, Beşan şi Osvald, fiii lui Neacşu, dela cari au ocupat fraţii Himfy districtul sau ţinutul Beclvidike şi pe care aceştia l-au redobândit în faţa Curiei. Roagă pe fratele său să nu se mai străduiască să câştige districtul sau ţinutul Beel pe seama fiilor lui Neacşu [76]).

Mihail, Beşan şi Osvald, fiii lui Neacşu aveau, deci, în posesiunea lor, un ţinut sau district întreg, pe care îl răpesc fraţii Himfy.

Conflictele şi procesele se ţin lanţ între fiii lui Neacşu şi familiile nobile ungare. In anul 1416, advocatul lui Pousa se plânge, în faţa Curiei regale, că Osvald, fiul lui Neacşu de Zabadfalu din districtul Beel ar fi îndrumat pe Petru de Rethy să lucreze unele pământuri de ale fiilor lui Pousa, ce sunt lângă posesiunea Tornyfalva, care este a lui Osvald; că taie pădurile şi cară lemnele acelora, că foloseşte şi alte proprietăţi agricole, cari sunt proprietatea fiilor lui Pousa, că a arestat şi ţine arestaţi câţiva iobagi de ai acestora.

Ioan, fiul lui George, advocatul lui Osvald susţine că acesta este nevinovat, ceace poate dovedi cu vecinii, megieşii şi nobilii. Să fie deci trimisă comisia legală şi să cerceteze adevărul [77]).

(Va urma)

76) Ortvay o. c. p. 333

77) Ortvay o. c. p. 523—525.

Corelaţia dintre Flora României şi Poporul Român

O sinteză etnobotanică*)

De Prof. AL. BORZA

Viaţa individului şi a neamurilor de oameni este strâns legată de lumea plantelor care îi înconjoară, care dau hrană, îmbrăcăminte, adăpost şi unelte, din care se face leagănul şi cosciugul deopotrivă. Toate naţiile din cuprinsul Carpaţilor îşi duc vieaţa în funcţie de lumea plantelor.

Putem afirma însă cu certitudine, că nici un popor din incinta Carpaţilor dacici nu are legături atât de vechi, de extinse, de adânci şi intime cu lumea plantelor ce cresc aici sălbatic ori se cultivă, ca poporul român.

Studiul tezaurului străvechiu de cunoştinţe botanice ale poporului român se face la noi cu mai multă uşurinţă decât la alte neamuri europene. Ca în multe privinţe, înapoerea noastră în privinţa învăţăturii de carte, izolarea culturală în tradiţia vorbită şi necontaminată de elementele de carte şi împrumut de carte, a fost un noroc pentru noi. Noi putem mai uşor reconstrui „Urrumänisch"-ul, limba străveche, credinţele străvechi, civilizaţia materială şi spirituală străveche, căci aceste elemente n'au fost întunecate de pojghiţa groasă, adesea impenetrabilă a influenţelor mai noi, amestecuri de artificialitate şi oficialitate; noi avem încă în mijlocul nostru pe transmiţătorii te zaurului cultural primitiv plurimilenar, sau cel puţin bimilenar; cel mult o generaţie de

* Conferinţă ţinută la Universitatea din Cluj, acum la Sibiu, la 1 Martie 1943.

oameni de încearcă să-i ignoreze şi a se emancipa de sub povara sfântă a acestor tradiţii.

Pe când numirile de flori cultivate, de legume, de flori şi burueni sălbatice sunt la maghiari spre pildă databile numai după anul 900—1000 (contact cu creştinismul apusean) şi la saşi sunt de origină livrescă, la Români totul este în acest domeniu de veche-factură (greco-) latină şi chiar dacică, deci veche de 1800—1900 ani, puţin împestriţat în materialul esenţial de inovaţii târzii.

Şi ce este mai important, păstrarea acestor elemente de civilizaţie se leagă nu de orce spaţiu geografic, ci precis de spaţiul Carpatic, unde s'a produs contactul cu respectiva plantă şi s'a născut cuvântul, păstrându-se cu perseverenţă, fiind şi acum o realitate trăită şi vorbită de Români.

Anchetele sociale monografice, dar şi experienţa noastră de anchetatori izolaţi în domeniul specialităţii noastre, ne-au putut astfel desveli un imens material etnobotanic, brut; durere, însă, el numai în foarte mică măsură a fost supus până acum unei analize competente din punct de vedere filologic, istoric-cultural şi mai ales botanic-agricol-horticol.

Spicuirile mele ce urmează se referă la .

1. cunoştinţa în genere de plante sălbatece la Români, şi în special a

2. buruenilor de leac;

3. cunoştinţa şi cultul florilor de podoabă; insist îndeosebi asupra

4. plantelor alimentare (utile) cultivate de Români şi asupra

5. florei păşunilor, cunoscută de Români.

Toate reoglindesc o atât de intimă contopire cu fiinţa noastră etnică, încât aceasta poate fi considerat ca un adevărat miracol şi nu poate fi înţeleasă decât prin prisma dăinuirii noastre străvechi şi continui aici.

1. **Cunoştinţa plantelor sălbatece în genere,** este remarcabilă la Români. Dicţionarul atât de apreciat al lui Z. P a n ţ u[1]) cu-

[1]) Z. C. P a n ţ u, Plantele cunoscute de poporul român. Buc. Ed. II, 1929.

prinde numai un fragment neînsemnat din cunoştinţele poporului român, căci şi ceeace fusese publicat de harnici colecţionari de numiri a fost numai incomplect utilizat de autor. Mai nou o gardă instruită şi harnică de etnobotanişti (V. Butură, M. Băcescu, E. Ţopa, A. Arvat) complectează pe înaintaşi (Al. Borza, G. Bujorean, Fl. Marian, A. Gorovei), dintre care cei în vieaţă continuă opera începută de mult. Ultimul a publicat acum de curând[1b]) numele dela 200 specii cunoscute de poporul maramureşan, afirmând că nici jumătate din numirile ce circulă nu sunt adunate.

Pentru preciziunea cu care poporul poate distinge specii înrudite, a căror identificare şi specialiştilor le dă de furcă, marele fitogeograf al României, Prof. F. Pax din Breslau ne dă un exemplu concludent[2]). Copii dela vite i-au putut deosebi dela mare distanţă cele patru specii de stejar dela noi (stejar, goron, cer, tufan) cu multă exactitate. Dar recent de tot s'a produs o dovadă şi mai interesantă de cunoştinţele nebănuite ale poporului în această materie. In anul 1938 am descoperit[3]) în Basarabia şi Câmpia română un neam de stejar până atunci neobservat de specialişti, Quercus pedunculiflora, exprimându-mi presupunerea, că acest stejar formează probabil o zonă în jurul stepelor române. Şi de fapt prof. C. C. Georgescu il indică curând[4]) din Câmpia română, formând masive întregi, dar publică şi numele lui popular „stejar brumăriu", deosebit de al speciilor asemănătoare, căci poporul cunoştea din bătrâni acest tip de copac, trecut cu vederea de toţi specialiştii care herborizaseră prin Muntenia şi Basarabia.

Cunoştinţa aceasta de plante slăbeşte şi se împuţinează rapid

1b) A. Coman, Numiri de plante vasculare din Maramureş. Bul. Gr. Bot. Cluj, v. XXII (1942), p. 72.

2) F. Pax, Pflanzengeographie von Rumänien. Halle, 1920.

3) Al. Borza, Un stejar nou pentru România: Quercus pedunculiflora C. Koch in Bul. Gr. Bot. Univ. Cluj, v. XVI (1936), p. 55—62.

4) C. C. Georgescu şi P. Cretzoiu, Consid. sistematice asupra speciei Quercus pedunculiflora, in România. Analele I. C. E. F., t. VII. ser. I. p. 3 (1941) şi Georgescu, C. C., Lupe, I. şi Cretzoiu, P., Răspândirea stejarului brumăriu (Qu. pedunculiflora C. Koch) în Analele I. C. E. F., t. VII (1942) p. 165.

numai acolo, unde se industrializează regiunea şi unde şcoala înstrăinează de natura locală pe copiii sătenilor, îmbâcsindu-le capul cu toate inutilităţile de cunoştinţi universale.

2. **Buruenile de leac** se bucură de o specială atenţie la poporul nostru. In unele regiuni uzul lor este cu totul generalizat încă şi astăzi, fiind cunoscute de toată lumea, mai ales însă de babe sau de bărbaţi-doftori populari. Astfel de medic popular am cunoscut eu în Maramureş, pe Ginerele lui Sfântu Petru din Vişău[5]), care m'a întovărăşit din ordinul pretorului V. Filipciuc, într'o excursie pe Muntele Pietrosul mare dela Borşa. El a substituit pe Sfântul Petru, socrul său, care de groaza jandarmilor s'a ascuns, simulând că este bolnav, având mare frică să nu fie din nou pedepsit pentru vindecarea nepermisă (cum fusese pedepsit de autorităţile ungureşti de pe vremuri, pentru asemenea „Kurpfuscherei"). Dela socrul său învăţase şi ginerele să cunoască diversele plante de munte şi puterea lor vindecătoare, lecuind pe toată lumea din întreaga provincie. Par'că aveam lângă mine pe munte pe un vechiu „rhizotomos" grec sau un discipol geto-dac de-al elinilor, dela care, se pare, au adus ca moştenire strămoşii noştri cunoştinţa şi uzul plantelor medicinale, ca şi unele credinţe religioase[6]).

In privinţa vechimii cunoştinţelor de botanică medicală la înaintaşii poporului avem şi documente istorice importante. Este întâi Dioscoride din s. I., care în cartea sa de medicină „De re medica libri V" enumără în sinonimia plantelor de leac nume „dacice", care se aseamănă mai bine, dintre toate limbile vii, cu limba „gorală", adecă a muntenilor din Polonia, regiunea Zacopane[7]). Această împrejurare ar dovedi şi vechimea cunoştinţelor botanico-medicale ale Dacilor şi faptul, că limba strămoşilor noştri ar fi fost aproape înrudită cu vechea slavă. Numai cât cercetarea critică a manuscrisului (Codex Constantinopolitanus) din s. VI şi a altor manuscrise a acestei opere ne lasă îndoială în pri-

[5]) Al. Borza, De vorbă cu ginerele lui Sfântu Petru. Patria, 1938.
[6]) V. Pârvan, Getica. Buc. 1910.
[7]) Lattyák, A Dioskorides féle növénynevekről. Bot. Muz. Füz. I. 1916.

vinţa autenticităţii acestui text[8]). Ar fi posibil, ca numirile pretinse dacice să fie interpolări din sec. III—VI, făcute de copişti sau învăţaţi ai timpului, provenind din limba primilor slavi, care s'ar fi aşezat în acele vremi în „Dacia" aureliană, la Sud de Dunăre şi n'ar fi „dacice" în sens etnic-filologic, ci în sens politic. Şi aşa ne dovedeşte această enumerare, ca şi numirile păstrate de Apuleius (s. V) şi de Gallienus ca fiind „dacice", că strămoşii noştri se bucurau de o reputaţie „mondială" în vechime, de buni cunoscători ai plantelor de leac. Dar şi indirect putem deduce vechimea cunoştinţelor botanice ale Dacilor din faptul, că multe întrebuinţări de plante la Români sunt exact la fel cu celea descrise la Dioscoride sau la Theophrast (spre exemplu: spânzul) fără ca aceste cunoştinţe să le putem atribui împrumutului târziu, medieval, din cărţi, ci datorindu-se tradiţiei populare milenare neîntrerupte.

Spre norocul nostru, noi nu am avut nici „Kräuterbuch"-uri originale sau traduse din alte limbi; aceste botanici medicale atât de răspândite în sec. XVI—XVIII. în Apus au circulat puţin şi pe la concetăţenii noştri saşi şi maghiari, dela care nur cred să fi trecut cunoştinţele acestea livresce la poporul român[9]). Spre norocul nostru Maghiarii — după care se făceau primele cărţi traduse la noi — au publicat târziu şi puţine Kräuterbuchuri. Cărţile lui Melius[10]) şi Clusius[11]) n'au influenţat tezaurul nostru popular, tradiţional, străvechiu, cu temeiuri în timpurile preistorice şi dacice, putându-se explica numai prin continuitatea noastră pe aceste plaiuri din timpuri imemoriale, cu viaţa noastră spirituală aparte de a neamurilor cuceritoare sau infiltrate mai târziu.

[8]) Bologa, V., Sinonimele dacice ale plantelor descrise de Dioscoride pot servi la reconstituirea limbii dacice? Dacoromania V (1927—28), p. 571—574. — Acelaş articol în italieneşte în Archeion XII (1930), p. 166—170.

[9]) Kräuterbuchul mic al lui Leonhardus Fuchs aflător in Biblioteca Liceului de băeţi din Blaj a fost achiziţionat întâmplător.

[10]) Horti Melius Péter: Herbarium, az fáknak, füveknek nevekről, természetekről és hasznairól. Magyar nyelvre és ez rendre hozta az Doktorok könyveiből. Colosvárát Heltai Gáspárné mühelyéből. 1578. — O compilaţie după învăţaţii Lonicerus şi Matthioli

[11]) Carolus Clusius: Stirpium nomenclator pannonicus. Németujvár 1583 şi Leiden 1584.

Lucrurile se petrec şi în acest domeniu etnobotanic ca şi în cel etnografic, privind arta populară. Pânăcând noi avem o artă populară specifică străveche, cu rădăcini în arta populară locală din timpurile preistorice şi dacice, popoarele conlocuitoare nu o au. R a p a i c s [12]) recunoaşte, că pe cum arta populară săsească nu este originală, aşa nu poate fi socotită de originală-turanică ornamentica zisă „maghiară". Amândouă sunt produsele artelor şi curentelor artistice generale europene, din evul mediu. Nu au învăţat unii dela alţii, ci toţi au imitat şi copiat motivele de pe obiectele claselor superioare, care adoptau gustul artistic european. V i s k i C a r o l a dovedit, că vestitele „porţi săcueşti' îşi au originea în porţile de cetăţi medievale şi din timpurile noui. „Tulipanii" sunt frunze de viţă stilizate, preluate din arta romană, adusă şi ea din Asia de răsărit.

„Nu există o artă populară deosebită turanică, — scrie R a p a i c s — ci întreaga artă maghiară este o parte organică a artei europene, care se întemeiază pe evul mediu creştin ce năzuia spre ţeluri artistice unitare; arta populară este pretutindeni numai varianta naivă a acesteia, care nu este conştientă şi abundă în elemente primitive'.

Asfel este de altă origine şi tezaurul etnobotanic medical la Maghiari, la Saşi şi la noi. Al nostru este original, al lor este de împrumut târziu. Şi nu pot să nu amintesc faptul cert, că Saşii au împrumutat dela noi numele celor mai importante plante medicinale: „spunz" şi „motreguna'[13]).

Ungurii au împrumutat cu certitudine: áfonya-afine, şi coacăză-kokolyza[14]).

Printre numirile noastre de plante medicinale importante şi de răspândire generală nu este nici una săsească ori maghiară. Toate sunt de origine latină ori slavă, iar altele de origină „necunoscută', sub care se ascund vechi cuvinte thraco-ilirice ori celtice.

[12]) R a p a i c s R a y m u n d, A magyarság virágai. Budapest, p. 173.

[13]) P a u l i n e S c h u l l e r u s: Pflanzen in Glaube und Brauch der Siebenbürger Sachsen. Archiv d. Ver. für Siebenb. Landeskunde, Hermannstadt, N. F. vol. 40 (1916), p. 78—188.

[14]) S. P u ş c a r i u, Limba română, vol. I. (1940), p. 312.

Nu pot insista în detaliu asupra botanicei medicinale a poporului român, ci trimițând la culegerile cunoscute[15]) arăt că în comparație cu a altor popoare, este excepțional de bogată și originală, tradând o plurimilenară înfrățire cu produsele specifice ale patriei.

3. **Plantele de ornament** cultivate de Români constitue un capitol etnobotanic, pe care analizele filologice îl lămuresc foarte mult, alături de cercetarea istoricului culturii lor, adesea nebulos.

In vechime de fapt rar se cultivau plante exclusiv pentru podoabă, ci erau luate în grija omului pentru uzul lor medicinal, împrumutându-se dela popor la popor, dela sat la sat, ca orce alt bun cultural material. In evul vechiu plantele enumerate de un Plinius și Columella, erau în primul rând medicinale. Dar și elenchul plantelor cuprinse în celebrul „Capitulare de villis"[16]) se referă la plante culinare și medicinale, nu la plante de pură podoabă. Numai în timpul cruciadelor începe a se răspàndi gustul pentru flori de ornament. Turcii iubitori de flori au jucat un rol enorm în sec. XV—XVIII în răspândirea plantelor de podoabă în Europa întreagă și de aici în lumea cultă. Prin ei și dela ei prin Slavi au ajuns și la noi multe plante de ornament, pânăce au început să invadeze grădinile dela orașe și apoi dela sate florile aduse din America (cactee etc.), din Africa de Sud (mușcata), din Asia de Răsărit (Bergenia crassifolia) și din India insulară.

Și în grădinile noastre țărănești se poț bine deosebi categoriile istorice ale plantelor de podoabă.

Avem general răspândit crinul, lemnul-Domnului, mătăcina, de origină mediteraniană și vechime preromană poate, deși numele este mai recent. Sunt puține altele de origină probabilă romană (ja-

15) Dr. Leon, Medicina populară la Români. An. Acad. Rom., Dr. G. Bujorean, Plante de leac. Bibl. pop. „Astra". No. 229—233. Sibiu 1936.

16) Atribuit lui Ludovic Ziosul, din a. 791, eventual lui Carol del Mare (a. 812), ordonând cultivarea unui număr de cca 90 plante mai mult medicinale pe domeniile coroanei din Aquitania. Această listă de plante a servit ca îndreptar pentru călugării benedictini, răspânditori de civilizație în Germania. Prin ei au primit Germanii cele mai multe plante de leac în grădini, cum tradează numirile de origine latină. Asupra grădinilor noastre „Capitulare" și grădinile mănăstirești benedictine n'au avut nici o influență directă.

leş, mintă, măgheran, rujmălin, de asemenea cu numiri noui ca fonetism. De origină certă romană este planta şi numele vioară (lat. viola), sub care trebue să înţelegem floarea Matthiola annua (vioale, micşunele), dar şi viorelele de pădure. Vechile şi bunele noastre plante de ornament sunt intrate prin mijlocire slavă în patrimoniul nostru cultural (bujor, calapăr, busuioc, vâzdoage) ori neogreacă-bizantină (trandafir, iazomie) şi turcă (liliac, micşunea). Sunt numeroase împrumuturile dela Saşi şi Unguri sau Ruşi şi Sârbi[17]).

In zilele noastre şi prin cele mai îndosite comune der munte au întrat plante de podoabă moderne în grădinile ţărăneşti[18]). Prin satele de-alungul arterelor mari de circulaţie sau aproape de oraşe întâlnim chiar foarte multe noutăţi horticole. Numirea unor asemenea plante de introducere recentă este ciudată, caracteristică mahalalelor (Rudbeckia laciniata se numeşte la Breaza, j. Prahova: mărită-mă mamă; bujorul, Paeonia officinalis, a fost răsbotezat aici: bonjour! Trandafirul se numeşte la Naidăş, j. Caraş: roazăbăl. Agave americana se numeşte şi aici, ca în genere la noi: cactus. Campanula turbinata se numeşte la Baia în Bucovina: primul amor; Coleus Blumei se numeşte la Mănăstirea Văratec: nevastă frumoasă; Opuntia ficus indica (spinos) se numeşte la Iaşi, la Bălţi şi în Bucovina aşa de potrivit şi pitoresc: limba soacrei.)

Totuşi întâlnim sate de munte, prin Poiana Ruscăi şi Munţii Apuseni, cu totul sărace în plante de podoabă, denotând o primitivitate arhaică (Luncani în j. Severin, Belioara, j. Turda). Aceasta tradează vechile refugii ale populaţiei daco-române, rămasă la primitivitatea străveche, conservativă, în privinţa florilor.

4. **Plantele alimentare** (cereale, legume, pomi fructiferi) cultivate de Români. Acestea sunt celea mai răspândite, mai binecunoscute de toată lumea şi pentru aceea mai puţin studiate din punctele de vedere care ne interesează. Totuşi este adevărat, că filologii au remarcat şi accentuat de mult, că numirile acestor plante poartă

17) Al. Borza, Flora grădinilor ţărăneşti. II. Plante de podoabă etc. Bul. Grăd. bot. Cluj, t. V (1925), p. 49—72.

18) Al. Borza, Grădinile ţărăneşti din Munţii Apuseni. Conv. Stiinţifice, Orăştie, II (1918), No. 2 şi 3.

pecetea latinităţii la Români. Printre argumentele pentru caracterul latin al limbii române figurează în totdeauna lista numelor româneşti de cereale, pomi şi legume. In ştiinţa internaţională a fost introdus acest argument, printre alţii, mai ales de A n t o n K e r n e r de Marilaun, profesor de botanică la Pesta, apoi la Innsbruck, care a explorat mai întâi Munţii Bihariei, unde l-a isbit foarte mult latinitatea numirilor româneşti de plante[19]), ceeace a comuncat istoricului J u n g; la cererea acestuia K e r n e r a studiat apoi în mod special această problemă, care a fost utilizată de J u n g ca un puternic argument pentru latinitatea şi pentru continuitatea noastră în Dacia[20]). Şi mai nou se referă filologii la acest argument în privinţa latinităţii[21]) iar etnograful R. V u i a făureşte un plausibil argument[22]) pentru continuitatea noastră în Dacia, deşi consideră numai în genere plantele de interes economic cultivate de Români şi nu încearcă o analiză a lor din punct de vedere botanic, istoric, chorologic şi filologic.

Am făcut eu această analiză, care pretinde o documentare botanică în primul rând, şi am rămas eu mai întâi frapat de faptul că întreg stocul de plante alimentare fundamentale şi necesare poartă un nume latinesc (puţine chiar prelatin); că poporul nostru a trecut numele vechiu latin al speciilor primitive sau de veche cultură asupra plantelor nouintroduse; că această puritate latină şi listă complectă de plante de vechime română presupune o rămânere pe loc în munţii de refugiu ai populaţiei dacice romanizate şi exclude cu totul o migraţiune a acestei populaţii în Sudul Dunării şi prin Balcani, o nomadizare pastorală, căci într'un asemenea caz s'ar fi pierdut cunoştinţa şi numele latin al unor plante care nu se pot cultiva de nomazi (pomi, multe legume), Românii ar fi adoptat numiri greceşti, slave, maghiare, cumano-turceşti şi germane pentru plantele pe care numai o populaţie sedentară, agricolă le poate cunoaşte

[19]) A. K e r n e r v. Marilaun, Das Pflanzenleben der Donauländer. Wien (ediţia 2, anastatică), 1929.

[20]) J u n g, Römer und Romanen in den Donauländern. Innsbruck 1877.

[21]) S. P u ş c a r i u, l. c.

[22]) R. V u i a, Dovezile etnografice ale continuităţii noastre. Transilvania, a. 1942.

Nr.	Numele tehnic al plantei	Numele românesc cu variante	Etimologia cuvântului	Introducerea în cultură a plantei în genere	Patria de origine	Răspândirea la noi a culturii și a numelui
1	Triticum vulgare	grâu	granum[24]) (lat)	Neolitic[25])	Asia C., S. -W	general răspândit în multe varietăți
2	Tricum spelta	alac	alica (lat)	post-neolitic bronz în Eur. C.	?	Numele răspândit în Munții Apuseni pe Valea Mureșului de la Radna până la Aiud; Valea Arieșului; Câmpia Ardealului. Sălaj etc.
3	Triticum monococcum	alac și tenchiu	etimol. necunoscută	Neolitic în As. Bronz în Eur. C. probabil la Daci	As. minoră	Cultivat la munte mai mult ca precedentul. Numele tenchiu transmis asupra porumbului.
4	Secale cereale	secară	secalis (lat.)	Bronz	Asia W.-Persia-Rusia	Largă răspândire, mai ales la munte
5	Hordeum vulgare	Orz	hordeum (lat.)	neolitic	Abisinia, Asia S. E.	Răspândit
6	Panium miliaceum	meiu părinc (Transilv.) mălai, coleșă, păsat	milium (lat.) panicum (lat.)	neolitic	Egipt.-Arab.	Azi puțin răspândit. Colinele în Muntenia, Transilv. Odinioară, înainte de introd. porumbului, important.

[24]) Etimologiile după *S. Pușcariu*, Limba română I. și după *Candrea-Adamescu*, Dicțio. limbii române, Buc.

[25]) Originea și răspândirea indicată după mai mulți autori (*DeCandolle*, Hegi, Hehn, Schiemann, Vavilov.

7	Triticum durum	ghircă grâu alb turcesc arnăut	nelatin	In timpul Romanilor introdus în locul lui Tr. dicoccum	Abisinia Erythrea propice regiunilor calde.	Dobrogea, Basarabia Sporadic în Trans. ca grâu de primăvară.
8	Triticum dicoccum	grâu moale g. de scrobeală	neologism	neolitic-Egipt. Bronz în Eur. Centr. Deja Romanii l'au părăsit.	Orient	Cultură rară, ce moare
9	Triticum polonicum	grâu alb	lat., (neol.)	?	?	Rar de tot la noi.
10	Triticum turgidum	gr. englezesc	(neol.)	Evul mediu	Eur. Sud. Afr. N.	rar de tot în culturi speciale ne ţărăneşti
11	Avena sativa	ovăz	ovisu (veteroslav)	Bronz. In Europa C. Romanii l'au cunoscut dela Celţi	Asia de W. Europa?	Cultura răspândită la noi mai ales la munte, dar şi la câmpie, pentru hrana animalelor.
12	Zea mays	cucuruz Ban. Tr. Porumb (Munt.) Popuşoi (Mold.) tenche (Bihor)	Neol. ?	Sec. I.; în Eur. S. XV.	America	general răspândit recent sub diverse numiri. In Bihor i-s'a dat numirea unei plante vechi de cultură, părăsită
13	Fagopyrum esculentum	hrişcă	slavă	evul mediu în Europa	Orientul nordic	Se cultivă rar, mai ales în răsăritul ţării, ca o cultură nouă.

şi dela care ar fi preluat o populaţie română reimigrată în Carpaţi aceste plante.

a) Dar înainte de a trage concluziile frapante din expunerea noastră, să prezint tabloul **cerealelor** cultivate de Români întâi şi a altor plante de cultură câmpenească.

Analizând acest tablou constatăm, că numai primele 6 plante sunt de dată veche şi cultivate de poporul dela sate. Toate poartă nume latinesc şi n u m a i latinesc, respectiv de origină veche, necunoscută. Remarcabil este printre acestea alacul, un fel de grâu primitiv cultivat prin cele mai rele locuri, în Munţii Apuseni. Din numeroasele indicaţii relativ la vechimea, răspândirea şi numele acestei plante sunt certe următoarele: Alacul era necunoscut în neolitic, dar se cultiva mult în epoca brozului în Elveţia centrală. Un important centru de cultură a alacului pe Rin până în Luxemburg şi Belgia pare a se datora vechilor Celţi. Se mai cultivă în Spania, în Asturia, unde la 1852 era, după W i l l k o m m, încă cereala dominantă şi se numea „escanda".

Numele plantei este la P l i n i u s şi C o l u m e l l a „alica"[26]), atestat şi de V a r r o n. Această numire s'a conservat în limba sardă, siciliană şi spaniolă[27]). După M a y e r-L ü b k e[28]) în l. spaniolă încă există cuvântul „alaga", iar în graiul mecedonean (?) „alică". Cuvântul românesc „alac" este după Dict. Limbii rom. de origine necunoscută. Ungurii G o m b o c z-M e l i c h[29]) arată că este atestat în documente din anul 1440 şi că din românescul alac a luat şi l. maghiară al său „alak", respectiv „alakor" din românescul „alacuri".

Ca o curiozitate mai amintesc datele dela d-na S c h i e m a n care după G r a d m a n n presupune, că în Transilvania ar fi fost adus alacul de Saşii originari din Mosel-Luxemburg şi de Şvabi în Banat. Evident că această idee trebue cu totul abandonată şi socotită ca absurdă, fiindcă la noi numai mocanii şi muntenii din Munţii Apuseni cunosc această plantă şi nu este cultivată de nici un Sas şi

26) G o m b o c z-M e l i c h, Magy. Etym. Szótár, Budap. 1914.

27) A. E r n o u t et A. M e i l e t, Dict. etym. de la l. lat. Paris, 1932, p. 32.

28) Romänisches Etym. Wörterbuch. Heidelberg, 1935.

29) l. c.

nici un Şvab. Teoria „alemanică" a lui Gradmann, că neamurile alemanice ar fi răspândit această plantă în epoca romană târzie şi în timpul migraţiunilor din patria lor vest-germană, cade în urma descoperirii resturilor din bronz în Elveţia[30]) şi în urma datelor botanice şi filologice adunate aici de mine şi care impun următoarea interpretare: Alacul este o plantă cultivată din epoca bronzului în Vestul muntos al Europei, în special în Spania. De aici a fost adusă şi planta şi numele ei în Dacia de legionarii romani dacă nu chiar mai înainte. Cultura şi numele vechiu s'au păstrat la noi datorit faptului, că o populaţie romanizată şi-a avut refugiul în Munţii Apuseni în tot timpul şi a putut împrumuta numele şi Maghiarilor, mai târziu. Alacul este deci un martor clasic al continuităţii noastre în Dacia.

Importantă este şi se confundă cu precendenta problema tenchiului (Triticum monococcum). Se cultivă în Munţii Apuseni şi Câmpia Ardealului sub numele de alac. Acest grâu primitiv a fost foarte răspândit în epoca bronzului probabil şi pe la noi şi probabil l'au cunoscut şi Dacii. Pe timpul Romanilor se cultiva în Italia de Nord. In timpuri mai noui se cultiva în Voralberg, Valea Rinului, Elveţia, Spania, Germania de Vest, deci în provincii odinioară romane. Azi se cunoaşte cultura tenchiului în Muntenegru, Tracia şi Anatolia, Spania muntoasă, in Württemberg şi sălbătecit în Crimeea şi la Tatarii dela Volga[31]). Numirile sunt însă cu totul deosebite de enigmaticul „tenchiu" şi şi de „alac". La noi pare a fi aproape pierdut numele lui de tenchiu, care a fost transmis de Românii din Bihor asupra cucuruzului nouintrodus, numit acolo „tenche" sau „tenciu".

[30]) Este indicată ca plantă de cultură (cu semnul întrebării dacă şi azi se mai cultivă) din Croaţia, Dalmaţia, Bosnia-Herţegovina. Grecia în Hayek, Prodromus Florae peninsulae Balcanicae v. III, p. 229. Berlin 1933. Nicăiri nu are nume derivat din „alica".

[31]) G. Hegi, Illustrierte Flora v. Mitteleuropa, vol. I (ed. 2), p. 505, München, 1935.

Pomi, arbuşti fructiferi

Nr.	Numele tehnic	Nume popular	Etimologia	Vechimea la noi	Originea la noi	Răspândirea la noi
1	Malus domestica, M. dasyphylla şi M. pumila	Măr	Malus (lat. cl.) melus (l. vulg.)	Autohton şi var. introduse în ep. bronzul.	Din Apus şi Sudest	General cultivat la munte. Varietăţi : M. oarzăne (m. hordearia) m. acre (acer), dulci (dulce) de vară (ver), tomnatece (autumnus) etc.
2	Pyrus communis	Păr	Pirus (lat.)	Autohton şi preistoric	Din lumea romană	General cultivat în regiunea dealurilor şi munţilor în multe varietăţi.
3	Prunus domestica P. insititia	Prun, perje (în Moldova)	Prunus (lat.)	Preistoric	Din orientul roman Transcaucazia	General cultivat în multe varietăţi şi subspecii
4	Cerasus avium	Cireş	Ceresius (lat.)	Preistoric	Eur. med. din Orient var.	Mult cultivat, în var. moacre, amare, pietroase, negre (numiri latine)
5	Juglans regia	Nuc, nucet	Nucem (lat.) nucetum (lat.)	Autohton şi preistoric varietăţi	Eur. S. Or. var. din Orient (Turkest.)	Mult cultivat de ţărani. Sălbatec în SV (Hunedoara, Banat, Oltenia).
6	Persica vulgaris	piersic	persicus (lat.)	Az. E. timpul Romanilor	Orig. Asia Cent. din SE introdus	Cult. sporadic de ţărani în reg. calde cu viţa de vie.

7	Vitis vinifera	Viță de vie lăuruscă aguridă (în Banat)	Vitea (lat.) vinea (lat.) labrusca (lat.) agurida (neogrec)	Daci autohtonă	Din SE mediteran	Cultivată de țărani în multe varități. In Munții Hunedoarei și Alba la case, totașa în Banat vița Izabella.
8	Cydonia vulgaris	Gutâiu Gutuiu	Cotoneus (lat.) + gdunja (sârb)	Târziu	Sudest	Rar se cultivă ca noutate, de țărani. Muntele Gutuiu în Maramureș îi poartă însă numele.
9	Cerasus vulgaris	Vișin	Visnjy (slav)	Târziu	Orig. Transkauk. introdus din SE	Mai rar se cultivă
10	Prunus armeniaca	Caise	(neogrec, turc)	Târziu	Orig. Asia Cent. și SW	Rar de tot la țărani
11	Morus alba	Dud (Munt.) frăgar (Trans. 32) agud. (Mold.)	Dud (lat.) (turc) iagoda (bulg. sârb)	Târziu	Orig. Asia Or. prin turci	Cultivat mult în Sud vestul țării la ordin mai nou
12	Mespilus germanica	Moșmol (moșmon)	moșmol (turc)	Târziu	din SE	Nu se prea cultivă de țărani

32) In urma asemănarei cu fraga de câmp (lat. fragum), numele vechiu aplicat la o plantă nou-introdusă.

Nu mai trebue să însist, că de origină latină sunt şi numele plantelor textile şi oleifere cultivate de Români: Cânepa (lat. vulg. canipa, cannabis lat. cult.) şi in (linum), ca şi urzica (urtica) sălbatecă.

Rezumând cele constatate despre cereale şi culturi înrudite vedem că Românul a moştenit dela Romani în Dacia numele cerealelor vechi şi importante, păstrând cultura lor pe loc, cum dovedeşte cazul alacului.

b) **Pomii fructiferi** cultivaţi de ţăranul român sunt totatât de siguri martori ai latinităţii şi continuităţii noastre. Se ştie de altfel că şi arborii sălbateci şi tufele poartă în limba română nume latin: fag (fagus), carpen (carpinus), cer (cerrus), plop (populus), salce (salicem), paltin (platanos), jugastru (jugastrios), pin (pinos), ienupăr (iuniperos), arin (alnos), alun, alună (abellana), corn (cornus), sânger (refăcut din sângerel, lt. sanguinellus, sanguineus), rug de mure (lat. rubus şi morus), soc (lat. clas. sambucus, l. vulg. sabucus), sorb (sorbus); coniferele dela noi cele mai importante poartă nume „autohton" (poate fi thracodac!): brad, molift (?). Dar latină este părurea (paludem lat. cl. = padulem lat. vulg.), lemn (lignum), arbore (arborem) şi pom (pomus), tufă (tufa din grec. tyfé). Dar toate aceste numiri le-ar fi putut păstra strămoşii noştri şi rătăcind prin peninsula balcanică, unde se găsesc toate aceste esenţe, ce cresc spontan, necultivate.

Nu este imaginabil şi adminsibil aceasta în cazul pomilor fructiferi cultivaţi, cuprinşi în tabloul alăturat.

Totaşa sunt recente în cultură ori nici nu se cultivă de ţărani, din bătrâni, următoarele: 13. migdalele (din ngrec. sau nlat.); 14. smeură (neogrec smeuron); 15. agriş (ung. egres); 16. coacăz (blg. kokazi?) sau strugurei; 17. smochin (vechiu slav smokvina, bulg. smokina).

Cum vedem din această enumerare, toate felurile de pomi cunoscuţi pe timpul Romanilor se cultivă şi de Români sub numele vechiu latin. Cultura pomilor presupune o vieaţă sedentară, aşezări de sate statornice, continuitate în cultură. Nomazii şi popoarele migratoare nu duc cu sine nici cunoştinţa fructelor şi cu atât mai puţin numele lor străbun. Românii migrători prin Balcani ar fi pierdut continuitatea culturii şi a denumirii latine a pomilor fructiferi, trebuind să le primească din nou în Dacia, după o presupusă revenire târzie, sub numele folosit de popoarele noui aflate aici, Slavi şi Unguri, ceeace nu este cazul la Români ci este cazul tocmai la Maghiarii nomazi, care toate numele de plante cultivate le-au primit dela popoarele din Pannonia.

Pomii şi arbuştii dela nrii 8—17, de introducere recentă la noi, poartă, aşa cum şi este logic, numiri de origină străină, primite dela poporul împrumutător.

Este iarăşi remarcabil cazul frăgarului, când un fruct nou a primit numele unui fruct vechiu asemănător; şi aici geniul limbii latine s'a impus prin formarea unui cuvânt de factură latină.

c) **Legumele** cultivate de poporul român sunt azi foarte numeroase. Dacă am considera de-a valma numirile de legume, am găsi procentual de sigur foarte multe nume nelatine, ceeace ar putea fi socotit de un neiniţiat ca o dovadă a nelatinităţii limbei noastre sau ca o dovadă a venirii noastre recente pe aceste plaiuri, împrumutând dela toţi vecinii cunoştinţi de horticultură. Dacă analizăm însă înseşi lucrurile, speciile şi varietăţile de legume, clasându-le după vechimea lor în cultură şi mai ales după importanţa lor în alimentaţie, — după cum cântărim valoarea de circulaţie a cuvintelor într'o limbă — vom recunoaşte iarăşi clar şi luminos că: tot ce are importanţă fundamentală în alimentaţia ţăranului şi e general răspândit, poartă nume de origină latină; un tezaur cultural ca acesta n'ar fi

Nr.	Numele tehnic	Numele românesc	Etimologia	Vechimea la noi	Originea	Răspândirea la noi în cultură
1	Allium cepa	ceapă	cepas (lat.)	preroman	As. vest.	General cultivată de ţărani în unele regiuni se aduce dela ţară
2	Allium sativum	aiu, usturoi	al(l)ium(lat.) din ustulare(lat)	roman	Medit.	Răspândit
3	Brassica oleracea	curechiu varză	coliculus (lat.) viridia (l. clas.) şi virdia (l. vulg.)	roman	Medit.	Se cultivă varza de căpăţină, de origină nordică. Poporul nu cultivă din bătrâni conopida (neogrec), gulia (bulg.) sau caralaba (ung.)
4	Lens esculenta	— linte	lentem (lat.)	roman	Medit.	Acum se cultivă rar
5	Lactuca sativa	lăptucă, marulă (Mold.) salata	lactuca (lat.) marulja (bulg.) neogrec-italian	roman	Medit.	Destul de răspândită şi la ţărani dar răspândirea este recentă sub numele salată
6	Pisum sativum şi (Phaseolus vulgaris)	mazăre	alb. înrudit: module	preroman	Medit.	In vechime era cunoscută mazărea (Pisum sativum), iar sub numele de Phaseolus specii de Vigna etc. Recent s'a introdus fasolea americană, primind însă în munţi şi ţinuturi etnografice conservative numele primei păstăioase antice: mazăre

7	Lagenaria vulgaris	curcubetă cucúrbătă	cucurbita (lat.)	roman	Abisinia Asia Sud	Pe timpul romanilor singura curcubitacee. Din America a venit bostanul (Mold. Trans.) (nume turc) sau dovleacul (turc devlec) şi tidva (bulg.) tikva), care au primit în Banat şi Munţii Apuseni numele plantei antice rar cultivate. *)
8	Cucumis melo (Cucumis salivus)	pepene pepepe râios	peponem (lat. cl.) pepinem (l. vulg.)	roman	Medit.	Cultivat în regiuni calde. In Maramureş, Oaş şi Moldova numele a trecut asupra crastaveţilor mai noui, numiţi „pepene râios"
9	Brassica napus esculenta	nap	napus (lat)	roman	Medit.	Rar cultivat astăzi. Numite astfel însă şi ridichea neagră şi sfecla

*) Cu totul important este, că în Munţii Apuseni şi un munte poartă acest nume străvechiu latin: Mtele Curcubeta.

putut fi păstrat de un popor migrător, sub vechea etichetă, ci ar fi îmbrăcat o nouă haină de împrumut.

Plantele cuprinse în tabela alăturată (tab. III), sunt legumele cultivate pe timpul Romanilor şi care se află în cele mai multe grădini ţărăneşti, ca fiind de importanţă fundamentală. Nrele 4 şi 9 trec în desvetudine azi. Toate celelalte legume şi plante alimentare ce urmează aici sunt de importanţă secundară ori de „lux" ori sunt mai târziu luate în cultură şi poartă în consecinţă şi în limba română numiri de origină străină: 10. Vicia Faba=bob (paleosl. bobu); 11. Daucus carota=morcov (bulg.); 12. Petroselinum sativum-pătrunjel (ung.); 13. Beta vulgaris-sfecla (vsl. sveklu, rus svekla, srb. svekla); 14. Raphanus sativus=ridiche (neogrec radiki); 15. Papaver somniferum=mac (vsl.); 16. Satureja hortensis-cimbru (vsl. cebru); 17. Atriplex hortensis=lobodă (vsl.); 18. Amarantus blitum=ştir (bg., srb.); 19. Crocus vernus=şofran (slav safran), nume transferat şi asupra plantei Carthamus tinctorius, folosită pentru colorat alimente; 20. Pastinaca sativa=păstârnac (slv. pasternaku); 21. Levisticum officinale=leuştean (ung. lestyán?); 22. Armoracia sativa=hrean (vsl. hrenu); 23. Allium shoenoprasum=arbagie (turc arpagik); 24. Artemisia dracunculus=tarhon (turc terhun); 25. Spinacia oleracea=spanac (neogr. srb. bulg. spanak); 26. Asparagus officinalis=sparangă (Mold.), sparanghel (ngr. sparanghi); 27. Carum Carvi=chimen (neogr. kymion); 28. Melilotus coerulea=molotru (vsl. molotri); 29. Pimpinella anisum=anason (tc din neogr.); 30. Hibiscus esculenta=bame, bamie, bamba (Mold.) (turc bamía); 31. Solanum lycopersicum=pătlăgele roşii, patlagea, platagea (turc patligan), părădăi, paradaise, porodici (germ. Paradeisapfel şi ung. paradicsom); 32. Solanum melongena=vinete (adecă pătlăgele vinete); 33. Capsicum annuum=ardei (din lat. ardere, usturător; nume nouformat aplicat la planta

de origină americană); Capsicum longum=paprică (Trans.) (ung. paprika); 35. Apium graveolens=ţeler (germ. Zeller după ital. selleri); 36. Cicer arietinum=bob năut (slv.); 37. Cichorium endivia=andivie (franţ. endive, neogr. andidi; 38. Sesanum indicum=susan (turc. susan); 39. Nicotiana tabacum, rustica=tutun, tutiun (Mold.) (turc. tutun), duhan (trans.) (ung. dohány din curc dohan); 40. Solanum tuberosum=cartofi (germ. Kartoffel), dar şi multe alte numiri aplicate prin analogie la această plantă americană; 41. Citrullus vulgaris=pepene verde (cuvânt vechiu rom. aplicat la planta nouă sudafricană), harbuz (turc), boşar (?), lebeniţă, lubeniţă (slv.). 42. Anethum graveolens=mărar (orig?), cunoscut de Dioscorides.

Şi această lungă enumerare ne arată clar, că Românii au păstrat în Dacia completă moştenirea culturală romană de legume cultivate; că ei nu s'au îndepărtat de glia străbună, căci ar fi reprimit acestea cu nume străin; că geniul latin al limbii lor şi adânca cunoaştere a plantelor i-a îndemnat să aplice prin analogie şi plantelor nouprimite numirile vechi, ceeace ar fi fost cu totul exclus pe pământ străin, departe de plaiurile Daciei, unde se vorbeau cu stăruinţă alte limbi.

Ungurii au adoptat, după Rapaics[33]), pentru absolut toate plantele lor culinare, ca şi pentru pomi şi cereale, numirile auzite dela popoarele peste care s'au revărsat şi n'au adus din patria lor Lebedia doar numele de „körte" şi „torma".

5. Păstoritul. De încheiere mai amintesc un fapt important care ilustrează intima înfrăţire a Românului cu natura Daciei antice.

Deşi cele spuse despre agricultura, pomicultura şi horticultura primitivă a Românilor prezintă acest popor ca un neam eminamente agricultor, sedentar şi statornic legat de glia strămoşească, totuşi şi

[33]) Op c.

păstoritul joacă un rol mare în vieaţa Românilor, dar numai ca un complement al agriculturii. Numai Românii din puţine regiuni (mărginenii) practică transhumanţa, legată însă şi aceasta de reşedinţa fixă şi permanentă în sate străvehi, încât este profund greşit să vorbim de nomadism la Români.

Românul păstor cunoaşte perfect calitatea păşunilor şi ierburile lor dominante ori importante. Românul preferă păşunile de munte cu ierburi dulci şi mustoase, bune pentru oile şi vitele sale cornute; el cercetează şi păstoreşte bucuros în păşunile de luncă umedă, dar ocoleşte, cu aversiune atavică, păşunile stepice, de burueni şi ierburi uscate ori acre, bune numai pentru cai. Această preferinţă a ţinut legat pe Român de incinta Carpaţilor şi de luncile râurilor ce pleacă din Carpaţi şi l-a făcut să ocolească stepele răsăritene şi apusene de-opotrivă. Acolo se simţeau bine popoarele nomade crescătoare de cai: Sciţii, Sarmaţii (Iazygii şi Roxolanii), Hunii, Avarii, Maghiarii, Pecenegii, Cumanii şi Tatarii.

Românii care s'au aventurat în aceste stepe şi-au pierdut conştiinţa naţională şi pe urmă limba, pierzându-se pentru neamul nostru. Acesta este cazul în pusta Tisei, în stepele ruseşti, în Bugeac. In schimb şi neamurile nomade, crescătoare de cai, care s'au aşezat în văile Carpaţilor, în luncile râurilor noastre, s'au asimilat mai curând sau mai târziu.

Dar Românii au influenţat şi alte neamuri prin ciobănia lor. Malaschofsky[34]) constată şi el, pe urma cercetătorilor polonezi, că în Carpaţii nordici şi în Carpaţii Nordestici păstorii români au fost aceia, care au imprimat caracterul şi felul păstoritului de munte tuturor neamurilor slave de acolo, care nu se pricepeau la aceasta, Gorali, Boikii, Lemkii, Huzulii. Este chiar probabil, ca o

34) A. Malaschofsky în Südostdeutsche Forschungen. Vol. III. 1939, p. 810. Leipzig-München.

bunăpart a acestor sămânţii să fie Români slavizaţi (ori Daci liberi puţin romanizaţi?). Malaschofsky datează imigrarea acestor ciobani valahi în Tatra cel puţin la începutul secolului al 14-lea. In Carpaţii păduroşi trebue să fi pătruns cel puţin la începutul secolului al XIII-lea, când este bine stabilită practica unui „ius walachorum“ ciobănesc.

Baciu, vătaf, strunga, boar, coliba, cămara sunt cuvinte româneşti impuse ciobanilor carpatici, împreună cu organizaţia socială a ciobănitului şi chiar cu portul ciobănesc[35]).

Transhumanţa ciobanilor transilvăneni este acum binecunoscută din lucrările lui N. Dragomir, a Marei N. Popp, a lui L. Someşan, I. Conea, G. Nandriş şi T. Morariu; şi străinii admit importanţa ei imensă pentru păstrarea unităţii limbii române şi a conştiinţei unităţii noastre de neam, precum şi pentru întinderea spaţiului nostru vital dela Nistru până la Tisa, din Maramureş până la Balcic. Se ştie că acestui păstorit îi datorăm concepţia geopolitică românească şi năzuinţa de totdeauna, de a transforma spaţiul vital românesc-ciobănesc într'un spaţiu statal, ceeace s'a şi realizat în 1916—18.

Iată cum indică şi mediul geografic pe stăpânii fireşti ai unităţilor geografice naturale, cum desparte înseşi natura popoarele şi ţările.

Conclusiile care se desprind din celea expuse mai sus sunt următoarele:

Românul este cel mai bun cunoscător al plantelor ce cresc în spaţiul său vital de bază, Transilvania şi Banatul.

El este moştenitorul din bătrâni al unui tezaur etnobotanic plurimilenar, de plante medicinale şi vechi plante utile.

35) Al. Borza, Prin ţara Goralilor. Transilvania, v. 1929, No. 1.

Românul a fost întotdeauna, din timpurile romane, agricultor, pomicultor şi cultivator de plante culinare, păstrând cunoştinţa şi numele latin al pomilor, cerealelor şi legumelor, pe care numai un popor sedentar le posedă, iar unul migrator l-ar fi pierdut cu certitudine, înlocuindu-l ulterior cu nomenclatură neromână.

Românul, păstor ca îndeletnicire secundară, este intim legat, prin nevoi sufleteşti şi îndeletnicire plurimilenară de păşunile munţilor şi luncilor carpaţine, unde n'a putut pătrunde şi nu s'a menţinut nici un alt popor.

Acesta este spaţiul său vital, transformat pe drept în spaţiu statal[36]), dela care nu poate renunţa, căci este cea mai firească expresie geopolitică a unei legi naturale.

[36]) Al. Borza, Die Pflanzenwelt Rumäniens und ihr Schutz, in Berichte der Deutsch. Bot. Gesellsch., LIX (1941), p. 165.

Viaţa Românilor în evul mediu
(pe baza limbii române)

de VALERIU ŞOTROPA

Introducere

Importanţa filologiei ca ştiinţă auxiliară a istoriei popoarelor, mai ales pentru epocile sărace în izvoare istorice scrise, e un fapt recunoscut astăzi de ştiinţa istorică. Dela recunoaşterea acestui adevăr şi până astăzi, tot mai multe, mai bogate şi mai temeinice opere filologice au venit să contribue la luminarea trecutului diferitelor popoare, schimbând pentru unele epoci şi neamuri radical cunoştinţele pe care le posedau istoricii anteriori secolului XIX. Studiile filologice apărute din secolul XIX încoace au produs o revoluţie tot atât de fundamentală în istoriogafie şi o îmbogăţire tot aşa de mare a cunoştinţelor istorice ca şi decoperirile arheologice făcute în acelaş răstimp şi ca şi marile opere de arheologie apărute în ultimul veac.

Dacă însă pentru istoria oricărui popor filologia prezintă o mare însemnătate, pentru aceea a Românilor ea prezintă o însemnătatea deosebită, capitală : fără ea nu se poate scrie istoria întreagă şi veridică a poporului românesc în primele secole ale existenţii sale.

Arătam în lucrarea mea „Introducere şi bibliografie la istoria dreptului român“ (Cluj, 1937), că limba românească formează un izvor primordial pentru studiul vieţii poporului român şi a instituţiilor sale în epoca năvălirilor barbare (anii 275 — c. 1300/1359), izvor care nu a fost până acum pus în valoare în această direcţie. Spuneam că serviciile pe care ni le poate aduce istoria limbii române pentru înfăţişarea vieţii şi organizaţiei Românilor în acea perioadă sunt nepreţuite[1]) şi

[1]) V. o. c., p. 17.

că străvechile instituții românești vor trebui să fie studiate nu numai după izvoare istorice scrise, care (sub înfățișarea de documente, cronici și alte scrieri din acel timp, din statele străine înconjurătoare sau mai depărtate) sunt puține și fragmentare, ci și după datele pe care ni le procură tezaurul limbii noastre [2]).

Și era, în adevăr, o lipsă în istoriografia noastră neutilizarea limbii române în acest scop [3]), care constitue poate cea mai fecundă întrebuințare ce se poate da comoarei limbii românești în legătură cu trecutul neamului nostru.

De fapt, după cum spuneam în aceeași lucrare, cuvintele latine din limba noastră, — fiindcă ele trebue și pot fi avute în vedere, în mod sigur și în primul rând, cu privire la scopul pe care îl urmărim relativ la această epocă, cuvintele de alte origini având nevoe mai întâi de o determinare certă a datei intrării lor în limba noastră, care dată, în foarte multe cazuri, la acele cuvinte de alte origini, este posterioară epocei de care ne ocupăm, — aceste cuvinte latine din limba română cari designează diferite elemente de viață și organizație „interesează de aproape istoria dreptului [și istoria întreagă a Românilor], căci pe baza lor nu numai că se poate demonstra moștenirea latină în viața juridică românească, dar se poate reconstrui..., în cele mai multe din elementele ei, viața și organizația poporului român în epoca năvălirilor barbare, căci e evident că păstrarea în limbă a unor cuvinte ce indică anumite elemente de viață și organizație demonstrează și cunoașterea, păstrarea și transmiterea neîntreruptă a acelor elemente de viață și organizație înseși, păstrarea cuvintelor fiind imposibilă fără

2) **Ibid.**, p. 19.

3) S'au dat numai câteva liste — mai mult sau mai puțin complete — de cuvinte românești de origine latină (printre acestea se numără și o listă dată de mine în **op. cit.**, p. 70 sqq.); dar afară de concluziile filologice nu s'au tras alte concluzii, adică nu s'a încercat, pe baza acelor cuvinte, o descripție și o reconstituire a vieții Românilor în trecutul cel mai depărtat.

păstrarea fondului ce ele servesc să numească"[4]). Astfel, — pentru a exemplifica, — faptul că noi Românii am păstrat cuvintele latine (sau, mai precis: de origine latină) *casă, perete, fereastră, ușă, scaun, masă,* arată că noi am locuit în cursul întregei noastre existențe, deci și în epoca de care ne vom ocupa aici, adică în evul mediu, în case, care aveau pereți, ferestre și uși și erau mobilate cu scaune, mese, etc.; faptul că am păstrat cuvintele latine *arc, săgeată, măciucă, ghioagă, spată,* arată că noi am cunoscut și întrebuințat în tot decursul evului mediu ca arme arcurile, săgețile, măciucile, ghioagele și spedele și așa mai departe [5]).

Atunci când un cuvânt românesc derivat din unul latinesc desemnează acelaș obiect, instituție (sau altă noțiune) ca și cuvântul latinesc din care derivă, înseamnă că obiectul, instituția sau în general noțiunea respectivă a fost moștenită de Români dela Romani și a fost păstrată și cunoscută neîntrerupt, ca și cuvântul însuși. Dacă noțiunea exprimată prin un cuvânt derivat din latinește nu mai e aceeași cu noțiunea exprimată de cuvântul latin corespunzător, înseamnă că cuvântul s'a păstrat, însă sfera lui de aplicațiune s'a schimbat sau s'a amplificat;

4) **Ibid.,** p. 70.

5) Invers, dacă un așezământ a dispărut, s'a stins, atunci și cuvântul care servea să-l denumească a dispărut la rândul său: păstrarea cuvântului nu mai era în acest caz posibilă, ne mai fiind un obiect la care să se aplice. — După ce arată cum cea mai mare parte a vieții de stat romane din Dacia a dispărut după părăsirea aceleia de oficialitate, atrăgând după ca și pierderea unei sume de termeni privitor la instituțiile politice și administrative superioare, numeroase și complicate, ale provinciei, Xenopol explică în mod plastic dispariția termenilor prin dispariția instituțiilor, spunând: „perzându-se așezămintele la care se refereau cuvintele aceste, cu timpul au trebuit să dispară și ele. Se tăiese rădăcina lor, care le ținea vii în conștiința poporului, și trebuiau deci să se usuce și să se deslipească, ca frunzele de pe un trunchiu mort" (**Istoria Românilor din Dacia Traiană,** ed. 3, vol. II, p. 41).

atunci rămâne de stabilit epoca în care s'a petrecut diferențierea de sensul primitiv [6]).

Sunt apoi cazuri, numeroase, în care un cuvânt s'a format în limba română din un cuvânt de bază, un cuvânt de rădăcină latin, prin adăugarea unui prefix sau sufix deasemenea latin, ori prin formarea unui verb dintr'un substantiv sau a unui substantiv dintr'un verb, ș. a. m. d. In asemenea împrejurare trebue văzut, în mod mai mult sau mai puțin sigur, când s'a petrecut formarea cuvântului românesc [7]). Va trebui să ne gândim dacă el a putut să existe în epoca ce studiem, având în vedere împrejurările istorice. Ne vor mai ajuta aici și vechile texte: dacă un astfel de cuvânt se află în vreunul din textele românești din secolele XVI—XVII, e semn că el e de formațiune veche și trebue să fi existat și în evul mediu.

In sfârșit, se poate întâmpla ca numai baza, rădăcina unui cuvânt actual să fie latină, iar prefixul sau sufixul, cu ajutorul căruia s'a format acest cuvânt, să fie străin; în acest caz, cuvântul s'a format numai după intrarea prefixului ori sufixului respectiv în limba românească, adică după contactul cu poporul dela care am împrumutat particula aceea; deși se poate întâmpla foarte bine ca noțiunea să fi fost cunoscută de Români încă dinainte de primirea acelei particule, — după cum se poate ca și noțiunea indicată prin un cuvânt cu rădăcina

6) Aici trebue să facem observația că multe schimbări de sens față de accepțiunile din latina clasică datează din chiar epoca de formațiune a limbii române. In inscripțiile și în textele din secolele II—VII se află foarte multe treceri de acestea dela sensul din latina clasică la sensul actual al cuvintelor. Ele nu sunt deci creațiuni târzii ale limbii române, ci sunt creațiunile latinei vulgare vorbite în ultimele secole ale imperiului. V. enumerarea a numeroși astfel de termeni la Ovide Densusianu, **Histoire de la langue roumaine**, I, Paris 1901 și al. Rosetti, **Istoria limbii române**, I, București, 1938, passim.

7) In cazul când el nu s'a format deja în latina din ultimele veacuri și nu e atestat în inscripțiile sau textele acelor veacuri, căci se află multe astfel de formațiuni în latina vulgară târzie; v. op. citate la nota anterioară.

însăşi străină să fi fost cunoscută de Români înainte de împrumutul acelui cuvânt şi indicată de ei (înainte de împrumutul cuvântului din chestiune) prin un cuvânt latinesc sau tracodacic azi dispărut, precum au şi fost desigur foarte numeroase cazuri [8]).

Lexicul latin vechiu al limbii române ne ajută să retrăim în minte viaţa Românilor din epoca invaziilor barbare şi să ne transpunem cu gândul în acel timp. El ne face să vedem, să auzim, să simţim, să gândim şi, în general, să vieţuim, în gândirea noastră, ceeace vedea, auzea, simţea, gândea şi cum vieţuià un Român medieval, slujindu-ne să reconstituim şi să revedem, ca într'un film sau într'un caleidoscop, cu ochii minţii şi sufletului nostru, viaţa zbuciumată a poporului românesc în cursul lungului şi interesantului ev mediu.

Este izvorul care aruncă cea mai multă lumină asupra unei epoci a istoriei neamului nostru, care din cauza lipsei unor izvoare narative şi documentare mai abundente privitoare la mia de ani pe care o cuprinde ar fi putut fi numită cu drept cuvânt întunecoasă, dar pe care utilizarea acestei surse, nepuse încă deajuns în valoare până acum, ne permite a o putea face să fie luminoasă şi cunoscută în cele mai multe din amănuntele sale de istorie „culturală", dacă, din nefericire, istoria politică a acestei vremi nu o putem cunoaşte decât în mod cu totul fragmentar.

După cum spunea, cu cea mai mare dreptate, într'o comunicare ţinută într'unul din anii trecuţi la Academia Română d. Th. Capidan: „dacă pentru oricare popor din lume, limba

8) După cum arată şi N. Iorga, **Istoria Românilor şi a civilizaţiei lor**, Bucureşti, 1930, p. 121—122: „un mare număr din noţiunile arătate prin termini de origine latină erau, fără îndoială, cunoscute de indigeni înainte de prima ivire a emigraţilor italici, altele înaintea operei săvârşite de legiuni pe malul stâng al Dunării, şi, pe de altă parte, un mare număr de cuvinte latine au cedat locul cuvintelor slavone, alese pentru cutare sau cutare avantagiu sau impuse de negustorii slavo-bizantini din cetăţile dunărene".

constitue cea mai puternică legătură ce ar putea să existe între membrii aceleiaşi comunităţi etnice, pentru noi Românii de pretutindeni, ea reprezintă istoria şi chiar viaţa noastră“ [9]).

Limba românească este un izvor nesecat de informaţie pentru luminarea vieţii noastre trecute, izvor de o extraordinară bogăţie, care mi-a dat rezultate neaşteptat de importante şi ca număr şi ca însemnătate. Şi e un izvor cu atât mai preţios, cu cât e mai sigur decât orice document.

E un teren imens, care se cerea exploatat complet, în mod metodic, în lung şi în lat, până în cele mai mici părticele. Asupra acestui domeniu trebuia îndelung gândit, pentru a scoate din el tot ce poate da. Este ceeace am încercat să fac în lucrarea de faţă.

Pentru această înfăţişare a vieţii poporului românesc în cea mai veche şi mai lungă perioadă a istoriei sale, am folosit aici în rândul întâiu cuvintele de origine latină şi acelea de origine pre-latină (tracă în primul rând) din limba noastră. Cele de alte origini le-am utilizat numai incidental [10]).

[9]) Th. Capidan, **Originea Macedoromânilor**, în **Sfarmă-piatră**, an. V, nr. 154, 26 Februarie 1939, p. 8.

[10]) Pentru cuvintele de origine prelatină m'am folosit mai ales de Theodor Capidan, **Romanitatea balcanică**, Bucureşti, 1936, p. 35—37; N. Iorga, **Istoria Românilor**, I, 1, p. 97—109 şi Al. Rosetti, **Istoria limbii române**, II, passium şi în special p. 91—110. La concluzii identice cu aceşti autori ajunge filologul I. Aurel-Candrea într'un articol recent publicat în **Universul** din 22 Octombrie 1943, p. 3, unde dă şi d-sa o listă aproape completă a termenilor daco-iliri păstraţi în limba română. Prin aceasta se alătură şi d-sa filologilor cari, înţelegători ai realităţilor etnografice şi istorice, sunt contra teoriei unui împrumut din albaneză în română a cuvintelor de origine prelatină comune acestor două limbi, susţinând că originea lor este, în mod firesc, în moştenirea comună dela strămoşii Traco-Iliri. Despre moştenirea traco-dacă în sângele, viaţa şi limba poporului românesc v. lucrarea mea citată la început, p. 60—66.

Cu privire la moştenirea tracă în limba română a spus un cuvânt hotărâtor, în acelaş sens, şi filologul Al. Philippide, care, tratând în opera sa **Originea Românilor**, II, p. 694—761, despre cuvintele comune românei şi albanezei, dă (ca probabile) numai 29 cuvinte împrumutate de

Să se noteze bine că pe baza moștenirii latine și prelatine din limba română nu se poate reconstitui decât o parte (e drept, cea mai mare și mai importantă) din viața și instituțiile Românilor în evul mediu, pentrucă multe din cuvintele latine și trace care exprimau noțiuni de viață și organizație au fost înlocuite de cuvintele slave împrumutate în secolele VI—X sau, mai târziu, prin traducerile cărților sfinte din limba slavă, din secolele XV—XVII. Este deci aici, cu toată bogăția pe care o prezintă viața reconstituită pe baza elementelor latine și trace din limba românească, numai un minimum: *cel puțin* acestea au fost noțiunile de viață, organizație, instituții și drept pe care le-au avut Românii medievali. Le-am utilizat în principal pe aceste cuvinte, pentrucă numai despre ele avem certitudinea deplină că le-au cunoscut Românii, din generație în generație, în tot cursul evului mediu. Dintre cuvintele de origine slavă sau de altă origine, am citat numai pe unele, mai însemnate și mai vechi în limba noastră, intrate în ea în epoca invaziilor.

Viața aceasta românească medievală, pe care o vom descrie mai departe, s'a desfășurat pe un teritoriu vast, care cuprindea, la început, cel puțin vechile provincii romane Dacia și Moesia

română din albaneză și 26 împrumutate de albaneză din română (**o. c.**, p. 754) dintr'un total de 185 cuvinte care nu sunt de origine latină comune acestor două limbi (p. 743). Relativ la aceste cuvinte comune românei și albanezei, la fel cu Miklosich și Hasdeu (și la fel cu autorii amintiți mai înainte), Philippide ajunge la următoarea concluzie categorică: „Este evident că, în afară de acele puține înprumuturi de cuvinte schelet, pe care le-au făcut cele două limbi una dela alta, toate asămănările câte există pe terenul lexical între româna și albaneza nu pot fi niciun preț interpretate ca înprumuturi. Singura interpretare posibilă este acea a unui fond etnic și limbistic comun" (**o. c.**, II, p. 759; v. și p. 745, despre posibilitatea perfectă a existenții de elemente autohtone în limba română, și p. 746, despre totala neștiințificitate a teoriei înprumuturilor).

(Superior și Inferior) [11]), iar mai târziu, în cursul veacurilor, s'a mai restrâns în unele părți, în timp se în alte părți a depășit, în diverse direcțiuni, granițele acestor foste provincii ale Imperiului roman.

Izvoarele istorice ne atestă în evul mediu existența Românilor dela Marea Adriatică până la Marea Neagră și dela Marea Egee până în Carpații Nordici. Ele ne dovedesc prezența Românilor în acea epocă în următoarele regiuni ale Sud-Estului european, dela Sud la Nord : în Tracia, peninsula Calcidică, bazinul Vardarului, Macedonia, Tesalia, Epir, Dalmația, Bosnia, Croația, Serbia, valea Moravei, în Moesia, în munții Haemus, la marea Neagră, în Dobrogea, în Panonia, în Carpații Nordici, în bazinul Tisei, în Maramureș, pe ambele laturi ale munților Apuseni, pe ambele laturi ale Carpaților Meridionali și Estici (în Banat, Ardeal, Oltenia, Muntenia, Moldova), de-a-

11) La care trebue adăugate și Dardania și Pannonia de Sud; cf. Al. Rosetti, **Istoria limbii române,** I, p. 31: „Limba română este limba latină vorbită în mod neîntrerupt în partea orientală a imperiului roman, cuprinzând provinciile dunărene romanizate (Dacia, Pannonia de Sud. Dardania, Moesia superioară și inferioară), din momentul pătrunderii limbii latine în aceste provincii și până în zilele noastre", iar ceva mai departe: „Limba română s'a format pe o largă bază teritorială romanizată, cuprinzând provincia Dacia nord-dunăreană propriu zisă, adică, în primul rând: Oltenia, Bănatul și Ardealul, și, în al doilea rând, Muntenia și sudul Moldovei, precum și zona sud-dunăreană învecinată de-a-lungul fluviului, Dobrogea, iar la vest și sud-vest, provinciile romanizate ce au stat întotdeauna în strâns contact, atât administrativ, cât și comercial, cu Dacia: Pannonia, Dardania și cele două Moesii" (**o. c.,** p. 31—21). V. și **ibid.,** II, p. 38, și N. Iorga, **Les Latins d'Orient,** Paris, 1921; Vasile Pârvan, **Inceputurile vieții romane la gurile Dunării,** București 1923, p. 14—16 și Ovide Densusianu, **Histoire de la langue roumaine,** I, p. 3—7. Baza teritorială pe care s'a format poporul românesc, diferit ca limbă de populația romanică din Dalmația, a fost deci partea romanizată din Sud-Estul Europei (adică Dacia, Moesia Superior și Inferior, Dardania, Pannonia, în special partea ei de Sud), și a avut ca limite: la Nord, linia atinsă de romanizare (care a înaintat ca un val, încet dar progresiv, din secolul III înainte de Hristos până în secolul II după Hristos), iar la Sud linia de despărțire dintre cultura romană și cea grecească.

lungul Dunării, în Polonia și Ucraina [12]). E o răspândire tot așa de mare ca aceea a strămoșilor Traci în veacurile anticității; ea cuprinde aproximativ aceeași arie geografică.

Faptul acesta al formării și viețuirii poporului românesc pe o bază teritorială mult mai mare decât Dacia Traiană, pe ambele maluri ale Dunării, ne va lămuri și mai bine păstrarea de către noi — urmașii întregei Romanități Orientale — a unor noțiuni a căror continuă transmitere, dacă Românii ar fi locuit în evul mediu numai într'o parte a acestui teritoriu, nu s'ar putea bine explica.

In ce privește *unitatea* vieții românești, se poate spune că în evul mediu această viață a fost la început deplin unitară, cu prea mici diferențe locale; niciodată în cursul desvoltării ulterioare a poporului român, ea nu a prezentat un caracter mai unitar.

Date fiind afinitățile firești de rasă (vechiul sânge tracic predominant și la Nordul și la Sudul Dunării), unitatea terito-

12) Cf. Aurelian Sacerdoțeanu, **Considerații asupra istoriei Românilor in evul mediu,** București. 1936, p. 260, 271—273 (și in general toată cartea); N. Drăganu, **Românii in veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei,** București, 1933, passim; Dumitru D. Mototolescu, **Ius valachicum in Polonia,** București, 1916; Silviu Dragomir, **Vlahii din Serbia in secolele XII—XV,** in **Anuarul Institutului de Istorie Națională,** I, p. 279—299: acelaș, **Vlahii și Morlacii,** Cluj. 1924, acelaș **Originea coloniilor române din Istria,** București, 1924; N. Bănescu, **Cele mai vechi știri bizantine asupra Românilor dela Dunărea-de-Jos,** in **Anuarul Inst. de Ist. Naț.,** I, p. 138—160; Th. Capidan, **Aromânii. Dialectul aromân,** București, 1932; D. Onciul, **Originile Principatelor Române,** București, 1899; A. Sacerdoțeanu, **Vlahii din Calcidica,** București, 1934; G. Murnu, **Istoria Românilor din Pind. Vlahia Mare,** București, 1913; acelaș, **Românii din Bulgaria medievală,** București, 1939; N. Iorga, **Istoria Românilor din Peninsula Balcanică,** București, 1919; Const. C. Giurescu, **Despre Vlahia Asaneștilor,** Cluj, 1931; N. Iorga, **Brodnicii și Românii,** București, 1928; Teodor Balan, **Berladnicii,** Cernăuți, 1928; Th. Holban, **Românii pe teritoriul polonez până in sec. XVI,** in **Arhiva,** XXXVII (1930); G. Popa-Lisseanu, **Izvoarele istoriei Românilor,** passim; toate sintezele istoriei Românilor (Xenopol, Onciul, Iorga, Giurescu, partea privitoare la evul mediu; etc., etc.

rială (o despărțire a început să se producă numai către mijlocul acestei epoci, prin așezarea Slavilor la Sud de Dunăre, ca un cuiu în chiar inima Romanității Răsăritene), unitatea lingvistică (aceeași limbă latină vorbită pe întregul teritoriu de formare a poporului și limbii românești), acelaș fond sufletesc (moștenit dela Traci și Romani) și aceleași condiții de viață și împrejurări istorice la diferitele ramuri ale Străromânilor (relații cu aceiași barbari, cari nu se opreau la Dunăre), apoi contactul continuu care a existat între diferitele părți ale poporului traco-roman (datorit mai ales pendulării păstorilor, transhumanței, circulației interioare neîntrerupte ce caracterizează poporul nostru din cele mai vechi timpuri), care contact nu a fost întrerupt între Traco-Romanii Sudici și cei Nordici decât după invazia și așezarea Slavilor la Miazăzi de fluviul care constituia axa vitală a marelui popor romanic din Sud-Estul Europei, — e natural că a existat, în partea întâia a evului mediu, o singură și mare unitate de viață a poporului traco-roman, care apoi s'a rupt în două unități distinse: una la Nord, alta la Sud, care și-au urmat de aci înainte despărțite firul vieții lor istorice [13]).

Cunoașterea amănunțită a acestei vieți românești medievale ne va dovedi că viața și organizația, adică instituțiile, formele de viață și noțiunile de cultură ale poporului românesc, de după întemeierea celor două Principate, nu sunt decât evoluția și adăugirea acestei baze străvechi de forme de viață și de cultură, adică desvoltarea înceată a unui vechiu fond de civilizație și cultură, ale cărui începuturi coincid cu începutul existenții poporului român ca popor aparte, și ale cărui rădă-

13) Cf. ceeace spune Th. Capidan, **Romanitatea balcanică**, p. 52—53: „Romanitatea noastră își desăvârșește individualitatea pe la sfârșitul secolului al VII-lea sau începutul secolului al VIII-lea. Această individualitate este aceeași pentru toate populațiunile românești de pretutindeni, ceea ce probează că, oriunde se vor fi găsit în veacurile de mijloc, ele au continuat să trăiască în **unitate teritorială**, formând sub raportul etnologic și lingvistic, **un singur popor**".

cini sunt și mai vechi, venind din viața adânc străvechie, a strămoșilor noștri Daci și Romani. In perioada care *precede* fondarea Țărilor Române, se află începuturile unei mari părți a instituțiilor și, în general, a culturii și a civilizației populare românești. De aceea, importanța acestei epoci este covârșitoare [14]).

Trecând acum la modul de scriere a acestei lucrări, observăm aici că am citat de regulă numai cuvintele din dialectul dacoromân. Din dialectele macedo-, megleno- și istroromân am citat numai incidental, și anume, mai ales cuvintele latine care nu s'au păstrat în dacoromân.

In diferite locuri am adus în sprijinul (sau spre completarea) afirmațiilor bazate pe elementele lingvistice, unele din puținele izvoare narative și documentare privitoare la Românii dinainte de întemeierea Principatelor, mai precis: până la 1330 (data bătăliei dela Posada) pentru Țara-Românească, până la c. 1360 pentru Moldova, iar pentru celelalte ținuturi românești până în secolul XIV aproximativ. Bine înțeles că pe alocurea mi s'a întâmplat să și depășesc aceste limite și să citez câte un document posterior acestor date, câte unul chiar din secolul XV, dar aceasta numai pentru a lumina mai bine secolele anterioare, confirmând datele lingvistice, care formează — după cum am indicat și în titlu — izvorul de bază al lucrării.

In vreo două sau trei locuri am pus la contribuție datele, — până acum puține și sărace, — pe care ni le pune la dispo-

14) Firește că, fiind vorba mai ales de o pătură de instituții **moștenite** înțelegem aici **începuturile** acestor instituții **sub forma românească.** Germenii lor însă sunt mult mai vechi, venind dela strămoșii noștri și având o vechime, în multe cazuri, de mai multe ori milenară. — Această epocă este deci importantă nu numai pentrucă în timpul ei s'a închegat deplin naționalitatea română, ci și pentrucă în cursul ei s'au pus temeliile (pe bazele ancestrale moștenite) ale unei mari părți din formele de viață ale națiunei române, care aveau să fie numai desvoltate și adăugite în vremile ce aveau să vină (cf. și Xenopol, **o. c.**, II, p. 10).

ziție arheologia relativă la această epocă. De fapt arheologia medievală românească este astăzi o știință în stare de formație; ea nu e încă deplin și sistematic alcătuită, iar lucrările relative la ea sunt foarte puține și fragmentare, multe din datele ei fiind risipite prin studii de arheologie privitoare la alte epoci. Asupra ei nu posedăm încă o lucrare de ansamblu. Dar va trebui să vină în curând arheologul care să ne dea cu privire la epoca ce se întinde între veacurile IV și XIV o operă similară „Geticei" lui Pârvan, operă care să însemne pentru această perioadă ceeace înseamnă „Getica" pentru arheologia epocei ante-romane. Material există, căci, după cum arată și Const. Moisil într'un articol, pe pământul României „se găsesc destul de multe așezări preistorice, *medievale* (subl. noastră) și vechi românești, cari merită să fie scoase la lumină, cercetate și studiate" [15]). In vastul teritoriu al ținuturilor carpato-danubiene, care corespunde cu Dacia lui Burebista, și în special în miezul acestei teritoriu, care corespunde aproximativ cu Dacia lui Decebal, Dacia Traiană și România Mare, — teritoriu asupra căruia trebue să se îndrepte atenția arheologului român în tot ce privește desvoltarea istoriei lui din trecute, și în special în privința perioadei medievale, care a fost mai puțin cercetată din acest punct de vedere și care ne interesează mai direct și mai mult ca oricare alta, — în acest teritoriu se găsesc, pe lângă numeroasele urme de cultură dacă, greacă și romană, și „urme de cultură din epoca formării poporului românesc, care au fost neglijate până acum" și „urme de veche cultură românească, cărora de asemenea nu li s'a dat încă toată importanța ce li-se cuvine" [16]). Rolul științei arheologice românești este astăzi să cerceteze intens și sistematic mai ales evul mediu românesc [17]).

15) V. Const. Moisil, **Pentru cunoașterea trecutului. Muzeul și Arhiva**, în **Universul**, 7 Iunie 1939, p. 1.

16) **Ibid.**, p. 2.

17) Tot aici trebue amintită și epigrafia, ale cărei date e fatal să fie puține în ce privește evul mediu. având în vedere împrejurările istorice

Uneori am utilizat nomenclatura, adică numele topice și de persoane, toponimia și onomastica, care ne oferă, pentru perioada anterioară întemeierii Principatelor, un material bogat de documentare, care constă din numele de locuri și de persoane păstrate, create sau purtate de Români în epoca invaziilor, material capabil de a lumina multe puncte obscure din trecutul nostru cel mai vechiu. Acest material e atât de bogat, încât pe baza lui s'a putut scrie o întinsă lucrare cu privire la Românii din a doua jumătate a epocei năvălirilor barbare [18]).

Apoi, având în vedere că „ceeace spun în scrierile lor istoricii, etnografii, filologii și alți învățați, cu privire la viața popoarelor în cursul timpului, se poate afla [adaug: într'o oarecare măsură] și din literatura acelor popoare", și că „cine vrea, prin urmare, să cunoască ființa etnică a unui popor — atât cea spirituală-sufletească cât și cea materială legată de trebuințele zilnice, n'are decât să-i citească literatura" [19]) și va afla în ea multe lucruri lămuritoare cu privire la diversele fețe ale vieții materiale și sufletești a acelui neam, — în vreo câteva locuri am pus la contribuție și literatura populară, citând unele pasagii din înțelepciunea anonimă și străveche a poporului românesc, pasagii prin care se poate clarifica mai bine vreun aspect al vieții poporului român în trecutul său cel mai vechiu.

Alteori, în fine, am căutat să luminez mai bine viața medievală a neamului românesc punând în valoare datele geografice (mai ales ale geografiei istorice) pe care ni le oferă așezarea, înfățișarea și avuțiile pământului pe care s'a desvoltat și a trăit poporul român în evul mediu.

din Dacia Traiană. Inscripția descoperită la Biertan, jud. Târnava-Mică, pusă de un creștin Zenovius în secolul IV după Hristos, este, în ce privește continuitatea Românilor în Dacia Traiană și viața medievală daco-romană, de o importanță extraordinară. Trebue să sperăm că viitorul ne va mai aduce și alte asemenea utile revelații.

18) Nicolae Drăganu, **Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei**, București, 1933 (**Academia Română, Studii și cercetări**, XXI).

19) Gh. Dăncuș, **Dorul și libertatea**, în **Tribuna Ardealului**, Cluj, 14 Dec. 1940, p. 2.

Am lămurit în cele precedente metoda de lucru folosită la adunarea materialului, adică la construcţia bazelor lucrării. In ce priveşte modul de expunere, am procedat astfel: am descris, în diferitele diviziuni ale lucrării, variatele înfăţişări ale vieţii româneşti medievale, pe baza cuvintelor latine şi prelatine din limba românească, subliniind fiecare cuvânt de origine latină sau prelatină relativ la acea parte a vieţii poporului românesc pe care o descriam în diviziunea respectivă. Am citat, în al doilea rând, specificând originea lor, şi unele din principalele cuvinte vechi-slave, intrate în limba română în epoca de conlocuire cu Slavii, în secolele VI—X, — adică chiar în miezul perioadei de care ne ocupăm, — privitoare la subiectul descris; deasemenea şi alte câteva cuvinte barbare vechi primite de noi tot în această perioadă. La capătul fiecărui alineat, compus din mai multe fraze şi propoziţii referitoare la aceeaşi idee sau la acelaş fapt, am dat imediat, în notă, etimologiile (de regulă numai a termenilor de origine latină [20]). La începutul sau la finele diverselor diviziuni, iar în multe locuri şi amestecat cu datele procurate de limbă, am înfăţişat datele, ajutătoare, scoase din izvoarele scrise (narative ori documentare) sau procurate de nomenclatură, urmele arheologice ori geografie. Planul lucrării este următorul: I. Viaţa economică (cu diviziunile pe care le vom arăta la începutul capitolului respectiv); II. Viaţa şi organizaţia religioasă; III. Viaţa şi organizaţia militară; IV. Organizaţia politică şi socială; V. Persoana, familia şi relaţiile familiale; VI. Prroprietatea; VII. Legea, dreptatea şi împărţirea dreptăţii; VIII. Viaţa sufletească.

Cât despre calităţile şi defectele acestei prime încercări de înfăţişare a vieţii Românilor din evul mediu în ansamblul ei — dela elementele de bază ale vieţii materiale până la ce-

[20]) Notez că etimologiile le-am dat bazându-mă pe dicţionarele şi studiile lingvistice ale filologilor celor mai de seamă care s'au ocupat cu limba românească: Ovid Densusianu, Lazăr Saineanu, Alexandru Philippide, Meyer-Lübke, Sextil Puşcariu, I. A. Candrea, Th. Capidan, N. Drăganu, Al. Rosetti şi alţii.

le mai fine distincțiuni ale vieții sufletești, — nu stă în căderea mea să judec propria-mi lucrare; dar cred că, și dacă se vor putea aduce acestei lucrări unele mici completări și modificări, — ameliorări de care eu cel dintâiu m'aș bucura, — prezentarea, în liniile ei generale și în cele mai multe din amănuntele sale, — va rămânea.

Incheiu această introducere, reproducând un pasagiu din lucrarea mea citată la început, în care spuneam că „reconstituirea vieții și organizației poporului român în epoca amintită, pe baza tezaurului limbei, nu s'a făcut în niciuna din foarte puținele și incompletele opere de sinteză de până acum a istoriei dreptului român [și adaug: nici în sintezele istoriei generale a Românilor] și că în viitoarea sinteză ea va trebui neapărat făcută“ [21]), și arătându-mi totodată speranța că în viitoarele istorii ale Românilor (ori în viitoarele ediții ale actualelor istorii), precum și în cele ale dreptului românesc, se va rezerva un mare capitol pentru descrierea, — pe baza izvoarelor scrise, a puținelor urme arheologice și, în primul rând, a limbii românești, — a tuturor aspectelor, atât de interesante și de vii, ale vieții poporului român în cea dintâi, și *nu* cea mai lipsită de însemnătate, parte a istoriei sale lungi și pline de culoare și de sbucium.

21) V. o. c., p. 70.

Cap. I. Viaţa economică

Am vorbit în introducere despre două chestiuni de bază premergătoare, şi anume despre *teritoriul* pe care s'a desvoltat viaţa românească medievală şi despre *unitatea* acestei vieţi. Atât cu privire la aceste probleme, cât şi cu privire la alte chestiuni generale, vom trata şi în cursul lucrării, în capitolele ce urmează, aşa că acum intrăm în miezul chestiunii, în prezentarea pe rând a tuturor aspectelor vieţii Românilor medievali.

Incepem cu înfăţişarea activităţii celei mai elementare şi mai fundamentale în viaţa unei soicetăţi, acea activitate care constă din producerea, transformarea, circulaţia şi consumarea bunurilor ce servesc la satisfacerea trebuinţelor materiale ale oamenilor, numită cu un termen cuprinzător: *viaţa economică*.

Viaţa economică a unui popor fiind determinată mai ales de pământul pe care el îl locueşte (şi acest fapt e adevărat în special pentru epoca de care ne vom ocupa, dat fiind că atunci, din lipsa mijloacelor multe şi repezi de comunicaţie, atârnarea omului de pământul pe care-l locuia era mai mare ca astăzi), ne putem da seama, — dată fiind complexitatea configuraţiei pământului românesc, bogăţia lui şi marea varietate a produselor solului şi subsolului românesc, — de faptul că viaţa economică românească n'a prezentat nici atunci, *n'a putut* să prezinte un aspect simplu şi unilateral, ci a fost o viaţă economică multilaterală şi complexă, — lucru pe care îl vom dovedi treptat în cursul capitolelor următoare.

In rândul întâiu al îndeletnicirilor oamenilor acestui pământ au stat şi atunci, ca în toate timpurile dinainte şi de după aceea, *agricultura* şi *creşterea vitelor*. In această privinţă au

o importanță de adevărat simbol chipurile săpate pe marea piatră de mormânt a lui Gaius Iulius Quadratus, primar al Capidavei în timpul împăratului Hadrian, aflată la Ulmetum: pe una din fețele acestui monument e representat un țăran, un plugar, arând, cu un plug tras de doi boi, pământul; pe alta din fețe e înfățișat un cioban, cu plete lungi și sarica până la glezne; pe aceeași față cu ciobanul e înfățișat și un pom cu flori și fructe, iar pe fața cu plugarul mai e reprezentat Silvanus, zeul ogoarelor și turmelor [22]).

Dar, pe lângă agricultură și creșterea animalelor, după cum se va vedea, a existat și atunci o *industrie*, mai mult casnică; această industrie prelucra produsele pământului și ale animalelor, cerând obiectele necesare vieții materiale. A existat apoi un *comerț*, relații de schimb între diferite categorii de producători, fie în natură, obiect contra obiect (troc), fie contra bani. Au mai fost apoi, firește, și îndeletnicirile mai rudimentare ale *vânătoriei* și *pescuitului*, precum și *culegerea fructelor sălbatice* [22]a).

[22]) Vasile Pârvan, **Inceputurile vieții romane la gurile Dunării,** București, 1923, p. 117—119 și fig. 31—33. Orice altă interpretare s'ar da reprezentărilor de pe acest monument (d. ex. trasarea cu plugul a hotarului comunei) nu ar exclude concluzia care trebue trasă din ele: că Traco-Romanii cunoșteau și practicau agricultura și păstoritul, concluzie coroborată de nenumărate alte date istorice și arheologice.

[22]a) Cu drept cuvânt observă V. Christescu că avuțiile Daciei, „exceptând unele noi, produse în epoce mai recente, cum sunt cărbunii și petrolul [dar aici trebue să remarc că **păcura** (lat. picula) e cunoscută la noi încă din epoca romană], au rămas aceleași din timpurile cele mai vechi și până astăzi, întrucât condițiile geografice au rămas aproape identice" (Vasile Christescu, **Viața economică a Daciei romane,** p. 8—9). „Deaceea — spune mai departe autorul, — studiind economia Daciei romane, am încercat a ține seamă **într'o anumită măsură** (subl. noastră) și de cea actuală" (**o. c.,** p. 9. Vom aplica și noi în unele locuri, cu toată prudența necesară, sistemul comparației cu epoca actuală).

Existând deci aceleași avuții, trebue să se admită **a priori** că au existat aproximativ aceleași îndeletniciri economice de bază. Numeroase dovezi din diferite domenii, și în primul rând din cel lingvistic, ne vor dovedi aceasta.

Având în vedere cele zise mai sus, capitolul acesta despre viaţa economică îl vom împărţi în următoarele secţiuni: 1. Agricultura (cu toate ramurile ei), 2. Păstoritul şi creşterea animalelor, 3. Vânătoría şi culegerea fructelor sălbatice, 4. Pescuitul şi navigaţia, 5. Industria, 6. Relaţiile comerciale şi instituţiile schimbului. Finanţele, 7. Profesiunile şi ocupaţiunile economice.

1. Agricultura (cu diferitele ei ramuri)

Una din îndeletnicirile fundamentale ale Românilor medievali — putem spune: îndeletnicirea de căpetenie — a fost agricultura, pe care ei au practicat-o neîntrerupt, după cum ne dovedeşte limba românească.

Dar în această privinţă, spre a dovedi mai bine nu numai existenţa, dar şi posibilitatea perfectă a faptului afirmat mai sus, vom recurge şi la alte mijloace, pe care istoria ni le pune la îndemână. Vom recurge la analogie, la existenţa — doveditä — a cultivării pământului în similare condiţii de viaţă şi împrejurări istorice; vom arăta, deci, că şi în perioada posterioră şi în cea anterioară acestei epoci, în faţa unor împrejurări asemănătoare, Românii precum şi strămoşii lor s'au îndeletnicit permanent cu agricultura, şi vom trage concluzia, firească, cum că şi în epoca intermediară lucrurile au trebuit să se petreacă la fel, şi că, chiar dacă nu ar exista datele limbei şi cele câteva date istorice care ne dovedesc neîndoios că *aşa* a fost, ar trebui, dată fiind analogia, să admitem fără urmă de dubiu că aşa a fost.

Invazii şi războaie numeroase au existat în această regiune carpato-danubiană, — aşezată „în calea răutăţilor", — atât înainte cât şi după epoca pe care o studiem. Propriu zis, nu se poate vorbi de o perioadă a invaziilor în istorie, pentrucă invazii au existat şi înaintea şi în urma evului mediu, — tot aşa cum nu se poate vorbi de o perioadă a furtunilor în geo-

grafia fizică [23]). Se poate spune doar că sunt anumite faze în istoria omenirii când năvălirile au fost mai ales şi au avut un caracter mai obişnuit pe faţa pământului [23]a). Adaug că sunt de asemenea unele regiuni de pe suprafaţa pământului unde năvălirile au fost mai dese şi au avut un caracter obişnuit; teritoriul României este unul din acestea. Invazii, mişcări de popoare se întâmpină în acest Sud-Est european încă dela aurora istoriei [24]).

Inainte de epoca aşa numită a năvălirilor, în timpul Dacilor şi al Daciei Romane, au fost năvăliri repetate şi dese războaie, şi cu toate acestea Dacii şi apoi Daco-Romanii s'au ocupat totdeauna cu agricultura, după fiecare din aceste năvăliri ca şi înaintea ei. A fost pe la 700 a. Chr. invazia Scitilor. La c. 300 a. Chr. a fost invazia Celţilor. Lupte sângeroase s'au dat între Daci şi aceşti năvălitori. Lupte repetate au mai purtat Dacii şi cu Bastarnii germanici. Cu toate acestea, Dacii s'au îndeletnicit cu agricultura şi după invaziile acestor barbari, şi după luptele dese purtate cu ei, şi nu au părăsit nicidecum această ocupaţiune economică — de căpetenie — a lor; faptul e dovedit de urmele arheologice şi de izvoarele scrise [25]).

Astfel, la anul 335 a. Chr., Alexandru cel Mare, înaintând cu oastea în stânga Dunării, unde dărâmă un oraş getic, dă cu oastea peste lanuri de grâu, pe care — ca să poată trece prin ele — oştenii le culcă la pământ ţinând suliţele aplecate [26]).

Pe vremea lui Ovidiu, în împrejurările turburate de atunci din Dobrogea, cu toate necontenitele năvăliri de pradă ale Transdanuvienilor, localnicii (Geto-Daci) arau mai departe pă-

23) Cf. S. Mehedinţi, **Le pays et le peuple roumain**, Bucarest, 1927, p. 85. V. şi lucrarea aceluiaşi: **Coordonate etnografice. Civilizaţia şi cultura**, Bucureşti, 1930 (extr. din **AR., Mem. Secţ. Inst.**, s. III, tom. XI, p. 94.

23a) Ibid.

24) După cum remarcă şi S. Mehedinţi, **l. c.**

25) Vezi V. Pârvan, **Getica**, passim.

26) Arrianus, I, 4.

mântul, ţinând cu o mână coarnele plugului iar cu ceealaltă arma: *est igitur rarus, qui rus colere audeat, isque hac arat infelix, hac tenet arma manu* [27]); tot Ovidiu aminteşte şi „ogoarele getice" din Dobrogea, din acel timp [28]). Condiţiile de viaţă ale Românilor din epoca năvălirilor barbare nu au fost mai rele decât acelea din Scitia Minoră dela începutul secolului I p. Chr., deci analogia ne dovedeşte că ei au putut să cultive, precum au şi cultivat de fapt pământul şi în această epocă turbure de care ne ocupăm.

Dar să mergem înainte cu explorarea faptelor istorice analoage. Vom vedea pe Daci, în vremea războaielor cu Traian, cultivând mai departe pământul şi în timpul nefericitelor şi grelelor lupte din urmă ale statului lor. Decebal numeşte, în cursul luptelor, nobili daci care să supravegheze mersul agriculturii [29]).

Intr'unul din numeroasele tablouri sculptate în piatră, relative la cucerirea Daciei, care înfăşoară Columna Traiană, se văd legionarii romani secerând grâu pe ogoarele Daciei [30]).

Se ştie apoi că istoria politică a Daciei Traiane constă, mai ales în secolul III, din un şir de lupte purtate de guvernatorii şi trupele provinciei contra barbarilor cari năvăleau din ce în ce mai des, pentru apărarea fundaţiunii trans-danubiene a lui Traian [31]). Şi cu toate aceste lupte, agricultura constitue una din îndeletnicirile de căpetenie ale Daco-Romanilor [32]).

27) Ovidius, **Tristia**, V, 10, 23—24.

28) **„Arva getica"; Ex Panto**, I, 9, 45.

29) Vezi Pârvan, **o. c.**, p. 133.

30) Xenopol, **o. c.**, I, p. 56; v. şi Vasile Christescu, **Istoria militară a Daciei Romane**, Bucureşti, 1937, fig. 8, p. 40.

31) Cf. Vasile Christescu, **o. c.**, mai cu seamă p. 71—103; Xenopol, **o. c.**, I, p. 206—216; C. C. Giurescu, **Istoria Românilor**, I, ed, 3, p. 176—182; N. Iorga, **Istoria Românilor**, I, 2, p. 269—330.

32) Cf. Giurescu, **o. c.**, I, p. 153—154, şi în special Vasile Christescu, **Viaţa economică a Daciei Romane**, Piteşti, 1929, p. 53 sq.

Dacă trecem acum peste epoca năvălirilor, constatăm că şi după întemeierea Principatelor au fost dese războaie şi invazii. Citind cronicile româneşti, avem în faţa noastră tabloul vieţii sbuciumate duse de strămoşii noştri în acest timp şi vedem câte expediţii pustiitoare au trebuit să îndure şi câte războaie au trebuit să poarte pentru apărarea existenţei lor şi a fiinţei ţărilor lor. Dar în tot acest timp, după cum ne dovedesc izvoarele, care sunt extrem de numeroase [33]), agricultura a fost o ocupaţie fundamentală a poporului românesc [34]).

Mai este oare nevoe, după toate cele spuse, de a merge, în căutarea aczurilor analoage, şi la alte popoare, şi de a aduce şi exemple mai depărtate de noi? Nu credem. Pentru a fi cât mai complecţi şi a nu lăsa să mai planeze nicio urmă de îndoială asupra acestui fapt — având în vedere că aici vrem să clarificăm definitiv această chestiune din trecutul românesc — vom aduce totuşi în sprijin, acum, două exemple edificative şi foarte importante pentru dovedirea adevărului afirmat mai sus. Unul este acela că în Galia secolului IV se ajunsese să se lucreze pământul, ca pe câmpuri, înlăuntrul zidurilor oraşelor [35],) dar *nu se părăsise agricultura*, cu toate năvălirile. Apoi, e foarte interesant de amintit faptul poves-

33) Vezi, pentru o parte din ele, şi anume: atestările călătorilor străini, interesanta operă a lui N. Iorga, **Istoria Românilor prin călători,** ed. 2, 4 vol., passim (v. şi P. P. Panaitescu, **Călători poloni în Ţările Române,** Bucureşti, 1930 (**Academia Română. Studii şi cercetări,** XVII). Dar afară de aceste atestări sunt şi foarte numeroase documente, precum şi operele descriptive geografico-istorice unde ne este înfăţişată starea ţărilor române în timpul scrierii lor, ca de ex. Descrierea Moldovei de Cantemir, Istoria în versuri polone despre Moldova şi Ţara-Românească de Miron Costin, Codex Bandinus (1646), Valahia şi Moldova de Hugas Ingigian (1804), Revoluţiile Valahiei de Del Chiaro, Moldova la 1787 de d'Hauterive, Geografia României (privitoare la tot pământul românesc) de Dimitrie Philippide, etc., etc.

34) Despre agricultura românească de astăzi v. I. Simionescu, **Ţara noastră,** Bucureşti, 1938, p. 337—364.

35) V. Iorga, **Istoria Românilor,** II, p. 3.

tit de Herodot în cartea I [36]) a istoriilor sale, în care ne spune că regele Alyattes din Lydia, în luptele lui cu Milesienii proceda în modul următor: pleca în expediția contra Miletului atunci când recolta era coaptă, tăia recolta și se întorcea cu prada, dar se ferea de a distruge sau arde gospodăriile agricole, lăsându-le intacte, pentru ca Milesienii să însămânțeze și să lucreze mai departe pământul, astfel ca el, după ce ei se vor fi ostenit din nou cu muncile agricole, să găsească ceva de prădat în incursiunile lui. Iată cum un fapt dintr'o epocă istorică și dintr'o regiune depărtată, poate să ne ajute la demonstrarea unui adevăr fundamental al istoriei noastre naționale.

Dar aici trebue aduse, și din fericire se pot aduce și exemple din istoria noastră medievală însăși. Attila se plânge odată că „din cauza primirii fugarilor de către Bizantini, el n'ar mai aeva destui „Romani" ca să poată secera meiul pentru ostașii săi și să le poată pregăti berea sau μέδος-ul, miedul „indigen" [37]). In timpul dominației lor vremelnice Hunii și, mai târziu, Avarii, cu prilejul năvălirilor ce le făceau la Miazăzi de Dunăre, aduceau de acolo cete de Romani prinși, spre a-i așeza în Nordul fluviului, pentru a spori elementul supus și a înmulți astfel tot mai tare numărul muncitorilor agricoli de care aveau absolută nevoe pentru ca aceștia să lucreze pământul și să culeagă roadele lui [38]), din care Barbarii vremelnic dominatori primeau o parte. Barbarii deci, „având în fiecare clipă trebuință neapărată de roadele muncii țăranilor păstori și plugari, dela cari își primeau prin învoială, în chip de dajdie, cele trebui-

36) § 17.

37) N. Iorga, **Istoria poporului românesc,** I, p. 90—91 și Ioan C. Filitti, **Proprietatea solului în Principatele Române până la 1864,** București, 1935, p. 29. Deci, Hunii, ca și ceilalți barbari anteriori și următori lor, își procurau meiul și celelalte produse ce le erau necesare, dela supușii lor Romani (v. Giurescu, **o. c.,** I, p. 205).

38) V. N. Iorga, **ibid.,** p. 91, și I. Lupaș, **Istoria Unirii Românilor,** București, 1937, p. 16. Despre „captivii Avarilor" v. Onciul, **Originile principatelor Române,** p. 15, 120—121.

toare pentru hrana vieţii, este firesc că oricât de stăpânitori ar fi fost Goţii, Gepizii, Hunii şi Avarii, nefiind popoare aşezate statornic şi neavând timp [adaug şi: nefiind obişnuite] spre a se îndeletnici temeinic cu plugăria, nu se puteau lipsi de sprijinul băştinaşilor" [39]). Aceşti băştinaşi „constituiau *averea* cuceritorilor şi în acelaş timp *garanţia* aprovizionării lor cu cereale" [40]).

De o mare însemnătate în privinţa aceasta este pasagiul din cronica rusească a lui Ipatie, unde ni se relatează că Românii Bolohoveni s'au împăcat cu Tătarii, arând şi cultivând pentru aceştia grâul şi meiul necesar oştirilor năvălitoare tătăreşti [41]).

De-asemenea, de o importanţă capitală este izvorul istoric (o cronică siriană), care priveşte direct epoca noastră şi în care ni se arată că barbarii (anume: Avarii şi Slavii) spuneau locuitorilor din provinciile cucerite vremelnic: semănaţi şi seceraţi; noi vă vom lua numai o parte din roade [42]), — ceeace ne dovedească acelaş lucru: că barbarii aveau nevoe de populaţia băştinaşă ca să hrănească, făcând muncile agricole, la care ei nu se pricepeau. E şi un argument de primul ordin în favoarea continuităţii Daco-Romanilor în Dacia Traiană [43]).

Trecem acum la studiul datelor limbii noastre, care ne vor întări cum nu se poate mai bine cele susţinute.

Românii au cunoscut şi practicat, în această perioadă a invaziilor, toate ramurile principale de agricultură; ei au cultivat: cereale, pomi fructiferi, legume, plante textile, flori (pe

39) I. Lupaş, **l. c.**

40) Giurescu, **o. c.,** I, p. 206. Despre nevoia barbarilor de o populaţie indigenă, v. şi Iorga, **Ist. Rom.,** III, p. 208.

41) G. Popa-Lisseanu, **Izvoarele istoriei Românilor,** XII, p. 16—17.

42) Giurescu, **o. c.,** I, p. 244.

43) Despre ştirile privitoare la agricultura românească medievală care se pot scoate din documentul dela 1247, vom vorbi în cursul expunerii.

acestea din urmă le-au cunoscut însă, fireşte, mai mult sălbatice), viţă de vie.

Agricultură se făcea şi la *şes*, la *câmp* sau *câmpie*, însă se făcea şi în regiunea *dealurilor* (termen vsl.), prin *poienile* (vsl.) *pădurilor*, şi chiar la *munte*, pe *plaiurile*, *spinările* şi *culmile* mai *drepte*, mai *netede* şi mai *întinse* şi *late* ale munţilor nu prea *înalţi* [44]), în special în depresiunile intra- şi pericarpatice în *văile largi* şi *lungi* dintre munţi [45]).

44) Se află destul de des în lanţul Carpaţilor noştri astfel de masive muntoase cu culmi netezite în formă de adevărate tăpşane, podişuri sau platforme (vezi exemple la S. Mehedinţi şi G. Vâlsan, **România** pentru cursul sec., Bucureşti, 1930, cap. despre munţii României, p. 80—135, passim, şi în special p. 102, 112, 117, 118—121, 122—123, 125—126, 127, 129—131, etc.). In „peneplenele" acestea din Munţii Apuseni se află arături şi sate la 1100 şi chiar la 1300 m. altitudine; în Carpaţii cristalini, între 800—1100 m.; în Carpaţii calcaroşi, până la 1200 m.; în cei răsăriteni, până la 1000 m. (**l. c.,** p. 130). „Omul — zice Mehedinţi — a fugit adecă de văile de pe coastele muntelui, unde era umbră, umezeală şi drum greu, pentru a se sui deasupra pe plaiu, la **soare,** la loc larg de **arătură,** unde şi **drumurile sânt mai uşoare** [şi unde, adaug, în evul mediu Românii erau mai greu de găsit şi de dijmuit]. Deaceea, pe aci în loc să zici că te **sui** la munte, ar trebui să zici că **te-ai suit la şes!" (ibid.,** p. 130—131). Numele date de localnicii din Munţii Apuseni unor astfel de ridicături netede arată asemănarea locului numit, cu un câmp: **Şesul-Lupşanilor** (1606 m. alt.), **Şesul-Cald, Neteda** (1700 m.), **Masa, La-Poduri, Vârfu-Poenii** (v. **ibid.,** p. 130, nota 2).

45) Cf. I. Simionescu, **Ţara Noastră,** ed. 2, Bucureşti, 1938, p. 121 sqq, unde tratează pe larg despre aceste depresiuni şi despre rolul lor în viaţa poporului românesc; S. Mehedinţi şi G. Vâslan, **o. c.,** passim. Aceste depresiuni au avut o importanţă deosebită pentru istoria Românilor medievali, din cauza multiplului lor rol: de adăposturi ale vieţii lui, de locuri bune pentru agricultură şi de centre favorabile întemeierii de mici organizaţii politice pe văi.

Etimologiile termenilor citaţi în aliniatul de mai sus: **şes** (sessus), **câmp** (campus), **câmpie** (*campinea), **pădure** (lat. vulg. padulem = clas. paludem), **munte** (montem), **plaiu** (lat. vulg. plagius), **spinare** (spinalis), **culme** (culmen), **drept** (directus), **neted** (nitidus), **întins** (adj. p. dela **a întinde** intendĕre), **lat** (latus), **înalt** (in alto), **vale** (vallem), **larg** (largus), **lung** (longus).

Izvorul, baza producției agricole era *pământul*, bunul și rodnicul pământ românesc de totdeauna [46]).

Alături de simetria sa, de admirabila sa structură unitară și armonioasă [47]), bogăția formează una din caracteristicile esențiale ale pământului românesc. Puține țări pe fața pământului posedă atâtea bogății adunate la un loc. Pământul admirabil pentru agricultură, pășunile și fânețele bogate ce pot hrăni turme numeroase, bălțile Dunării, lacurile, Delta și râurile bogate în pește, livezile de pomi fructiferi, viile, pădurile întinse, minele numeroase de cărbune, fier, aur, argint, ocnele inepuizabile de sare, petrolul, gazul metan, izvoarele minerale și termale [48]) — toate acestea strânse pe pământul unui singur popor —, constitue din pământul românesc o bogăție infinită, cuprinzătoare a tot ce e necesar vieții umane. Această bogăție a făcut ca pământul românesc să fie locuit fără întrerupere, din cele mai vechi timpuri ale preistoriei, și anume din paleolitic (descoperiri din epoca paleolitică s'au făcut pe întreg teritoriul României), până în prezent. Vom cita aici, pentru indiscutabilul lor adevăr, câteva rânduri dintr'o sinteză recentă a istoriei Românilor: „Un asemenea pământ care-ți dă, cu puțină muncă, hrană îmbelșugată și variată, care cuprinde în adâncurile lui *sare* și *aur*", spre a nu mai aminti celelalte bogății, un asemenea pământ nu se părăsește. De aceea sunt naivi sau de rea credință cei care-și închipuie că la o poruncă a împăratului din Roma depărtată, țăranii daco-romani și-au părăsit ogoarele, casele și tot rostul lor ca să se ducă peste Dunăre, în sărăcia pietroasă a Moesiei. Aveau acasă tot ce le trebuia; au rămas deci pe loc și au plătit birurile altui stăpân: barbarului german, slav sau asiatic, barbar care n'avea de altfel interesul să-și

46) **Pământ** (pavimentum; termen de origine urbană).

47) Despre care v. cele spuse în introducerea studiului meu: **Unitatea poporului românesc privită din punctul de vedere al toponimiei,** în **Revista Institutului Social Banat-Crișana,** XI (1943), p. 296 sqq.

48) Cf. Giurescu, **o. c.,** I, p. 3—4, și mai ales I. Simionescu, **o. c.** p. 27—31.

ucidă supuşii, fiindcă aceasta însemna să-şi ucidă izvorul de venit, să-şi distrugă singur averea. Bogăţia pământului românesc este o chezăşie a continuităţii strămoşilor noştri în Dacia Traiană" [49]).

Rodnicia acestui pământ era şi în evul mediu vestită. Ogmand, iscoada lui Tuhutum, vede „bunătatea şi rodnicia" ţării ultrasilvane a lui Gelu („bonitatem et fertilitatem terre") şi îi vorbeşte despre aceasta lui Tuhutum la întoarcere, după cum ne relatează Anonymus [50]).

Cerealele principale cultivate de Românii medievali au fost: *grâul, meiul* [51]) sau *părincul, orzul, secara;* la acestea tre-

49) Giurescu, **o. c.,** I, p. 11—12. După cum arată I. Simionescu în preţiosul său studiu sintetic despre România, icoana ţării noastre este o icoană completă, atât prin relieful pământului cât şi prin bogăţia lui (I. Simionescu, **o. c.,** p. 31). „Relieful a asigurat uneori biruinţa în lupte; belşugul, rezistenţa în veacurile de grea cumpănă" (**ibid., l. c.**).

50) Cap. XXV, ed. Popa-Lisseanu, **o. c.,** I, p. 44. Chiar dacă faptul povestit se poate pune la îndoială, esenţialul: existenţa ideii despre rodnicia pământului românesc în evul mediu, rămâne. Aceeaşi idee o exprimă şi cronicarul Grigorie Ureche în pasajul dela începutul cronicei sale, unde spune despre descălecătorii Moldovei că „văzând locuri desfătate, cu câmpi deschişi, cu ape curătoare, cu păduri dese, şi îndrăgind locul au tras pre ai săi dela Maramureş, şi pre alţii au îndemnat de au descălecat..." (**Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă,** ed. Const. Giurescu, Bucureşti, 1916, p. 13).

Se poate adăuga aici şi ceeace spune Ansbertus în **Ystoria de expeditione Friderici Imperatoris** cu privire la regiunea românească de lângă Salonic: **„invasit regionem opulentam Flachiam** (= Vlahia cea bogată) **dictam, non multum a Thessalonica distantem"** (citat la A. Sacerdoţeanu, **Consideraţii asupra istoriei Românilor în Evul Mediu,** p. 246).

51) Despre meiu cf. Giurescu, **o. c.,** I, p. 6: „Din vremea Dacilor şi Romanilor şi până pe la începutul veacului al XVII-lea, strămoşii noştri au cunoscut, pe lângă pâine, mămăliga de **mei.** De atunci încoace, locul meiului l-a luat porumbul" (introdus la noi în secolul XVII).

52) **Grâu** (granum), **meiu** (milium), **părinc** (panicum), **orz** (hordeum), **secară** (secale), **grâne** (dela **grâu** granum).

bue adăugat și *ovăsul* (vsl.). Cerealele se numesc *grâne;* acest termen generic s'a folosit, probabil, și atunci [52]).

Locul de arat, locul pe care se semănau cerealele, se numea la început *agru* (termenul *ogor* e vsl. și s'a introdus la noi către mijlocul acestei epoci), *pământ* sau *loc arător;* locul arat era numit *arătură,* iar locul semănat *semănătură* [53]). Un câmp semănat cu grâne alcătuia o *grâneață* [54]). *Aria* este un „loc neted curățit de buruieni și țărână pe care se îmblătesc ori se treieră bucatele"; și pe atunci aria reprezenta același lucru. „Fața ariei, locul unde se treieră cerealele" se numește *fățare. Falcea* este, în Moldova, o suprafață de 320 prăjini pătrate. *Surin* se numește în macedo- și meglenoromân un „loc expus la soare" [55]).

Românii *întindeau* locurile de arătură, *tăind* și *curând* pădurile; un loc curățit de copaci și de rădăcini și făcut bun pentru cultura plantelor de nutreț sau a grânelor se numea, ca și acum, *curătură;* afară de „curătură", un loc defrișat se mai numește, și se numea și atunci, *runc* sau *arșiță,* nume care apar foarte des în toponimia românească [56]); acestea din urmă designează însă locuri făcute apte pentru pășune, pe când cel dintâi (curătură) e un loc pentru cultura pământului. Prin curături s'a întins în inima codrilor uriași din evul mediu teritoriul formațiunilor politice române și s'a făcut loc pentru întemeierea multor sate de agricultori. Aceste curături au luat avânt mai

53) **Țarină** e, probabil, termen vsl. („carina" = bir). C. Diculescu (**Die Gepiden,** p. 202) il consideră însă termen dacic, înrudit cu cuvântul vechiu-persan **carana** (= câmp lucrat).

54) Unul semănat cu orz se numește astăzi **oarze** (dela **orz**).

55) **Loc** (locus), **agru** (agrum), **pământ** (v. mai sus), **loc** (v. mai înainte), **arător** (dela **a ara** arare), **arătură** (aratura), **semănătură** (seminatura), **grâneață** (*granicia), **arie** (area), **fățare** (*faciaria), **falce** (falcem, „coasă", semnificând deci „atâta loc cât poate cosi un om într'o zi"), surin * solinus (locus).

56) V. N. Drăganu, **Românii in veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei,** p. 150, nota 2, și G. Popovici, **Runc,** în **Convorbiri Literare,** XXV (1891), p. 705—716.

ales după potolirea invaziilor barbare, după întemeierea Principatelor române, când spada puternică a țărilor române constituia o garanție a desvoltării mai liniștite a vieții poporului român [57]).

Muncile agricole se făceau *primăvara, vara* și *toamna*, după categoriile lor. (Când primăvara începea mai repede și căldurile dădeau mai de vreme, agricultorii arau și semănau mai *timpuriu*, mai *curând*; când ele veneau cu întârziere, aratul și semănatul se făceau mai *târziu)* [58]). Aceste munci agricole erau înfăptuite de către *țăranii* agricultori, muncitorii agricoli. Cei ce arau erau *arători;* cei ce semănau erau *semănători;* cei ce secerau, *secerători;* cei ce culegeau, *culegători;* cei ce treierau, *treierători*. Firește că aceiași plugari, aceiași muncitori agricoli erau și arători, și semănători, și secerători, și culegători, și treierători pe ogoarele lor, aceiași oameni îndeplinind toate fazele muncii agricole [59]).

Muncitorii agricoli *mânecau* de *dimineață* pentru a merge la *lucru; purcedau, se duceau* în zorii zilei la arat sau alte munci agricole. Ei *stăteau* la câmp și *lucrau*, adeseori *cât ținea*

57) **A întinde** (intendĕre), **a tăia** (lat. vulg. taliare), **a cura** (curare), **curătură** (curatura), **runc** (lat. vulg. runcus runcare), **arșiță** (*arsicia). Numirea „curătură" apare în toponimie mai rar decât „runc" și „arșiță": se pot cita următoarele exemple: **Curături** (localități în județele Iași, Orheiu și Vâlcea); **Curăturile** (l. în Argeș, Vâlcea); **Curățele** (l. în Bihor); **Curătești** (l. în Ilfov); **Kuratura** (nume topic în Bosnia; denotă existența, în vremile trecute, a unei populații românești în acel loc). V. Valeriu Șotropa, **Unitatea poporului românesc privită din punctul de vedere al toponimiei**, în **Revista Institutului Social Banat-Crișana**, an. XI (1943), p. 402.

58) Despre toate cuvintele privitoare la împărțirile timpului vom vorbi detailat în par. următor.

59) **Primăvară** (lat. vulg. primavera), **vară** (lat. vulg. * vera ver), **toamnă** (autumnus), **timpuriu** (lat. vulg. temporivus), **curând** (currendum), **târziu** (tardivus), **țăran** (dela **țară** terra; s'a propus și etimologia „terranus"), **arător** (aratorem), **semănător** (seminatorem), **secerător** (dela **a secera** lat. vulg. sicilare), **culegător** (dela **a culege** colligĕre), **treierător** (dela **a treiera** tribulare).

ziua. Femeile *aduceau* lucrătorilor agricoli *merinde* la câmp. Cei ce lucrau la câmp precum și vitele lor *beau apă* dela *râu* sau *părâu* (termen tracic), ori din *puț* sau *fântână* (când se afla pe aproape) *astâmpărându-și* cu dânsa *setea*. *Seara*, lucrătorii *se întorceau*, se *înturnau acasă*. Vita clasică folosită ca auxiliar în munca agricolă de către plugarii români a fost *boul* [60]).

In tot evul mediu, Românii *au arat*. Boii *trăgeau* (sau, mai exact, *împingeau* la jug), ducând după ei *plugul* (vsl.), la început *arat*-ul (acest din urmă termen s'a păstrat numai la Aromâni ; la Dacoromâni el a fost înlocuit, în epoca de care ne ocupăm, cu întâiul termen). Pentru ca să poată trage plugul, boii erau puși cu gâturile sub *jug*, se *înjugau*, iar la urmă se *dejugau;* boul pus la jug se numea *jugar;* el se *îndemna* să tragă, cu *strămurarea* [61]). Oamenii *țineau* plugul de *coarne* și *apăsau* cu *brațele* și *mânile* pe coarnele plugului. *Fierul* plugului *pătrundea* în pământ și îl *tăia* sau *despica ;* printre *brazdele* (vsl.) lăsate se *aruncau* semințele. In grădinile de legume și în vii, lucrătorii *săpau* pământul cu *sapa* [62]).

Au *semănat*. Semănau *semințe*. Plantele semănate alcă-

60) **A mânecá** (manicare), **dimineața** (*demanitia), **lucru** (lucrum), **a purcede** (procedĕre), **a(se)duce** (ducĕre), **a sta** (stare), **a lucra** (lucrare), **cât** (quantus), **a ținea** (tenere), **zi** (dies), **a aduce** (adducĕre), **merinde** (merenda), **a bea** (bibĕre), **apă** (aqua), **râu** (rivus), **părâu** (traco-dacic; v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 106—107; Capidan, **o. c.**, p. 37, Candrea, **l. c.**), **puț** (puteus), **fântână** (fontana), **aproape** (ad-prope), **a astâmpăra** (extemperare), **sete** (sitis), **seară** (sera), **a(se)intoarce** (intorquĕre), **a(se)inturna** (tornare), **acasă** (ad-casam), **bou** (bovem).

61) Bulfeul jugului se chema (azi termenul s'a păstrat în Ardeal, Banat și Oltenia, adică tocmai pe teritoriul mai intens romanizat: **fiulare** (fibularia).

62) **A ara** (arare), **a trage** (lat. vulg. ***tragĕre** = clas. trahĕre), **a impinge** (impingĕre), **arat** (aratrum), **jug** (jugum), **a injuga** (in-jugare), **a dejuga** (*disjugare), **jugar** (jugarius), **a indemna** (inde-minare), **strămurare** (*stimularia), **a ținea** (tenere), **corn** (cornu), **a apăsa** (*appensare), **braț** (brachium), **mână** (manus), **fier** (ferrum), **a pătrunde** (petrundĕre), **a tăia** (lat. vulg. taliare), **a despica** (*despicare), **a arunca** (eruncare, sau averruncare), **a săpa** (lat. vulg. sappare), **sapă** (lat. vulg. sappa).

tuiau *semănăturile*. Un document de o extraordinară impor-
tanţă privitor la istoria medievală a Românilor, diploma rege-
lui Bela IV din 1247 acordată cavalerilor Ioaniţi, aminteşte despre
semănăturile din ţara Severinului şi Oltenia [63]). De altfel şi mo-
rile amintite ca existente la acea dată tot acolo (despre care
v. ceva mai departe) dovedesc existenţa agriculturii [64]).

Ceeace se ară şi se semăna cu diferitele plante era, după
cum am arătat şi mai înainte, pământul, care putea fi *negru*
sau *galben*, *gras* sau *uscat*, *tare* sau *moale* [65]); în *sudoarea frun-*
ţii lor, cu *puterea braţelor* lor şi cu *ajutorul vitelor* lor, Romă-
nii au lucrat, generaţie după generaţie, secol după secol, pă-
mântul românesc pe toată vasta lui întindere [66]).

Afară de arat, săpat şi semănat, mai erau şi alte opera-
ţiuni agricole pregătitoare. Astfel, lucrătorii *afânau*, adică ră-
reau, înfoiau pământul cu *grebla* (sl.). Cu *grapa* (tracic) se afâ-
na, se *mărunţea* şi *netezea* pământul arat, se *scoteau* buruenile.
Pliveau (vsl.) arăturile, *smulgând* şi *aruncând* buruenile. *Intor-*
ceau locul, adică îl arau a doua oară. (In macedoromân se păs-
trează şi acum cuvântul *sărcl'edzu* = „a curăţi ogoarele de ier-
buri care nu sânt trebuincioase“) [67]).

63) Hurmuzaki, **Documente privitoare la istoria Românilor**, I 1, p. 250

64) **A semăna** (seminare), **sămânţă** (lat. vulg. sementia), **semănătură** (seminatura).

65) Despre diferitele soiuri ale pământului românesc v. I. Simionescu, **Ţara Noastră**, p. 337—338. Dintre soiurile de pământ poartă nume latine **lutul** (lutum) şi, probabil, **huma** (humus), unde se poate recunoaşte şi influenţa bulgarului „humă“.

66) **Negru** (nigrum), **galben** (galbinus), **gras** (lat. vulg. grassus), **uscat** (adj. p. dela **a usca** exsucare), **tare** (talem), **moale** (mollis), **sudoare** (sudorem), **frunte** (frontem), **putere** (dela a putea lat. vulg. *potere), **braţ** (brachium), **ajutor** (adjutorium), **vită** (vita). — Pământul mai putea fi **rodnic** (dela **rod**, vsl.) ori **sterp** (lat. vulg. *ster[i]p[h]us).

67) **A afâna** (*affenare), **grapă** (cuvânt prelatin, adică tracic; v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 104), **a mărunţi** (dela **mărunt** minutus), **a netezi** (dela **neted** nitidus), **a scoate** (excutĕre), **a smulge** (exmulgĕre), **a arunca** (**eruncare**; aceasta a însemnat la început „a arunca“; apoi, termenul s'a generalizat la a arunca orice lucru), **a întoarce** (intorquĕre), **sărcl'edzu** (sarculo).

Primăvara, plantele *înfloreau* și pomii *înfrunzeau*. Grânele și celelalte semănături *răsăreau* și *creșteau* [68]).

In legătură cu situația și creșterea semănăturilor, jucau un mare rol diferitele stări ale *timpului* și fenomene ale atmosferei: *căldura, arșița, soarele, cerul senin* sau cu *nori, frigul, ploaia, ceața, grindina, piatra, gerul, ghiața, neaua, moina, negura, secăciunea*, seceta (cf. în Ardeal și *flamă), umezeala, uscăciunea, vântul, bruma, roua* [69]).

In adevăr, după cum era timpul, starea timpului, după cum era *frumos* sau *urît, se așternea* brumă adică *brumà, cădea* grindină adică *grindinà (bătea* sau cădea piatra), *se lăsa* ceața, *ningea*, cădea ploaia adică *plouà*, era timpul *rece, friguros sau călduros*. cădea roua adică *rourà*, era timp *secetos* sau *ploios, uscat* sau *umed*, astfel evolua și starea semănăturilor și variau recoltele [69]a).

Grânele creșteau și *se coceau, udate* de *apele* ploilor, *luminate* și *încălzite* de *razele* soarelui. *Umbra* nu *pria* (vsl.) plante-

68) **A înflori** (in-florire), **a înfrunzi** (*infrondire), **a răsări** (resalire) **a crește** (crescĕre).

69) **Timp** (tempus), **căldură** (*caldura), **arșiță** (*arsicia), **soare** (solem), **cer** (caelum), **senin** (serenus), **nor** (nubilum), **frig** (frigus), **ploaie** (lat. vulg. *ploja = clas. pluvia), **ceață** (lat. vulg. caecia), **grindină** (grandinem), **piatră** (petra), **ger** (gelu), **ghiață** (glacia glacies), **nea** (nivem), **moină** (din ***molu** lat. *mollius), **negură** (nebula), **secăciune** (siccationem), **secetă** (lat. vulg. *siccita = clas. siccitas), **flamă** (flamma), **umezeală** (dela **umed** humidus), **uscăciune** (din **uscat,** p. dela **a(se)usca** exsucare), **vânt** (ventus), **brumă** (bruma), **rouă** (rorem).

Mai citez, din cuvintele păstrate în macedoromân: **avură** (= vânt ușor, răcoreală) aura, **căloári** (= căldură) calorem (ambele cuvinte și în meglenoromân, primul sub forma **aură,** al doilea în aceeași formă cu macedoromânul).

Abur (păstrat în dacoromân și în macedoromânul „aburi") e un cuvânt tracic (v. Capidan, **Romanitatea balcanică,** p. 37; Rosetti, **o. c.,** II, p. 96 și Candrea, **l. c.).**

69a) **Frumos** (formosus), **urît** (dela **a urî** lat. vulg. *horrire = clas. horrere, horrescĕre), **a(se)așterne** (adsternĕre), **a bruma** (dela **brumă** bruma), **a cădea** (lat. vulg. cadere=clas. cadĕre), **a grindina** (grandinare), **a bate** (batt[u]ĕre), **a(se)lăsa** (laxare), **a ninge** (ningĕre), **a ploua** (lat. vulg.

lor, ci numai *lumina*. Când *venea* ploaia, *se adunau nori* de ploaie pe cer; cerul *se acoperea, se înnegrea* și *se întuneca* de nori. Din nori *cădea* (v. și relativ la grindină), *repede* sau *încet*, ploaia, *lungă* sau *scurtă*. Ploaia uda (*pic* ,*picătură* sunt creațiuni onomatopeice de dată mai recentă; *strop* e de origine necunoscută) semnăturile: grânele, legumele și florile, care, sub influența ei binefăcătoare creșteau *mari* și *frumoase*. In *zilele* și *nopțile friguroase* și *brumoase, se punea* (sau se așternea; v. mai sus) bruma *peste* semănături și peste vii. Frigul prea mare putea *îngheța* plantele; căldura prea mare și seceta prelungită *uscau* plantele, distrugând astfel recoltele. *Lăcustele* nimiceau, *stricau* uneori semănăturile. Florile și fructele se coceau cu cât *trecea* timpul, trecând primăvara și *venind* vara. (Frunzele *se veștejeau* cu cât înainta toamna și *se apropia* iarna). Vara, grâul *înspica*, căpăta *spice*. Când grânele erau *coapte*, aveau *paiele lungi* și spicele *pline*. Atunci venea secerișul [70]).

*plovĕre=clas. pluĕre), **rece** (recens), **friguros** (frigorosus), **călduros** (dela **căldură** *caldura), **a roura** (rorare), **secetos** (dela secetă; v. mai sus), **ploios** (pluviosus), **uscat** dela **a(se)usca** uxsucare), **umed** (humidus). — Despre clima actuală a României v. I. Simionescu, **o. c.**, p. 173 spp. Cam aceeași va fi fost clima pe teritoriul românesc și în evul mediu.

Toate aceste **stări** și **schimbări** ale atmosferei sau timpului, Românii agricultori le prevedeau adesea dinainte, știau să le prevestească și să le cunoască anticipat după **semnele cerului, sborul păsărilor** și alte indicii cunoscute și învățate din adâncă vechime (le cunoșteau și strămoșii Daci; v. Pârvan, **o. c.**, p. 161) [**stare** (dela **a sta** stare), **schimbare** (dela **a(se) schimba** excambiare), **semn** (signum), **cer** (caelum), **sbor** (dela **a sbura** lat. vulg. exvolare), **pasăre** (passerem)].

70) **A(se)coace** (lat. vulg. *cocĕre coquĕre), **a uda** (udare), **apă** (aqua), **a lumina** (luminare), a **încălzi** (dela **cald** cal[i]dus), **rază** (lat. vulg. radia=clas. radius), **umbră** (umbra), **lumină** (lum[i]nina lumen), **a veni** (venire), **a(se)aduna** (adunare), **nor** (v. mai sus), **a(se)acoperi** (acc[o]operire), **a(se)înnegri** (*nigrire), **a(se)întuneca** (in-tunicare), **a cădea** (v. mai sus), **repede** (rapidus), **încet** (lat. vulg. *quetus = clas. quietus), **lung** (longus), **scurt** (lat. vulg. *excurtus), **mare** (marem), **frumos** (formosus), **zi** (dies), **noapte** (noctem) **friguros** (v. nota ant.), **brumos** (brumosus), **a(se)pune** (ponĕre), **peste** (per super; cf. vechile **prespre** și **pespre**), **a în-**

Românii *au secerat* grânele coapte. Secerau cu *secerile*. *Ascuțeau* secerile, coasele și fierul plugurilor cu *cutea*. *Retezau, tăiau* grânețele cu secerile și iarba cu *coasele* (vsl.) [71]).

Au cules. *Strângeau* firele secerate, de grâu și alte cereale, în *mănunchiuri*, în *snopi* (vsl.). Fânul se strângea cu *furca*; tot cu furca se *întorceau*, se *ridicau* și se *cărau* snopii. După facerea snopilor, spicuitorii *spicuiau*, adică *adunau* spicele *rămase* [72]).

Au treierat. Cerealele se treierau, se *băteau* pe *arie*. Ele se treierau și prin *călcare*, cu ajutorul animalelor: cai, boi. Prin treierare (batere, călcare) se *desfăceau*, se *scuturau grăunțele* [73]).

Produsele agricole (grăunțele de cereale, paiele, fructele pomilor, căpățânile de varză, aiu, ceapă, etc.) se transportau (se *duceau*, se *cărau*) acasă în *care* sau în *căruțe*, în *saci* precum și în *sarcini* puse pe spatele animalelor. Agricultorii *încărcau* la câmp carele, sacii, etc. cu grânele secerate și treierate sau cu celelalte produse cosite ori culese, și le *aduceau* acasă, unde le *descărcau*. Locul unde se *țineau*, se *păstrau* cerealele, magazia, încăperea sau hambarul unde erau păstrate grânele, alcătuia un *grânar*. Firește însă că grânele se țineau și în *gropi* (t. trac.)

gheța (in-glaciare), **a usca** (exsucare), **lăcustă** (lat. vulg. lacusta = clas. locusta), **a strica** (extricare), **a trece** (traicĕre), **a veni** (venire), **a(se)vesteji** (dela **vested**; lat. vulg. *vescidus vescus), **a(se)apropia** (appropiare), **a înspica** (spicare), **spic** (spicum), **copt** (coctus), **paiu** (palea), **lung** (v. mai înainte), **plin** (plenum).

71) **A secera** (lat. vulg. sicilare), **secere** (sicilem), **a ascuți** (*exacutire), **cute** (ćotem), **a reteza** (*retundiare), **a tăia** (lat. vulg. taliare).

72) **a culege** (colligĕre), **a strânge** (stringĕre), **mănunchiu** (lat. vulg. manuclus = clas. manipulus), **furcă** (furca), **a întoarce** (intorquĕre), **a ridica** (eradicare), **a căra** (lat. vulg. *carrare), **a spicui** (dela **spic** spicum), **a aduna** (adunare), **a rămânea** (remanere).

73) **A treiera** (tribulare), **a bate** (batt[u]ĕre), **arie** (area), **călcare** (dela **a călca** calcare), **a desface** (disfacĕre), **a scutura** (lat. vulg. excutulare), **grăunț** (*granuceum).

de bucate, așa cum făcuseră și strămoșii Traci [74]) și cum aveau să facă Românii și după întemeierea Principatelor. Legumele și poamele se țineau și în *pătule*. Despre strângerea și adunarea în hambare de către țăranii din Ardeal a recoltei în timpul marei năvăliri a Tătarilor, face amintire Rogerius în *Carmen miserabile, XXXV (quo facto cum essent tempora messium, fruges unanimiter collegerunt, et eas ac stramina et fenum et alia ad horrea congregabant* [75]).

Partea cea mai bună și mai curată a grânelor constituia *lamura* lor. Grânele cu bobul mare, bine desvoltat, se zicea că sunt *mășcate* [76]).

Să vedem mai departe ce făceau cultivatorii pământului cu cerealele și celelalte plante de hrană cultivate. Ei *desfăcau, smicurau, gheorau, desghiocau și desghiorau* diferitele semințe și fructe. *Curățau, curau* sau *scurau* grăunțele de *pleavă* (vsl.), *vânturându-le* cu *vânturătoare* sau cu *lopețile* (vsl.). *Cerneau* grăunțele prin *ciur*. (Făina de asemenea se cernea ; v. mai departe). *Pisau* semințele în *piuă*. *Măcinau* grăunțele în *râșnițe* (vsl.?) sau la *moară*. Nu se poate ști dacă acest termen din urmă designa numai o „moară de mână", o râșniță; e de presupus, și lucrul e confirmat de știri documentare, că erau și clădiri (natural că mai primitiv construite decât în epoca anterioară

74) Despre care v. Pârvan, **Getica,** p. 136, unde citează pe Varro, **Rer. rust.,** I, 57, 2: **quidam granaria habent sub terris speluncas, quas vocant sirus** *σειρούς*, **ut in Cappadocia ac Thracia,** și pe Plinius, **Nat. hist.** Aceste gropi de bucate ne sunt atestate și arheologic la Geți (v. **ibid.,** p. 471—472).

75) Ediția Popa-Lisseanu, **Izvoarele istoriei Românilor,** V, p. 49. — **A duce** (ducĕre), **a căra** (lat. vulg. *carrare), **car** (carrus), **căruță** (*carrucea), **sac** (saccus), **sarcină** (sarcina; termen de origine militară, ca și **bătrân** veteranus, **mire** miles), **a încărca** (incarricare), **a aduce** (adducĕre), **a descărca** (discarricare), **a ține** (tenere), **a păstra** (*parsitare), **grânar** (granarium), **groapă** (cuvânt tracic; v. Candrea, **l. c.;** Capidan **o. c.,** p. 37 și Rosetti, **o. c.,** II, p. 104), **pătul** (patibulum).

76) **Lamură** (lat. vulg. *lamnula, dim. din lam[i]na), **mășcat** (*maccicatus).

sau în cea posterioară) unde se măcina grâul și celelalte cereale. Diploma acordată de regele Ungariei Bela IV cavalerilor Ioaniți la 1247 amintește despre „morile în ființă“ de pe pământul românesc, și anume despre cele din Țara Severinului, cnezatele lui Ioan și Farcaș până la râul Olt și cnezatul voevodului Litovoi [77]). Iată deci cum un document vine să confirme și să dovedească astfel și mai puternic ceeace se putea afirma și fără existența lui, pe baza păstrării cuvântului latin „moară“ [78]). Stăpânul morii și măcinătorul grăunțelor era *morarul*. Plugarii transportau (duceau) sacii cu grâne la moară, ca să le macine morarul. Ei *puneau, îndesau* grânele în saci (tot în saci *țineau, păstrau* [v. mai sus, relativ la grânare] făina). O *măsură* de capacitate pentru lapte, brânză și cereale în trecutul Principatelor Române a fost *găleata*. Ea a fost folosită, desigur, și în evul mediu [79]).

Boabele de grâu, orz, ovăz, etc. se numeau *grăunțe*. Din grăunțe, prin măcinare, se făcea *făină* [80]). Despre modul de transformare mai departe a făinii vom vorbi ceva mai jos [81]).

77) Hurmuzaki, **Doc.**, I 1, p. 250.

78) Pentru diferitele părți ale morii desemnate cu nume latine v. cap. despre industrie al lucrării de față; v. și Candrea, **Dicționarul limbii române** (în **Dicționarul enciclopedic „Cartea Românească“**), tabela „Moara“.

79) **A desfăca** (*disfabicare), **a smicura** (*exmiculare), **a gheora** (glabrare), **a desghioca** (*disglubicare), **a desghiora** (*disgluberare), **a curăța** (dela **curat** colatus sau p. dela **a cura**, despre care v. mai departe), **a cura** (curare), **a scura** (excurare), **a vântura** (lat. vulg. ventulare=clas. ventilare), **vânturătoare** (dela **a vântura**; formațiune mai recentă?), **a cerne** (cernĕre), **ciur** (lat. vulg. cibrum = clas. cribrum), **a pisa** (pi[n]sare), **piuă** (lat. vulg. *pilla *pilula, dim. din „pila“), **a măcina** (lat. vulg. macinare = clas. machinari), **moară** (mola), **morar** (molarius), **a pune** (ponĕre), **a îndesa** (in-de[n]sare), **a ținea și a păstra** (v. mai sus), **măsură** (mensura), **găleată** (lat. vulg. galleta).

80) Notez și termenul **bubotă** „făină de meiu sau porumb“ (și la Aromâni) *bobotta (v. Sacerdoțeanu, **Considerații asupra istoriei Românilor în Evul Mediu**, p. 222).

81) **Grăunte** sau **grăunț** (*granuceum), **făină** (farina).

Pomii fructiferi cunoscuți sau cultivați de Români în evul mediu au fost cel puțin: *cireșul, gutuiul, mărul, nucul, părul, piersicul, prunul* [82]).

O grupă de pomi alcătuia un *pomet*, care, după specia pomilor, se numia și cu numirile speciale de *nucet, prunet, meret, peret*, etc. [83]).

Pomii aveau *rădăcină, trunchiu* (acoperit cu *scoarță), ramuri* [84]), *frunze* sau *foi, flori* și *poame*. Pomii *uscați* nu dădeau roade. Fructele pomilor fructiferi, cunoscute și mâncate de Români în evul mediu, au fost: *cireșele, gutuile, merele, nucile, perele, piersicele, prunele*. Fructele erau *coapte* sau *crude, acre* [85]) sau *dulci* sau *amare, gustoase* sau *sarbede, mari* sau *mici, verzi* sau *putrede* și *viermănoase, bune* sau *rele, zemoase* sau *uscate, tari* sau *moi*. Vara, fructele, ca și celelalte produse agricole, se *coceau*. Vara sau toamna, atunci când ele erau coapte, cultivatorii *strângeau* poamele copacilor. *Se acățau* sau *se cățărau* pe pomi, spre a *culege* poamele; *se urcau, se suiau* sau *se ridicau* [86]) în pomi. Acolo, *rupeau* sau *desprindeau* fructele și le *aruncau* de *sus* din copac *jos* pe pământ, sau le *puneau* în *coș* (vsl.) sau în *poală* (vsl.), sau, în fine, *scuturau* pomii, să *cadă* fructele la pământ. *Adunau* fructele, și făceau din ele și provizii pentru iarnă; proviziile de nuci, alune și alte

82) **Pom** (pomus), **cireș** (lat. vulg. *ceresius), **gutuiu** (lat. vulg. *cotoneus), **măr** (lat. vulg. melus = clas. malus), **nuc** (nux, sau nucus), **păr** (pirus), **piersic** (persicus), **prun** (prunus).

Tot pom fructifer poate fi considerat și **alunul** (abellana „alună"), care creștea însă exclusiv sălbatic. Notez că în macedoromân s'au păstrat cuvintele **căstânu** (= castan) și **căstână** (= castană) castanea (sub formele **căstonu** și **căstonă** acestea s'au păstrat și în meglenit), **bie** (=smochin) ficus (in meglenit **ie**).

83) **Pomet** (pometum), **nucet** (nucetum), **prunet** (prunetum), **meret** (dela măr), **peret** (dela **păr**).

84) Un pom cu multe ramuri e **rămuros** (ramulosus).

85) Fructele acre făceau să se **strepezească (a strepezi** *extorpidire) gura.

86) Și cu **scara** (scala).

fructe, care erau strânse de cu vară pentru iarnă, se chemau *mişini*. Fructele erau mâncate *crude* ori *fierte* [87]).

Totdeauna, Românii au cultivat *legume*. Legumele şi celelalte produse ale grădinăritului, cultivate sau cunoscute de Românii din evul mediu, au fost: *aiul* (= usturoiul), *ceapa, cucurbăta, curechiul* (= varza), *fasolea, faua* (în aromân), *lăptuca, lintea, mazărea* [88]), *mărarul, napul, păstârnacul, pătrunjelul, pepenele, ridichea, varza.* — Rogerius, în al său „Cântec de jale" ne vorbeşte despre prazul, ceapa şi usturoiul din grădinile ţăranilor din Ardeal (adică: Români, Saşi şi Unguri) din vremea invaziei Tătarilor *(porrum, cepe et allia, que in rusticorum remanserant hortis)*, amintind că, în acea vreme de restrişte, oamenii se hrăneau şi cu lobodă (ca şi azi) şi cu rădăcini de mătrăgună *(ceteri malua et cicutarum radicibus utebantur)* [89]). — Legumele erau semănate în *straturi* de-a-lungul

87) **Rădăcină** (radicina), **trunchiu** (truncus), **scoarţă** (lat. vulg. scortea), **ram** (ramus), **frunză** (*frondea), **foaie** (folia), **floare** (florem), **poamă** (poma), **uscat (p. dela a(se)usca** exsucare), **cireaşă** (lat. vulg. *ceresia), **gutuie** (*cotonea), **măr** (lat. vulg. melus = clas. malus), **nucă** (dela **nuc**), **pară** (pira), **piersică** (persica), **prună** (pruna), **copt** (coctus), **crud** (crudus), **acru** (acrus), **dulce** (dulcem), **amar** (amarus), **gustos** (gustosus), **sarbăd** (exalbidus; sau tracic?), **mare** (marem), **mic** (lat. vulg. *miccus), **verde** (lat. vulg. virdem = clas. viridem), **putred** (putridus), **viermănos** (verminosus), **bun** (bonus), **rău** (reus), **zemos** (dela **zeamă** lat. vulg. zema), **uscat** (v. mai înainte), **tare** (talem), **moale** (mollis), **a(se)coace** (lat. vulg. *cocĕre=clas. coquĕre), **a strânge** (stringĕre), **a(se)acăţa** (*accaptiare), **a(se)căţăra** (dela **a(se)acăţa), a culege** (colligĕre), **a(se)urca** (lat. vulg. *oricare orior), **a(se)sui** (subire), **a(se)ridica** (eradicare), **a rupe** (rumpĕre), **a desprinde (des — + prinde** pre[he]ndĕre), **a arunca** (eruncare), **sus** (lat. vulg. susum = clas. sursum), **jos** (deo[r]sum), **a pune** (ponĕre), **a scutura** (lat. vulg. excutulare), **a cădea** (lat. vulg. cadere = clas. cadĕre), **a aduna** (adunare), **mişină** (messionem), **crud** (v. mai sus), **fiert** (p. dela **a fierbe** fervĕre).

88) Varietatea de mazăre numită în dacoromân **năut, nohot** (turc. nohut) se numeşte în macedoromân **ţeăţire** *cicerem. „Mazăre" e termen traco-dacic (v. mai jos).

89) Rogerius, **Carmen miserabile,** XL, ed. Popa-Lisseanu, **o. c.,** V, p. 56.

grădinii (vsl.). Despre grădinile din secolul XIII atestează Rogerius în pasagiul citat mai înainte. Unele din legume erau acăţătcare, se *acăţau* pe diferite obiecte [90]) sau pe pomi. Partea care se mânca dela varză, ceapă şi usturoiu era *căpăţâna*. Urzicile şi usturoiul *usturau* şi *pişcau*. Cultivaorii de legume *mureau* varză, poame şi legume, adică le puneau la conservat în *oţet* (vsl.) ori *saramură;* aceste legume sau poame conservate se numeau *murături*. iar *zeama acră* de murături se numea *moare*. Varza, murăturile şi alte lucruri de ale mâncării se ţineau în *putini* [91]).

Plantele textile, din care se făceau *fire de ţesut pânza* (din care se *cosea îmbrăcămintea)*, au fost *cânepa* şi *inul* [92]).

90) **Strop** se numeşte în macedoromân „o prăjină lungă şi subţire, haragii pe care se acaţă legumele acăţătoare" stroppus, struppus. La Dacoromâni, **parul** (palus) serveşte mai ales pentru legat viţa (v. mai departe).

91) **Legumă** (legumen), **aiu** (al[l]ium), **ceapă** (caepa), **cucurbătă** (cucurbită), **curechiu** (coliculus), **fasole** (faseolus), **fauă** (faba; macedorom.), **lăptucă** (lactuca), **linte** (lentem), **mazăre** (traco-dacic; v. Capidan, **Romanitatea balcanică**, p. 36, Philippide, o. c., II, p. 747 şi Candrea, **l. c.)**, **mărar** (aromân **mărar'u;** tracodacic; comp. alb. **maraj;** v. **ibid.)**, **nap** (napus), **păstârnac** (pastinaca; în edictul lui Diocleţian: parstinaca, citat la N. Iorga, **Istoria Românilor**, II, p. 126, nota 2), **pătrunjel** (probabil petroselinum), **pepene** lat. vulg. *pepinem=clas. peponem), **ridiche** (radicula), **varză** (lat. vulg. *virdia=clas. viridia), **strat** (stratum), **a(se)acăţa** (*accaptiare), **căpăţână** (*capitina), **a ustura** (ustulare), **a pişca** (lat. vulg. *piccicare) **a mura** (*muriare). **saramură** (salismuria), **murătură** (dela **a mura;** v. mai înainte), **zeamă** (lat. vulg. zema) **acru** (acrus), **moare** (muria), **putină** (lat. vulg. *putina).

92) **Fir** (filum), **a ţese** (texĕre), **pânză** (*pandia), **a coase** (lat. vulg. cosĕre clas. consuĕre), **îmbrăcăminte** (dela **a(se)îmbrăca** *imbraccare), **cânepă** (lat. vulg. *canapa = clas. cannabis), **in** (linum). — Nu ştim precis care este vechimea cunoaşterii la noi a **bumbacului** (m.-lat. bombax,-acem; sau din gr.-lat. bombyx, printr'un intermediar *bombacum).

In primele documente de după întemeierea Principatelor, ţesăturile de bumbac sunt amintite ca articol de import (v. Giurescu, **Ist. Rom.**, II, 2, p. 549). In ce priveşte pe Aromâni, e concludent faptul că unul din fruntaşii Românilor din Tesalia din vremea răscoalei acestora dela anul 1066 se numea Grigore **Bumbăcarul** (v. **ibid.**, I, ed. 3, p. 315).

Pe *fânațuri* sau *fânețe* creștea *iarbă*, din care, prin *cosire* (vsl.) și *uscare, se* făcea *fân*, care servea de *nutreț* pentru animale. Din tulpina cerealelor, prin uscare, se făceau *paie*, care se dădeau vitelor să le mănânce; paiele mai serveau și la construirea locuințelor, precum și în industria casnică [93]).

Despre fânețele din Țara Severinului și Oltenia amintește documentul din 1247: *fenetis quoque seu animalium et pecorum suorum pascuis* [94]).

Românii au cunoscut numeroase specii de plante, de *flori*, pe care le-au *văzut* înflorind — mii și mii, neasemănat de frumoase — risipite pe plaiurile munților, pe dealuri, prin poienele codrilor, prin luncile râurilor, prin văi și pe câmpii [95]). Unele din aceste flori vor fi fost probabil și cultivate câteodată, fiind, poate, *semănate* în *straturi*, în *grădină* (vsl.), unde vor fi fost stropite, *udate* ca să *crească* și să *înflorească;* e cert însă că ele au fost cunoscute în vremea aceea aproape exclusiv ca flori *sălbatice* [96]).

Vocabularul românesc posedă o serie foarte lungă de nume de plante de origine latină. Plantele designate cu aceste nume se pot împărți în două categorii: în prima categorie intră acele plante care poartă nume ce vin direct din latinește, adică cuvintele respective au fost cunoscute în mod neîndoios și de Romani și multe din ele s'au aplicat deja de Romani plantelor că-

93) **Fânaț** [sau **fâneață**] (*fenacium), **iarbă** (herba), **a usca** (exsucare), **fân** (fenum), **nutreț** (nutricium), **paiu** (palea).

94) Hurmuzaki, **Doc.,** I 1, p. 250.

95) Despre florile de pe teritoriul României de astăzi v. interesanta operă a lui I. Simionescu, **Flora României,** București, 1939 și prof. Al. Borza, **Die Vegetation und Flora Rumäniens, Cluj, 1931.** Cea mai mare parte din flora sălbatică a României de azi a existat, desigur, și în evul mediu.

96) **Floare** (florem), **a vedea** (videre), **a semăna** (seminare), **strat** stratum), **a uda** (udare), **a crește** (crescĕre), **a înflori** (in-florire), **sălbatic** (silvaticus).

rora ele sunt aplicate și astăzi de Români (natural, schimbate
după legile fonetice ale limbii românești); în categoria a doua
intră plantele care poartă numiri alcătuite din unul sau mai
multe cuvinte românești de origine latină, numiri create însă,
sau aplicate la plantele respective, în majoritatea cazurilor nu-
mai după formarea limbii românești. Cele dintâi au fost cu-
noscute și folosite, în mod cert, în evul mediu; celelalte datea-
ză numai în parte din epoca năvălirilor, o mare parte din ele
fiind aplicate la plantele respective, ori compuse pentru a de-
semna o anumită plantă, numai după întemeierea Principate-
lor, unele chiar foarte de curând, în ultimul secol.

Atrăgând din capul locului atențiunea că nu vom cita aici
plantele textile, cerealele, pomii fructiferi și legumele — pe
care le-am citat mai înainte, — și nici arborii și arbuștii de pă-
dure — pe care-i vom cita mai departe, când vom vorbi des-
pre vânătorie și culegerea fructelor sălbatice, — observăm că
plantele din categoria întâia sunt: *aliorul* sau *ariorul*, *brebe-
neaua*, *bureții* de diferite specii, *calcea*, *caprifoiul*, *cerențelul*,
cicoarea, *cucuta*, *degetarul*, *feriga*, *fragul*, *ghințura*, *iarba*, *iasca*,
iedera, *laurul*, *lăurusca*, *mărăcinele*, *murul*, *mușchiul*, *nalba*,
neghina, *papura*, *pătlagina*, *păducelul*, *purul*, *rărunchiul* sau
rănunchiul, *răsura*, *roiba*, *rugul*, *ruta*, *salvia*, *sănicioara*, *sărpu-
nul*, *scaiul* sau *scaietele* (care poate fi și dacic; v. nota), *socul*,
sorbul, *spinul*, *sugelul*, *sulfina*, *sunătoarea*, *trifoiul*[97]), *țipirigul*
sau *cipirigul*, *urzica*, *vâscul*, *vioara* (de unde: *vioreaua*, *viorica*),
volbura. La acestea trebue adăugate numirile traco-dace: *brân-
dușă*, *brustur*, *coacăz*, *curpen*, *dràcilă*, *mărar*, *spânz*, *zârnă*. Mai
citez aici și numele latinesc de plantă păstrat în dialectul ma-
cedoromân: *păl'ur* (= argalou, porte-chapeau, paliurus acu-
leatus)[98]).

97) Trifoiul dădea un bun **nutreț** (nutricium) pentru vite.

98) **Alior, arior** (aureolus), **brebenea** (cf. lat. verbena), **burete** (lat.
vulg. *boletis = clas. boletus), **calce** (calcem), **caprifoiu** (caprifolium),
cerențel (cerinthe), **cicoare** (*cichoria cichorium), **cucută** (lat. vulg.*
cucuta = clas. cicuta), **degetar** (digitale), **ferigă** (filicem), **frag** (fragum),

Dintre plantele din categoria a doua se pot cita (la cuvintele compuse, dat fiind că acestea sunt extrem de numeroase, am citat numai partea întâia, adică cuvântul de bază): *acul-, albăstrița* (sau *albăstrelele*), *albina, albumeala, amăreala, argințica, aurata, barba-, broasca-* și *broscurița, bulbucii, căldărușa, cămașa-, cânepa-, capul-, căprița, cașul-, cătușa, ceapa-, ciurul-, coada-, cornul-* și *cornișorul, creasta-, crucea-, cucurbețeaua* sau *curcubețica, cuibul-, cununa, cununița, ucpa-* și *cupe, dintele-, doamna-, dulcișorul, fierea-, floarea-* (foarte numeroși compuși, din care cel puțin o parte datează din epoca de care ne ocupăm aici), *foaie- foarfeca-, frunza-, fumul-*, sau *jumărica* sau *fumărița, gălbeneaua, ghiața, grâul-, gușa-, iarba-* (aceeași observație ca la „floarea-"), *in-, inarița, ineața, îngereaua, îngrășătoarea, lăcrămioarele, lăcrămița, laptele-, lemnul-, lim-*

ghințură (gentiana), **iarbă** (herba), **iască** (esca), **iederă** (hedera), **laur** (laurus), **lăuruscă** (labrusca), **mărăcine** (lat. vulg. *marrucina), **mur** (morus), **mușchiu** (*musculus muscus), **nalbă** (malva), **neghină** (*nigellina; în Pliniu, **Hist. Nat.**: nigina; citat la N. Iorga, **Istoria Românilor,** II, p. 126), **papură** (*papura), **pătlagină** (plantaginem), **păducel** (*peducellus), **pur** (porrum), **rărunchiu** sau **rănunchiu** (ranunculus), **răsură** (rosula rosa), **roibă** (rubea), **rug** (rubus), **rută** (ruta), **salvie** (salvia), **sănicioară** (sanicula), **sărpun** (serpullum), **scaiu** sau **scaiete** (probabil *scabiete; pentru forma întâia cf. însă și dacicul σκιαρη, la Tocilescu, **Dacia înainte de Romani,** p. 573, nota 18, iar pentru forma a doua dacicul **sciale,** la **ibid.,** p. 575), **soc** (sabucus), **sorb** (sorbus), **spin** (spinus), **sugel** (sigillum), **sulfină** (*sulfina), **sunătoare** (lat. vulg. [herba] *sanatoria), **trifoiu** (trifolium), **țipirig** sau **cipirig** (cyperus), **urzică** (urtica), **vâsc** (viscum), **vioară** (viola), **volbură** (volvula). — **Brândușă** (vine din tracoiliricul **brand + usa;** v. Sacerdoțeanu, **Considerații asupra istoriei Românilor în Evul Mediu,** p. 213), **brustur** (dac. **riborasta;** v. Tocilescu, **o. c.,** p. 575), **coacăz** (cf. alb. **kokje;** amândouă numirile vin din fondul preroman, adică tracic; v. Al. Rosetti, **o. c.,** II, p. 102 și Candrea. **l. c.), curpen** (cf. alb. **kuljpăr;** aceeași observație ca la numirea anterioară; v. idem, **ibid.,** l. c., și Th. Capidan, **Romanitatea balcanică,** p. 36), **dracilă** (dac. **drocila;** v. Tocilescu, **o. c.,** p. 571—572), **mărar** (cf. alb. **maraj;** v. Al. Rosetti, **o. c.,** II, p. 105 și Capidan, **l. c.), spânz** (v. Candrea, **l. c.), zârnă** (dacicul **-ziarna** sau **-diarna** din **proziarna,** προδιάρνα: v. Giurescu, **Istoria Românilor,** I, ed. 3, p. 106). — **Păliur** (paliurus). — Rosetti, **o. c.,** II, p. 105, consideră și pe **leurdă** ca tracic.

ba-, lingura-, lintea-, lintița, lumânarea, lumânărica-, măciu-
ca-, mama-, mărgeaua, mărgica, mărgeluşa, măsălariul sau
măsălarița, măturica, măturița, meiu-, meişorul, ochiul-, orzul-,
osul-, păiuşul, păltiorul, părul-, perişorul, piciorul-, piedeca sau
piedicuța, poama-, pomuşelul, pomuşoara, porumbarul, porum-
beii, rădăcina-, roua-, ruginarea, ruşulica, rutişorul, săgeata-,
salba-, scânteiuța sau *scânteioara, scorombarul* (cu fructe nu-
mite *scoroambe), secăreaua, sgrăbunțica, somnişorul, somnoroa-*
sa, sora-, steaua- (şi *stelişoara, steiița, steluța), sudoarea-, şoa-*
recele, şoricelul, tămâioara, tămâița, tortelul, tremurătoarea,
trepădătoarea, turta-, țâța-, umbra-, unghia-, untul-, untişorul,
urechea-, varga-, veninarița, vinarița, vindecătoarea, vindecea-
ua, vinerița, vinețeaua, vițelarul, vulturica, zâna, — şi altele
multe[99]).

99) **Țintaura** (din lat. centaurea) e cuvânt cărturăresc, se pare. —
Acul- (dela **ac** acus), **albăstrița** sau **albăstrelele** (dela **albastru** *albas-
ter), **albina** (dela **albină** *alvina). **albumeala** (albumen + suf. — eală),
amăreala (dela **amar** amarus). **argințica** (dela **argint** argentum), au-
rata (dela **aurat** auratus), **barba-** (dela **barbă** barba), **broasca-** şi **bros-
carița** (dela **broască** lat. vulg. *brosca). **bulbuci** (dela **a(se)bulbuca**
*volvicare), **căldăruşa** (dela **căldare** caldaria), **cămaşa-** (dela **cămaşă**
camisia), **cânepa** (dela **cânepă** lat. vulg. *canapa=clas. cannabis, sau
poate dacic), **capul-** (dela **cap** caput), **caprița** (dela **capră** capra), **ca-
şul-** (dela **caş** caseus), **cătuşa** (catta + suf. — uşă), **ceapa-** (dela **ceapă**
caepa), **ciurul-** (dela **ciur** lat. vulg. cibrum = clas. cribrum), **coada-**
(dela **coadă** coda), **cornul-** şi **cornişorul** (dela **corn** cornu), **creasta-**
(dela **creastă,** crista), **crucea-** (dela **cruce** crucem), **cucurbețeaua** sau
cucurbețica (dela **cucurbătă** cucurbita), **cuibul** (dela **cuib** *culbium),
cununa şi **cununița** (dela **cunună** corona), **cupa-** şi **cupe** (dela **cupă**
cuppa), **dintele-** (dela **dinte** dentem), **doamna-** (dela **doamnă** domina),
dulcişorul (dela **dulce** dulcem), **fierea-** (dela **fiere** *fele), **floarea-**
(florem ; numele general al tuturor florilor, aplicat la o parte
din ele), **foaie-** (dela **foaie** folia), **foarfeca-** (dela **foarfeci** forfices),
frunza- (dela **frunză** *frondea), **fumul-** pământului sau **fumărica**
sau **fumărița** (dela **fum** fumus ; cf. însă şi numele ei ştiințific,
a cărui vechime nu o cunosc fumaria [officinalis]), **gălbeneaua**
(dela **galben** galbinus), **ghiața** (dela **ghiață** lat. vulg. gla-
cia = clas. glacies), **grâul-** (dela **grâu** granum), **guşa-** (dela **guşă**

Unele dintre numirile acestea (din a doua categorie, căci cele din categoria întâia au existat toate) au existat, desigur, şi în evul mediu; câteva din ele sunt chiar moştenire dela Ro-

lat. vulg. geusiae), **iarba-** (herba), **in-** şi **inariţa** şi **ineaţa** (dela **in** linum), **ingereaua** (dela **inger** angelus), **ingrăşătoarea** (dela **a ingrăşa** *ingrassiare), **lăcrămioarele** şi **lăcrămiţa** (dela **lacrimă** lacrima), **laptele-** (dela **lapte** lat. vulg. lacte), **lemnul-** (dela **lemn** lignum), **limba-** (dela **limbă** lingua), **lingura-** (dela **lingură** lingula), **lintea-** (dela **linte** lentem), **lintiţa** (tot dela **linte**), **lumânarea** şi **lumânărica-** (dela **lumânare** luminaria), **măciuca-** (dela **măciucă** lat. vulg. *matteuca), **mama-** (pădurii) (dela **mamă** mamma), **mărgeaua, mărgica** şi **mărgeluşa** (dela **mărgea** margella), **măsălariul** sau **măsălariţa** (dela **măsea** maxilla [e întrebuinţat în popor contra durerilor de măsele], sau din lat. maxillarius), **măturica** şi **măturiţa** (dela **mătură** metula), **meiu-** şi **meişorul** (dela **meiu** milium), **ochiul-** (dela **ochiu** oc[u]lus), **orzui-** (dela **orz** hordeum), **osul-** (dela **os** ossum), **păiuşul** (dela **paiu** palea), **păltiorul** (dela **paltin** platanus), **părul-** (dela **păr** pilus), **perişorul** (dela **păr** pirus), **piciorul-** (dela **picior** petiolum), **piedica** sau **piedicuţa** (dela **piedică** pedicam), **poama-** (dela **poamă** poma), **pomuşelul** (dela **pom** pomus), **pomuşoara** (dela **poamă** poma), **porumbarul** şi **porumbeii** (dela **porumb** palumbus), **rădăcina-** (dela **rădăcină** radicina), **roua** (dela **rouă** rorem), **ruginarea** (dela **rugină** *aerugina), **ruşulica** (dela **roşu** roseus), **rutişorul** (dela **rută** ruta), **săgeata-** (dela **săgeată** sagitta), **salba-** (dela **salbă** subalba), **scânteiuţa** sau **scânteioara** (dela **scânteie** scintilla), **scorombarul** (dela **scoroambă**; cf. columba), **secăreaua** (dela **secară** secale), **sgrăbunţica** (dela **sgrăbunţ**, pentru care cf. lat. carbunculus), **somnişorul** şi **somnoroasa** (dela **somn** somnus), **sora-** (dela **soră** soror), **steaua-** şi **stelişoara, steliţa, steluţa** (dela **stea** stella), **sudoarea-** (dela **sudoare** sudorem), **şoarecele** şi **şoricelul** (dela **şoarece** soricem), **tămâioara** şi **tămâiţa** (dela **tămâie** lat. vulg. *thymanea), **tortelul** (dela **tort** tortus), **tremurătoarea** (dela **a tremura** tremulare), **trepădătoarea** (dela **a trepăda** trepidare), **turta-** (dela **turtă** lat. vulg. turta), **ţâţa-** (dela **ţâţă** titia), **umbra-** (dela **umbră** umbra), **unghia-** (dela **unghie** ungula), **untul-** şi **untişorul** (dela **unt** unctum), **urechea-** (dela **ureche** lat. vulg. oricula = clas. auricula), **varga-** (din **vargă** virga), **veninariţa** (dela **venin** venenum), **vinariţa** (dela **vin** vinum), **vindecătoarea** şi **vindeceaua** (dela **a vindeca** vindicare), **vineriţa** (dela **Vineri** Veneris), **vineţeaua** (dela **vânăt** venetus), **viţelarul** (dela **viţel** vitellus), **vulturica** (dela **vultur** vultur), **zâna-** (dela **zână** Diana).

mani. Afirmăm acest lucru bazându-ne pe aflarea în vechile texte latine a unor construcţii sau expresii şi comparaţii asemănătoare. Astfel, pentru *limba-boului* aflăm la Plinius, *Hist. Nat., XXV, 40: Buglossos, boum linguae similis,* iar pentru *ochiul-boului* aflăm la acelaş, *ibid.*, XXV, 42 : *Buthalmos, similis boum oculis* [100]). Câte din aceste expresive numiri compuse de plante nu vor fi fost în uz în chiar epoca de formare a poporului românesc?

Unele din aceste plante erau *veninoase*, conţinând *venin* [101]; multe din ele apoi erau plante medicinale, care serveau la îngrijirea *sănătăţii*, spre a *vindeca*, a face *sănătoşi* [102]) *pe oamenii* care *zăceau* bolnavi de anumite boale, *a alina durerile* şi a face să *treacă* boalele [103]). — Utilizarea lor ca plante medicinale cu anumite rosturi în unele boale era, în ocupaţiunea babelor şi a vracilor, o practică veche, ridicată la un înalt nivel de vechii preoţi-medici, *ἰατρός*-i daci, dela care a rămas, la Dioscoride, Apuleius şi Galienus, un mare număr de nume dace de plante, multe medicinale, ceea ce dovedeşte că ei ajunseseră la o bună cunoaştere a botanicei şi a medicinei, — în forma lor populară, bine înţeles, — lucru dovedit şi de preceptul medical dacic că trebue să ne îngrijim mai mult de suflet, căci nu se poate vindeca trupul fără a vindeca întâi su-

100) Citate la N. Iorga, **Ist. Rom.**, II, p. 127, notele 3 şi 4.

101) Erau şi fructe veninoase; dacă oamenii le mâncau, se puteau **topsăca** sau **topsica** (= învenina, otrăvi) toxicare.

102) In istroromân se află cuvântul **săr** (= sănătos) sanus, iar în macedoromân (după Sextil Puşcariu), sau cel puţin la Macedoromânii din Meţovo (după Pascu şi Nicolaidi), **sân** **sanus**.

103) **Veninos** (venenosus), **venin** (venenum), **sănătate** (sanitatem), **a vindeca** (vindicare), **sănătos** (lat. vulg. *sanitosus), **a zăcea** (jacere), **a alina** (*allenare), **durere** (în vechile texte: **duroare** dolorem), **a trece** (traicĕre). — Dacă termenii **boală** şi **bolnav** sunt slavoni, avem în schimb o lungă serie de nume latineşti de boale şi de alte suferinţe şi defecte fizice: le vom aminti la cap. despre persoană şi familie.

fletul[104]), precept care a fost ridicat la o așa de mare însemnătate în medicina actuală (nil novi sub sole!).

Florile erau *frumoase;* unele flori erau *mici*, altele mai *mari* și *învoalte*[105]).

Părțile unei plante erau, la fel ca la pomi (v. partea despre pomii fructiferi, unde am dat și etimologiile): rădăcina, trunchiul (la plantele mai mari, adică la arbuști), la plantele mai mici *cotorul*, apoi frunzele, florile și poamele adică fructele, acestea din urmă (i. e. fructele) numite și cu numiri speciale la unele plante, cum de ex. *spic* la grâne, *teacă* sau *păstaie* la leguminoase, numele de „poamă" desemnând mai ales fructele pomilor fructiferi și ale viței. Părțile unui fruct erau *miezul, coaja* (vsl.) și *sâmburii*. Unele plante aveau *spini* sau *ghimpi*. Inainte de a se deschide florile și frunzele, plantele dădeau *muguri* (păstaie, sâmburi, ghimpe și mugur sunt termeni traco-dacici)[106]).

Sucurile din florile plantelor veneau să le culeagă, să le *sugă, fluturii* și *albinele*[107]).

Splendide, strălucite și variate erau *culorile* florilor, ierbei și fluturilor, dintre care se pot cita următoarele culori purtând nume latine: *alb, negru, vânăt* sau *albastru, roșu, galben, verde, fumur, arămiu*[108]).

104) Vezi Pârvan, **o. c.**, p. 145; Tocilescu, **o. c.**, p. 562—576; Al. I. Săndulescu, **Religiunea Daco-Geților,** București, 1929, p. 19—21.

105) **Frumos** (formosus), **mic** (lat. vulg. *miccus), **mare** (marem), **învolt** (*involtus).

106) **Parte** (partem), **cotor** (*captorium), **spic** (spicum), **teacă** (theca), **miez** (medius), **spin** (spinus). Despre termenii traco-dacici **sâmbure, ghimpe, mugur** v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 104, 106 și 108, Candrea, **l. c.** și Capidan, **o. c.**, p. 36—37; **păstaie** deasemenea e, probabil, tracic (cf. alb. pistaie). Despre **sâmbure** și Philippide, **o. c.**, II, p. 747.

107) **Suc** (sucus; s'a emis și părerea că ar fi un neologism), **a suge** (sugĕre), **fluture** (*flutulus), **albină** (*alvina).

108) Culoare (neologism)), **alb** (albus), **negru** (nigrum), **vânăt** (venetus), **albastru** (*albaster), **roșu** (roseus), **galben** (galbinus), **verde** (lat. vulg. virdem = clas. viridem), **fumur** (*fumulus fumidus), **arămiu** (dela **aramă**

Din flori şi frunze se făceau şi *cununi*, la *sărbători* sau la *nunţi* [109]).

O ramură a agriculturii, — ramură, credem, destul de răspândită şi în vremea aceea, ca şi în vremile anterioare şi următoare, pe mănosul pământ al Daciei, — era viticultura. Practicată încă din timpul Dacilor [110]), ea a fost şi una din ramurile de agricultură ale Daciei romane [111]) şi s'a practicat neîntrerupt, trecând prin evul mediu şi secolele următoare, până în zilele noastre, bucurându-se şi în prezent de o largă desvoltare pe teritoriul României, în podgoriile numeroase, şi — unele — vestite, de pe dealurile însorite, mai ales de pe acelea din regiunile pericarpatice [112]).

Strugurele purta numele latin de *auă*. Strugurii erau fructele *viţei*, care creştea în *vii*. Cei ce îngrijeau de vie erau *vieri* [113]).

Operaţiunile din care consta tehnica viticolă purtau deasemenea nume latineşti. Vierii *incordau* via, adică *legau* viţa (de pari). Toamna, o *acopereau* cu *pământ*, îngropând-o, ca să nu *îngheţe*, să nu *degere* peste iarnă; Primăvara, o *descope-*

*aramen aeramen; face parte din domeniul străromân, v. Sacerdoţeanu, **o. c.**, p. 222 şi Bogrea, în **Anuarul Inst. de istorie naţională**, III, p. 493, nota 4).

Insuşirea de a fi de o anumită culoare: alb, negru, ş. a. m. d., e numită deasemenea cu cuvinte latine: **albeaţă** (*albitia), **negreaţă** (nigritia) etc. **Albeare** semnifică: lumină, licărire albă (derivă din: alborem).

Dintre numele de culori, în macedoromân s'au păstrat din latină şi termenii: **arus** (= blond, bălan, plăviţ) russus, **mul'u** (= de culoare negricioasă) mulleus, şi **murnu** (= negru ca mura) *morinus.

109) **Cunună** (corona), **sărbătoare** ([dies] servatoria), **nuntă** (nuptiae).

110) Cf. Pârvan, **o. c.**, p. 137—138; Tocilescu, **o. c.**, p. 644, 655; Giurescu, **o. c.**, I, p. 90.

111) V. Vasile Christescu, **Viaţa economică a Daciei Romane**, p. 55-56.

112) V. I. Simionescu, **Ţara Noastră**, p. 359—362.

113) **Auă** (uva), **viţă** (vitea), **vie** (vinea), **vier** (vinearius).

reau de pământ, dându-l deoparte. *Culegeau*[114]) strugurii. *Smulgeau, rupeau* strugurii *copți* de pe trunchiul, *coarda* viței. Ii puneau în *căzi*. *Storceau* strugurii (și prunele la fel) strivindu-i, *călcându-i* (cu *picioarele)* pentru *a scoate*, pentru *a ieși zeama* din ei. Strugurii se călcau în *călcător*. Zeama stoarsă din struguri sau din prune se *strecura* printr'o *țesătură*, prin *ciur* sau prin *sită* (acesta din urmă, termen vsl.), adică prin anumite *strecurători*[115]).

Din zeama de struguri se făcea *must* și *vin*. Mustul era zeama proaspătă și dulce stoarsă de curând din struguri; pentru a se face din must vin, se *lăsa* mustul să *stea*, ca să fermenteze, să *fiarbă*. Soiurile de vinuri se chemau *vinaturi*. Vinul era *acru* sau *dulce*[116]), *vechiu* sau *nou, roșu (negru)* sau *alb*[117]).

114) In macedoromân s'a păstrat cuvântul **agidzmare** (= culesul viilor) *vindiamare, vindemiare.

115) **A incorda** (*inchordare), **a lega** (ligare), **par** (palus), **a acoperi** (acc[o]operire), **pământ** (pavimentum), **a ingheța** (in-glaciare), **a degera** (degelare), **a descoperi** (discoperire), **a culege** (colligĕre), **a smulge** (exmulgĕre), **a rupe** (rumpĕre), **copt** (coctus), **coardă** (chorda), **cadă** (cada; s'a propus și o derivație vsl.), **a stoarce** (lat. vulg. *extorquĕre = clas. extorquēre), **a călca** (calcare), **picior** (petiolum), **a scoate** (lat. vulg. *excotĕre = clas. excutĕre), **a ieși** (exire), **zeamă** (lat. vulg. zema), **călcător** (calcatorium), **a strecura** (stercorare), **țesătură** (dela **a țese** texĕre; cf. și lat. textura), **ciur** (lat. vulg. cibrum = clas. cribrum), **strecurătoare** (dela **a strecura**; v. mai sus).

116) Vinul prost, acru, se chiamă **poașcă** (lat. posca, pusca = oțet). In macedo și meglenoromân s'a păstrat acest cuvânt, sub forma **puscă**, pentru a denumi, ca și în latinește, oțetul.

117) **Must** (mustum), **vin** (vinum), **a lăsa** (laxare), **a sta** (stare), **a fierbe** (fervĕre), **vinaț** (vinaceus), **acru** (acrus), **dulce** (dulce-am), **vechiu** (lat. vulg. veclus = clas. vetulus), **nou** (novus), **roșu** (roseus), **negru** (nigrum), **alb** (albus).

O băutură pe care au cunoscut-o strămoșii noștri și în evul mediu a fost **miedul** (vsl.; preparat din **miere** lat. vulg. *mele = clas. mel), despre care Priscus ne spune, în descrierea drumului său la Huni, că se numea astfel în limba locuitorilor indigeni *ὁ μέδος επιχωρίως καλούμενος*

Vinul se ţinea, se *păstra* în *buţi* sau *butii*. Oamenii *turnau* sau *vărsau* vinul din buţi în *vase* de băut mai mici; *deşertau* vinul din vasele mai mari în cupe (v. mai jos) şi alte vase cu o capacitate mai redusă; *meşteau* (= turnau) vinul în vasele care serveau la băut. Un vas putea fi *plin* sau *deşert*. *Astupau* (şi *destupau)* vasele şi oalele de vin (sau de mâncare) cu diferite *astupători* [118]). Vinul se *bea*. El se bea în *cupe* şi *ulcele* [119]; oamenii *sbeau* sau *sorbeau* şi din *cornul* cu vin; cornurile acestea erau făcute din coarnele animalelor ucise. In legătură cu vinul şi cu viticultura sunt şi termenii : *băutură, udătură, a (se) îmbăta, băutor, beat, beţiv, betós* (= băutor, beţiv, în Ardeal), *beţîc, beţiţ* (= beţiv, odinioară în Banat), *beţiu* (în Oltenia şi Banat) [120]).

citat la Xenopol, **o. c.,** II, p. 22 şi N. Iorga, **Istoria Românilor,** II, p. 186; e vorba de locuitorii din şesul Banatului, Xenopol, **l. c.).** „Mied se bea până târziu în ţările române", zice Xenopol, citând un document din 1653 unde e vorba de 10 poloboace **medu (l. c.).**

118) Dintre acestea, **cepul** are nume latinesc (cippus); termenul **dop** e de origine necunoscută, iar termenul **capac** e de origine turcească; dar e probabil că existau la noi şi în evul mediu diferite lucruri care serveau ca **acoperitori** (dela **a acoperi** acc[o]operire) şi **astupători** (dela **a astupa** *adstuppare) ale vaselor, lucruri cu care se **acopereau** şi **astupau** vasele.

119) In cupe vor fi băut mai ales mai marii: cnezii şi voevozii; în ulcele mai ales poporul de rând. Dar să ne amintim că Istratie Dabija-Vodă, Domnul Moldovei dela 1661—1665, bea mai bucuros din oală de lut decât din cupă sau pahar de cristal ori de argint, zicând că-i mai dulce vinul din ulcică decât din păhar (Neculce, în Kogălniceanu, **Cronicele României,** ediţia 2, II, p. 192).

120) **A păstra** (*parsitare), **bute** sau **butie** (buttis), **a turna** (tornare), **a vărsa** (versare), **vas** (vasum), **a deşerta** (dela **deşert** desertus), **a meşte** (miscere), **plin** (plenus), **deşert** (v. mai înainte), **a astupa** (v. a doua notă mai sus), **a destupa** (op. lui **astupa), astupătoare** (dela **a astupa), a bea** (bibĕre), **cupă (cuppa), ulcea** (*ollicella din olla), **a sbea** (exbibĕre), **a sorbi** (lat. vulg. *sorbire = clas. sorbere), **corn** (cornu), **băutură** (*bibitura), **udătură** (dela **a uda** udare). **a(se)îmbăta** (*imbibitare), **băutor** (dela **a bea), beat** (bibitus), **beţiv** (bibitivus), **betos** (*bibitosus), **beţîc, beţiţ** (*bibiticius), **beţiu** (*bibitivus).

Tot în legătură cu această chestiune trebue să amintim că la Românii medievali a existat fără îndoială obiceiul, aflător și la strămoșii Geți ca și la Românii de astăzi, de a *închina* și *urà* la ospețe, înainte de a bea din cornurile, cupele sau ulcelele cu vin. Cu privire la acest străvechiu obiceiu și la formulele care și acum se întrebuințează cu această ocazie la Români, trebue amintite niște pasagii foarte interesante din corespondența lui Ioniță și a mitropolitului său Vasile cu papa Inocențiu III. La începutul unei scrisori din 1204, Vasile trimite Papei *multe închinăciuni* și *multă sănătate (multas inclinationes et multas sanitates a me Basilio, humili Bulgarorum et Blachorum Primate . . . ;* și, ceva mai departe: *Oramus omnipotentem deum et sanctissimam dei genitricem et beatissimos apostolos Petrum et Paulum, ut cum sanitate et sospitate* (= cu sănătate și bună stare) *inveniat vos scriptum mee humilitatis;* la Hurmuzaki, I 1, p. 49; ambele aceste pasagii au fost scoase în evidență mai întâi de N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 92, unde remarcă cum că și formula întâia ca și cea de-a doua o găsim la noi de-a lungul veacurilor, ambele făcând parte din acele pasagii din corespondența Românilor dela începutul secolului XIII cu Papa, în care o naivitate cu totul „vlahă“ se oglindește). Intr'o scrisoare din acelaș an, Ioniță scrie Papei : *utinam quod scriptum Imperii mei inveniat sanctitatem tuam viventem et degentem cum omni gaudio et ylaritate* (la Theiner : *exultatione ;* = cu toată bucuria și veselia). adăugând că : *Imperium meum per gratiam omnipotentis dei et beatissime dei genitricis, et per intercessiones sanctitatis vestre sanum est multum bene cum omni gaudio et exultatione* (Hurmuzaki, I 1, p. 48). Iar la sfârșitul unei scrisori din 1202, Ioniță urează Papei : *det vobis Dominus multos annos* (Hurm., o. c., p. 3), adică urarea curat românească : Deie-vă Domnul mulți ani ! [121]).

121) **A închina** (inclinare), **a ura** (orare).

Vom descrie acuma cum se preparau diferitele lucruri de *mâncare*, din cereale, legume, etc. [121a]).

Oamenii, — și aceste operațiuni relative la prepararea alimentelor erau, fără îndoială, ca și acum, în sarcina femeilor [122]), — *cerneau* făina. *Turnau* peste făină *apă*. *Frământau aluatul* în *albie* sau în *căpistere*; el se putea frământa și pe *cârpător* [123]). A dospi se zicea *a aveni*, iar aluatul dospit se numea *avenit*. Aluatul *creștea* sau *scădea*; în macedoromân se păstrează pentru aceste noțiuni termenii *asfingu* și *disfingu*. *Intindeau* aluatul. Aluatul se *sogea*, adică i se da prin frământare pe cârpător o formă rotundă. Alteori îl *subțiau*, prefăcându-l într'o *foaie*. Din aluat se făcea *pâne*, *plăcinte* (plăcinta umplută cu varză și alte vegetale se numește *vărzare*), *turtă* (aceasta din aluat nedospit) [124]). Pânea și celelalte produse din aluat se *coceau* la *cuptor* sau în *țest*. Aluaturile coapte se numesc în Ardeal și în Bucovina și *copturi*, prin analogie cu *fripturi*. Din bucățele mici de aluat se făceau, probabil, ca și în prezent, prin fierberea lor în apă ori în lapte, *colărezi* pentru copii. In fine, pânea putea fi *albă* sau *neagră* și putea fi mâncată *caldă* sau *rece* [125]).

121a) **Mâncare** (dela **a mânca;** v. mai departe).

122) Și la Daci, trebile gospodăriei (printre care în primul rând facerea mâncării) stăteau în grija femeilor (v. Pârvan, **o. c.**, p. 135.

123) Cârpătorul servește și pentru tocat carnea sau pentru răsturnat pe el mămăliga; „cârpător" se numește și lopata de lemn lată (de formă rotundă ori dreptunghiulară) cu care se pune pânea în țest.

124) In macedoromân s'a păstrat și cuvântul **afreață** (= „turtă de aluat nedospit coaptă pe cărbuni") africia.

125) Rogerius primește, dela cei ce fugiseră în munți și păduri, din fața Tătarilor năvălitori, la 1241, pâne neagră, coaptă din făină și din coaje de stejar măcinată: **obtulerunt tandem nobis nigrum panem de farina et contritis corticibus quercuum pistum (Carmen miserabile,** XL); ed. Popa-Lisseanu, **o. c.**, V, p. 57; și adaugă mai departe: „nouă însă ni s'a părut mai gustoasă decât orice prăjitură ce am mâncat vreodată": **sed nobis dulcor illius, supra similas, quandocumque per nos comestas suauior uidebatur; l. c.).**

Femeile *tăiau* fructele sau legumele în *bucăți* și le *puneau* în *oale* sau în alte *vase* pe foc, la fiert; *fierbeau* mâncarea în oale, pe foc. Laptele și celelalte mâncări lichide fierbeau în vasele puse la foc până *undau*. Laptele sau smântâna sau alte lucruri se puteau *scoace* la foc; laptele (ori smântâna, etc.) înfierbântat tare pe foc, se zice că e *scopt*. Tot pe foc se *încălzea* ori *încărea* mâncarea [126]).

Pentru ca să se coacă pânea și să fiarbă sau să se încălzească mâncarea, se făcea *foc* în *cuptor* [127]). Focul producea *căldură*; din el ieșea *fum*; pe coșul cuptorului se punea *funingine* sau *stirigie (steregie)*, din care cauză coșul sau locul pe unde ieșea fumul devenea *funinginos*. Făceau focul [128]) astfel; producând *scântei* prin lovirea *pietrelor* cu *amnarele* [129]), *iasca* și, apoi, *surcelele se aprindeau, începeau* să *ardă*, se *așezau*

A cerne (cernĕre), **a turna** (tornare), **apă** (aqua), **a frământa** (*fragmentare, ori fermentare), **aluat** (allevatum), **albie** (*alvea), **căpistere** (capisterium), **cârpător** (crepatorium), **a aveni** (advenire), **avenit** (dela **a aveni**), **a crește** (crescĕre), **a scădea** (lat. vulg. excadere), **asfingu** și **disfingu** (arom.; lat. fingo), **a întinde** (intendĕre), **a soage** (subigĕre), **a subția** (subtiliare), **foaie** (folia), **pâne** (panem), **plăcintă** (placenta), **vărzare** (vir[i]diaria), **turtă** (turta), **a(se)coace** (lat. vulg. *cocĕre coquĕre), **cuptor** (coctorium), **țest** (testum), **coptură** (coptura), **friptură** (*frictura), **colărezi** (collyrida), **alb** (albus), **negru** (nigrum), **cald** (caldus), **rece** (recens).

126) **A tăia** (lat. vulg. taliare), **bucată** (buccata), **a pune** (ponĕre) **oală** (ollam), **vas** (vasum), **a fierbe** (fervĕre), **a unda** (undare), **a (se) scoace** (excoquĕre), **scopt** (excoctus), **a încălzi** (dela **cald** calidus), **încărește** (vb. refl., arhaic; incalescĕre).

127) **Vatră** e cuvânt tracic (v. Capidan, **o. c.**, p. 37; Rosetti, **o. c.**, II, p. 110; Candrea, **l. c.**; Sacerdoțenau, **o. c.**, p. 220—21); comp. alb. **votre, vatrĕ**, sloven, ceh **vatra**, polon **watra** (centrul răspândirii teritoriale a acestui cuvânt este deci România); în slovenă, cehă și polonă cuvântul e împrumutat dela Români (v. Sextil Pușcariu, **Limba română**, I, p. 179), care l-au moștenit, ca și Albanezii, dela Traci. — In macedoromân avem pentru „cuptor" și termenul **furnu** furnus (în meglenit **furnă**).

128) E interesant că expresia **a face focul** se găsește și în glosarii: **facere focum**; v. Heraeus, **Die Spr. des Petronius**, 36, cit. la Ovid Densusianu, **o. c.**, I, p. 190.

129) **A scăpăra** e cuvânt tracic (v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 108).

lemne deasupra, care se aprindeau la rândul lor, se *sufla* în lemne pentru ca să se *aţâţe* focul, şi focul *se încingea, încălzind, fumegând* şi *luminând* cu *flăcările* sau (dacă focul era mare) *văpăile* şi *vâlvorile* sale. Lemnele, arzând, se transformau în *tăciuni*, în *cărbuni*, iar la urmă în *cenuşă* [130]). Când focul nu mai ardea aşa tare, slăbind şi micşorându-se, se zicea că el se *astâmpăra*. Oamenii *stingeau* focul punând peste el cenuşă sau apă, ori îl *lăsau* să se stingă singur. Jăratecul se putea păstra nestins sub *spuză* [131]), adică sub cenuşă fierbinte [132]).

Când le era *foame*, când erau *flămânzi* [133]), oamenii *mâncau* la *masă, se ospătau* [134]) cu *mâncările* gătite de femeile lor [135]) ; când întindeau o masă mai mare, la care chemau şi alţi oameni, *oaspeţi* din afară de familie, dădeau un *ospăţ*. Mâncările gătite, alimentele şi proviziile se numeau *bucate* [136]) ; se mai numeau „bucate" şi grânele sau cerealele. Bucatele şi hrana omului în general alcătuiau *viptul*. Mâncările se mâncau *reci, calde* sau *fierbinţi*. Instrumentele cu care se mânca erau :

130) **Serum** e un termen tracic (v. **ibid., l. c.,** şi Candrea, **l. c.**).

131) In macedoromân s'a păstrat cuvântul **sprună** (= spuză) pruna, contaminat cu „spodium", iar în meglenoromân **spruză** pruna, contam. cu „spodium".

132) **Foc** (focus), **cuptor** (coctorium), **căldură** (*caldura), **fum** (fumus), **funingine** (fuliginem), **stirigie** (lat. vulg. *stiliginea), **funinginos** (fuliginosus), **scântele** (scintilla), **piatră** (petra), **amnar** (a + manuarius). **iască** (esca), **surcea** (refăcut din pluralul **surcele** al singularului **surcel** surcellus, sau din *surcella = surcelus), **a(se)aprinde** (appre[he]ndĕre), **a începe** (incipĕre), **a arde** (ardĕre), **a aşeza** (*assediare), **lemn** (lignum), **deasupra (de + asupra** ad supra), **a sufla** (sufflare), **a aţâţa** (*attitiare), **a(se)încinge** (incendĕre), **a încălzi** (dela **cald** cal[i]dus), **a fumega** (fumigare), **a lumina** (luminare), **flacără** (facula, influenţat de flamma), **văpaie** (lat. vulg. *vapa), **vâlvoare** (*volvorem), **tăciune** (titionem), **cărbune** (carbonem), **cenuşă** (*cinusia), **a(se)astâmpăra** (extemperare). **a stinge** (exstinguĕre), **a lăsa** (laxare), **spuză** (spodium).

133) **Agiun** (= flămând, nemâncat) ieiunus, s'a păstrat în macedoromân.

134) Cf., în macedoromân, **ntric** (= hrănesc) nutrico.

135) **Merinde** (merenda) este mâncarea ce şi-o ia omul la drum.

136) De unde formaţiunile mai nouă: **bucătar, bucătărie.**

cuțitul, lingura, furcuța sau *furculița ;* se bea, după cum am arătat, din *cupă* și din *ulcea* [137]). La *prânz,* oamenii *prânzeau ;* la *cină, cinau.* Femeile *întindeau* sau *puneau* masa. *Gustau* și mâncau din mâncările care puteau avea *gust* mai *bun* sau mai *rău; îmbucau* sau *înfulecau* din bucate ; *mestecau* și *înghițeau* mâncarea. (Copiii *păpau papă).* Cu mâncarea oamenii *se săturau,* devenind *sătui ;* starea în care se află omul sătul se numește *sațiu* [138]). In general, Românii medievali, ca oameni simpli, erau oameni *cumpătați,* cu *cumpăt* la mâncare și băutură ; rigiditatea vremurilor și condițiile economice de atunci nici nu le-ar fi permis să fie altfel [139]).

Spre a completa acest mic tablou culinar, vom mai aminti acum câteva mărunțișuri disparate în legătură cu alimentația. Astfel, o felie sau un fragment de pâne sau de mămăligă formează o *bucată* de pâne ori de mămăligă, sau un *codru* de pâne ori de mămăligă ; termenii erau în uz și pe atunci. Un amănunt însemnat este că femeile *sărau* mâncările, adică puneau *sare* în ele ; dintre mâncări unele numai atunci erau gustoase dacă erau sărate. *Dumicau* sau *dimicau* pânea în zeamă. *Ames-*

137) Cf. în macedoromân și termenul **cățân** (= talger, farfurie) catinus, termen care a existat odinioară și în dacoromân. Ca vase mai mici din care se beau lichidele (apa, laptele) erau: **căpcelele** și **caucele** (**căpcea** *capicella; **càuc** caucus).

138) Omul care mănâncă mult **se imbuibă** (*imbuviare, sau bubio,- ire).

139) **Foame** famem), **flămând** (flammabundus), **a mânca** (lat. vulg. *manicare = clas. manducare), **masă** (mensa), **a(se)ospăta** (lat. vulg. hospitare = clas. hospitari), **mâncare** (dela **a mânca**), **oaspe** (hospes), **ospăț** (hospitium), **bucate** (pl. **dela bucată** bucata, **vipt** (victus), **rece** (recens), **cald** (cal[i]dus), **fierbinte** (ferventem), **cuțit** (*cotitus), **lingură** (lingula), **furcuță** sau **furculiță** (dim. dela **furcă** furca), **cupă** (cuppa), **ulcea** (*ollicella olla), **prânz** (prandium), **a prânzi** (*prandire = clas. prandere), **cină** (coena), **a cina** (coenare), **a intinde** (intendĕre), **a pune** (ponĕre), **a gusta** (gustare), **gust** (gustum), **bun** (bonus), **rău** (reus), **a imbuca** (*imbuccare), **a infulecа** (infollicare), **a mestecа** (masticare), **a inghiți** (ingluttire), **a păpa** (pappare), **papă** (pappa), **a(se)sătura** (saturare), **sătul** (satullus), **sațiu** (sarium; comp. și lat. satiare), **cumpătat** (p. dela **a cumpăta** lat. vulg. *compitare), **cumpăt** (lat. vulg. *compitus).

tecau în mâncare și câte mai multe legume la un loc, adăugând uneori și *carne* [140]). Mâncau și *păsat* (adică sământă de meiu descojită și pisată mare), fiert de obiceiu cu *lapte*. Celor mai cu stare, le va fi dat mâna să *ungă* pânea cu *miere* (cu mierea se *îndulceau* mâncările) sau cu *unt* ori *untură*. Ridichea se mânca și *rasă*. Să amintim și aceea că animalelor de pe lângă casă li se *dădea* să mănânce ceeace *rămânea* dela masă [141]). Lucrurile de-ale mâncării se țineau în *celar* [142]).

Din toate cele precedente rămâne deci ca dovedit și definitiv stabilit adevărul de neclătinat pe care l-am afirmat la început, și anume că una din îndeletnicirile de căpetenie ale Românilor medievali — se poate spune : îndeletnicirea de bază — a fost agricultura.

Dacă această afirmație este adevărată mai cu seamă pentru Dacoromâni, ea se poate aplica, pe o scară mai redusă, și Macedoromânilor, care au fost însă mai ales păstori. In adevăr, după cum ne arată vocabularul aromânesc, Macedoromânii s'au ocupat și ei totdeauna cu agricultura [143]).

140) Despre diferitele mâncări preparate din carne vom vorbi mai departe, la cap. despre creșterea animalelor.

141) Păsărilor li se dădeau să mănânce, afară de **grăunțe** (**grăunț** *granuceum), și **fărâme** de pâne (**fărâmă** e cuvânt tracic; v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 103; etimologia **fărâmă** *farrimen pare improbabilă); în megleno-român avem pentru „fărâmă" cuvântul **nicură** lat. micula.

142) **Bucată** (buccata), **codru** (lat. vulg. quodrum quadrum), **a săra** (salare), **sare** (lat. vulg. sale = clas. sal), **a dumica** sau **dimica** (de-micare), **a amesteca** *ammixticare), **carne** (carnem), **păsat** (pisatum), **lapte** (lat. vulg. lacte), **a unge** (ungĕre), **miere** (lat. vulg. *mele = clas. mel), **a îndulci** (indulcire), **unt** (unctum), **untură** (unctura), **ras** (p. dela **a rade** radĕre), **a da** (dare), **a rămânea** (remanere), **celar** (cellarium).

143) Termenii: **agru** (ager,-rum), **ariiă** (area), **ar** (arol, **sealsir** (sicilo), **triyir** (tribulo), **aratu** „plug" (aratrum; e interesant că acest cuvânt s'a păstrat numai la Macedo- și Meglenoromâni), **vomeră** „fierul lat al plugului" (vomer), **sapă** (sappa), **seațire** (sicilem), **țir** „ciur" (cibrum), **simință** (sementia), **grânu** (granum), **sicară** (secalis), **mel'u** (milium), **ordzu** (hor-

Ca dovezi istorice despre existența agriculturii la Românii Sud-dunăreni din evul mediu, se pot aduce două fapte petrecute la sfârșitul secolului XII, în acea vreme de sbucium și lupte pentru Românii balcanici, — ambele întâmplări relatate de Nicetas Choniates, istoriograful bizantin al epocii, — precum și unul mai vechiu, din secolul XI. Vom pomeni mai întâiu faptul că împăratul Isac Anghelul pune să se dea foc secerișului strâns în snopi de Vlahii răsculați din Haemus și Moesia (e vorba de răscoala Asăneștilor) [144]). Apoi, împăratul Alexios, în expediția din anul 1199 contra lui Hrysos Vlahul, care ocupase cetatea Prosacon din valea Vardarului și o întărise puternic, arde în calea sa secerișuri și ogoare semănate cu grâu de Vlahi [145]). Afară de aceste două întâmplări dela finele secolului XII, se poate menționa aici și un fapt mai vechiu, petrecut la mijlocul secolului XI, la anul 1066, cu prilejul revoltei Românilor din Tesalia contra împăratului bizantin Constantin Duca. Anume, Niculiță, care avea să ia conducerea mișcării, arăta răsculaților că revolta era pornită într'un timp nepotrivit, deoarece (fiind luna Iunie) locuitorii dela câmp *trebuiau să secere* [146]).

Vlahii din Apusul Peninsulei Balcanice s'au ocupat deasemenea și cu agricultura [147]). La fel și cei din Serbia, relativ la

deum), **sk'icu** (spicum), **pal'e** (palea), **săpare** (sappo,-are), **siminare** (semino,-are), **sițirare** (sicilo,-are), **triirare** (tribulo,-are), **măținare** (machino,-are), — servesc ca să ne dovedească aceasta (cf. Th. Capidan, **Aromânii. Dialectul aromân,** București, 1932, p. 34, și acelaș, **Românii nomazi,** Cluj, 1926, p. 32—33).

144) Nicetas Choniates, ed. Gh. Murnu, **Din Nichita Acominatos Honiatul. Traducere a părților privitoare la istoria Asanizilor,** București, 1906, p. 25.

145) **Ibid.,** p. 58.

146) Giurescu, **o. c.,** I, ed. 3, p. 315; **George Murnu, Istoria Românilor din Pind. Vlahia Mare** (980—1259), Buc. 1913, p. 90.

147) V. dovezile la Silviu Dragomir, **Vlahii și Morlacii,** Cluj, 1924, passim și în special p. 69—70. (Valea Cetinei și a Zermanjei erau potrivite și pentru agricultură; litoralul Dalmației deasemenea. Acest litoral alcă-

care se poate cita un pasaj dintr'un hrisov al regelui sârb Uroş Milutin din anul 1300, unde se spune: „Şi cari Vlahi se află sub Sf. Gheorghe să le fie legea Sf. Simeon şi a Sf. Sava, care o ţin Vlahii din Milesevo şi Studenica *şi să aibe a ara o zi de clacă, iar ceiace ară, să şi secere şi să cosească fânul* . . . [148]). Tot aşa şi Românii emigraţi la sfârşitul evului mediu în Polonia [149]), precum şi alţi Români de peste graniţele actuale ale statului românesc, cum erau de ex. Românii Bolohoveni, cari, precum am arătat la începutul expunerii, arau pământul şi cultivau pentru Tătari grâu şi meiu.

In concluzie deci, Românii *de pretutindeni* s'au ocupat *totdeauna* cu agricultura.

tuia posesia oraşelor. Românii aşezaţi în preajma cetăţilor aveau şi pământuri pentru cultivat; ca de ex. Silăneştii din Vidceselo şi cătunarii Nelipicilor. In Croaţia Vlahii aveau şi o categorie de ţărani bine înzestraţi materialiceşte. Expresia „Morlaci seu rustici" (1465) dovedeşte aceasta. Un **Vlah** cu numele **Vigan** Dubravcic avea lângă cetatea Sinj la 1436 o proprietate compusă din pământ, grădini, vii şi fâneţe. Iar Vlahii de pe insula Veglia, din împrejurimile lui Castelmuschio, căpătaseră dela Ivan Frankapan (sec. XV), afară de păşuni, şi pământ arător (zemlje orasce). Despre toate acestea v. S. Dragomir, **l. c.**).

148) Acelaş, **Vlahii din Serbia in sec. XII—XV**, în **Anuarul Inst. de istorie naţională**, I, p. 283.

149) Despre cari v. Dumitru D. Mototolescu, **Ius valachicum în Polonia**, Bucureşti, 1916, passim.-Aceşti imigranţi Români care se conduceau după dreptul românesc **(jus valachicum)** aveau satele lor aşezate în curături **(ex cruda radice; v. o. c.**, p. 13), va să zică erau colonizaţi anume ca să defrişeze pădurile, — făcând astfel loc pentru agricultură şi pentru aşezări de sate, — şi ca să lucreze pământul, din roada căruia aveau să dea dijme proprietarilor (v. **ibid.**, p. 16). In documentele polone se menţionează şi ce dări vor plăti cei ce au plug şi cei ce n'au plug **(ibid.**, p. 19; doc. din 1552).

150) Cu regret trebue să constat că, din lipsă de caractere grafice, unele nume şi cuvinte nu au putut fi tipărite exact (de ex. Vidceselo). Deasemenea, a lipsit semnul folosit în ştiinţa filologică pentru a arăta derivaţia cuvintelor (săgeata), aşa că în locurile unde trebuia pus acest aemn s'a lăsat un mic spaţiu gol.

Banatul românesc în cele dintâi veacuri ale stăpânirii ungureşti
(Epoca Arpadiană 1030—1301)

de Prof. VICTOR MOTOGNA

. Românii şi Maghiarii la începutul veacului al XI-lea.

Am văzut că ţinutul dintre Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi (Banatul de azi), la începutul veacului al XI-lea era stăpânit de Ohtum care a fost învins şi ucis în luptă de către întâiul rege al Ungariei. Sfântul Ştefan a înfiinţat episcopia Cenadului, care cuprindea, mai târziu, cea mai mare parte a Banatului de azi, dar se întindea şi spre Nord dela Mureş, până prin părţile Crişului. E incontestabil că şi aceste părţi din dreapta Mureşului, se aflau, în momentul cuceririi maghiare, sub dominaţiunea lui Ohtum, căci capitala lui *Urbs Morisena* (Cenad) trebuia să aibă o situaţie centrală şi el domina cursul inferior al Mureşului. Afară de aceasta familia *Ajton (Ohtum)* şi *Cenad* poseda proprietăţi şi pe teritoriul judeţului Arad de azi. Pe noi ne interesează însă aceea parte a diecezei de Cenad, care cădea spre Sud de Mureş, căci puţinele izvoare care vorbesc despre provincia noastră, în acele vremi depărtate, au luat fiinţă şi s'au păstrat aproape exclusiv în legătură cu biserica apuseană. Astfel în veacul al XIV-lea, eparhia de Cenad avea în ţinutul dintre Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi 5 din cele 8 arhidiaconate şi anume: de 1. *Cenad*, 2. *Keve* (Torontal), 3. *Timiş*, 4. *Caraş* şi 5. *Severin* (Sebeş). Eparhia Cenadului însă n'a avut sub păstorirea sa, la început, şi Banatul Severinului după

cum mărturiseşte o scrisoare a lui Bela IV din 1238, adresată papei, căruia îi scrie că provincia Severinului vecină cu Bulgaria şi-a sporit populaţia. *Fiindcă însă nu aparţine până acum nici unui episcop*, regele roagă pe Sfântul Părinte să-i dea împuternicirea de a o încorpora, după buna lui chibzuială, la o episcopie oarecare[1]).

De aici rezultă că arhidiaconatele înşirate mai sus, n'au fost organizate cum cred istoricii maghiari, încă în veacul al XI-lea, cu întinderea lor de mai târziu, tocmai fiindcă dominaţiunea ungurească nu s'a putut consolida aici, decât în preajma veacului al XIII-lea. Sfântul Ştefan s'a mulţumit să ia sub stăpânirea sa numai Valea Mureşului, ca să poată asigura transportul nestingherit al sării din Ardeal. Regiunile bănăţene au fost înglobate în regatul unguresc treptat, ca şi Transilvania aflătoare spre Sud dela Mureş. Banatul a rămas, prin v. XI—XII pământ disputat între Unguri, Perenegi, Uzi şi Cumani, iar acţiunea Episcopului de Cenad şi a colaboratorilor săi, călugărilor misionari se petrecea mai mult „in partibus infidelum". Autorii unguri, care s'au ocupat de istoria judeţelor bănăţene susţin că împărţirea ţinutului nostru în comitate regale s'a făcut încă în timpul Sf-tului Ştefan. Fiindcă această problemă e în strânsă legătură cu pătrunderea elementului unguresc în regiunile locuite de Români, e necesar să stăruim mai mult asupra ei. In sprijinul teoriei lor despre înfiinţarea comitatelor bănăţene în epoca primului rege maghiar, ei aduc următoarele 4 argumente principale:

1. Legenda Sf-tului Gerard spune că întâiul Episcop de Cenad, venind în eparhia sa, a vizitat-o, însoţit de 7 preoţi aleşi care aveau demnitatea de arhidiacon. Hartvik scrie despre Sf-tul Ştefan: *„post hec provincias in decem partitus Episcopatus"*. Archidiaconatul Timiş e chiar pomenit cu numele. Aşadară arhidiaconatele existau în veacul al XI-lea, iar în veacul al XIII-lea ele poartă numele comitatelor cu care coincid.

[1]) Fr. Pesty, *A szörényi bánság és Szörény vármegye története*, I. p. 15.

Din această urmează, după istoricii maghiari, că judeţele (comitatele), trebuia să existe înaintea arhidiaconatelor şi deci să fi luat fiinţă în veacul al XI-lea.

Argumentul nu e de loc convingător. Mai întâiu, am arătat că şi existenţa arhidiaconatelor din Banat e problematică pentru v. XI—XII. Dar afară de aceasta, avem cazuri, când s'au înfiinţat arhidiaconate pe teritorii care nu erau organizate în comitate. Aşa d. e. Sf-tul Ladislau a întemeiat Episcopia de Oradea Mare cu 7 arhidiaconate, dintre care o parte au fost cuprinse în noul comitat cu numele *Békés*, iar teritoriul arhidiaconatelor de Kalotaszeg, Köleser şi Homorog au rămas în afara organizaţiilor de comitate regale.

2. Tot aşa de slab e şi al doilea argument. Biografia citată mai sus relatează că la Episcopul Gerard, pe când petrecea în *Morisena*, au venit: „nobili şi nenobili, bogaţi şi săraci, cerând botezul în numele Sf-tei Treimi; pe mulţi îi aduceau la el comiţii regelui." *Unde erau nobili, existau comitate* — zice istoricul ungur T. Botka. Ori, se ştie că, la început, nobilimea nu făcea parte din comitatele regale, iar titlul de *comite* nu-l purtau în aceea epocă, numai şpanii comitatelor. Documentele de mai târziu atestează că şi în fruntea districtelor româneşti din Banat se afla un *Comite.*

3. Regele Ştefan a înfiinţat comitate pretutindeni unde erau prielnice condiţiile municipale şi strategice (scrie I. Szentkláray în istoria judeţului Timiş). Intre Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi, Ungurii au aflat această situaţie favorabilă. Au găsit aici jupele, întocmiri naţionale ale populaţiunii supuse, pe care n'au trebuit, decât să le adapteze aşezămintelor administrative ale poporului maghiar. Aici existau cetăţi de lemn şi alte fortificaţii, unde voevozii adunau şi concentrau pe luptători.

Acest fapt a uşurat mult organizarea comitatelor regale. La aceasta răspundem că, după mărturia documentelor din v. XIV şi XV, jupele grupate în jurul unor cetăţi de pământ n'au fost prefăcute de regii maghiari în comitate, ci au fost lăsate poporului autohton (român), sub forma autonomiei districtelor româneşti, confirmată prin diploma lui Ladislau V, din 1457.

Asupra acestei chestiuni vom mai avea prilejul să revenim în cursul expunerii noastre.

4. S'a mai spus că regele Ştefan I a înfiinţat comitate pretutindeni unde avea întinse domenii regale. Acesta a fost cazul în Banat.

Răspunsul nostru dela p. 3 are valoare şi aici.

Din cele expuse putem constata că nu există nici o dovadă documentară, ba nici argumente de altă natură, care să adevereaşcă punctul de vedere al istoriografiei ungureşti, despre înfiinţarea comitatelor regale din Banat în timpul Sf-tului Ştefan ori sub regii următori, înainte de veacul al XV-lea.

Actele contemporane atestează între Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi existenţa unei autonomii teritoriale româneşti cu norme speciale de administrare, judecată şi de regim al proprietăţii, în districtele valahe. (Vezi articolul nostru din Nr. 1 al Buletinului istoric)

Dar tocmai epoca aceasta, în care străvechile aşezăminte româneşti, în unele părţi au fost distruse cu desăvârşire, iar în altele au fost transformate şi adaptate cerinţelor constituţiei ungare, e acoperită de întunerec. Chiar în Banat, unde vechea autonomie românească s'a păstrat timp mai îndelungat, prin veacul al XV-lea, când documentele sporesc, aşezămintele româneşti ne apar atât de întreţesute cu formele administraţiei ungureşti, încât cercetătorul întâmpină cele mai mari dificultăţi, când încearcă să înlăture scoarţa elementelor străine, ca să construiască structura originală a acelor întocmiri, cum se aflau ele, în momentul când s'a produs cucerirea ungurească.

Iată cum îşi închipuie ştiinţa noastră istorică evoluţia neamului românesc dela părăsirea Daciei, până în epoca, în care apare în lumina documentelor contemporane.

Strărománii, dupăce au fost scoşi de sub tutela Romei imperiale şi au ajuns sub dominaţiunea, mai mult nominală, a Barbarilor care au stăpânit, pe rând, Dacia, (Goţi, Sarmaţi, Huni, Gepizi, Avari) au recăzut în starea primitivă, numită *gentilică*, care se oglindeşte în tezaurul latin al limbii noastre. Nucleul societăţii gentilice era *familia*, al cărei cap era bărba-

tul *(barbatus)*, dar femeia avea un rol mai de frunte, decât în era păgână (cuvântul femeie > fămeia derivă din latinescul *familia)*.

Mai multe familii locuiau într'o așezare, încunjurată de șanțuri, numită sat (din *fossatum)*. Vechii luptători — bătrânii — au fost în mare cinste *(bătrân* > veteranus). Dintre ei își alegea satul un *judecător* sau *județ (judicator, judex)* care era chemat să aplaneze conflictele dintre consăteni, în conformitate cu obiceiul pământului. Aceste norme obișnuelnice se numesc, în documentele de mai târziu *ins valachicum, consuetudo Valahorum* și *ritus Valahiae*. Mai târziu, sub influența Slavilor, numele de *jude* fu înlocuit cu cel de cnez.

In timpul dominațiunii barbarilor, pe lângă atribuția de judecători, mai aveau și pe aceea de a aduna, dela Românii din cnezatul lor, contribuția datorită stăpânitorilor și de a conduce contingentul lor înarmat în oastea regelui barbar.

In vreme de războiu, mai multe cnezate dintr'o regiune își alegeau un conducător al luptătorilor, numit cu un cuvânt slav *voevod*. In timp de pace, cnejii și voevozii, care la început erau aleși și revocabili, judecau și administrau pe Românii din satele încredințate conducerii lor. Indeplinindu-și atribuțiile ei își neglijau propriile interese și de aceia primiau drept răsplată, pe lângă gloabe și anumite taxe și o parte din hotarul satului pe care locuitorii aceluia îl stăpâniau în devălmășie.

Intr'o epocă anterioară cuceririi unguerești și întemeierii principatelor, după părerea noastră, în timpul dominațiunii bulgare, cnejii și voevozii, la început aleși și revocabili s'au făcut proprietari ereditari ai satelor conduse de ei aservind pe covălmașii lor.[1]) Așa a luat ființă, în Sudul și Răsăritul Carpaților, clasa privilegiată a boierimei (*boier* e cuvânt de origine bulgară). In diploma lui Bela IV, dela 1247, avem înfățișată această stare de lucruri, iar boierimea e numită acolo *„maiores terrae"*. Dintre cnejii și voevozii mai cu vază s'au ridicat dom-

[1]) T. At. Stoianovici, *Originele privilegiilor boierești*, în Revista Fundațiilor Regale, 1940 p. 348 și urm.

niile Munteniei şi a Moldovei, iar ceialalţi s'au contopit în sânul nobilimii din cele două ţări.

Aceste întocmiri sociale şi politice la Românii din Ungaria au luat cu totul altă desvoltare, în urma împrejurărilor determinate de stăpânirea străină, cu structura ei feudală. Astfel titlul de *voevod* în concepţia de *„Domn"* (al Munteniei şi al Moldovei) a fost luat de cel mai înalt diregător, care era locţiitorul regelui în Transilvania (erdélyi vajda = voevodul Ardealului).

Instituţia cnejilor şi voevozilor români, care constituiau clasa nobilitară a strămoşilor noştri, supuşi de Unguri, n'a fost desfiinţată de aceştia, ci a fost menţinută şi adaptată la formele constituţionale şi la fazele de desvoltare a statului unguresc.

D. C. Arion [1]) constată următorul important fapt istoric: „A fost o caracteristică a politicei regilor unguri, în organizarea regatului lor de a satisface modul de viaţă deosebită a diverselor popoare, cuprinse în hotarele lui, prin hotărîrea de privilegii respective, ce le confirmă fiecăruia dintre ele dreptul său naţional — regulă scrisă sau datină juridică — ca normă nu numai de regulare a litigiilor de drept privat, ci şi de îndeplinire către stat a îndatoririlor de ordin public — impozite, prestaţii, serviciul militar — precum şi de menţinere a instituţiilor tradiţionale, prin care se efectuau aceste îndatoriri" (o. c. p. 8 şi urm.). In epoca istorică, documentele emanate din cancelaria regală a Ungariei, cunosc la Români trei feluri de cneji: 1. cneji nobili s'au regali, 2. cneji ai castrelor şi 3. cneji comuni.

Vom încerca să reconstruim evoluţia istorică prin care s'a ajuns la această întreită categorisire.

Când au ocupat Ungurii Transilvania şi Banatul, în prima jumătate a veacului al XI-lea, o parte din pământul cucerit a luat-o domnitorul pe seama Coroanei regale, alta a fost rezervată pentru întreţinerea castrelor în jurul cărora au luat fiinţă

[1]) Cnejii Români.

comitatele, iar restul a format, în urma donaţiunilor regale, proprietatea particulară a nobililor (şi a bisericii catolice).

In sensul principiului formulat de d-l C. Arion, regii Ungariei au menţinut la popoarele supuse formele lor tradiţionale de viaţă. Astfel la Românii de pe moşiile Coroanei, regii maghiari au păstrat pe cneji şi pe veovezi cu vechile lor atribuţii de judecători, administratori şi conducători militari, dar au căutat să le legitimeze situaţia lor privilegiată în conformitate cu legile regatului, asimilându-i cu pătura cea mai înrudită lor, ca stare socială şi politică, cu nobilii maghiari, prin confirmarea dreptului de proprietate asupra satului sau satelor conduse, până atunci de ei. De aici încolo dreptul de proprietate recunoscut de rege, îndreptăţi pe cneji şi pe voevozi, după concepţia feudală, să administreze, să judece şi să conducă, la războiu, pe Românii locuitori ai satelor, care formau patrimoniul lor nobiliar. Astfel cnejii şi voevozii români aflători pe proprietăţile Coroanei, au fost ridicaţi în sânul nobilimei maghiare, fiind consideraţi şi numiţi în documente „Kenesii nobiles“ şi „Kenesii regales“.

Actele contemporane ne arată că prin veacul al XIV-lea dreptul românesc *(jus valachicum)* era în plină vigoare atât la aplanarea litigiilor între Români, cât şi la reglementarea raporturilor dintre ei şi stăpânirea ungurească. Donaţiunile iniţiale, precum şi confirmările „novae donationis titulo“ la Români se făceau numai în condiţiile admise de acelaşi drept românesc, aşa cum se obişnuia în cuprinsul districtelor valahe din Banat.

Litigiile iscate în legătură cu proprietăţile Românilor asemenea nu se judecau după legile ungureşti, ci după normele consuetudinare ale dreptului românesc („iuxta ritum volachalem“).

Acestea sunt fapte istorice incontestabile, care nu pot fi explicate în alt chip decât admiţând că Românii erau de veacuri populaţia băştinaşe a Transilvaniei la venirea Ungurilor, ai căror regi au îngăduit popoarelor supuse să se conducă după întocmirile lor străvechi.

Nimic nu desminte mai categoric teoria istoricilor unguri

despre imigrarea în Ardeal a Românilor, ca păstori răsleţi în preajma anului 1200, decât existenţa cnezatelor şi voevodatelor cu dreptul românesc, adeverite prin documentele veacului al XIV-lea. Se ştie că Românii n'au fost chemaţi ori primiţi în Ungaria de „oaspeţi regali", ca Saşii şi totuşi ei apar în cele dintâi acte, trăind în cadrele unei largi autonomii, cu conducătorii şi instituţiile lor proprii, după care erau administraţi, judecaţi şi conduşi la războiu. Nu se poate concepe ca regii maghiari să fi dat, din proprie iniţiativă, unor păstori nomazi, o situaţie atât de excepţională, încât ei să fie ridicaţi la rangul de nobili, fiind dăruiţi cu proprietăţi, nu după legile regatului, ci după normele propriului lor drept românesc.

Instituţia cnejilor şi voevozilor regali, după o strălucită epocă de înflorire în v. XIV—XV, explicabilă prin rolul militar al poporului românesc, în secolul următor a început să decadă, în urma împrejurărilor istorice, pe care le vom analiza mai jos. In Banat însă, autonomia românească s'a menţinut timp mai îndelungat, decât în alte regiuni româneşti. Să vedem acum care a fost origina şi starea cnejilor castreni (castrenses) şi a celor comuni (communes). Soarta acestora oglindeşte procesul prin care neamul românesc din Ardeal şi Banat a început să-şi piardă drepturile sale străvechi, încă din cele dintâi timpuri ce-au urmat după cucerirea ungurească. Autonomia strămoşilor noştri a fost ştirbită din momentul în care a ajuns în conflict cu interesele stăpânitorilor. Am văzut că, după ocupaţia maghiară, regele a lăsat din proprietăţile sale o parte pentru întreţinerea castrelor, care formau nucleul comitatelor ungare. Locuitorii acestui pământ, deţineau proprietăţi sub numele de *jobbagiones castrorum*, în înţelesul vechiu şi bun al cuvântului (*jobbagio* = din neam bun). In schimb ei aveau, faţă de comitele castrului anumite îndatoriri, în primul rând de apărare, alcătuind forţa armată a castrului. Astfel iobagii castrelor, înainte de veacul al XVI-lea, formau o clasă de transiţie între nobilime şi poporul de rând (ignobiles), fiind intitulaţi, în documente „proceres" (fruntaşi). Cnejii şi voevozii români, ajunşi sub stăpânirea castrelor regale s'au numit *castrenses* şi au fost

asimilaţi, în chip firesc, cu *jobbagiones castrorum*, fiind socotiţi de o situaţie inferioară celei deţinute de cnejii regali (nobili).

La început şi *Kenesii castrenses* administrau pe Românii din satele lor, formau scaune de judecată pentru aplanarea litigiilor mărunte şi conduceau contingentele armate sub steagul comitelui castrens. In cursul veacurilor pământului castrelor fu acaparat de nobili, iar cnejii de aici împărtăşiră soarta iobagilor, devenind coloni legaţi de glie (*iobagi*, în sensul rău al cuvântului).

Pe proprietăţile de pământ, care cu prilejul ocupaţiei maghiare, au revenit domnilor de pământ (nobili ori instituţii ale bisericii catolice), aceştia, după concepţia feudală a timpului, erau socotiţi drept administratorii, judecătorii şi conducătorii militari ai poporului supus, faţă de rege, considerat ca proprietarul întregului sol al regatului. Rolul cnezului şi voevodului, care în epoca gentilică şi aici fusese căpetenie a satului, a fost degradat la starea de „*villicus*", un fel de intendent al domnului de pământ, pe seama căruia administra contribuţiile Românilor şi în schimb se bucura de anumite avantagii. Aceşti *Kenesii communes*, pierzând atribuţiile de căpetenii ale satelor şi împărtăşind soarta fraţilor lor despoiaţi de proprietatea de pământ, începând cu veacul al XVI-lea tind a deveni iobagi legaţi de glie, asemenea acelora, pe care ocupaţia ungurească i-a aflat în starea de colonat.

In transformarea clasei suprapuse a neamului nostru pe care am schiţat-o mai sus, a jucat un rol important şi factorul religios. In acele vremi, întreg neamul românesc din Ungaria aparţinea credinţei răsăritene, era deci socotit *schismatic*. Legile regatului prevedeau că schismatici nu pot fi nobili. Angevinii şi urmaşul lor Sigismund cum vom vedea, au luat măsuri contra nobililor de credinţă răsăriteană. Mulţi cneji şi voevozi români, ridicaţi la rangul de nobil şi-au părăsit credinţa strămoşească, trecând la catolicism. Urmaşii acestora deveniră Unguri. Cei care au rămas în legea străbună fură prefăcuţi în iobagi legaţi de glie. Cea mai importantă problemă a istoriei noastre din veacul XIV—XVI o constituie acest proces de uniformizare,

care avu drept rezultat despoierea neamului nostru din Ungaria de pătura lui conducătoare.

Aceasta era, în linii generale, starea neamului nostru în cele dintâi timpuri ale dominaţiunii ungureşti.

Şi în Banat existau, înaintea cuceririi ungureşti, aceleaşi instituţii sociale, ca la Românii din alte regiuni. La ei însă găsim păstrată până la cucerirea turcească, o organizaţie politică mai desvoltată a districtelor, cum am amintit mai sus.

In articolul nostru întitulat „Districtele româneşti" am căutat să desluşim origina acestei instituţii a Românilor bănăţeni. Acolo am văzut că, până în prezent, avem cunoştinţă despre 15 districte, în cuprinsul ţinutului dintre Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi.

Când Sf-tul Ştefan a cucerit Banatul, n'a organizat acest ţinut în comitate regale, ci a lăsat localnicilor (care erau Românii), aşezămintele lor, *jupele* sau confederaţiunile de cneji, numind în fruntea lor pe *spani (span > jupan)*, adecă pe *comiţi, (comites)*. Administraţia însă se făcea de către obştea cnejilor şi nobililor români (Universitas Kenesiorum et nobilium). Mai târziu regii numiau şi pârcălabiii (*castellani)* din fruntea cetăţilor.

Se ştie că dintre cele 15 districte aflătoare între Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi, numai 8 au constituit autonomie teritorială *(unio firmata)* cu întinse privilegii şi libertăţi, recunoscute de regii Ungariei şi confirmate, în 1457, de Ladislau V, prin o diplomă, care ne-a rămas.

Intre timp pe teritoriul care nu era deţinut de cele 8 districte româneşti s'au închegat comitate regale, cu întinderi necunoscute, ca *Timiş, Keve, Haram*. In v. XVI şi XVII, documentele contimporane nu ne îngăduie să putem stabili unde sfârşesc comitatele regale, şi unde încep districtele româneşti care, apoi, în timpul dominaţiunii turceşti încetează să mai fie o realitate, devenind simple reminiscenţe istorice, iar pe ruinele lor iau fiinţă noile comitate: al Caraşului şi Severinului.

O nouă istorie a Banatului deci, trebuie să ţină seamă în rândul întâi, de elementul autohton, Românii şi de instituţiile

acelora, urmărind, în al doilea rând, înfiltrarea străinilor. Istoria politică a Ungurilor ne va sluji numai drept cadru pentru înțelegerea proceselor de evoluție, schițate mai sus.

II. Istoria Banatului românesc în veacul al XI și XII-lea

Dela căderea lui Ohtum până la moartea Sf-tului Ștefan (întâmplată în 1038) a trecut un deceniu. Tot ce știm despre provincia noastră, în acest răstimp, se reduce la știrile păstrate în legenda Sf-tului Gerard.

După întemeierea Episcopiei Cenadului, în Banat a început o aprigă propagandă catolică printre locuitorii care aparțineau, în cea mai mare parte, credinței răsăritene. Legenda vorbește de mulțimea localnicilor, de toate categoriile, care alergau la *Cetatea Morisena*, ca să primească botezul din mâinile Episcopului Gerard (*Confluebant autem ad eum nobiles ac ignobiles, divites et pauperes, postulantes in nomine Trinitatis deificae baptizari. Leg. Gerardi, c. II*). Nu e vorba aici numai de Păgânii, care vor fi fost puțini la număr, ci mai ales de creștinii de rit bizantin.

Biserica orientală era organizată aici în v. XI. Mănăstiri grecești au existat la Horom, Kevevár, Orșova și *Szentgyörgy*.[1]) Despre funcționarea unor mănăstiri de rit grecesc, și după căderea lui Ohtum avem și o știre directă.[2])

Mănăstirile răsăritene au fost distruse de năvălirea Tatarilor, iar pe ruinele lor s'au ridicat abații latine.

Domniile scurte și turburi, care se succedară după moartea Sf-tului Ștefan (Petru I, 1038—1041, Aba Samuil 1041—1044, Petru II, 1044—1046, Andrei I, 1047—1060, Bela I, 1060—1063 și Solomon 1063—1074) n'au lăsat urme adânci în istoria provinciei noastre.

In timpul domniei lui Solomon, *Uzii*, care au ocupat locurile Pecenegilor în câmpia munteană, au năvălit, la 1068,

[1]) Neidentificat.

[2]) Marczali, *A magyar nemzet története* (ed. Szilágyi), v. I, p. 284.

prin pasurile răsăritene în Transilvania şi, după ce au pustiit Valea superioară a Mureşului şi a Someşului, au pătruns prin Poarta Meseşană în Crişana. Se pare că unele cete prădalnice au cutreerat regiunile aflătoare spre Sud dela Mureşul inferior. Când se pregăteau să iasă încărcaţi de prăzi din ţară, Regele însoţit de fraţii săi, Geza şi viteazul Ladislau, i-a luat la goană pe Păgâni. La locul numit *Cserhalom* [1]) (jud. Năsăud) s'a dat o crâncenă bătălie, în care Uzii, fiind înfrânţi cu desăvârşire au pierdut toate prăzile şi prizonierii.

După această dată numele Uzilor dispare de pe scena evenimentelor istorice. Locul lor a fost luat de Cumanii, care la 1070, trecând Niprul şi Nistrul au cuprins şesul muntean, înglobându-l în uriaşul lor imperiu, care se întindea dela gurile Donului până la Dunărea de jos, în imediata vecinătate a Banatului nostru. Acest nou popor turanic a îngrozit, timp de un secol şi jumătate, cu incursiunile sale de jaf, pe Bizantini, Ruşi şi Unguri.

Cumanii au exercitat o puternică influenţă asupra neamului românesc din Sudul şi Răsăritul Carpaţilor. Românii bănăţeni i-au cunoscut, la început, ca barbari năvălitori, care i-au jefuit şi prădat în chip îngrozitor. Mai târziu mulţi dintre Cumani fură colonizaţi în şesul bănăţean, începând un trai aşezat, în relaţiuni paşnice cu strămoşii noştri, despre ce ne-au rămas chiar dovezi scrise din v. XIII, cum vom arăta la timpul său.

Intâia mare năvălire cumană avu loc în 1091.

Impăratul Alexios, văzând că regele maghiar Ladislau e pe cale să pună stăpânire pe Croaţia şi Dalmaţia, a hotărît să asmuţă contra lui pe Cumani. Impăratul bizantin îl chemă în Sudul Dunării, unde-l ajutară să nimicească cu desăvârşire pe Pecenegi, apoi le arătă drumul spre Ungaria. O armată cumană, sub conducerea lui Capolciu, a intrat în Ardeal, în spatele castrelor ungureşti din Valea Mureşului şi a Someşului, iar de aici a pătruns, prin Poarta Mureşană, în Bihor, pe care

[1]) lângă satul Chiraleş.

l-au pustiit îngrozitor. Neîntâmpinând vreo rezistenţă, trecură Tisa şi purtară foc şi sabie în ţinutul dintre Dunăre şi Tisa, în şesul panonic. Incărcaţi de prăzi şi cu un număr mare de prizonieri veniră în Banat, de unde se îndreptară, pe Valea Mureşului şi a Timişului în direcţia oraşelor ardelene.

Regele Ladislau, grăbind din Croaţia cu oastea, a ajuns pe năvălitori între Timiş şi apa numită mai târziu *Poganiş*. Atunci Capolciu şi-a făcut o tabără fortificată, înconjurată de şanţuri, între satele Iklod[1]), Nagyszilas[2]), Buziaş[3]), Nagyköveres[4]) şi Magyar Szakos[5]). In bătălia sângeroasă care s'a desfăşurat aici, Cumanii au fost înfrânţi. Câţi au scăpat cu viaţa, fugiră spre Sud, peste apa Poganişului, dar regele urmărindu-i, îi sili să se predea. Cei care voiră să scape de sclăvie, au trebuit să se boteze creştini.

Armata principală a Cumanilor, care se afla la Dunărea de jos sub conducerea lui Akos, se pregătea să răzbune înfrângerea lui Capolciu dar Ladislau l-a prevenit, înaintând cu trupele sale pe Valea Timişului şi a Cernei până la Orşova, unde a ucis în luptă de doi pe Acoş, iar armata cumană s'a împrăştiat. Ladislau a murit la 1095, fiind urmat la tron de fiul său Coloman Cărturarul până la 1116, iar după acesta domneşte Ştefan II (1116—1131). Fiul şi urmaşul lui Coloman Cărturarul s'a încurcat în războiu cu Impăratul bizantin, iar teatrul luptelor a fost, în bună parte, pământul Banatului, Ioan Comnenul îşi transportă trupele, în 1125, pe Dunăre şi debarcându-le la Palanca de azi, izbuti să bată pe Unguri într'o luptă sângeroasă. Ostilităţile continuară pe teritor bizantin cu noroc schimbăcios, luând sfârşit cu pacea încheiată la 1127. După moartea lui Ştefan II, tronul maghiar a fost ocupat de Bela II cel Orb (1131—1141).

[1]) Icloda
[2]) Silagiu
[3]) Buziaş
[4]) Chevereşul mare
[5]) Sacoşul român.

Cercetările mai noi au dovedit că *Anonymus*, celebrul cronicar al Ungurilor, a fost notarul acestui rege. Prin urmare informaţiile lui despre Banat reoglindesc stări de lucruri de pe la mijlocul veacului al XII-lea. Cronicarul a cunoscut bine drumul ce ducea pe ţărmul stâng al Tisei prin Kanisa, Tcestreg, Bege, până la Titel, apoi prin Panciova, Cheve, Orşova, Haran, până la Bodor şi Branişevaţ. Deaceea amănuntele pe care le scrie Anonimus despre cucerirea ungurească în aceste părţi dau aparenţa adevărului istoric. El scrie că, în timpul lui Arpad, întreg ţinutul dela Mureş până la Horom (Palanca) era stăpânit de Glad, din al cărui neam s'a născut, mulţi ani mai târziu Ohtum, pe care l-a ucis Sunad. Arpad a trimis contra lui Glad pe Zuard, Kadocsa şi Bojta, care trecând Tisa la Kenesna (Canisa), ajunseră la *Sestureg*, unde poposiră, căci nimeni n'a cutezat să se ridice împotriva lor, fiind cuprinşi de mare frică toţi locuitorii acelui ţinut. Dela *Sestureg* au pătruns în regiunea Begue, unde au stat două săptămâni, până s'au supus toţi locuitorii acelei părţi dela Mureş până la Timiş. Lângă apa Timişului, Ungurii bătură pe Glad, care fugi în Cheve, dar cetatea se predete de bună voie. Noi însă ştim că Banatul n'a căzut sub jugul Ungurilor în timpul lui Arpad, ci a fost supus de Sf-tul Ştefan. Pasagiul reprodus e preţios pentru că ne dă relaţiuni geografice referitoare la Banatul veacului al XII-lea.

Mai dovedeşte că în vremea, când a scris Anonymus, în ţinutul dintre Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi, nu era aşezată nici o seminţie din cele venite cu Arpad, nici proprietari maghiari, căci dacă ar fi fost acolo, el n'ar fi întrelăsat să facă amintire.

In răstimpul dela 1141 până la 1172 (Geza II, Ştefan III, Ladislau II, Ştefan IV), a izbucnit din nou duşmănia cu imperiul bizantin, care ameninţa Ungaria cu supunerea. In deosebi cu prilejul marei expediţii a lui Manuil Comnen (1164—1167), Banatul nostru a avut să sufere mult.

In 1172 se urcă în scaunul regal Bela III unul dintre cei mai mari domnitori ai Ungariei. In timpul lui e sigur că Maghiarii şi-au consolidat stăpânirea lor la Dunărea de jos, fortificând Horom, cetatea Kevevara şi Orşova.

Intre 1172—1175 e pomenit, pentru întâia oară, un *comite* de Timişoara, Pancratius, iar în 1203 deţine această funcţiune comitele Poth. Vom arăta mai jos că pomenirea acestor doi comiţi de Timişoară nu dovedeşte existenţa comitatului regal al Timişului.

Regele Emeric, succesorul lui Bela III, care domneşte dela 1196—1204, a închis pe fratele său Andrei în cetatea Cheve.

Cu Andrei II (1205—1235), documentele istorice, referitoare la provincia noastră sporesc.

In Bula de aur dela 1222 se legiferează în înţelesul că funcţia de comite timişan, având sub ascultarea sa mai multe judeţe, este egală în rang cu a voevodului ardelean şi că în acest post nu poate fi numită, decât o persoană vrednică, cu moravuri strălucite.

Acest articol de lege demonstrează că Pancratius dela 1172—5 şi Poth dela 1203 nu erau spani simpli ai unui comitat regal, ci, în calitatea lor de *comes Thimisiensis* aveau sub ascultarea lor, ca reprezentanţi ai puterii regale, nu numai ţinutul dintre Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi, ci şi unele judeţe vecine, cum vom avea prilejul să arătăm, la locul său. Numai aşa se poate explica asimilarea comitelui timişan cu voevodul Transilvaniei, având atribuţii militare, judecătoreşti şi administrative asupra mai multor judeţe.

Invăţatul ungur Frideric Pesty s'a apropiat de adevăr, când a scris: „S'ar putea crede că *comitele timişan* a fost căpitanul suprem al *părţilor de jos* (al ţinutului dintre Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi)"[1]), dar nici el, nici alţi autori maghiari n'au voit să admită că şi după Sf-tul Ştefan acest pământ a rămas provincie autonomă, neînglobată în comitate regale.

Alăturea cu comitele timişan, în veacul al XIII-lea (1233), apare un nou reprezentant al regelui, cu rang identic, *Banul de Severin.*

Crearea acestei importante instituţii, cu rol însemnat şi în istoria Românilor, a fost precedată de următoarele evenimente.

[1]) Pesty Fr., o. c., p. 10.

Regele Andrei II şi-a împărţit regatul în două, lăsând Ardealul şi Banatul sub cârmuirea fiului său Bela, în calitatea de *rege tânăr (rex junior)*. Acesta a început o acţiune energică, prin care a readus la patrimoniul Coroanei moşiile regale, răpite de magnaţii hrăpăreţi. Unul dintre aceştia a fost şi comitele Nicolae Csaky, căruia i-au fost luate unele posesiuni regale din Banat.

Andrei II zălogise dările ţării Ovreilor şi Ismailitenilor, care au stors poporul de jos, aducându-l la sapă de lemn. De aceea primatele de Strigoniu a aruncat anatemă asupra Ungariei, în 1232, fiind ridicată numai în 1235.

In această vreme, la 1233, întâlnim întâia oară, numele unui Ban al Severinului, pe Luca. Documentele care amintesc de Luca, nu vorbesc despre el ca despre unul care ar fi întâiul n această funcţiune. Totuşi întemeierea Banatului de Severin n'a putut avea loc cu mult înainte de 1233. Oltenia de azi, cum se ştie, a stat sub stăpânirea Cumanilor până către sfârşitul veacului al XII-lea. Se crede că dominaţiunea nominală a Ungurilor a pătruns acolo sub Bela III, dar consolidarea stăpânirii ungare s'a făcut numai sub Andrei II[1]). Acest rege a adus, la 1211, în Ţara Bârsei pe Cavalerii Teutoni, care prin vitejie, muncă asiduă şi zel apostolic, nu numai că au asigurat hotarul sudic al Transilvaniei, dar au întins supremaţia regatului ungar în şesul muntean, până în Sudul Moldovei de azi. Cam în acest timp va fi alipit Andrei II la Ungaria regiunea aflătoare spre Apus dela Olt, întemeind aici un *Banat*, cu centrul în cetatea Severinului. Nevoia acestei consolidări militare s'a simţit şi faţă de Bulgaria, căci Ioan II Asan (1218—1241) ridicase imperiul româno-bulgar la culmea puterii sale, manifestându-şi intenţia de a rupe teritorii şi din trupul Ungariei.

Prin instituirea Banatului de Severin, Românii din Banat au ajuns sub acelaşi stăpânitor cu fraţii lor din Oltenia şi astfel legăturile de convieţuire dintre ei au devenit şi mai strânse.

[1]) Homan-Szekfü, *Magyar Történet*, I, p. 448 şi urm.

De altă parte, dominaţiunea maghiară venia asupra strămoşilor noştri însoţită de o primejdie destul de grea.

Ingrijoraţi de agresivitatea sectei Manicheilor, care a pătruns şi la noi, papii dădeau o atenţiune deosebită cuceririlor maghiare dela Dunărea de jos şi promiteau întregul lor sprijin regilor maghiari aceştia obligându-se, în schimb, să nu tolereze schismatici printre supuşii lor.

Bela IV a jurat, în 1234, că va stârpi pe falşii creştini din ţările sale[1]. Se vede ce triste perspective aşteptau pe Români din punctul de vedere al credinţei strămoşeşti, între noile împrejurări politice. Pierderea legii lor răsăritene ar fi atras desfiinţarea lor etnică. Dar asupra Ungariei au venit mari nenorociri, care au impus strămoşilor noştri importantul rol militar de apărători ai hotarelor şi atunci biserica apuseană, sprijinită de puterea lumească, a trebuit să renunţe la prigonirea religioasă a Românilor.

Inainte de a continua firul expunerii noastre vom încerca să delimităm întinderea geografică a Banatului de Severin.

Acest Banat, în forma lui străveche, s'a mărginit, la Sud, cu Dunărea (uneori s'a întins, pentru scurte intervale, şi în dreapta fluviului), la Răsărit cu Oltul, apoi cu coloana Carpaţilor. Intre Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi e greu de stabilit graniţa nordică, care s'a schimbat, în cursul vremilor, de ma multe ori. Atâta e cert că cele 8 districte româneşti s'au aflat dela 1233, sub ascultarea Banului din Severin. In lipsa documentelor azi nu putem şti, care era organizaţia districtelor valahe pe la mijlocul veacului al XIII-lea nici nu putem urmări procesul de ştirbire treptată a autonomiei acelora, prin numirea în fruntea cetăţilor a funcţionarilor regali, (comiţi, pârcălabi) a căror putere a fost mereu sporită, în paguba străvechilor libertăţi ale Românilor.

Din această vreme ne-au rămas, însă, câteva acte care ne arată ofensiva începută de biserica papală pentru convertirea Românilor. Grigore IX îşi exprimă dorinţa, la 1237, ca mulţi-

[1]) Hurm. I, 1, p. 128.

mea neamurilor (*gentium)* din ţara Severinului să fie adusă în sânul bisericii catolice[1]). E vorba, evident, de Români, al căror număr era atât de mare, la 1234, în ţinutul Episcopiei Milcovului.

In anul 1238, Bela IV a proclamat războiu împotriva lui Ioan II Asan, Domnul Bulgariei[2]). Regele Ungariei a rugat pe Papa să-l investească cu puterea de legat al Sf-tului Scaun, ca să aibă, în caz de biruinţă, facultatea de a organiza ţara cucerită, pe seama bisericei catolice. Cu acest prilej aduce la cunoştinţa Sfântului Părinte că Ţara Severinului, învecinată cu Bulgaria, nu aparţine vreunui Episcop şi-l roagă să o anecteze la o eparhie.

Ştirea are pentru noi, o importanţă deosebită. Inexistenţa unei episcopii cu arhidiaconatele sale în Ţara Severinului e o dovadă deplin convingătoare că în Banat zadarnic am căuta comitate regale, chiar pela mijlocul veacului al XIII-lea.

Aceste începuturi de închegare a stăpânirii ungureşti la Dunărea de jos au fost brusc întrerupte de catastrofa năvălirii Tătarilor.

III. Năvălirea Tătarilor şi Banatul românesc*)

In acest capitol nu vom da, privitor la invazia Tătarilor, amănuntele, care pot fi găsite aiurea, ci ne vom mărgini a arăta urmările aceleia pentru istoria neamului nostru, în special a celui din Banat.

Mongolii, năvălind din Asia în Europa, au subjugat principatele ruseşti, apoi au zdrobit pe Cumani la Kalka. O parte a poporului cuman, sub conducerea lui Cuthen, a fugit spre Apus şi a cerut dela Bela IV. loc de aşezare în regatul Ungariei, arătându-se gata să primească botezul creştin. Călugării

[1]) Hurm. I. 1, p. 153.

[2]) Pesty, o. c., p. 14.

*) Bibliografie. Pe lângă izvoarele mai vechi, am utilizat: Homan—Szekfü, *Magyar Történet,* V. I., A. Sacerdoteanu, *Marea invazie tătară şi Sud-Estul european,* Bucureşti, 1933. Juhász C., o. c.

dominicani se bucurară de viitoarea sporire a credincioşilor, iar regele Bela IV spera să câştige în cetele războinice ale Cumanilor buni luptători nu numai contra duşmanilor externi, ci şi împotriva numeroşilor săi adversari din lăuntru. Cuthen şi poporul său s'a botezat înainte de a intra în ţară. Cei 40.000 de Cumani, în afară de femei şi copii primiră sălaşuri pe ambele ţărmuri ale Tisei, în preajma Timişului, Mureşului şi Crişurilor. Astfel evenimentele ce-au urmat, ca o consecinţă a acestei colonizări, s'au petrecut, în bună parte, pe pământul Banatului nostru.

Mulţimea armată de barbari, aşezată în mijlocul unei populaţiuni creştine paşnice şi muncitoare, a provocat turburări în dreptul de proprietate, procese şi depravarea moravurilor. Cei păgubiţi au dus conflictele în faţa regelui, care n'a pedepsit totdeauna după dreptate vinovăţia Cumanilor, ceeace i-a atras supărare şi învinuirea de părtinire din partea vechilor supuşi. Regele, observând greşala ce s'a comis cu aşezarea Cumanilor într'o massă compactă în inima ţării, a dispus să fie împrăştiaţi prin toate judeţele şi să fie puşi sub supravegherea comiţilor. Cu aceasta a atras asupra sa nemulţumirea Cumanilor, iar executarea poruncii regale a adus după sine răspândirea răului în toate regiunile. Certurile pentru pagubele pricinuite s'au înmulţit, iar localnicii se întoarseră cu ura lor, tot mai mult, contra Cumanilor şi a protectorului lor, care era socotit regele. In vreme ce magnaţii maghiari numai cu greu puteau ajunge în faţa Domnitorului, Cumanii aflau uşi deschise la Curte, iar în adunări ocupau locurile de frunte. Zadarnic a căutat Bela IV să-şi justifice atitudinea, zicând că vrea să întărească legea creştină şi puterea armată a ţării, căci n'a aflat credinţă la poporul unguresc. Nenorocirea a fost că Tătarii au întârziat să atace Ungaria doi ani, în care timp situaţia s'a înveninat şi mai mult. Nu e deci mirare că, după spusele lui Rogerius, în popor a prins rădăcini convingerea că Tătarii au trimis înainte pe Cumani, ca să pregătească, prin trădare, calea invaziei.

Hoardele mongole după ce au luat Chievul, la 6 Dec. 1240, înconjurară în semicerc Ungaria, ca apoi, străbătând prin pasu-

rile Carpaţilor, să se îndrepteze cu un atac concentric spre inima ţării.

In vreme ce comandantul suprem, Batu, pătrundea prin pasul Verecke, iar Cadan prin trecătoarea dela Bârgău, Bugec înaintă prin şesul muntean de-alungul Dunării, şi intră pe teritorul Banatului, pela Domaşna[1]).

Armata principală a Tătarilor respinse pe apărătorii pasului Vereczke şi urmărindu-i, avangărzile lor ajunseră în faţa Vaţului şi a Pestei, prin Martie 1241.

Când Creştinii prinseră un Cuman din oastea tătară, nimeni nu se îndoia că Cuthen e trădător. De aceea Ungurii îl tăiară împreună cu mai mulţi însoţitori şi atacară ca pe un duşman oastea cumană, care înainta împotriva Tătarilor. Atunci Cumanii bine înarmaţi, întorcându-se spre Sud pustiiră totul cu fer şi foc şi se pregătiră să iasă din Ungaria.

Intr'aceea, în Banat, Tătarii începuseră opera lor de sălbatică distrugere. Aici nu se afla nici o cetate de seamă, în care populaţia să fi putut afla adăpost. Chiar şi fortificaţiile Cenadului erau slabe. Poporul sărac s'a ascuns prin codrii munţilor şi prin stufurile bălţilor.

Rogerius, în al său *„Carmen miserabile"* povesteşte că Vilhelm comitele de Caraş, împreună cu un mare proprietar din Banat, Nicolae fiul lui Barch (Barzol, nu Boreja cum scrie Rogerius) şi-au adunat cetele lor şi unindu-le cu trupa comitelui de Cenad, au luat în mijlocul lor pe Bulciu, episcopul de Morisena, ca să-l ducă în tabăra regală de lângă Pesta. Dar între Dunăre şi Tisa au căzut în calea Cumanilor ce se retrăgeau spre Sud. In lupta ce avu loc, Creştinii au fost bătuţi, o mare parte ucişi, iar ceilalţi, între care şi Episcopul Bulciu, şi-au mântuit viaţa cu fuga, scăpând îndărăt în stânga râului Tisa. Un număr mic de Cumani a rămas în Banat, dar grosul oştirii lor a eşit din ţară. In 11 Aprilie 1241, oastea maghiară fu nimicită pe câmpia dela *Muhi*, iar regele Bela IV scăpă cu fuga şi nu se opri până pe o mică insulă din Marea Adriatică.

[1]) Vezi izvoarele la I. Sacerdoţeanu, o. c.

Deacum Tătarii se revărsară asupra ţării, ca un potop nestăvilit, distrugând cu o cruzime neînchipuită, tot ce le cădea în cale. Aceeaşi operă de nimicire au săvârşit-o şi în Banat. Canonicul Rogerius ne descrie Cenadul pustiit, pe care l-a văzut cu ochii proprii. Tot el ne povesteşte cum mulţimea locuitorilor, împinşi de foame şi-au părăsit adăposturile la zvonul că vor fi cruţaţi. Intr'adevăr au început un trai comum cu Tătarii, care aveau nevoie de localnici la strângerea recoltei, dar femeile erau ruşinate în faţa părinţilor, soţilor şi a fraţilor. Ţara fu împărţită în districte de c. 1000 sate, având în fruntea districtelor câte un *chan*, pe care Rogerius îi numeşte *canesii*, gândindu-se de sigur la cnejii români. După adunarea recoltei, creştinii fură măcelăriţi în massă.

Prin Februarie 1242 sosi vestea că Marele Chan Octai a murit. Batu ordonă retragerea din Ungaria. Astfel se mântui şi Banatul nostru de hoardele îngrozitoare ale Tătarilor. Bela IV izbuti, prin măsuri energice să restaureze Ungaria. De aceea poporul l-a numit al doilea întemeietor al patriei. Reorganizarea regatului se oglindeşte în mai multe acte, care încep să împrăştie întunerecul ce acoperă începuturile neamului nostru.

IV. Elementul românesc din Banat în lumina documentelor istorice din veacul al XIII-lea

Tătarii nu s'au depărtat definitiv din Europa, căci Batu cu cetele sale s'a aşezat între Nipru şi Ural, având sub suveranitatea sa şi regiunile româneşti din Sudul şi Răsăritul Carpaţilor, dela care culegeau, în fiecare an, tributul. In acest timp Ungaria se mărginea spre ţinuturile tătăreşti prin coloana Carpaţilor şi Olt până la Dunăre.

Aşadară din Banatul Severinului făcea parte, ca înainte de invazia Tătarilor, şi Oltenia de azi.

Bela IV, ca să asigure temeinic hotarul sudic al ţării sale, mai accesibil năvălirilor, hotărî să organizeze apărarea ceva mai spre Răsărit, în Oltenia şi în şesul muntean. El a chemat

la sine pe Cavalerii Ioaniţi (Ospitalieri) şi a încheiat cu Rembald, marele lor Magistru, o convenţie păstrată în cunoscuta diplomă dela 1247, care are o importanţă covârşitoare pentru istoria întregului neam romanesc. [1])

Regele dăruieşte Cavalerilor Ioaniţi „toată ţara Severinului" *(tota terra de Zeurino)*, cu munţii ce se ţin de dânsa şi cu toate celelalte dependenţe, de asemenea cu cnezatele lui Ioan şi Fărcaş, până la Olt, afară de ţara cnezatului lui Litovoi voevod, pe care o lăsăm Românilor, precum au ţinut-o şi până acum; le dăm acestea, păstrând totuşi pentru noi şi urmaşii noştri, jumătate din toate foloasele, veniturile şi slujbele din întreagă Ţara Severinului şi din cnezatele amintite mai sus, ceialaltă jumătate cedând-o ordinului.

Fac excepţie însă bisericile în fiinţă sau care se vor mai clădi în toate ţinuturile amintite mai sus. Din veniturile acestor biserici noi nu ne oprim nimic"[2]).

Foloasele câmpurilor, fânaţelor şi pescăriilor, precum şi ale morilor rămân în întregime cavalerilor.

Românii, cu armata lor, vor fi datori să se ajutore împrumutat cu Ioaniţii, împotriva duşmanilor din afară. Urmează condiţiile sub care regele donează Cavalerilor ţinuturile aflătoare spre Est dela Olt, *aşa numita Cumanie*. Se prevede că, dacă regatul Ungariei ar fi atacat de un inamic din afară, provincia donată va fi obligată să se ridice în ajutorul regelui cu a cincea parte a forţelor sale. Când regele va ataca Bulgaria, Grecia sau Cumania, atunci 3/4 din oamenii purtători de arme vor trebui să plece înainte. Din proprietăţile de pământ cucerite şi din prăzile luate cu aceste prilejuri, ordinul va primi partea sa, în proporţie cu oamenii şi materialul trimis de Cavaleri în războiu.

Regele va aproba măsurile luate de ordin, privitor la libertăţile nobililor şi ale altor locuitori, care ar veni să se aşeze în provincie. Sentinţele de moarte, aduse contra mai

[1]) C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, v. I, p. 351 şi urm.

[2]) Vezi art. nostru; cfr. A. Bunea *Istoria Românilor*, p. 141 şi urm.

marilor ţării (*maiores terrae*) vor putea fi apelate la rege. Ordinul se obligă a prinde armele contra tuturor păgânilor, ori de ce neam ar fi, asemenea şi contra Bulgarilor, iar împotriva altor creştini, numai dacă ar încălca hotarele regatului. In acest caz vor pune la dispoziţia regelui 100 cavaleri înarmaţi. Când un domnitor creştin ar ataca regatul, ordinul va da 50 cavaleri înarmaţi.

Datoria cavalerilor va fi să populeze provincia dăruită, dar nu vor putea primi în ea, fără încuviinţarea regelui, Saşi, Nemţi sau iobagi (*rusticos*) (din Ungaria).

Cum vedem, cea mai mare porţiune a Banatului nostru făcea parte din Ţara Severinului, care în 1247 a fost dăruită Cavalerilor Ioaniţi.

Din cuprinsul diplomei lui Bela al IV-lea se desprind ştiri foarte importante pentru starea Românilor bănăţeni pe la mijlocul veacului al XIII-lea, căci şi pentru ei se potriveşte tot ce ne spune acest document despre Ţara Severinului (din care făceau parte), despre cnezatul lui Litovoi şi voevodatul lui Seneslau, precum şi informaţiunea păstrată în scrisoarea lui Grigore al IX-lea din 1234, privitoare la Românii din Episcopia cumană.

Ţara Severinului cuprindea în sine, pe lângă Oltenia de azi (cu cnezatele lui Ioan şi Fărcaş şi cnezatul lui Litovoi) şi Banatul Severinului între hotarele schiţate mai sus, deci o bună parte din Banatul de azi, care astfel, la 1247 a ajuns în mâinile Cavalerilor Ioaniţi.

Intreagă Ţara Severinului era locuită de Români, popor aşezat, cu o anumită cultură patriarhală, îndeletnicindu-se cu agricultura şi creşterea vitelor. Nimic nu ne îndreptăţeşte să vorbim de un curent de migraţiune spre Nord. Dimpotrivă convenţia dintre rege şi Ioaniţi, opreşte pe aceşti din urmă să primească Saşi, Nemţi şi iobagi (rusticos) care ar veni din Ungaria, ceeace adevereşte un curent de migraţiune spre Sud. In sprijinul acestei afirmaţiuni vine şi scrisoarea papală din 1234, din care aflăm că unii Unguri şi Germani, locuind prin-

tre Români, părăsesc credinţa catolică, făcându-se una cu Valahii.

Strămoşii noştri din Banat, ca şi cei din Sudul Carpaţilor, aveau ogoare, păşuni şi fâneţe. Se rugau lui Dumnezeu în biserici. Aveau o organizaţie ierarhică, în frunte cu vlădici (pe care papa Grigorie IX îl numeşte pseudoepiscopi). Românii din veacul al XIII-lea posedau şi o organizaţie militară *(apparatus bellicus)* şi o clasă privilegiată a *boierilor (maiores terrae).*

E adevărat că diploma din 1247 face deosebire între stătuleţele care alcătuiau Ţara Severinului. Cnezatul lui Litovoi este lăsat Românilor, cum l-au ţinut şi mai înainte, ceeace înseamnă că această ţărişoară românească s'a bucurut de o autonomie largă, ca şi a lui Seneslau din stânga Oltului, din care apoi a răsărit Voevodatul neatârnat al Munteniei. Şi atunci întrebăm: ce motive economice ori politice, ar fi putut împinge pe Românii din Oltenia să migreze spre Apus, în Banatul de sub stăpânirea Ungurilor, unde erau, pentru ei, condiţiuni mai maştere, fiind împovăraţi cu grele îndatoriri de apărători ai graniţelor, aşa cum îi aflăm în documentele veacului al XIV-lea. [1])

Dimpotrivă: Românii bănăţeni, locuitori autohtoni, ameninţă într'o scrisoare dela 1379, că vor pleca în Ţara Românească dacă asupririle nu vor lua sfârşit.

Istoricii noştri nu sunt lămuriţi, cât timp a fost cârmuită Ţara Severinului de ordinul Ioaniţilor.

O scrisoare citată la Fr. Pesty [2]) ne dă putinţa să determinăm mai de aproape data când ei au părăsit aceste regiuni.

In anul 1254, Bela IV se plânge că ţara lui e înconjurată din toate părţile de duşmani. Are ştiri că se pregăteşte o nouă năvălire a Tătarilor, de aceia cere ajutorul Sf-tului Scaun. Mai dăunăzi (ruper) a aşezat pe Cavalerii Ioaniţi la marginea ţării lângă Dunăre, în confiniile Cumanilor şi ale Bulgarilor. Spera

[1]) Document publicat în *Buletinul istoric*, Nr. 1, în anexă.

[2]) Fejér, *Cod. Dipl.* IV, 2, p. 221.

că dacă Sf-tul Părinte va încuviința măsurile luate, credința catolică va înainta ca apa Dunării, spre Marea Constantinopolitană. Deci la 7 ani Cavalerii Ioaniţi se aflau încă în fruntea Țării Severinului.

La 1260 însă când Bulgarii au atacat aceste părţi. In cursul luptelor date nu se mai pomeneşte de ei.

In veacul al XIII-lea, în legătură cu Banatul Severinului au jucat rol însemnat doi bărbaţi *Laurențiu* Voevodul şi fiul acestuia, *Magistrul Laurențiu.*

Actele procesului, care s'a sfârșit cu deposedarea familiei nobile a Românilor din Valea cuprind un punct întunecos, pe care vom căuta să-l alucidăm în cele ce urmează[1]).

La întâia desbatere, care a avut loc în fața curiei regale, cei doi fraţi români, Gheorghe şi Benedict, au produs în susţinerea drepturilor lor, un întâiu document, despre care, în textul latin se spun următoarele:

„... unam privilegialem condam domini Ladislai Oiym Regis Hungarie anno domini Milesimo Ducentesino LXX-mo septimo emanatam... in quibus quidem litteris privilegialibus dicti domini Regis expresse habebatur, quodipse dominus Ladislaus — natis servicys et fidelitatibus Magistri Laurercy, fily Laurency woivode dilecti et fidelis sui, quasdam duas possessiones, Woija et Kereszeg vocatas, jn Comitatu de Sumplio extstentes eidem Magistro Laurencio in proprium dedisset et contulisset".

Cum a ajuns această diplomă în posesia descendenţilor lui Tivan Românul şi de ce o aduc ei în fața Curiei Regale, când e vorba să-şi justifice drepturile asupra proprietăţii Valea[2]).

Iată o întrebare care nu poate fi deslegată decât admiţând o legătură de rudenie între familia lui Tivan Românul şi Voevodul Laurenţiu.

Această încheiere ne duce la altă întrebare: Fost-a Voevodul Laurenţiu de neam român, cum au presupus şi alţi autori?

[1]) Despre acest faimos proces va fi vorba la istoria veacului al XIV-lea.

[2]) *Sumplio,* mai târziu numit de Unguri *Mező-Somlyo,* iar de Români *Şemlac* (Nagyszemlak), cf. Turchánbi, Krassó ször. vm. tört. I. p. 139.

In sprijinul acestei ipoteze noi putem aduce câteva dovezi. In *Liber Dignitariorum* se spune că Magistrul Laurenţiu purta atributul *de Chorna*. Se ştie că familia de *Chorna* era românească. La 1439 regele Albert scrie într'un hrizov al său:

„Cum nos pro fidelitatibus et fidelibus serviciis fidelium nostrorum Michaelis, filii Michaelis *de Charna* et Blasii, filii Zthojan *de eadem Chorna* walachorum nostrorum..." [1])

La sfârşitul acestui articol reproducem în anexă un document, în care se preamăresc faptele vitejeşti ale unui *Magistru Laurenţiu*, care a fost Ban al Severinului (1264).

Impotriva părerii lui Fr. Pesty, noi credem că acesta e identic cu magistrul Laurenţiu, fiul voevodului Laurenţiu, din următoarele consideraţiuni. Magistrul Laurenţiu din 1264, care a liberat Banatul Severinului din mâinile Bulgarilor, purtând mai târziu atributul *„Comes de Kewe" (Kewensis)* şi „Comes de Haram", şi având strânse legături cu aceste regiuni e explicabil să fi obţinut, prin donaţiunea din 1277, satele *Valea şi Kereszeg.*

Despre tatăl său, Voevodul Laurenţiu ştim că a fost omul de încredere al lui Bela IV, care, după invazia Tătarilor i-a dat însărcinarea împreunată cu puteri depline, să meargă în Transilvania ca să adune în sate şi oraşe populaţia refugiată, luând toate măsurile, pe care le va afla de cuviinţă („fidelem nostrum Lawrentum vaivodam post conflictum Tartarorum ad partes Transilvanas misissemus, ut populos nostros recolligeret et ea quae sibi viderentur in terra illa nobis et regno nostro, vice nostra et autoritate ordinaret cfr. Urkb. I, p. 71). Voevodul Laurenţiu care a purtat şi funcţia de *„tavernicus"* pare a fi fost originar din părţile Caraşului. [2])

Ne întoarcem, după aceasta, la documentul din 1264, cu ajutorul căruia vom reconstrui strălucita carieră de arme şi politică a Magistrului Laurenţiu, încadrând-o în istoria vremii, căci, după cele expuse ne credem îndreptăţiţi a-l socoti *Român.*

[1]) Pesty *Szörény vármegye története*, I, p. 24 şi urm.
[2]) I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, II, p, 24.

Cu prilejul năvălirii Tătarilor din anii 1242/1243, Daniel prinţul rusesc din Halici, a trebuit să se închine Marelui Chan, Batu, iar Ratislav, ducele de Cernigov a fugit în Ungaria. Regele Bela IV nu numai că l-a primit cât se poate de ospitalier, dar i-a şi dat în căsătorie pe fiica sa Ana.[1])

La 1245 l-a trimis cu oaste în Galiţia, ca să scoată din scaun pe Daniel, dar fără rezultat. In cursul luptelor ce s'au dat Magistrul Laurenţiu sa distins foarte, fiind greu rănit. Inainte de ce i s'ar fi vindecat această rană, s'a aruncat din nou în luptă, răpunând cu lancea sa pe un boier rutean, iar când calul lui Ratislav a căzut ucis sub stăpânul său, eroul nostru i-a dat propriul său cal, luptând mai departe pedestru şi făcând minuni de vitejie.

Tot aşa de brav s'a purtat Magistrul Laurenţiu şi în războiul care a început cu Austriecii în 1246, când adversarul lui Bela IV, Friderich, a rămas mort pe câmpul de luptă.

Diploma din 1264 relatează că regele, întorcându-se dela asediul cetăţii Olmütz, a văzut cu ochii săi proprii, cum Magistrul Laurenţiu, curajos ca un leu, a încercat să cuprindă o fortificaţie inamică, fiind din nou greu rănit. Aceleaşi fapte glorioase le-a săvârşit la asediul cetăţilor *Parduch, Karcsalag* şi Grünhaus.

Se ştie că aceste lupte au avut loc în războiul care s'a încheiat cu pacea dela 1254.

Diploma din 1264 mai spune că în timpul războiului pe care Bela IV l-a purtat cu *regele Boemiei* (ostilităţile au început în 1260[2]), Bulgarii au ocupat şi au devastat Banatul Severinului. Regele maghiar zadarnic a rugat pe mai mulţi dintre Magnaţi să ia asupră-le apărarea acestui important ţinut de graniţă. Atunci Bela IV a *conferit*, adică a dat lui Laurenţiu Magistrul Banatul Severinului, în deplină stăpânire.

Noul Ban grăbind cu oaste în părţile sudice a biruit pe Bulgari, luându-le toate prăzile, iar dintre ei pe mulţi i-a spân-

[1]) Hómán-Szekfü, *Magyar Történet*, I, p. 569.
[2]) Ibidem, p. 574.

zurat lângă țărmul Dunării. După ce a adus Banatul la vechea lui stare de înflorire, l-a restituit Regelui. La începutul documentului se relatează că Magistrul Laurențiu, când a luat parte la întâile bătălii înșirate mai sus, era încă tânăr (cum adhuc in numero seu collegio iuvenum domus nostrae famam pollentem et nomen duceret gloriosum).

De aici deducem că tatăl, Voevodul Laurențiu, având funcția de tavernicus (vistiernic), fiul a ajuns de copil în anturajul curții regale, bucurându-se de o creștere aleasă.

Având parte de favoarea lui Bela IV, Ștefan V și Ladislau IV Cumanul, Magistrul Laurențiu a fost investit cu importante slujbe. Ban al Severinului figurează în 1263—5, 1270—4, 1279, 1290—1293. Intre timp poartă atributul „Comes de Kewe et de Karassou" și Comes de Doboka. A fost ridicat apoi, la rangul de *„Magister Pincernarum" și „Magister Tavernicorum"*.

Din expunerea noastră despre viața și faptele celor doi Laurențiu, Voevodul și fiul său, Magistrul, se desprind anumite încheieri de mare importanță pentru istoria neamului românesc.

Actele pe care le-am examinat în capitolul precedent ne îngăduie să întrevedem rolul însemnat pe care-l mai jucau încă prin veacul al XIII-lea, unii voevozi români, ca indivizi, adecă oameni de încredere ai regilor sau înalți funcționari regali, dar nu ca șefi ai unor instituții românești, care prin forța lucrurilor încetaseră să mai existe, în forma lor anterioară cuceririi maghiare.

Astfel vedem cum regii din Casa Arpadiană se folosesc de excelentele servicii ale unor voevozi români, dându-le importante însărcinări administrative și de ordin militar. Acesta este cazul Voevodului Laurențiu și al fiului său. Dar înălțarea lor la cele mai înalte slujbe dela Curtea Regală aduce după sine înstrăinarea de neamul din care se trăgeau.

Păstratu-și-au ei legea strămoșească în noua lor situație? Documentele nu o spun, dar lucru ne pare cu putință, cu atât mai vârtos că există dovezi despre aflarea unor sfetnici de credință răsăriteană în chiar consiliul regal al lui Ladislau IV Cumanul.[1])

[1]) Pesty, o. c., p. 342.

Dar urmaşii din a doua şi a treia generaţie, trecând la catolicism, au fost pierduţi pentru neamul românesc.

După moartea lui Bela IV, domni singur ca rege Ştefan V (1270—1272) care având soţie o cumană, Elisabeta, petrecea bucuros în mijlocul Cumanilor, dându-le acestora tot felul de favoruri. In vremea cât a fost rege mai tânăr, sub stăpânirea tatălui său, Ştefan V a domnit peste Ardeal, unde îi era reşedinţa, având, de sigur, în jurul său mulţi Români credincioşi, apărători ai tronului său.

Dela acesta ne-a rămas donaţiunea unor proprietăţi, făcută în Banat, pe seama Comitelui *Parabuch*, despre care se crede că a fost *Cuman*.

Dovezile pe care le vom înşira vor arăta, dacă nu e cazul să revizuim această părere.

Capitlul bisericii din Cenad notifică, cu documentul său din 1300, că Ştefan, fiul lui Parabuch, s'a prezentat şi a declarat, că toate posesiunile moştenite dela tatăl său, pe care acesta le-a câştigat şi le-a cumpărat, aşa cum se spune în hrizovul alăturat al regelui mai tânăr Ştefan V, el (Ştefan, fiul lui *Parabuch*) le dăruieşte lui Ioan şi comitelui Benedict, ginerilor săi. Aceşti doi din urmă poartă atributul *„de Waja"*.

Documentul emanat dela Capitlu de Cenad înserează, din cuvânt în cuvânt, hrizovul din 1266, prin care Ştefan V confirmă lui Parabuch posesiunile dăruite de fiul său, lui Ştefan lui Ioan şi comitelui Benedict de *Waja*.

In actul din 1266, regele Ştefan ne spune că dăruieşte comitelui Parabuch posesiunea Buke [1]), aparţinătoare Castrului Caraş, *Wolter* [2]) şi *Beian* [3]) la Castrul Keve, şi posesiunea Rety [4]) din dependenţa Castrului Timiş. Ii confirmă şi partea din proprietatea numită *Popth* [5]), pe care o posedase, în *comitatul* Timiş Beyran, domn dintre Cumani, din neamul *Borchol*,

[1]) Această localitate n'a putut fi identificată, Turchany p. 96.

[2]) şi [3]) In apropierea castrului Keve.

[4]) Réti, comună pe teritorul jud. Timiş, numită azi

[5]) Popth este comuna românească *Bobda* din jud. Timiş Torontal la 7 km. de gara Cărpiniş.

primită cu donaţia lui Bela IV şi Ştefan V. Acest Beyran vinde lui Parabuch partea sa din Popth cu învoirea celor doi fii şi a mai multor rude, anume: Illan, Iardar, Michi, Chibuk şi Ona, *domni dintre Cumani.* Urmează, apoi, înşirarea altor posesiuni pe care Ştefan V le dăruieşte Comitelui Parabuch.

La începutul hrisovului de donaţiune sunt înşirate meritele Comitelui Parabuch, prin care s'a vrednicit să primească această largă donaţiune regală. Din copilăria regelui a slujit cu credinţă în casa aceluia. A muncit din greu în afaceri mari şi grele ale regatului în Cumania şi a îndeplinit diverse solii în ţară şi în afară de hotarele ei.

Noi credem că şi comitele Parabuch a fost Român. Ioan şi Comitele Benedict de Waja, ginerii lui Ştefan, fiul lui Parabuch în mâna cărora ajung posesiunile dăruite şi confirmate de Ştefan V, erau Români, după cum a dovedit d-l Traian Popa[1]).

In diploma dela 1266, despre Parabuch nu se spune că era *de Cumanis,* aşa cum se precizează despre *Beyran* şi rudele sale. Cu greu ne-am putea închipui, ca Bela IV să fi dat fiului său, în vârstă fragedă, un însoţitor de neam cuman. Tot aşa un Cuman nu putea îndeplini solii în lăuntrul regatului şi în afara hotarelor lui.

Dar chiar dacă Parabuch nu aparţinea neamului nostru, actul din 1300 are o importanţă mare pentru noi, căci ne-a păstrat numele a lor doi nobili români, Ioan şi Benedict de Valea, care aveau proprietăţi în Banat pe la sfârşitul veacului al XIII-lea.

V. Colonizarea Cumanilor în Banat

Puţinele izvoare ce ne-au rămas adeveresc, în chip neîndoielnic, că în veacul al XIII-lea în Banat exista, în număr considerabil, un singur popor, cel românesc. Locuitorii, fireşte, erau rari. Românii au iubit în toate timpurile ţinuturile munţi-

[1]) L. c. Nrul din 23 August.

lor şi ale dealurilor, în văile cărora găsiau adăpost şi condiţii prielnice pentru traiul lor de agricultori şi păstori.

Pe acolo au trăit Geto-Dacii şi colonizarea romană a fost mai intensă.

Partea apuseană cu şesul acoperit de stepe şi mlaştini întinse, n'a atras pe strămoşii noştri, fiind cercetată, în trecerea lor, de barbarii nomazi.

Acest ţinut deşert şi nelocuit s'a oferit, dela sine ca loc de colonizare, când regii maghiari avură nevoie de aşezări statornice pe seama Cumanilor.

Am văzut împrejurările între care aceşti oaspeţi turanici fură primiţi între hotarele Ungariei, în speranţa că ei vor spori numărul creştinilor şi al apărătorilor ţării. Aceste nădejdi nu s'au împlinit. Dimpotrivă, aşezarea Cumanilor, a adus multe şi cumplite nenorociri asupra regatului, sub Ladislau IV, fiul şi urmaşul lui Ştefan V (dela 1272—1290). Fiul cumanei Elisabeta căzu cu totul sub influenţa acelui popor, şi din această pricină fu numit *Cumanul.*

Ajungând la tron în vârsta de 16—17 ani, nu se simţea bine, decât în societatea Cumanilor, ale căror obiceiuri şi le-a însuşit. Barbarii nomazi, bucurându-se de ocrotirea regelui; deveniră şi mai îndrăzneţi. Hoţiile şi jafurile erau la ordinea zilei. La Roma fură trimise plângeri ca acestea: Averile dreptcredincioşilor sunt prădate şi distruse. Libertatea bisericii e călcată în picioare.

Papa Nicolae III a însărcinat, la începutul anului 1279, pe Episcopul de Fermo să restabilească ordinea şi liniştea în Ungaria.

Legatul papal a arătat regelui, care sunt dorinţele Sf-tului scaun. Cumanii să se încreştineze, părăsind practicele lor păgâne şi ascultând de poruncile religiunii creştine. Să nu mai petreacă în corturi, ci să se aşeze statornic, locuind în sate asemenea creştinilor. Să nu jignească, să nu rănească şi să nu omoare pe locuitorii creştini, retrocedând acestora, bisericilor şi mănăstirilor, bunurile însuşite pe nedreptul.

La consfătuirea, care avu loc între Rege şi legatul papal au asistat şi doi şefi cumani, care se obligară, în numele poporului lor, de a se conforma acestor postulate. Ladislau al IV-lea promise că va convoca dieta ţării, care să aprobe aceste hotărîri, făcându-le obligatoare pentru regatul întreg[1]).

Din cele spuse cunoaştem felul de viaţă al Cumanilor, din care un număr considerabil rătăcea şi în ţinutul dintre Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi, pricinuind mari pagube şi suferinţe localnicilor, care erau strămoşii noştri. Românii, fiind aici singurul popor aşezat, produceau cereale cu care se hrăniau şi aceşti nomazi şi din care îşi aduna stăpânirea ungurească veniturile sale.

In Iulie 1279, se ţinu dieta dela Tétény, Căpeteniile Cumanilor jurară în numele poporului că vor împlini toate cererile legatului papal.

Regele a dat aşa numitul *privilegium baptismatis* (1279), în înţelesul căruia 6 triburi cumane aveau să se aşeze statornic între Dunăre şi Tisa, iar al 7-lea între Mureş şi Timiş. Acest ţinut cuprins între Vălcani, Oroslanoş, Nicolaul Mare şi Chichinda a purtat în evul mediu numirea de *Szentelt Szék*. Cumanii l-au luat în stăpânire, în frunte cu căpitanii lor, primind toate proprietăţile nobililor decedaţi fără moştenitori, împreună cu păduri, păşuni şi pescării, rămânând neatinse drepturile bisericilor şi mănăstirilor. Dar rezultatele aşteptate nu s'au produs. Cumanii nu şi-au părăsit credinţa păgână, nici felul lor străbun de traiu. Cum vom vedea, adunătorii dijmelor papale din veacul al XIV-lea n'au aflat nici o parochie catolică în teritoriul cuman, numit *Szentelt Szék*. Prin urmare şi în această epocă Românii au fost aceia care au păstrat în Banat tradiţia civilizaţiei creştine, căci Unguri, nu erau aici, iar rudele lor turanice ameninţau cu distrugere floarea plăpândă a creştinismului.

Poporul cuman, când a înţeles că Palatinul Ungariei se pregăteşte să-i constrângă cu armele la împlinirea obligaţiunilor contractate la Tétény, s'a ridicat sub conducerea lui Oldamur,

[1]) Pauler, II, p. 559.

care i-a venit în ajutor cu călăreţii săi din şesul muntean. Intreg ţinutul dintre Tisa şi Carpaţi fu cuprins de flacăra războiului.

Insuş regele plecă cu oastea împotrivă şi-i lovi la Hód (aproape de localitatea Temesszéczány)[1]), zdrobindu-i cu desăvârşire. Câţi au scăpat cu viaţa, fugiră prin Banatul Severinului spre Cumania. Din cei prinşi o parte primi botezul, dar numai peste 100 ani deveniră creştini.

Ca să-i înspăimânte, Ladislau IV cutreeră, în fruntea oştirii sale, Cumania şi Banatul Severinului.

După aceasta, regele şi-a continuat viaţa sa destrăbălată, în mijlocul Cumanilor.

In 1285, Tătarii invadează din nou Sudul Ungariei (cu Banatul). Cetăţile, având garnizoane mici, nu putură rezista. Regele cu luptătorii săi le-a eşit în cale, dar Barbarii, la porunca şefilor, au părăsit ţara, înainte de a da ochii cu Ungurii. Ladislau, pe care îl aflăm în cetatea Keve, la mijlocul lui August 1285, s'a întors la traiul său imoral din trecut. Când mai mulţi oligarbi se ridicară cu armele, în 1290, el petrecu câteva luni în provincia noastră. Această îndelungată vizită nu a adus nici un bine locuitorilor din Banat, fiind de sigur, foarte costisitoare pentru ei.

In 10 Iulie 1290 l-a ajuns soartea, fiind ucis de un Cuman în Körösszeg.

In timpul acestei domnii sbuciumate avu loc un eveniment de o importanţă covârşitoare pentru istoria neamului nostru, în legătură cu Banatul după cum cred unii cercetători.

In preajma anului 1273[2]), Voevodul Litovoi (probabil identic cu Litovoi din diploma dela 1247), a ocupat o parte din teritoriul regal, pe care cu toate insistenţele Ungurilor, n'a retrocedat-o. Magistrul Gheorghe, fiul lui Simeon, a fost trimis cu oaste contra lui Litovoi pe care l-a învins şi ucis în luptă, iar fratele acestuia, Barbat, a trebuit să se răscumpere cu o mare sumă de bani.

[1]) Seceani.

[2]) C. C. Giurescu, o. c., p. 958.

Istoricul A. Bunea socotea că teritorul, care a fost cauza războiului, aparţinea Banatului de Severin.

Din timpul domniei celui din urmă rege din casa arpadiană, Andrei III (1290—1309), s'a păstrat un singur act mai important, care priveşte clasa privilegiată a Românilor din Ungaria, pe nobilii valahi. E vorba de o adunare generală pe care regele o ţine la Alba-Iulia „cum universis, nobilibus Saxonibus, Syculis et Olahis in partibus Transsylvanis". „Prin urmare exista o întreagă categorie de nobili români pe care actul îi pune în aceeaşi linie cu nobilii saşi şi secui"[1]).

Pentru cei care consideră cuvântul *nobilibus* ca substantiv şi traduc pasagiul: „cu nobilii (unguri), cu Saşii, Secui şi Valahii", tăgăduind existenţa unei nobilimi de naţionalitate română, vom cita documentul din 1439[2]) în care se pot ceti următoarele;

„Sub quibusque ceteri eis fideles walahij nobiles parcium illarum possessiones suas atque bona tenere et possidere consueverunt . . ."

Deci: în Banat, la aceea dată, încă mai existau nobili *români*, care deţineau bunuri şi proprietăţi, după norme speciale.

ANEXĂ: 1264

Bela Dei gratia, Hungariae, Dalmaţiae, Croatiae, Ramae, Galliciae, Lodomeriae, Cumaniaegue Rex. Omnibus praesens scriptum inspecturis, salutem in omnium Salvatore. Status regii consideratio speculativa, providae deliberationis statera (pensans) merita singulorum, illos praecipue tenetur extollere favoris regii praemio potiori, qui a primaevis pueritiae suae temporibus iu domo regiae Celsitudinis sicut aetatis, sic et virtutum meruere recipere incrementa et quodam modo per gradus gratuitae devotionis conscendentes pro coronae regalis honore, se variis exponere periculorum generibus mullatenus formidarunt.

Considerantes itaque inter virtuosos virtute eximia, et in constantium numero potissima constantia Magistrum Liauren-

[1]) C. C. Guirescu o. c., p. 294.

[2]) Pesty, o. c., v. III, p. 36.

ţium, aulae nostrae iudicem et rectorem, Comitem Musuniensem, virum utique nobilem, refulgere; nimirum cum nostrae menti indelebilis sinceritatis suae impresso, quodum singulari stigmate se offerat et componat, cogimur nou inmerito magnificis ipsius gestis recensitis, quae diversis necessitatibus urgentibus, pro reguo et regali corona exercuit ad perpetuam gestorum memoriam, ne successivi obscurentur rubigine temporis, ipsius servitia narrare. Et licet prolixum esset eadem prae multitudine per singula recitare ut tamen ea, quae nec aemula lividitas, nec livida aemulatio celare posset, per nos non celentur, qui sicut ad vindictam malorum, sic ad laudem bonorum regium diadema noscimur assecuti, servitia, quae praesentibus paulo, inferius annectentur, exprimi iussimus, nominatim. Primo siquidem, cum adhuc in numero seu collegio iuvenum domus nostrae famam pollentem et nomen duceret gloriosum, ipsum cum charissimo Genero nostro Ratislao, Duce Galliciae în partibus Russiae cum ceteris regni nostri Magnatibus, duximus transmittendum, qui sub Castro Iroszlo Ruthenis quam plurimis, in perniciem ipsius generi nostri exeuntibus de eodem, et armatam in expeditionem nostram dirigentibus aciem, zelo devotae fidelitatis armatus, volens potius post mortem vivere per famae gloriam, quam tergum hostilitati huiusmode vertere, se obiecit, ubi transfosso hostili lancea crure suo exstitit lethaliter vulneratus; deinde cicatrice sui vulneris nondum obducta, cum Daniel Ruthenorum Rex ad campestre proelium contra ipsum nostrum generum prodiisset, strenuitas eiusdem Magistri Laurentii desidiae obscuritatem abhorrens, in lucem prodiit probitatis et singulariter hostili se immiscens aciei, quemdam de Rusciae baronibus impulsu deiecit lanceali, quem supradictus gener noster fecit capite detruncari; in quo conflictu cum equus saepedicti Ducis, genzeri noştri praedilecti, fuisset interfectus, idem Magister Laurentius solitae fidelitates insistens fervori, vitamque iam dicti Ducis praeferens vitae suae, equum, quo vehebatur, eidem Duci tradidit, et se inter hostes confertissimos posuit variis periculorum fluctibus involutum, sicut praemissa supradicti Ducis, et multorum fidelium, ac fidedignorum nobis relatio patefecit.

Ea vero, quae in subsequentibus annectentur, certioris sensus, visus videlicet certa indicatio nobis demonstravit; nam cum essemus in congressu campestri contra Fridericum Ducem Austriae et Styriae, in quo idem Dux, nostrorum prostratus armis, interiit, ipse Magister Laurenţius hostili se immiscens aciei, magnamimi constantia, et constanti magnanimitate dimicavit in eadem. Porro cum de obsidione Olomucensis civitatis rediremus, idem Magister Laurentius sub quodam castro, quod leonina audacia manuali proelio capere atemptavit, lethalia recepit vulnera, quae nos ipsi vidimus, ad visitandum ipsum personaliter accedentes.

Ceterum cum essemus sub castro Parduch et idem armatos milites clandestinis insidiis contra nostram militiam produxissent, supradictus Magister Laurentrus nostri et nostrae Gentis honoris zelator, aciei huius modi, non modicam militum multitudinem continenti se obiecit et quemdam militem, qui de se praesumens ad singulare certamen paraverat contra ipsum, deiecit pariter cum equo. Sub castro insuper Karcsalag, quod expugnari fecimus, in fortiori loco conflictus, sub turre superiore se posuit, et ibi quam laudabiliter nobis videntibus dimicarit, aemulorum nequit malitia occultare. Sub Zrinhous etiam cum armato militum se insscuisset, epuus suus sub eo exstitit interemptus, sicut ocularis demonstratio nostris et plurimorum aspectibus id expressit. Denique Bulgarorum temeritas tempore guerrae inter nos et regem Bohemiae, Ducem Austriae, et Styriae exortae, Banatum de Zeurino hastiliter devastassent, et plerique de Baronibus nostris defensionem ipsins Banatus nollent assumere, per nos etiam diligenter requisiti, saepedictus Magister Laurentius, collato sibi per nos ipso Banatu, Bulgarorum devicit exercitum, ablatis spoliis, et praedis, quibus idem Bulgari fuerant honerati, de quibus etiam quosdam in ripa Danubii suspendi fecit in patibulo ; et sic ipsorum protervia quiescente ipsum Banatum ad pristinum bonum statum, virtute maxima restauratum, nostrae restituit maiestati. In recompensationem igitur obsequiorum huins modi contulimus, dedimus et donavinus eidem Magistro Laurentio, et per eum suis heredibus, he-

redumque successoribus tres villas, *Reul Henche* et *Letnuk* vocatas, in comitatu de Baranya existentes, cum omnibus utilitatibus et pertinenecis earumdem, perpetuo et irrevocabiliter possidendas sub eisdem terminis et metas, sub quibus antea sunt possessae. Ut igitur ipsius fidelitalis et devotionis merita se offerant oculis posterorum, et donationum ob haec factarum tituli persistere valeant in vigore, praesentes eidem magistro Laurentio concessimus litteras, duplicis sigilli nostri munimine robaratas. Datum per manus Magistri Farcasii, electi Albensis ecclesine, aulae nostrae Vice-Cancellarii, dilecti ac fidelis nostri. Anno Domini M. CCLXIV, idibus Aprilis, regni autem nostri anno XXIX[1]).

[1]) G. Fejér, Codex Diplomaticus, Tom IV, v. 3, p. 196 şi urm.

Banatul românesc în veacul al XIV-lea

(Epoca Angevinilor)

Introducere

Am arătat într'un studiu anterior că o bună parte a ţinutului dintre Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi, adecă regiunea răsăriteană a Banatului românesc, în partea nordică până la o linie nehotărîtă, a fost înglobată, în primele decenii ale veacului al XIII-lea, într'o formaţiune administrativă, asemănătoare marcelor germane, care a purtat numirea de Banatul Severinului, cuprinzând în sine şi Oltenia de azi. Pe atunci Ungaria era în plină expansiune teritorială, cu năzuinţa de a lua în stăpânirea sa şi pământul românesc din Sudul şi Răsăritul Carpaţilor. Dar invazia Tătarilor (1241—1242) a pus capăt acestei tendinţe, silind regatul maghiar să se restrângă între hotarele formate de culmile Carpaţilor. şi de Olt.

Incercarea Ungurilor dela 1247 de a recupera teritoriile pierdute dincolo de aceste frontiere, cu ajutorul Cavalerilor Ioaniţi, a fost zădărnicită nu atâta de dominaţiunea nominală a Tătarilor, cât de tânăra putere a poporului român.

Cnezatele şi voevodatele române, consolidate în vremea stăpânirii cumane, mult mai blândă decât a Barbarilor care au precedat-o, atunci, când au ajuns aproape neatârnate, între Tătarii depărtaţi şi Ungaria nerefăcută încă, aceste formaţiuni politice ale Românilor au început opera de unificare şi închegare într'un stat naţional.

Am vorbit de prima încercare în această direcţie, dela 1273, a lui Litovoi, neizbutită însă.

A urmat apoi timp de 50 ani, o epocă acoperită de un întunerec complet, în care nici un izvor contemporan nu pomeneşte pe strămoşii noştri din câmpia munteană, şi când s'a înfăptuit întemeierea Ţării Româneşti.

In anul 1324, un act emanat dela cancelaria regală, numeşte pe *Basarab*, fiul lui *Thomerius, voevod Transalpin*, adecă Domn al Munteniei care cuprindea, încă atunci o bună porţiune din Banatul Severinului, până la un hotar apusean, pe care nu-l putem determina.

Intemeierea Ţării Româneşti în nemijlocita apropiere a provinciei noastre, a avut, cum era firesc, şi asupra sorţii Românilor din Banat, felurite şi puternice influenţe pe care vom căuta, la locul său, să le semnalăm cel puţin, dacă, din lipsă de izvoare, nu vom reuşi să le desluşim în întregime.

I. Situaţia politică a Banatului românesc din veacul al XIV-lea

Vorbind de trecutul Românilor bănăţeni în veacul al XIV-lea, vom trece, mai întâi, în revistă evenimentele politice şi militare din Ungaria şi Muntenia, între care provincia noastră se afla icüită şi din care pricină peste acest pământ bănăţean s'au petrecut, în mare măsură, relaţiunile, prieteneşti şi duşmănoase, dintre cele două ţări învecinate.

Din partea primă a domniei lui Carol Robert (1308—1342), adecă înainte de 1330, ni s'au păstrat puţine ştiri în legătură cu Muntenia şi cu Banatul Severinului.

C. C. Giurescu susţine că Români munteni ar fi cuprins Banatul Severinului la 1291.

„Incepând cu acest an şi până la 1324 nu se mai găsesc în documentele ungare menţionaţi *Banii Severinului*, ceea ce înseamnă că această posesiune nu se mai afla în stăpânirea Coroanei ungare"[1]).

[1]) *Istoria Românilor*, ed. III, v. I, p. 361 şi 364.

Profesorul dela Universitatea din Bucureşti greşeşte, fiindcă seria Banilor ungari de Severin, e neîntreruptă între anii 1291 şi 1324[1]).

In anul 1330 izbucni, între Carol Robert şi Basarab Vodă, războiul, care a avut urmări epocale în istoria neamului românesc.

In cursul acestor evenimente, Banatul nostru a avut un rol însemnat, căruia îi vom da, în expunerea noastră, atenţia cuvenită.

Incă în 1324, Basarab, trecând Oltul, a cucerit Banatul Severinului[2]).

Peste 6 ani, după ce şi-a consolidat stăpânirea, Carol Robert a hotărît să aducă la supunere pe îndrăzneţul Domn al Ţării Româneşti.

Plecând cu oastea sa din Banat s'a îndreptat asupra cetăţii Severinului, pe care o cuceri, numind în fruntea ei pe Banul Dionisie Széchi, din neamul Balog.

Voevodul Românilor ceru pace cu condiţiuni foarte favorabile pentru Rege, renunţând la Banatul Severinului şi oferindu-i o însemnată despăgubire de războiu.

Regele respinse oferta cu îngâmfare, insultând cu dispreţul său pe Domnul român. Apoi înaintă, din Banat, cu oastea sa prin locuri necunoscute până la Argeş, prin Septemvrie 1330. Când ajuns aici, era toamna târziu şi ostaşii sufereau de foame şi frig. Căutând să se întoarcă în Ardeal, Ungurii au intrat în strâmtoarea unor munţi înalţi, unde Românii au izbutit să le închidă calea, din toate părţile (la Posada). Oştirea ungurească a fost nimicită cu desăvârşire. Regele şi-a căutat scăparea în fugă.

Neatârnarea Ţării Româneşti era deplin asigurată.

Banatul Severinului, fireşte fără Oltenia, a revenit Ungariei. Peste 12 ani, Regele Carol Robert a murit, iar viteazul său adversar a mai trăit un deceniu (Basarab moare la 1352).

[1]) Pesty, *A Szörényi-bánság és Szörény vármegye története*, v. I, p. 258.
[2]) Hómán-Szekfü, *Magyar Történet*, II, p. 65.

La 1342 pe tronul Ungariei s'a urcat unul dintre cei ma mari cârmuitori ai acestei ţări, Ludovic cel Mare, care a purtat un şir de războaie pentru mărirea regatului său spre Nord, dar mai ales spre Sud, ceea ce a pricinuit multe calamităţi Românilor din Banat şi celor din Muntenia.

Incă în cel dintâi an de domnie a lui Ludovic, Alexandru, fiul şi coregentul lui Basarab, a mers în Ardeal şi s'a închinat puternicului său vecin. Muntenii şi Ungurii au purtat un războiu contra Tătarilor, îndepărtându-i dela hotarele Ţării Româneşti şi din Moldova de azi. După aceasta Alexandru Basarab s'a ridicat din nou contra Suveranului său dela miază noapte, după mărturia unui act din 1359, despre care va fi vorba mai la vale. După cât se pare, cei doi vecini nu se împăcaseră încă, în acest an.

După moartea lui Alexandru Basarab, a urmat pe tron Vlaicu Vodă (Noemvrie 1364).

Din 5 Ianuarie 1364 ne-a rămas o proclamaţie, prin care regele Ludovic porunceşte tuturor statelor ţării să se adune, pe ziua de 24 Februarie la Timişoara, de unde va porni o expediţie contra noului Domn al Munteniei. Vlaicu Vodă — zice proclamaţia — s'a făcut vinovat de pedeapsă, fiindcă a uitat că regele maghiar e domnul lui natural, fiind ţara sa a regelui. Voevodul a păcătuit prin faptul că şi-a însuşit un titlu fals (*titulum fictum*) care nu-i compete.

Armata s'a adunat, dar n'a plecat contra lui Vlaicu Vodă, cu care regele, după cât se vede, s'a împăcat, ci a atacat pe Stracimir, ginerele lui Alexandru Basarab, care era cârmuitorul unei părţi din Bulgaria. Această ţară fusese împărţită chiar atunci în trei părţi. Impărăţia de Târnova o primise Ioan Şişman, fratele cel mic. Fratele mai mare, Stracimir, cumnatul lui Vlaicu stăpânea Bulgaria dela Dunăre, cu capitala în Vidin. Iar ţinuturile dobrogene de azi au revenit unui despot, numit Dobrotici.

Oştirile maghiare au pătruns în ţara lui Stracimir în primăvara anului 1365. După ce au cuprins capitala, Stracimir şi soţia sa fură duşi prizonieri în Ungaria, iar provincia a fost

prefăcută în *Banatul bulgar de Vidin*. Ţarul Ioan Şişman a recunoscut noua cucerire a lui Ludovic cel Mare.

In cursul acestei campanii, Românii bănăţeni au adus importante servicii armatei regale, după mărturia petiţiei pe care obştea cnejilor din Şebeş a adresat-o lui Benedict Himfy în 1369, şi pe care am reprodus-o în Nr. întâiu al Buletinului istoric.

Din acest document aflăm că atunci, când regele a venit în Banat, ca să treacă în Bulgaria, cnejii din Districtul Şebeş l-au primit şi l-au ospătat cu mare cinste. Regele organizând Banatul bulgar, a pus în fruntea lui pe Banul Dionisie Laczky, voevodul Ardealului şi pe fratele său Emeric. Cnejii români cu oamenii lor au intrat în Vidin, alăturea cu noul ban[1]).

Când Banul de Vidin a venit prin Banat cu Impăratul bizantin Ion Paleolog, pe care l-a liberat şi i-l-a încredinţat Ioan Şişman, cnejii au ospătat pe inalţii musafiri, atât de strălucit, încât ar fi putut mulţumi pe Regele însuşi.

In iarna ce a urmat, Regele Ludovic a însoţit pe Impăratul grecesc spre hotarul patriei sale. Drumul lor a dus, şi de astă dată prin Banat, unde cnejii i-au ospătat din nou atât de bogat, încât nici după 3-4 ani nu şi-au putut plăti datoriile. Cei din provincie mai datorau, în 1369, 264 floreni, iar cei din oraşul Şebeş 150 fl. In afară de aceasta cnejii au trebuit să iasă, în fiecare an, cel puţin de două ori, la oaste.

Laczkfy, Banul de Vidin, a fost înlocuit în această funcţiune de Ladislau Koroghy, castelan al cetăţilor *Timişoara*, Jidioara, Mehadia şi Orşova, iar după el, acest post fu încredinţat lui Petru Himfy şi fratele său Benedict, care, nu peste mult, a început să joace un rol funest în viaţa Românilor bănăţeni.

Am văzut că la începutul anului 1365, Ludovic cel Mare se pregătea să ducă o expediţie contra Ţării Româneşti, dar în loc de aceasta, a atacat şi a cucerit ţara lui Stracimir. In lipsa izvoarelor, nu putem elucida, pe deplin, modul cum s'au desfăşurat relaţiunile între regele Ungariei şi voevodul ţării Româneşti, între anii 1365--1367.

[1]) L. Talloczy, *Nagy Lajos és a bodonyi bánság*, Századok, 1900, pasim.

Din puţinele ştiri ce ne stau la îndemână bănuim că Vlaicu Vodă primind veste despre pregătirile puternicului său duşman dela miază noapte, s'a plecat recunoscându-i suveranitatea. De altă parte regele maghiar va fi înţeles că nu poate păstra noua sa cucerire suddunăreană fără bunăvoința şi sprijinul Țării Româneşti şi de aceea a cedat lui Vlaicu, ca feude, Banatul Severinului şi Ducatul Făgăraşului. Cel dintâi figurează în titulatură Domnului român dintr'o scrisoare, datată în 20 Ianuarie 1368, iar pe sigilul aplecat documentului se poate ceti inscripţia *Dux de Fagras*[1]).

In acest timp deci, Banatul nostru se afla încorporat la Țara Românească.

Observăm că în calitate de Ban al Severinului şi aliat credincios al regelui ungar, Vlaicu Vodă s'a luptat vitejeşte cu Turcii, respingându-i dela Dunăre pe ei şi pe aliaţii lor bulgari, în frunte cu Ioan Şişman. Aceasta a fost întâia ciocnire a Românilor cu Semiluna.

Dar bunele relaţiuni între Ungaria şi Muntenia n'au fost de lungă durată. Pricina noului conflict e puţin lămurită.

Se pare că ţarul Şişman a reuşit să atragă de partea sa pe Vlaicu Vodă care nu putea ierta lui Ludovic că a ocupat ţara cumnatului său, pe care il ţinea închis, împreună cu soţia. Armata aliată a Bulgarilor şi Românilor porni campania contra stăpânirii ungureşti care era urgisită ambelor popoare din pricina convertirilor forţate la catolicism. Benedict Himfy, apără contra adversarilor Vidinul. Voevodul Ardealului Nicolae Laczkfy pătrunse în Țara Românească dinspre Ardeal, dar în smârcurile din şesul muntean, Ungurii căzură în cursa Românilor, unde conducătorul îşi pierdu viaţa, iar armata fu măcelărită. Regele şi Nicolae Garay, banul din Macsó fură mai norocoşi, cucerind Cetatea Severinului cu întreg Banatul ce-i purta numele şi respingând pe Vlaicu până dincolo de Olt.

Complicaţiuni ce se iviră în Apus, siliră pe Ludovic să încheie pace. Stracimir fu liberat şi se întoarse în scaunul Dom-

[1]) Pesty, o. c., p. 585.

niei, iar Vlaicu, recâştigând graţia Suveranului său, primi din nou ca feude Banatul Severinului şi Ducatul Făgăraşului. Şi în această expediţie, Românii bănăţeni îşi avură partea lor largă de contribuţie, după mărturia documentului amintit mai sus. Din momentul când au izbucnit ostilităţile cu Muntenii ei trebuiră să ţină până în iarnă câte 200 oameni în Munţii dela graniţă, iar la Mehadia o ceată armată de 500 ostaşi. Atacul Olteniei a pornit din Banat, unde regele şi suita sa au trebuit să fie ospătaţi din belşug, iar oastea regală, după obiceiul timpului, a jefuit populaţia paşnică şi i-a aprins clădirile.

După pierderea Bulgariei, Benedict Himfy fu numit în fruntea unor cetăţi din Banat, împreună cu fratele său Petru. Cu aceasta începe rolul nefast al acestei familii în istoria strămoşilor noştri din aceste regiuni.

II. Elementul românesc din Banat în epoca angevină

Istoria elementului românesc din Banat, în veacul mediu n'a fost scrisă încă. Autorii care au încercat să prezinte trecutul neamului nostru de aici în această epocă, au dat o atenţie prea largă evenimentelor politice, care însă nu aparţin strămoşilor noştri, ci poporului stăpânitor.

Vom căuta noi să arătăm cum s'a scurs viaţa patriarhală a poporului român în acest secol.

E adevărat că problema ridică în calea cercetătorului dificultăţi enorme, din pricina sărăciei izvoarelor.

Cât priveşte trecutul Românilor bănăţeni, din veacul al XIV-lea avem un număr însemnat de documente, care au rămas neexploatate, deşi cuprind lămuriri de o importanţă covârşitoare chiar pentru istoria neamului românesc întreg.

Câţiva inşi care ne-am angajat să scriem istoria Banatului, am distribuit între noi chestiunile ce urmează să fie studiate, înainte de a proceda la redactarea unei opere de sinteză.

D-lui Prof. Traian Popa i-a revenit sarcina de a examina cuprinsul actelor publicate de Fr. Pesty[1]).

[1]) *Szörény vármegye története* şi *Krassóvármegye története* (Documente) precum şi Documentele publicate de Ortvay.

După o muncă încordată, d-l Popa a ajuns la rezultate mai mult decât îmbucurătoare.

Se constată în lumina acestor cercetări, că autorii colecţiei Hurmuzachi (N. Densuşianu şi alţii), întrebuinţând publicaţiile lui Pesty şi ale continuatorilor săi, au reprodus numai documentele, în textul cărora au întâlnit atributul de *Român (Valachus, Olahus)*, căci din acela au putut conclude, cu puţină bătae de cap, că actul respectiv avea legătură cu trecutul românesc.

D-l Popa urmărind firul genealogic al unor familii, a ajuns la constatarea că numeroase documente publicate de Fr. Pesty şi T. Ortvay, în care personagiile sunt arătate numai cu numele de botez, fără indicarea neamului (românesc), căruia aparţin, n'au fost trecute în colecţia Hurmuzachi (nici a lui Lukinich) şi astfel au rămas neutilizate de istoricii noştri.

Cu ajutorul acestui material documentar întregit sperăm să putem da o icoană mai completă a vieţii neamului nostru din Banatul evului mediu.

Din punct de vedere administrativ, Banatul românesc nu făcea parte din comitatele regale, ca restul ţării ungureşti, ci era împărţit în districte româneşti (Districtas Valachorum), cu care ne-am ocupat într'un articol publicat în numărul întâi al acestui Buletin istoric şi asupra cărora vom mai reveni.

Trecem acum la viaţa elementului românesc din veacul al XIV-lea, aşa cum apare din documentele contimporane. Acest material documentar până acum a fost studiat şi interpretat numai de autori maghiari, prin anul 1880 de Fr. Pesty, cu o obiectivitate relativă, iar mai nou de Turchányi Tihamér *(Krassó-Szörény vármegye története*, Lugoj, 1906) şi Szentkláray Jenö *(Temes vármegye története*, Budapesta, 1912). Aceşti doi din urmă, credincioşi tendinţelor şcoalei istorice maghiare, susţin că poporul românesc s'a format în Balcani, de unde a venit în Banat prin veacul XII-XIII şi în acest înţeles caută să forţeze interpretarea documentelor.

In veacul al XIII-lea — zic aceşti autori — Românii erau păstori nomazi, de aceea sunt aşa de puţine actele din această

vreme, care vorbesc despre ei. Cu secolul al XIV-lea, numărul documentelor referitoare la Români sporeşte foarte mult, ceeace constituie, după ei, o dovadă în plus, că timpul Angevinilor este epoca clasică a colonizărilor româneşti pe plaiurile bănăţene.

Istoricul român al Banatului, Gh. Popovici s'a mulţumit să tăgăduiască adevărul acestor afirmaţii, în numele teoriei continuităţii, fără să caute a-şi sprijini teza prin justa îndreptare a documentelor.

Cât priveşte numărul redus al izvoarelor veacului al XIII-lea, referitoare la neamul nostru şi sporirea lor considerabilă în secolul următor, istoriografia ungurească de azi e de părerea că de aici se poate scoate un argument puternic în sprijinul teoriei imigrării Românilor în Ungaria, în preajma anului 1200.

In prefaţa colecţiei *„Documenta historiam Valahorum illustrantia usque ad annum 1400 p. Chr."*, Prof. Em. Lukinich scrie: „Se va remarca fără îndoială că datele privitoare la viaţa Românilor în sec. XIII-lea sunt extrem de rare", deşi ne-au rămas mai multe mii de acte autentice anterioare anului 1301. Dintre acestea la Saşii, aşezaţi în Ardeal în cursul v. XII se referă 290, iar la Români, care se consideră pe sine autohtoni, numai 26. Deoarece ipoteza că numai actele privitoare la Români ar fi fost distruse, nu e admisibilă, nu există, după Lukinich, altă explicaţie, decât aceea că ei au venit mai târziu, în grupuri răsleţe.

„Numai în sec. al XIV-lea s'a îndreptat spre Ungaria o imigrare mai serioasă dinspre Balcani şi a urmat în chip firesc că documentele referitoare la Români au sporit în proporţie cu numărul noilor veniţi". (p. VII.)[1]).

D-l Prof. I. Moga combate aceste aserţiuni cu argumente de ordin logic.

Cât priveşte Banatul, pe lângă descoperirea de noui acte, noi mai aducem dovada că nici un act din această epocă nu

[1]) Cfr. Ion Moga, *Păreri istorice ungureşti, privitoare la Românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941, p. 5 şi urm.

admite interpretarea, după care Românii de aici ar fi colonizaţi din altă parte. Două documente privitoare la nişte refugiaţi politici vin să confirme şi mai mult afirmaţia noastră.

Numărul mare al actelor istorice din veacul al XIV-lea însă e numai un fel de a vorbi. Realitatea este alta.

E mic numărul acelor familii maghiare, de origină românească, care au păstrat arhive bogate, de obiceiu cuprinzând material, care se referă la descendenţii aceluiaşi neam. După câte alte familii româneşti nu ne-a rămas însă nici o urmă!

Aşadară, în cele ce urmează, suntem în situaţia de a urmări soarta unei sau două familii. Importanţa trecutului acestora însă stă în faptul că din reconstrucţia lui putem trage importante încheieri privitoare la întregul regim, căruia neamul nostru a fost supus din partea stăpânirii ungureşti şi putem intrevedea desfăşurarea acelui mare proces istoric, în urma căruia strămoşii noştri, despuiaţi pe rând de drepturi şi deposedaţi de pământ, au fost prefăcuţi în iobagi, iar alţii, sub ameninţarea acestui sistem, şi-au părăsit legea răsăriteană, devenind nemeşi unguri.

Aceste lucruri, din trecutul nostru depărtat, au fost ştiute şi afirmate de istoricii români. Expunerea noastră despre soarta Românilor bănăţeni, le va confirma odată mai mult, înşirând dovezi noi.

După cât se pare, în timpul domniei lui Carol Robert (1308—1342), Românii bănăţeni n'au prea avut pricini să se plângă de asupriri din partea stăpânirii ungureşti. Lucrul este şi explicabil, dacă ne gândim că acest monarh, din dinastie străină, dar înrudit cu casa arpadiană, a întâmpinat dificultăţi enorme, până când şi-a consolidat domnia. Când împotriva lui s'au ridicat din toate părţile Magnaţi puternici, Carol a găsit, în Banatul nostru, un sprijin însemnat. Nu e de mirare că în prima parte a domniei (1308—1323) şi-a avut reşedinţa în Timişoara. De aici a împărţit el, credincioşilor săi din Banat, întinse proprietăţi. De această dărnicie regală avură parte, în largă măsură, Românii, care formau majoritatea locuitorilor între Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi.

Vom trece în revistă actele care pomenesc pe Românii bănăţeni, la începutul v. al XIV-lea.

La 1319 e pomenit un Baciu (Bach) cnezul, în cuprinsul unui act, care însă nu ne-a păstrat ştiri de vre-o importanţă istorică.

Cu mult mai preţios este actul din 6 Octomvrie 1335, dat în Vişegrad, de regele Carol Robert, în care se face amintire de un Voevod, Bogdan fiul lui Nicola[1]) şi care a dat naştere la o largă contraversă ştiinţifică.

Iată partea din document, care ne interesează în această discuţie:

„Nos Karolus dei gratia Rex Hungarie. Significamus quibus expedit presencium per tenorem universis. Quod anno domini M.º CCC mo quinto accedens ad nostram presenciam venerabilis in Christo pater dominus frater Ladislaus eadem gracia Archyepiscupus Colocensis Aule nostre Cancellarius. Conpater noster Karissimus, proposuit coram nobis et proposicione dilucida confessus extitit in hunc modum. Quod cum ipse ex destinacione mandati nostri causa habendi tractatum de transitu et translacione Bogdan Woiwode fily Mycula de terra sua in Hungariam, cuius translacio per maxime tunc imminebat, per plura tempora duravit, ut maturius digestus celebraretur et fieret habens necesse transire ad confinia illarum parcium et ibidem moram facere ex causa predicta, semel a festo omnium sanctorum, usque ad festum Epiphaniarum domini, secundo deinceps usque ad festum Penthecostem, et tercia demum usque ad festum assumpcionis beate virginis ipsum residenciam facere, în partibus confinii Regni in servicys nostris opportuisset, et eapropter maxima sumtuum et expensarum honera inire et facere necesse habuisset, quarum causa quasdam possessiones, videlicet yam et Borzaschenth gyurgy vocatas, cum pertinenciys earum pos-

[1]) Publicat întâia oră de Pesty Frigyes, *Krassó Vármegye története III. kötet (Oklevéltár)*, Budapesta, 1882, p. 10 şi urm. A fost, apoi reprodus şi în alte colecţii. Cfr. A. Decei, *Les origines de Bogdan I, fundateur de la Moldavie*, în Revue de Transsylvanie, Tome V, No. 3, p. 289 şi urm.

sessiones videlicet, parvi Nicolai dicti de Jank, fratris sui quequia in partibus et finibus illis extiterant, in exaccionibus victualium, et expensarum neccessariarum aliquantulum aggravaverat, verum quia per magistrum Thouham de Ersumbya et de Karasofw, Castellanum suum tamquam officialem et Judicem suum, ad hoc specialiter deputatum, super populos predictarum possessionum, dicte exacciones sumptuum necessariarum fuerant facte et fiebant ..." regele dă acest document pentru scutirea susnumitului Thouka de orice răspundere pentru pagubele pricinuite cu prilejul furniturilor de provizii pe proprietățile amintite: *Jam și Borzaszentgyurgy*.

Documentul cuprinde următoarea știre istorică importantă:

Ladislau de Jank, archiepiscopul de Kalocsa, cancelarul regatului a fost trimis de Carol Robert, regele Ungariei, să trateze cu Voevodul Bogdan, fiul lui Mycula, trecerea lui din „țara sa" (terra sua = proprietățile sale) în Ungaria. Chestiunea era de o deosebită importanță, căci arhiepiscopul cancelar, a stat, la hotarul regatului dela sărbătoarea tuturor sfinților până la adormirea Vergurei Maria (1335) călătorind acolo în trei rânduri.

Documentul fiind redactat în alt scop, arătat mai sus nu precizează, de unde venea acel Voevod Bogdan fiul lui Micula. Din cuprinsul actului însă mai putem desprinde următoarele fapte sigure.

Tratativele dintre cancelarul regal și Bogdan au avut loc la hotarele Banatului, în vecinătatea localităților *Jam* și Sângeorgiul Bârzavei, căci în text se spune clar că omul regelui „a trebuit să treacă la confiniile acelor părți" („habens necesse transire a confinia illarum parcium et ibidem moram facere ex causa predicta), iar mai la vale se precizează că posesiunile *Jam*[1]) și *Sângergiul Bârzavei*[2]) „se aflau în acele părți și hotare" *(quequia (possessiones) in partibus et finibus illis extiterant)*.

Al doilea fapt cert e că Voevodul Bogdan, cum demonstrează numele, era Român.

[1]) *Jam*, (ung. Jám), jud. Caraș, la Sud-Est de Vârșeț.

[2]) *Mănăstire* (ung. Szentgyörgy), jud. Timiș, la Nord-Est de Denta.

Din expresia: „*cuius translacio per maxime tunc imminebat*" („chiar atunci era în preajma trecerii lui) apare limpede că Voevodul Bogdan, de fapt, a venit şi s'a aşezat în Ungaria.

Cuprinsul actului nu spune mai mult. Nu ştim ceeace ne interesează *mai cu seama de unde şi cu ce scop (sau din ce motive) a trecut şi s'a aşezat în Ungaria, Voevodul Bogdan, fiul lui Micula?* Unde anume s'a aşezat-el în cuprinsul regatului?

Istoricii unguri folosindu-se de această parte obscură a documentului, au întrebuinţat-o în sprijinul teoriilor lor favorite. S'a susţinut din partea lor că Voevodul Bogdan din actul dela 1335, a venit din Serbia şi s'a aşezat în Maramureş la Cuhea. El este unul şi acelaşi personaj, cu Bogdan, întemeietorul Moldovei, din 1359.

Autorii acestei ipoteze urmăriau confirmarea tezei maghiare că Moldova a fost întemeiată de Români imigraţi în Maramureş, din Serbia, în prima jumătate a veacului al XIV-lea.

Iată ce susţine Canonicul Ioan Karácsonyi în această privinţă (cităm după Dl A. Decei):

„Pintre migraţiunile acestea (ale Românilor, începute, la sfârşitul sec. XII), una a fost deosebit de importanţă, fiind pornită, nu dela populaţiunea românească din jurul Nişului şi a Sofiei, ci din vechea Serbie, din partea numită Mauro-Vlahia. La finele anului 1334, Carol I fu obligat să facă războiu Sârbilor, din pricina aroganţei extreme a lui Ştefan Duşan. Atunci s'a întâmplat că din ramul nordvestic al populaţiunii româneşti, un Voevod, care locuia aproape de Ibar, Bogdan, fiul lui Nikola, s'a declarat gata a trece cu norodul său, la regele Ungariei. Carol I avea nevoie de un astfel de popor, ca să-i păzească munţii contra Tătarilor, care ameninţau partea orientală a patriei noastre şi stăpâneau Bucovina actuală şi Moldova. El (regele) primi oferta şi-l trecu pe Bogdan, cu tot poporul său, în partea sudică a Maramureşului". Din Maramureş, Bogdan trecu munţii spre răsărit şi deveni întemeietorul Moldovei". Acelaşi lucru îl susţine şi Petrovay, numai că acesta aduce pe Bogdan din Muntenia.

N'am fi dat atenţiune acestor autori, dacă părerea lor n'ar fi fost acceptată de cea mai nouă şi mai însemnată sinteză a istoriei poporului maghiar, *Magyar Történet* (v. II, p. 226—227), de Hóman şi Szekfü.

Valentin Hómán scrie următoarele:

„Opera de întemeiere a acestei provincii maghiare (a Moldovei), peste un an doi începură a o stingheri necontenitele răscoale ale Românilor, care în anii ultimi ai dominaţiunii tătare trăiră relativ liniştiţi şi independenţi, dar acum se revoltau contra stăpânirii ungureşti, care arunca dări asupra lor. La spatele acestor mişcări stătea acel Bogdan, fiul lui Mikula, colonizat în Ungaria în 1335, care, fiind voevod în Maramureş, a fost despuiat de această funcţie din cauza actelor lui de violenţă".

Mai mult încă, chiar savantul Nicolae Iorga nu socotia exclusă posibilitatea indentificării lui Bogdan dela 1335 cu Bogdan întemeietorul dela 1359.

Tânărul cercetător A. Decei arată, în articolul citat, că o atare indentificare este exclusă.

Turchányi, istoricul maghiar al judeţului Caraş-Severin[1]), propune altă ipoteză, cuprinsă în următorul pasagiu, pe care-l traducem textual:

„In iarna anului 1334 şi primăvara următoare, Ladislau de Jánk, arhiepiscop de Calocea, proprietar în Comitatul Caraş, a fost aici comisar al colonizărilor, şi încă în numele regelui. Sub conducerea lui s'au ţinut tratative în vederea colonizării în Ungaria a Voevodului Bogdan, fiul Micula. Această colonizare s'a făcut acolo jos în marginea judeţului Caraş-Severin şi a fost împreunată cu o muncă obositoare. Bogdan fiul lui Micula, venia din Balcani, şi a adus cu sine, în părţile caraş-severinene, poporul său. Aceasta a fost cea dintâi colonizare de mari proporţii".

Nici documentul analizat, nici alte acte contemporane nu justifică opinia lu Turchányi.

[1]) *O. c.* p. 168—169.

Problema se pune astfel: De unde venia Bogdan în Ungaria; în ce ţinut al Ungariei şi între ce împrejurări s'a aşezat el aici?

Locul, unde s'au dus tratativele arată că, după toată probabilitatea, Bogdan, fiul lui Mikula, se pregătea să plece din Ţara Românească. El nu era şeful unei populaţiuni nomade, fiindcă venea singur sau cu membrii familiei sale, părăsindu-şi moşia (terra sua).

Noi credem că se refugia, din patria sa de origină, din motive politice. Regele Carol Robert, în lupta sa contra lui Basarab I, îşi va fi căutat şi găsit sprijinitori printre boierii puternici din Muntenia.

In sprijinul acestei ipoteze vine o analogie din vremea lui Ludovic cel Mare. E cazul boierului Carapch, de care vom vorbi la locul său.

De altfel, Bogdan, fiul lui Micula, chiar dacă le-ar fi avut acele pretinse *noroade*, nu le putea scoate din ţara sa, fără războiu, ca să le aducă în Ungaria.

De altfel actul dela 1335 şi altele care ne-au rămas nu pomenesc nici un cuvânt despre o colonizare de mari proporţii.

Cu aceasta ajungem la cele mai importante documente din veacul al XIV-lea, referitoare la neamul nostru din Banat.

E vorba de actele procesului de proprietate a familiei Valea dintre 1361—1378.

III. Familia nobilă a Românilor de Valea

In districtul Iliedea (judeţul Caraş de azi) se afla în veacul XIII—XIV o localitate cu numele dat de documente la 1277: *Woya*[1]), iar la 1342: *Patak, qui alio nomine, Woya nominaretur*[2]).

[1]) Pesty, *Krassóvármegre története*, III K., p. 138.

[2]) *Valea*, (ung. Patak), comună dispărută, situată lângă râul Caraş în faţă cu vechiul *Ersomlyo*, azi Vărădia, jud. Caraş.

Traducerea *Patak* demonstrează că Woya este românescul *Valea*, care e adeverită, cum vedem şi pentru veacul al XIII-lea.

Numai o cercetare la faţa locului ar putea stabili, dacă acest nume mai trăeşte în graiul localnicilor din acele părţi.

Din actele pe care le vom examina mai la vale rezultă că pe la mijlocul veacului al XIV-lea locuiau în Valea 3 fraţi, fiii ai lui Petru, fiul lui *Tyvan* (alteori scris *Tyman*) care era de neam român *(de genere Olacali)*. Ei erau cneji băştinaşi, căci nici unul din numeroasele acte în care sunt pomeniţi, nu spune că ar fi venit din altă parte, (... ubi tunc ydem residenciam habuissent, la 1339). Din o diplomă a lui Carol Robert din 1342, care confirmă un hrisov al Capitlului de Oradea din 1339, aflăm că cei trei fraţi au primit pentru credinţa lor statornică, posesiunea *Patak* cu alt nume *Woya*, în care au şi fost introduşi, după normele în vigoare, de către Capitlul de *Arad*, stabilindu-se hotarele indicate în actul de donaţiune, în prezenţa megieşilor şi a vecinilor, fără să se fi ridicat vreun protest.

Timp de 19 ani, nobilii români din Valea au stăpânit în pace această proprietate.

In primăvara anului 1361 (Dominica Judica) s'a ridicat un anumit Toma, zis Bur, slujitorul lui Ioan Bissenus şi năvălind cu o ceată armată asupra caselor în care locuiau nobilii români din Valea, le-au jefuit, iar pe mama şi surorile lui Ioan şi Benedict le-au bătut, rănindu-le grav. Acest act de violenţă a fost săvârşit la porunca lui Ioan Bissenus, care după cum îl arată numele era de neam peceneg şi ajunsese în graţia lui Ludovic cel Mare, ca luptător în oastea regală. Domnitorul l-a numit castelan de *Ersonlyo*. In această calitate a cunoscut ţinuturile fertile din Valea Caraşului, unde a hotărît să pună mâna pe întinse proprietăţi. Documentele publicate arată că acest barbar peceneg, ajuns în slujba regelui maghiar, cu firea lui hrăpăreaţă a început prin diferite uneltiri, să deposedeze pe Români de proprietăţile strămoşeşti.

Şi-a aruncat ochii asupra posesiunii Valea şi altor două

din vecinătate: *Székáspatak*[1]) şi *Kövespatak*[2]). A obţinut, dela rege hrisov de donaţiune, încă în 1357, care însă n'a ajuns la cunoştinţă publică, ca de obiceiu, până în momentul, când capitlul competent (de Cenad) a procedat la instalarea noului proprietar.

Ioan Bissenus a făcut încercare, mai întâi, cu proprietatea Secaş (Székásvölgy). Dar când delegaţii Capitlului de Cenad au voit să întroducă în această posesiune pe Ioan Bissenus, în ziua de 29 Iulie 1357[3]) s'au ridicat cnejii Nicolae, Grigore şi Fărcaş, fiii lui Socol şi au protestat, afirmând că două proprietăţi din Valea Secaşului le aparţin lor, căci au fost dăruite tatălui lor Socol, pentru slujba lui credincioasă, de către Carol Robert. Diploma de donaţiune însă n'au putut-o arăta, căci a dispărut atunci când cei doi fraţi Basarab le-a atacat şi aprins casa.

Ioan Bissenus a izbutit să stoarcă dela fiii lui Socol o învoială, în înţelesul căreia le-a redat 50 locuri de case cu terenul corespunzător arabil, de fânaţe şi păduri. A promis însă că va exopera dela Rege o altă proprietate în schimbul căreia fiii lui Socol vor fi, apoi, obligaţi să-i retrocedeze cele 50 mansiuni.

E foarte probabil că cu nobilii din Valea n'a putut ajunge la o înţelegere asemănătoare şi atunci şi-a aruncat oamenii asupra caselor lor, în 1361.

Ioan Bissenus nu s'a oprit la acest act de volnicie, ci a căutat să scoată din moştenirea părintească pe fraţii Gheorghe şi Benedict, prin uneltiri, pe care am izbutit să le desluşim cu ajutorul documentelor ce ne-au rămas.

In acest scop a făcut tovărăşie cu un alt fruntaş ungur, cu *Benedict Himfy*, ale cărui fărădelegi, săvârşite, mai ales împotriva Românilor din Banat, ar trebui să formeze un capitol deosebit.

Familia Himfy era originară de peste Dunăre (fosta *Pannonia*). Strămoşul cunoscut a fost *Rachk*. Fiul acestuia s'a numit

[1]) Secaş, (ung. Krassószékas), la Sud de Dognacea.
[2]) *Kuncspataka*, sat lângă Caraş, azi dispărut.
[3]) Pesty, Kr. v. t. III, p. 38.

Him sau *Heim*. Urmaşii lui, fraţii Himfy, au ajuns proprietari în ţinutul Caraşului, la începutul v. XIV.

Benedict, fiul lui Paul Himfy, a fost acela care a ocupat funcţiuni înalte, ajungând Ban al Banatului de Vidin şi comite al Caraşului.

Machinaţiunile lui Ioan Bissenus şi Benedict Himfy sunt scoase la iveală de două acte datate în 1361.

La 18 Noemvrie 1361[1]), Ludovic cel Mare, luând în considerare credinţa şi meritele lui Benedict Himfy, îi dăruieşte posesiunile regale Kwespataka, Sekaspataka şi Woya şi jumătate posesiunea Bachythyvisse aflătoare în Comitatul *Crassou*, pe care regele le-a cumpărat dela Ioan Bissenus pentru o mie patru sute floreni.

Acest act îşi găseşte explicaţia şi intregirea în altul de cuprinsul următor:

La 20 Noemvrie 1361 se încheie în faţa Capitlului Bisericii din Buda o convenţie, prin care Ioan Bissenus vinde cele 4 posesiuni amintite mai sus Regelui Ludovic, care la această învoială era *reprezentat prin Benedict Himfy*, pentru 1400 floreni. Vânzătorul a luat obligaţiunea de a preda sus amintitele posesiuni, în mâna cumpărătorului, libere de orice amestec din partea altora.

Să examinăm puţin cuprinsul acestor două documente. Constatăm că Ioan Bissenus a vândut *Woya*, fără să fi intrat în posesiunea ei prin procedura legală din vremea aceea, iar după aceea a alungat cu forţa pe vechii proprietari.

Dar ceeace întăreşte bănuiala noastră asupra acestui târg, este faptul că învoiala s'a încheiat în faţa Capitlului de Buda *cu două zile mai târziu*, decât data, la care Regele dăruieşte posesiunile, pe care spune că le-a cumpărat dela Ioan Bissenus.

E semnificativ apoi că la convenţia din 20 Noemvrie 1361 reprezentantul regelui este acelaşi Benedict Himfy donatarul din actul dela 18 Noemvrie 1361.

[1]) Pesty, o. c., p. 44.

Aceste elemente sunt îndestulitoare, spre a confirma presupunerea noastră, că Ioan Bissenus şi Benedict Himfy au pus la cale, deposedarea Românilor din Valea, care s'a şi întâmplat, cum vom vedea, în 1378.

In 1363, Benedict Himfy a obţinut dela rege ordin către Capitlul din Cenad, ca să-l întroducă în posesia celor 4 bunuri. Din raportul Capitlului, datat în 23 Martie 1363, afăm că procedura de întroducere n'a întâmpinat nici o dificultate la Zekaspataka, Kuuespataka şi Bachtivisse.

La Valea însă, cnejii Românilor, care aparţineau la Castrul Iliedea, au făcut observări, că prin noile mezuini se cuprinde mai mult teritor decât care spun Nobilii de Valea că le aparţine. Aceşti cneji însă n'au putut fi citaţi, neştiindu-se unde le este mansiunea sau rezidenţa. Nici magistru Petru nu s'a putut înţelege cu cnejii cu privire la punerea mejdelor. Chestia contraversată a fost înaintată regelui, să hotărească în ultima instanţă[1]).

Intreg acest raport pare redactat în mod suspect, căci deşi Fraţii din Valea au obiectat contra aşezării metelor, la urmă se constată că n'a ridicat nimeni protest, deci aşezarea în posesie a lui Benedict Himfy părea definitivă.

Dar la proces, Nobilii români au prezintat [2]) un act din 1363, în care Capitlul de Cenad constată că (feria quarta proxima post dominicam Iudica anno domini Mo CCC-mo LX-mo tercio) Benedict fiul lui Ioan „prezentându-se în numele său, al fratelui său Gheorghe şi al vărului său, Iacob, fiul lui Mihail, a protestat că Ion Bissenus a ocupat posesiunea lor Valea, de pe care i-a alungat pe ei pe nedreptul.

Toate semnele arată că Capitlul de Cenad n'a dat urmare nici acestui protest, cum cerea legea, adecă nu a dus cauza înaintea Curiei regale. Ce s'a întâmplat după aceasta? Documentele tac până la 1374. Nu ştim cu siguranţă, dar bănuim că Nobilii români din Valea alungaţi de pe moşia strămoşească, ocupată acum de Benedict Himfy timp de 11 ani au plâns, au

[1]) Ibidem, p. 55.

[2]) Ib. p. 143.

cheltuit şi au alergat dela un for la altul, până ce au izbutít să găsească ascultare şi un început de remediere a marei nedreptăţi ce li se făcuse.

La data de (secundo die festi divizionis Apostolorum anno domini) 1374, Capitlul din Titel arată că George, fiul lui Ioan din Valea, în numele său şi al fratelui său Benedict, s'a prezintat şi a oprit pe rege să doneze pe veci, iar pe Benedict Himfy şi rudele sale să primească şi-să fie întroduşi în drepturile acelei proprietăţi.

Cu aceasta procedura a fost reluată, căci Capitlul din Titel a urmat calea legală, ducând protestul Românilor înaintea regelui, care a dat poruncă aceluiaşi Capitlu, ca, după săvârşirea investigaţiunilor legale, să reîntroducă pe fraţii de Valea în posesia moşiei părinteşti de pe care au fost alungaţi de Ioan Bissenus în 1363.

Capitlul de Titel a însărcinat cu îndeplinirea formelor de repunere în drepturile avute pe *homo regius* în persoana lui Mihail, fiul lui Dionisiu de Teyed şi pe presbiterul Elia. Au fost chemaţi de faţă toţi vecinii şi megieşii. Sosind delegaţia la faţa locului, s'a ridicat procuristul lui Benedict Himfy şi a protestat împotriva actului de reîntroducere, referindu-se la pretinsele drepturi ale stăpânului său.

Capitlul de Titel, credincios normelor legale, a înaintat toată afacerea la Curia regală, care avea să citeze ambele părţi cu dovezile pe care le posedau.

Astfel procesul a ajuns în faţa instanţei competente, la Curia regală, al cărei judecător era Iacob de Scepus.

Blasius procuristul lui Benedict Himfy a cerut amânarea procesului până la o nouă dată, când se va prezinta cu actele pe care se întemeiau pretenţiunile stăpânului.

La întâia desbatere în meritul cauzei, cele două părţi în litigiu şi-au prezentat, înaintea Curiei regale, actele de proprietate. Fraţii Gheorghe şi Benedict de Valea au adus cu sine două documente.

Unul era privilegiul lui Ladislau IV Cumanul din 1277, cu care a dăruit Magistrului Laurenţiu, fiul voevodului Laurenţiu,

pentru slujbele lui credincioase, posesiunile *Woya* şi *Kereszeg*[1]) („in Comitatu *Sumplio* existentes").

Aici nu ni-se spune de unde aveau nobilii români din Valea această diplomă şi de ce au invocat-o în sprijinul cauzei lor. La această întrebare am răspuns în studiul precedent. Al doilea act al cnejilor era hrisovul lui Carol Robert din 1342, al cărui cuprins îl cunoaştem.

Avocatul lui Benedict Himfy a prezentat două acte, pe care le-am examinat mai sus:

I. Convenţia încheiată în 1361, în faţa Capitlului din Buda, în înţelesul căreia Benedict Himfy cumpăra în numele şi pe seama regelui Ludovic, dela Ioan Bissenus, proprietăţile *Kuespataka*, *Zekáspataka*, *Woja* şi jumătate din *Bachtiuysse* („yn Comitatul de Crassou existentes"), pentru suma de 3400 floreni, între condiţiunile arătate.

II. Privilegiul dela 1364, confirmând altul mai vechiu din 1361, prin care Ludovic cel Mare dăruia proprietăţile înşirate în convenţia de sub I) Banului Benedict Himfy.

Când cnejii români au voit să arate şi celelalte acte pe care le aveau la sine („litteras Inquisicionales seu prohibicionales") Curia a amânat desbaterile la alt termen, când urma să fie citat şi Ioan Bissenus, fiindcă el luase în convenţia dela 1361, obligaţia de a preda, proprietăţile vândute, în mâna regelui, libere de orice impedimente. Fraţii din Valea îşi vor putea atunci prezenta toate actele de care dispun.

In sensul hotărîrii Curiei Regale, Ioan Bissenus a fost citat în repetate rânduri, dar el nu s'a prezentat la desbateri care au trebuit, de tot atâtea ori să fie amânate. Când în sfârşit Ioan Bissenus a apărut, împreună cu părţile în litigiu, în faţa Curiei regale, a putut să aibă loc, în sfârşit, desbaterea principală, aducându-se şi cuvenita sentinţă.

[1]) Kereszég, neindentificabil.

[2]) Ib. 137.

Iată cum s'a desfăşurat această fază importantă a procesului.[1])

Fraţii din Valea, din partea lor, au produs 7 acte, arătând toate peripeţiile acestei afaceri, aşa cum sunt cunoscute din expunerea noastră: cum au fost atacaţi în chip banditesc de Ioan Bissenus şi apoi alungaţi de pe moşia strămoşească, cum au făcut legiuitele proteste în faţa forurilor competente, cum regele a dat ordin Capitlului de Titel să-i reîntroducă în drepturile avute, dar Banul Benedict a protestat şi astfel litigiul a ajuns înaintea Curiei regale.

In faţa acestor dovezi hotărîtoare, Benedict Himfy n'a putut să facă altceva decât că a provocat pe Ioan Bissenus să-şi împlinească obligamentul contractat în convenţia dela 1361: adecă să-i predea el în posesie proprietatea *Valea.*

Ioan Bissenus a răspuns că nu poate face acest lucru: *„quod ipse eundem Benedictum Banum in facto prenotate possessionis Waya nominate non valeret expedire"*.

In faţa acestei recunoaşteri hotărîte, Curia regală a pronunţat sentinţa, consfinţând dreptatea cauzei Românilor.

Dăm cuprinsul deciziunii:

Având în vedere că Ladislau IV Cumanul a dăruit pe veci *Valea* şi *Kereszeg* Magistrului Laurenţiu, fiul Voevodului Laurenţiu;

având în vedere diploma lui Carol Robert, din care se constată că *„locul sesional" Patak* cu alt nume *Valea,* a fost dăruit pe veci lui Ioan, tatălui lui Gheorghe şi Benedict, precum şi lui Mihail şi Nicolae, fraţii săi, şi că susnumiţii au fost introduşi în posesie, în mod legal, fără să se producă vreun protest;

considerând, apoi că Ioan Bissenus a făcut declaraţia, după care el nu poate pune pe Benedict Himfy, nici nu-l poate menţine în posesia bunului amintit:

Judele Curiei Regale, luând avizul Prelaţilor, Baronilor şi Nobililor prezenţi, adjudecă proprietatea *Valea* lui Gheorghe şi Benedict, fiii lui Ioan, precum şi celor ce se cuvine după drept.

[1]) Pesty o. c., p. 142 şi urm.

Hotărește mai departe că Benedict Himfy să fie despăgubit din bunurile lui Ioan Bissenus cu atâta pământ, cât cuprinde *Valea.*

Dar repunerea cnejilor români în drepturile avute întârzia din motive pe care ușor le putem ghici.

Ei au trebuit de sigur să alerge și să cheltuiască mult, până ce au izbutit să obțină dela Rege un ordin (30 Mai 1377), prin care se ordona judelui Curiei Regale, să ia măsuri ca sentința lui, reprodusă mai sus să fie executată fără întârziere[1].

Cu îndeplinirea formelor legale fu însărcinat Capitlul de Cenad, al cărui raport cuprinde informațiuni foarte prețioase privitor la starea economică și culturală a strămoșilor noștri din veacul al XIV-lea[2]).

Delegațiunea Capitlului de Cenad, compusă din notarul Curiei Regale, numit Literatul, ca *homo regius* și Dimitrie Canonicul acelui Capitlu a mers la fața locului în Valea (în ziua nașterii lui Ioan Botezătorul 1377), unde a convocat pe toți vecinii și megieșii, fiind de față părțile în litigiu, frații Gheorghe și Benedict de o parte și Banul Benedict Himfy de alta. S'au restabilit *(reambulat)* hotarele proprietății Valea, așa cum se aflau indicate în diploma lui Carol Robert, din 1342. De proprietari fură declarați din nou cei doi frați, cnejii de Valea. Delegațiunea a trecut apoi la măsurarea și inventarierea moșiei *Valea*, în vederea despăgubirii lui Benedict Himfy din bunurile lui Ioan Bissenus.

Comisia a aflat pe această proprietate 108 iobagi, o biserică zidită din piatră și lemn, ca la 11 jughere pământ arător, 4 jughere pădure și un jugher fânațe. Se afla și o moară cu lopeți *(„inferius pellens")* pe râul Caraș.

La această operație a asistat, cum vedem, și Benedict Himfy care n'a ridicat protest. Prin urmare frații români din Valea au fost așezați în drepturile lor, *pe deplin drept.*

Când însă delegațiunea s'a deplasat la satul lui Ioan Bissenus, numit *Zentbeneduk* și a început măsurările în vederea

[1]) Ibidem, p. 130.
[2]) Ibidem p. 146—147.

satisfacerii lui Benedict Himfy, Matia Bissenus, fratele proprietarului, s'a ridicat cu armele şi a oprit continuarea lucrărilor, declarând că nu va permite comisiei să se apropie nici de alte posesiuni ale fratelui său.

Nobilii români din Valea puteau crede că s'a sfârşit calvarul lor, având în mâini diploma de donaţiune a lui Carol Robert din 1342, sentinţa Curiei Regale şi întroducerea în posesie, făcută de două ori, prin organele legale, fără să se fi ridicat protest din partea cuiva.

După legile regatului, chestiunea putea fi socotită drept încheiată definitiv.

Dar adversarii nu lăsară să le scape aşa uşor prada din mâini, continuând, la întunerec, machinaţiunile lor. Din documente aflăm numai atâta, că Ludovic cel Mare, cedând influenţelor oculte, numai la o lună şi câteva zile dela porunca dată de el pentru executarea sentinţei pronunţate de Curia regală, dă acesteia un alt ordin, ca să ia moşia Valea dela cei 2 cneji români şi, fără altă formalitate, să o dea lui Benedict Himfy[1]). Se face o mică concesie, la intervenţia tinerei regine, care cuprinsă de milă, din pricina sărăciei în care se zbătea mama şi sora celor doi Români din Valea, a exoperat dela Rege îngăduinţa ca acelea să mai locuiască un timp acolo. (3 Iulie 1377).

Ordinul regelui a fost executat întocmai, de către acelaşi Capitlu de Cenad.

Nedreptatea ce s'a făcut Românilor era evidentă. Sfetnicii juridici ai Regelui se pare că s'au sfiit, până la urmă, de călcarea flagrantă a legilor şi de aceea au sfătuit să se ordoneze o anchetă ulterioară, care să găsească motivele de justificare a abuzului săvârşit cu actul regal din 3 Iulie 1377.

Din raportul Capitlului de Cenad, datat în 29 Martie 1378[2]) aflăm cum s'a ordonat şi cum s'a făcut acest simulacru de anchetă judecătorească.

[1]) Ibidem, p. 131.
[2]) Ibidem, p. 132—136.

Regele a dat poruncă lui Paul, Episcopul Cenadului, Magistrului Dominic, fiul lui Deseu de Berekzou, lui Dominic de Machedonia şi lui Mihail zis Bubal, militari ai aulei regale, să se deplaseze la proprietatea Valea, unde să facă cercetări în sensul instrucţiunilor ce urmează.

E adevărat, zice ordinul regal, că susnumita proprietate a fost reambulată, revizuită şi estimată de Capitlul Cenadului. Dar regele doreşte să fie imformat mai precis, înlăturându-se orice urmă de îndoială. Deaceea ordonă celor vizaţi mai sus ca la termenul fixat („in octavis festi purificationis beate Virginis"), lăsând la o parte orice alte afaceri, să meargă la faţa locului, şi convocând pe toţi vecinii şi megieşii, în special pe Magistrul Ştefan, fiul lui *Pousa de Zeer, comitele acelor părţi*, să întreprindă următoarele cercetări.

Intâi de toate să se stabilească hotarele moşiei, pe temeiul diplomei lui Carol Robert, dela 1342, pe care fiii lui Ioan de Valea vor fi datori să o arate. Să se examineze şi să se descrie capacitatea de producţie a proprietăţii, veniturile, numărul satelor aparţinătoare şi mulţimea locuitorilor. Să se vadă câte sate ar putea fi colonizate acolo şi câţi iobagi ar putea locui. Să se stabilească că oare tot acelea au fost hotarele şi în timpul când Regele Carol Robert a dăruit *Valea* răposatului Ioan. Nu cumva se cuprind, în mod abuziv, între acele hotare posesiuni şi drepturi regale ori proprietăţi de ale nobililor. In cazul din urmă, nobilii respectivi să fie citaţi, cu actele lor, în faţa regelui.

Regele vrea să ştie nu cumva s'au trasat hotarele în jurul unui teritoriu atât de întins din *neatenţie* ori prin *favorizare.*

Cum vedem: ordinul regal cuprinde în întrebările formulate răspunsurile pe care le aşteaptă.

Căci cum poate fi vorba de *neatenţie* şi *favorizare* când se ştie că moşia nobililor români de Valea a fost reambulată, în faţa tuturor vecinilor şi megieşilor, de două ori: odată la 1342 şi a doua oară la 1377. La data din urmă era de faţă şi cel interesat: Benedict Himfy. *Nimeni n'a ridicat nici un protest.*

Toate semnele arată că se făcea o înscenare, prin care se urmărea deposedarea Românilor din Valea! Bănuila noastră e şi mai mult întărită de încheierea anchetei, cuprinsă într'un proces verbal („*Registrum*" care ne-a rămas[1]).

La termenul fixat toţi cei vizaţi, afară de Episcopul Cenadului, s'au deplasat în *Valea*, unde au început cercetările.

Intrebând pe Magistrul Ştefan, fiul lui Pousa, şi pe alţi nobili şi cneji din vecinătate, s'au constatat următoarele:

Regele Carol a donat răposatului Ioan „*sesia*" sau posesiunea *Patak*, cu alt nume *Valea* („Sessionem seu possessionem *Patak*, alio nomie *Woya*"), iar pe celelalte sate, anume *Stankfalva* şi *Patak*, numitul Ioan le-a *deţinut numai în calitate de cnez*, căci venitul acestora l-a administrat totdeauna Castrului *Iliedea* (Iliadia). Când a fost comite voevodul Toma, se spune că răposatul Ioan ar fi alipit la Valea mai multe sate, dar câte, nu se ştie. *Veniturile tuturor acestora însă le-a administrat, ca cnez, pe seama susnumitului Castru.*

Ştefan fiul lui Pousa, a declarat că nici el cu fraţii săi, nici tatăl lor nu ştie, când a aşezat Ioan din Valea meşdele acestei proprietăţi.

Delegaţia anchetătoare e de părerea că pe teritoriul din chestiune pot locui, foarte comod, la trei sute de ţărani, pe lângă pădurile, apele, fânaţele şi alte bunuri aparţinătoare. S'a mai constatat că între hotarele indicate în diploma lui Carol Robert s'au cuprins teritorii cu drepturi regale şi proprietăţi de ale fiilor lui Pousa. Hotarele arătate în des citatul act dela 1342, erau următoarele:

Prima meşdă *(meta)* era ridicată acolo, unde pârâul *Secen* se varsă în râul Caraş. Aici hotarul înconjoară şi cuprinde cnezatul numit *Guden* cu cinci ţărani aparţinători Castrului *Crassofeu*. Hotarul merge apoi spre răsărit o distanţă destul de mare, până la o *meta* de pământ, de unde se întoarce spre miazăzi, către balta numită *Voyapataka*, unde se află altă *meta* făcută din pământ. De aici merge o bună distanţă la satul lui

[1]) Ibidem, p. 134—136

Paul cnezul, fiul lui *Bogdan*, aparţinător la Castrul Iliedea, înconjorându-l şi alipindu-l la proprietatea Valea. In acest sat locuiesc 5 ţărani. Intorcându-se apoi spre Apus, hotarul ajunge la posesiunea cnezului Ştefan, unde sunt 4 aşezări de ţărani, înglobate, asemenea la Valea. După aceasta ajunge la posesiunea Magistrului Ştefan, fiul lui Pousa, din care închide 9 aşezări *(mansiones)* ţărăneşti. De aici coboară la proprietatea numită *Perlyzke*, cuprinzând şi din aceasta 8 *„mansiones"*. De acolo hotarul se îndrepta spre fluviul Caraş, sfârşind la locul de unde a început. Ştefan, fiul lui Pousa, a fost invitat să se prezinte, la termenul dat, în faţa regelui, cu documentele pe care le are privitoare la partea de pământ, despre care afirma că i-a fost răpită de proprietarii români din Valea. *Notăm aici că în actele procesului nu aflăm nici o urmă, care ar arăta că Magistrul Ştefan ar fi dat* ascultare acestei invitaţii.

Aşa dară, cum vedem, comisia de anchetă n'a cutezat să învinuiască pe cnejii români din Valea că ar fi înstrăinat drepturi regale, fiindcă veniturile satelor pe care le-au colonizat ori alipit ulterior la moşia lor, nu le-au păstrat pentru sine, ci le-au administrat castrelor de care se ţineau.

Cu toate acestea Curia Regală, după ce s'a citit raportul comisiunii anchetatoare, a adus următoarea sentinţă definitivă, care a pus capăt acestui faimos proces[1]):

Deşi Regele Carol Robert a dăruit *„locul sesional„ Patak* sau *Valea* lui Mihail, Ioan şi Nicolae, fiii lui Petru al lui Tivan Românul, pentru slujbele lor credincioase, dispunând să fie introduşi în dreptul de posesie, lucru, care s'a şi făcut, totuşi având în vedere constatarea comisiei de anchetă, după care fiii lui Petru al lui Tivan, cu prilejul introducerii lor au ridicat meşdele în aşa chip încât prin înşelăciune şi fraudă, au ocupat, în loc de *o sesiune*, pământ potrivit pentru mai multe sate, luat din teritoriile şi satele regale; considerând aprobarea şi consensul regelui şi conduşi de sfatul înţelept al Prelaţilor, Baronilor şi Nobililor.

[1]) Pesty o. c. p. 150.

Despoaie pe Ştefan şi Benedict de Valea de *„locul sesional“* dăruit părintelui lor de Carol Robert, ca să nu apară că ei au putut trage folos din această afacere frauduloasă. Iar proprietatea Valea întreagă, între hotarele indicate în diploma lui Carol Robert dela 1342, o adjudecă pe veci Banului Benedict Himfy şi urmaşilor lui. Dă ordin Capitlului de Cenad să introducă pe susnumitul Benedict Himfy în drepturile sale, ne mai luând în considerare un eventual protest al fraţilor din Valea. Cu aceasta procesul s'a încheiat, iar nobilii români din Valea au fost aruncaţi pe drumuri. Despre nepoţii lui Tivan Românul din v. XIII nu ne-a mai rămas nici o ştire după anul 1378.

Din actele examinate în cursul acestei expuneri se desprinde istoria unei familii de cneji, în care se oglindeşte foarte bine soarta tragică a neamului românesc întreg, din cele dintâi veacuri ale dominaţiunii maghiare.

Familia românească a lui Tivan era băstinaşe în acele regiuni. Documentele nu fac nici o aluzie, că străbunii ei ar fi imigrat din altă parte. Membrii ei îndeplineau funcţiunea de cneji, din timpuri imemoriale. Ioan, Mihail şi Nicolae, pe la mijlocul veacului al XIV-lea, în calitatea lor de cneji, adunau, dela populaţia de sub ascultarea lor, veniturile, pe care le administrau Castrului căruia aparţineau.

Pentru aceasta, ei posedau, în conformitate cu vechiul drept românesc, o bucată de pământ, ca proprietari, bucurându-se de aceleaşi drepturi şi prerogative, ca nobilii regatului. Ei vor fi văzut însă, cum stăpânirea ungurească nu prea respecta astfel de drepturi întemeiate pe obiceiul pământului *(„consuetudo valachica“)* şi de aceea au cerut dela Carol Robert confirmarea prin hrisov regal a dreptului lor de proprietate asupra sesiunii unde îşi aveau reşedinţa, dela Valea, în 1342.

Cunoaştem desfăşurarea dureroaselor evenimente, care s'au petrecut dela această dată, până la 1378.

Ele arată că atunci, când era vorba de Români, dreptatea şi legile erau călcate în picioare, chiar de cele mai înalte foruri ale regatului.

Cazul familiei din Valea e unul din numeroasele exemple, când Românii au fost deposedaţi de proprietăţi deşi aveau asupra lor drepturi asigurate prin hrisoave regale. In faţa acestora ne putem închipui, cât de uşor au fost despuiaţi de moşiile lor, aceia dintre strămoşii noştri, care n'au ştiut ori n'au izbutit să obţină confirmarea regală a drepturilor de proprietate.

Istoricii maghiari susţin că nu stăpânirea ungurească e de vină pentru aservirea poporului român din Ungaria, ci clasa lui suprapusă, ai cărei membri, ajungând în sânul nobilimii maghiare, şi-au prefăcut în iobagi pe propriii lor fraţi.

Aici însă e numai o parte mică din adevăr.

Nobilii unguri au prefăcut în robi legaţi de glie pe Românii aflaţi în cuprinsul pământului, pe care s'au aşezat ei cu prilejul descălecatului, ori pe care l-au primit ca donaţiune dela rege. Acelaşi lucru l-a făcut şi biserica catolică pe proprietăţile sale întinse.

De altă parte, epizodul tratat în prezentul capitol e o mărturie evidentă că încă în veacul al XIV-lea a început opera de deposedare a nobilimii române. Mulţi cneji şi voevozi români, ca să nu ajungă la soarta tristă a celor din Valea, şi-au părăsit credinţa strămoşească, trecând la catolicism. Aceştia apoi uitându-şi limba, s'au rupt de trunchiul neamului, devenind nemeşi unguri şi sporind numărul impilatorilor.

II. Alte cazuri de deposedare a Românilor din Banat

Norocul ne-a păstrat încă două documente, care scot în lumină alt mijloc cu care Ungurii, nobili particulari, răpiau Românilor proprietăţile strămoşeşti.

Este calea pârii mincinoase, a delaţiunii, pe care oamenii răi au utilizat-o în toate vremile.

Acelaşi Benedict Himfy, care a aruncat pe drumuri familia nobilă a Românilor din Valea, a făcut încercarea şi cu alţii, dar n'a izbutit.

De astă dată a recurs la mijlocul cel mai detestabil, la pâra mincinoasă împotriva unor oameni nevinovaţi. Două documente contemporane ne-au păstrat amintirea acestui fapt caracteristic pentru oamenii și moravurile epocii.

Din primul act, datat în 5 Iulie 1369[1]), aflăm că regele Ludovic, dorind să răsplătească slujbele credincioase şi multele merite ale lui Benedict Himfy, banul Bulgariei, îi dăruieşte toate posesiunile şi porţiunile posesionare ale lui Ioan, Ladislau şi Petru, fiii lui Neacşu (*Nexe*) Românii necredincioşii notorii şi adeveriţi, în ori ce comitate ar exista acelea şi cu ori ce nume ar fi numite; anume proprietăţile: *Belenche*[2]), *Zabadfalva*[3]) şi alt *Zabadfalua*, *Radefalua*, *Furgachfalua*, *Jwanfalua*, *Woyzlofalua*, *Tathalas*, *Buzus*, *Wyfalu*, *Capolna*, *Tornyfalva* şi trei *Chaba* precum şi *Comanfalua* şi *Dobromerfalua*.

Donatarul Benedict Himfy fu întrodus în dreptul de proprietar, în 30 Iulie 1369. Abia au trecut 3 luni şi, la 12 Noemvrie 1369, s'a grăbit să exopereze dela rege confirmarea acestei donaţiuni, în forma unei diplome privilegiale.

Dar Ludovic cel Mare dela 3 Iulie 1372 din Borş, un document de următorul cuprins[4]):

La însinuarea înşelătoare a unora, Ioan, Ladislau şi Petru, fiii lui Neacşu au fost declaraţi vinovaţi de înaltă trădare, ca rebeli. In urma acestor acuzaţiuni falşe, ei fură proscrişi şi exilaţi din cuprinsul regatului, iar de posesiunile lor toate şi de porţiunile posesionare, pe care le posedau în baza dreptului de moştenire, cu titlul de donaţiune, sau în orice alt chip, precum şi de acelea pe care le stăpâneau drept cnezate, sau în alt mod, re-

[1]) Orvay, *Temes vármegye törtente* (Documente) la această dată.

[2]) *Belinţ*, (ung. Belence) la Nord-Vest de Lugoj.

Dintre satele înşirate în acest act au mai fost indentificate: *Furgachfalva* cu *Ohabaforgaci*, (ung. Temesforgács);

[3]) *Buzus* cu Buziaş, (ung. Buziás).

Cele 17 sate ale familiei Neacşu (Nexe) alcătuiau districtul Bél (Bela şi Beld).

[4]) Pesty *Brassó vármegye története* (v. III. oklevéltár), p. 124.

gele i-a despoiat şi toate acele cnezate le-a dăruit Magistrului Benedict Himfy, fraţilor şi urmaşilor săi.

Acum însă, după ce dreptatea a eşit la lumină, iar fiii lui Neacşu au fost aflaţi nevinovaţi de crimele ce li s'au imputat regele îi declară rehabilitaţi, iar posesiunile lor toate şi cnezatele le restitue fiilor lui Neacşu şi urmaşilor lor pe veci.

Aceste două documente ridică vălul veacurilor de pe alt episod tragic din istoria îndepărtată a ţăranilor români din Banat.

Iată o familie de nobili Români, care avea întinse proprietăţi atât moştenite din strămoşi, cât şi donate de regi. Ea mai avea şi posesiuni pe care membrii ei le administrau, în temeiul vechiului drept românesc, în calitate de cneji. Acelaş nemeş hrăpăreţ şi viclean, care a deposedat neamul de Valea, înaintează la rege pâri mincinoase împotriva fiilor lui Necşe Românul, acuzându-i de înaltă trădare. Ei sunt ridicaţi cu familiile lor şi aruncaţi peste hotare.

Cine ar putea spune cât au alergat şi au suferit ei timp de 3 ani, până ce au izbutit să-şi dovedească nevinovăţia înaintea Curţii regale şi să fie rehabilitaţi, reprimind posesiunile pierdute?

Oare nu suntem îndreptăţiţi să bănuim existenţa unui număr mare de atari cazuri, a căror amintire s'a pierdut odată cu actele?

Am discutat mai sus cuprinsul documentului din 1335, în care se vorbeşte despre aşezarea în Banat a Voevodului Bogdan, fiul lui Micula, ale cărui părţi obscure, cum spuneam, îşi găsesc explicarea şi întregirea în 3 acte referitoare la *Carapch* Românul.

La 29 August 1359[1]) regele aduce la cunoştinţa tuturor următoarele:

Karapch Românul şi fraţii săi: Stanislau, Neagul, Vlaicu, Nicolae şi Ladislau, fiii lui Ladislau, al lui Zorna[2]) care, pe

[1]) Ortvay, o. c., p. 87.

[2]) Numele le-am copiat după actul din 30 Iunie 1371, care le transcris corect.

timpul când Alexandru, fiul lui Basarab refuza să recunoască pe regele Ungariei de stăpânul său natural, (ei) ca să poată păstra credinţă Coroanei regale, s'au alipit aşa de mult Majestăţii Sale, încât, nesocotindu-şi paguba în averi şi în posesiunile lor vaste, neînfricaţi de teroarea morţii şi de alte primejdii, nimic nu i-a putut îndepărta dela statornicia credinţei, căci, lăsându-şi toate proprietăţile şi bunurile pe care le aveau în Muntenia s'au oferit Regelui, ca să-l urmeze cu fidelitate. L-au slujit cu credinţă în toate expediţiile, distingându-se, mai ales, la Jadra, unde, suportând multe şi mari oboseli şi vărsându-şi sângele, s'au făcut vrednici de recunoştinţă.

Din aceste motive deşi ar fi meritat o răsplată mai bogată, totuşi, în semnul deosebitei sale gratitudini, le dăruieşte posesiunea *Rykas*)[1], aflătoare lângă râul numit Timişul mic cu *Zenthleluk*, *Wasahaza*, *Nyugalmad*, *Katul*, *Gutman* şi *Hedemer* cu tributul şi morile aparţinătoare la posesiunea *Rykas*. Asemenea le donează posesiunea *Kyzigtew*[2]) cu satele *Sasanfolua*[3]), *Horvathpeturfaiva*[4]) *Solymus*[5]) *Laisia*, *Estephanfolua* şi *Tyukfalu*, cu tributul şi morile aparţinătoare la posesiunea *Kyzigteu*. Aceste proprietăţi au fost ale lui Nicolae, Filip şi Ivan, care însă au devenit infideli faţă de Carol Robert şi fiul său Ludovic.

Craiul Ungariei mai adaogă la cele de sus, în 22 Septemvrie 1365, pentru aceleaşi merite posesiunea regală Ikus[6]), cu satele *Padushavasa*[7]), *Margina*[8]), *Ikuspataka*[9]), *Endred pataka*[10]), Karapch Românul cu fraţii săi e mai pomenit odată într'un document dela 30 Iunie 1371, cu prilejul unui litigiu de hotărnicie

[1]) *Recaş*, (ung. Temesrékás), spre Est dela Timişoara.

[2]) *Chisătău*, (ung. Kiszetó), la Nordvest de Lugoj.

[3]) *Susani*, (ung. Susanovecz), la Nord de Chisătău.

[4]) *Petrosela*, (ung. Petrovoszelo), la Est de Recaş.

[5]) *Solymoş*, la Nord de Ianova. Celelalte sate din documente n'au putut fi identificate.

[6]) Ikus, sat dispărut, aproape de Gladna (com. Caraş).

[7]) *Padushavasa*, sat dispărut, în apropierea muntelui Padeş.

[8]) *Margina*, (ung Marzsina), la Est de Făget.

[9]) *Ikuspataka*, dispărut.

[10]) *Endred*, aseminea.

a posesiunii *Ikus*, când regele scuza pe nobilii români, veniţi din Muntenia, că nu cunosc obiceiurile şi legile regatului.

Mai posedăm şi un număr redus de documente din veacul al XIV-lea care cuprind dispoziţii date în favorul unor români băştinaşi din Banat. Astfel, Ludovic cel Mare dăruieşte, la 22 Sept. 1370 posesiunile regale, aflătoare la capetele celor două râuri *Mothnuk*, lui Roman şi Ladislau, pe care posesiuni le-a posedat şi păstrat, în numele regelui, tatăl lor Struza, şi în calitate de cnez, le-a aşezat şi le-a înzestrat cu locuitori. Prin acest act, sus numiţii Roman şi Ladislau au fost ridicaţi la rangul de nobili[1])

La 19 Iunie 1376, acelaşi rege Ludovic a însărcinat pe Ioan Treutyl, Banul Severinului să restabilească hotarul disputat de o parte de Bogdan, fiul lui Ştefan şi Radul fiul lui Woznuk şi alţi nobili de Mufhnuk, iar de alta oaspeţii regali din Karas. Hotărnicirea se face cu învoirea ambelor părţi[2]).

E interesant că în tot veacul al XIV-lea se aminteşte un singur voevod român pe teritorul Banatului. Acesta e *Radul Voyavada*, comite de *Kunesd*[3]).

V. Urme de organizaţie românească în Banat, în veacul al XIV-lea

Am arătat, cu alt prilej[4]) că în veacul al XV-lea, după mărturia diplomei lui Ladislau V, dela 1457, toate atribuţiunile administrative şi judecătoreşti, de pe teritoriul celor 8 districte bănăţene: Lugoj, Şebeş, Mehadia, Almăj, Craşov, Bârzava, Comiat şi Iliadia (Iliedea) se aflau în mâinile obştei cnejilor şi a nobililor români, fiind exercitate în conformitate cu vechiul drept românesc, căci prevederile constituţiei maghiare aici nu aflau aplicare.

[1]) La Pesty, anii respectivi.

[2]) Pesty, *Krasso Szörényi Bánság*, etc. Doc. II, p. 6.

[3]) *Castel regal*, dispărut, in apropierea localităţii Secaş şi Călina (ung. Galonya).

[4]) In articolul *Districtele româneşti, Buletin istoric*, No. 1, p. 3 şi urm.

Avem în această regiune, o *Țară Românească (terra Valachorum, Vlașca)*, sub suveranitatea regelui maghiar. Afară de cele 8 districte, înșirate mai sus, au existat și altele, a căror autonomie n'a fost cuprinsă în diploma lui Ladislau. Din chiar cuprinsul acestui act important rezultă că drepturile și libertățile de care s'au bucurat districtele românești în veacul al XV-lea, nu erau de dată recentă, ci au rămas, ca o moștenire, din timpuri străvechi. Astfel stând lucrurile, e firesc ca să căutăm și să găsim, și în actele veacului al XIV, urme despre organizația autonomă a Românilor bănățeni.

Cercetarea întreprinsă în această direcție se lovește de multe dificultăți, căci documentele întrebuințează pentru noțiunea *district* trei termeni latinești: *districtus, provincia* și *comitatus*. Mai ales cuvântul din urmă a produs multă confuzie, făcând pe istoricii unguri să creadă că e vorba de *comitate* (județe) maghiare, a căror urmă zadarnic am căuta-o în Banatul românesc, în această epocă.

Căci când actele vorbesc de *comitatus* de *Sumptio*, ori de Carasow, evident trebuie să înțelegem *districtus*. Acesta e un lucru incontestabil.

Din secolul al XIV-lea nu ne-au rămas, decât 3—4 acte care fac mențiune despre districtele românești, despre drepturile, prerogativele și datoriile lor față de stăpânirea ungurească.

Astfel, la 8 Noemvrie 1352, Poșa de Szer, comite al Carașului și Castelanul de Șebeș, la cererea lui Iuga și Bogdan, fiii lui Ștefan de Mutnuk, le dăruiește acestora pământul „deșert" numit *Mutnokpataka*, ca să-l stăpânească cu acele drepturi, cu care stăpânesc satele lor libere cnejii din provincia Șebeș. Acolo nu va avea să țină judecată nici un judecător, ei înșiși însă vor putea ține scaun de judecată în orice pricini, afară de tâlhărie (omucidere), furt și punere de foc. Acestea vor fi îndrumate la scaunul judecătorului din Șebeș. (. . . in tali libertatate, în qua libertate habent liberas villas quenesi in provincia *Seebus*, ita tamen quod nullus iudex habeat judicare, ipsi autem poterunt iudicare preter tres causas, scilicet latrocinium, furtivum

et incendiarium, et si contigerit esse, tunc ad sedem iudicis ad Sebus admittere debeatis")[1].

Un alt act preţios, din 19 Iunie 1376 are cuprins similar. Ludovic regele Ungariei acordă Românilor Şurian, Bogdan, Demetrius, Toma şi Blasiu, fiii lui *Rayk* şi urmaşilor lor, drept răsplată pentru credinţa şi vitejia dovedită în războaiele contra Sârbilor şi Bulgarilor, precum şi în luptele purtate pentru recucerirea Severinului posesiunea *Balasnicha*[2]) de lângă râul *Blasnicha* aflătoare în districtul Mehadia, care a revenit în posesia regelui, dela Ladislau, fiul lui *Lahech*, care părăsind credinţa faţă de rege, a fugit în Ţara Românească şi s'a alăturat de partea adversarului regelui. Susnumiţii vor stăpâni acea posesiune în libertatea şi după datina, după care îşi păstrează posesiunile lor şi ceialalţi nobili români din acelaşi district („ea libertate et consuetudine possidendam, tenendam et habendam, que ceteri nobiles Olahi districtu in eodem suas possessiones sunt consueti").

Ambele documente atestează existenţa districtelor româneşti, deoparte, iar de alta, faptul important, că aici Românii îşi exercitau dreptul de proprietate, după normele dreptului românesc. Erau, în cazul întâi, cnejii, care aveau dreptul de judecată, pe pământul stăpânit de ei, în toate pricinile, afară de 3: *omucidere, furt şi aprindere*, care erau rezervate judelui nobililor din capitala districtului.

In cazul al doilea e vorba de nobili români, cu drepturi depline.

Actul din 1376 ne-a mai păstrat o ştire preţioasă, de interes istoric. Aflăm că nobilul român din Banat, Ladislau, fiul lui Lahech, în războiul dintre Ungaria şi Muntenia, părăseşte pe rege şi trece de partea lui Vlaicu Vodă, mânat, de sigur, de glasul sângelui. Nobilii care au fost dăruiţi cu moşia Bolvaşniţa sunt primii Români din Banat, care sunt adeveriţi în documente, ca răsplătiţi pentru merite militare, precizate în diploma de do-

[1]) Lukinich, *Documenta*, etc. p. 123.

[2]) *Valea Bolvaşniţa*, (ung. Bolvás völgy), la Nord de Mehadia.

naţiune. Norocul a făcut să se păstreze un al 3-lea act, reprodus de noi, după *Századok* (1900), la sfârşitul articolului citat, care fiind o plângere, fireşte nu înşiră drepturile Românilor din districtul Sebeş, ci îndatoririle lor. E preţios pentru faptul că face amintire, pentru întâia oară (în jurul anului 1369), despre *obştea cnejilor*.

Această obşte („Universitas Kenezyorum et aliorum Olahorum de districtu Sebeş, item cives et universi divites et pauperes de civitate eiusdem") cere dela Benedict Himfy banul Severinului să o scutească de o nouă contribuţie, motivând cu înşirarea tuturor serviciilor, multe şi foarte grele, pe care le-a adus ţării şi regelui între anii 1365—1369, cum am arătat mai sus.

Iată care erau îndatoririle obştei româneşti aşa cum se desprind din acest important act.

„Universitatea" cnejilor, nobililor şi a celorlalţi Români se îngrijea de apărarea graniţelor; aduna contingentele armate, care luau parte la expediţii, în oastea regală. Obştea strângea contribuţiile în bani, cerute de Rege drept cheltueli pentru întreţinerea armatei în vreme de războiu.

Regele şi înalţii săi funcţionari, când petreceau pe teritoriul districtelor, erau ospătaţi cu cheltuiala obştei româneşti; sumele fiind repartizate pe toţi locuitorii.

Românii se plângeau pentru jafurile şi pustiirile săvârşite în avutul lor de trupele regale nedisciplinate, când treceau ori petreceau prin satele lor.

In Mai 1372, regele Ludovic scrie Banului Benedict Himfy să nu se apuce de clădirea cetăţii Orşova, ori, dacă a început lucrările, să le suspendeze, până când se va lua avizul Consiliului regal. La tot cazul să adune materialul necesar: lemne, ciment şi piatră[1]).

Himfy însă lucrase mult la zidirea cetăţii în 1371—1372. Ni s'a păstrat registrul cu numărul lucrătorilor şi cu numele cnejilor, care i-au trimis din întreg cuprinsul Banatului. E un document de deosebită valoare, fiindcă sunt indicate şi locali-

1) *Századok*, 1900, p. 610.

tăţile unde rezida cneji şi de unde veniau muncitorii. Actul ne dă o icoană fidelă a situaţiei etnografice a ţinutului nostru. Il dăm în traducere românească, cu identificarea localităţilor, unde s'a putut face[1]).

Lista muncitorilor cuprinde importante date despre cneji şi satele lor, prezentând o însemnată contribuţie la icoana etnografică a Banatului medieval.

De aceea o dăm în traducerea românească a textului latin.

Nota despre numărul oamenilor care a lucrat la săparea castrului Orşova cuprinde următoarele:

Astfel Karapch a trimis 19 oameni,

Fii lui Dan de *Doboz*[2]) 16 oameni,

Ivan, fiul lui Marcu din *Dolch*[3]) 6 oameni,

Petru de *Ivand*[4]) 1 om,

Din *Şarad*[5]) au venit 7 oameni,

Din *Kaka*[6] Paul de Lyzkou a trimis 2 oameni,

Ioan, fiul lui Filip de *Budun*[7]) 1 om,

Dominicus, fiul lui Dezsö de *Bykamezeu*[8]) a trimis 3 oameni,

Acelaşi Dominic, fiul lui Dezsö din *Voswar*[9]) 1 om,

Nicolae, fiul lui Dominic din *Fanchlaka*[10]) 6 oameni,

Dominic fiul lui Ioan din *Bykutha*[11]) 4 oameni,

1) Originalul latin l-am reprodus în anexa art. „Districtele româneşti".

2) *Duboz,* comună situată la hotarul răsăritean al judeţului Timiş.

3) *Dolat* (ung. Dóc), comună în jud. Torontal, spre Sud-Vest dela Ciacova.

4) *Ivanda* (ung. Ivánda), spre Nord-Est dela Nincicevo (jud. Torontal)

5) *Şarad* e o localitate dispărută din judeţul Timiş, care a fost situată aproape de Iarmata.

6) *Kaka,* comună dispărută, între Rekaş şi Iarmata.

7) *Budun,* comună dispărută. Se afla spre Est de Timişoara.

8) *Bykamezeu,* asemenea dispărut, situat aproape de Biled (judeţul Torontal).

9) *Voswar,* sat dispărut, aproape de Beckerek (jud. Torontal).

10) *Fanchlaka,* sat dispărut, la Sud de Timişoara.

11) *Bykuta,* probabil, identic cu Nagy şi Kisbikács (Torontal).

Nicolae, fiul lui Monis, din *Hergoya*[1]) 1 om.

Ioan, fiul lui Neacşu, din satul liber, al districtului *Beld*[2]) 6 oameni.

Din districtul *Sebeş* au venit 80 oameni.

Din cetatea acestuia au venit 13 oameni.

Din *Caran* au venit 6 oameni, deşi trebuia să vină 7, unul a lipsit.

Dionysius, fiul lui Paul, şi Gheorghe nepotul arhiepiscopului au trimis 2 oameni.

Blasius de Chorna[3]) 1 om.

Ioan, fiul lui Grigore din *Şormuld*[4]) 2 oameni.

Nicolae şi Toma, zişi Pythgr, au trimis 2 oameni din satul lui *Adrian*[5]).

(Luca) Elekus fiul lui Luca din *Poltua*[6]) 2 oameni.

Ioan, fiul lui Nicolae şi Ştefan de *Chaba*[7]) 2 oameni.

Din cetatea *Hudus*[8]) au venit 6 oameni.

Din districtul acesteia, din *Belebur*[9]) a venit 1 om.

Ladislau, fiul lui Gal, din *Wyodoar*[10]) a trimis 10 oameni.

Din cetatea *Lugos* au fost trimişi 9 oameni.

Cnezul Dominicus din *Zynazeg*[11]) a trimis 1 om.

Ioan, fiul lui Neacşu (Nexe) din cnezatul său numit *Purhuna*[12]) 1 om.

Stanislaus din *Honorych*[13]) 1 om.

[1]) *Hergoja*, neindentificabil.

[2]) *Beld* (Bela) un district românesc din Nordul jud. Timiş.

[3]) *Chorna*, Ciorna, sat lângă râul Ciorna, în jud. Caraş.

[4]) Şormuld pare să fi fost situat în apropierea localităţii Tolvadia.

[5]) Satul lui Adrian (ung. Adorjánfalva), dispărut, la Sud de Timişoara.

[6]) Poltua, neindentificabil.

[7]) *Ciaba*, au existat 3 sate cu acest nume spre Nord dela Timişoara.

[8]) *Hodoş*, (ung. *Temeshodoş*), fortăreaţă, la hotarul dintre Timiş şi Caraş.

[9]) *Belebur*, localitate dispărută, din districtul Hodoş.

[10]) Pusta Idvor (ung. Idvor puszta), aproape de Tolvadia.

[11]) *Zymazeg*, localitate din districtul Hodoş, azi dispărută.

[12]) *Purhuna*, localitate dispărută, aproape de Jidovini.

[13]) *Honoriş*, (ung. Honoros), la Sud de Lugoj.

Dragomir din *Wyzag*[1]) 1 om.
Cnezul Bana din *Chinka*[2]) 1 om.
Cnezul Roman din *Hudus,* 1 om.
Thopsa cnezul din *Zaldubag*[3]) 1 om.
Cnezul Balk din *Mylas*[4]) 1 om.
Cnezul Crăciun din *Zepmezeu*[5]) 1 om.
Cnejii Iuga şi Thamerius 3 oameni.
Paul, fiul lui Zyn 2 oameni.
Din *Saasvar*[6]) au venit 3 oameni.
Din *Popd*[7]) au venit 2 oameni.
Paulus, fiul lui Ştefan din *Chemey*[8]) 1 om.
Ştefan, fiul lui Paul banul (?) din *Nemethy*[9]) 1 om.
Anton, fiul lui Thegunie 1 om.
Paulus de Kaach din *Hurugzeg*[10]) 7 oameni.
Ladislau, fiul lui Gal, din *Athad*[11]) 2 oameni.
Gheorghe din *Gyrug* 1 om.
Ioan, fiul lui Nexe din *Chaba*[12]), din *Thonay* din *Kapulna*[13]) 4 oameni.
Cnezul Cosmas din *Vlasag*[14]) 1 om.
Cnezul Chinkaz din *Zaldubag* 1 om.
Luca din *Zaldubag* 1 om.
Din *Jeneu*[15]) au venit 6 oameni.
Nicolae, fiul lui Garadych din *Gereblies*[16]) 1 om.
Din districtul Chery au fost trimişi 18 oameni.
Din cetatea acestuia 9 oameni.

1) *Vizag* (ung. Viszák), la Sud de Lugoj, în evul mediu a aparţinut dominiului Jidovini.
2) *Cinca,* localitate dispărută, a aparţinut dominiului Jidovini.
3) *Zaldubag,* în districtul Jidovini, dispărut.
4) *Mylaş,* localitate dispărută, cam în aceeaşi regiune.
5) *Zepmezeu,* localitate dispărută, în aceeaşi regiune.
6) Saasvar, dispărut.
7) *Popd,* dispărut.
8) *Cenei,* (ung. Csene), la Sud-Vest de Timişoara.
9) *Nemici,* (ung. Nemet), la Vest de Timişoara.
10) *Hurugzeg,* în jud. Timiş, azi dispărut.
11) *Athad,* dispărut.
12) Ciaba, localizat mai sus.
13) Kapulna, situat în districtul Beld.
14) Vlasag, poate Vlasolc, situat lângă *Potoc,* (Harámpatak).
15) Jeneu, neindentificabil.
16) Gereblieş, spre Nord de Iarmata.

Din Obad[1]) au fost trimişi 10 oameni.
Nexe, fiul lui Copaciu din *Zederies*[2]) a trimis 1 om.
Voiu din numitul Zederies 1 om.
Petru fiul lui Guden de Şonasdya 2 oameni.
Cnezul Stan din Neurinche[3]) 1 om.
Cnezul Radul, fiul lui Kozac din Bynus[4]) 3 oameni.
Stan din Zekus[5]) 1 om.
Ioan Ruphus din Zekus 1 om.
Laal din acelaşi Zekus 1 om.
Onspsa din acelaşi Zekus 1 om.
Cnezul Luca din Huduspataka[6]) 1 om.
(Filyok) Cnezul Filis din Syroch[7]) 2 oameni.
Ioan, fiul lui Draguta din Vyzag 1 om.
Magistrul Petru din Machedonia[8]) 6 oameni.
Cnezul Petru din Boldur[9]) 2 oameni.

In registrul reprodus sunt menţionate 4 districte: de *Sebeş, Hudus* (Hodoş), *Chery* şi *Beld.* Sebeş face parte din cele 8 districte, ale căror drepturi şi libertăţi au fost confirmate de Ladislau al V-lea, iar *Huduş, Chery* şi *Beld* au fost semnalate de noi, pentru întâia oră, în articolul despre *Districtele româneşti,* asupra cărora vom reveni mai pe larg la istoria veacului al XV-lea.

Din identificarea localităţilor, făcută în note, se poate constata că cneji români erau în toate părţile locuite ale Banatului de azi, în toate judeţele: Severin, Caraş şi Timiş-Torontal, ceea ce dovedeşte din nou marea răspândire a elementului românesc între Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţi.

Districtul Chery a fost în regiunea Recaş.
[1]) *Obad,* (ung. Obád) aproape de Ciacova.
[2]) *Sudriaş,* (ung. Szederjes) între Lugoj şi Făget.
[3]) *Nevrincea,* (ung. Nörincze), spre Nord dela Lugoj.
[4]) *Biniş,* (ung. Bényes), aproape de Ezeriş.
[5]) *Sacoşul român,* (ung. Magyarszákos) aproape de *Visag.*
[6]) *Huduşpataka,* dispărut, aproape de Hodoş.
[7]) *Syrhech,* sat dispărut.
[8]) *Macedonia,* comună în Torontal.
[9]) *Boldur,* (ung. Boldor) aproape de Lugoj.

Aici mai putem aminti numeroasele documente care pomenesc comiţi (comites), vice comiţi (vicecomites) şi *castelani (castellani)*, care funcţionau în fruntea unor districte româneşti, ori a capitalelor lor (civitates). Foarte des întâlnim pe *Comes* şi *vicecomes* de Karasow (Karasso, Carasow), castelan de Haram şi Sebus[1]).

Comiţii Caraşului ţineau, împreună cu jurii nobililor şi a cnejilor zile de judecată, de obiceiu, una la an, lângă cetatea Sebeş, sub ceriul liber. Astfel de zile de judecată sunt atestate prin documente în 1319—1345, 1347—1348, 1350, 1355, 1362—1364, 1367, 1370, 1374—1376, 1381—1382[2]).

Despre *Comes Tymisiensis, Vicecomes et judices et judices nobilium Comitatus Temesiensis, Comes et Castellanus de Themesvar, Comitatus Temeskuz*, fac menţiune câteva acte din veacul al XIV-lea[3]).

Timpul şi împrejurările între care au răsărit comitatele regale pe teritorul Banatului nostru va forma subiectul preocupărilor noastre, mai târziu.

Din secolul al XIV-lea ne-au mai rămas câteva acte, care, dacă nu cuprind informaţii istorice, îşi au importanţa lor prin faptul că ne-au păstrat numele unor cneji români, care altcum rămâneau necunoscute.

Un document, datat în 30 August 1333, relatează că *Brathan* cu un Mauriţiu, fost sluşbaş al lui Paul Magyar din Themeskuz a năvălit asupra proprietăţii sus menţionatului Paul, numită Remetea[4]), devastând-o şi distrugând-o[5]).

Acelaşi Brathan, numit acum cnez de *Sosd*, cu fiii săi Grigore şi Finta, au răpit de pe moşia lui Benedict Himfy o turmă de porci[6]) (18 Dec. 1343).

[1]) *Krassó vármegye története*, III *(Oklevéltár)*, pp. 5, 10, 13, 28, 30, 31, 46—49, 57, 62—64, 69, 75, 99—100, 126—129, 155, 158—160.

Ortvay, *Temes vármegye története*, p. 72, p. 84.

[2]) Turchányi, *o. c.* p. 201.

[3]) Ortvay, *o. c.* p. 22, 31, 34, 40, 78, 99, 100, 107, 119, 121, 123.

[4]) In judeţul Timiş.

[5]) Lukinich, *o. c.* p. 73.

[6]) Pesty, *Krassó vármegye története*, III (Oklevéltár), p. 14.

Emeric, slujbaşul lui Benedict Himfy se plânge, la 4 Martie 1344, lui Petru, vicecomite al Caraşului, că un şerb al Domnului său din Remete, cu numele Mihail, a fost prins şi jefuit de Mihail Micu (Parvus), cnezul Dobrota și Luca[1])

La 5 Ianuarie 1373, Regele Ludovic porunceşte lui Petru şi Nicolae, fiilor lui Paul Heem, precum şi lui Andrei, fiul lui Torma, castelanul din Mehadia, asemenea cnejilor, oficialilor şi slujbaşilor lor, să nu tulbure în avutul lor, cu judecată, ori în afară de judecată, pe Ladislau, fiul lui Lehach, Naan şi Ladislau, fiii lui Kene, până când el (regele) va sosi la Timişoara. Dacă li s'a confiscat ceva, să li se restituie fără întârziere[2]).

Dintre localităţile menţionate în documentele veacului al XIV-lea, poartă nume româneşti, formate din apelative, următoarele:

1. *Valea (Woja*-alio nomine *Patak)*, pomenită mai întâiu, în 1277.

2. *Caramida*, Téglavár, „secundum vag Olasos *Charamida*" la 1371[3]). Comuna mai exista la 1717, fiind situată în apropiere de Zold, districtul Fârdia. După această dată dispare.

3. *Căprioara*, e pomenită într'un document din 11 Iunie 1337, sub forma de *Caprewar*, în colţul nord-estic a judeţului Caraş de azi. „Son nom d'origine in contestablement roumain (cf. căprioară=chevreuil) est le premier toponyme de Transylvanie dont le étymologie roumaine ne puisse être mise en doute". Numele său de origine neîndoielnic românească, este primul toponimic, a cărui etipomologie românească nu poate fi pusă la îndoială[4]).

VI. Viaţa religioasă a Românilor bănăţeni în epoca angevină

Viaţa spirituală a Românilor bănăţeni, ca şi a neamului nostru de pretutindeni, în veacul al XIV-lea, se reducea, în

1) *Ibidem* p. 14.
2) Lukinich, o. c. p. 217.
3) Lukinich, p. 238.
4) Lukinich, p. 79—80.

afară de produsele folklorului, păstrate în graiul viu, numai la manifestările sentimentelor religioase. Strămoşii noştri din aceea epocă depărtată, erau oameni cucernici, care ţineau Duminecile şi sărbătorile, ascultând slujba dumnezeiască, unde aveau bisericuţe de lemn şi preotul, care să ştie ceti litera slavonă.

Existenţa vieţii bisericeşti e adeverită, prin documente şi pentru secolul al XIII, când, după scrisoarea papală din 1234, Românii aveau şi o anumită ierarhie, destul de puternică, să poată atrage la credinţa românească pe Ungurii şi Saşii, care se aşezau printre Români.

Ceea ce d-l Şt. Meteş spune despre întreg neamul românesc din Ungaria, se potriveşte, fireşte, şi pentru Banatul nostru: „...Românii... au avut şi până în secolul al XV-lea o organizaţie bisericească în frunte cu episcopi, canonici, protopopi, preoţi şi cu mănăstiri. Dacă nu-i cunoaştem cu numele, acesta nu înseamnă că n'au fost, ci numai că documentele despre ei s'au pierdut, sau nu s'au descoperit până acum"[1]).

Românii din Banat, pe la mijlocul acestei epoce, se adresau, în lipsa arhiereilor localnici, cu nevoile lor de ordin bisericesc, la episcopii din Silistra şi Vidin. Avem o ştire directă, după care, către sfârşitul veacului al XIV-lea, se sfinţesc la Vidin 4 preoţi de pământul Ungariei[2]). E neîndoielnic că veniau din Sudul Dunării monahi, care, purtând titlu de vlădici, se aşezau în ţinuturile româneşti dela noi, prin văi ascunse, petrecând în schituri neştiute de stăpânire, unde-i cercetau credincioşii.

In ce priveşte raportul Românilor bănăţeni faţă de stăpânirea ungurească catolică şi biserica Romei, acela a fost diferit în cursul veacurilor.

Regii arpadieni au fost, în general, toleranţi. Deşi papii au ordonat prin o serie de diplome extirparea schismaticilor din cuprinsul Ungariei, regii maghiari, în ciuda promisiunilor făcute, nu le-au prea dat urmare.

[1]) Şt. Meteş, *Istoria Bisericii*, etc. Sibiu, 1935, p. 38.

[2]) Idem, *o. c.* p. 33.

Nici Carol Robert n'a prigonit pe față supușii săi, aparținători bisericii răsăritene. La începutul domniei lui Ludovic cel Mare vedem pe papa încercând să atragă în sânul bisericii romane, prin îndemnuri și persuasiune, pe unii voevozi mai bogați și mai puternici ai Românilor. Ne-a rămas, din 17 Octomvrie 1345, o bulă papală, care aduce la cunoștința regelui că *Valahii Romani*, locuitori în părțile Ungariei, Transilvaniei, Munteniei și ale *Sirmium*-ului („Olahi Romani commorantes in partibus Ungie, Transsilvanie, Ultralpinis et Sirmiis") au trecut ori sunt pe cale să treacă la catolicism. Pentru sprijinirea acestei mișcări papa spune că a adresat scrisori Elisabetei, mama lui Ludovic, precum și bărbaților nobili, Alexandru al lui Basarab, și altor *Valachi Români*, atât celor nobili, cât și poporului de rând („nobilibus viris Alexandro Bassarati et aliis iam nobilibus quam popularibus *Olachis Romanis*") lui Nicolae, principe de *Remecha*, lui Ladislau, Voevod de *Bivinis*, Sanislau de *Sypprach*, Aprozye, voevod de *Zopus* și Nicolae, voevod de Auginas[1]).

Identificarea lui Alexandru Basarab e ușoară. Celelalte nume de persoane și de localități, cu toate încercările, au rămas neindetificabile, din pricină că au fost deformate de cancelaria papală. Se crede însă că sub „partibus *Sirmiis* trebuie să înțelegem *Zeuriniis* (ținutul Severinului).

E interesant atributul de *Români*, alăturat la numele *Olachi*. E probabil că la cunoștința cancelariei papale a ajuns numele, pe care-l întrebuințau strămoșii noștri: de „*Români*".

E inontestabil că voevozii cuprinși în bula papală nu erau niște simpli căpetenii de sate, ci șefii unor întinse ținuturi autonome din Ungaria, căci altfel ar fi inexplicabil faptul că papa se adresează lor, ca și lui Alexandru Basarab.

Ludovic cel Mare, nu peste mult, a părăsit politica tolerantă a înaintașilor săi, pornind împotriva Românilor bănățeni, o aprigă persecuție religionară, după cum dovedesc, neîndoielnic, două documente contemporane. Le vom examina pe rând.

[1]) Lukinich, *o. c.* p. 106–107.

La 20 Iulie 1366, Ludovic porunceşte tuturor nobililor cetăţenilor şi altor locuitori din districtul Keve şi Caraş, privitor la „Slavii sau preoţii schismatici aflători la ei" („Sclavos sive schismaticos sacerdotes apud se residentes"), pentru ca pe toţi aceşti preoţi slavi, câţi sunt la ei împreună cu copiii cu femeile şi cu avutul lor, fără vreo pagubă, vătămare sau ştirbire să lase să fie duşi Banului Benedict Himfy, comitele acelor districte („omnes, Sclavos sacerdotes apud vos existentes cum eorum pueris, uxoribus, et rebus omnibus absque omni dampno, lesione et deturpativne duci facere debeatis magistro Benedicto"). Acesta sau fratele său Petru, vor face cu ei ceea ce li-s'a poruncit (debent de eo facere quod per nos ipsis fuerit demandatum") [1]).

Dela acelaşi rege ne-a mai rămas un act, fără dată, în care el porunceşte următoarele:

Nici un nobil sau cnez din întreagă provincie sau din întreg districtul Sebeş nu-şi va putea păstra proprietăţile cu titlul nobilitar sau de cnezat, dacă nu e cu adevărat catolic, ţinând şi cultivând această credinţă („ut in tota provincia seu toto districtu de Sebes nullus alter nisi vere catholicus et fidem quam Romana tenet et profitetur ecclesia fideliter colens, possessiones aliquas sub titulo nobilitatis au sub titulo kenesiali tenere posset et conservare") [2]).

Nimeni nu va putea tăgădui că cele două porunci regale erau menite să deslănţuiască cele mai sălbatice prigoane împotriva preoţimei şi a clasei conducătoare a Românilor bănăţeni. Preoţii cu familiile lor, câţi au putut fi prinşi, au fost aruncaţi peste hotare, dacă nu ucişi, iar nobilii şi cnejii, care nu s'au declarat catolici, au fost despoiaţi de moşiile strămoşeşti.

Inşişi editorii colecţiei de documente de sub conducerea lui E. Lukinich, dându-ş şi seama de gravitatea acestor fapte în faţa judecăţii nepărtinătoare a istoriei, caută să le dea o expli-

[1]) Lukinich, o. c. p. 201 şi urm.

[2]) Idem, o. c. p. 207.

care, cu motive de ordin politic şi susţinând că aceste măsuri n'au fost aplicat la alţi Români din Ungaria.

Dar să vedem mai pe larg, ce spun aceşti istorici unguri: E îndeobşte cunoscută toreanţa regilor maghiari din evul mediu, care, cu toate insistenţele papilor dela Roma, n'au ordonat prigoniri violente contra supuşilor lor de credinţă răsăriteană.

E interesant, remarcă ei, că şi Ludovic a pornit persecuţii de felul acesta numai la hotarele sudice ale Ungariei, mai precis în Banatul Severinului şi în ţinuturile învecinate, căci nicăeri nu le mai întâlnim. Acestea se explică prin faptul că în primăva anului 1365, Ludovic a început războl contra lui Stracimir (despre care noi am vorbit mai sus). Cumnatul acestuia, Vlaicu-Vodă, Domnul Munteniei încă a ajuns în relaţiuni duşmănoase, şi apoi la conflict armat cu regele Ungariei, la 1368—1369. Intre timp Domnul român a cuprins Vidinul, unde cu revolta produsă au fost ucişi 5 călugări franciscani.

Deci, după părerea autorilor maghiari, din partea regelui Ludovic a fost un fel de reacţiune, cu scopul de a contrabalansa propaganda răsăritenilor, care devenise primejdioasă, şi din punctul de vedere politic, pe pământul Banatului.

Nu vom căuta să polemizăm aici cu d-l E. Lukinich şi colaboratorii săi. Nouă ne ajunge constatarea, pe care nici ei nu o tăgăduesc, după care regele Ludovic a iniţiat, la 1366, o sălbatică prigoană împotriva Românilor de credinţă ortodoxă, din cuprinsul Banatului. Pentru noi e importantă împrejurarea că conducerea acestei acţiuni barbare a fost încredinţată fraţilor Benedict şi Petru Himfy, nobili unguri, hrăpăreţi şi lacomi, despre care am dovedit mai sus că au făcut mult rău unor familii de Români. Am arătat cum Benedict Himfy a deposedat pe Românii nobili de Valea, de moşia lor, călcând legile şi având de sprijinitoare înaltele foruri judecătoreşti. A încercat să despoie de proprietăţile lor şi pe fiii lui Nexe, învinuindu-i, pe nedrept de înaltă tradare. Dar după 3 ani dreptatea fu descoperită, fiii lui Nexe se întoarseră din exil şi reîntrară în drepturile lor de proprietate.

Prin urmare nu poate fi socotită prea îndrăzneaţă presupunerea noastră că Benedict Himfy, duşmanul Românilor, a fost sfetnicul care a îndemnat pe Rege să preconizeze măsuri de persecuţie contra strămoşilor noştri, cu scopul nemărturisit de a pune mâna pe proprietăţile lor.

Despre suferinţele cărora au fost supuşi Românii bănăţeni, după 1366, ne putem uşor face o imagine.

Câţi preoţi scăpară dela moarte şi dela deportare, s'au ascuns prin codrii şi văgăunile Munţilor, unde au trăit din mila credincioşilor.

N'a fost mai uşoară nici situaţia cnejilor şi nobililor români. Unii, cum apare din documente, au trecut la catolicism, ca să-şi poată păstra averile. Aceştiă sunt strămoşii numeroaselor familii nobile ungureşti, dar de origină românească, din Banat. Alţii vor fi simulat convertirea, păstrând în taină legea părinţilor, ca Latcu, voevodul Moldovei.

Mulţi însă n'au putut fi depărtaţi de credinţa strămoşască' prin nici o putere lumească, sfârşind prin a fi despoiaţi de moşii, şi confundându-se în masa anonimă a poporului de rând, care are meritul neperitor de a ne fi păstrat fiinţa etnică până azi.

Dacă credinţa noastră şi, odată cu ea, românismul n'a putut fi extirpat din Banat, prin măsuri ca cele amintite, la aceasta au contribuit doi factori; întâiul: puterea uriaşă de viaţă a neamului nostru, iar al doilea: împrejurările prielnice, creiate de puterea crescândă a voevodatului Ţării Româneşti, din imediata vecinătate a Banatului nostru.

Pe la 1372, Vlaicu Vodă al Munteniei figurează din nou ca Ban al Severinului. El poartă titlul *„Vladislaus, Waivoda Transalpinus, Banus de Zeurınco et dux novae plantationis de Fugaras"*.[1])

Influenţei lui e de a se mulţumi că la 1370, patriarhul din Constantinopol numise pe Daniil Critopol, sub numele de Anthim, mitropolit (adecă *episcop)* al unei părţi a Ungro-Vlahiei,

[1]) Fejer, Cod. Dipl. IX, 4. p. 477.

ceea ce însemna şi a părţilor severinene, căci acesta e episcopatul Severinului.

Tot cam în această epocă avu loc un eveniment de o importanţă covârşitoare în viaţa spirituală a Românilor. Călugărul Nicodim, plecând dela Muntele Athos, care era centrul monahismului răsăritean, a ajuns în Ţara Românească, unde a convins pe Domnul Vlaicu să zidească mănăstirea *Vodiţă* în părţile oltene, spre Apus dela Severin, înzestrând-o cu moşii întinse şi cu odoare scumpe. Vlaicu a mai ridicat şi al doilea lăcaş dumnezeesc, mănăstirea Tismana. Astfel începu pe pământ românesc viaţă monahală, muncitoare şi răspânditoare de cultură.

Binefacerile spirituale, pornite dela aceste instituţii, se vor fi repede resimţit şi în Banatul limitrof.

Că munca binefăcătoare a popei Nicodim a trecut frontierele la Românii din Ungaria o dovedeşte tradiţia care susţine cu tărie că acest călugăr providenţial a fost întemeietorul Mănăstirii Prislop, din Ţara Haţegului.

Astfel românismul din Banat a început să fie încălzit de razele răspândite de biserica organizată a fraţilor din Muntenia liberă.

Despre viaţa bisericească a Românilor din Banat în epoca angevină ne-au rămas foarte puţine ştiri.

In actele procesului moşiei Valea, se face, cum văzurăm, menţiune despre o biserică clădită din piatră şi lemn, care aflându-se pe proprietatea descendenţilor lui Tivan Românul, a fost, de sigur, românească.

VII. Elementele străine din Banat în epoca angevină

In temeiul celor expuse se poate convinge oricine că populaţia băştinaşă şi totodată, cea mai numeroasă a Banatului din veacul al XIV-lea o constitutiau Românii. Şi locuiau în massă compactă în teritorul muntos şi deluros al jud. Severin şi Caraş de azi, pe unde şi colonizarea romană fusese mai in-

tensă, dar erau în număr considerabil şi în alte regiuni între Dunăre, Tisa şi Mureş, cum dovedeşte lista cnejilor din 1371-1372.

Barbarii, răsleţi şi puţini la număr, care s'au aşezat aici până la căderea Avarilor, împreună cu valurile de Slavi, rămaşi în Banat înainte de cucerirea ungurească erau, în această epocă, înghiţiţi cu desăvârşire de strămoşii noştri.

Harta etnografică a Banatului începu a se împiestriţa prin veacul al XIII-lea, în urma colonizării în grupe compacte a cumanilor şi a infiltrării Ungurilor prin şesurile provinciei noastre. Cumanii încreştinaţi cu Ungurii imigraţi, aparţinând aceleiaş biserici catolice s'au contopit şi asimilat, formând populaţiunea bănăţeană, puţină la număr, de limbă maghiară, locuind, mai ales în părţile nordice.

Elementul unguresc a găsit un puternic sprijin în acel Benedict Himfy, pe care l-am pomenit de atâtea ori şi care la 1374 a primit din partea lui Ludovic cel Mare o misiune specială în afacerile Banatului pe care însă nu o cunoaştem mai de apropape.

Din acest an ne-a rămas o scrisoare a lui Ludovic cel Mare în care se spune că Fostul ban al Bulgariei, Benedict Himfy acum comite timişan este trimis în ţinutul timişan (Temesköz), cu o anumită însărcinare. Deci Regele invită pe militarii regali, nobili, clienţi, pe Români şi pe alţi credincioşi să-i dea deplină încredere.

Aici avem dovada documentară cum autonomia districtelor româneşti din Banatul Severinului a început să fie ştirbită, fiind ele puse sub ascultarea unor funcţionari unguri, ca cel timişan.[1])

Din lipsa de izvoare, azi fireşte, nu mai putem stabili proporţia numerică a Românilor şi Ungurilor, din Banatul veacului al XIV.

Ne-a rămas totuşi un mijloc cu care ne putem apropia, cel puţin, de soluţionarea acestei probleme mult discutate, mai ales în timpul din urmă. Vom urmări, cu ajutorul documentelor,

[1]) Pesty, Szörényi bánság etc. p. 32.

răspândirea catolicismului, căruia aparţineau, în această vreme, toţi Ungurii din Banat. Din fericire ne-a rămas un izvor de mare importanţă care ne dovedeşte, cu prisosinţă, inexistenţa elementului maghiar, în epoca angevină, în Banatul Severinului şi în restul judeţului Caraş şi Severin de azi, precum şi numărul redus al aceluia, în Timiş şi Torontal.

Papa Ioan XXII a ordonat cu încuviinţarea regelui Carol Robert, să se colecteze, dela catolicii din Ungaria, dijme pentru acoperirea cheltuielilor împreunate cu expediţii cruciate şi cu ocrotirea creştinilor de pe pământul sfânt.

In eparhia Cenadului, adunarea dijmelor s'a săvârşit între 1333—1335, de către Iacob de Berengari, iar registrul condus de el se păstrează în arhivele Vaticanului şi a fost publicat în „*Monumenta Vaticana:* Rationes collectarum Pontificiorum in Hungaria 1281—1375", Seria I, Tom. I. p. 145—164.

Cu ajutorul acestui preţios izvor, pe care l-am utilizat după un manuscris al d-lui Prof. Nic. Ilieşiu şi după Turchanyi[1]), cea ce garantează obiectivitatea acestor aserţiuni, am ajuns la următoarea încheiere de o importanţă covârşitoare:

Pe teritoriul jud. Severin şi Caraş de azi se adevereşte documentar existenţa unui număr de peste 120 localităţi. Ei bine, după registrul papal, nici 20 nu aveau plebanii (parochii) romano-catolice. Şi pentru multe dintre aceste oraşe şi sate, actele dovedesc că erau locuite, unele chiar în majoritate de Români. Numărul mic al Ungurilor din aceste localităţi e adeverit de sumele modeste, plătite ca dijmă.

Iată lista localităţilor din Caraş şi Severin, unde, după registrul papal, se aflau, în timpul lui Carol Robert, plebanii romano-catolice organizate.

Adrian (Villa Adriani, localizat mai sus), pomenit în registrul papal.

Ermen (azi *Germanul,* ung. Örmény). Preotul Mihail a plătit la 1333 dijmă de 4 groşiţe.

[1]) Op. c., p. 219 şi urm.

Iliuc, se afla între Rafnic și Nermed, de partea stângă a Lupacului. Preotul Benedict a achitat, după registrele papale din 1332—1337, 10 bănuţi. Azi dispărută.

Magusfolua (jud. Caraş), Preotul Iacob a plătit 5 groşi.

Mezeusumlow (probabil: Semlacul Mare, ung. Mezö-Somlyó). Preotul Benedict a plătit, în 1333, o jumătate de marcă, iar în 1334 o marcă şi 30 bănuţi (banalis).

Paraz (azi probabil: *Belobresca*, între Bârzava şi Caraş). Preotul Laurenţiu a plătit $10^{1}/_{2}$ bănuţi.

Sebes, Sebus (Caransebeşul de azi). Preotul Petru de aici, în 1333 3 ferto, mai puţin 6 bănuţi, în 1334 60 bănuţi, iar în 1335 38 bănuţi.

Lugoj, Preotul Blasiu a achitat, în 1333, 4 *pensa*.

Gâj (în registre greşit: Bay). Preotul Ioan a plătit 15 bănuţi.

Elyed (Iliadia). Preotul Blasiu a plătit 15 bănuţi.

Haram. Preotul Petru a plătit 12 banali.

Szentgyörgy (Sângeorgiul Bârzavei). Preotul Nicolae a plătit, la 1333, o jumătate marcă şi 16 banali, iar la 1334 22 groşi

Erdsomlyó. Preotul Mihai a achitat 12 bănuţi.

Se mai amintesc plebanii în localităţi neidentificabile: ca Wadad, Zerep, Cher, Toti Eoziu.

Din cele expuse reiese, cu evidenţă, inexistenţa elementului unguresc din Banatul Severinului şi de pe întreg teritoriul Caraşului şi al Severinului de azi, în sec. XIV-lea.

N'am putut stabili datele statistice pentru judeţele Timiş şi Torontal. Istoricul Eugen Szentkláray[1]), afirmă că, după aceeaşi izvor, arhidiaconatul Timiş număra 109 plebanii, pe care le înşiră cu numele, identificându-le cu localităţile de azi. Nu putem cunoaşte, nici barem cu aproximaţie numărul locuitorilor maghiari din aceste sate şi oraşe, dar pentru multe din ele avem dovezi contemporane că erau locuite şi de Români.

[1]) *Temes vármegye története*, Budapesta, 1912, p. 285.

VIII. Sfârşitul veacului al XIV-lea şi începutul războaielor cu Turcii

(Epoca reginei Maria 1382—1395)

Am arătat că epoca lui Ludovic cel Mare, care pentru Unguri e socotită plină de glorie şi de strălucire, pentru neamul nostru din Banat a fost tristă şi apăsătoare. Nobilii români erau deposedaţi de moşiile strămoşeşti, iar prigonirile religioase au pricinuit suferinţe nesfârşite la strămoşii noştri.

Ludovic cel Mare a murit în Septemvrie 1382. Incă fiind în viaţă a lăsat moştenirea fiicei sale Maria şi logodnicului aceleia Sigismund de Luxemburg. Dar până când tânăra păreche a putut să-şi celebreze căsătoria şi să ocupe efectiv tronul în ţară se produseră mari tulburări revoluţionare, care slăbiră mult puterile regatului. Aceste împrejurări, aducătoare de nenorociri asupra Ungariei, la care s'au adaogat şi cele dintâi năvăliri turceşti pe teritorul ei, au fost, în anumite privinţe binefăcătoare pentru soarta Românilor bănăţeni, care, în calitatea lor de element războinic, a început să fie din nou preţuit atât în cursul luptelor dintre partide, cât mai ales ca apărători ai graniţei dunărene împotriva păşirii tot mai ameninţătoare a semilunei.

Iată de ce suntem nevoiţi să dăm o sinteză a mişcărilor revoluţionare din Ungaria şi evenimentelor dela Dunărea de jos, unde tocmai în această vreme apărură cetele prădalnice ale Turcilor osmanlii, pentru ca să putem încadra şi înţelege istoria Banatului dela acest sfârşit de veac.

După moartea lui Ludovic, Maria, fiica lui nevârstnică, a fost încoronată singură de domnitoare a Ungariei, dar frânele guvernării trecură în mâinile pătimaşei sale mame, regina văduvă Elisabeta. In ţară însă se ridicară deodată 3 partide protivnice noii stări de lucruri. Un partid cerea ruperea logodnei cu Sigismund şi căsătoria tinerei regine cu Ludovic de Orleans. Altul chemă la tron pe singurul descendent major al Casei de

Anjou, în persoana lui Carol cel Mic, din Sicilia. Nici al treilea partid nu era mulţumit cu domnia femeilor.

Sigismund, primind ajutoare dela fratele său Venzel din Boemia, grăbi în Ungaria, unde îşi celebră căsătoria cu Maria, în 1385. Dar văzându-se înconjurat de duşmani din toate părţile, se întoarse în Boemia, ca să-şi adune bani şi oaste.

Cât timp a fost el departe, Carol cel Mic a venit cu oaste italiană, la care s'au alăturat aderenţii săi din Slavonia şi a ajuns până la Buda, unde fu încoronat de rege, cu numele de Carol II. Domnia lui fu foarte scurtă, dela 31 Decemvrie 1385 până la 24 Februarie 1386, când a fost asasinat, din îndemnul reginei mame, Elisabeta.

La auzul acestui act sângeros în părţile sudice ale Ungariei, izbucni o înverşunată revoltă. Reginele plecară în aceste regiuni, cu nădejdea că vor putea linişti spiritele, dar în 25 Iulie 1386, răsculaţii atacară pe regine, lângă cetatea Gaza, uciseră pe mulţi din suită, iar pe ele le arestară. Elisabeta fu ştrangulată în închisoare, la începutul anului 1387, iar regina Maria fu liberată de oastea soţului ei în 31 Martie al aceluiaşi an.

Am precizat câteva date din cursul acestor întâmplări, în care vreme avură loc două evenimente importante în trecutul Banatului românesc. Unul este năvălirea lui Dan I, domnul ţării româneşti în districtul Mehadia. Un act din 16 Martie 1390 cuprinde următoarele date interesante:

Sigismund aduce, cu această dată, la cunoştinţa generală că Petru, fiul lui Dej, cnez nobil de Temeshal[1]), aflător în ţinutul castrului regal Mehadia, s'a prezintat pentru sine şi în numele fraţilor săi: Halmagh, Cristofor şi Mihail, asemenea cneji nobili de Temeshel, făcând următoarea declaraţie: Documentele privilegiale, acordate lor de regii înaintaşi, asupra posesiunilor Kryvapatak[2]) şi Patak[3]), aflătoare sub muntele Pa-

1) Temeşel, Temeşiu, dispărut; se afla în districtul Mehadia.

2) *Crivina*, la Est de Lugoj (Alsó şi Felsőgözbed).

3) Localitate dispărută.

dych)[1], li s'au pierdut atunci, când Dan voevodul a invadat, cu armata sa, ţinutul castrului Mehadia[2]). Aci ne oprim cu rezumarea actului, căci restul va fi utilizat la situaţia elementului românesc din acest timp.

Vom căuta să lămurim mai de aproape, când şi din ce motive a atacat Dan I ţinutul cetăţii Mehadia.

Această întrebare n'a putut fi deslegată de istorici cu certitudine deplină.

Se ştie că Dan I a fost fiul lui Radu I din Ţara Românească, dar anul morţii acestuia din urmă a rămas necunoscut. Atâta e stabilit că la 1 Octomvrie 1385, când Dan I dă un hrisov, el era Domn al Munteniei, iar la 1387 era mort, fiindcă în acest an e pomenit singur voevod Mircea cel Bătrân.

De aci rezultă că năvălirea în Banat a lui Dan Voevod avu loc în 1385—86, când Ungaria era frământată de luptele interne, despre care am vorbit mai sus.

Care a fost pricina acestui act duşmănos? Nu putem răspunde, decât cu o ipoteză.

Tatăl lui Dan, Radul I a fost un domn bun şi evlavios, dar, tocmai deaceea, puţin dornic de lupte. Ca să poată trăi în linişte şi în pace cu vecinii, a renunţat la feudele externe, câştigate de înaintaşii săi, adecă la Banatul Severinului şi la Făgăraş. Fiul său însă, fiind o fire vitează şi întreprinzătoare, şi-a petrecut scurta-i domnie în războaie pentru recucerirea provinciilor pierdute. Că aceste încercări ale lui Dan I n'au fost zadarnice, o dovedeşte faptul că Mircea înşiră, încă dela începutul stăpânirii sale, în titlul ce poartă, aceste două feude şi de altă parte nici un izvor nu atestează că fratele mai mic ar fi fost recuceritorul acelora.

Al doilea document important care vorbeşte despre rolul însemnat pe care l-au avut Românii bănăţeni în desfăşurarea evenimentelor, pe care le-am schiţat la începutul prezentului capitol, cuprinde următoarea ştire:

[1]) Muntele Padeş, la Est de Lugoj.
[2]) Pesty. A szörényi bánság p. 10.

„Iar de curând a avut o luptă grea și sângeroasă în ținutul Beregsăului,[1]) contra sus numitului Ioan, fiul lui Petru, necredinciosul nostru (Zice regele Sigismund), sprijinit atunci de o foarte mare ceată armată și adunând în ajutorul său mare mulți de Români („gentem grandem Olachalem"); el, Ladislau Lossoncz, a săvârșit mult omor și prăpăd în șirurile Românilor înșiși („magnam necem et stragem, in ipsis Olachis"), și în rândurile altor sprijinitori ai răsculaților, care luptau cu o dârzenie foarte sălbatică („sevissima austeritate bellantibus")[2]). Această mărturie contemporană (datată în 25 Iulie 1387) adeverește că, în revoluția prin care o parte a țării ungurești s'a ridicat împotriva văduvei și a fiicei lui Ludovic cel Mare, Românii din Banat au avut de partea rebelilor, un rol considerabil, luptând cu vitejie, în bătălia ce s'a dat în ținutul Beregsăului, în primăvara anului 1387. Actele nu ne descoper, dar noi bănuim motivele care explică atitudinea strămoșilor noștri în mijlocul turburărilor din aceea epocă.

Am spus că Românii bănățeni, în ultimele decenii ale domniei lui Ludovic cel Mare au fost supuși unor grele prigoniri. Răsculații unguri, având nevoie de concursul armat al Bănățenilor, le vor fi promis îmbunătățirea situației și așa îi vor fi determinat să se ridice alăturea cu ei, împotriva stăpânirii maștere. Sfârșitul se cunoaște: rebelii fură înfrânți și România împărtășiră soarta lor.

Nu avem date că regele Sigismund biruitor ar fi comis acte de răzbunare pentru cele întâmplate. Un alt act ne spune că acelaşi Ladislau Lossoncz, Banul Severinului a adus în mânile regelui, dela revoluționari, cetățile din Banat: Timişoara, *Becsey*, Ersomlya (Vărădia), Jidioara, Sebeş, Mehadia şi Orşova[3]).

Sigismund trebui să se mai lupte cu nemulțumiții, până ce în 1394, îi învinse cu desăvârșire.

[1]) Beregsău, la Vest de Timişoara.

[2]) Pesty. Krassó vármegye története (Documente) III, p. 166 şi Ortvay, Temesvármegye tört. p. 150.

[3]) Ibidem (Pesty) p. 168.

Intr'aceea din spre Sud se apropia tot mai mult de hotarele Ungariei şi ale Banatului cumplita primejdie turcească, care avea să facă din strămoşii noştri cei mai fideli apărători ai pământului lor şi, prin aceasta, ai civilizaţiei creştine. Dar să vedem, mai întâi, cum au ajuns Turcii în preajma Munteniei şi a Banatului, care de atunci au devenit, pentru multe secole, de a-rândul, adevărată poartă a Creştinătăţii.

Sultanul Murad I, după 30 ani de domnie, avea sub stăpânirea sa, cea mai mare parte din peninsula balcanică. Impăratul bizantin, închis între zidurile Constantinopolei şi Bulgarii îi erau tributari. După lupta dela *Kossovopolje* 1389, şi Serbia şi-a pierdut neatârnarea.

Nu mult după aceasta, cetele păgânilor jefuitori trecură Dunărea şi pustiiră Banatul nostru, împreună cu regiunile învecinate. Incă în Noemvrie 1389, Sigismund trecu cu armata sa Dunărea şi cuprinse vre-o două fortăreţe în Serbia, ocupate de Turci. In primăvara anului 1390, el conduse o a doua expediţie, dar fără rezultate apreciabile. Dar abia armata regală se depărtă din ţinuturile sudice, şi o oaste turcească invadă hotarele dela Dunăre, pustiind între alte ţinuturi, districtul Caraşului şi al Timişului.[1]) Banul Severinului şi comite al Timişului, alungă cu o oaste considerabilă, pe păgâni, urmărindu-i şi peste Dunăre. Atacurile se repetară şi în anul următor. In sfârşit Sigismund, ajutat de rudele sale din Boemia, trecu Dunărea, cu trupe numeroase, pe la Cheve, pe teritoriul Serbiei. Oastea turcească, care tăbăria la Szendrő, neîndrăznind să împiedece armata regală, s'a retras spre Sud. Sigismund a cucerit cetatea *Galambocz*. Jocul dinainte însă s'a repetat. După depărtarea trupelor ungare, Turcii trecură pe ţărmul stâng al Dunării, ca să-şi continuie obişnuitele lor prădăciuni. Banatul nostru avu să sufere din nou, căci izvoarele vorbesc de o ciocnire la Ersomlyó (Vărădia), în care Nicolae Perényi a biruit pe păgâni, alungându-i peste Dunăre.

[1]) Istoria milenară, III, p. 418—419.

Măsurile luate de Sigismund se dovediră neîndestulitoare pentru apărarea confiniilor, în vreme ce Baiazid, cucerind Târnova, în vara anului 1393, a pus capăt independenţei bulgare. Cu aceasta, pericolul turcesc ajunse în nemijlocita apropiere a Ţării Româneşti.

In această ţară stăpânea, încă din 1386 ori 1387, unul din cei mai mari cârmuitori de noroade, pe care i-a dat cândva neamul nostru *Mircea cel Bătrân.* Nu vom urmări nici faptele glorioase ale acestui mare Voevod, decât în măsura în care au legătură cu istoria Banatului nostru. Am arătat mai sus că el poartă, dela început, titlul de Ban al Severinului, pe care, după toate semnele l-a şi stăpânit efectiv. Din această pricină, cei doi vecini fură, până în Martie 1395, în relaţiuni duşmănoase.

Faţă cu primejdia, tot mai ameninţătoare a izlamismului, Mircea s'a văzut nevoit să caute sprijin, nu în Ungaria hărţuită de frământări interne, ci într'o alianţă cu Vladislav Jagello, craiul polon (10 Decemvrie 1389).

Dar Baiazid Ilderim (Fulgerul) n'a trecut Dunărea pe pământul Munteniei, numai după 5 ani, în Octomvrie 1394, când Mircea i-a eşit în cale cu mica, dar viteaza sa oştire, la Rovine (10 Octomvrie 1394). Românii au pricinuit Păgânilor grele pierderi, dar dinaintea uriaşei lor puteri, Domnul se refugie în Ardeal, ca să ceară ajutor dela Sigismund. Acesta era plecat în expediţie contra lui Ştefan I, Domnul Moldovei, pe care voia să-l rupă de Poloni şi să-şi-l facă vazal. Intorcându-se în Ardeal, Sigismund se întâlni cu Mircea, cu care încheie alianţă în condiţii de perfectă egalitate, contra Turcilor. Baiazid după ce a aşezat de domn în Argeş pe boierul Vlad şi a lăsat garnizoane turceşti în ţară, se retrase peste Dunăre.

In Mai 1395, Sigismund intră în Muntenia cu o armată numeroasă, la care se alăturară şi trupele din ţinuturile rămase sub ascultarea lui Mircea. Din aceste din urmă făceau parte şi Românii din Banatul Severinului, al cărui Ban era viteazul Domn în 1395, după mărturia documentelor, căci chiar în actul de alianţă dela Braşov el se întitulează: „Nos Mirchya Vaywoda Transalpinus, Dux de Fugaras et Banus de Zeuerino."

Armatele creştine tocmai asediau pe Turcii din Nicopolea Mică (Turnu din Muntenia), când sosi vestea că regina Maria a decedat în Buda (vara anului 1395).

Aici ne oprim cu expunerea situaţiei politice, fiindcă acum îşi ia începutul o serie de evenimente, care în înlănţuirea lor organică se continue în veacul următor, sub îndelungata cârmuire a Craiului Sigismund.

Să trecem acum în revistă ştirile pe care le avem referitor la viaţa internă a elementului românesc din Banat la acest sfârşit de veac.

Cel mai important document din această vreme, este acela din anul 1391, interpretat de noi în N-rul 1 al Buletinului istoric, în care se spune că Banul Severinului a convocat pe nobilii şi cnejii din districtele: Şebeş, Lugoj, Caran şi Comiat, ca să judece un litigiu de hotărnicie între cetăţenii din Caran şi nobilul român Bogdan de Mutnic. Acolo am interpretat înţelesul acelei mărturii despre existenţa organizaţiei autonome a districtelor româneşti din Banat.

Ni-s'a păstrat şi actul prin care acest Bogdan a fost ridicat la rangul de nobil. Sigismund, considerând meritele şi slujbele credincioase, făcute regelui de Bogdan Românul, fiul lui Ştefan de Mutnic, îi dăruieşte posesiunea *Almafa* (Mărul), lângă râul Bistra, în districtul *Temeskuz* (între Timişuri), aflată până acum sub cnezatul sau oficiolatul lui, ca Bogdan şi fiii lui; Ştefan, Dionisie, Ladislau, Nicolae şi Ladislau cel Tânar să o stăpânească, ei şi urmaşii lor pe veci.

Ce însemnau acele slujbe credincioase ne descopere partea a doua a actului din 16 Martie 1390, referitor la Nobilii din Temeşel, despre care am vorbit mai sus. Când aceştia cerură acte noi, în locul celor pierdute în timpul năvălirii lui Dan, regele porunceşte Banului de Severin Ioan Káplai să-i dea cuvenitele relaţiuni. Banul atestează, la rândul său că s'a informat *„dela nobilii şi dela oamenii de altă stare din districtele: Sebas, Lugoj şi Mehadia“*, dela care a aflat că documentele din chestiune au fost, într'adevăr, pierdute. Regele dispune să li se elibereze noile privilegii cerute: *„în aşa chip şi cu condiţiunea*

că atunci când noi sau succesorii noştri, regii Ungoriei în cursul vremilor, adunârdu-şi armata, ar porni-o spre Răsărit, ei înşişi urmaşii lor de pe numitele posesiuni să fie obligaţi a pleca la zisa oaste, cu o lance, după datina celorlalţi cneji nobili[1]").

Bogdan de Mutnic şi fiii lui, pomeniţi la 1387, sunt strămoşii familiei nobililor maghiari, Matskássi, de azi.

Al patrulea fiu al lui Bogdan Românul, anume Nicolau în 1 Iulie 1391 e numit Nicolaus Literatus, filius Bogdan de Mothnuc[2]). El fiind cărturar, prezintă Capitlului bisericii transilvane actul de nobilitare al familiei sale, cu rugămintea să fie transcris din cuvânt în cuvânt redactat din nou în formă privilegială şi întărit cu cuvenitul sigil, ceea ce s'a şi făcut cu data de mai sus.

De ce Nicolae, fiul cnezului nobil din Mutnuc poartă atributul de „*Literatus*" (cel dintâi „*Cărturar român*" adeverit cu numele din documente) şi cum ajunge el la Capitlul bisericii transilvane din Alba-Iulie, putem stabili, cu anumită probabilitate din cuprinsul actului ce urmează.

La 11 Octomvrie 1394, Capitlul transilvan aduce la cunoştinţa generală, că Magistrul Nicolae, fiul lui Bogdan din Mutnuc cleric din *chorül* acelei biserici, a prezentat un act *patent* al regelui Sigismund cu rugămintea să fie transcris din cuvânt în cuvânt, spre a fi redactat în formă privilegială şi întărit cu pecetea Capitlului. Acest act are următorul cuprins:

Regele Sigismund, considerând meritele şi slujbele credincioase, săvârşite de Bogdan Românul din Mutnuc, cu care s'a străduit să câştige graţia regală, mai ales în ciocnirea avută cu Turcii, voind regele să-l răsplătească, i-a dăruit acestui Bogdan, lui şi fiilor săi: Ştefan, Fărcaşiu, Nicolau, Ladislau şi Ioan, precum şi lui Ladislau, Demetriu şi Mihail, fiii lui Oprişa, fraţii lui condivizionali, posesiunile *Macyva*[3]) şi *Dobregosta*[4]), aflătoare în dependenţa castrului regal Şebeş.

[1]) Pesty, A szörényi bánság és Szörény vármegye története, III, p. 9.
[2]) Ibidem, p. 13.
[3]) *Maciova*, spre Nord dela Caransebeş.
[4]) Localitate dispărută în aceaşi regiune.

Până atunci, Bogdan Românul ţinuse aceste posesiuni sub servitutea cnezatului. Regele, prin prezenta donaţiune le separă de dominiul castrului, dăruindu-le susnumiţilor şi urmaşilor lor pe veci; împreună cu toate foloasele: cu pământul cultivat şi necultivat, cu apele şi cursul lor, cu munţii Alpi, cu păşuni şi cu celelalte dependinţe (1394).

Capitlul a satisfăcut cererea Magistrului Nicolae[1]). Insemnătatea acestui document, reprodus pe larg, nu va scăpa nimănui.

Aflăm din el că Bogdan Românul din Mutnic, nobilitat la 1387, de atunci s'a făcut vrednic de o nouă răsplată luptând cu vitejie contra Turcilor, ceeace constituie o nouă dovadă pentru afirmaţiunea noastră că Românii bănăţeni au luat parte la luptele împotrivă păgânilor în această epocă.

Fiul lui Bogdan de Mutnuc, care prezintă cererea Capitlului transilvan este acelaşi Niculaus Literatus din 1391.

Acum însă poartă atributul de „Magister" şi are calitatea de clericus al chorului (corpului) bisericei. Aici avem întâia menţiune documentară cu numele unui nobil român, care face parte din clerul romano-catolic.

Cazul nu era, de sigur, unic. Fiii familiilor nobile de Români au început să cerceteze şcoalele catolice şi acolo vor fi fost influenţaţi şi uşor determinaţi să-şi părăsească credinţa strămoşească. Se ştie apoi că un ordin al lui Ludovic cel Mare punea în vedere nobililor români care rămâneau în legea răsăriteană, despuierea de proprietăţile lor.

Trecem acum la alt act important, rămas din această epocă, care nu cuprinde informaţii de ordin istoric, dar e preţios pentru etnografia Banatului dela finele veacului al XIV-lea, fiindcă ne-a păstrat numeroase nume de localităţi şi de cneji români.

E datat din 12 August 1389 şi ne relatează următoarele[2]):

[1]) Kr. III, p. 229—230.

[2]) Em. Lukinich, Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia, la această dată.

Judele Curei Regale, Emeric Bubek, anunţă Capitlului de Cenad judecata, pe care Palatinul Ştefan a pronunţat-o în anul precedent în acţiunea pentru imobilul din Egerszeg. După această sentinţă, Elena, văduva lui Nicolae de Egerszeg urma să primească, drept escontentare definitivă, 25 mărci, fiica sa Margareta va avea partea a IV-a, iar restul se va împărţi în 2 părţi egale, între Vasile, fiul lui Nicolae de Egerszeg şi Ştefan, fiul lui Petru de Egerszeg.

Omul regal şi delegatul Capitlului de Egerszeg au procedat la împărţire despre care au redactat actul ce ne interesează aici.

Inceputul acestui document prezintă lacune, care fac imposibilă traducerea. Această parte o dăm în rezumat, iar restul îl reproducem fidel după textul latin.

Se înşiră câteva nume, fără atributul de *cnez*, dar care par a fi româneşti. Ştefan, Dragucea şi Marcu Micul (Parvus). „Asemenea s'au dat, în alte 4 locuri lângă acelaşi răuleţ, lui Vasile fiul lui Nicolae: Cnezul Radoş, Brateş şi Dracşaşi o curie deşartă, apoi lui Ştefan, fiul lui Petru i s'au dat: Gheorghe, Dionisiu, Musa, Milita, Bogdan, Radul şi văduva lui Stoian". Comisiunea a aflat lângă râu cu 4 cnezate şi tot atâtea locuri, 26 iobagi şi trei locuri deşarte, din care 5 iobagi şi un loc deşert sub cnezatul cnezului Neacşu, aflători din spre partea satului Prekolfalua

Asemenea s'au împărţit lui Ştefan, fiul lui Petru: Proda cnezul cu 4 şi Stanc cnezul cu 6 iobagi ai săi. Lui Vasile, fiul lui Nicolae, i-au dat pe Dobrucia cnezul, care-şi are reşedinţa chiar lângă râul Vermespataka, cu 9 iobagi ai săi. In satul Borzlyuk au aflat 21 iobagi, dintre care 7, anume: Woszeel, Salazla, Duxa, Magas, Ilia, Calin şi un loc deşert, aflători în acelaşi sat Borzlyuk

Posesiunea Zacho, aparţinătoare la acelaşi sat Borzlyuk, care cuprinde 13 iobagi, a fost dată susnumitei fete. Posesiunea Supafalva, cuprinzând 6 iobagi şi egalând numitele posesiuni Borzlyuk şi Zacho, fu cedată lui Ştefan, fiul lui Petru.

Posesiunea Drusanfalua având pe ea 9 iobagi, Zamslokenézfalua cu opt şi Halmagh kenézháza cu doi iobagi, fură împărţite lui Vasile, iar posesiunea Januskenézfalua, având 18 iobagi, precum şi o porţtune posesionară, aflătoare în Iupafalva, unde şede Ioan cnezul şi alt iobag, au revenit lui Ştefan, fiul lui Petru. Proprietatea Miklosfalua şi Farkasfalua, având în cuprinsul lor 15 iobagi, au fost cedate susnumitei fete. Posesiunile mai jos înşirate aparţin la dominiul Remetea. Posesiunea Rachkfalua cu 14 iobagi şi Drasanfalua cu 3 iobagi s'au dat lui Ştefan, fiul lui Petru, satul Phileskenezfalua cu 15 iobagi lui Vasile, fiul lui Nicolae, posesiunea Hyurfalua cu 11 iobagi susnumitei fete. In posesiunea Kecsafalua (dată) lui Ştefan, fiul lui Petru, aceştia i-au cedat pe iobagii: Kecsakenez, Ladeu, Bogdan, Duya, Anca, Nicolae, Myha, Bogdan, George, Dragmer, George, Balea, Barliac, Ioan, Oprişa şi Bucea. Lui Vasile, fiul lui Nicolae, i-au cedat pe: Ruza, alt Ruza, Ladula, George, Fileş, Ştefan, Draşan, Bogdan, Noşa, Danc, Ioan, Pouşa, Stanul, Janus, Dobrucia, Dragmer, Filipes şi Ioan, care stau lângă ei, fetei susnumite i-au dat pe: Nicolae, Ivan, Buda, Dumitru, Gheorghe, Radeş, Oprişa, Roman, Stoian, Muşauth şi Lacea. Tot menţionatei fete i s'a dat posesiunea Radafalua cu 15 iobagi, iar lui Ştefan, fiul lui Petru, posesiunea Mayanfalua cu moara de pe suprafaţa curgătoare a fluviului Borzua, precum şi posesia cnezului Nicolae cu cei 24 iobagi, care locuiesc pe ea. Susnumitului Vasile, dimpotrivă, i s'a cedat posesiunea Pribifyamiklosfalua cu cei 24 iobagi ai săi şi cu moara aparţinătoare, de pe fluviul Borzua.

Pe porţiunea posesionară a numitului Nicolae, fiul lui Paul din proprietatea *Ermen*, au aflat 7 iobagi şi trei locuri deşarte, dintre cari pe 4 şi anume: Luco, Ilinach, Nicolae şi un loc deşert şi Druga lângă ei din partea cetăţii Mezeu-Somlyó i-au dat lui Ştefan, fiul lui Petru; tot lui Ştefan: pe Paul, Slaw, un loc deşert pe Negoia şi alt loc deşert. Fetei amintite i-au cedat posesiunea Gergerfálua cu cei 7 iobagi ai săi. Posesiunea Arkykunfalua cu un iobag au dat-o lui Ştefan şi Vasile, să o stăpânească în comun. Posesia Kyserme s'a dat lui Ştefan;

posesia Azonlaka lui Vasile. Jumătatea posesiunea Tylestow, împreună cu (iobagii) Gheorghe şi Hegen, s'a dat lui Vasile, iar cealaltă jumătate lui Ştefan. Au statornicit apoi pe seama susnumitei fete: trei mori mânate de apa râului Paganciu, amintit mai sus. Tuturor celor 3 le-au dat să stăpânească în comun districtul Knesd, lipsit de locuitori.

Judele Curici dă poruncă Capitlului de Cenat să întroducă pe Ştefan şi Vasile în proprietatea părţilor lor, din care au fost scoşi de Elena şi fiica ei Margareta.

Dintre numele de localităti, înşirate mai sus numai trei au putut fi identificate:

Egerszeg = Iersig şi *Izgar* spre Nord-Vest dela Lugoj şi Remetea = Remetea-Pogăneşti, spre Sud dela Lugos.

Nobilii români din veacul al XIV-lea aveau, ca şi cei unguri, şi distracţii plăcute, cu care-şi petreceau timpul liber. Pe lângă jocurile războinice, cea mai plăcută petrecere de vreme era vânătoarea. In legătură cu acest sport, vechiu ca lumea, ni-s'a păstrat o scurtă scrisoare, dinainte de 1400. Un necunoscut din Kewy scrie lui Iwan, cnez de Matskas: „Veţi afla că şoimul pe care ni l-aţi promis l-am făcut dar lui Ştefan, fiul lui Petru din Remetea. Deaceea va trebui să daţi acel şoim Magistrului Ştefan însuşi, ori omului său, adecă aducătorului prezentei scrisori".[1])

[1]) Lukinich, o. c., p. 529.

Elemente etnice streine așezate în Banat între anii 1000-1870

I. Infiltrări de populații streine în Banat, până la 1526

de St. Manciulea

Chestiunea dreptului de stăpânire românească asupra întregului Banat — drept întemeiat pe superioritatea numerică şi unitatea etnică — au pus-o în discuţie Ungurii, în deosebi în a doua jumătate a veacului XIX. Conducătorii politici şi oameni de ştiinţă ai acestui stat, ţinând seamă de realitatea — atât de dureroasă pentru ei — că Ungaria prezenta sub raportul aspectului etnic un adevărat mozaic de neamuri, au încercat să dovedească — mai ales străinilor — vechimea, cu caracter de autohton, al poporului maghiar pe teritorul acestui stat, începând cu veacul IX, afirmând în studiile şi cu autoritatea pe care o deţineau în calitate de reprezentanţi ai ţării lor, că toate celelalte naţionalităţi ar fi pătruns aici sub forma de infiltrări ulterioare, din spre exteriorul arcului Carpato-balcanic, şi că s'au stabilit numai ca insule etnice, colonizate la date foarte recente, în veacurile XVIII—XIX Dintre naţionalităţile Ungariei de odinioară Românii fiind — după Maghiari — cei mai numeroşi, fatal asupra noastră s'au îndreptat toate atacurile oficialităţii şi noi ne-am învrednicit de cea mai temeinică cercetare, din partea acelora cari şi-au luat sarcina să studieze problemele istorice şi etnice ale acestui stat. Teoria continuităţii Românilor în Dacia a fost formulată de cercetătorii şi istoricii Unguri şi fixată în cadrele unui aparent sistem ştiinţific cu pre-

tenţii de riguroasă respectare a adevărului, încercându se prin ticluirea ei să se dovedească, că aşezarea noastră în Transilvania şi Câmpia Tisei ar fi început, sub forma de pătrunderi sporadice, dinspre Sud abia odată cu veacul XIII. In ce priveşte Banatul de astăzi — socotit în întregimea lui — deşi izvoarele istorice medievale — chiar cele ungureşti fiind mai numeroase în această categorie de dovezi — amintesc de atâtea ori în stilul lor documentar, despre vechimea organizaţiei cnezale şi voevodale româneşti din aceste părţi, coborîtă dinspre regiunea de Est a muntelui şi colinelor până în zonele de şes, despre prezenţa Districtelor româneşti în regiunea colinară din preajma munţilor, districte cari până târziu şi-au păstrat o complectă autonomie politică şi administrativă, şi chiar bisericească — recunoscută prin atâtea diplome ale regilor Ungariei — toate aceste mărturii referitoare la fiinţa, vechimea şi organizarea neamului nostru din această provincie erau în întregime nesocotite din partea cercetătorilor unguri. Şi fiindcă în faţa atâtor probleme istorice şi etnice adevărul era greu de contestat, istoriografia maghiară începând cu ultimele decenii ale veacului trecut, a încercat o nouă interpretare a văditelor mărturii istorice şi documentare medievale cari grăiau despre prezenţa noastră în Banat, au afirmat adică acum, — aceşti cercetători ai istoriei noastre — că toţi aşa numiţii Valahi din Banat şi Transilvania, n'ar fi altceva decât nişte biete grupuri de păstori rătăcitori, în o veşnică pendulare sezonală, mişcându-se cu turmele lor dela şes la munte şi invers. Aşa s'a ajuns la o întreagă literatură şi lucrări ungureşti, cu pretins caracter ştiinţific, redactate în sensul negării totale a existenţei elementului românesc din cetatea Carpaţilor şi din Banat ale cărui începuturi doveditoare de prezenţă sunt puse târziu de istoriografii maghiari, abia în deceniile cele dintâiu ale veacului XIV.

Al doilea popor, care şi-a ridicat pretenţii de stăpânire teritorială asupra Banatului întreg — pretenţii sprijinite pe aşa zisele temeiuri istorice şi etnice — sunt Sârbii. In preajma conferinţei de pace întrunită după războiul din 1914—18, istoricii şi etnografii acestui neam, au început a publica o seamă de stu-

dii, încercând să dovedească prin cuprinsul lor, vechimea elementului sârbesc atât în Banatul Sud-Vestic cât şi în regiunile lui centrale, precum şi organizaţia lor politică şi bisericească, din timpuri mai de demult decât aceia a Românilor, deoparte, iar de altă parte, prezenţa lor aici, aproape sub forma unui bloc etnic. Dar fiindcă vechimea noastră — şi în faţa cercetătorilor lor — o mărturiseau atâtea izvoare istorice medievale, cari nu puteau fi nesocotite, au adoptat şi Sârbii, pentru motivarea şi sprijinirea pretenţiilor lor de stăpânire teritorială, teoria lansată de Unguri în legătură cu problema continuităţii noastre în Dacia, afirmând că deşi suntem numeroşi în Banat, băştinaşii nu am fi noi ci din contră ei, cari alcătuesc pătura autohtonă etnică a provinciei.

Sprijiniţi pe izvoare istorice şi mărturii documentare streine, vom încerca să arătăm timpul şi împrejurările în cari s'au făcut infiltrările de populaţie maghiară, bisenă, cumană şi sârbească în Banat, până la 1700, apoi aspectul etnic al Banatului în veacul al XVIII-lea, când dăinuieşte aici epoca marilor colonizări — îndeosebi şvăbeşti — şi în urmă, colonizările maghiare înfăptuite de oficialitatea statului unguresc pe teritoriul Banatului, în întâia jumătate a veacului XIX.

Expansiunea teritorială şi politică a Ungurilor din Polonia, înspre ţinutul dintre Dunăre şi Tisa, începe abia după anul 1000. Nisipurile sburătoare şi regiunile de dune, apoi caracterul pronunţat de stepă al acestei regiuni, nu au fost tocmai prielnice vieţii pastorale maghiare, aşa că ei trec destul de târziu în stânga Tisei. Analiza amănunţită a diferitelor izvoare istorice dovedeşte că în veacurile X—XI, câmpia nu era pustie ci din contră, populată în regiunile ferite de inundaţii, cu aşezări de păstori şi pescari — probabil româno-slave — pe cari tradiţia le recunoaşte ca fiind aici de multă vreme, având-şi o organizaţie politică cu totul deosebită de a cea a Ungurilor[1]). Cu această populaţie nouii veniţi au avut de purtat multe şi grele lupte, decenii dearândul.

[1]) Iorga. Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria. Bucureşti 1915. vol. I. pag. 26—29.

Prezenţa noastră în stânga Tisei şi în Banat mult mai înainte de venirea Ungurilor o dovedeşte nomenclatura apelor, munţilor şi diferitelor regiuni naturale, care este românească ori româno-slavă; ori e lucru ştiut că orice populaţie atunci când ocupă o regiune pustie sau un ţinut nelocuit, ea este aceea care dă numirea apelor şi a diferitelor părţi din pământul luat în stăpânire, fără să primească numiri de împrumut dela alţii[1]). Trecerea Ungurilor în stânga Tisei s'a făcut pe încetul şi în număr mic, ei ocupând în deosebi regiunile mai ridicate din apropierea luncilor. In părţile Sud-Vestice ale Banatului, nu s'au putut aşeza din pricina multelor bălţi, mlaştini şi albii părăsite, cari făceau aproape imposibilă popularea în mare număr a acestui ţinut, iar la Nordul Crişurilor era împiedecată aşezarea de locuinţe statornice pe suprafeţe mai întinse, din pricina nisipurilor sburătoare dela Nyirség, apoi de mlaştina Ersed-ului, de valea Ierului şi regiunea mlăştinoasă a Someşului[2]).

Popularea acestor ţinuturi s'a făcut numai târziu, dupăce elementul uman s'a înmulţit, când s'a simţit lipsa din ce în ce mai mare de întinse regiuni de păşune, pentru creşterea vitelor.

Ungurii la trecerea în stânga Tisei au căutat să se aşeze de obiceiu peste ţinuturile mai ridicate din apropierea luncilor ori a regiunilor largi de divagare, tocmai unde locuia populaţia româno-slavă, deoarece aici erau mai scutiţi de inundaţii, apoi aveau aproape lunca cu bălţile ei, bogată în păduri, peşte şi vânat, precum şi apa necesară animalelor. Regiunile înalte la rândul lor le ofereau întinse păşuni, unde îşi puteau hrăni turmele de vite, cai şi mai târziu de oi. Legăturile dintre populaţia de baştină şi nouii veniţi, nu au fost duşmănoase în cele dintâiu veacuri ale consolidării statului unguresc, fiindcă aceştia din urmă, nepricepându-se decât foarte rudimentar la lucrarea pământului, erau bucuroşi că au la îndemână o populaţie, care să le poată furniza cerealele pentru hrană.

[1]) S. Dragomir Vechimea elementului românesc în Banat. Cluj 1925 p. 276-7 şi: Studii din istoria mai veche a Kumanilor de pe teritoriul dicezei orădane. Transilvania. 1917 Nr. 1—6 pg. 12—23.

[2]) G. Vâlsan. Transilvania în cadrul unitar al pământului românesc. Bucureşti 1929.

Ştefan cel Sfânt a căutat, pe lângă încreştinarea Ungurilor, să dea o deosebită atenţie organizării ţării sale, împrumutând toate instituţiile statului medieval apusean al lui Carol cel Mare, fără a primi în noul organism politic creat de el, nimic din viaţa şi moravurile primitive şi de nomadism ale Ungurilor[1]).

Ţara a fost împărţită în comitate regale în fruntea cărora erau aşezaţi „şpanii" având-şi locul de reşedinţă în cetatea regală, care era şi capitala comitatului. Funcţionarii comitatului au primit dela rege însemnate privilegii însoţite de domenii întinse, fiind datori să dea acestuia anual o parte din venituri.

Cetăţile regale erau apărate de către „iobagiones castri", oameni liberi la început, ale căror privilegii şi libertăţi cu timpul le-au fost luate, prin desvoltarea clasei nobilimei înalte, şi ei au fost trecuţi în rândul iobagilor de jos[2]).

Pământul forma proprietatea regelui, care-l putea dărui după plac vitejilor distinşi în lupte; nobililor, episcopilor sau mănăstirilor. Sub regii arpadieni cea mai mare parte din pământurile câmpiei erau întrebuinţate ca păşuni, sau pentru vânat ori pescuit[3]). Incepând cu veacul XI elementul unguresc înaintează mai mult spre periferia câmpiei urmând cursul râurilor, manifestând o tendinţă de pătrundere înspre Ardeal, unde erau atraşi în deosebi de multele bogăţii minerale. La pătrunderea râurilor în Câmpie, Ungurii au aflat vechi aşezări omeneşti, castre ori cetăţi ruinate, apoi refăcute de populaţia româno-slavă, cari purtau numirea de „grad", pe cari ei le-au ocupat, folosindu-le de fortăreţe şi de puncte de apărare.

Populaţia româno-slavă din stânga Tisei a dus multă vreme îndârjite lupte cu nouii năvălitori, până când în cele din urmă a fost biruită şi trecută sub domnia acestora. Ştefan cel Sfânt după ce cuprinde ţinutul dintre Mureş, Crişuri şi Tisa, întemeiază o episcopie catolică la cetatea „Morisena" aşezată pe malul stâng al Mureşului în apropierea Cenadului German

[1]) Marnali H. A magyar nemzet története. vol. I, pg. 220-248, 250-274.

[2]) Acsády I. A magyar jobágyság története. Budapest 1906, pg. 37-38, Hunfaly P. Az oláhok története. Budapest. 1894 vol. I. pg. 347—348.

[3]) Acsády din op. cit., pg. 36.

de azi. Aici îşi avea reşedinţa înainte de cucerire, voevodul timişan Ohtum, care stăpânea peste întreg ţinutul cu depline puteri[1]).

Regalitatea ungară după cucerirea Banatului a început a face aici donaţii de moşii — pământul întreg fiind în stăpânirea coroanei — atât diferitelor familii nobile cât şi bisericii romano-catolice. Desvoltarea nobilimii şi clerului a reclamat braţe de muncă tot mai numeroase pentru lucrarea proprietăţilor, fie prin agricultură fie că se creşteau turme de animale pe întinsul zonelor de şes. Datorită donaţiilor de moşii şi de altă parte pătrunderii nobilimii maghiare şi a clerului catolic în Banat, au început odată cu veacul XII a se stabili în triunghiul format de Tisa, Mureş şi Aranca element unguresc iobag pe moşiile acestor clase privilegiate. Numărul lui însă a fost în tot cursul evului mediu foarte redus, şi de altă parte populaţia maghiară n'a reuşit să atingă — cu aşezările ei — decât zona de apus a şesului banatic.

Referitor la locuitorii unguri din Banat, găsim date preţioase în o listă a dijmelor papale, alcătuită pentru anii 1333-35. Din datele cuprinse în ea rezultă că populaţia catolică a diecezei Cenadului — care îşi întindea teritoriul şi jurisdicţia până în judeţele Banatului — locuia aici în număr cât se poate de redus, în comparaţie cu elementul românesc.

Satele ungureşti cu populaţie catolică erau aşezate în regiunea de şes a Mureşului şi în apropierea Tisei. In restul teritoriului Banatului numărul lor era din ce în ce mai mic, ele ajungeau — spre centrul şi Estul provinciei — din ce în ce mai rare, aşa încât rămânând izolate de grupul etnic maghiar din Vest, n'au reuşit să-şi organizeze o viaţă bisericească mai solidă.

Populaţia românească în veacurile XI—XII, alcătuia în Banat aşezări sporadice peste zona de şes, cari deveneau tot mai dese înspre periferie în ţinutul de contact a Câmpiei cu dea-

[1]) S. Lupşa: Catolicismul şi Românii din Ardeal şi Ungaria până la 1556. Cernăuţi 1929. pg. 10—11.

lurile şi cu munţii. Regii Ungariei nu au putut popula cu elementul maghiar — puţin la număr — întinderile mari de pământ luate în stăpânire, aşa că s'au văzut nevoiţi, din lipsa braţelor de muncă, să permită aşezarea Bisenilor şi a Cumanilor în mai multe părţi ale Banatului de şes. Venirea şi stabilirea acestora alcătueşte cele dintâi infiltrări de populaţii streine în câmpie, după cucerirea ungurească a regiunii din stânga Tisei.

Bisenii au venit în mai multe rânduri aşezându-se în deosebi pe teritoriul judeţelor: Cenad, Arad, Bács-Bodrog, Bihor, Szabolcs, Timiş şi Torontal, unde au alcătuit insule răsleţe, ducând mai departe viaţa de nomazi, sub conducerea căpeteniilor alese din mijlocul lor. Infiltrările bisene se fac între anii 1021—1096, având centrul cel mai important în Banat, aşezat aproape de Beşenova-Veche de astăzi[1]).

Regii Ungariei le-au acordat însemnate privilegii acestor nomazi, pentru a-i putea folosi în lupte. Mai târziu, multe din aceste favoruri le-au fost retrase, în deosebi sub domnia lui Ludovic cel Mare, care i-a impus la dări mari, iar nobilimea ungurească le-a luat aproape toate ţinuturile unde-şi păşteau liberi animalele, silind populaţia, să îndeplinească serviciile de iobagi. Căpeteniile Bisenilor, se adresează regelui cerându-i dreptate. In dieta dela 1369 se hotăreşte ca nobilii biseni să fie scutiţi de orice fel de impozite, bucurându-se de aceleaşi drepturi ca şi nobilimea ungurească, iar la 1413 regele Sigismund supunea neamul Bisenilor sub directa autoritate a nobililor şi judecătorilor aleşi din mijlocul lor. Aceştia aveau să judece şi soluţioneze toate diferendele dintre populaţia bisenă, iar în caz de nemulţumiri, forul suprem la care putea apela cineva era judecata regească. In veacurile următoare Bisenii pierd rând pe rând toate privilegiile şi ajung să fie trecuţi în rândul iobagilor comuni, amestecându-se cu totul printre Ungurii, Românii şi Slavii din câmpie. Neamul Cumanilor îngrozit de

[1]) Marczali Din op. cit. vol. II. pg. 78, 170—172.

furia atacurilor tătăreşti, cere îngăduinţă regelui Bela IV, la 1238, să se aşeze în Ungaria[1]). Regele nădăjduind să câştige în ei un sprijin puternic, i-a aşezat cam 40.000 sub conducerea lui Kuthen în Banat, apoi în ţinutul dintre Mureş, Crişuri, Bărcău şi Tisa, unde erau terenuri prielnice păşunatului[2]). Cu ocazia năvălirii Tatarilor în Ungaria, o parte din Cumani s'au alăturat lor, alţii au luptat sub steagurile regelui, primind mai târziu drept recunoştinţă, ţinutul aşa numit al Cumaniei-Mici şi Mari. Nobililor li s'au dat pământuri, iar alţii au fost puşi de regi în funcţiuni înalte. Dieta dela 1279 hotăreşte ca neamul Cumanilor să rămână singur stăpânitor pe ţinuturile unde a fost aşezat de Bela IV, bucurându-se de dreptul uzufructului pădurilor şi bălţilor, obligându-i în schimb să primească cu toţii creştinismul[3]). Nobilimea şi poporul Cumanilor în veacul XV, sunt tot mai greu impuşi îndatoririlor fiscale faţă de stat, aşa că prin pierderea privilegiilor, ajung în rândul iobagilor, fiind desnaţionalizaţi mai ales de populaţia ungurească a şesului.

In veacul XIV se amintesc întâile pătrunderi de element sârbesc pe teritorul acestei provincii. Infiltrările sârbeşti încep în părţile Sud-Vestice ale Banatului, abia la sfârşitul acestui secol, după moartea lui Ştefan Duşan, când Serbia bântuită de neînţelegeri şi lupte interne e ameninţată cu cucerirea din partea duşmanilor, leagă prietenie cu Ludovic cel Mare, recunoscându-i suzeranitatea, în schimb acesta dă voie elementului sârbesc să se aşeze în Sudul Ungariei[4]). Incercarea ţărilor creştine de a opri puhoiul turcesc care înainta în spre centrul Europei, rămâne lipsită de succes, iar după lupta dela Câmpia Mierlei (1389) oştile Sultanului ameninţau tot mai puternic cu cutropirea şi stăpânirea ţării şi poporului sârbesc, silind astfel

[1]) Marczali H. op. cit. II. pg. 82—86, 166—167.

[2]) Jancso B. A román nemzetiségi törekvések. Budapest 1896. vol. I, pg. 236.

[3]) Hunfalvy P. op. cit. pg. 360—367.

[4]) Borovszky S. Temesvármegye története. Budapest. pg. 306.

populaţia să-şi caute refugiu în stânga Dunării, unde situaţia se părea o vreme mai favorabilă Sârbilor[1]).

Dimitrie, fiul lui Vukasin (1404—1407), trece Dunărea cu un număr însemnat de Sârbi, cărora regele Sigismund le dă voe să se aşeze în Banat. Ajungând mai târziu comite de Zarand şi pârcălab al cetăţii Şiria, el aduce cu dânsul populaţie sârbească şi o aşază şi în dreapta Mureşului[2]).

Despotul Ştefan obţine dela regele Ungariei şi Sătmarul, apoi Baia-Mare şi Baia-Sprie, ca la 1414 să fie ridicat la rangul de prefect al comitatului Torontal, pe teritoriul căruia se aflau cele mai întinse din moşiile sale. Alături de moşiile de aici, mai poseda alte bunuri întinse şi pe teritoriul comitatului Timiş.

După moartea acestuia (1437), regele Sigismund reuşeşte să câştige pe seama lui câteva din însemnatele cetăţi din Serbia, între cari şi Golubaţ din apropierea Dunării, în schimbul cărora el oferă Despotului Buroci, mai multe moşii şi bunuri în Ungaria.

Luptele fără noroc purtate de Sârbi, silesc pe Gheorghe Brancovici să vină în Ungaria, însoţit de boieri şi oaste, unde primeşte dela rege mari feude, cu condiţia să-l ajute în războaie. După ce jură credinţă noului stăpân, e ridicat la rangul de nobil, primind întinse posesiuni în regiunile: Solnoc, Sătmar, Baia-Mare, Şiria, Tokaj, Debreczen ş. a. Acum a colonizat el pe moşiile lui un însemnat număr de Sârbi, atât în Banat cât şi în dreapta Mureşului, mai ales în anul 1433. Această aşezare de elemente slave alcătuieşte marea infiltrare sârbească în Sudul Torontalului[3]).

Sârbii — în număr mai mic — s'au stabilit în Ungaria pe timpul domniei regilor Albert I, şi Ladislau I, iar după lupta dela Semendria (1439) despotul Brancovici, trecut în Ungaria, primeşte moşii în Banat, în judeţul Arad şi ţinutul Crişurilor

[1]) Az osztrák-magyar monarhia irásban és képekben. Budapest 1891 vol. II, pg. 619—620.

[2]) Idem. pg. 620. Borovszky S. pg. 309.

[3]) Borovszky S. Torontal vármegye, Budapest, pg. 351.

având cu totul în stăpânirea lui 110 sate, pe pământul cărora colonizează mulţi iobagi sârbi. Această perioadă formează a treia infiltrare sârbească în Timiş, Torontal şi Arad[1]).

Adevăratele invazii sârbeşti se produc în Sudul Ungariei după 1459, când Semendria cade în mânile Turcilor[2]). Acum, prin desfiinţarea statului sârbesc pătrunderea acestui element din Sudul Dunării se face tot mai intens. Sub domnia lui Matei Corvinul — între anii 1454-1465, mai multe mii de familii sârbeşti — formând a patra perioadă de aşezare a refugiaţilor acestora în Ungaria — au fost aşezate în Bacica, Timiş şi Torontal, încredinţându-li-se apărarea hotarelor ţării în contra duşmanilor[3]). Regele le-a acordat mai multe privilegii, între altele dreptul de a se conduce şi de aici înainte de către despoţii lor, în lupte urmau să alcătuiască unităţi deosebite, cari aveau în fruntea lor căpitani sârbi. Prin dieta dela 1481 se hotăreşte scutirea acestor nou veniţi de impozitul numit „zeciuială", pe care erau obligaţi să-l plătească clerului catolic, rămânând ca darea aceasta să fie întrebuinţată pentru organizarea bisericii sârbeşti din Ungaria. Nobilii şi proprietarii cari colonizau pe moşiile lor pe Sârbi, aveau dreptul să ridice pe seama acestora biserici şi mănăstiri. Aşa s'a ajuns la împânzirea Banatului Sud-Vestic cu lăcaşuri de rugăciune sârbeşti, cari mai târziu au fost înzestrate cu moşii şi proprietăţi întinse în dauna bisericilor şi mănăstirilor româneşti.

A cincea perioadă de infiltrare sârbească în Banat se face între anii 1480—81 de către Pavel Chinezul, care trecând Dunărea a devastat valea Moraviei până aproape de Cruşevaţ. La întoarcere a adus cu el vreo 50.000 Sârbi pe cari i-a aşezat în părţile sudice ale provinciei. Starea materială rea, apoi persecuţiile religioase la cari erau supuşi în vechea lor patrie, a îndemnat un mare număr de Sârbi să vină în Ungaria, în gru-

[1]) Borovszky S. op. cit. pag. 309. Böhm S. Délmagyarország vagy az ugynevezet Bánság története. Pest 1867, I. pag. 161.

[2]) Böhm S. op. cit. pag. 161.

[3]) Borovszky S. Temes vármegye pag. 309. Az osztrák magyar monárchia I. pag. 620.

puri mai mici, între anii 1509-1525, conduşi — cei mai mulţi — de mitropolitul Maxim. Aceştia s'au resfirat prin satele Banatului, alcătuind a şasea perioadă de infiltrare sârbească aici[1]).

Alături de populaţia sârbească în veacul XIV, se aşază în câteva centre ale Banatului, grupuri reduse de element bulgăresc. Regii angevini ajungând la tronul Ungariei, încearcă să câştige pentru coroană, cât mai multe provincii de peste hotarele ţării, fapt care determină pe Ludovic cel Mare să înceapă la 1365 războiu contra ţarului Sracimir din Bulgaria, alcătuind — după biruinţa lui — un Banat în Sudul Dunării[2]). Incercarea de a forma un început de stat în ţinuturi aşa de îndepărtate, nu a dat rezultatele aşteptate. Vlaicu Vodă se instalează în 1369, pentru moment, în Vidin iar Ludovic, ne mai putând, stăpâni acest Banat de dincolo de Dunăre, promite, pe chezăşia Domnului Muntean şi a lui Dobrotici, să libereze pe Sracimir, care se întoarce în ţara sa şi încredinţează regelui Ungariei, ca ostateci, două fete ale sale.

Călugării franciscani în acest timp scurt au încercat să convertească pe Bulgari la catolicism, dintre cari unii au şi primit noua învăţătură cu gândul că vor rămânea totdeauna supuşi statului unguresc. Odată cu trecerea armatelor lui Ludovic în stânga Dunării, au început persecuţiile contra Bulgarilor catolici, silindu-i să treacă în Banat, unde s'au refugiat prin localităţile: Sviniţa, Slatina, Caransebeş, Lipova, şi Caraşova[3]).

A doua grupă de Bulgari amestecaţi cu Sârbi, pătrund în Sudul Banatului după 1395, când Sultanul Baiazid cucereşte Târnova, persecutând pe creştini în mod barbar. Bulgarii cer adăpost regelui Ungariei, care-i primeşte dându-le locuri de aşezare în deosebi pe valea Caraşului. Centrele de unde au plecat aceşti Bulgari catolici — între cari se aflau probabil şi

[1]) Borovszky S. op. cit. pg. 309. Böhm. S. pg. 168.

[2]) Magyar bolgár összetüzések. Századok 1898, pg. 120—121.

[3]) Czirbusz G.: Délmagyarországi bolgárok. Földrajzi közl. 1093, pag. 277—280.

Bogomili — au fost: Kiprovac, Zelena, Klisura, Bdin (Vidin), Kopelovac, Davresica şi Kaladia, adeca regiunea Balcanului occidental, pe unde au existat masse compacte de Bogomili cari mai pe urmă au trecut la credinţa catolică.

Coloniştii aceştia bulgari s'ar fi romanizat, dacă nu ar fi venit peste ei alte valuri de elemente slave, de data aceasta plecate din spre Serbia. Curentul slav cel mai vechiu venit din Sudul Dunării, care a pătruns până în valea Caraşului, a înaintat aici pela mijlocul veacului XV. Alte curente slave s'au ridicat până în această regiune muntoasă a Banatului în cursul veacului XVI. Slavii veniţi aici din Serbia veche au fost originari din regiunea cursului superior al râului Morava, iar alţii au avut satele de baştină aşezate în regiunea Bosnia-Argentina.

Cetele acestor refugiaţi aşezate de regii catolici ai Ungariei peste stratul mai vechiu al coloniştilor veniţi din preajma Vidinului pela sfârşitul veacului XIV şi stabiliţi în satele craşovene de azi, au contribuit la formarea unui amalgam, care a reuşit să se menţină slavizat — veacuri întregi — datorită activităţii misionare a călugărilor slavi franciscani.

Centrul cel mai vechiu unde s'au stabilit în veacul XIV aceşti Bulgari catolici, a fost localitatea Caraşova. De aici, mai târziu, populaţia plecând în grupuri şi cete a întemeiat satele: Lupac, Jabalcia, Nermet, Clocotici, Rafic şi Vodnic, localităţi cari alcătuesc astăzi insula slavă a Craşovenilor din Banat [1]).

Aşezarea acestor colonişti în mijlocul bazenului închis, ferit de linia drumurilor, peste cari s'au abătut marile mişcări de populaţii medievale, a contribuit în o largă măsură la păstrarea atâtor caractere specific slave pe cari le întâlnim la această populaţie până în vremurile noastre. Grupurile celealalte bulgăreşti trăind resfirate printre Români, reduse ca număr şi fără legătură unele cu altele, s'au desnaţionalizat cu totul, în cursul veacurilor.

[1]) I. Simu, Craşovenii. Lugoj, 1923.

II. Populaţia Banatului între anii 1526—1699

Infiltrări de elemente slave

Ungaria, prin dezastrul dela Mohács (1526), ajunge sub stăpânirea Turcilor, care dăinuieşte până la sfârşitul veacului XVII, iar în Banat până la 1718.

Dominaţia turcească prin măsurile de ordin politic, administrativ, militar şi fiscal, a nimicit o bună parte din aşezările omeneşti ale provinciei, şi a silit un însemnat număr de populaţie să se refugieze în alte regiuni, cari erau mai ferite de urgia asupritoare a semilunei.

Pământul întreg cucerit, forma acum proprietatea Sultanului, care-l dăruia spahiilor, fără ca aceştia să aibă dreptul a-l înstrăina sau împărţi cu cineva. Feuda primită era lăsată moştenire din tată în fiu, şi numai după stângerea celui din urmă moştenitor, trecea din nou în mâna Sultanului. Dacă un spahiu dovedea o purtare necuviincioasă, călcând poruncile sfinte ale Coranului, atunci pământul i se lua şi era dăruit altuia mai vrednic.

Proprietăţile hotărâte de Sultan, erau împărţite în două categorii, unele cari aduceau un venit anual de 5000—20000 aspri, numite „timar", iar celelalte ale căror venituri se ridicau peste această sumă purtau numele de „ziamet"[1]).

Impozitele erau nenumărate, creştinii plăteau dări directe şi indirecte, după proprietatea agricolă şi după toate produsele pământului. Ţăranii, mai dau apoi, din agonisala lor, zecimală, până şi după paserile de curte şi după albine. Populaţia era obligată să facă armatei turceşti o serie întreagă de servicii, cum era: alimentarea cetăţilor cu hrană, transporturi gratuite, în legătură cu mişcările de trupe din o localitate în alta, apoi robota, de pe urma căreia anumite zile din săptămână trebuiau muncite pe pământul spahiului, care era aşezat de multe ori la mari depărtări de vatra satelor. Acestea au fost cauzele principale cari au determinat o parte din populaţia pământului cu-

[1]) Sálamon F. Magyarság a török hóditás korában. Pest. 18—64.

cerit să-şi părăsească satele, plecând în deosebi din zona şesului, în spre regiunile de dealuri şi munte, unde viaţa şi puţinul avut le era mai în siguranţă.

Părţile de răsărit ale Banatului, anume districtele Lugoj şi Caransebeş, abia la 1658 ajung cu totul în stăpânirea Turcilor. După această anexare o mare parte din nobilimea de aici, se refugiază în Ardeal, şi dieta dela Turda hotărăşte să se îngrijească de aşezarea lor, iar aceia ţinută la Alba-Iulia la 1675 scuteşte pe nobilii refugiaţi din părţile Banatului, de dare, vreme de trei ani. Puţinul element unguresc care s'a fost stabilit pe moşiile nobililor şi ale bisericii catolice din Banat până la 1526, sa retras mai ales în spre târgurile mai mari din câmpia Tisei, pe când elementul românesc — ţărani şi păstori — a rămas şi pe mai departe în Banatul cucerit.[1])

Că Românii au rămas în Banat în număr mare între anii 1526—1699 o dovedeşte între altele şi faptul, că ei sunt pomeniţi de atâtea ori în defterurile împărăteşti, ca şi în diferitele conscrieri şi liste de impozite, făcute în legătură cu dările cari urmau să le plătească populaţia din satele şesului. Dar şi alte mărturii istorice confirmă prezenţa noastră aici în vremea ocupaţiei turceşti.

Invăţatul călător Evlia Cselebi, a găsit populaţie românească în a doua jumătate a veacului XVI, nu numai în satele Banatului ci şi în oraşele: Timişoara, Lugoj, Ineu, Arad, Gyula şi Oradea-Mare.[2])

Satele româneşti din Banat se găseau resfirate în veacul XVII până în părţile Sud-Vestice ale provinciei. La Vârşeţ se pomenesc „episcopi români" încă înainte de 1552. Câţiva funcţionari turci ai paşalâcului din Timişoara, încearcă sporadic în veacul XVII, să deplaseze populaţia din Sudul şi centrul Banatului, aşezându-o în valea Mureşului până aproape de Aradul-Nou. Căpitanul sandjacului de Cenad la 1640, cutreeră satele de sub stăpânirea lui, interesându-se amănunţit de numărul locuitorilor, cu intenţia să le repopuleze pe cele pustii.[3])

[1]) Borovszky S. op. cit. pg. 335—344.
[2]) Karácson I. Evlia Cselebi Magyarság utazásai. 1660—1664 Budapest. 1904.
[3]) Borovsky S. Egy alapbég teljesitései. Budapest. 1901 pg. 5-6.

Pe lângă mişcările de populaţie românească făcute din o parte în alta a câmpiei, datorită măsurilor luate de funcţionarii militari turci, în veacul XVII se semnalează în Banat şi câteva curente de populaţie venite din spre Sudul Carpaţilor şi din Peninsula Balcanică.

Elementul sârbesc pătrunde în Banat în veacurile XVI şi XVII, fie sub forma de infiltrări sporadice, fie aşezate în masse mai compacte. Adevărul acesta îl confirmă istoricul sârb Duşan Popovici, care vorbind despre pătrunderea acestei populaţii în Nordul Dunării, scrie: „E cunoscut faptul că graniţele etnice ale poporului sârbesc sau lărgit deodată cu graniţele politice ale Turcilor." La anul 1538 sau aşezat în Banat un însemnat număr de Sârbi, aduşi şi colonizaţi de către Nicolae Iurisici. Nouii veniţi au primit din partea regilor Ungariei mai multe privilegii şi scutiri de dări. Alte pătrunderi de element sârbesc s'au făcut aici în tot cursul secolului XVII, deplasând populaţia slavă din o parte în alta a provinciei.

Cea mai puternică infiltrare sârbească, care a schimbat pentru multă vreme aspectul etnic al unei mari părţi din pământul Banatului, s'a înfăptuit sub domnia împăratului Leopold I. Acesta, prin proclamaţia dela 6 Aprilie îndeamnă poporul din: „Albania, Serbia, Misyia, Bulgaria, Schitia, Macedonia şi Rascia" să prindă armele, să lupte şi să se scuture de jugul stăpânirii turceşti. După încercarea nereuşită a împăratului, patriarhul Ipecului Arsenie III Cernoevici, temându-se de noile greutăţi şi suferinţe — la cari va fi supus poporul său din partea Turcilor — trece Dunărea în Ungaria, aducând cu el peste 40.000 familii de Sârbi, pe cari i-a colonizat, pe cei mai mulţi în Banat.[1])

Inaintaşii acestor colonişti au primit în cursul timpului dela diferiţii regi ai Ungariei mai multe drepturi şi privilegii, cari însă erau acordate izolat, unui ori altui grup de Sârbi stabiliţi în Nordul Dunării. De data aceasta conducătorii lor bisericeşti poartă tratative îndelungate cu împăratul din Viena, în sensul

[1]) Az osztrák magyar monarchia. pg. 621.

ca drepturile să le fie acordate întregului popor sârbesc din Banat. Impăratul Leopold I, — după lungi discuţii avute cu episcopul Isaia Diacovici, ales ca delegat de adunarea naţională a Sârbilor ţinută la 18 Iunie 1690 la Belgrad — iscăleşte la 21 August această diplomă, care confirmă drepturile poporului sârbesc din Ungaria, de data aceasta nu raportate la grupuri izolate ci la întreaga comunitate:

„Leopold, din mila Lui Dumnezeu împărat August şi ales al Romanilor, rege al Germaniei, Ungariei, Boemiei etc. împărtăşim graţia noastră cesaro-regească şi tot binele, onorabilului devotatului şi prea iubitului nostru Arsenie Cernojevici, arhiepiscopul bisericii orientale de rit grecesc al Sârbilor, aceiaşi graţie şi tot binele episcopilor, clerului şi credincioşilor, căpitanilor şi vicecăpitanilor, apoi întregii comunităţi bisericeşti de acelaşi rit grecesc al Sârbilor aşezaţi în Grecia, Bulgaria, Serbia Herţegovina, Dalmaţia, Podgoria, Jenopolia şi celealalte locuri, adnexate şi aceiaşi graţie tuturor cititorilor şi auditorilor din prezent şi viitor. Am înţeles nu numai din petiţia înaintată de delegatul nostru Isaia Diacovici, episcop de Jenopol, ci şi din predarea lui orală, esplicarea omagiilor voastre pentrucă v-am eliberat de sub jugul tiran al Turcilor, şi v-am reintegrat în libertatea voastră strămoşască am luat de asemeni act de promisiunea voastră solemnă că ne veţi păstra devotamentul perpetuu ce ne datoraţi pentru aceasta mare binefacere, atât voi şi urmaşii vostri, având cea mai mare satisfacţie că recunoscând dreptul vostru şi venind la sânul graţiei şi clemenţei noastre ca stăpânitor şi rege legitim al vostru, şi că aţi declarat cu un lăudabil curaj sufletesc, că în viitor vreţi să trăiţi şi să muriţi sub umbra protecţiei noastre; conform acestora noi nu numai că vă primim individual şi colectiv, sub tutela noastră cesaro-regească, la ferma hotărâre a sufletului vostru, dorim să întărim tot mai mult legăturile dintre voi, fii vostri şi noi, prin documente reale: Părinteşte vă invităm să prindeţi armele în viitor împotriva celui mai mare duşman al creştinismului şi cel mai mare persecutor al vostru sub protecţiunea noastră şi conducerea comandanţilor vostri pentru a şterge nedreptăţile, calamităţile şi

multele mizerii ce vi s-au adus până acum în modul cel mai crud, şi pentru ca dela început să simţiţi blândeţa şi dragostea puterii şi stăpânirii noastre, potrivit cererii voastre, am decis cu toată bunavoinţa să vă putem păstra liber toate tradiţiile sârbeşti după calendarul vechiu, conform legilor bisericii orientale de rit grecesc, şi să nu suferiţi nici o molestare, acum ca şi în viitor în exerciţiul acestora din partea nimănui, fie laic fie cleric, având dreptut să alegeţi dintre voi arhiepiscop de limba şi naţionalitatea sârbească desemnat de reprezentanţii eclesiastici şi mireni, iar acest arhiepiscop al vostru să aibă dreptul de dispunere asupra tuturor bisericilor orientale de rit grecesc de a consacra episcopi şi de a numi preoţi în mănăstiri, de a zidi biserici unde ar fi nevoie pe cheltuiala proprie, în oraşe şi la sate, a instrui preoţi sârbi, cu un cuvânt să aibă ca şi până aici toată puterea de a conduce bisericile de rit grecesc ca şi comunităţile de aceasta confesiune, cu propria sa auctoritate bisericească în virtutea privilegiilor acordate vouă de înaintaşii noştri foşti glorioşi regi ai Ungariei, în toată Grecia, Serbia, Bulgaria, Dalmaţia, Bosnea, Jenopolea, Herţegovina, precum şi în Croaţia şi Ungaria, unde de fapt există Sârbi, şi întru cât până când ne vor rămânea credincioşi şi devotaţi nouă bucurându-se colectiv sau individual de dreptul de autonomă conducere asupra lor. Mai departe, are dreptul autonom să dispună asupra tuturor gradelor ierarhice, ca arhiepiscopi, călugări şi tot felul de preoţi de rit grecesc din mănăstiri şi biserici, astfel ca nimeni să nu poată săvârşi în acele biserici şi mănăstiri vreun abuz de putere, iar în ce priveşte contribuţiile zecimale de locuinţă, să se bucure de vechile drepturi inalienabile: asupra preoţilor, înafară de noi să nu aibă nimeni puterea de a-i aresta şi singur arhiepiscopul putând pedepsi pe eventualii preoţi vinovaţi după dreptul bisericesc sau canonic. Conferim şi confirmăm toate bisericile şi mănăstirile de rit grecesc precum şi toate bunurile aparţinătoare acestora ca şi acelea ce aparţin arhiepiscopului şi episcopilor or de ce natură ar fi, putându-le folosi în baza donaţiunii făcute de predecesorii noştri şi vom dispune ca bisericile creştine ocupate de Turci să

vi se restituie de îndată ce vor fi recucerite: nu vom tolera ca cineva fie preot, fie mirean, să molesteze pe arhiepiscopul sau episcopii vostri atunci când vor vizita bisericile din oraşe sau sate, sau vor împărţi învăţături parohilor şi credincioşilor. Am cea mai fermă convingere că vă veţi nizui din toate puterile să vă faceţi vrednici de drepturile largi acordate de noi cu bunavoinţa unui adevărat părinte, păstrând credinţa şi devotamentul faţă de noi, totdeauna neschimbat şi nezguduit de furtunile şi răzmeriţele vremurilor. De altcum vă asigurăm pe toţi împreună şi pe fiecare în parte de graţia noastră cesaro-regească".[1])

Poporul sârbesc a primit — în virtutea privilegiilor împărăteşti teritorii — deosebite de ale celorlalte naţionalităţ — separati terrenum — pe cari avea să locuiască, precum şi dreptul de a fi guvernat şi condus numai din partea funcţionarilor aleşi din sânul lui „proprii magistratus".

Sârbii aveau apoi libertatea de a-şi alege singuri pe arhiepiscopul şi vice-voevodul lor, preoţimea le era scutită de dijmă, de îndatorirea de a încarterui şi găzdui ostaşi, şi de alte obligaţii, cari erau impuse clerului românesc din Ungaria şi Transilvania.

In virtutea acestor dispoziţii Arsenie Cernovici obţine dela împărat dreptul de a înfiinţa noui episcopate, între altele şi la Vârşeţ şi Timişoara. Acum ajung Românii ardeleni şi bănăţeni supuşi întru toate ierarhiei sârbeşti, şi vor trebui să lupte — cler şi popor — aproape 200 de ani, până când la 1864 împăratul Francisc Iosif I, hotăreşte scoaterea lor de sub puterea patriarhiei sârbeşti, dându-le astfel şi Românilor ierarhia lor naţională.

La 1690 când Arsenie Cernovici aduce pe Sârbi şi-i aşează în Sud-Vestul Banatului, a întâlnit aici elementul românesc băştinaş întins peste întreaga zonă de şes a provinciei. Populaţia românească era atât de numeroasă în acele părţi încât pe la 1653 a reuşit să alcătuiască majoritatea locuitorilor până şi în regiunea din preajma Becicherecului, care era numită „Vlaşca".

Infiltrările elementului sârbesc timp de trei veacuri au

[1]) P. Nemoianu. Sârbii şi Banatul. Craiova. 1930. pg. 28—31.

fost făcute în părţile sud-vestice ale Banatului, de unde pe încetul nouii veniţi din spre Peninsula Balcanică s'au resfirat peste regiunile centrale şi nordice ale provinciei în grupuri mai mici mai ales prin sate, fără să poată alcătui în aceste din urmă părţi, majorităţi absolute de populaţie.

Modificările şi schimbările mari întâmplate atât în structura etnică cât şi în legătură cu numărul locuitorilor Banatului până la 1699, au avut urmări însemnate şi asupra vieţii economice a provinciei.

III. Populaţia Banatului între 1700—1780

Epoca marilor colonizări streine. Elementul românesc autohton

Valul năvălirii turceşti îndreptat în spre Apusul Europei, este oprit de armatele creştine strânse în preajma Vienei, după a cărei despresurare oştile semilunei se retrag spre Buda şi Peninsula Balcanică, urmărite de creştinii biruitori. Pacea dela Carlovăţ (1699) stabileşte între Ungaria şi provinciile turceşti o nouă graniţă, anume râurile Tisa şi Mureş, rămânând Banatul şi pe mai departe supus Turcilor. Aceştia vor pleca însă şi de aici pentru totdeauna, după pacea dela Pasarovitz (1718).

Dieta Ungariei pentru a cunoaşte situaţia materială a locuitorilor din ţară, hotăreşte să facă un recensământ cu scop esclusiv fiscal, care avea să fie început la 1715[1]).

Greşeli strecurate ici-colo în cifrele lui, datorită nepregătirii organelor fiscale şi greutăţilor de deplasare dela un loc la altul, a îndemnat dieta să dispună la 1720 corectarea recensământului dela 1715. Datele acestor doi ani înfăţişează oglinda fidelă a populaţiei din câmpie, atât sub raport numeric cât şi material.

Comparând — pe baza acestor recensăminte — regiunea de Nord cu cea de mijloc şi de Sud a câmpiei Tisei, vedem că cele mai numeroase sate şi târguri le aflăm în cea dintâiu,

[1]) Acsády I. Magyarság népessége a Pragmatica Sanctio korában. Budapest 1896. pg. 32—33.

deoarece ea rămas neocupată de Turci, încât populaţia a putut trăi mai liniştită cu viaţa şi avutul mai în siguranţă peste întreg cuprinsul teritoriului judeţelor: Maramureş, Solnocul de mijloc, Crasna, Ugocsa şi o parte din Bihor. Regiunea mijlocie a şesului alcătuită din comitatele: Bichiş, Cenad şi Arad, districtul Hajdu şi o parte din Szabolcs, avea la 1720 abia un număr de 147 localităţi — sate, târguri şi oraşe — pe când judeţul Maramureş singur numără 130 localităţi populate[1]).

Referitor la Banat o însemnare a cancelariei secrete din Viena, dela 1717 arată că în provincia întreagă erau 633 localităţi, cele mai multe părăsite de populaţie. Satele cele mai numeroase erau în districtul Făgetului (108 cu 1968 case), apoi în al Caransebeşului (91 cu 3915 case) iar cele mai puţine erau în districtul Cianadului (21 cu 44 case), şi Becicherecului (24 cu 674 case). In districtul Panciovei erau 36 sate cu 776 case, în al Ciacovei 69 sate cu 3432 case, în al Lipovei 76 sate cu 776 case, în al Orşovei 39 sate cu 1717 case, în Palanca nouă 55 sate cu 2377 case şi în al Vârşeţului 72 sate cu 3503 case[2]). Aşezările umane mai numeroase erau deci în districtele: Făgetului şi Caransebeşului, partea de Apus şi Sud-Vest a Banatului având localităţi mai rare aşezate la mari depărtări, şi mai slab populate.

Incepând cu anul 1716 — când Banatul ajunge sub stăpânirea casei de ,Habsburg — faţa etnică a câmpiei se schimbă nespus de mult, prin marile curente de populaţie streină adusă şi colonizată aici. Până la această dată majoritatea populaţiei Banatului o formau Românii şi Sârbii, aceştia din urmă aşezaţi în colţul Sud-Vestic al provinciei. Ungurii nu sunt pomeniţi nicăiri aici la începutul sec. XVIII.

Datele referitoare la populaţia Banatului dela 1743 mărturisesc fără nici o îndoială că Românii formau atunci majori-

[1]) Acsády I. op. cit. pg. 33—37, 41—51.

[2]) Szentkláray I. Száz év Délmagyarország ujabb történetéből. Temesvár 1878. pg. 26—33.

tatea populației în această provincie[1]). Sârbii abia au putut popula colțul Sud-Vestic de unde s'au ridicat spre Nord pe valea Tisei și Mureșului. Aceia cari s'au așezat în lungul acestei văi, au fost rămășițe din populația satelor grănicerești, așezate îndată după plecarea Turcilor, în dreapta Mureșului.

Sârbii n'au putut popula regiuni întinse în Banat, deoarece așezarea lor în Nordul Dunării a început abia în întâia jumătate a veacului XIV, când s'au refugiut de teama Turcilor. Inainte de această dată, izvoarele istorice nu pomenesc de prezența lor în Banat.

Odată cu eliberarea Ungariei de sub stăpânirea semilunei, Sârbii au cerut să li se dea voie să se așeze pe un pământ, care să formeze proprietatea lor, și anume în regiunea de lângă apele: Sava și Lonia, în așa numita Valachia-Mică, care cuprindea ținutul Slavoniei, dela Verovița către Pojega, Berat, Cutnia și Sobostka până la râul Lonia. Curtea din Viena însă nu le-a dăruit acest teritoriu ci i-a așezat în Banat, alcătuind între anii 1701—2, cu o mare parte din Sârbi așa numitul confinu militar al Tisei-Mureșului, creînd astfel dealungul acestor două ape o regiune de grăniceri.

Confiniul militar sârbesc era împărțit în două districte, unul al Tisei cu sediul în Seghedin, și al doilea al Mureșului cu reședința la Arad. Acestuia din urmă îi aparțineau 24 comune populate cu element sârbesc militar alături de care se aflau și Români. Confiniul sârbesc a obținut dela Curtea din Viena mai multe privilegii și drepturi, de pe urma cărora locuitorii satelor lui au câștigat o însemnată superioritate și supremație asupra elementului băștinaș român din Banat.

Sârbii, pe lângă infiltrările de mare amplitudine întâmplate până la 1700, mai vin în Banat în număr mai mic, de dincolo de Dunăre, alcătuind în veacul XVIII câteva grupuri de insule etnice. Unii din ei s'au așezat în părțile sudice ale șesului, alții trec înspre regiunea de dealuri și în valea Mureșului. Ge-

[1]) Bodor A. Délmagyarországi telepitések története. Budapest, 1914. pg. 7—8. Böhm S. op. cit. vol. II, pg. 12.

neralul Mercy la 1738 dă voe unui grup de Sârbi alcătuit din câteva sute de familii, venite sub conducerea lui Arsenie IV Ivanovici Şacabaneţ, să se aşeze în localităţile: Panciova, Becicherec şi Biserica Albă. Dreptul şi privilegiile naţiunii sârbeşti acordate prin diploma leopoldină dela 1690 au fost nesocotite în veacul XVIII de către reprezentanţii Curţii din Viena, care a luat sub ocrotirea ei din ce în ce mai mult elementul german colonizat în Banat. Faptul produce nemulţumiri între Sârbii catolici şi ortodocşi, nemulţumiri cari au luat un caracter aproape revoluţionar. Mare parte din populaţia sârbească nemulţumită de atitudinea duşmănoasă a curţii imperiale faţă de ei, prin anii 1750 părăsesc Ungaria şi pleacă în Rusia, unde au fost colonizaţi în împrejurimile Kievului, în Guberniile Serbia Nouă şi Sf. Elena[1])

Marele protector al Sârbilor a fost generalul Perlas. El a făcut sforţări mari ca să-i reţină în Ungaria, şi să-i determine să nu mai plece în Rusia. Sub comanda şi supravegherea lui s'au ridicat o serie de comune noui unde au fost colonizaţi Sârbi aduşi din Sud-Vestul Banatului. Odată cu a doua jumătate a veacului XVIII, ei se ridică din ce în ce mai mult spre Nord, până aproape de valea Mureşului.

Localitatea Carlovatz a fost colonizată cu Sârbi la 1740. Intre anii 1752—760, s'au aşezat Sârbii în localităţile: Aracs, Beodra, Melencze, Kumán şi Törökbecse, unele din ele fiind nou înfiinţate pe seama acestei populaţii.

In plasa Chichinda-Mare, în acest timp sau stabilit populaţia sârbească în localităţile: Mokrin, Tiszahegyes şi Nagykanizsa.

Sârbii, în preajma anului 1753 au pătruns şi în localităţile: Antalfalva, Cserepálya, Csenta, Torontáludvar — situate în plasa Antalfalva — apoi în centrele: Oroszlámos, Okeresztur şi Iozsefalva.

Pe teritoriul plasei Becicherecul-Mare s'au stabilit Sârbii

[1]) Jelasics V. Magyarországi Szerbek kulturája. Huszadik század 1913. pg. 503—521. Az osztrák magyar monarchia, vol. II, pg. 470.

prin anul 1753 în localitățile: Perlasz, Begaszentgyörgy și în plasa Jimbolia în localitatea Cenei[1]).

Ultimele infiltrări sporadice sârbești se fac în Banat pela 1783, dela care dată ele încetează cu totul, semnalându-se doar din când în când treceri de familii singuratice din o localitate în alta. Curentele cele mai puternice de populație cari au pătruns în Banat în veacul XVIII, sunt însă cele germane. Provincia după plecarea Turcilor formează proprietatea particulară a Casei de Austria, care procedează sistematic la întărirea elementului german, fie pentru exploatarea cât mai intensă a bogățiilor subsolului, fie pentru a pune bazele unei penetrații economice în bazinul de jos al Dunării până la Marea Neagră, și pentru a alcătui prin colonizările germane o barieră puternică între populația catolică din stânga Mureșului, Dunăre și Tisa și între Românii și Sârbii ortodocși din Banat. Avangarda acestor tendințe imperialiste habsburgice, avea să fie Banatul datorită așezării lui geografice la marginea monarhiei austriace. Legăturile economice cu bazinul inferior al Dunării se puteau realiza numai prin o provincie bogată, cu o pronunțată bunăstare economică și destul de intens populată. Aceste considerente de ordin politic și economic au determinat Curtea din Viena să procedeze, după 1718, la colonizarea Banatului cu element germanic.

Generalul Mercy — îndată după plecarea Turcilor din Banat — este numit guvernator al Provinciei.[2]) Pentru colonizarea acestui ținut el înaintează curții din Viena un proiect care a primit aprobarea la 1717, așa încât Banatul — ajuns acum sub administrația militară supus direct consiliului de războiu al Camerei aulice imperiale — este împărțit în 13 districte și 6 ținuturi.[3]) Guvernatorul a numit în fruntea fiecărui district câte un administrator, rămânând ca satele să fie conduse de cnezii și juzii comunali aleși din rândul țăranilor fruntași, cari

[1]) Bodor A. op. cit.
[2]) Szentkláray I. op. cit. pg. 132—133.
[3]) Szentkláray I. op. cit. pg. 138—150.

erau scutiţi de orice fel de impozite pe timpul cât deţineau această funcţiune.

Colonizarea germană n-a avut aceaşi intensitate în tot cursul sec. XVIII; până la 1740 numărul nouilor veniţi a fost mai redus, sub domnia Mariei Terezia şi Iosif II înfiltraţia germană atinge maximul de amplitudine, scăzând către sfârşitul veacului, până când în cele din urmă se înregistrează abia ici colo câte o aşezare singuratică, alcătuită de populaţie şvăbească nou colonizată. Având în vedere atât numărul coloniştilor, cât şi localităţile repopulate ori nou înfiinţate de ei, vom împărţi aşezarea Şvabilor în Banat, în trei mari perioade:

a) colonizările făcute între 1711—1740
b) colonizările făcute între 1740—1780
c) colonizările făcute între 1780—1792.

a) Infiltrările de elemente germane între 1711—1740

Coloniştii germani apar în Banat îndată după plecarea Turcilor în grupuri mai mici, aduşi cei mai mulţi de către Eugen de Savoya, care dă ordin guvernatorului Timişoarei să-i primească aici numai pe cei de religie catolică.

Germanii aşezaţi în Timişoara în întâia jumătate a veacului XVIII erau originari din: Koblenz, Danzig, Brandeburg, Königsberg, Pforzheim, Main, Posnan, Breisgern, Darmstadt, Graubrundten, Franconia, apoi din Austria, Boemia, Moravia, şi de pe teritoriul altor provincii ale imperiului austriac[1]).

Coloniştii erau în marea majoritate meseriaşi şi industriaşi: zidari, lemnari, pietrari, fierari etc. pe cari administraţia provinciei i-a aşezat de preferinţă la oraşe, pentru a întări cetăţile şi fortificaţiile contra eventualelor atacuri turceşti.

Germanii aduşi în Banut între anii 1718—1722, au fost aşezaţi parte în centrele urbane, parte la sate, unde se ocupau cu agricultura. Cioplitorii de piatră din Leibach s-au aşezat în Oraviţa, iar în 1719 au fost aduşi numeroşi minieri din Tirol

[1]) Bodor A. op. cit. pg. 10.

pentru exploatarea bogăţiilor minerale din Sud-Estul Banatului. Doi ani mai târziu sosesc noui grupări de colonişti din Neuberg şi Manheim, iar la 1722 cancelaria imperială din Viena trimite un mare număr de minieri din Stiria, Saxonia şi Boemia pentru a fi aşezaţi în regiunile muntoase ale Banatului[1]).

Situaţia materială a coloniştilor la sosirea în noua patrie, era cât se poate de tristă. Rapoartele organelor administrative arată că cei mai mulţi dintre ei nu aveau nici măcar hrana zilnică asigurată, funcţionarii împărăteşti trebuind să se îngrijească de alimentarea lor.

Adevărata colonizare începe abia după 1720, când guvernatorul Mercy a alcătuit un plan temeinic pentru o cât mai bună reuşită a ei. La alegerea teritoriului unde aveau să fie aşezaţi coloniştii s'a avut în vedere atât interesele politice cât şi cele ale circulaţiei. Astfel s'au fixat — pentru colonizarea Şvabilor — două regiuni, una aşezată în Sudul şi alta la Nordul Banatului, urmând ca amândouă să fie unite cu timpul prin o linie de legătură care trecea prin oraşul Timişoara[2]).

Impăratul Carol IV depune mari stăruinţe pe lângă principii germani să nu împiedece populaţia din ţările lor să vină în Banat, aşa că odată cu elementul minier şi industrial se aşează aici un însemnat număr de lucrători agricoli.

Emisarii Curţii din Viena la 1722 pleacă în diferitele regiuni germane, mai ales în părţile renane, îndemnând populaţia să apuce drumul spre Ungaria. Activitatea cea mai intensă a desfăşurat-o J. A. Kraussen, fost ofiţer în armata imperială. El a înaintat curţii din Viena mai multe rapoarte în legătură cu aşezarea elementului german în regiunile miniere ale Banatului. Propunerile sale au fost acceptate aproape în întregime de împăratul Carol IV, care l-a chemat pe Kraussen la Viena, în cursul lunei Februarie 1722 însărcinându-l cu misiunea de a recruta colonişti pentru Banat.

Recrutarea a început-o cu două luni mai târziu — în stil mare — la Regensburg, în Aprilie, şi la Vorms, în Maiu. Aici

[1]) Szentkláray I. op. cit. pg. 251. Böhm S. op. cit, vol. II. pg. 13—14.
[2]) Szenkláray I. op. cit. pg. 252. Böhm S. op. cit. pg. 21—22.

i-a reuşit lui Kraussen să recruteze peste 1.000 de familii. In cursul lunei Iunie, tot în vederea realizării acestei încredinţări, îl întâlnim la Darmstadt.

Germanii recrutaţi de Kraussen n'au plecat cu toţii deodată, ci în patru transporturi, la diferite date fixate de acest agent. Intâiul transport s'a îmbarcat pentru Banat la 26 Iunie, al doilea la 28 Iulie, al treilea la 24 August şi cel din urmă la 29 Septemvrie.

Kraussen în anul 1723 a plecat din nou în Germania pentru recrutare de colonişti. Cei aduşi acum de el au fost colonizaţi în 17 sate ale Banatului, aşezate mai ales în districtul Palanca-Nouă.

Agendele colonizării sunt încredinţate în anul următor lui F. Falck, care ia măsuri ca repartizarea şi aşezarea noilor veniţi să se facă după un plan sistematic. Pentru a nu fi îngrămădiţi prea mulţi în o localitate şi pentru a fi feriţi de locuri neigienice şi neprielnice agriculturii, un ofiţer împărătesc a fost încredinţat cu cercetarea amănunţită a satelor. Constatările făcute la faţa locului era dator să le raporteze curţii imperiale, arătând starea materială a fiecărei comune, numărul locuitorilor, condiţiile de traiu şi muncă, precum şi numărul coloniştilor cari ar fi putut fi aşezaţi alături de populaţia băştinaşă.

Germanii aşezaţi în Banat la 1724, au venit cei mai mulţi din părţile sudice şi sud-vestice ale Provinciilor renane, având de îndurat mari greutăţi atât în lungul drumului, cât şi după sosirea în satele destinate lor.

Raportul guvernatorului Mercy înaintat curţii din Viena în acest an, arată greaua situaţie materială a coloniştilor, dintre cari o mare parte solicită sprijinul administraţiei militare, fără de care nu puteau vieţui. Impăratul pentru a pune capăt acestei stări de lucruri, comunică principilor germani de pe Rin, adecă celor din Vorms, Speier, Stornberg, Lotaringia, Pfalz, Baden, Hessen-Kassel, Wassau etc. că pe viitor să permită venirea în Banat şi Ungaria numai acelor colonişti, cari vor primi încuviinţarea de plecare dela curtea imperială şi dela principii locali.

Cu prilejul colonizărilor dela 1724 s'au aşezat Germanii în localităţile: Berecuţa, Aradul-Nou, Becicherecul-Mare, Cervenca, Detta, Guttenbrun, Lipova, Periam şi Sânpetru.

In cursul anului 1725 au fost colonizaţi Şvabii în localităţile: Recaş, Lugoj şi Comloş apoi în Deliblat, Divici, Cudritz, Lagendorf, Macovişte, Petrilaca şi Potoc.

In preajma liniei de legătură — care avea să unească peste Timişoara cu timpul grupul şvăbesc din Nordul Banatului cu cel din Sud — au fost colonizaţi Germani în localităţile: Giarmata, Ciacova, Bruckenau, Freidorf, Peciul-Nou şi Voiteni[1]).

Zona aceasta a fost aleasă pentru întâia fază a colonizării germane în Banat, deoarece ea era mai ridicată şi astfel era ferită de inundaţii, şi de altă parte avea un sol mai bun şi o climă mai sănătoasă.

Intâile grupuri de colonişti aşezaţi în Banat sub guvernarea lui Mercy, au fost trimişi în părţile sud-vestice ale câmpiei în o regiune plină de bălţi şi de mlaştini, cari au cauzat moartea celor mai mulţi dintre nouii veniţi deoarece nu erau obişnuiţi cu aceste condiţiuni de traiu, aşa încât a rămas pentru multă vreme zicala că „Banatul e mormântul Germanilor". Coloniştii — o mare parte — îndată după sosire, văzând pământul slab şi clima satelor cari le erau destinate drept locuinţă aşa de nesănătoasă, plecau în alte părţi, părăsindu-şi gospodăriile sărăcăcioase. Faptul acesta a îndemnat pe guvernatorul Mercy să instituiască o puternică pază militară în tot lungul Dunării, silind pe cei sosiţi cu destinaţie pentru Banat, să se aşeze în localităţile unde erau repartizaţi din partea organelor administrative[2]).

Colonizarea se făcea în modul următor: populaţia din regiunile renane pleca pe Dunăre, cheltuielile de transport având să le supoarte fiecare colonist în parte. Această dispoziţie s'a modificat în 1723 în sensul, că cheltuielile împreunate cu drumul

[1]) Bodor A. op. cit.

[2]) Schwiker I. Geschichte des Temesvarer Banats. Pest. 1872. vol. II pg. 303.

vor fi suportate de către cancelaria aulică din Viena, care restituia fiecărui colonist trecut de 15 ani, suma de 1 florin şi 15 creiţari. Ţinutul ori localitatea unde avea să fie aşezat fiecare transport de colonişti, erau hotărîte de mai înainte de către administraţia militară, care se îngrijea ca în sat să fie un număr suficient de locuit, coloniştii să aibă apă de beut, lemne de foc şi de construcţie şi pe cât posibil să nu fie aşezaţi în localităţile mlăştinoase[1]).

Satele ridicate din nou aveau 40—50 case clădite din pământ bătut cu câte una sau două camere, acoperite cu paie ori cu trestie, nepăstrând nici un fel de ordine în aşezarea clădirilor sau în dispoziţia generală a străzilor. In fruntea fiecărei comune se afla un jude numit „Schulthess" sau „Schulz" ales de popor pe timp de un an, la propunerea administratorului districtului. El era obligat — la anumite zile — să încaseze dela colonişti darea şi zeciuiala pe care o vărsa casieriei districtului, purtând despre strângerea acestor impozite un registru. Datoria lui era apoi să aplaneze diferitele neînţelegeri cari s'ar fi putut ivi între colonişti. Judele, pe timpul cât îndeplinirea această funcţiune, era scutit de orice contribuţie, de zilele de lucru şi de zeciuială.

Cancelaria aulică — pentru a ajuta înjghebarea gospodăriilor Germaniior — a subvenţionat pe colonişti cu bani ca săşi poată procura unelte agricole, seminţe şi animale de lucru, apoi le-a dăruit gratuit lemne de construcţie şi combustibil, scutindu-i de dări pe timp de 4 ani. Mulţi dintre cei veniţi nu cunoşteau agricultura, aşa încât pământurile primite le lăsau în părăsire ori le întrebuinţau pentru păşunat, cauzând însemnate pagube administraţiei şi dând pildă rea celorlalţi conaţionali. Generalul Mercy s'a văzut nevoit să ia măsuri contra lor, obligându-i cu forţa de multe ori la lucrarea ogoarelor. Localităţile colonizate în Banat până la 1728 au fost în număr de 53, unele mai vechi, unde nouii veniţi au găsit populaţia românească şi

[1]) Szentkláray I. op. cit. pg. 249—253.

sârbească, altele ridicate din nou pe seama Germanilor[1]). Administraţia locală făcea coloniştilor toate înlesnirile posibile ca ei să găsească în Banat o patrie cât mai primitoare, în schimb populaţia românească băştinaşă era supusă la toate greutăţile fiscale, fiind datoare să plătească stăpânirii impozite multe şi grele, apoi să facă o mulţime de prestaţii în natură. Tratamentul maşter şi nedreptăţile îndurate au îndemnat de mai multe ori pe Români să pună la cale adevărate revolte îndreptate contra coloniştilor, pe care-i vedeau favorizaţi atât de mult, scutiţi de dări, şi împământeniţi în ţinuturile cele mai roditoare.

Administraţia pentru liniştea populaţiei a hotărît, după 1729, să supună şi pe colonişti la o dare anuală de 3—6 florini, dacă însă anul agricol era slab, li se iertau aceste impozite, fiind datori în schimbul lor să lucreze câteva zile pe pământul erariului, apoi să ajute la construirea drumurilor şi a şoselelor la secarea mlaştinilor şi la canalizarea apelor.

Grupuri numeroase de Germani s'au aşezat în Banat până la 1736, când colonizarea este întreruptă din pricina războiului purtat între Austria şi Turcia.

Acum oştile turceşti trec Dunărea dau foc şi jefuesc îngrozitor populaţia germană din Sudul provinciei, silind-o să-şi părăsească casele şi puţinul avut şi să se refugieze înspre Mureş[2]). Armatelor turceşti li s'a alăturat şi bună parte din elementul românesc, care-şi putea răzbuna acum contra coloniştilor şi administraţiei militare germane pentru nedreptăţile pe care le'a îndurat. După încetarea ostilităţilor, pentru a scuti în viitor populaţia germană şi română de certe şi neînţelegeri, slujbaşul împărătesc Engelshoffen înaintează consiliului de războiu din Viena un raport amănunţit, arătând nedreptăţile făcute Românilor pe tot timpul colonizărilor, şi cerând un tratament egal cu al noilor veniţi şi pentru dânşii.

[1]) Szentkláray I. op. cit. 254. Böhm S. op. cit. pg. 21—22.
[2]) Borovszky S. Temes vármegye. pg. 351.

Germanii colonizaţi între 1718—1740 s'au aşezat mai numeroşi în următoarele localităţi: Denta, Detta, Ciacova, Merţişoara, Bruckenau, Zădărlac, Lipova, Guttenbrun, Munar, Sânpetrul-German, Aradul-Nou, — numit până la 1718 „Schela" şi locuit numai de Români şi Sârbi — Recaş, Berecuţa, Iermata, Szabadfalva, Lugoj, Caransebeş, Periam, Potoc şi Voiteni. Alţi colonişti au fost înpământeniţi în mai multe sate şi târguri rămase peste frontiera actuală, în Banatul jugoslav[1]).

b) Colonizările şvăbeşti între 1740—1785.

După pacea dela Belgrad — care pune capăt războiului dintre Turci şi Austria — guvernarea Banatului e încredinţată o vreme baronului Succov, care e înlocuit la 1742 cu baronul Engelshoffen. Sub conducerea lui, în urma ordinelor directe ale Mariei Terezia, provincia primeşte o nouă organizaţie politică şi administrativă. Acum va începe o mare perioadă de colonizare şvăbească, care va ţine tot timpul domniei împărătesei. De data aceasta se ridică cele mai multe din satele germane actuale de pe teritoriul acestei provincii[2]).

Crainicii împărăteşti cutreerau provinciile renane şi regatele din jurul lor, îndemnând populaţia să plece în Banat. Familiile coloniştilor se opreau întâiu la Viena, unde alcătuiau grupuri mai mari, cari primeau ajutoare băneşti şi foi de drum, apoi erau îmbarcaţi şi coborîţi în josul Dunării[3]).

Impărăteasa introduce noui schimbări în administraţia lăuntrică a Banatului. La 1758 un decret înlocuieşte administraţia militară cu una comercială, având sediul la Timişoara, alcătuită din un preşedinte şi 6 membri, supuşi direct cancelariei aulice din Viena. Maria Therezia va trata de acum înainte Banatul ca pe o moşie individuală a Casei de Habsburg „petulium austriacum", intenţionând prin colonizarea elementului şvă-

[1]) Az osztrák-magyar monarchia. II. pg. 546. — Baróthy S. A bánsági német telepek története. Etnographia. 1890 pg. 357—414.

[2]) Szentkláray I. op. cit. pg. 156. Böhm S. op. cit. 66—67.

[3]) Az osztrák magyar monárchia. II. pg. 547.

besc în massă, totala nimicire şi înlocuire a populaţiei româneşti. Situaţia financiară critică cauzată în deosebi de războiul de 7 ani, o sileşte la 1759, să arendeze veniturile Banatului, către „Banca din Viena" pe timp de 10 ani, realizând astfel o sumă de 10,000.000 florini[1]).

Populaţia românească va fi supusă de acum înainte tuturor capriciilor unor funcţionari orgolioşi şi dornici de cât mai mari câştiguri materiale, cari fixau impozite pe toate produsele, pământului după averea mobilă a ţăranului, şi până şi după fumul coşurilor, încât bieţii Români erau nevoiţi să le dărâme şi să plece în alte părţi, părăsindu-şi casele. Plângerile multe înaintate de ei curţii din Viena, le-au fost ascultate în mare măsură. Impărăteasa prin „patenta" din 13 Mai 1767 dispune, să li se dea şi Românilor pământ din moşiile erariului şi să fie supuşi şi ei unui tratament mai blând[2]). Iosif II în anul următor trecând prin Banat şi văzând starea jalnică a populaţiei româneşti scrie despre noi: „Valachii sunt părtaşi de o tratare rea adeseori sunt siliţi a-şi părăsi casele şi a ceda altora moşiile lor şi a trece altundeva, pentru aceea mai vârtos emigrează"

Greutăţile întâmpinate de organele administrative cu ocazia colonizărilor şvăbeşti până la 1740, au fost în mare măsură înlăturate sub domnia Mariei Terezia. Decretele împărăteşti au hotărît ca fiecărui colonist aşezat pe moşiile erariului să i se se ridice o casă, să primească gratuit lemne de foc şi construcţie, agricultorii să fie scutiţi timp de 6 ani de orice impozit, iar industriaşii 10 ani. Impărăteasa întemeiază la 1766 aşa numita „comisie de colonizare" cu sediul la Viena, care avea să soluţioneze toate chestiunile în legătură cu aşezarea Şvabilor în Banat. Membrii ei au cutreerat în deosebi ţinuturile: Köln, Ulm, Regensburg şi Frankfurt, recrutând noui grupuri de colonişti[3]). O a doua comisie cu sediul la Timişoara a împărţit Banatul în mai multe regiuni, fiecare membru având să îngrijească

[1]) Bodor A. op. cit. pg. 15. Szentkláray I. op. cit. pg. 146.
[2]) Szentkláray I. op. cit. pg. 265. Böhm S. op. cit. pg. 78—79.
[3]) Böhm S. op. cit. pg. 79—81.

de ţinutul care-i era repartizat, căutând să dea o deosebită atenţie desvoltării satelor şi ridicării celor noui în o formă cât mai corespunzătoare cu nevoile coloniştilor. Sub supravegherea acestei comisii iau fiinţă cele mai multe sate germane din Banatul de astăzi. Dispoziţiile împărăteşti prevedeau până în cele mai mici amănunte, cum să se clădească şatele, pe ce fel de terenuri să fie aşezate, casele cum să fie zidite, unde să fie aşezată casa parohială, biserica, şcoala, primăria etc. şi casele câte camere să aibă. Satele noui întemeiate aveau de regulă câte 200 gospodării, străzile principale o lăţime de 18—20 stânjeni, iar cele laterale de 6—8 stânjeni, în fiecare stradă coloniştii fiind obligaţi să sape mai multe fântâni. Colonistul — fiecare — era dator să planteze în faţa casei cel puţin 20 plopi şi 12 duzi, iar în grădini pomi roditori. Decretul împărătesc dela 26 Iulie 1766 dispune, ca fiecare comună nou înfiinţată să aibă preot şi învăţător, iar pentru câte 4 comune să fie designat un medic. Pământ arător, fânaţ şi păşune li se da coloniştilor atâta cât puteau lucra împreună cu familiile lor. Cei mai mulţi Germani din Banat au fost aşezaţi aici în timpul domniei Mariei Terezia[1]).

La 1764, s'a alcătuit o nouă comisie de colonizare având de preşedinte pe groful de Lamberg, şi de consilierii pe Cothamn şi Festetics. Impărăteasa a hotărît să funcţioneze şi la Timişoara o comisie, care avea să se ocupe numai de problema colonizărilor din Banat. Din ea făceau parte: Hildebrand, Knoll, Laff şi Neumann.

Comisia a împărţit Banatul în mai multe sectoare, după nevoile legate de aşezarea coloniştilor străini. Ea avea să constate unde era necesară ridicarea de sate noui, ori de mărirea şi lărgirea celor vechi, pentru a putea primi un număr cât de mare de colonişti pe teritoriul lor.

Situaţia colonizărilor în Banat se schimbă aproape radical odată cu anul 1765, când Iosif II ajunge pe tronul Austriei. Executorul colonizărilor iosefine a fost consilierul Hildebrand.

[1]) Bodor A. op. cit. pg. 16. Böhm S. op. cit. pg. 82—83.

Sub directa lui supraveghere s'au înfăptuit aici marile colonizări între anii 1766—1767.

Trei sisteme de colonizare puteau fi întrebuinţate pentru plasarea Şvabilor în Banat: a) sistemul adăugirii, b) sistemul de transferare şi c) cel de întemeiere de comune noui. Intâiul sistem nu s'a putut aplica decât în o foarte mică măsură, fiindcă satele cu timpul au ajuns la un maxim de populaţie în raport cu disponibilităţile lor de traiu, aşa încât nu mai îngăduiau aşezarea de noui colonişti pe teritoriul lor. Sistemul de transferare la rândul lui, nu era just, căci populaţia băştinaşe trebuia scoasă dela vetrele ei străbune şi deplasată în alte localităţi. Operaţiunea aceasta însă era împreunată cu multe greutăţi şi mai ales cu nemulţumiri mari, produse cu aceste ocazii în sufletele autohtonilor. De aceia Hildebrand a preferat sistemul de întemeiere de sate noui.

Urmaşul lui — Neumann — o fire mai domoală, a utilizat mai mult sistemul colonizării prin transferare. El a calculat întinderea de teren necesară fiecărei comune, obligând satele ca surplusul pământului de care dispuneau, să-l pună la îndemâna coloniştilor. Astfel de surplusuri de pământ au fost luate din aşa numitele „aşezări de pădure" ale populaţiei băştinaşe şi cedate coloniştilor germani, în comunele: Altringen, Königshoff, Charlotenburg şi altele. Populaţia românească numeroasă s'a arătat foarte nemulţumită de aceste măsuri, manifestându-şi atitudinea faţă de organele comisiei de colonizare, prin mai multe revolte locale.

Guvernator al provinciei, la 1768, e numit contele Clary de Altringen, sub a cărui administrare se face o nouă împărţire a moşiilor coloniştilor, apoi s'a continuat opera de secare a mlaştinilor, pentru a se obţine astfel cât mai mult teren arabil şi totodată condiţii higienice pentru sănătatea populaţiei. La 1778 Banatul e împărţit în judeţe, afară de aşa numitul „confiniu militar". Colonizările şvăbeşti până după războiul de 7 ani au avut o intensitate mai slabă, fiindcă până acum s'au făcut mai ales deplasări de populaţie din o localitate în alta. Diploma de

colonizare dela 1763 dă un puternic avânt emigrărilor. Ea prevede între altele multe favoruri, nu numai pentru coloniştii veniţi în Banat de pe alte meleaguri, ci şi pentru ostaşii demobilizaţi, cărora le făgăduia că administraţia le va zidi case, şi că vor fi scutiţi de dări dacă se vor aşeza pe moşiile erariului. O mulţime de agenţi plătiţi din vistieria statului au cutreerat provinciile Imperiului german, chemând populaţia să vină şi să se stabilească în Banat, unde li se asigura casă şi pământ, apoi animale şi unelte agricole, grâu de semănat şi chiar ajutoare în bani.

De soarta coloniştilor aduşi în Banat se interesau inspectorii, instituiţi în acest scop. Datoria lor era să viziteze în continuu satele locuite de colonişti, să-i ajute, să-i sfătuiască şi să le dea toate instrumentele de lipsă pentru prosperarea lor materială. Datorită favorurilor acordate Germanilor, ei au venit în mare număr şi s'au aşezat acum în Banat. In curând s'a constatat că dispoziţiunile comisiunii de colonizare, luate pentru protejarea elementelor germane, erau neîndestulitoare. Impărăteasa atunci a poruncit administraţiei provinciale să ridice din nou 2.000 case pe teritoriul comunelor: Vizeşdia, Basahid şi Klekk unde să poată fi adăpostite familiile coloniştilor.

Intre anii 1766—1777 a fost colonizată populaţia germană în următoarele localităţi mai vechi, ori ridicate din nou: Neudorf, Altringen, Greifental, Blumenthal, Lipova, Landorf, Recaş, Freidorf, Sălcălz, Şag, Vizenfreid, Cherestea, Aradul-Nou, Zădărlac, Sânpetru-German, Iarmata, Sântandrei, Beşenova-Nouă, Merţişoara, Pischia, Jimbolia, Cetad, Grabaţi, Triebsweter, Comloşul-Mic, Gotlob, Heufled, Tirimia, Bogaroş, Charleville, Soultourn, Sf. Hubert, Biled, Claria, Vizeşdia, Tirimia-Mare, Comloşul-Mare şi Periam, precum şi centrele urbane ale provinciei. Dintre Şvabii colonizaţi în acest timp, un procent însemnat a rămas după 1918 în Jugoslavia. Germanii aşezaţi în Banat între 1766—1777 sunt originari din Franconia, Suabia, Bomberg, Tirol, Austria de Sus, Rinul de Sus, Pfalz, Maintz, Luxemburg,

Baden-Kesser, Nassau, Breisgau, Turstenberg, Lotaringia, Tier, Alsacia.

Intre anii 1763—1776 s'a aşezat cel mai mare număr de Germani în judeţele: Torontal, Timiş, Caraş şi Severin. O statistică oficială arată, că numai între anii 1768—1777, au fost aduşi aici nu mai puţin decât 16.889 colonişti.[1])

Marele număr de Germani veniţi după 1763, îl arată următoarele cifre: la 1768 au fost colonizate 462 familii cu 1888 suflete, la 1769 au fost colonizate 815 familii cu 3124 suflete, la 1770 au fost aduse în Banat 3214 familii cu 10.292 suflete, la 1771 au fost colonizate 387 familii cu 1585 suflete, şi la 1773 au fost colonizate 1385 familii cu 5568 suflete. Statistica lui Clary de Altringen dela 1770 dă următoarele cifre pentru populaţia Banatului:

Români	181.639
Sârbi	78 780
Bulgari	8.683
Ţigani	5.272
Germani, Italieni şi	
Francezi	42.201
Evrei	353
Total .	317.928[2])

Ungurii nu sunt pomeniţi la această dată în statistica oficială. Ei se aflau în Banat în număr extrem de redus, aşezaţi în întâiele decenii ale veacului XVIII, ici colo pe moşiile mai mari ale nobililor, aflate din colţul Nord-Vestic al provinciei.

Năvala elementelor străine în spre Banat după 1771, a luat proporţii aşa de mari, încât sumele anuale (200.000 fl) votate pentru nevoile colonizării nu mai erau suficiente. Din aceste pricini oficialitatea s'a văzut nevoită să ia măsuri cari

[1]) Bodor A. op. cit. Böhm S. op. cit. pg. 104—106.

[2]) Grisselini Fr. Geschichte des Temesvarer Banates. Wien 1780 pg. 196.

să pună stavilă pătrunderii marelui număr de colonişti aici. Intre altele s'a hotărît ca pe viitor, numai acelor colonişti să li se dea voie să se aşeze în Banat, cari vor avea banii trebuincioşi să-şi plătească singuri cheltuielile de călătorie şi să-şi acopere „fundus instructus" necesar pentru aşezare. De pe urma acestor măsuri numărul coloniştilor a început a scădea cum rezultă din următoarele date:

la 1772	au	venit	în Banat	20	familii	cu	84	persoane
1773	„	„	„	17	„	„	65	„
1774	„	„	„	14	„	„	56	„
1775	„	„	„	12	„	„	45	„
1776	„	„	„	4	„	„	14	„

Visteria statului a cheltuit între anii 1763—1773 suma de peste 2 milioane florini numai pentru colonizări, aducând în Banat 50.000 de noui locuitori.

c) Colonizări germane între anii 1780—1792

Politica lui Iosif II în legătură cu problema colonizărilor germane din Banat, a avut câteva ţeluri precise. Impăratul căuta în locul întâi să colonizeze regiunile mai slab populate, dar bogate şi salubre. Aşa se explică mulţimea coloniilor înfiinţate în vremea domniei lui peste zona de câmpie mai ridicată, uscată, sănătoasă şi fertilă a Banatului. In regiunile populate suficient au fost aduşi colonişti numai în acele locuri, cari dispuneau de o excepţională bogăţie. Datorită acestui fapt au reuşit acum să se aşeze însemnate grupuri de colonişti Şvabi în regiunile miniere ale Banatului. Impăratul la recrutarea coloniştilor a avut în vedere şi credinţele lor religioase. De preferinţă au fost aduşi aici Germani catolici, şi foarte rar colonişti de altă credinţă.

Când o regiune întrunea cât mai multe din aceste condiţii, i se acorda o deosebită grije în vederea ridicării centrelor de colonişti pe suprafaţa ei. Datorită acestor consideraţii, s'au putut înfiinţa o mulţime de sate germane în regiunea de şes bogat şi roditor din preajma Timişoarei.

Cele mai numeroase colonii s'au stabilit în zona de câmpie, — destul de restrânsă altfel — dintre Bega şi Mureş, aşezată la Apus de Timişoara. Până azi regiunea aceasta alcătuieşte nucleul grupului etnic şvăbesc din Banat.

Impăratul Iosif II, pentru a da un mare impuls colonizării din Banat, lansează o proclamaţie, adresată elementului german dornic de a se aşeza în acest colţ de ţară, asigurând coloniştilor completa libertate religioasă, scutirea de dări de pe 10—15 ani, şi restituirea cheltuielilor pe cari le vor fi avut cu ocazia aşezării lor aici. Noilor veniţi urma să li se dea casă şi moşie variind 8—34 jugăre, iar agricultorii mai primeau o pereche de boi sau cai, o vacă, un plug şi alte ajutoare în natură[1]).

Industriaşii erau scutiţi de impozit timp de 5 ani, iar pentru a-şi procura uneltele şi sculele necesare meseriei, primeau un ajutor de 50 fl. Rezultatul a fost că până la 1784 s'au aşezat în Banat colonişti în număr de 30.000, plasaţi în 18 localităţi mai vechi, şi 14 sate clădite din nou, sub domnia împăratului.

Impăratul Iosif II la 1788 a căutat să dea Banatului o altă împărţire administrativă. Judeţele au fost adecă suprimate, şi în locul lor s'a creiat o singură provincie, cu centrul la Timişoara. Reforma aceasta a avut în vedere o exploatare economică, cât mai raţională a Banatului. Provincia a fost împărţită în două mari regiuni: a) şesul, b) una de deal şi de munte. Conform dispoziţiilor împărăteşti, şesul urma să fie întrebuinţat pentru agricultură şi creşterea animalelor mari, iar dealul şi muntele pentru creşterea oilor şi exploatarea bogăţiilor minerale şi a pădurilor. Gândul monarhului era, ca şi coloniştii germani să fie repartizaţi — după aptitudinile lor — în una sau alta din aceste zone. Inainte de moarte Iosif II a desfiinţat aceste măsuri, şi a hotărît să fie introdusă din nou împărţirea administrativă pe judeţe.

Coloniştii germani în număr mai mare au populat — între 1780—1782 — următoarele localităţi: Moraviţa, Jamul-Mare,

[1]) Bodor A. op. cit. pg. 20. Böhm S. op. cit. pg. 151—154. Borovszky S. Torontál vármegye. pg. 448.

Stamova-Germană, Maurițiufeld, Detta, Omor, Ciacova, Liebling, Nițchidorf, Rittberg, Săcălaz, Sântandrei, Becicherecul-Mic, Bencecul de Sus, Merțișoara, Mănăștur, Varjas, Lipova, Traunau, Cenad, Sânicolaul Mare, Vizeșdia, Beba-Veche și alte centre rurale.

Coloniști francezi

Timp de 23 ani cât a stat Banatul sub administrația Casei de Austria, s'au așezat aici pe lângă Germani, și alte naționalități. Agenții curții imperiale trimiși în regiunile renane pentru a recruta coloniști, au cutreerat și ținuturi locuite de populație franceză. Mulți din Francezi și-au vândut avutul plecând împreună cu numeroasele grupuri de Germani, spre Banat.

Grupa cea dintâiu de Francezi sosită aici la 1752, a fost colonizată în Timișoara și Merțișoara. Intre anii 1763—5 alte grupuri sosesc, mai numeroase decât cei de mai înainte, fiind repartizate de către membrii comisiunii de colonizare în localitățile: Timișoara și Sf. Andrei[1]). Câteva zeci de familii pleacă din Alsacia și Lorena prin anii 1769—72 în grupuri mai mărunte, fiecare avându-și un conducător. Cheltuielile de drum și hrană erau suportate de către comisia de colonizare, care s'a îngrijit să-i plaseze după sosirea în Banat, în următoarele localități: Beșenova Nouă, Szöllös și Biserica Albă, întemeind centrele următoare pentru ceilalți: Sf. Hubert, Tomnatic și Charleville. Un număr mai mic dintre ei au fost repartizați în Ostern și Gottlob[2]). Francezii așezați în localitățile Charleville și Soulturn au fost originari din Alsacia și Lorena, iar cei din Sf. Hubert au venit din Metz, Besancon, Paris și Luxemburg. Documentele referitoare la problema colonizărilor din Banat, după 1772, nu mai fac mențiune despre vreo așezare franceză aici. Puținii cari vor mai veni sub forma de famili singuratice stabiliți printre coloniștii germani, vor fi fost așezați sau împrăș-

[1]) Az osztrák magyar monarchia. II. pg. 551.

[2]) Az osztrák magyar monarchia II. pg. 552. Szentkláray I. op. cit. pg. 259.

tiaţi printre populaţia şvăbească. Prin anii 1786--94 se pomenesc pentru cea din urmă oară câteva familii franceze, aşezate în localitatea Traunau.

Colonişti italieni

Italienii aduşi în Banat prin anii 1719—32, au fost aşezaţi în localităţile: Timişoara, Ciacova, Freidorf şi Merţişoara. Colonizarea lor s'a făcut, cu scopul a da o cât mai mare desvoltare creşterii viermilor de mătase şi în legătură cu ea acestui ram de industrie aici. Alte grupuri de Italieni s'au aşezat în Timişoara prin anii 1733, între ei aflându-se şi călugărul C. Rossi pe care guvernatorul Mercy îl numeşte directorul Stabilimentului de sericicultură din Banat[1]).

La 1735 sosesc noui grupe de colonişti Italieni sub conducerea lui Iosif Dal Ava, aduşi din regiunea Triestului şi aşezaţi cei mai numeroşi în Merţişoara.

Ei au avut aceiaşi soartă ca şi Francezii, au fost înghiţiţi cu timpul şi s'au pierdut în massa germană. Italienii colonizaţi în Banat sunt originari din localităţile: Dac, Biar, Gandolo, Terlago, Segomen, Pievedi, Traus, Wich di Mean, Garadina, Ravina, la Rive di Rum, Resevello, Stoigno, Ronsegno, Loviorla, Concordia, Vadenom, Troló-Iulia şi Roveredo.

Familii izolate de Italieni s'au aşezat în veacul XIX, prin marile centre industriale, sub forma de lucrători specialişti. Urma acestora deasemeni s'a pierdut cu totul, fiind contopiţi şi desnaţionalizaţi prin partea elementului german.

Colonişti spanioli

Coloniile spaniole cu o viaţă de scurtă durată, au luat fiinţă în Banat prin anii 1733—8. Carol VI, pierzând tronul Spaniei, s'a aşezat la Viena unde a venit însoţit de mai multe zeci de familii spaniole, funcţionari şi militari[2]). Pentru a le uşura soarta, le-a dat voie prin anul 1735, să plece în Banat,

[1]) Szentkláray I. op. cit. pg. 259. Borovsky S. op. cit. pg. 351.
[2]) Szentkláray I. op. cit. pg. 258.

unde guvernatorul Mercy le-a hotărît loc de aşezare în localităţile: Timişoara şi Merţişoara.

Altă grupă de Spanioli sosesc aici în primăvara anului 1736, cei mai mulţi fiind aşezaţi în Vârşeţ. Grupa venită în vara acestui an, — mult mai numeroasă decât celelalte — a fost colonizată în localităţile: Becicherecul-Mare, Lugoj, Caransebeş, Ciacova, Vârşeţ şi Palanca Nouă. Guvernatorul provinciei — cu gândul de a le veni în ajutor — hotăreşte să-i adune pe toţi într'un singur centru, întemeind pentru ei un oraş în apropiere de Becicherecul-Mare. S'a înaintat curţii din Viena planul noului centru, care a fost aprobat în anul 1737, urmând să fie discutată executarea lui de comisia de colonizare împreună cu delegaţii spanioli, în toate amănuntele. Materialul necesar ridicării clădirilor noului centru avea să fie adus din Austria iar meşterii din localitatea Vârşeţ. Ridicarea acestui oraş trebuia să înceapă în toamna anului 1737, însă între timp isbucneşte războiul austro-turc, aşa că nu s'a putut înfăptui dorinţa acestor pribegi[1]).

Condiţiile grele de traiu, clima nesănătoasă şi risipirea printre populaţia germană, a îndemnat pe mulţi spanioli să plece prin anii 1738 înapoi spre Buda şi Viena. Cei rămaşi in Banat pe încetul s'au desnaţionalizat cu totul, risipindu-se printre populaţia şvăbească a regiunii.

Colonişti bulgari

Bulgarii din zona de câmpie a Banatului, s'au aşezat aici în sec. XVIII. Aproape cu un veac mai înainte, pentru a scăpa, de robia Semilunei, o parte din populaţia Bulgariei, îndeosebi din orăşelul Chipovraţ şi împrejurimi s'a refugiat peste Dunăre în Oltenia, aşezându-se în Craiova şi în câteva sate din jurul acestui centru. Venirea lor aici s'a făcut prin anul 1638. Acum au trecut Dunărea un număr de 300 familii, cărora li s'au adaus mai târziu alte vre-o 400—500. Bulgarii şi-au păstrat şi mai

[1]) Szentkláray J. op. cit. pg. 258. Takács. S. Spanyolok telepitése Pancsovára. M. f. T. T. 1903.

departe ocupaţia de negustori, câştigând în Oltenia mai multe scutiri şi privilegii dela Domnii: Constantin Vodă Şerban, Antonie Vodă şi Brâncoveanu, împreună cu dreptul de a face negoţ peste întreg cuprinsul ţării.

O parte din aceşti Bulgari prin anul 1700, trec în Transilvania, unde sunt colonizaţi de către împăratul Leopold I în comuna Vinţul de Jos lângă Alba-Iulia, primind între altele dreptul de cetăţenie, scutire de serviciul militar precum şi complectă libertate de a face negoţ în toată Ungaria[1]). Ceva mai târziu — probabil atraşi de favorurile curţii împărăteşti — prin anii 1711 o altă grupă de Bulgari trec din Oltenia, prin pasul Vulcanului şi se aşează în bazinul Haţegului. O parte din ei înaintează spre valea Mureşului şi ajung până la Deva. Atât cei aşezaţi în Vinţul de Jos cât şi grupa acestora din urmă, fiind puţini la număr şi trăind izolaţi, sau desnaţionalizat cu totul, contopindu-se în massa românismului.

Restul Bulgarilor rămaşi în Oltenia au avut altă soartă. Prin pacea dela Passarovitz, acest colţ de pământ românesc este cedat Austriei, care caută să dea o cât mai mare desvoltare negoţului în basinul inferior al Dunării, cu intenţia de a lega Ungaria cu ţările Peninsulei Balcanice. Condusă de aceste gânduri, Curtea din Viena a întemeiat în Oltenia o campanie de negoţ după modelul celor greceşti şi macedonene din Transilvania şi Ungaria, ai cărei membri erau în deosebi Bulgari catolici. Sub scutul Austriei noua campanie s'a bucurat câtva timp de toată solicitudinea, ajungând la o desvoltare înfloritoare, atât prin legăturile de negoţ ce le întreţinea cu alte companii, cât şi prin favorurile de cari se bucura. Centre orăşeneşti cum au fost: Craiova, Râmnic şi Târgu-Jiu, au luat o mare desvoltare, întrucât aici membrii companiei îşi ţineau târgurile anuale. Bulgarii de pe urma bunei stări materiale, şi'au adus la Craiova şi pe episcopul catolic de Nicopol. Creşterea averii comunităţii a făcut pe membrii ei să solicite guvernelor austriace îngăduinţa, de a-şi întinde tot mai departe zona de

[1]) Szentkláray I. op. cit. pg. 254.

activitate economică. Totodată mai cer ei acum acordarea de noui scutiri precum şi dreptul de a ţinea în cât mai multe centre urbane, bâlciuri anuale. Intenţia Bulgarilor era ca după ce vor fi obţinut toate aceste favoruri să-şi, ridice un oraş căruia să-i dea caracterul exclusiv comercial, şi care avea să poarte numele de Carolopolis, în cinstea împăratului Carol VI. Planurile nu şi le-au putut realiza, fiindcă între timp intervin noi schimbări politice cari aduc cu ele nimicirea acestei companii de negoţ. Prin pacea dela Belgrad, legăturile economice şi comerciale ale Olteniei cu Transilvania şi Ungaria sunt rupte, aşa încât Bulgarii se văd reduşi în desvoltarea afacerilor comerciale numai la teritoriul acestei provincii. Acum începe declinul lor material, silind astfel pe mulţi să se reîntoarcă la agricultură.

Ajunşi din nou sub stăpânirea turcească, au hotărât să-şi caute refugiu pe pământurile Austriei catolice, unde cel puţin sub raport religios se puteau bucura de toată libertatea. La 1734 Bulgarii din Craiova şi satele din jur, au primit din partea comisiei de colonizare locuri de aşezare în Banat, şi astfel pleacă din Oltenia un număr de 4600 suflete sub conducerea episcopului lor catolic, Nicolae Stanislavici.[1]) Iarna o petrec la Orşova şi Mehadia, de unde trimit o delegaţie la Timişoara ca să expună preşedintelui comisiei de colonizare a Banatului doleanţele lor, discutând şi hotărând împreună condiţiile colonizării. Comisiunea le-a dat locuri de aşezare în centrele: Beşenova-Veche, Vinga şi Lovrin, apoi pe moşiile erariului dela Sarand şi Dvorin, acordându-le ajutoare băneşti şi în natură, pentru a-şi putea înjgheba gospodăriile.[2])

In aceste împrejurări se face aşezarea Bulgarilor între anii 1734—40 în localităţile: Vinga, Beşenova-Veche şi Lovrin. Cele dintâi două localităţi erau aproape pustii. Bulgarii după multă trudă le-au putut reface cu totul. Lovrinul de azi era o pustă pe teritorul comunei Periam. Aici Bulgarii au clădit localitatea actuală cu acest nume. După aşezare la câţiva ani,

[1]) Borovsky S. Torontál vármegye pg. 417.

[2]) Czirbusz S. op. cit. pg. 201—203.

Bulgarii din Lovrin au fost nevoiţi, în urma multelor conflicte avute cu Şvabii, să părăsească localitatea, şi un număr de vreo 400 de familii au plecat în Beşenova-Veche, iar alţii la Vinga, un biet sătuleţ pustiit şi dărăpănat. Coloniştii l-au refăcut şi pe acesta, dându-i caracterul de târg, şi cerând pe temeiul vechilor diplome mai multe privilegii dela curtea din Viena. Intervenţiile lor au avut succes, căci împărăteasa Maria Terezia prin o diplomă preaînaltă, a ridicat localitatea Vinga la rangul de oraş, l-a înzestrat cu puste şi moşii întinse, şi i-a acordat „jus gladii" obligând pe locuitori să numească noul centru în cinstea împărătesei cu numele de Theresiopolis. Numirea sa păstrat până la jumătatea a doua veacului XIX, când a fost înlocuită cu aceea de Vinga[1].

Al doilea centru bulgăresc ia fiinţă tot acum, în partea de apus a Banatului, în localitatea Beşenova-Veche, unde s'au aşezat la început abia un număr de 104 familii, cărora li s'au adaus mai târziu cele venite din Lovrin, de pe urma conflictului avut cu Şvabii. Din aceste două localităţi s'a mai resfirat elementul bulgăresc prin câteva sate ale Banatului, aşezate în ţinutul de şes.

O a doua grupă de Bulgari, pleacă din Oltenia în Banat, prin anii 1740. Coloniştii se îndreaptă spre Nord şi se aşază în Vinga, Beşenova-Veche şi Vizeşdia.

O a treia grupă de Bulgari, sub conducerea lui Mihail Mirkovicis s'a stabilit în satul Lovrin prin anii 1776-7. Cea din urmă infiltrare bulgărească se face în Banat pela 1789, când vreo câteva zeci de familii se risipesc prin satele mai vechi, ridicate de conaţionalii lor.

Bulgarii alcătuesc azi majoritatea populaţiei în patru localităţi, anume: Beşenova-Veche, Breştea, Vinga şi Colonia-Bulgară, restul sunt resfiraţi prin câteva din satele româneşti şi sârbeşti ale provinciei.

[1]) Borovsky S. op. cit. pg. 126.

Elementul românesc băştinaş

Marile mişcări şi colonizări de populaţii streine înfăptuite pe aproape teritorul Banatului în tot cursul veacului XVIII, s'au făcut toate în dauna populaţiei autohtone româneşti, care a ajuns tot mai mult scurtată în drepturile ei de băştinaşe.

Privilegiile Românilor bănăţeni primite dela regii Ungariei îndată după întemeierea şi consolidarea statului, au fost pe rând ştirbite, până când sub domnia Mariei Terezia, cele 8 districte „româneşti" s'au contopit în teritorul judeţelor: Caraş, Timiş şi Torontal. Atunci s'au stins în Banat judecăţile de juzi supremi sau obercnezi districtuali şi pierind şi această rămăşiţă şi umbră din avuta autonomie, s'a dat cea din urmă lovitură de moarte districtelor şi privilegiilor Românilor bănăţeni. In timpul acestor colonizări se fac şi deplasări de populaţie românească, din o parte în alta a provinciei.

Elementul românesc — curentul mai puternic — coborât din ţinutul grăniceresc al Mureşului, s'a aşezat la anul 1715 în localităţile: Seleuş apoi Igriş şi Comloşul Mare. Românii repopulează la 1718 localitatea Vojteni, la 1727 localităţile: Mănăştur, Chinez şi Recaş, iar la 1736 se aşază în Vâlcani, venind unii din ei dinspre Ardeal, şi alţii din comitatul Severinului.[1])

Prin anii 1750 se aşează populaţie românească în satele: Sf. Andrei, Fiscut, Sânicolaul-Mic, Seciani şi Secusigiu: pe când alte familii mai puţine la număr se resfiră prin localităţile româneşti învecinate. Cei din împrejurimile Lipovei se coboară înspre regiunea de Sud ale Banatului, aşezându-se prin anul 1764 în comuna Nerău, iar cei din lunca Mureşului colonizează în Torontal localităţile: Sânt-Mihai şi Uzdin. O parte din populaţia românească a localităţilor Öregfalu şi Pesac s'a aşezat aici prin anii 1770, iar cei din Beba-Veche pela 1773 au trecut în Nicolinţ şi Temesör.

Elementul românesc la sfârşitul veacului XVIII popula — un număr însemnat — şi unele cartiere din Panciova. Aici însă fiind amestecaţi cu populaţia mult mai numeroasă sârbească, s'a slavizat în secolul următor aproape cu totul.

[1]) Acsády I. op. cit. pg. 30—46

Românii din Banat au avut de îndurat cele mai grele lovituri de pe urma aşezări coloniştilor germani, bulgari, sârbi şi unguri aici. Organele administrative au dat noilor veniţi cele mai bune pământuri, aşa încât Românii au ajuns an de an tot mai săraci. Nemulţumirile populaţiei româneşti s'au manifestat în deosebi cu ocazia războiului dela 1737-8, când alături de Turci au prădat şi ei populaţia şvăbească din atâtea sate ale câmpiei. De aceea după pacea dela Belgrad, curtea din Viena şi conducătorii provinciei au încercat să izoleze şi să *sfărâmiţeze blocul satelor româneşti,* făcându-le inofensive pentru viitor, prin colonizarea unor puternice insule germane în mijlocul lor.[1])

Certurile şi neînţelegerile dintre Români şi Şvabi luând o formă din ce în ce mai gravă, împărăteasa Maria Terezia, la 1765 dă ordin oficiului de colonizare bănăţean să scoată populaţia românească aflătoare între localităţile şvăbeşti şi să o aşeze în părţile de Sud ale Torontalului. Pentru a preveni eventualele dezordini, împărăteasa precizează ca mutarea populaţiei româneşti în alte părţi să se facă pe încetul, comisia de colonizare fiind obligată să-i comunice „de casu in casum" rezultatele obţinute.

Contele Perlas Rialph la 1767 înaintează împărătesei un memoriu, în care arată motivele pentru cari crede el necesară mutarea populaţiei româneşti din satele Şvabilor, deoarece siguranţa şi avutul acestora sunt vecinic ameninţate de Români. In ultimul războiu cu Turcii, el şi-a câştigat convingerea că populaţia şvăbească a Banatului a suferit mult mai mult din pricina Valachilor răsculaţi şi a bandelor lor răpitoare, decât dela înşişi duşmanii lor Turcii. Strămutarea populaţiei româneşti, trebuia făcută şi pentru buna reuşită a operei de colonizare fiindcă „Germanii se cutremură şi însegrozesc când află că vor fi aşezaţi între Români".

Deplasarea populaţiei din judeţul Timiş în părţile de Sud ale Torontalului, va lăsa libere o serie de sate, unde comisia

[1]) Szentkláray I. Oláhok költöztetése délmagyarországon. Budapest 1901 pg. 4÷5.

de colonizare va avea posibilitatea să aşeze esclusiv elementul şvăbesc, alcătuind un bloc compact german între Arad, Timişoara şi valea Mureşului.

Memoriul arată, că din districtul Lipovei trebueşte scoasă populaţia românească din următoarele sate: Alioş, Fibiş, Firitiaz, şi Aradul-Nou, în locul ei urmând să fie aşezate 800 familii şvăbeşti.

Satele din districtul Timişoarei, de unde aveau Românii să fie transportaţi în alte părţi erau: Ianova, Murani, Jădani şi Seciani[1]). Aici de asemeni era uşor de plasat 700 familii şvăbeşti. Populaţia românească avea să fie transportată în regiuni cât mai îndepărtate, îndeosebi în Sudul Torontalului, unde se aflau întinse domenii erariale, destinate coloniştilor Şvabi. Guvernatorul primind aprobarea propunerilor, a hotărât ca aşezarea elementului românesc să se facă în comitatul Torontalului, unde erau două mari praedium-uri; Klek şi Torak, în jurul cărora se aflau următoarele localităţi româneşti rămase din timpul cuceririlor turceşti: Becicherec, Jecica, Szige, Itebe, Udvarnok şi Iancaid.

Populaţia românească din satele Sedfin, Kisfalud şi Săcălaz, avea să fie trimisă în anul 1767 în preajma Becicherecului Mare. Cu alcătuirea şi executarea planului ridicării noilor sate româneşti, a fost încredinţat inginerul Th. Kosta. Consilierul Plasch a fost trimis din partea comisiei de colonizare în cele trei localităţi aşezate în valea Mureşului, să înduplece populaţia românească să plece în Torontal, unde împărăteasa le-a pus la îndemână pământuri mult mai bune, le va zidi case şi gospodării, şi unde ei vor avea să locuiască într-o regiune cu populaţie curat românească[2]).

Raportul înaintat de el comisiei de colonizare la 1766, a determinat acest oficiu *să procedeze la evacuarea populaţiei româneşti* din cele trei localităţi.

[1]) Szentklay I. op. cit. pg. 9—12.
[2]) Idem. op. cit. pg. 12, 15.

Plecarea ei avea să se facă primăvara, pentru a-şi putea lucra pământul dăruit în noile sate. Românii aveau voie să-şi dărâme locuinţele, materialul să-l vândă ori să-l ia cu dânşii la plecare. Aveau dreptul să scoată plantaţiile mai tinere de pomi, le era însă strict oprit să distrugă pomii şi arborii bătrâni, aceştia urmând să treacă în stăpânirea Şvabilor.

Cei plecaţi în noile sate erau scutiţi pe timp de 3 ani de jumătate din impozite, apoi mai primeau cereale pentru semănat, şi fiecare comună 100 de care de fân pentru iernarea animalelor în primul an.

Dispoziţiile comisiei au trebuit ulterior schimbate fundamental, din pricina multor nemulţumiri ivite între Români, cu ocazia plecării dela vetrele străbune. Comisia a hotărât ca în praedium-ul dela Torak să ridice două sate, şi tot atâtea în cel dela Klek.

Evacuarea populaţiei româneşti şi trimiterea ei în Torontal nu s-a executat decât într-o mică măsură: abia au putut fi scoşi din localităţile: Săcălaz, Sefdin şi Kisfalud, locul lor ocupându-l Şvabii. Plecarea Românilor s-a făcut în primăvara anului 1767, „340 familii româneşti cu vreo 2000 suflete în 500—600 care cu boi, vacile şi porcii lor, era o privelişte stranie".

Aşezarea în Sudul Torontalului a fost însoţită de mari greutăţi: pe drum le-au pierit vitele de foame şi sete; ajunşi la destinaţie au găsit un ţinut plin de bălţi şi mlaştini unde le lipsea apa de băut, aşa că o mare parte din Români s-au prăpădit de boale şi lipsuri.

Ca să-şi poată dura gospodării şi case li s'a dat lemn gratuit din pădurile erariului. Atitudinea funcţionarilor administrativi le era cât se poate de ostilă; aceştia îi sileau să lucreze pământurile cele mai slabe, impunându-le dări mari, ceeace i-a făcut pe mulţi să plece în alte părţi. Pământurile părăsite treceau acum din nou în stăpânirea erariului, care le dăruia — pe cele mai bune — coloniştilor Şvabi şi Unguri din satele din jur[1]).

[1]) Szentkláray I. op. cit. pg. 18—19.

Curtea din Viena, având în vedere greutățile materiale ce însoțiau aceste deplasări de populație, a ordonat comisiei de colonizare să înceteze cu scoaterea Românilor din satele de baștină, până vor veni vremuri mai prielnice. Iosif II în trecerea sa prin Banat, de asemeni a fost preocupat de gândul de a strămuta populația românească — pentru a alcătui un mare bloc german nu numai din regiunea de șes, ci și din ținutul dealurilor — începând cu localitatea Căpâlnaș până la Orșova, fără însă să-și poată realiza visul vreodată. Problema mutării populației românești din jurul Caransebeșului și expedierea ei în Sudul Torontalului, s-a discutat pentru cea din urmă oară la 1797—8, de către împăratul Francisc I, dar nici de data aceasta ea n'a intrat în domeniul realizărilor.

Pe lângă aceste mișcări de populație românească — cu caracter local — au fost colonizați în Banat și Românii ardeleni, aduși în număr mai mic. După înăbușirea revoluției lui Horea, Curtea din Viena a hotărît ca o bună parte din populația satelor din Munții Apuseni, care a aderat la mișcare, să fie trimisă în Banat după cum pravede rescriptul împărătesc dela 1785. „Toți Valachii care urmând pe Horia sau pe tovarășii săi rebeli, au luat parte la revoluția ardeleană, au comis atrocități sau fapte nedemne față de domnii de pământ, vor fi mutați împreună cu animalele sau cu orice mobilă a lor, în Banatul timișorean pe teritorul regimentului Valachilor, fiind însoțiți de forță armată". Organele administrative ardelene au căutat să execute ordinul împărătesc, trimițând în acest an un număr de 1200 de Români din următoarele sate ale Munților Apuseni: Arieșul-Mic, Arieșul-Mare, Bistra, Câmpeni și alte localități. Pe aceștia comisia de colonizare i'a plasat în satele: Borcea, Sefcherin, Ofcea și Iabuca. Alte două grupe de Români din Munții Apuseni iau drumul Banatului la 1786, una alcătuită din 122, alta cu 37 membri. Cancelaria aulică ordonă la 8 Mai guvernatorului din Transilvania, să trimită în Banat cât mai repede avutul acestor Români. In vara acestui an, la 1 August guvernul ardelean raportează împăratului că a suspendat — din cauza greutăților materiale și financiare — expedierea populației ro-

mâneşti din Munţii Apuseni spre Banat. Actul cel din urmă care se ocupă de deplasarea populaţiei româneşti din aceşti munţi şi de trimiterea ei în Torontal, este dispoziţia lui Iosif II, dela 12 Oct. 1786, care prevede că răsculaţii români osândiţi pentru acte de violenţă, să fie aduşi aici cu tot avutul lor[1]).

Colonişti Unguri

Puţina populaţie ungurească care locuia în Banat până la 1526, a dispărut cu totul, în timpul cât această provincie a fost supusă stăpânirii turceşti, aşa că la 1715 Ungurii sunt inexistenţi aici.

Datele statistice şi rapoartele guvernatorilor provinciei, referitoare la naţionalitatea populaţiei, redactate în cei dintâi ani după plecarea Turcilor, arată aici pe Români şi Sârbi ca singurii locuitori. Despre Unguri ele însă nu fac nici o menţiune. Abia după 1760 începe infiltrarea lor din ce în ce mai intensă în Banat, venind ca lucrători de pământ pe moşiile nobililor, aduşi sau dintre Dunăre şi Tisa, ori din ţinutul de dincolo de Dunăre. Datorită acestei îndeletniciri sau aşezat pe la 1773 Ungurii şi în localităţile: Hodegyháza, Magyarmajdány Rába, Klárafalva, Torontáltorda, Törökkanizsa.

Ungurii cultivatori de tutun au fost aşezaţi prin 1770 în partea de Sud a Torontalului aproape de lunca Dunării, aduşi din părţile Szegedului. Pătrunderea elementului unguresc în Banat odată cu a doua jumătate a veacului XVIII se datoreşte în o mare măsură dispoziţiei luată de împăratul Iosif II, care hotăreşte ca moşiile erariale să fie secularizate şi vândute magnaţilor, ori altor oameni bogaţi. Urmarea acestei deciziuni a fost că la 1779 Banatul a ajuns să fie adnexat Ungariei, şi de altă parte că mulţi dintre nobilii unguri au început a cumpăra întinse moşii în zona de şes a provinciei, unde au colonizat an de an element agricol maghiar, tot mai numeros.

[1]) A. Demşeanu. Cercetări istorice. Bucureşti 1880. pg. 25—26.

Impărţirea Banatului în judeţe şi adnexarea teritorului său la statul maghiar, a ridicat şi problema conducerii administrative a provinciei. Datorită acestor nevoi, o seamă de familii nobile maghiare s'au aşezat sub forma de funcţionari superiori judeţeni, în stânga Mureşului, veniţi din Transilvania ori din Ungaria. Ei au fost factorul care mai târziu, a arătat cea mai mare solicitudine populaţiei rurale maghiare stabilite în Banat, depunând mari eforturi pentru progresul ei pe toate tărâmurile vieţii publice, materiale şi spirituale. Episcopul ardelean I. Batthány, a colonizat Unguri în localitatea Beba-Veche pe la 1782, iar cei din localitatea Jtebe au fost aduşi din părţile Szegedului la 1781. Ungurii din Mănăştur au fost colonizaţi aici din Szeged la 1782, iar în anul următor s'au aşezat alte grupuri mai mici în Bebea-Veche, Oroszlános şi Bachova. Populaţia ungurească din localitatea Pádé a fost colonizată la 1784. Un an mai târziu au fost aduşi alţii, şi aşezaţi în număr mai mic în localităţile: Nitchişoara, Mauriţiufeld şi Gherchenis.[1])

Proprietarul Lazar colonizează cu Unguri localitatea Lukácsfalva, aşezând tot acum câteva zeci de familii şi în localitatea Beodra.

La 1780 au fost colonizaţi Ungurii din Vizeşdia, aduşi din regiunile superioare ale Ungariei, alţii fiind aşezaţi tot acum, în localitatea Darova. In Vecseháza s'au aşezat Ungurii după plecarea Şvabilor, cari au avut mai multe conflicte cu populaţia satelor din jur. In locul lor erariul a adus 150 familii de Unguri din comitatele: Csongrád şi Békés, pe cari i-a aşezat în acest centru. Câteva zeci de familii dintre ei au fost colonizate în localitatea Bachova.

Ungurii aduşi ca lucrători de pământ şi cultivatori de tutun, între anii 1785—1790, au fost aşezaţi în ţinutul de câmpie cuprins între Aranca, Mureş şi Tisa, resfirându-se prin diferitele localităţi aşezate aici, până aproape de Beba-Veche.

După moartea lui Iosif II, se termină şi epoca marilor înfiltrări de populaţie streină în Banat. Colonizările cari se vor

[1]) Bodor A. op. cit. pg. 6, 18—19, 23.

face de acum înainte cu populaţia adusă din alte ţări, vor fi din ce în ce mai puţine, în schimb aşezările ungureşti se vor desvolta tot mai numeroase şi tot mai puternice.

De pe urma mişcărilor evoluţionare întâmplate în Franţa la acest sfârşit de veac, s'au aşezat în Banat vreo 400—500 de emigranţi prin diferitele centre şvăbeşti sau franceze, iar prin anul 1802 au mai găsit adăpost aici vreo 2000—3000 de industriaşi de naţionalitate franceză, germană şi croată.[1])

IV. Infiltrări de populaţii streine în Banat, în sec. XIX

Colonizările de populaţii şi naţionalităţi streine venite de peste hotarele monarchiei în diferitele regiuni ale Banatului, în cursul sec. XVIII, şi pătrunse aici sub forma de curente etnice, vor avea o intensitate din ce în ce mai slabă după 1800.

Statul unguresc în schimb va căuta să dea o deosebită importanţă elementului unguresc, pe care-l va coloniza în toată provincia. Elementul şvăbesc se va aşeza în Banat din ce în ce mai puţin, din cauza condiţiilor grele impuse în acest timp de Curtea din Viena, apoi de organele administrative, cari au primit ordine severe la 1789, să nu dea voie nici unui colonist german să se aşeze în imperiu, dacă nu va aduce cu el avere în valoare de cel puţin 300 de florini. Odată cu începutul veacului XIX, mişcările de populaţie de pe teritoriul Banatului, vor înfăţişa mai mult un caracter local.

Grănicerii români la 1803 pleacă din localităţile Nagykárolyfalva şi Jamul Mare — aşezate în judeţul Timiş — iar în locul sunt aduşi Germani. Câteva sute de Germani pela 1808 s-au aşezat în localitatea Sânmihaiul-German, locuită de Români. Germanii din satele româneşti: Şag şi Paraţ, au fost colonizaţi ia 1812, iar cei din Temeskeves la 1819. In localitatea Nerău au fost colonizaţi Şvabii la 1835.

Infiltrări de elemente streine venite de peste hotarele Ungariei nu se mai fac după 1817, statul în schimb va coloniza în ţinuturile cu slabă desime de populaţie, element unguresc adus din

[1]) Bodor A. op. cit. pg. 22—24.

regiunile unde populaţia era mai numeroasă şi dispunea de mai puţine posibilităţi de traiu. Şvabii adunaţi de prin alte localităţi ale Banatului, au fost colonizaţi din partea erariului, pela 1843 în centrele: Sânpetru-Mic, Colonia-Mică şi Temeskovács, iar cei din Jozseffalva s'au stabilit aici pela 1882.

Capitlul şi episcopatul croat din Zagreb primind mai multe puste şi moşii în veacurile XVIII şi XIX, situate pe teritoriul judeţului Torontal, a arendat Croaţilor, satele: Klári, Nagykolcs şi Szerbnezina. Cu timpul ţăranii arendaşi au ajuns stăpâni efectivi ai acestor localităţi, de unde după 1800 s'au resfirat prin alte centre din jur sub forma de lucrători de pământ, risipindu-se până în satele: Kocse, Kisnámény şi Claria.

Odată cu ultimile decenii ale veacului XVIII, în câteva localităţi ale Banatului au fost colonizate grupuri mai puţin numeroase de element slovac.

In localitatea Stamora-Germană, pela 1783 au fost aduse câteva zeci de famili slovace, cari după puţină vreme au părăsit comuna cedând locul Şvabilor.

Funcţionarul Bacho a înfiinţat localitatea Bakovár, pe care a colonizat-o cu element german şi slovac.

Proprietarul I. Kiss a colonizat — la 1785 — cu Slovaci localitatea Totaradácz.

Ei au fost recrutaţi din localităţile slovace, aflătoare pe teritoriul judeţelor: Pest, Békés, Nyitra şi Zolyom.

Elementul slovac din Banat este stabilit astăzi îndeosebi pe valea Dunării, şi în regiunea minieră a provinciei. Aşezarea lui aici s'a făcut prin anii 1825—50. Agenţii antreprenorului Magyari dela Oraviţa, au cutreerat regiunile nordice ale Slovaciei, ademenind populaţia cu tot felul de promisiuni, să plece în Banat. Opera lui a fost continuată mai târziu de către oamenii guvernelor austriace.

Populaţia slovacă s'a aşezat în câteva sate sărace din valea Dunării, izolate în mijlocul marilor păduri. Veniţi din ţinuturile de dealuri şi munte, coloniştii s'au adaptat repede noilor condiţii de traiu, câştigându-şi existenţa prin exploatarea pădurilor şi valorificarea lemnului.

Noui grupuri de Slovaci au fost aduse după 1845, pentru a fi întrebuinţate la exploatarea bogăţiilor minerale din Sudul Banatului, cât şi la construirea şoselelor şi căilor ferate[1]).

Slovacii formează în regiunea muntoasă a Banatului, un grup de şapte sate aşezate la Sud-Vestul judeţului Caraş. Ele sunt: Gernile, Sf. Elena, Rovensha, Biger (Schnellersruhe) Orgradena-Nouă, Sumiţa şi Jeventhal. Aceste colonii în întregime cehe, au fost alcătuite între anii 1823—1850. Afară de aceste localităţi-populate numai de Cehi — elementul ceho-slovac se mai află resfirat în număr mai mic prin centrele: Anina, Reşiţa, Ferdinandsberg, Rusca-Montană, Orşova, Zlatiţa, Lugoj şi Scăiuş.

Slovacii s'au aşezat şi în câteva sate din zona de câmpie a Banatului. Aşa cei din Vucova au fost colonizaţi pela 1807, iar cei din Buziaş — veniţi din ţinutul Bratislavei — la 1822.

Erariul, pela 1830 a colonizat câteva zeci de familii slovace prin mai multe sate aşezate în zona de şes a Banatului Sud-vestic. Ceva mai târziu în unele sate slovace — alături de această populaţie — s'au aşezat şi colonişti unguri.

Pela 1835 s'au stabilit grupuri mai mărunte de Slovaci şi în localităţile: Kecsed şi Temesfalva, aduşi aici din judeţul Trencsén.

Proprietarul Gaal, la 1826, a colonizat Slovaci în localitatea Aga, cărora la 1840 li s'a adaus grupuri de elemente germane aduse din Slovacia.

Proprietarul Bydeskuti — tot acum — a colonizat Unguri şi Slovaci în localitatea Herniacova.

V. Incercări de desnaţionalizare a elementului românesc din Banat în veacul XIX, prin colonizările ungureşti

Secolul XIX prezintă pentru întreaga câmpie a Tisei şi mai ales pentru Banat, noui faze în legătură cu mişcările de

[1]) Fr. Jiiri Noska. Minorităţile cheoslovace din Transilvania şi Banat Bucureşti 1929. pg. 649.

populaţii cari vor încerca să stabilească raporturi de supremaţie etnică între Unguri şi celealalte naţionalităţi.

Statul dă acum semnalul luptei de distrugere a locuitorilor din Ungaria, cari aveau o altă origină etnică decât cea maghiră. Lupta aceasta a fost începută în zonele periferice ale câmpiei, acolo unde naţionalităţile prezentau o forţă mai slabă de rezistenţă, faţă de tendinţele de desnaţionalizare. Decenii după decenii elementul unguresc avea să pătrundă dinspre zonele de câmpie, spre ţinuturile de dealuri şi munţi, sfărâmând în drumul lui blocul românesc, încercuindu-l şi transformându-l cu vremea în tot atâtea puternice cetăţi ale unui şovinism maghiar.

Statul unguresc a întrebuinţat toate mijloacele pentru a realiza un puternic bloc maghiar în Banat, întins din preajma Trsei şi gână în munţii Poiana-Rusca, Semenicului şi Cernei. Metoda cea mai sigură prin care guvernanţii acestui stat nădăjduiau să poată transforma Banatul într-o provincie maghiară a fost aceia a colonizărilor. Rostul lor era acela de a sfărâma unitatea blocului românesc din regiunea de şes şi dealuri, în fragmente m runte, cari aveau să fie încercuite de jur împrejur de Unguri şi pe încetul desnaţionalizate. Soarta Românilor aveau să o împărtăşască mai târziu şi celelalte naţionalităţi: Germanii, Sârbii, Slovacii şi Bulgarii.

Elementul unguresc din Banat — până la 1770 — a fost redus la câteva zeci de familii, risipite prin centrele urbane ori industriale, sau aşezate ca lucrători de pământ pe moşiile erariului. Numărul lor a fost atât de mic încât recensământul populaţiei făcut la această dată, nu-i pomeneşte nicăiri în Banat. Cea mai veche colonie maghiară — Tormac — ia fiinţă abia la 1791. In veacul XIX numărul Ungurilor sporeşte deceniu după deceniu, tot mai mult. Acum începe colonizarea lor sistematică, făcută sub controlul statului şi directivată de guverne după planuri precise.

Odată cu începutul veacului XIX Ungurii pătrund în mai multe din satele sârbeşti şi germane, aşezate pe teritoriul judeţului Torontal. Aşa îi vedem stabilindu-se, la 1809 în localita-

tea Istvánvölgy, la 1840 în localitatea Olécz, apoi în satele: Maleniczfalva, Kanak şi Dolácz.

Şt. Lázár a înfiinţat la 1809 localitatea Lázárföldje, pe care a colonizat-o cu Unguri, iar I. Petrovics — la 1825 — a pus temelia localităţii Törzsudvarnok, pe care a populat-o cu Unguri şi Germani.

Ungurii au înfiinţat la 1798 — în plasa Pordány — localitatea Otelek. Erariul a colonizat Unguri cultivatori de tutun, la 1806 în localitatea Nagyszentmárton. Proprietarul Karácsonyi la 1804 a reînfiinţat localitatea Nagybikács, pe care a colonizat-o cu Unguri. Localitatea Bocsár — reînfiinţată de proprietarul Hertelendy — a fost colonizată cu Germani, şi mai târziu cu Unguri.

Pela 1800 proprietarul Karácsonyi a colonizat în localitatea Beodra, Germani şi Unguri, iar proprietarul Gr. Rejacsevics a aşezat populaţie ungurească — adusă din judeţul Csongrád — în localitatea Torontaltorda. Tot acum proprietarul Csekonics a colonizat element maghiar în localităţile: Csösztelek şi Magyarcsernye.

Palatinul Iosif pela 1816, a cumpărat dela erariu localităţile: Tiszasztmihály şi Hodegyháza, pe cari le-a colonizat cu Unguri.

Prin anii 1835 bar. Gerliczky — în localitatea Ferenczszállás şi Gr. Nako — în satul Pordeanu, au colonizat Unguri cultivatori de tutun, aduşi din regiunea Szeged-ului.

Populaţia ungnrească din localităţile Dejan şi Zerindul-Mare a fost colonizată prin anii 1800. La 1806, coloniştii unguri au întemeiat localitatea Sâmărtinul-Unguresc, iar la 1819 comuna Mailath.

Ungurii din localitatea Araniag au fost colonizaţi la 1822, odată cu cei din satele Topolovăţ şi Nadăş. Coloniştii unguri din localitatea Udvarszállas, au fost aduşi la 1835, şi tot atunci au fost populate cu numeroase elemente maghiare şi coloniile: Pordeanu, Gătaia, Cruceni.[1])

[1]) Bodor A. op. cit. pg. 25—28.

Proprietăţile erariului aflătoare pe teritoriul plăşii Detta, la începutul veacului XIX au ajuns — cele mai multe dintre ele — în mâinile proprietarilor unguri, cari au colonizat aici — alături de alte elemente — şi un însemnat procent de populaţie maghiară.

Familia Gorove a adus prin anii 1823, populaţie maghiară din judeţele: Békes, Solnocul extern şi Cumania-Mică, pe care a colonizato în localitatea Gătaia. Cu un an mai înainte — alături de Slovaci şi Germani — au fost colonizaţi Ungurii din localitatea Buziaş. Pela 1830 în localitatea Nagyszered — alături de Slovaci — a fost colonizată şi populaţie ungurească. Ungurii din localitatea Dragşina, au fost colonizaţi la anul 1835.

Ungurii din localitatea Sâmnihaiul-Maghiar au fost colonizaţi la 1840, cei din colonia Bega la 1844, iar cei din localitatea Gilad, au fost aduşi la 1850.

Ungurii cultivatori de tutun au fost colonizaţi apoi şi în localităţile: Aurel, Ürmenyháza, Vedresháza, Kubekháza, Feketetó şi Szanad. La 1860 au fost aşezate de asemeni 80 familii de Unguri în localitatea Torontálkeresztes.

An de an coloniile ungureşti manifestau o tendinţă tot mai puternică de a pătrunde adânc în regiunea de dealuri şi zona muntoasă a Banatului, căutând în înaintarea lor să urmeze direcţia văilor râurilor. La 1883 oficialitatea statului a colonizat Unguri în localitatea Bethlenháza, apoi în satele Isgar şi Jersig, iar la 1891 au fost colonizaţi cei din localitatea Uiszentes de lângă Timişoara. Cei din centrele: Bodo, Ţigani şi Igazfalva, au fost colonizaţi la 1893 şi 1895, iar Ungurii din tîrguşorul Recaş au fost aşezaţi aici la 1899 etc.

Coloniştii Unguri din Făget s'au aşezat aici între anii 1900—1903, iar cei din localităţile: Moşniţa şi Balşa au fost colonizaţi la 1903. Cei din Valea Lungă-Bega la 1909, iar cei din Nevrincea şi Vaşaroş la 1910. Tot sub forma de colonizări a pătruns elementul maghiar şi în satele: Satu-Mic, Susani şi Târgovişte, aşezate în plasa Lugojului[1]).

[1]) Bodor A. op. cit. pag. 28—33.

In cursul veacului XIX au mai pătruns Ungurii — la diferite date — sub forma de colonişti în următoarele sate din judeţul Timiş-Torontal: Otveşti şi Dragşina, unde reprezintă o minoritate. In plasa Recaş le-a reuşit să-şi creieze minorităţi apreciabile în localităţile: Stanciova, Babşa, Bazoş, Ghizela şi Ianova. După 1900 au pătruns în tîrguşorul Jimbolia, a cărei populaţie germană s'a maghiarizat în mare parte până la 1914. Deasemeni prin colonizări le-a reuşit Ungurilor să maghiarizeze, în a doua jumătate a secolului XIX, un însemnat procent din Germanii satelor Periam, Biled şi Lovrin. In plasa Lipova minoritatea maghiară a putut pătrunde abia în satele: Hodoş şi Fibiş, iar în plasa Ciacova i-a reuşit să se aşeze printre populaţia satelor: Jebel, Ghilad, Ciacova, Ciavoş şi Ghier, alcătuind minorităţi etnice. In plasa Detta, Ungurii pe lângă cele două sate de colonişti: Ormor şi Dejan, s'au mai aşezat — alcătuind minorităţi etnice — prin localităţile Babşa, Denta, Ofseniţa, Soca, Partoş şi în Cătunul Topolia. Acesta din urmă a fost colonizat cu maghiari de către familia Karácsonyi, pentru a-i întrebuinţa la cultivarea orezului.

Prin sistemul colonizărilor le-a reuşit Ungurilor să pătrundă până în ajunul războiului mondial, în interiorul masivului muntos Poiana Rusca. Inaintarea lor s'a făcut mai ales pe valea râului Bega. In plasa Făget le-a reuşit să alcătuiască o nouă colonie în Dumbrava (1895), unde au până azi majoritatea absolută, iar sub forma de minorităţi s'au răsleţit prin localităţile: Făget, Săceni, Marginea şi Tomeşti. In plasa Birchiş, statul maghiar a înfiinţat o mică colonie, în localitatea Burea-Mică.

Coloniile ungureşti înfinţate în Banat până la 1850, au avut mai mult un caracter economic. Nouii veniţi nu erau recrutaţi numai dintre Ungurii din „pustă“ ci şi din mijlocul altor populaţii, cum au fost cele câteva colonii de Ruteni, Cehi şi Slovaci aşezate în judeţele Caraş şi Severin. După 1850 însă conducătorii statului vor avea în vedere numai elementul unguresc atunci când va fi vorba de aducerea şi colonizarea lui, în lo-

curile cele mai prielnice agriculturii. Prin stabilirea Ungurilor în Banat, statul ş-a manifestat făţiş intenţia de a desnaţionaliza — prin sistemul colonizărilor — naţionalităţile din jurul centrelor unde urma să fie aceştia aşezaţi.

Pătrunderile de elemente streine pe teritoriul Banatului — începând cu veacul X şi până la 1870 — n-au fost în stare să distrugă caracterul etnic românesc al provinciei. E adevărat că prin aşezarea acestor populaţii aici, s-a alcătuit un întreg mozaic de neamuri, însă, — până astăzi dintre toate — Românii sunt aceia cari formează majoritatea absolută a locuitorilor. Curentele streine până la 1718 au avut o intensitate mai slabă, şi dintre ele singur Sârbilor le-a reuşit să populeze localităţi mai numeroase în regiunea de Sud-Vest a Banatului.

Colonizarea şvăbească începută şi terminată în veacul XVIII, a format în zona centrală a Banatului, o puternică insulă etnică, cu ramificaţii spre Nord — valea Mureşului — spre Sud — regiunea de şes şi valea Dunării — şi spre Sud-Est — zona muntoasă minieră a provinciei.

Odată cu veacul XIX politica de colonizare maghiară va încerca să ajute pătrunderea acestui element, dinspre Nord-Vestul Banatului în partea lui centrală şi răsăriteană, ca astfel să poată lua în stăpânire o serie de puncte importante etnice, deţinute de populaţia românească. Cu toată solicitudinea şi sprijinul statului acordat acestor colonii cu o mână atât de largă, Ungurii n-au fost în stare să formeze aici un bloc etnic. Aşezarea lor în Banat s-a redus doar la câteva centre împrăştiate în zona centrală şi răsăriteană a provinciei, cari alcătuiesc până azi insule etnice streine răspândite în massa românească.

TABLOUL
colonizăriior streine din Banat, în secolele XVIII--XIX
(După F. C. v. Czornig şi A. Bodor)

Nr. crt.	Anul colonizării	Localitatea colonizată	Naţionalitatea coloniştilor
1	1720	Vârşeţ	Germani, Sârbi, Unguri
2	1720	Panciova	Germani, Sârbi
3	1721	Sânpetru-German	Germani
4	1722	Becicherecul-Mare	Germani, Spanioli, Sârbi, Unguri
5	1722	Sânpetru	Germani
6	1722/23	Zădărlac, Beşenova-Nouă	Germani
7	1722/23	Detta	Germani
8	1722/23	Merţişoara, Ghiarmata, Ghiroda	Italieni, Germani
9	1723	Biserica-Albă	Germani, Unguri, Slovaci
10	1724	Ciacova	Germani, Unguri, Slovaci
11	1726	Craşova	Bulgari, Germani
12	1728	Becicherecul-Mare	Sârbi, Germani, Unguri
13	1728	Sânpetru	Germani
14	1728	Beşenova-Veche	Unguri, Bulgari
15	1728	Peciul-Nou, Detta	Germani
16	1728	Cudriţ, Brudzena	Germani
17	1729	Făget	Germani, Unguri
18	1738	Beşenova-Veche	Bulgari, Unguri
19	1740	Mehadia	Germani, Sârbi
20	1741	Dognecea	Germani, Sârbi
21	1743	Vinga	Bulgari
22	1743	Szőreg	Unguri
23	1748	Bocşa	Unguri, Germani, Sârbi
24	1750	Sasca	Germani
25	1752	Perlas	Sârbi
26	1764	Lugojul-German	Germani
27	1764	Recaş	Sârbi
28	1764	Lipova	Germani
29	1764/65	Guttenbrun	Şvabi
30	1764/65	Martinova	Germani, Italieni
31	1764/65	Periamoş	Germani
32	1765	Socala, Neudorf	Germani
33	1766	Billet, Schöndorf	Germani
34	1766	Engelsbrunn	Germani
35	1767	Jimbolea, Ciclova	Germani
36	1767	Iecica-Mare, Cetad	Germani
37	1767	Sânnicolaul-Mare	Germani, Unguri
38	1770	St.-Hubert	Francezi, Germani
39	1770	Cubin	Sârbi

40	1771	Soulter, Charleville	Francezi, Germani
41	1771	Marienfeld	Germani
42	1771	Charlottenburg	Loreni, Tirolezi
43	1771	Blumenthal	Germani, Loreni
44	1771	Altringen, Buchberg	Germani
45	1771	Lichtenwald	Germani
46	1772	Wiesenhaid, Gottlob	Germani
47	1773	Kanizsa	Unguri
48	1774	Glogon	Sârbi
49	1776	Voiteni, Moraviţa	Sârbi, Germani
50	1776	Iabuca	Sârbi
51	1777	Rucari	Croaţi
52	1778	Moldova-Nouă	Cehi
53	1778	Kistelep	Unguri
54	1783	Bakovár	Germani, Unguri, Slovaci
55	1783	Beba	Germani, Unguri
56	1785	St.-Andreiu	Sârbi, Germani
57	1785	Mauriţiufeld	Germani, Unguri
58	1785	Rafnic	Bulgari
59	1785	Niszkidorf	Germani, Unguri
60	1785	Eibendorf	Germani, Slovaci
61	1785	Giertiamoş	Germani, Unguri, Croaţi
62	1786	Brestoraţ	Germani
63	1786	Daruvár	Germani, Unguri, Slovaci
64	1786	Becicherecul-Mic	Germani
65	1786	Clocotici	Bulgari
66	1787	Jamul-Mare	Germani, Unguri
67	1789	Zichydorf	Germani, Unguri
68	1790	Lupac	Bulgari
69	1791	Vecseháza	Germani, Slovaci
70	1792	Módos	Germani, Unguri, Bulgari
71	1792	Nákófalva	Germani, Unguri
72	1793	Franzdorf	Austriaci
73	1793	Ecica	Germani, Slovaci
74	1795	Katarinenfeld	Germani, Unguri, Slovaci
75	1799	Lázárföld	Unguri
76	1801	Pordani	Germani, Unguri
77	1802	Boka	Croaţi
78	1803	Stamora	Unguri, Germani
79	1805	Socea, Elemér	Germani, Slovaci
80	1807	Traunau	Germani
81	1808	Ciacova	Unguri, Slovaci, Germani
82	1809	Chichinda-Mare	Sârbi, Unguri, Germani
83	1810	Fizes, Sta-Hellena	Germani
84	1810/25	Elisabethfeld	Germani, Slovaci
85	1821	Bozoviciu	Germani, Slovaci
86	1826	Jánosföld	Germani, Unguri
87	1835	Csösztelek	Germani
88	1843	Armeniş	Unguri
89	1843	Kovács, Kistelep, St.-Petru	Germani

90	1843	Auzd, Ujhely	Germani
91	1843	Köbekháza	Unguri
92	1845	Liebling	Germani
93	1845	Buzias	Germani, Slovaci
94	1846	Oraviţa	Slovaci
95	1846	Reşiţa	Slovaci
96	1750	Gilád, Népszállás	Germani, Unguri
97	1850	Szt-Jánosfalva	Slovaci
98	1868	Torontálkeresztes	Unguri
99	1880	Otelek	Unguri
100			
101	1880	Aurel	Germani, Unguri
102	1881	Szapárifalva	Unguri
103	1881	Józseffalva	Germani
104	1882	Beodra	Germani, Unguri
105	1882	Ghizela	Germani
106	1883	Bethlenháza	Unguri
107	1887	Istvánfalva	Unguri
108	1892	Ujszentes	Unguri
109	1893	Igazfalva	Unguri
110	1899	Recaş	Unguri
111	1900	Bodófalva	Unguri
112	1900	Făget	Unguri
113	1902	Belinţ	Unguri
114	1902	Mănăstur	Unguri
115	1904	Stanciova	Unguri
116	1907	Babşa	Unguri
117	1907	Ghizella	Unguri
118	1907	Nevrincea	Unguri
119	1908	Târgovişte	Unguri
120	1910	Valea-Lungă	Unguri

Însemnări și recenzii

Prof. Dr. C. Daicoviciu: „Siebenbürgen im Altertum" (Ardealul în evul mediu). Ed. Bucureşti 1943. O lucrare voluminoasă (243 p.), scrisă în limba germană, desvoltând teza românească referitor la continuitatea elementului daco-român pe aceste plaiuri, bazându-şi autorul constatările pe un imens material documentar şi o vastă bibliografie, încât lucrarea (completată cu planşe şi fotografii) atinge cel mai înalt nivel ştiinţific în domeniul istorico-arheologic. . . .

Cât priveşte trecutul foarte îndepărtat al populaţiei din Transilvania, autorul crede că, omul epocii de piatră, care s'a aflat deja aici, a imigrat din Apus, ori din spre miazăzi, ocupându-se cu vânat şi pescuit, *exercitând însă şi agricultura şi creşterea animalelor,* cum ni s'a transmis prin nenumărate dovezi arheologice. O constatare justă şi demnă de reţinut, deoarece denotă faptul istoric că, *populaţia băştinaşă a cunoscut agricultura deja în acea epocă îndepărtată.* Astfel teoria istoricilor străini referitoare la ocupaţia exclusiv ciobănească a Românilor, cade dela sine, deoarece este ilogic că, un popor care a practicat din negura trecutului agricultura, să fie abandonat această îndeletnicire, chiar sub forţa împrejurărilor, fiind silit de invaziunile barbare, ca să se refugieze în munţi.

Autorul este de părere că, acea populaţie arhaică — socotind după ceramica colorată — s'a compus din o populaţie mixtă, asupra căreia s'a revărsat o puternică influenţă culturală din Anatolia şi Mezopotania. Fapt, ce denotă şi imigrarea unor popoare răsăritene. Din aceste ciudate imixtiuni, însă, s'a format apoi în a doua jumătate a mileniului 3 d. Hr. o admirabilă unitate. Cum concomitent s'a desvoltat şi o culură nordică, autorul presupune o puternică înfiltraţiune unei rasse indogermane în populaţia autohtonă, fără a extermina acest popor,

modificând numai cultura sa. Una e cert că, în epoca bronzului se prezintă pe acest pământ *Tracii*. Astfel nu este exclus că, acea massă indogermană să fie fost reprezentată de Traci (în sec. XVIII a. Hr). Centrul acestei sfere de cultură fusese la *Periam* (jud. Timiş-Tor.), *Pecica* (jud. Arad) şi la Vattina, lângă *Vârşeţ*, păstrând elemente egeice. Ceeace este interesant de remarcat e faptul că, deja la acea dată *aurul* Transilvaniei juca rol important.

In epoca protoistorică se desemnează patru perioade: cea prescitică (XI—VII sec.), cea scitică (VII—IV sec.), perioada celtică (III—II sec.) şi cea dacică (sec. I, a. Hr. până la sec. I, după Hr.)

Influenţe adânci în cultura Geto-Dacilor au lăsat Sciţii, care s'au asimilat complet cu populaţia autohtonă, ca şi Agatirşii şi Chimerii. Urme aflăm şi în elementele toponimice; astfel *Aluta* (Oltul) şi *Danus* (Dunărea) par a fi de origine scitică. Nu este exclus că, însăşi credinţa Dacilor (Zalmoxis) să fie de *obârşie iranică*, adâncind chiar şi ideia nemuririi sufletului la această populaţie autohton-dacică.

Celţii, pe semne, au invadat Transilvania pe două rute: din spre Nord-Vest şi Sud, *dealungul Mureşului*, imprimând în aceste regiuni cultura La Tène. Dela acest popor apusean au învăţat Dacii arhitectura cetăţilor şi organizaţia statală, formându-se mici *regate*. La fel datorită influenţei celtice s'a intensificat rolul preoţimei în viaţa publică a Daciei, impregnată de o adâncă religiozitate.

Cu sec. al III a. Hr. începe viaţa conştient-naţională a Dacilor şi durează până la nimicirea statului de către Romani. Din şirul destul de considerabil al regilor daci amintim pe Rhemaxos, Oroles, *Burebista*, care avea — probabil — *sediul său la Arcidava în Banat* (Vărădia).

Dacii au fost un popor sedentar cu indeletniciri agricole. Iară cultura lor fu adânc înfluenţată de elemente scitic-chimerice, eline, italo-ilirice şi celtice, lăsând urme în arta lor, în uneltele şi utensiliile lor casnice. In semn că Geto-Dacii nu numai că au pătruns rostul civilizaţiilor mai superioare ale ve-

cinilor, ci şi-au ştiut chiar însuşi binefacerile progresului general. *Ceea ce caracterizează acest popor este unitatea limbii şi credinţa neclintită în nemurirea sufletului.* Cât priveşte numărul populaţiei ea pare că se cifrează sub Burebista la 1—1,200.000 suflete, iară în era lui Decebal la 500.000. (Dacă luăm, însă, în considerare că, Ritterling taxează armata lui Decebal la 200.000 soldaţi, apoi numărul total de 500,000 credem a fi prea mic. Dealtminteri o populaţie aşa de redusă la număr nu ar fi impus lui Traian pregătiri de război atât de formidabile).

Este interesant de reţinut că, populaţia autohtonă subjugată, despoiată de avere, lipsită de elită conducătoare, nu s'a supus nici după cucerirea Daciei, ci s'a răsculat şi sub Hadrian, încât împăratul se gândi la un moment dat, ca să-şi retragă armatele.

Autorul apoi tratează pe larg şi foarte documentat organizaţia internă a Daciei cucerite şi împărţită administrativ şi militar în Dacia Porolisensis, Dacia Apulensis şi Dacia Malvensis.

Dar nici *Dacii liberi,* care s'au retras la Nord, nu s'au împăcat cu soarta lor, luând parte alături de barbari, la luptele continue împotriva Daciei romane. Astfel — conchidem noi — stăpânirea romană n'a fost una prea netedă şi Dacia o fi fost ea „felix" pentru cuceritori, exploatând toate bogăţiile ţării, dar nicidecum şi pentru autohtonii supuşi. Fapt, bineînţeles, ce n'a exclus şi n'a oprit procesul de romanizare prin armată şi administraţie.

Natural, din cele relatate nu rezultă veritatea tezei maghiare, combătută de d-l Daicovici: anume exterminarea populaţiei dace, căci nici un cuceritor — nici cei barbari — dar mai puţin Romanii, nu s'au atins de pătura largă a ţărănimei, de care totdeauna şi toate armatele lumei aveau şi au nevoie. Este un adevăr istoric irefulabil, încât negaţia continuităţii a elementului dacic e lipsită de cea mai elementară logică. Nici Hunii, nici Avarii, Ungurii, Tătarii şi Turcii nu au exterminat ţărănimea şi mica burghezimea a meşteşugarilor, numai stratul conducător a fost ameninţat de acest pericol. Că în decursul

unor bătălii populaţia s'a refugiat în munţi, este lesne de înţeles, dar din moment ce încăiererile au încetat, s'a strecurat din nou la vechile aşezăminte, chemată fiind chiar de cuceritorul vremelnic, care fără munca acestei ţărănimi ar fi perit de foame. Ori cuceritorii barbari de groaza foametei din ţara lor de obârşie au fugit, invadând ţările civilizate, unde pe spinarea ţăranului subjugat şi-au asigurat o viaţă uşoară şi îmbelşugată. Romanii, natural, nu mânaţi de foamete s'au năpădit asupra Daciei, ci ademeniţi de imensele bogăţii ale solului. Mii de aventurieri au invadat aceste regiuni, pentru a se îmbogăţi, concludem noi, pe spinarea autohtonilor, exploatând munca lor eftină, ridicând enorme cantităţi de materii prime. Aceşti comercianţi, antreprenori, colonişti şi veterani, erau în majoritate — afirmă autorul — orientali, care au înfluenţat apoi arta, arhitectura şi cultul, lăsând pretutindeni urme adânci orientale şi eline.

Ceea ce ne pare enigmatic, este constatarea d-lui *Daicoviciu* că, populaţia autohtonă — după un timp oarecare de cucerire — şi-a manifestat cultul în forma metaforică grecoromană, folosindu-se de numiri greco-romane. Mai mult: toate inscripţiile sunt concepute într'un limbaj corect latin. Nu înţelegem anume că, un popor cu o tradiţie eroică, cu un trecut istoric atât de impresionant, să fie uitat tot, ce l-a legat de acel trecut, mai cu seamă cunoscând tradiţionalismul Românilor de pretutindeni; predispoziţie sufletească ancestrală, moştenită chiar dela Daci.

Noi nu ne putem altfel explica acest fenomen decât prin asimilarea stratului suprapus, care a mai rămas, ori prin presumţia că acele manifestaţiuni religioase şi acele înscripţii n'au fost propriu zis de origine dacică, ci erau emanaţii pornite din sânul funcţionărimei, al ofiţerimei şi burghezimei urbane de obârşie străină şi nicidecum ale populaţiei băştinaşe, rurale, care ea singură a rămas necondiţionat dacică. Insuşindu-şi doar limba (deşi chiar şi acest proces este o enigmă), fără a fi ştiutoare de carte. (Dacă un cercetător după una mie ani va trece prin cimitirele din Timişoara, Lugoj, Oraviţa etc. ar înclina

să presupună că, în Banat Ungurii, Germanii şi Evreii au fost cea mai număroasă populaţie. N. n.).

Poporul nostru aici, în Banat, a mai avut o asemenea epocă de subjugare (şi ciudată coincidenţă cam tot pe un interval similar: 150—160 ani) sub Turci. Şi atunci s'a repetat acelaş fenomen: nobilimea română, înstrăinată, a fugit în Ardeal şi ţăranul a rămas văduvit locului. Cei câţiva intelectuali s'au aclimatizat, cum este cazul lui Regep Aga, iară poporul de rând şi-a trăit viaţa sa proprie, păstrându-şi limba şi credinţa. Mai mult: activând chiar pe plan istoric în 1737—1738, fără ca limba, religia, ori obiceiurile otomane să fie lăsat vreo urmă însemnată în rândurile Bănăţenilor. (Explicaţia credem a găsi în nivelul nu prea înaintat al civilizaţiei turceşti; fapt, ce a scăpat neamul de asimilare). La fel sub regii Arpadieni şi Angevini, când cu încetul nobilimea română s'a înstrăinat, dar poporul de rând a rămas neclintit alături de limba sa (evident, pentrucă era superioară şi mai desvoltată ca limba cuceritorului) şi de credinţa sa. Numai Dacii, poporul acela dârz, să fie fost mai slab la înger? In adevăr, dacă facem comparaţii pe linia logicei istorice, apoi procesul din Dacia ne pare tot mai enigmatic. Nu ne putem explica dispariţia completă a limbei dacice, deoarece teoria exterminării totale a populaţiei este absurdă.

Chiar dacă acceptăm teza maghiară că, toată populaţia fu evacuată în 275 p. Hr. apoi limba dacică trebuia să dăinuiască mai departe în Moesia, căci cei evacuaţi fiind numeroşi şi formând un grup, şi-ar fi păstrat limba. Cu atât mai vârtos că nici Moesia nu era complet latinizată. Totuşi aflăm în Balcan până jos în Grecia, Valahi romanizaţi, la fel până la Tisa, sus în Slovacia, Boemia, Polonia, la răsărit până la Bug, fără a găsi urma limbei dacice.

Argumentul că şi alte popoare din evul mediu şi-au pierdut graiul (Hunii, Avarii etc.) nu este concludent, deoarece aceste popoare şi-au pierdut etnicul, fiind desfiinţate, neavând continuitori. Pe când Traco-Dacii dăinuesc mai departe în poporul român, numai limba şi-au pierdut-o, indiferent că poporul

valah unde s'a plămădit, pe partea dreaptă, ori stânga Dunării. Nu aşa Ungurii şi Slavii din Balcan, care şi-au păstrat etnicul şi limba, cu excepţia unui singur popor: a Bulgarilor, despoiaţi de etnicul turanic şi de limba străveche. *Ceea ce nu e cazul la Români, care şi-au păstrat etnicul traco-dacic (recunoscut şi de ştiinţă), dar şi-au pierdut limba strămoşilor.*

Acceptând chiar ipoteza completei romanizări a Dacilor supuşi, — ce s'a întâmplat cu limba Dacilor liberi, recalcitranţi, ostili regimului roman? D-l *Daicovici* ne arată că încă în anul 235 p. Hr. Dacii liberi au atacat *chiar şi Banatul* şi Muntenia (P. 161). Măcar ăştia n'au fost prietenii Romanilor şi de sigur le-a repugnat, ca să vorbească limba duşmanului lor de moarte, care le-a răpit ţara; totuşi nu se află nici aici urme de limba dacică.

Că Dacia n'a fost, n'a putut să fie evacuată, este o constatare logică a autorului, deoarece ţăranul şi micul burghez rural (meseriaşi) nu-şi părăsesc glia de bună voie. Ori Aurelian chiar dacă ar fi vrut să aplice constrângerea, n'ar fi putut-o face, căci locuitorii s'ar fi refugiat în munţi.

Dealtminteri şi în privinţa aceasta facem trimitere la exemple clasice din istoria noastră, când Maghiarii au ocupat Banatul — treptat — Românii au rămas pe loc. Când a sunat ceasul Turcilor, Ungurii au fugit, dar Românii şi-au păstrat locurile. La fel în 1940 în Ardealul de Nord: s'au refugiat intelectualii, dar majoritatea poporului de rând a rămas pe glia sa.

După retragerea legiunilor, zice d-l Daicovici în continuare, s'a înfiripat o armonioasă convieţuire între Goţi şi Daco-Romani, mai apoi între Daco-Romani şi Gepizi. Viaţa aceasta destul de paşnică fu adânc tulburată de invazia Hunilor, *care au pus capăt civilizaţiei urbane,* silind astfel populaţia la o viaţă rurală, cu îndeletniciri exclusiv agricole şi păstoreşti.

Şi ca încheiere afirmă autorul:

„Nu trag la îndoială că cuceritorii — şi în prim rând popoarele germane cu care am trăit mai multe secole în contact permanent (Goţii, Gepizii etc.) — avuse la plămădirea

formelor culturii din acea epocă la fel un rol hotărîtor prin arța meseriilor, ca la timpul său Sciții și Celții" (P. 224).

Este demn de reținut acest moment și, *îndeosebi folkloriștii și etnografii noștri trebue să țină cont de constatările eruditului specialist,* având în vedere că acele influențe scitice, celtice, apoi gotice și gepidice au lăsat urme adânci și în folklorul românesc, *încât multe motive (indiferent în care ramură), ce laicilor par a fi de origine slavă (sârbească), bulgară, turcească, ori maghiară, își au obârșia în acele timpuri îndepărtate.*

D-l *prof. Daicoviciu,* publicând studiul său atât de documentat în limba germană, a făcut un imens serviciu tezei române.

— Grf. —

D-l. General G. Potopeanu: Despre organizarea cercetărilor științifice. Comunicare făcută la Academia de stiințe. D-l Gen. *Potopeanu,* omul consacrat al științei, excelent militar, cu multe simpatii în Banat, prezidând Ateneul Român secția Banat, arată elocvent că, războiul întotdeauna a fost un puternic stimulent pentru promovarea cercetărilor științifice. Astfel în Germania d. e. s'a înființat „Reichs-Anstalt" și „Kaiser Wilhelm Gesellschatt" după războiul din 1870. La fel în Anglia s'a creeat „Departamentul de cercetări ștințifice" după declanșarea primului războiu mondial. In Statele Unite s'a organizat în 1916 „Consiliul Național de Cercetări".

In România dela a doua jumătate a secolului XIX cercetarea științifică a captat interesul marelui public, culminând această inițiativă — acuma 12 ani — în înființarea *„Institutului Regal de Cercetări Științifice".* Alături de acest institut s'a înființat apoi în 1942 *„Institutul de Aerodinamică".*

Aceste organizații științifice sunt determinante pentru propășirea popoarelor, mai cu seamă după actualul războiu și, autorul conchide:

„Dacă primul război mondial a fost o luptă între laboratoare, iar actualul război o luptă între potențialele

industriale ale beligeranţilor, pacea care va urma va fi o luptă între potenţialele economice ale popoarelor (noi am adauga: şi între potenţialele culturale), din care nu va eşi învingător decât poporul, care îşi va avea organizată cât mai riguros stiinţific munca şi valorificarea produselor naturale".

Şi pentru a atinge acest scop, dl *Potopeanu* propune *înlocuirea exportului de materii prime prin export de produse inobilate, adică prelucrate în Ţară*, militând pentru intensificarea ştiinţei, căci: *„Singură ştiinţa poate suprima războiul"*.

La punctul acesta trebue să ne exprimăm scepticismul, ce am simţit în totdeauna şi la documentările elocvente ale lui *Zischka*, deoarece nu credem că, ştiinţa (mai cu seamă tehnica) va suprima vreodată războaile, nici cele externe, nici cele interne, civile. Lupta, pe semne, este un component exigent al vieţii colective, şi pe motivul acesta e inevitabilă în societatea umană. *Pacea eternă* este un desiderat de înalt idealism, dar tot numai desiderat ahtiat al omenirei va rămâne, căci războiul este o manifestare colectivă; ori massele nu pot să fie disciplinate decât prin trei factori de guvernare: prin *religie*, adică credinţă, iară dacă aceasta s'a spulberat, prin *teroare*. Şi numai al treilea factor: *cultura* ar asigura pe vecie pacea externă şi pacea internă. Însă acest mijloc de pacificare pretinde un nivel înalt general la toate straturile conducătoare ale lumii. Ţintă ce nu poate să fie nicicând şi concomitent atinsă, deoarece totdeauna vor fi elite conducătoare avansate, altele întârziate, astfel nu rămân decât două „Machtmittel": biserica — azi ostracizată — ori teroarea. Teroarea, ce produce contrateroare în jurul intereselor crasmateriale şi materialiste, pentru acapararea, şi apărarea dominaţiei imperialiste în scopul exploatării lumei — şi de o parte şi de cealaltă parte. Şi ştiinţa nu că ne va asigura pacea prin eliminarea concurenţei, ci din contră va înteţi adversităţile până la barbarie, cum ne putem documenta azi vizual şi nemijlocit. *Deci chiar ştiinţa tehnică distruge — pe zi ce trece — unicul factor înadevăr pacificator: cultura.* — **Grf.** —

Cetatea Dacică dela Bobaița (Mehedinți)

Note arheologice și botanice

de Prof. **AL. BORZA**

Făcând în luna August 1943 o călătorie de cercetare a vegetației din platoul Mehedinți, m'am oprit la Turnu-Severin, unde am avut norocul să întâlnesc pe dl Prof. *Al. Bărcăcilă*,

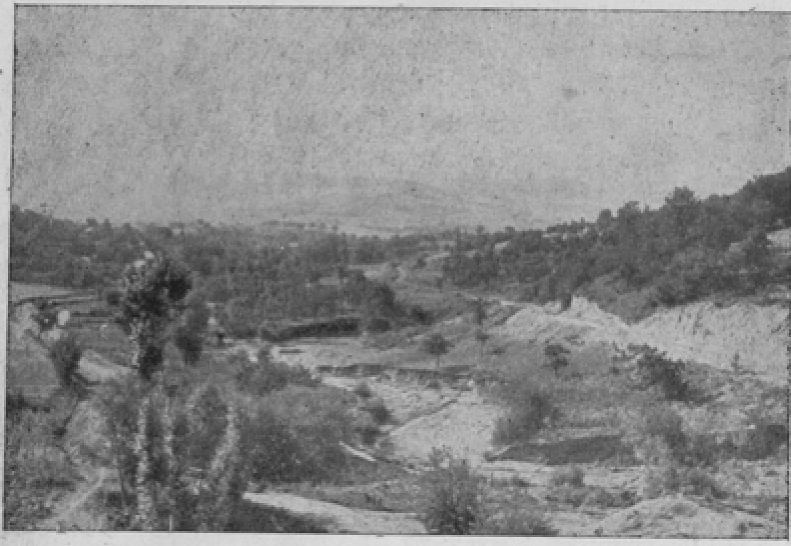

Fig. 1. Vedere dela Cetatea Bobaița spre Colibașu. (Foto Al. Borza)

care mi-a arătat minunatele ruine ale termelor romane desgropate de Dsa, precum și castrul impunător săpat și interpretat cu atâta ingeniozitate tot de Dsa. Cu această ocazie, aflând de itinerarul excursiei mele prin platoul mehedințan și prin jud.

Gorj şi Vâlcea, m'a sfătuit să cercetez o interesantă cetate preistorică la Colibaşi-Bobaiţa, care se distruge chiar acum de lucrările de construcţie a liniei industriale Severin-Cloşani. Nù mi-a fost greu să mă abat pe şoseaua excelentă dela Turnu Severin—Halanga—Molovăţ la cca 15 kmetri, prin sătuleţul Colibaşu, la colina din preajma satului Bobaiţa, la o altitudine de aproximativ 380 metri, care poartă numele de „cetate" şi

Fig. 2. Cetatea Bobaiţa, distrusă de „Cloşani". (Foto Al. Borza)

este realmente o frumoasă cetate preistorică. Acest interesant monument istoric a mai fost vizitat, cercetat sumar şi descris în câteva rânduri de dl prof. *D. Berciu* [1] care distinge trei „valuri" mari ce înconjură platoul circular, scoborînd în trepte sau terase. Făcând la 1934 săpături de informare, a aflat puţin material din ultima fază a La Tène-ului. Sus pe platou a găsit foarte multă cenuşă, cărbuni şi o massă compactă de chirpic ars.

1) **Berciu,** Arheologia preistorică a Olteniei. Craiova, Ramuri. 1939. p. 201—2. Citatul îl datorez amabilităţii d-lui prof. Al. Bărcăcilă.

Cu ocazia vizitei mele nu am făcut săpături, căci nu sunt chemat să fac acestea și n'am nici autorizația necesară. Am cercetat însă atent așezarea și înfățișarea cetății situate într'o regiune atât de joasă.

Colina cetății este un punct proeminent la marginea podișului deluros și frământat al Mehedințului, străbătut de atâtea văi care își sapă cu ușurință adânca albie în puternicile straturi de prundiș, nisipuri și grezii, care acopăr sâmburele de

Fig. 3. Râpa din partea Nord-Est a cetății. (Foto Al. Borza)

șisturi cristaline. Albiile acestor ape sunt largi și divagante în urma împotmolirii lor rapide după fiecare ploaie mai îmbelșugată, care se scurge repede pe pantele mult despădurit, ale dealurilor. Pădurile masive de altădată sunt acum decimate în regiunea întreagă de margine. Până când versantul nordic al dealurilor dela Răscolești spre Gârbovățu-Cocorova mai este acoperit de pâlcuri puternice de stejerișe, regiunea Colibașu-Bobaița este acum acoperită de o vegetație secundară instalată

în locul pădurilor de odinioară: poeni, plantaţii de nuci, peri, pruni şi salcâmi, boschete ciopârţite şi păscute de cerete cu gârniţă, mărăcinişuri de porumbele şi păducel. Un peisaj cu totul desolant, care se repetă la fiecare intrând de văi (Fig. 1).

Intre două astfel de văi, „Apa Morilor" şi „Malveliţa", se ridică culmea cetăţii, pe care o recunoşti dela distanţă după frumoasele terase treptate. Linia ferată îngustă (industrială) Turnu Severin—Cloşani face chiar la picioarele dealului forti-

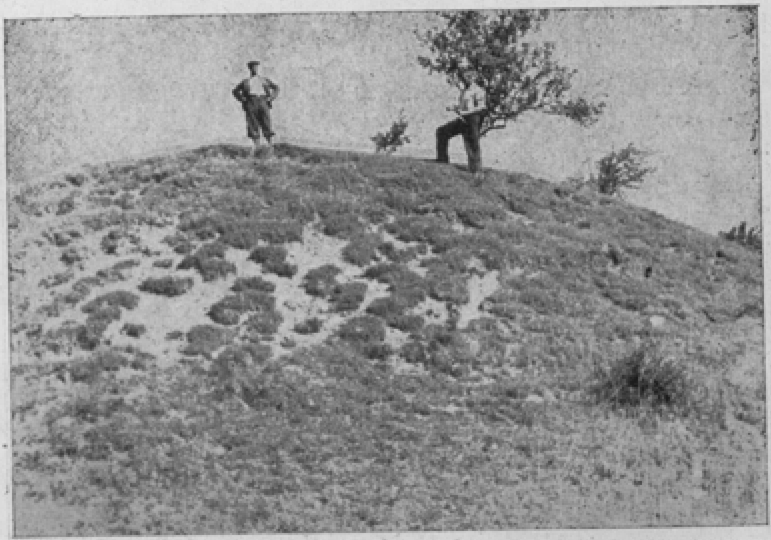

Fig. 4. Vârful Cetăţii cu vegetaţia de Ischemaetum. (Foto Al. Borza)

ficat o curbă puternică; pentru a stabili o haltă industrială, societatea forestieră „Cloşani" tae acum o bună treime din deal (vezi fig. 2), făcând o adevărată secţiune verticală prin cetate. Săpăturile sunt foarte înaintate în nisipurile grezoase. Ele ar putea scoate la iveală multe urme arheologice, dacă s'ar face cu grija cuvenită. Până acum nu ştiu să se fi aflat ceva.

Cetatea este acum un frumos mamelon terasat în întregime înierbat, plantat cu pruni răsleţi. In dos, spre podişul Bo-

bꞔiței dela Nord, cetatea este separată de restul dealului printr'o săpătură adâncă, prin care trece în serpentină și drumul vicinal, flancat de plantații de salcâm, nuci și peri. Alături de drum și jos în râpă, unde începe păduricea, se ivesc primii copaci de cer (Quercus cerris), păducel (Crataegus monogyna) și jugastru (Acer campestre). N'am cercetat mai de aproape înseși pădurea, dar judecând după ce am văzut spre NW la Pârlaz, vegetația primară a putut fi un goroniș, iar cea secun-

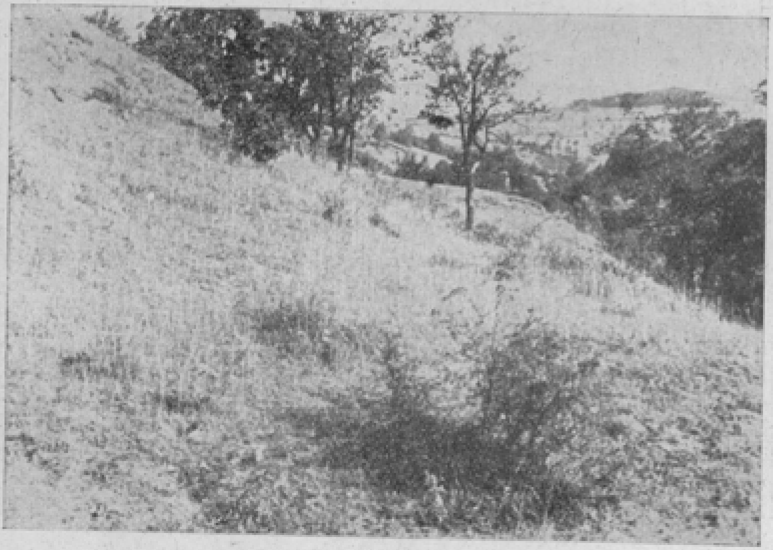

Fig. 5, Terasa primă a Cetății. (Foto Al. Borza)

dară ceret cu gârniță (Quercus Frainetto) de-o parte, de altă parte pe sol mai bun Cărpinet cu mojdrean (Carpinus duinensis cu Fraxinus Ornus) (Fig. 3).

Cetatea are o terasă supremă de formă puțin eliptică, cu un diametru de abia 26 pași (fig. 4). Urmează o pantă circulară în unghiu de 45°—60°, înaltă de 5—6 metri, după care se întinde prima terasă de 6—7 pași lată (fig. 5); n'am observat urme de șanț la aceasta, cum scrie dl *Berciu*. După o nouă pantă circu-

lară urmează a doua terasă tot plană, respectiv puţin inclinată (Fig. 6). A treia terasă cu panta ce conduce la ea, este parte săpată de vale, parte tăiată de calea ferată, încât există numai cu totul fragmentar (Fig. 7). Spre dosul cetăţii o săpătură adâncă (Fig. 8) separă această fortificaţie primitivă de restul dealului.

Vrâsta fortificaţiei descrise mai sus nu o pot determina. Aceasta este o problemă care priveşte pe, arheologii preistorici-

Fig. 6. Terasa a doua. (Foto Al. Borza)

cieni. Dupăcât cunosc cetatea dela Costeşti şi indicaţiile din literatură, cetăţile dacice erau de această construcţie terasată. **Ca dl Berciu cred deci şi eu, că avem în faţa noastră o frumoasă** cetate de pământ dacică, ce închidea una din intrările spre podişul Mehedinţului. Că în interiorul acestui podiş, în regiunea Bălvăneşti—Siroaca—Balta—Prejna—Podeni—Cireşul—Marga, a trăit din vechime o populaţie destul de numeroasă, o deduc din faptul, că dealurile sunt pretutindeni des-

golite de păduri și sunt din pricina aceasta cumplit erodate. O zonă externă, încă existentă, de păduri și cetăți ca cea dela Bobaița putea apăra bine această veche populație de munteni, ca într'un sigur refugiu natural.

Dar nu este exclus ca această cetate de pământ să fie și mai veche. In epoca neolitică, a bronzului și în Hallstatt încă existau cetăți de pământ, deși poate nu atât de multiplu terasate ca aceasta.

Fig. 7. Ultima terasă. (Foto Al. Borza)

Vegetația stepică ce acopere acum dealul este deplin matură și denotă o foarte veche abandonare a cetății în voia vitelor păscătoare. Notez aici compoziția floristică a acestei asociații. Pe o suprafață de 200 m², cu expoziție prevalent sudică, pe pantă de 10°—60° și sol nisipos puțin humos am aflat:

55 Bothriochloa Ischaemum, + Aira elegans, + 3 Eryngium campestre, 12 Hieracium pilosella, + 1 Cichorium Intybus, + Medicago falcata, + Xeranthemum annuum, + Achillea col-

lina, +Inula brittanica, + Verbascum phoeniceum, + Leontodon autumnale, + Thymus Marschallianus, + Sambucus ebulus, + Verbena officinalis, + 4 Chondrilla juncea, + Centaurea micranthos, + Onosma spinosa, + Centaurea solstitialis, + Pimpinella saxifraga, Filago arvensis.

Pe pantele de N şi NE, printre tufe de porumbele, ligustru, dârmoz şi sânger am aflat relicte de pădure şi de poeni: Lithospermum purpureo-coeruleum, Satureja silvatica şi S. vulgaris, Origanum vulgare, Dorycnium herbaceum, Crepis pulchra, Hypericum perforatum, Pteridium aquilinum, Scabiosa

Fig. 8. Dosul Cetăţii, cu şanţul exterior. (Foto Al. Borza)

ochroleuca, Vicia cracca. Lângă drum străjuia Centaurea Calcitrapa.

Ca un corolar la această mică notiţă se impune dorinţa noastră, ca societatea „Cloşani" să cruţe cât numai se poate un atât de frumos monument istoric, martor al sbuciumului în care au trăit şi înaintaşii noştri atât de îndepărtaţi, din negura trecutului bimilenar.

Limbă şi cultură

Note pe marginea cărţii d-lui Th. Capidan, ed. Fundaţia regală pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1943

de **Victor Motogna**

Savantul lingvist dela Universitatea din Bucureşti şi-a adunat în prezentul volum comunicări făcute la Academia Ro- nă şi articole tipărite în diferite publicaţii periodice.

Iată capitolele acestei valoroase cărţi :

1. Limbă şi cultură. 2. Limba noastră naţională. 3. Bilingvismul la Români şi modificările din limbă. 4. Atlasul lingvistic român. 5. Unitatea lingvistică europeană. 6. Simbioza albano-română şi continuitatea Românilor în Dacia. 7. Romanitatea balcanică. 8. Din vechile raporturi dialecticale slavo-române. 9. Elementele sud-slave în limba română şi elementele româneşti din limbile slave meridionale. 10. Basilica. 11. Românii din peninsula balcanică. 12. Graiurile româneşti transdanubiene şi însemnătatea lor. 13. Aromânismele din dialectul daco-roman şi problemele ce se leagă de ele.

La acestea se mai adaogă trei articole, în care autorul apreciază activitatea filologică a lui Bogdan Petriceicu Haşdeu, Sextil Puşcariu şi Daniil Moscopoleanu, încheind cu o dare de seamă asupra scrierilor lui D. Bolintineanu, privitoare la Macedoñia. Dl Th. Capidan se bucură, cu drept cuvânt, de faima unui profund cunoscător al problemelor romanismului transdanubian. Lucrările Domniei sale: *Studii Meglenoromâne, Românii nomazi, Fârşeroţii — studiu lingvistic asupra Românilor din Albania, Raporturile albano-române, Aromânii* ş. a. i-au câştigat o reputaţie ştiinţifică, bine meritată, nu numai la noi, ci şi la specialiştii de peste hotare.

Nu voiu intra în analiza chestiunilor lingvistice discutate de dl Capidan, ne fiind de competința mea, dar țiu să-mi arăt admirația pentru chipul neîntrecut cu care autorul știe să exprime gândirea adânc științifică în formă elgegantă și aproape de înțelegerea marelui public cetitor, pentru care știința limbii era, până acum, *o terra incognito*. Totul e profund, dar, în aceeași vreme, limpede și convingător.

In această privință expunerea dlui Capidan poate fi pusă alăturea de proza măiastră a dlui Sextil Pușcariu.

Dar ceeace m'a îndemnat să scriu despre cartea aceasta în coloanele Buletinului nostru istoric, este marea contribuție pe care ea o aduce la elucidarea unor întrebări capitale referitoare la originile noastre pe care istoriografia le-a ridicat, dar, în lipsă de izvoare nu le-a putut deslega.

Iată câteva din încheierile, la care dl Capidan a ajuns cu ajutorul cercetărilor sale asupra limbii și care constituie tot atâtea argumente prețioase pentru permanența elementului românesc în Nordul Dunării.

*

Emeric Lukinich, profesor la Universitatea din Budapesta, în prefața colecției „*Documenta historiano Valahorum illustrantia usquo ad annum 1400 p. Ch., n.*“, afirmă că, după mărturia celor mai vechi acte eșite din cancelaria regilor maghiare, Românii au imigrat în Ardeal, venind, ca păstori nomazi, din peninsula balcanică, în preajma anului 1200. Istoricul maghiar crede că această migrațiune în stil mare a fost determinată de răscoala româno-bulgară, condusă de frații Petru și Asan, care a izbucnit pe la 1185. Alții atribuie această mișcare altor cauze. Toți însă sunt de acord în susținerea că strămoșii noștri au venit în Nordul Dunării, după veacul al XI-lea.

E îndeobște cunoscut că nici un izvor istoric nu face amintire despre o revărsare a Românilor din peninsula balcanică în stânga Dunării.

E tot atât de adevărat și faptul că nici un document con-

temporan nu pomenește pe Români în Nordul Dunării înainte de veacul al XIII-lea.

Acum dl Capidan aduce, în sprijinul continuității elementului romanic în Dacia Traiană, un argument de mare valoare, am putea spune deciziv: lipsa completă a aromânismelor, pe teritoriul unde se vorbește dialectul daco-român. Chestiunea merită să fie privită mai de aproape.

Cercetările dlui Capidan și ale altor filologi au stabilit că așa numiții *Dacoromani* s'au despărțit de Românii transdanubieni (Aromâni și Megleno-români) înainte de veacul al X-lea, decând cele două dialecte, dacoromân și aromân, s'au desvoltat separat, fără influențe împrumutate.

Macedoromânii coborîră, după această despărțire, din preajma țărmului drept al Dunării, în patria lor de azi, din Pind și Tesalia.

Dimitrie Onciul, ca să poată explica numărul mare al Dacoromânilor în evul mediu, când apar în lumina documentelor istorice, a admis admigrarea, adecă trecerea de populațiuni românești din peninsula balcanică spre Dacia Traiană (în „Teoria lui Roessler", Convorbiri Literare, 1885).

Cum izvoarele istorice nu fac, nicăeri, mențiune de această *admigrare,* Onciul a căutat dovezi în limbă, susținând că palatizarea labialelor în unele graiuri norddunărene constituie un împrumut aromânesc, care a fost adus de populațiunile românești, venite din Sudul Dunării.

Această teorie și-a însușit-o marele nostru filolog, Ovid Densușianu (în *Hristorie de la langue roumaine).*

Cu vreo 8 ani în urmă, Nicolae Densușianu a publicat în *Columna lui Traian,* (1877), în care căuta să dovedească că Românii din Săcele (lângă Brașov) sunt urmași unor coloniști macedoromâni.

Alții au văzut influențe aromâne în forma femenină a particiilor („Ion a fost plecată"). S'au semnalat, în graiurile din stânga Dunării și unele cuvinte, socotite aromânisme.

D-l Capidan, după o demonstrație convingătoare, ajunge la următoarea concluzie:

„Ajungând la sfârşitul expunerii mele, din cele arătate până aici, cred că s'a putut înțelege că, în toate particularitățile discutate, nu există aromânisme, în virtutea cărora s'ar putea trage concluziuni istorice. In ele nu trebuie să vedem decât simple paralelisme, care-şi au importanța lor, întrucât ne arată că, în graiul celor 4 dialecte, care ni se înfățişează ca nişte erupțiuni lingvistice, în părțile externe ale romanității răsăritene de altă dată, continuă să pulseze şi astăzi aceeaşi viață cu aceleaşi tendințe pentru creațiuni de limbă mai nouă". (*„Aromânismele din dialectul dacoromân"*, p. 13.). La întrebarea: Pututus'a ca o parte din populațiunile româneşti transdanubiene să se fi întâlnit cu populațiunile româneşti din Nordul Dunării, pe teritoriul ocupat de Daco-Români în veacurile care au urmat după veacul al X-lea, autorul răspunde textual:

„Istoria nu pomeneşte nimic despre aceasta. Din momentul năvălirii slave, poate ceva şi mai înainte, istoria ne vorbeşte numai despre o revărsare a populațiunii româneşti dela miazănoapte spre miazăzi".

Prin urmare, lipsa totală a Aromânilor şi Dacoromânilor înlătură cu desăvârşire teoria despre imigrațiunea Românilor din peninsula balcanică după veacul al XII-lea.

Tot în legătură cu problema continuității, dl Capidan risipeşte nedumerirea, pe care a provocat-o, la învățații străini şi chiar la mulți dintre Români prezența albanismelor în limba noastră („Simbioza albano-română").

In graiul Daco-Românilor există o seamă de cuvinte şi particularități de limbă, socotite ca albanisme, care nu pot fi explicate altfel, decât admițând o simbioză albano-română, într'un timp îndepărtat. In epoca de plămădire a poporului român, când limba lui lua în structura ei internă, o înfățişare tot mai unitară, o parte din strămoşii noştri venea la Sud în atingere cu străbunii Albanezilor.

Din acest fapt incontestabil, o seamă de învăţaţi între care şi Români (Philippide) au tras concluzia că poporul românesc s'a format, undeva în peninsula balcanică, în vecinătatea Albanezilor, despre care se ştie că n'au locuit nici odată în Nordul Dunării.

Trebue să recunoaştem că acesta e cel mai puternic argument pe care adversarii l-au adus contra continuităţii.

Dar când a fost vorba de localizarea patriei străvechi a celor două popoare, părerile s'au despărţit. Dl Capidan se referă la două exemple. N. Iokl aşează pe Albanezii străvechi în Dardania, ca să fie aproape de strămoşii Românilor, iar Weigand pune patria străveche a Românilor în triunghiul Niş-Sofia-Scopo, ca să fie aproape de Albanezi.

D-l Sextil Puşcariu a arătat partea slabă a acestei teze. D-l Capidan revine şi formulează cât se poate de limpede punctul cel adevărat de vedere.

La explicarea influenţei reciproce dintre Români şi Albanezi, toţi cercetătorii aceştia au plecat dela o interpretare greşită a faptelor, când şi-au închipuit teritoriul de formaţiune a poporului român redus faţă de Albanezi.

Au uitat că Românii sunt azi cel puţin cu două milioane mai numeroşi decât Bulgarii, Albanezii şi Grecii împreună şi această proporţie a existat şi în evul mediu.

Nu orice popor, în desvoltarea sa istorică, s'a format, la începutul său, pe un teritor mai mic de unde apoi s'a răspândit pe o întindere mai mare. Neamul românesc, asemenea celui francez s'a născut deodată, pe o mare întindere teritorială din dreapta şi din stânga Dunării, pretutindeni unde graiul latin a izbutit să înlocuiască pe cel tracic. De aceea învăţaţii au căutat şi au aflat pentru albanismele din l. română altă explicaţie.

Ele sunt, zice autorul, moşteniri comune dela Traco-Iliri. Chiar puţinele cuvinte de împreşurat ce există de la Albanezi la noi şi invers, se explică prin marea lor putere migratorie.

Din articolul despre *„Atlasul lingvistic român"* reţinem două chestiuni care pot servi la elucidarea originelor noastre.

Limba românească are pentru conceptul *„păzitor de oi"* două cuvinte: la Macedoromâni, Meglenoromâni și la Românii din Timoc avem cuvântul de origină latină *păcurar (pecurarius)*, pe care-l întâlnim și la Românii din Banat, Transilvania și ținuturile vecine cu Ungaria. In restul țării se întrebuințează cuvântul de origine turcească *cioban*.

D-l D. Caracostea a arătat pricina acestui fenomen ciudat. In Muntenia, Moldova și Basarabia, cuvântul *păcurar* (păzitor de oi) a ajuns în coliziune omonimică, cu *păcurar* (vânzător de păcură) ceea ce a pricinuit suprimarea cuvântului cu primul înțeles și înlocuirea lui cu *cioban*".

Cuvântul *păcură* derivă din latinescul *picula* și s'a păstrat în forma cerută de legile fonetismului românesc. Și aceasta dovedește că neamul românsc a locuit neîntrerupt în Nordul Dunării, căci în peninsula balcanică nu e cunoscută concepția de *păcură*.

Configurația lexicală a limbii noastre, așa cum apare din hărțile atlasului lingvistic este foarte interesantă.

In Muntenia, Moldova și Basarabia aflăm mari suprafețe lingvistice unitare, în vreme ce în Ardeal, teritoriul național se prezintă îmbucătățit în felurite porțiuni.

Invățatul elvețian K. Iarberg susține că marile întinderi unitare sunt caracteristice pentru ținuturile colonizate, iar aspectele fragmentarii indică regiunile de unde au pornit colonizările.

Aceasta dovedește, înc'odată mai mult că populațiile românești din Muntenia și Moldova au plecat din Ardeal, care este leagănul neamului nostru.

Autorul constată că centrele de iradiere ale populațiunilor românești din actualul teritoriu național s'au găsit odinioară în Oltenia, Banat, Crișana și Bihor, de unde s'au revărsat în toată Muntenia, în toată Moldova și în Transilvania.

*

Am spicuit numai câteva fapte lingvistice din opera D-lui Capidan pe care le-am socotit de importanță capitală pentru

istoria atât de întunecată încă a începuturilor neamului și limbii românești. Aceste subiecte au fost, în parte, tratate și de alți autori.

Meritul de căpetenie al D-lui Capidan este de a le fi formulat într'o bogată lumină și cu o precizie deplină.

Făcând aceste scurte reflexii nu pot să trec aici cu vederea un mare neajuns pe care-l observăm în cele mai multe studii scrise de tânerii noștri istorici. Cele 4 universități românești au dat, după Unire, un număr bogat de profesori, dintre care mulți au devenit harnici cercetători ai trecutului românesc.

Cei mai mulți însă trădează o completă lipsă de pregătire în disciplina lingvistică. Se știe că timp de aproape o mie de ani dela părăsirea Daciei, izvoarele ne lipsesc cu desăvârșire. In întunerecul ce acoperă această epocă nu putem pătrunde decât cu ajutorul studiului limbii. Tânerii noștri istorici (dealtcum o bună parte și din cei vechi) se aventurează în explicații etimologice și toponimice, cu un dispreț suveran pentru legile fundamentale ale fonetismului românesc. Rezultatele sunt deadreptul dezastruoase și compromițătoare pentru știința noastră istorică.

Lacuna nu poate fi înlăturată decât prin reforma învățământului universitar la specialitatea istoriei.

Viitorii istorici trebuie să fie pregătiți, mai ales, în două direcții :

Să ajungă a înțelege în original documentele latine și paleoslave. Și al doilea : să cunoască temeinic legile limbii românești.

Delegaţia Şvabilor din Banat la conferinţa de pace

Memoriu

Prezentat la conferinţa de pace. Unitatea Banatului. Situaţia economică a Banatului

Paris, 19 August 1919

Excelenţei Sale Domnului Georges Clemenceau
Preşedintele Conferinţei de Pace
Paris

Domnule,

Adunarea Naţională a tuturor Şvabilor din Banat, care s'a ţinut la 10 August 1919 în Timişoara, ne-a însărcinat să susţinem cauza poporului şvab pe lângă Conferinţa de Pace, prin intermediul reprezentanţilor României.

Această Adunare a fost convocată de către conducătorii instituţiunilor naţionale ale Şvabilor din Banat şi ea a fost compusă din reprezentanţii tuturor comunelor locuite de Şvabi.

Din nenorocire ea n'a putut să se ţină, decât după plecarea trupelor sârbe din Timişoara şi din regiunile locuite în mare parte de Şvabi, pentrucă Sârbii nu o admiseră, decât cu condiţia ca ea să nu ceară integritatea Banatului, sau ca ea să ceară alipirea integrală a Banatului la Serbia.

Câteva zile după intrarea trupelor române, conducătorii poporului şvab au convocat această adunare naţională pentru a cunoaşte voinţa poporului lor privitoare la soarta Banatului.

Numărul delegaţilor a fost de mai multe mii şi regiunile ocupate actualmente de trupele sârbe au ţinut din-adins să fie reprezentate integral şi fără nici o excepţie, cu scopul ca deci-

ziunile acestei Adunări, să poată fi considerate ca voința matur exprimată a întregului popor șvab.

Acești reprezentanți ai regiunilor ocupate de trupele sârbești s'au expus la cel mai mare pericol, la cele mai crâncene persecuții, la probabilitatea de a nu se mai reîntoarce acasă, pentru a putea lua parte la această adunare. Dar groază produsă între Șvabi de funesta veste că Banatul ar putea să fie împărțit, desfăcut în mai multe bucăți, a fost atât de profundă, că ei au preferat să se expună mai bine la toate pericolele, la toate persecuțiile autorităților sârbe, decât să nu-și poată uni strigătul lor de durere la acela la al fraților lor de aceeași rasă amenințați în existența lor, aruncați în mizerie și în ruină economică, la care o astfel de măsură ar expune întreaga populație a Banatului.

Dupăce au ascultat plângerile delegaților veniți din regiunile ocupate de Sârbi, unde totul a fost rechiziționat, sechestrat, unde întreaga viață economică și culturală a fost coborîtă la o treaptă necunoscută până acum, după ce s'a exprimat, prin glasul celor mai autorizați reprezentanți, simpatia Șvabilor pentru poporul român, al cărui franchetă, dreptate, elan de civilizație, și larg liberalism au creiat, între noi și ei, în cursul secolelor de opresiune maghiară, legături de prietenie și de colaborare dintre cele mai strânse, Adunarea a decis să trimită o delegație la Conferința de Pace din Paris și ea a votat cu unanimitate, rezoluția următoare:

In numele tuturor Șvabilor, declarăm că noi nădăjduim în mântuirea tuturor naționalităților din Banat, numai într'un Banat integral și nedivizat, căci un Banat divizat, fără frontiere naturale înseamnă, pentru toate popoarele care îl locuiesc, ruină economică, constituind o cauză de conflicte, de nemulțumire și de amenințare a păcii.

Deoarece Timișoara, centrul vieții economice și sociale, a fost alipită la România și suveranitatea M. S. Regelui României a fost extinsă asupra Banatului; deoarece noi vedem în manifestul dela Alba-Iulia o garanție că noi vom putea, în vii-

torul nostru Stat, să ne desvoltăm liberi caracterul nostru național, să întrebuințăm liberi limba noastră maternă pe teren politic, economic, cultural și social și să ne asigurăm astfel viitorul național, noi dorim ca întreg Banatul să fie alipit integral și nedivizat la Regatul României Mari.

Noi suntem purtătorii voinței unanim liber și spontan exprimate a unei națiuni de 500.000 suflete, națiune care reprezintă 31,5% din întreaga populație a Banatului și care, de acord cu locuitorii români ai acestei provincii, (592,049 suflete), reprezentând ei 37% din populația totală, cerem reunirea Banatului cu România.

Rezultă că dintr'o populație de 1.582.133 suflete, 68%, adică 1.090.349 cer această unire cu Regatul Român.

Poporul șvab formează, după Români, cea mai mare unitate națională din Banat. In timp ce Românii sunt cam 600.000, Șvabii sunt în număr de circa 500.000.

Șvabii au fost colonizați în Banat în cursul secolului al 18-lea, puțin timp după Sârbi, de către Austrieci, *care vroiau cu orice preț, să șteargă caracterul român*, prea neplăcut pentru ei. al acestei provincii.

Acești coloniști au fost aduși, în cea mai mare parte al lor din Alsacia, Luxemburg și din Lorena.

In mare parte de origine franceză, dar cunoscând ca și populațiile de frontieră, cele două limbi: franceza și germana, ei au fost supuși unui regim de maghiarizare forțată, prin administrația austro-maghiară, prin școli, prin interzicerea limbii și a cărților, prin influența preoților numiți numai cu consimțământul Vienei și al Budapestei.

Judecând după nume, originea familiilor, din 221.059 Unguri locuind în Banat, conform statisticei ungurești din 1910, mai mult de 50% sunt Șvabi curați.

Nu trebue să se uite felul în care a fost întocmite aceste faimoase statistici maghiare, când fiecare locuitor, îndrugând câteva cuvinte din limba maghiară, era socotit ca fiind de naționalitate maghiară.

Iată câteva date statistice:

Statistica oficială maghiară a Banatului din anul 1919.

Români — — — —	592.049	(37%)
Şvabi — — — —	387.545	(24.5%)
Sârbi — — — — —	284.329	(18.0%)
Maghiari — — — —	221.509	(14.0%)
Alţii — — — — —	96.701	(5.5%)
Total:	1.582.133	

Considerând că 50% din Maghiarii arătaţi mai sus, sunt Şvabi curaţi, cifrele de mai sus trebue rectificate după cum urmează:

Români — — — —	592.049	(37%)
Şvabi — — — — —	498.300	(31.5%)
Sârbi — — — — —	284.329	(18.0%)
Maghiari — — — —	110.754	(7.0%)
Alţii — — — — —	96.701	(5.5%)
Total:	1.582.133	

Considerând numai cele patru naţionalităţi principale, urmează că, după actuala linie de demarcaţie se găsesc: sub ocupaţie românească:

Români — — — —	513.556
Şvabi — — — — —	301.701
Sârbi — — — — —	51.085
Maghiari — — — —	53.063
Total:	919.715

Sub ocupaţie sârbească:

Români — — — —	78.193
Şvabi — — — — —	196.593
Maghiari — — — —	57.697
Sârbi — — — — —	233.244
Total:	565.717

Din datele acestei statistici reiese că, o populaţie de aproape 270.000 suflete ar fi forţată să trăiască sub o dominaţie pe care o detestă şi de care îi este frică.

Ar fi suficient să notăm că, marile oraşe, cu populaţie în întregime şvăbească, cum sunt Vârşeţul, Biserica-Albă, Hatzfeld, oraşe a căror viaţă economică şi comercială este legată de Timişoara, fiind atribuite Sârbilor, sunt expuse la o ruină completă şi iminentă.

Votând această rezoluţiune de unire la România, Adunarea Naţională a poporului şvab a ţinut să accentueze două fapte, pe care ne permitem, Domnule Preşedinte, să le supunem în mod special atenţiunii Dvs.

Este vorba mai întâi de dorinţa puternic exprimată de unanimitatea Adunării, ca tot poporul şvab să fie reunit cu poporul român de civilizaţie superioară, pe care îl iubeşte şi pe care îl respectă, şi de care se simte legat prin originea multora din fiii săi de rasă comună latină.

Secole de viaţă comună ne-au învăţat să apreciem pe vecinii şi conlocuitorii noştri la justa lor valoare şi experienţă din timpurile din urmă n'a făcut decât să ne întărească convingerea că, numai unirea cu România va putea să ne ofere garanţiile suficiente pentru existenţa şi progresul nostru.

Contrastul între regimul de larg liberalism, de care se bucură conaţionalii noştri aflători în regiunile administrate de români şi neomenoasa exploatare economică, persecuţiunile naţionale, religioase şi politice îndurate de fraţii noştri, aflători actualmente sub dominaţia sârbească, ne fac să prevedem de pe acum care va fi soartea acestor nenorociţi, căzuţi definitiv sub această dominaţie.

Din contră, atitudinea guvernelor române, în urma faptului că principiile enunţate prin deciziunile adunării dela Alba-Iulia au fost puse, de pe acum, în vigoare şi noi suntem siguri că ele vor fi tot la fel aplicate şi în viitor, ne dă toate garanţiile că viaţa noastră naţională va fi respectată integral.

Celălalt punct capital al rezoluţiunii Adunării Naţionale al Şvabilor din Banat este dorinţa ca Banatul să rămână întreg şi să nu fie împărţit între două sau mai multe state şi, in consecinţă, să fie întreg alipit României.

Motive puternice de ordin geografic şi economic pledează pentru această rezoluţiune.

A împărţi Banatul, ar însemna ruina economică, comercială şi industrială a acestei provincii şi a locuitorilor ei.

Noi nu cunoaştem, decât în mod vag, motivele strategice şi etnice care au putut da naştere acestei idei de a împărţi Banatul şi noi credem că nimeni niciodată nu va putea afirma că împărţirea s'ar putea face fără a expune provincia la un total dezastru economic.

Unitatea geografică şi economică a fost, în cursul timpurilor un fapt atât de necontestat încât niciodată, în cursul istoriei, această provincie n'a aprţinut în acelaş timp decât la un singur stat. Noi nu credem că regiunea reclamată de Statul Jugoslav ar putea să aibă şi cea mai mică valoare strategică, căci ea constitue o bază de teren şes, având în spate două fluvii greu de trecut şi care fac o eventuală retragere a trupelor aproape imposibilă. De altă parte motivele etnice care ar putea justifica cedarea unei părţi a Banatului Serbiei nu ni se par suficient de serioase, căci noi credem că pentru a alipi o minoritate de circa 200.000 locuitori la statul Jugoslav, nu ai dreptul să expui la mizerie şi decădere o majoritate de 1,380.000 de oameni, mai ales că, prin împărţirea provinciei această minoritatea de 200.000 Sârbi ar fi şi ea expusă la miserie iminentă.

Dacă unitatea geografică a Banatului nu poate fi luată în considerare ca o garanţie suficientă de unul sau de celălalt stat, în caz de război, în schimb Banatul nu va putea exista în timp de pace fără această unitate geografică.

Această provincie formează un dreptunghiu regulat, ai cărui frontiere sunt constituite de trei mari fluvii: Mureşul, Tisa, Dunărea şi Munţii Carpaţi.

In interiorul acestui dreptunghiu se găseşte un întreg sistem de fluvii şi de canaluri navigabile, de căi ferate, de şosele, care leagă toată provincia cu Tisa şi Dunărea, făcând astfel posibil transportul produselor pe cele două fluvii spre frontieră, de unde sunt apoi îndreptate spre mare.

Impărţind Banatul, toate aceste mijloace de comunicaţie sunt tăiate în două, sau în mai multe părţi: ele devin inutilizabile, toată energia omenească şi capitalurile întrebuinţate pentru construirea lor rămân pierdute pentru totdeauna, produsele nu mai pot fi transportate şi aceasta provincie, altădată atât de bogtă, se găseşte scoasă din lume, izolată de mişcarea comercială şi locuitorii ei expuşi la ruină.

Apoi trebue să constatăm că poporul nostru, ca şi ceialalţi locuitori ai Banatului, au prestat în cursul secolelor, o muncă supraomenească pentru a diseca întinsele câmpii mlăştinoase, **pentru a face locuibile regiunile muntoase, pentru a creea agricultura** şi industria înfloritoare din zilele noastre.

Se află uzine electrice care furnizează forţa electrică dela un capăt la altul al provinciei, se află intreprinderi industriale ale căror uzine sunt în munţi, iar celelalte în câmpie; care îşi procură materiile prime, au debuşeurile şi clientela din întreaga provincie. Se află căi ferate publice şi particulare, care transportă produse şi materiile prime dela uzinele situate la Est până la marile oraşe din câmpie şi până la marile fluvii pentru export; se află intreprinderi agricole, care exploatează terenurile din câmpie, deodată cu păşunile şi pădurile, procurând hrana muncitorilor dela munte, acoperind deficitul unei slabe recolte prin randamentul produselor furagere din regiunile muntoase dar se află mai ales relaţiuni comerciale foarte strânse între locuitorii de pe câmpie, care furnizează locuitorilor dela munte grâul, hrana, aceştia din urmă trimiţându-le în schimb, fierul, cărbunele, lemnul şi toate materiile prime necesare industriei, precum şi podusele industriale însăşi.

La fel, prin împărţirea Banatului, marile organizaţii ţărăneşti, de exploatare ar pierde orice posibilitate de prosperitate şi viaţă. Organizaţia economică deosebit de complicată, formată de o muncă asiduuă în curs de secole, rezultatul atâtor energii omeneşti, cheltuite în acest scop, este pe cale să fie distrusă şi o întreagă populaţie, locuind din cele mai bogate colţuri ale Europei este pe cale să fie expusă la pierderea moştenirii pă-

rinților, care au câștigat-o cu sângele și vigoarea lor, civilizând regiuni altădată nelocuibile, populație care azi nu vede alte posibilități de trai decât sau să vegeteze în mizerie sau să emigreze.

Un prim exemplu de rezultatele ce le ar avea împărțirea Banatului va fi că, marile canaluri ar deveni inutilizabile.. Astfel canalul Bega tăiat de acum în două, ar pierde întreaga utilitate. Acest canal servea până acum la abaterea apelor Timișului pentru a furniza forța motrică uzinelor electrice din Timișoara.

Conform nouei linii de demarcație, acest canal rămâne aproape întreg României, sudul Banatului însă și regiunile care primeau forța și lumina electrică dela Timișoara rămân Serbiei. Nimeni nu va putea să pretindă României ca pe cheltuiala sa să întrețină și să reguleze cursul acestui canal al cărui binefaceri ar fi etxclusiv în favoarea Serbiei.

Rezultatul va fi că uzina electrică din Timișoara va trebui să fie închisă, o întreagă regiune industrială va trebui să-și înceteze activitatea în lipsa forței electrice și mai ales sudul Banatului, vechiul grânar al Ungariei va fi din nou inundat în fiecare an și va deveni, ca în secolul al XVII-lea, o regiune mlăștinoasă și nelocuibilă și o populație de sute de mii de oameni îș va pierde pâinea.

La fel se observă amărăciunea tuturor locuitorilor din zona limitrofă în fața nouei linii de demarcație, unde cei mai mulți țărani locuesc pe teritoriul unuia dintre aceste State, în timp ce pământurile lor sunt în întregime sau în parte pe teritoriul celuilalt stat. Acestora nu le rămâne decât să-și vândă pe un preț de nimic proprietățile lor, ce se găsesc dincolo de frontieră. Aceasta situație atinge mai ales populația șvabă cât se poate de greu.

Vă rugăm Domnule Președinte să atrageți atenția Onoratei conferințe a Păcii asupra miseriei economice, care va rezulta în urma împărțirii Banatului și ne permitem a Vă cita ca

exemple, încă câteva fapte isbitoare ca consecinţele unei împărţiri a Banatului :

In timpul ocupaţiunei sârbeşti, s'a constatat următorul fapt : regiunile din Sud şi Vest aveau un surplus considerabil de hrană şi grâu. In urma întreruperii mijloacelor de comunicaţie, datorită dublei ocupaţiuni militare, regiunile industriale au trebuit totuşi să sufere de foame.

De altă parte, aproape toate industriile au încetat lucrul, nemai având câmpia cu surse de materii prime şi fiind în regiuni muntoase de acum încolo fără debuşeu pentru produsele lor şi fără posibilitate de a procura hrana necesară muncitorilor.

In urma împărţirii Banatului, calea ferată Timişoara-Baziaş. cale de o importanţă capitală, traversând Banatul dela Nord la Sud şi servind ca principal mijloc pentru scurgerea mărfurilor spre Dunăre, este tăiată în două locuri, devenind inpracticabilă, astfel că, Capitala Banatului, marele centru industrial Timişoara şi întreaga regiune industrială din Nord sunt izolate de restul lumii. Cele mai importante centre industriale : Reşiţa, Bocşa, Anina. unde se află mari stabilimente metalurgice sunt astfel izolate nu numai de Dunăre, ci şi de Timişoara, cu toate că se găseşte într'o regiune din Banat atribuită Românilor.

De altă parte, la Jimbolia (Hatzfeld), se află foarte mari instalaţiuni pentru fabricarea cărămizii. Aproape toate marile oraşe, mai ales Timişoara, au fost clădite cu aceste cărămizi. Acum este imposibil a se face şi cea mai mică reparaţiune în partea românească a Banatului, dacă autorităţile sârbe nu permit trecerea acestor cărămizi.

Se găsesc astfel regiuni întregi, care mor economiceşte; se găsesc instalaţiuni industriale superbe, care sunt destinate şomajului şi populaţiuni bogate până în prezent scufundate în mizerie.

Poporul şvab va suferi în mod special din cauza acestora.

Faptele citate de noi sunt numai câteva exemple dintre multe altele şi D-Voastră, Domnule Preşedinte, puteţi să vă faceţi imagine destul de clară despre neliniştea adâncă, în care poporul nostru şi toată populaţia Banatului aşteaptă deciziunile Conferinţei.

Aceste deciziuni vor hotărî soarta unei populaţiuni de aproape două milioane de oameni, locuind în plin centru civilizat al Europei şi care se vede ameninţat de-a fi redusă la complecta decădere economică, naţională şi culturală.

Minimul, care trebue să ni se acorde, este alipirea la România a regiunilor locuite de şvabi în proporţie covârşitoare, care se află imediat la sud şi vest de actuala linie de demarcaţie şi care cad acum în teritoriul sârbesc.

In virtutea mandatului pe care subsemnaţii l'am primit dela Adunarea Naţională a Poporului Şvab, Vă rugăm, Domnule Preşedinte, să binevoiţi a aduce la cunoştinţa Conferinţei Păcii, toate consideraţiunile susmenţionate precum şi rezoluţia Adunării, cerând alipirea integrală a Banatului la România.

Primiţi, Vă rugăm, Domnule Preşedinte, asigurarea deosebitei noastre stime şi consideraţiuni.

ss. Dr. *Stefan Frecot*

ss. Dr. *Andrei Buschmann*

ss. *Francisc Timon*

ss. *Toma Fernbacher*

delegaţii Adunării Naţionale ai Banatului.

Pentru conformitate: Prof. Dr. *Aurel C. Peteanu*, Lugoj.

Arheologia Sovietică[1])

de **Aurel Bugariu**

Acesta e și titlul buletinului pe care-l edita Academia de Științe din Moscova în ultimii cinci ani cu privire la săpăturile arheologice de pe întinsul republicilor sovietice.

In muzeul din Starobelsc, distrus de populația civilă locală, am mai putut afla numărul întâi al publicației, care are și rezumate în limba franceză, încât ne putem face o idee despre preocupările Rușilor în domeniul arheologiei în ultimele două decade.

Pentru cititorii cari nu au avut prilejul să ia în mâini nicio carte comunistă, de orice gen, e necesar să adaug că propaganda lenino-stalină nu avea niciun scrupul și nu era privată de otrava așazisei lor „ideologii" nici chiar cartea de știință, matematicile sau fizica, și mai ales istoria cu ajutoarele ei, arheologia și numismatica.

De pildă, în articolul-program din buletinul arheologic pe care-l am în mână, comitetul de redacție îndeamnă pe cercetători spre epocile de viață primitivă trăită în triburi, plecând din paleolitic, pentru rațiunea că: *trebuesc făcute legături istorice între popoarele comunizate contemporane ale Uniunii Sovietice și cele de odinioară cari ar fi fost tot comuniste,* dată fiind viața cu felul lor de trai în comunitate! Istoricii academiei de științe din Moscova mai cereau arheologilor să se sforțeze a clarifica viața popoarelor cari „din pricina prigoanei țariste" nu au lăsat urme scrise, acestea trebuind să fie compensate prin eventualele urme de sate și morminte, cari să-i poată înscrie, în mod postum, în istoria civilizației rusești, care se pretinde a fi străveche și din capul locului clădită pe cele mai trainice și ideale temelii. O altă caracteristă programatică

1) Reprodus din rev. „Cronica numismatică și arheologică" din Iulie—Decembrie 1942.

este distincțiunea pe care arheologia sovietică o face între vederile ei și acelea ale arheologiei europene denunmită de ei „vechea arheologie burgheză", care ar avea preocupări foarte puțin serioase studiind obiectele găsite doar din punct de vedere formal și neglijând vederea de ansamblu. Se mai fac reproșuri modului de cercetare a celor dinainte de războiul mondial, că aceia nu ar fi insistat deloc asupra stadiului de viață nomadă a popoarelor „comuniste toate dintru început". Totodată se categorisesc drept scrieri „pseudo-științifice fasciste" lucrările istorice ale nouei Europe și se dă, prin articolul de program al redacției, semnalul de denigrare a tot ce s'a scris în materie arheologică, spre a se zidi o adevărată știință obiectivă (comunistă).

Astfel e trasat drumul la care sunt invitați toți muncitorii, nu numai specialiștii, pentru a restabili un adevăr . . . bolnav.

Dar trecând peste această lămurire, facem constatarea că la dispoziția comitetului de redacție s'au pus fonduri bănești importante de vreme ce buletinul apărea în peste trei sute de pagini pe o hârtie velină, cu sute de clișee și schițe și în coperte cartonate.

Ca să ne dăm seama acuma în ce măsură au putut colaboratorii să satisfacă apelul programatic, să trecem în revistă, deocamdată fugitiv, articolele și studiile publicate în nr. 1 din 1936.

Ne-ar fi interesat urmele de antichități greco-romane de pe coasta nordică a Mării Negre, dar foarte puține însemnări cuprinde buletinul în această privință. Pentru ei are o importanță mai mare țărmul Mării Albe. Astfel întâiul articol semnat de W. Ravdonicas e intitulat: *Contribuții la studiul gravurilor rupestre de pe țărmul lacului Onega și al Mării Albe.*

Al doilea articol este: *Contribuții la studiul artei olăritului în societatea comunistă primitivă*, semnat de M. Voevodski. Apoi un studiu despre *vârsta unor tumuli scitici din regiunea Niprului mijlociu; Descoperirea tumulilor numiți „cei trei frați"* din Calmucia; *Cimitirul din Pașcovskaia de pe apa Ku-*

banului; Săpăturile dela Novgorod; Darea de seamă preliminară a misiunii arheologice din Crimea (1929—1935); *Planul de tumuli din epoca de bronz aflați în regiunea transcaucaziană; Peștii din piatră* aflați în regiunea lacului Baical; *Zece tumuli dela Cuznețovca*, nord de Moscova, datând din sec. XI—XII; *Rezultatele expedițiunei arheologice din Cama și Ciusovaia (Uraal)* din 1935 când s'au găsit multe locuințe neolitice pe jumătate subtenare, legate printre ele prin coridoare strâmte.

In partea critico-bibliografică este o amplă dare de seamă asupra *„câtorva cărți noui despre arheologia și istoria Americii Centrale"*. Contactul cu Americile se vede că a fost permanent. Cărțile de cari se ocupă sunt de: Vaillant, Merwin, Morley, Spinden, Genet, Gann-Thompson. Ii preocupă și pe sovietici desvoltarea popoarelor „maya", desigur pentru a trage concluziunile lor, evidențiate de noi mai sus.

*

Câteva numere din acest buletin sovietic nu au mai apărut cu rezumate în limbi streine. Abia în anul 1940, în caetul al VI-lea dela apariție revin la metoda rezumatelor în franțuzește. De fapt nici nu am aflat în total decât patru numere, din care al șaselea ultimul care a putut apărea înainte de izbucnirea răsboiului. In acesta din urmă găsim un interesant studiu *Omul néanderthalian și vestigiile culturei sale în Asia Centrală, Platformele culturei Tripoli;* un cimitir neolitic de pe lacul Onega; cimitirul din Balanovo, aparținând culturei Fatianovo (două mii de ani înainte de era noastră); O necropolă descoperită în Olbia cu urme de infiltrație de artă greacă din sec. IV—II. Cr.; O biserică creștină din sec. VI-lea de lângă *Kerci;* Contribuții la istoria arhitecturii medievale din *Crimeia* (cu evidente urme bizantine); Un interesant studiu despre mărci și embleme de proprietate din secolele XI—XII; *Săpăturile dela Dmanisi-Georgia.* Aci vorbind despre descoperirile numismatice menționează că printre monetele secolului al XII-lea s'a găsit o piesă bătută în Georgia, numai una singură, restul fiind de proveniență streină. Din sec. XIII s'au găsit 122 monede georgiene

şi numai 35 streine, iar în secolul următor numărul lor se micşorează la trei monete mongole.

Un studiu despre câteva cimitire antice din Nord-Vestul Crimeii face mărturie a covârşitoarei influenţe pe care a exercitat-o cultura greacă asupra acelor locuri. S'au găsit acolo mai multe variante din statuia de peatră a lui Heracles din sec. III a. Cr.

In muzeul din Kerci s'au depus obiectele găsite într'un mormânt de copil datând din sec. IV a. Cr. Ele sunt mici sculpturi din lemn şi os, asemănătoare ca stil celor pubilcate de K. **Watzinger în lucrarea: „Griechische Holzsarkophage"** (nr. 5 p. 30).

Sarkel şi alte burguri fortificate de pe malul stâng al Donului nu departe de gara Zimlianskaia, ne arată interesul pe care l-au depus Bizanţul, pentru a se feri de invaziile popoarelor nomade, clădind fortăreţe. Oraşul Sarkel a fost în sec. X **un centru de cultură şi artă, singurul oraş în împrejurimi.** Deci cultura bizantină a fost totuş cea care a dus lumină în formaţiunile triburilor slave, prin cetăţi şi biserici, prin cruce şi arme.

Concluziunile ce se pot trage sunt fără îndoială desavantagioase pentru stegarii sovietici, pentrucă ei nu au făcut ştiinţă pentru ştiinţă, ci totul a fost elaborat cu vădită tendinţă de a susţine programul partidului politic, desigur falşificând de cele mai multeori adevărul în folosul sterpelor idei. Deaceea materialul lor strâns şi publicat o să trebuiască răstălmăcit din nou de oameni de specialitate, cu conştiinciozitate şi seriozitate spre a da valabilitatea necesară tuturor urmelor trecutului scoase la lumina zilei.

Dacă descoperiri de urme romane şi greceşti nu se prea întâlnesc în buletinul acesta oficial de arheologie sovietică, este clar că ei au evitat a da ocazia să se scoată în evidenţă temeiurile de granit şi marmoră, de durabilitate multimilenară, a culturii popoarelor greco-romane pe cari nici o altă cultură nu le-a putut depăşi dealungul vremii. Şi-apoi ei nu au nicio filiaţiune cu aceste popoare culte, din care ne tragem noi obârşia.

Situaţia precară a Românilor în secolul al XVIII-lea

Cu încheierea alianţei între „nobiles, siculi et saxones“ în 1437 s'a pecetluit — pe secole — soarta Românilor din Transilvania. Că ce a urmat se desprinde clar şi dureros din constatările unui *istoric german*,*) pe care le reproducem în limba germană, pentru a fi mai bine înţelese de cetitorii noştri germani. Iată aliniatul din chestie (la p. 523):

„Die Rumänen befanden sich bis zum Regierungsantritte Josef's II. in einer sehr drückenden Lage. Sie bildeten keine Nation im Sinne des positiven siebenbürgischen Staatsrechtes, welches den ständigen Charakter nur den drei Nationen: den Ungarn, den Szeklern und Sachsen und den vier Glaubensbekenntnissen: der Katholischen, der Reformierten, der Lutheraner und der Unitarier, erteilte. Das Land war im Sinne dieses Staatsrechtes unter die drei Nationen verteilt. . . . Sie standen (die Rumänen) ausserhalb der Schranken der Verfassung (în ţara libertăţii clasice şi a toleranţei! N. n.), nahmen nicht Teil an den Wohltaten derselben; sie waren von der Landesvertretung und den Staatsämter ausgeschlossen, hatten keinen Einfluss auf die Wahl der Deputierten zum Landtage, besassen keine Teilnahme an der Abfassung der den Deputierten zu erteilenden Instruktionen; ja selbst in jenen Dorfgemeinden, wo sie mit anderen Nationen gemischt lebten, waren sie vom Amte der Vorsteher entweder ganz oder teilweise ausgeschlossen — war ihnen die Aufnahme in die sächsischen Städte als Bürger und der Häuserkauf untersagt, — walachische Jünglinge wurden

*) D-l Ferdinand von Zieglauer, prof. univ. de Cernăuţi: Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen zur Zeit Josef's II. und Leopold's II. Ed. Viena. 1881.

von den monopolisierenden Zünften zur Erlernung der Gewerbe nicht aufgenommen, Walachen überhaupt vom Zunftverbande ausgeschlossen. Das Bauernvolk schmachtete auf dem Komitatsboden in den Fesseln der Leibeigenschaft, dagegen waren sie — es ist dies ein lichter Punkt im düsteren Schattenbilde — im Sachsenlande frei und ihr Zustand wesentlich verschieden von dem Lose ihrer Brüder im Lande der Ungarn und Szekler. — Unter diesen traurigen Verhältnissen, welche jede Entwicklung und Entfaltung der Volkskraft hemmen und lähmen musste, welche die Arbeit in Fessel schlugen — hierdurch die Leibeigenschaft und den Frohndienst, dort durch die Exclusivität des starren Zunftverbandes — unter diesen traurigen Verhältnissen, wo ein Aufsteigen der Beknechteten und an die Scholle gebundenen Bauernfamilien in eine höhere Gesellschaftsklasse ganz und gar unmöglich, die Bildung eines Bürgerstandes in Folge der Zunftmonopole verwehrt war: konnten die schmerzlichen Folgen des Druckes und der Erniedrigung nicht ausbleiben." (Cu atât mai vârtos că, nobilimea română părăsind poporul său, s'a desnaţionalizat şi desrădăcinat. N. n.)

In conclusiune, zice autorul că, reformele lui Iosif al II-lea au deşteptat şi speranţele Românilor. Astfel şi revoluţia lui *Horia* se datoreşte acestei mişcări reformatorice. Şi este interesant de reţinut că, deşi publică programul politic al lui Horia, nu-şi dă seamă de *esenţa socială* a revoltei. Ori din cele 6 puncte ale programului iradiază un spirit social mult avansat, când se pretinde (p. 1) întărirea prin jurământ a următoarelor deziderate: *să nu mai existe nobilime*, iară nobilii să între în servicii publice (p. 2); *nobilii să părăsească imediat moşiile lor* (p. 3), *nobilii să fie la fel impozabili ca poporul de rând* (p. 4), *pământul nobililor să fie împărţit printre ţărani* (p. 5); dacă comitatul primeşte aceste condiţiuni, să se semnaleze aceasta prin arborarea drapelului alb.

Nu schimbă cu nimica afirmaţia noastră referitoare la caracterul social al mişcării lui Horia faptul că, sociologul maghiar: *Braun Robert* neagă acest caracter, deoarece nu se putea împăca cu faptul că, *Valahii au prevenit chiar şi revoluţia fran-*

*ceză cu desideratele lor sociale.**) Recunoaşte, însă, despre Horia că: „Olyan népvezér volt, aki soha sehol a maga személyét előtérbe nem tette, akiről nem mutatható ki, sőt akiről a kortársai sem állitották, hogy akár hirnévre, vagy hatalomra, akár vagyonra való törekvés vezette volna — nem kiemelkedni akart a tömegből, hanem a tömeget akarta kiemelni százados szolgaságából."

Natural Românii nu s'au liniştit nici după reprimarea groaznică a revoluţiei,**) ci în 1791 au înaintat împăratului Leopold al II-lea faimoasa petiţie: *„Supplex libellus Valachorum Transilvaniae* jura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulatum."

Dar nu aceste două evenimente au fost singurele proteste ale Românilor din sec. al XVIII-lea, căci şi în 1437 s'au revoltat împotriva atrocităţilor săvârşite de feudali. Chiar această revoluţie din 1437 a determinat pe nobilii, Secui şi Saşii, ca să se alieze contra poporului majoritar. Natural nici această mişcare nu este socotită ca una naţională, ori socială, cum afirmă Mester Miklós.***)

Suplex libellus Valachorum apoi fu remisă de canceleria imperială dietei ardelene, care — după ample desbateri — a respins pretenţia Românilor.

— **Grf.** —

*) Braun Róbert: A százötven év előtti Hora-világ. Bpesta. 1935.

**) Zieglauer în op. c. face trimitere la corespondenţa lui Iosif II cu fratele său Leopold. Intr'una din epistoalele sale scrie împăratul: „Unter anderem hat die Regierung die unglückliche Idee gehabt, die Edelleute und deren ungarische Dienstmannschaft zur Insurrection aufzurufen und gegen die walachischen Untertanen in's Feld zu führen. Ich lasse Dich selbst über die Ausschreitungen urteilen, die von denselben begangen wurden. Sie haben unter anderem 37 Bauern gefangen genommen und der Adel liess denselben an einem Tage, ohne jede gerichtliche Procedur, die Köpfe abschlagen." (Pag. 21).

***) Mester Miklós: Az autonom Erdély. Ed. Bpesta. 1937. p. 16.

Ius Valahicum

Intr'un studiu din 1940 am examinat legătura între *comunitatea familială* — existentă şi azi încă în granița Banatului — şi acel faimos jus Valachicum, al cărui urme se află în Bosnia-Herțegovina şi Croația în anul 1627, documentând că, organizația comunității familiale, ce face parte integrantă din jus Valachicum, nu este identic cu „mirul" (zadrugă) slav, deoarece **comunitatea familială la Români se grefa pe principiul** *proprietății* private, precând comunitatea slavă era de esență colectiv-comunistă.

Cercetând mai apoi originea acestei comunități familiale, am dat de urma ei şi în istoria Bizanțului, unde aidoma exista acest sistem, fundamental osebit de organizația slavilor din **Balcan. Ceea ce, însă, ne interesează de prezent este faptul că, acest** mult discutat *jus Valachicum* exista şi se aplica din Dalmația până în Banat-Ardeal şi până sus în Polonia, Galiția, Podolia, cum ne-o dovedeşte dl *prof. Emil Diaconescu* în lucrarea sa: „Românii din Răsărit". (Ed. Iaşi. 1942). Iată ce zice:

> „Românii emigrați în Polonia, Galiția, în regiuni care erau foarte slab populate, şi-au păstrat astfel formele lor de organizare politică şi *se conduceau după normele vechiului drept românesc, jus Valachicum*... Satele noui erau creații pe temeiul dreptului românesc... In documentele polone se precizează că, satele româneşti din ocolul Sanok **erau cârmuite după legi şi obiceiuri române, („Solum illos** in jure valachico conservabimus". „Pravo woloskie san wsiach woloskich")... In anul 1386 era în ocolul Sanok un *Nagu* wayvoda Walachorum, iară la curtea unui magnat **polon se citează în 1390** ***Dinga*****, voevodul Românilor".**

Acest jus Valachicum, însă, *este identificat cu dreptul moldovenesc,* căci afirmă autorul:

„Pentru asta se obligă la anumite îndatoriri militare și la plata a câte doi groși pentru țărani, pe care-i avea în satul lui; *acesta după dreptul moldovenesc* („Podlug prava voloscogo").

Și în continuare zice:

„Dreptul românesc era cunoscut și în Voevodatul Craeoviei, iară în alte părți erau sate, care se conduceau după obiceiul altor sate valache. („Villam juris Valachici morem aliarum villarum Valachicarum"). *Acest drept era* ***identic cu al Românilor din Transilvania,*** **ceea ce constituie o dovadă mai mult a vechei imgirații românești în aceste regiuni, în care Românii și-au avut vechi organizații politice...** In adevăr, încă după întemeiere Domnii Moldovei au privit peste Nistru. Roman Mușat a pus stăpânire pe capetele de pod peste această apă, ocupând Vadul lui Vodă etc.... Domnii Moldovei făceau danii de moșii către boieri în *Moldova-nouă* și judecau principiile, ce veneau la divanul domnesc, aplicând norme juridice după jus Valachicum". (Pp. 47—49, 58).

Referitor la organizația familiară, însă, autorul nu ne dă lămuriri. Astfel nu știm, dacă în satele valahe din Podolia, Galiția, Polonia și în *Transnistria* (numită pe atunci Moldova-nouă) a existat oare *comunitatea familială?* Cum, însă, din citatul de mai sus rezultă că, Domnii Moldovei aplicau dreptul **românesc și în părțile ocupate de Români,** ***și cum în Moldova*** *există aceeași organizație familială în devălmășie, evident că și sistemul juridic al comunității familiale făcea și în Podolia,* ***Transnistria etc., adică pretutindeni unde trăiau Români, parte*** *din jus Valachicum.*

Astfel ipoteza noastră din lucrarea „In Țara Dacilor" pare a fi pe deplin justificată.

— *Grf.* —

O nouă Monografie a Timişoarei

Dr. Nicolae Ilieşiu, *Timişoara. Monografie istorică*, vol. I, Timişoara, 1943, 446 pag. în 8°.

Istoria oraşelor din teritoriile care au stat — până la marea unire fericită a tuturor Românilor Nord-dunăreni într'un singur stat naţional unitar acum un sfert de veac, la 1918 — sub stăpânirea unor neamuri străine — de cele mai multe ori neprietene sau chiar ostile poporului românesc — ne interesează pe noi Românii numai întru atât întru cât acele oraşe au fost străbătute, în cursul existenţii lor, de viaţa românească, ori au venit în atingere cu această viaţă. Dacă ar exista, prin absurd, în aceste teritorii un oraş în care viaţa românească să nu fi pulsat nici în cea mai mică măsură, sau care să nu fi venit în relaţiuni nicidecum cu Românii în trecutul său, istoria acelui oraş nu ne-ar interesa pe noi, decât doar cu titlu de simplă curiozitate. Misiunea istoricilor români care se ocupă cu istorja acestor oraşe este deci de a scoate în evidenţă rolul Românilor în trecutul lor precum şi relaţiunile pe care ele le-au avut cu neamul românesc, fie ele politice, economice sau culturale.

Pornind dela aceste premise, trebue să ne întrebăm: 1) Avut-a Timişoara vreun rol în viaţa mai veche a poporului român, ori acest rol a început numai dela 1918? Şi, odată această întrebare rezolvată în întâiul sens: 2) A scos sau nu în evidenţă autorul acest rol în cuprinsul studiului său despre care ne vom ocupa acum? Dacă citim lucrarea recent apărută a domnului profesor Nicolae Ilieşiu, constatăm că la amândouă aceste întrebări trebue să răspundem afirmativ.

E drept că importanţa Timişoarei pentru istoria poporului românesc nu e aşa de mare ca aceea a Sibiului, Braşovului sau Bistriţei, Lugojului ori a Caransebeşului de pildă; acest

oraş a avut totuşi un rol în viaţa trecută a neamului nostru, rol pe care autorul cărţii de faţă ştie să-l urmărească şi să-l scoată în evidenţă (iar în viaţa de astăzi şi din viitor a neamului românesc ea are, şi va avea, un rol de primul ordin).

Lucrarea pe care d-l prof. Ilieşiu o prezintă în această carte voluminoasă, îngrijit tipărită şi înzestrată cu numeroase şi bine alese ilustraţiuni, este a unui bun cunoscător al subiectului, şi, putem spune, a unui pasionat de acest subiect; o lucrare în general bine informată, scrisă cu râvnă pe baza unui material adunat cu răbdare din felurite izvoare.

In partea I (p. 5—144) autorul face o istorie a Timişoarei dela începuturile ei până astăzi, adică atât sub stăpânirile străine din trecut (p. 5—119), cât şi sub stăpânirea românească dela 1919 încoace (p. 121—144).

Se notează primele ştiri istorice despre castrul Timişoara până la sfârşitul secolului XIII (sub Arpadieni; p. 7—8). Se descrie apoi rostul ei sub Angevini, când, la un moment dat, pe vremea lui Carol Robert, a ajuns să fie capitală a Ungariei (p. 9 sqq). Se amintesc între altele popasurile regilor Carol Robert (la 1330) şi Ludovic cel Mare (la 1368) în Timişoara, înainte de pornirea expediţiilor nenorocoase (a celui dintâi chiar catastrofală) contra Ţării-Româneşti (p. 12).

Urmează un capitol întitulat: *Timişoara centru al operaţiunilor contra Turcilor* (p. 13 sqq). Este epoca de frumoasă afirmare a Românilor din Banat pe teren militar: vremea lui Sigismund şi Mircea cel Bătrân (care a fost şi ban al Severinului) şi a operaţiunilor lor contra Otomanilor, apoi vremea lui Ioan Corvinul, genialul conducător de oaste român, care, în glorioasa lui carieră, a fost, după cum se ştie, şi comite de Timiş. Elementul românesc din Banat şi Ardeal joacă un rol de întâia mână; el apare tot mai des în documentele vremii; e răsplătit cu donaţiuni de moşii pentru vitejia lui arătată în luptele contra Turcilor; pe el se sprijină în mare măsură apărarea creştinătăţii. Rostul acesta de apărători ai Europei creştine al Românilor din Banat, Ardeal şi Maramureş merge paralel cu acel al Românilor din Ţara-Românească şi, peste câteva dece-

nii, al celor din Moldova: este rostul Românilor de pretutindeni şi din toate timpurile pe acest pământ, aşezat în calea furtunilor.

Se descrie apoi asediul Timişoarei de către Gheorghe Doja la 1514, şi execuţia lui înfiorătoare pe locul unde este azi statuia Sfintei Marii (p. 19—22). Urmează naraţiunea asediilor Timişoarei de către Turci (p. 23 sqq). Se notează un fapt interesant: în timpul unei împresurări a oraşului, Turcii aruncă în vârful săgeţilor scrisori *în limba română* asediaţilor din oraş (p. 27). Faptul, întâmplat la 24 Octomvrie 1551, are pentru noi o importanţă deosebită, dovedindu-ne că *apărătorii Timişoarei erau în mare parte Români*. Timişoara cade sub Turci la 1552. Urmează dominaţia otomană de 164 ani, dela 1552 la 1716.

Intr'un capitol special, intercalat aici, se face descrierea cetăţii Timişoarei în diferitele ei faze: vechea cetate, cetatea sub Angevini, în vremea Huniadeştilor, în vremea Turcilor şi sub Carol VI. Câteva planuri, hărţi şi desene lămuresc mai bine descripţia tehnică (p. 39—50).

Stăpânirea turcească de peste un secol şi jumătate este înfăţişată în paginile următoare (p. 53 sqq), notându-se continuitatea vieţii româneşti în acel timp. Incercările de recucerire dinainte de 1716 (p. 58 sqq) precum şi capitularea din 12 Octomvrie 1716 (p. 61 sqq) sunt prezentate succesiv.

Urmează istoria oraşului după 1718 (anul păcii dela Pasarovitz), cu prezentarea rolului guvernatorului Mercy, descrierea ciumei din 1738, a sistematizării oraşului începând dela 1742, înălţarea lui la rangul de oraş liber regesc (municipiu) la 1781, evenimentele revoluţionare din 1848, precum şi epoca dela 1848 până la războiul mondial (p. 75—sqq).

Rolul Românilor în aceste două secole este notat şi el în cursul acestor pagini (v. de ex. p. 98-99 unde se arată că Românii iau parte la apărarea oraşului în 1848 contra revoluţionarilor unguri asediatori, aşa cum luaseră parte cu trei secole mai înainte la apărarea lui contra Turcilor; ş. a.). Apoi vine epoca războiului mondial (p. 105 sqq.), cu descrierea mai ales

a evenimentelor din 1918. Evenimentele epocale din 1919, cu intrarea trupelor române în Timişoara, cu adunarea poporală din 10 August 1919 şi cu luarea primelor măsuri de organizare românească, sunt înfăţişate la p. 123—128.

In fine, epoca dela 1919 încoace, cu opera de creaţiune românească pe diferite terenuri, epoca aceasta de desvoltare liberă a elementului românesc în domeniul economic şi în cel politic şi cultural este schiţată în paginile care încheie prima parte a lucrării (p. 128—144).

Pe larg este apoi descrisă această activitate creatoare în partea a II-a a volumului; parte în care autorul tratează detailat despre diferitele instituţiuni timişorene (p. 147 sqq.).

In diviziunea *Instituţiuni culturale* (p. 147—304) ne sunt prezentate pe rând în desvoltarea lor dela începuturile lor până în prezent: bisericile, şcolile şi internatele, Muzeul Regional al Banatului cu diferitele lui secţiuni frumos înzestrate, Biblioteca comunală, Teatrul comunal, cinematografele comunale, Institutul Social Banat-Crişana, Staţiunea Seismică, Asociaţia Bănăţeană de Arte Frumoase, tipografiile, presa timişoreană (din toate limbile, cu o bogată bibliografie a periodicelor apărute în Timişoara în cursul vremilor). In diviziunea *Instituţiuni sanitare şi asistenţă* (p. 305—329) se descriu: starea sanitară cu progresele ei din secolul XVIII până în prezent, spitalele timişorene, Salvarea, asistenţa (cu diferitele ei cămine, azile, orfelinate şi aşezăminte). Opera românească în domeniul cultural, sanitar şi de asistenţă este cu grijă notată.

Se descriu apoi, din punct de vedere istoric şi arhitectonic, cele mai importante edificii şi monumente din Timişoara (p. 333—354); se dă o schiţă a istoricului Uzinei electrice şi tramvaelor comunale, a Uzinelor de apă şi canalizare şi a serviciului Horticulturei municipale (p. 355—380), însoţită de edificative tabele statistice.

In partea III-a a volumului se publică o serie de date şi documente; interesante sunt datele scoase din *Catastrum civium* (istoria Timişoarei dela 1717 la 1853, aflătoare în arhiva Primăriei; p. 385—409); deasemenea şi petiţia magistratului co-

munal german constituit după alungarea Turcilor, adresată Administraţiei provinciale la 1717 (p. 411—438), document cu care se încheie acest volum.

Scrisă într'un stil plăcut, bazată pe bibliografia anterioară privitoare la chestiune precum şi pe cercetări personale ale autorului în arhiva Primăriei Municipiului, în arhivele parohiilor din Timişoara, precum şi în numeroasele reviste şi ziare apărute în Timişoara în trecut, cartea constitue o lucrare temeinică şi un ghid sigur pentru oricine vrea să cunoască trecutul oraşului Timişoara.

Pe noi Românii, după cum am arătat şi la începutul acestei recensii, ne interesează în special rolul elementului românesc şi creaţiunea lui în viaţa acestui oraş. Dacă până acum un sfert de veac acest rol a fost mai limitat şi această creaţiune a fost stânjenită, astăzi, când elementul autohton este factorul politic conducător, iar desvoltarea lui nu mai e împiedecată de nimic, putem şi trebue să aşteptăm o rodnică desvoltare a lui în domeniul material şi spiritual. Ceeace s'a făcut în ultimul sfert de veac este un frumos început, care ne arată că acest lucru e posibil. Se cere numai *muncă* şi *idealism*, cât mai multă muncă şi cât mai mult idealism, pentruca rolul neamului românesc în capitala Banatului să devină covârşitor faţă de cel al celorlalte neamuri, aşa cum pretinde numărul şi calitatea lui de neam autohton.[1])

Trebue deci să sperăm că acest rol va deveni cu vremea tot mai mare, pe ambele terenuri: economic şi, mai ales, cultural, căci aşa postulează aptitudinile economice şi culturale ale poporului român, pe care trebue cu orice preţ să ştim să le facem să se manifeste şi în acest mare şi frumos oraş de viitor, cu aceeaşi vigoare ca şi în celelalte părţi ale pământului românesc.

Valeriu Şotropa

[1]) Crearea unei Universităţi în Timişoara este, în această privinţă, un deziderat a cărui realizare ar ajuta mult propăşirea pe teren cultural a Banatului românesc.

Proclamaţia lui Hainau către poporul român

Inştiinţare

Luând în privinţă precumcă Organismul-provisoriu al diregătoriei pentru Ţara Ungurească care să ţine de coroană, dăruit pin prea înaltul decret din 17 Octombrie anul c. a Majestăţei Sale Impăratul, şi 24 aceleaş luni prin mine publicat, este pe Constituţia Ţării întemeiat, însă pe timpul când era să să facă — acela cunoscu în Ţară, nau putut a să publica în toate părţile Ţării întregi, căci proclamaţia din 20 Martie făcută în privinţa aceasta de t. r. Feldmareşal Principele de Windisgraţ numai la acei lăcuitori au putut ase face cunoscută cari au lăcuit în părţile acele a Ţării până unde au fost de t. r. armadii cuprinse, drept aceia, dupăce prin măritele învingeri a armelor împărăteşti în Ţară întreagă este rebelul zugrumat, şi dupăce acum puterea legiuită a dirigătoriei iară sau reaşezat, am aflat acum de faţă a publica cu solemnitate în Ţară întreagă **Ungarit carea se ţine de Corona, Carta-Constituţională,** şi am orânduit ca acea Cartă în toate limbile Ţării uzuate (întrebuinţate) să să facă la toţi lăcuitori de ştire.

Cu ocazia (prilejul) această aduc aminte lăcuitorilor Ţării acesteia a Coronei, cuvintele cele de mare însemnătate, cu care Majestatea Sa Preaînduratul Nostru Impărat şi Domn, în manifestul din 4 Martie a. c. au preavestit tuturor popoarelor Sale, opul (lucrul) cel mare a renaşterii unei Austriei unită prin Constitutul carea toată Impărăţia o leagă la o laltă.

„A aduce în armonie unitatea întregului trup cu neatârnarea şi libera desvoltare a părţilor sale: a pune înpotrivită legătură o tare putere peste toată Impărăţia, scutitoare de drept şi de orânduială, cu libertatea individului, a comunelor, a Ţărilor Coroanei Noastre şi a deosebitelor naţionalităţi, a în-

temeia o puternică administrație carea pre cât de o centralizație strămtitoare atât însă și de o desfacere împrăștiitoare să lese nobilelor facultăți a țărei destul câmp de activitate slobodă și să apere pacea din lăuntru și din afară —: a înființa o regularea a Economiei Statului parțimonioase carea să ușureze după putință greutățăle cetățenilor de Stat și se fie închizăjluită prin o bine cumpănită publicitate : a esecuta cu deplinătatea despovărarea proprietăți de pământ prin o bine cumpănită despăgubire supt mijlocirea statului : a asigura adevărata libertate prin lege : aceste sânt principiile, care ne lucire înainte la hărăzirea a presentului document de constituție.

Popoarelor Austriei. Mai că pretutindenea în Europa soțietatea cetățenească este clătinată până chear în fundamentele ei, maică pretutindene ea este amenințată de nimicirea prin necurmatele opintiri a-le unei facțiirie criminale, Dar ori și cât de mar sânt pericolii cărora Austria, cărora întreaga Europa este espusă, Noi totuși nu Ne îndoim despre marele binecuvântatul viitor al patriei.

Noi la aceste împregiurări Ne încredem ajuturința prea puternicului Dumnezeu, carele nici odată nu au părăsit casa Noastre imparatească. Noi ne încredem în bunavoința și credința popoarelor noastre, căci în sânul lor bine cugetătorii formează o majoritate nemăsurată. Noi ne încredem în bravura și cinstea glorioasei Noastre armie.

Popoarelor Austriei! Inșirativă înpregiurul Impăratului vostru, împregiurațăl cu voastre dedare și acitvă conlucrare, și Constituția Imperiului nu va fi numai o literă moartă. Ea mai vârtos va deveni un oze de tărie pentru avoastre libertate, o garanție pentru puterea, strălucirea și unitatea Monarhiei. Marea este întreprinderea aciasta, dară ea se va săvârși prin PUTERILE UNITE.

Dat în Lăcașul de frunte în Pesta Noemvrie 1. 1849.

Mandatariul ț. r. oștiri din Ungaria și Transilvania.

Hainau m. p. Feld-Țeig-Meister.

După reprimarea revoluției Maghiare din 1849 Casa de Habsburg a fost nevoită ca să-și întărească făgăduelile de libertate și de autonomie promise naționalităților conlocuitoare din imperiului eterogen. Cercetând cu atențiune proclamația redată în întregime după originalul găsit la Primăria comunei Jupa jud. Severin (tipărită cu litere cirilice) se observă spiritul conciliant în materie de drept public și se vorbește de o oarecare autonomie. Un principiu însă foarte important a fost „despovărarea proprietății de pământ prin o bine cumpănită despăgubire supt mijlocirea statului". Nu este altceva decât conversiunea din zilele noastre. Textul proclamației are azi un interes mai mult istoric, fiindcă redă fidel starea de incertitudine în viața politică și administrativă, a imperiuluj repus de vremuri. Că și aceste rânduri au fost numai niște promisiuni viclene, de care nu s'a ținut cont niciodată, ne arată istoria, plină cu asupriri și nedreptăți, mai cu seamă când Casa Imperială s'a împăcat din nou cu Ungurii.

Alexandru G. Rusu

Un certificat de vaccinare de acum un veac

Intâmplarea a făcut să descoperim în arhiva bisericii ortodoxe din comuna *Ciclova Montană,* judeţul Caraş, un certificat de vaccinare din anul 1833, adică de acum 109 ani; interesant nu numai prin vechimea lui — destul de mare dacă ne gândim la anul când a fost descoperit vaccinul contra vărsatului, 1796 — ci mai ales prin faptul, că era eliberat de Biserică.

Certificatul este tipărit pe un formular tip, cu litere cirilice, pe hârtie trainică de format 21 × 13 cm., textul fiind încadrat într'un cadru frumos, decorativ.

Pe o parte cuprinde următoarele:

„Părinţi creştineşti!

In numele Preamilostivului pământesc Tată, a Apostoliceştei Sale Crăeşti Măriri, la sfânta Botejune a Pruncului vostru Georgie se încredinţază vouă datorinţă din ceale mai mari părinteşti, ca să o pliniţi spre acel dela Dumnezeu vouă încredinţat Prunc; adecă, cu întâiul prilej săl daţi să se oltuiască cu Vărsatul cel mântuitoriu de Vacă, şi prin aceea săl apăraţi de betejugul cel mai înfricoşat a Vărsatului celui firesc".

Urmează apoi iscălitura preotului din comună: *„Alexie Nedici paroh Ciclova-Verk"*, adică Ciclova-Montană.

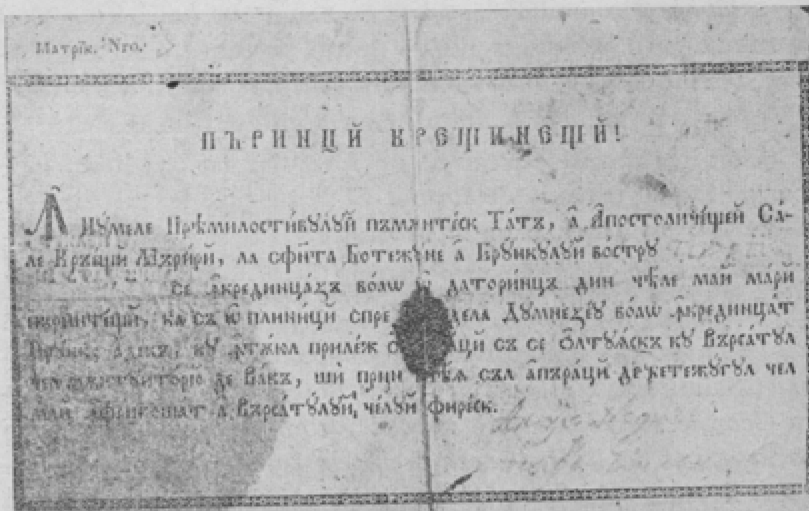
Pe cealaltă parte era tipărit textul, care se complecta de către medicul Statului, desigur „cu întâiul prilej", dupăce copilul era botezat. Acest text, care avea locuri libere pentru complectarea numelui şi a datei era următorul:

„Pruncul cel de cealaltă Parte George Benciesko numit, prin mine cel subscris în 24 Maii Anului 1833 după data Instrucţie este oltuit, şi după repetita precăutare adevăratul Vărsat de Vacă sau arătat.

Insemnat în Oravicza d.[1]) *31 Maij 1833.*

In partea stângă, sub acest text este o însemnare, scrisă de medic în limba nemțească :

„Wurde 3-mal ohne Erfolg geimpft, denn 24-ten Maij dann 31-ten und 8-ten Junij erzugte bei[2]) *falsche Blattern“*[3]), adică : „A fost vaccinat de trei ori fără succes, în 24 Mai apoi în 31 și 8 Iunie a produs cu acest prilej bubulițe false“.

Матрік. Нро.

ПЪРИНЦЙ КРЕШТИНЕШТЙ!

Ѫ Нꙋмеле Прѣмилостивꙋлꙋй пъмѫнтеск Татъ, а Апостолическей Сале Кръещи Мъріри, ла сфинта ботезꙋне а прꙋнкꙋлꙋй востру

Се ѫкрединцѣзъ воаѡ [illegible] даторинцъ дин чѣле май мари [illegible], ка съ ѡ плинници спре [illegible] Дꙋмнезеꙋ воаѡ ѫкрединцат [illegible], кꙋ ѫтѫжка прилеж [illegible]ацй съ се ѻлтꙋаскъ кꙋ вхреатꙋла [illegible] де вакъ, шй прин [illegible] съ апърацй де ... чеа май [illegible] а вхреатꙋлꙋй, челꙋй фиреск.

In partea dreaptă este iscălitura medicului de stat : *Wierzbichi Staatsarzt.*

După cum se vede deci, acum un veac, vaccinarea copiilor, în comuna Ciclova-Montană se făcea chiar din îndemnul preotului, părintele și „doctorul sufletesc“ al credincioșilor săi, în „Numele Preamilostivului pământesc Tată, a Apostoliceștei Sale Crăești Măriri“, adică în numele a însuși Craiului țării, a Impăratului, tată pământesc al supușilor săi, ceeace dovedește

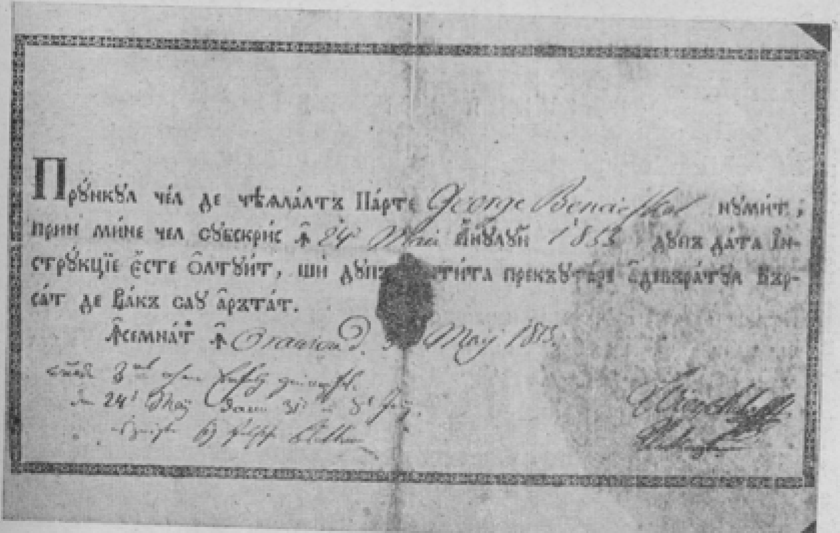
1) Prescurtarea lui : denn.

2) In loc de dabei = cu acest prilej.

3) Insemnarea este scrisă în ortografia germană de pe atunci.

însemnătatea deosebit de mare, care se dădea acestor certificate.

Vaccinarea copiilor deci, nu era numai o obligaţie impusă de legile ţării, ale medicinei preventive şi ale eugeniei, ci şi o poruncă a bisericii, o datorinţă creştinească faţă de noul născut, „o datorinţă din ceale mai mari părinteşti" — cum spune certificatul faţă de „acel dela Dumnezeu încredinţat Prunc" părinţilor săi „creştineşti", pentru a-l apăra „de betejugul cel mai înfricoşat a Vărsatului celui firesc", care pe atunci făcea tot atâtea victime ca şi ciuma şi holera.

Прункꙋл чел де чеалалтъ Парте George Benci[illegible] нꙋмит; прин мине чел сꙋбскрис ꙟ 24 Mai анꙋлꙋи 1853 дꙋпъ дата ꙟнстрꙋкціе есте олтꙋит, ші дꙋпъ [illegible]тіра прекꙋтѣрѣ [illegible] Върсат де вакъ са арътат.
Ꙟсемнат ꙟ Oravicza [illegible] Maj 1853.
[illegible]

Cu alte cuvinte, vaccinarea — „oltuirea" — era o urmare firească a „sfintei Botejuni", făcându-se de către medicul statului — Staatsarzt — după o minuţioasă şi „repetită precăutare", adică după o repetată verificare, aşa cum reiese din însemnarea medicului. Fireşte, această grijă pentru sănătatea copilului nici nu putea fi altfel socotită decât ca o datorie creştinească, de vreme ce copilul era considerat ca un dar al lui Dumnezeu, ca un „încredinţat" al Tatălui Ceresc părinţilor săi,

cari îndeplineau astfel o misiune mai presus de rânduiala pământească, crescându-l cu toată grija și toată dragostea lor părintească.

Acum o sută și ceva de ani deci, Biserica se îngrijea cu aceeași râvnă, nu numai de sănătatea sufletească a credincioșilor săi, ci și de sănătatea lor trupească, legând de sufletul credincioșilor săi iubirea față de copii, ca „o datorință din ceale mai mari părintești".

De aceea, în conștiința religioasă, aproape mistică a bănățenilor de atunci, copilul apăra ca un adevărat trimis al Cerului, pe care nimeni, niciodată, sărac sau bogat, nu încerca să-l ucidă prin atâtea și atâtea blestemate leacuri băbești și criminale mijloace anticoncepționale.

Copilul era bogăția cea mai prețioasă a părinților, era lumina ochilor lor, pentrucă era trimisul lui Dumnezeu. De aceea, părinții erau cu atât mai fericiți, cu cât aveau mulți copii, indiferent dacă erau săraci sau bogați. Și tot de aceea luminată de veselia cât mai multor copii era casa cea mai prețuită și binecuvântată, iar casa în care nu răsuna niciodată lărmuiala zglobie a copiilor era socotită blestemată de Dumnezeu.

Ce folos de *bogăția* lui, dacă n'are nici un copil, *săracul*, ziceau oamenii de pe atunci.

Sărac deci, nu era cel care n'avea avere, ci cel care n'avea copii.

Deasemenea, și în concepția Statului asupra bogăției sale biologice, copilul apărea încă de pe atunci ca cea mai de seamă valoare umană și națională, de unde însemnătatea îngrijirii lui încă dela naștere, precum și însemnătatea acestor certificate de vaccinare, cari se eliberau în numele Impăratului, întocmai ca și legile, diplomele, etc.

Câtă depărtare dela această concepție creștină despre copil a bănățenilor de acum un veac, a mândrilor bănățeni, cari aveau casa plină de copii și până la concepția egoistă și materialistă a bănățenilor de astăzi, cari au împrumutat dela streini

acele blestemate „ein Kinder" şi chiar „kein-Kinder System", cari au dus şi duc mereu la o înspăimântătoare depopulare a Banatului, odinioară „fruncea", iar astăzi „cimitirul" ţării.

Câtă depărtare, de pildă, dela Vărădia de acum un veac — Arcidava străbunilor noştri — care avea, pe atunci aproape 4000 de locuitori şi până la Vărădia de astăzi, tristă şi pustie — de altfel şi din nenorocire ca aproape toate satele bănăţene — a cărei populaţie a scăzut cu peste 50 la sută.

Şi câtă depărtare între bănăţenii de astăzi şi cei de acum aproape douăsute de ani, cari îşi vaccinau ei singuri droaia de copii, chiar înainte de descoperirea vaccinului contra vărsatului [1]), după cum arată abatele italian Francisc Griselini în a sa „Istorie a Banatului Timişan" [2]).

„Aplicarea vaccinului — spune abatele Griselini — se făcea în următorul mod : unde se ştia, că chiar în sat sau în vecinătate, un copil ar avea vărsatul cel bun, pe care-l numeau *„bubatul mare"*, se cumpără materia bubatului dela mama copilului, conform vechiului obicei, pe preţul de un creiţar pentru un singur copil, sau de doi sau trei creiţari când e vorba de inocularea mai multor copii. Mai întâi se cercetează, dacă bubele sunt de bună sau de rea natură, ceiace ei numesc *„bubatul mic"*. Dacă se constată că bubele sunt de natură bună, atunci se deschide cu un ac o astfel de bubă, care se stoarce într'o cutiuţă de lemn tare anume confecţionată pentru acest scop, şi alergând acasă cu materia câştigată, aceasta se inoculează în diferite feluri. Ei sau toarnă vaccinul pe partea cărnoasă a braţului copilului, care urmează a fi inoculat şi pe care-l freacă cu o pânză groasă atâta timp, până ce partea res-

1) Descoperit de medicul englez Eduard Jenner (1749—1823) în anul 1796.

2) Scrisă în limbile germană şi italiană, între anii 1774 şi 1777 şi tipărită, ediţia germană la Viena, iar cea italiană la Veneţia, oraşul său natal.

pectivă se inflamează, sau produc o mică rană pe aceeaşi parte a braţului, în care depun o picătură de vaccin, bandajând apoi rana cu o bucată de pânză veche, şi cu aceasta totul s'a terminat. *Copiii* aleargă apoi încoace şi încolo, urmând în ceeace priveşte alimentaţia viaţa lor obişnuită. Chiar şi când se iveşte febra, pe care, în limba lor o numesc „friguri", ei totuşi dorm pe-afară, în aer liber; cu toate acestea bubele îşi fac apariţia destul de timpuriu, iar pacienţii se restabilesc fără mijloace artificiale. Această maladie nu e niciodată mortală. Asemenea, nu se dă o îngrijire mai mare, în cazul când bubele naturale, după cum se întâmplă de multeori se ivesc înainte de vaccinare[1]).

Acum aproape douăsute de ani deci, — şi poate chiar şi mai înainte — bănăţenii îşi vaccinau singuri copiii, după metode descrise de ereditul abate italian.

Mai târziu, însăşi biserica, în numele Impăratului, se îngrijea de vaccinarea copiilor, după metodele ştiinţifice abia descoperite de englezul Jenner.

Astăzi bănăţenii nu-şi mai vaccinează copiii, nici după metodele primitive ale părinţilor lor de acum douăsute de ani, nici după metodele ştiinţifice moderne, pentru simplul şi în acelaşi timp tragicul motiv, că nu mai au copii.

Vasile Vărădean

1) Fr. Griselini: „Istoria Banatului Timişan", Bucureşti, 1926. Pag. 164.

Banatul Românesc în prima jumătate a veacului al XV-lea.

Epoca lui Sigismund de Luxemburg 1395—1438

de prof. **Victor Motogna**

In capitolul precedent am tratat istoria politică a Banatului, până la moartea Reginei Maria, fiica lui Ludovic cel Mare (17 Mai 1395). La aceasta dată soţul ei coregent se afla, împreună cu Mircea cel Bătrân, la asediul cetăţii Nicopolea Mică (Turnu) din Muntenia, în care Baiazid Hilderim, retrăgându-se peste Dunăre, după expediţia dela Rovine (1394), lăsase o garnizoană turcească. Primind ştirea despre moartea soţiei sale, Sigismund nu putu părăsi oştirea, ca să meargă la înmormântarea ei. El se întoarse acasă numai după cuprinderea cetăţii. La această expediţie luară parte mai mulţi Români bănăţeni, nu numai din Banatul Severinului ci şi din celelalte regiuni dintre Dunărea, Tisa, Mureş şi Carpaţi, cum dovedeşte actul, prin care Regele a dăruit lui Ştefan Chak mai multe posesiuni din comitatul Timiş, al cărui comite era.[1])

La plecarea sa din Muntenia Sigismund lasă comanda trupelor sale lui Ştefan Lossoncz cu însărcinarea de a apăra graniţa Dunării, dar în lipsă de sprijin îndestulător, el căzu în lupta cu Turcii. Atunci, în toamna anului 1395, Muntenia fu ocupată de Turci, iar Mircea înlocuit cu Boierul Vlad.[2])

[1]) Ortvay I. Temesmegye története, Oklevelek, p. 250 şi urm.
[2]) V. Motogna, Politica externă a lui Mircea cel Bătrân, p. 15.

Tot în acest an, în preajma sărbătorii Sfântului Arhanghel Mihail, o mare armată turcească a invadat teritoriul comitatului Timiș și Caraș, devastându-le și ducând prizonieri o sumedenie de locuitori. Când însă a ajuns aproape de localitatea Chak, i-a ieșit înainte comitele Nicolae Chak cu cetele sale, și atacând-o, acoperit de întunericul nopții, a ucis mulți Turci, punând restul pe fugă și luându-le steagurile, pe care le-a trimis regelui.[3])

Succesele lui Baiazid și, mai ales, pierderea Țării Românești, au determinat pe rege să grăbească realizarea visului său favorit, unirea puterilor apusene într'o expediție cruciată contra necredincioșilor, pentru alungarea lor din Europa. La cuvântul lui de chemare, Papa, Veneția, Boemia și Moravia, trimiseră ajutoare, dar mai ales un număr însemnat de cavaleri germani și francezi se adună în tabăra regelui maghiar. Dar cu toate că întreagă Ungaria răsuna de zăngănitul armelor, Turcii deveniseră atât de cutezători, încât năvăliră cu o mulțime de Tătari și Sârbi în districtul Carașului, ajungând și în părțile Timișului („ac districtum Temeswar sub intrans"), făcând imense prăzi și arzând opidul Ujbeech.[4]) Acelaș Nicolae Chak, cu luptătorii săi, i-a întâmpinat și de astă dată și în bătălia ce s'a dat între *Fizesorozy*[5]) și *Maraz* (Iulie 1396), a nimicit o mare parte din năvălitori, iar pe ceilalți i-a alungat, luându-le toate steagurile.[6])

In vremea aceea, o armată creștină mare, ca și care nu se văzuse din zilele lui Ludovic cel Mare, a plecat spre hotarele sudice ale țării. Drumul, cel puțin pentru o parte a trupelor, a dus prin Banat, căci la 13 August 1396 îl vedem pe rege în Orșova, când la câteva zile după aceasta și-a trecut oștirea între Turnu-Severin și Vidin, pe pământ sârbesc, în vreme ce pe Dunăre circula o flotă de 70 de galere.

Creștinii trecură apoi în Bulgaria, iar la 28 Septemvrie 1396 se loviră pe neașteptate, lângă Nicopole, cu Baiazid Ilderim (ful-

[3]) Ortvay, o. c. p. 264.

[4]) Peciul-Nou.

[5]) Satul dispărat lângă Maraz (părău) spre Nord-Vest dela Becicherecul-Mic.

[6]) Ortvay, o. c. p. 264.

gerul), suferind o înfrângere catastrofală. Sigismund scăpă cu viața pe o corăbioară spre Marea Neagră și trecând prin Constantinopol ajunse acasă, cu un mare încorjur, la începutul anului 1397.

Voeodul Stibor și Mircea cel Bătrân plecară dela Nicopole peste Muntenia, unde stăpânia Vlad, Domnul pus de Turci și, ajungând în Ardeal, liniștiră spiritele tulburate. Nu peste mult putură să se întoarcă peste Carpați, unde biruiră pe Vlad și-l duseră prizonier, împreună cu familia, în Ungaria.

Prin biruința dela Nicopole Baiazid a împiedecat hegemoniei maghiare în Sudul Dunării, dar reinstalarea lui Mircea cel Bătrân pe tronul Țării Românești a asigurat hotarul Dunării, pe care Turcii nu l-au putut trece, cu toate opintirile lor din 1397. Cât timp Muntenia și-a păstrat neatârnarea, Ungaria a fost ferită din această parte de puhoiul turcesc. Dar se pare că îndată după catastrofa dela Nicopole, cetele jefuitoare ale lui Baiazid, au cercetat tot mai des pământul fertil al Banatului. Intr'un act din 1406 Sigismund înșiră meritele italianului Pipo de Ozora, despre caré spune că a primit funcția de comite nu numai al Timeșului, ci și a celorlalte comitate din Sudul țării, fiindcă aceste județe, pe care necontenitele incursiuni turcești le-au pustiit și despopulat aproape complect, el cu înțelepciunea, prudența, activitatea și energia sa, le-a împopulat din nou și le-a readus la vechea lor stare de înflorire, iar hotarele amenințate de Turci și schismatici, le-a pus în siguranță și a creiat liniștea în aceste părți.[7])

După cele întâmplate Sigismund nu se mai gândea la ofensivă contra Semilunei, ci numai la apărarea liniei dunărene și, în rândul întâi, a Banatului.

La 25 Octomvrie 1397 el deschide o dietă la Timișoara, a cărei desbateri ținură mai bine de o lună și unde s'au adus hotărâri importante, privitoare la îmbunătățirea sistemului de apărare a hotarelor. In 13 Noemvrie 1398 [8]) regele petrecea tot la

[7]) T. Turchányi, Krassó-Szörény megye története.

[8]) Ortvay, o. c. p. 281.

Timişoara, fiind ocupat cu accelerarea mobilizării generale.[9]) Incă de pe atunci se gândea la o nouă colonizare în ţară a Cavalerilor Teutoni, cărora le-a promis Ţara Bârsei şi alte două provincii. Avem răspunsul marelui maestru al ordinului, datat din 21 Oct. 1397, în care acesta declară că, primeşte oferta referitoare la Ţara Bârsei, pe care Cavalerii au mai stăpânit-o odată, dar celelalte două ţări îi sunt necunoscute. Unul dintre aceste ţinuturi nenumite pare să fi fost, după părerea unor autori, Banatul Severinului, deşi există o dificultate. După mărturie isvoarelor contimporane funcţia de Ban al Severinului o deţinea atunci Mircea cel Bătrân, deşi actele ungureşti o arată până la 1430. (Cu excepţia anului 1408, când această demnitate era ocupată de N. Redwitz.

In această calitate marele voevod Mircea şi-a câştigat merite neperitoare pentru creştinătate, căci apărând hotarele micii sale ţărişoare, a închis drumul înaintării turceşti spre Ungaria. In primăvara anului 1399 Domnul Român avizează pe Unguri că, Baiazid stă gata cu armata sa la Adrianopol şi că în 5 zile va fi pe pământul Munteniei. Sigismund a ordonat, cei drept, insurecţia generală şi a pornit în ajutorul lui Mircea, dar apoi s'a întors, fără să dea faţă cu turcii, fiind rechemat de interese dinastice. Şi de astă dată calea trupelor regale a dus tot prin Banat.

Avem o ştire că în cursul anului 1400 o armată turcească de cca. 66 mii oameni a pustiit ţinuturile sudice ale Ungariei, între care desigur şi Banatul, trecând de aici în Muntenia, unde viteazul voevod român întâmpinând pe Turci, i-a sdrobit cu desăvârşire. Abia 3 mii au scăpat cu fuga.

Uraganul stârnit împotriva Europei creştine de războinicul Sultan Baiazid Ilderim a fost înlăturat pe neaşteptate de evenimentele din Asia. Timurlenc (Timur cel Şchiop) năvăli în fruntea nenumăratelor sale cete de Mongoli în Asia Mică, trecând hotarele imperiului turcesc. Baiazid grăbi să-i iese în cale, dar în lupta dela Angora, din 28 Iulie 1402, oastea turcească fu înghiţită de valurile mongolice, iar sultanul fu dus în prinsoarea, unde şi-a sfârşit viaţa. Fiii lui începură o luptă fratricidă pentru

[9]) Conf. I. Minea. Politica orientală...

împărţirea moştenirii părinteşti. Lumea creştină din Apus n'a înţeles că, se ivise un minunat prilej pentru definitiva înlăturare a primejdiei turceşti din Europa.

Sigismund îşi îndreptă privirile spre Nord, căutând să pună mâna pe coroana cehă. Dar comise o greşală şi mai mare când, uneltind cu fratele său Venţel, supără pe papa Bonifaciu al IX-lea, care îşi îndreaptă întreaga sa simpatie spre Ladislau Neapolitanul, pretendentul vechiu la tronul Ungariei. De aci rezultară complicaţiuni din care şi Banatul şi-a avut partea sa considerabilă. Papa a dat un ordin secret preoţimei din Ungaria, să sprijine acţiunea lui Ladislau. In fruntea complotului s'a pus însăşi primatele Ungariei. Nobilii îndrăsneţi prinseră pe Suveran şi-l aruncară în prinsoare.

Atunci (1403), regiunile sudice ale Ungariei se ridicară cu arme şi chemară la tron pe Neapolitan. Dar Sigismund a triumfat şi de astă dată, izbutind să-şi menţină tronul (1404). Banatul a avut un rol însemnat în cursul acestor turburări. E interesant să constatăm că, marii proprietari unguri, cari şi-au acaparat moşii întinse în provincia noastră, cum au fost membrii familiei Gara, Himfy, Chak, apoi comiţii din Timiş: Ştefan Lossonczy, Nicolae Marcalyi, cei doi Rozgonyi, Pipo de Ozora, au rămas tot timpul credincioşi lui Sigismund. Nobilimea de rând însă şi poporul de rând, care, în majoritatea lor era de neam românesc, s'au ridicat alăturea cu răsculaţii. Aceasta e o dovadă mai mult, cât de mare era nemulţumirea strămoşilor nostri împotriva stăpânirii ungureşti, care le călca în picioare autonomia străveche.

*

După căderea lui Baiazid, marea împărăţie musulmană se împărţi în două: Soliman stăpâni părţile europene, iar în Asia rămase, deocamdată, Domn: Isa. Acum ar fi fost momentul, ca Ungaria să iniţieze şi să ia conducerea unei noui expediţie cruciate, pentru alungarea Turcilor din Europa, până ce nu pune mâna pe Constantinopol. Istoricii unguri pun răspunderea acestei mari întrelăsări în sarcina regelui Sigismund, căruia i se impută nehotărîre, ilpsă de energie şi ambiţia deşartă după coroane streine.

Noi, însă, vom arăta la locul potrivit că, adevăratul vinovat a fost nobilimea maghiară, cu constituția care îi îngrădia privilegiile. Ce e drept, nici țările creștine interesate, Polonia și Veneția nu și-au înțeles datoria. Numai Mircea cel Bătrân, cu eroicul său popor, a făcut tot ce i-a stat în putință, ca să slăbească forțele păgânilor în timpul de criză al imperiului turcesc.

Dar până la sfârșit moștenirea lui Baiazid a ajuns întreagă în mâinile fiului său, Mahomet I (1416). Acest sultan, de o inteligență ageră, n'a mai încercat să pătrundă în smârcurile și codrii, plini de primejdii necunoscute, ai Țării Românești. S'a mulțumit să cuprindă câteva puncte pe țărmul stâng al Dunării, pe care întărindu-le a făcut din ele cuiburi, de unde ținea sub continuă teroare pe Domnii Munteniei. Intre astfel de împrejurări însuși marele Mircea se văżu constrâns, să recunoască suzeranitatea împăratului turcesc. Am schițat această situație dela Dunărea de Jos, ca să putem înțelege schimbările de ordin strategic, care siliră pe Turci, să se deplaseze cu atacurile lor spre Apus, în direcția Banatului nostru.

Osmanii trebuind să renunțe la cucerirea Munteniei, căutară drumul spre Ungaria mai spre Vest, prin regiunile dintre Tisa și Carpați. Așa se explică sporirea, an de an, a expedițiilor de jaf, pe teritoriul provinciei noastre.

Vom da un succint istoric al acestor expediții, întreprinse de Turci, precum și al încercărilor de contra ofensivă ale regului Sigismund, dela 1410 și împărat romano-german. La sfârșit vom arăta, contrar celor susținute de istoriografia ungurească, cine au fost adevărații apărători ai graniței dunărene din Sudul Banatului și că cine poartă vina că, o țară atât de bogată și puternică, ca Ungaria lui Sigismund, n'a fost în stare să țină piept Semilunei într'un moment, când forțele ei erau departe de a fi așa de mari, cum erau să fie cu o jumătate de veac mai târziu, în epoca lui Ioan Huniade, și în timpul lui Ștefan cel Mare.

In anul 1416, după o știre păstrată la Turoczy și Bonfini, o armată turcească a patruns din nou prin districtul Timișului, ajungând până la Mureș. Vicecomitele Nicolae, fiul lui Petru,

aducându-si luptătorii din părţile locului, le ieşi în cale şi dete cu ei o aprigă luptă, care însă a rămas nehotărâtă. Atunci căpitanul creştinilor chemă pe Isaac Paşa, generalul turc, la un duel cavaleresc. Păgânul căzu, iar armata turcească fu pusă pe fugă [10]). Peste 3 ani (1419), regele Sigismund, deşi încurcat într'un răsboiu cu Veneţienii, se văzu silit să plece cu oaste contra Turcilor la hotarul sudic al Banatului. La 28 Noemvrie îl vedem la porţile de fier. Cu acest prilej s'a zidit cetatea Gureni (Görény), pentru apărarea Banatului Severin [11]).

Documentele contimporane vorbesc cu laudă despre fapte vitejeşti, pe care Românii bănăţeni le-au săvârşit în cursul campaniei din 1419 [12]).

In anul 1420 Turcii şi-au înoit atacul pe teritoriul judeţului de azi al Timişului. Susnumitul Nicolae, fiul lui Petru, a ridicat întreagă ţărănimea din acea regiune şi atacând pe Turci sub scutul nopţii, i-a împrăştiat, luându-le toate prăzile, cu care s'au întors biruitor la Timişoara [13]).

Regele Sigismund, deşi ocupat în luptele cu Husiţii din Boemia, conduse o nouă expediţie contra Turcilor, de astă dată în Serbia şi, în lupta dintre Niş şi Nicopole, câştigă o strălucită biruinţă asupra lor. Aceste succese însă, nu ţinură pe inamicul dela Sud departe de hotarele ţării, aşa că regele maghiar se văzu nevoit să închee un armistiţiu cu Mohamed I (mort la 1421), reînoindu-l şi cu urmaşul lui, Murad I.

Dar Turcii pătrunseră din nou pe pământul districtelor Sebeş şi Lugoj.

La 20 Decemvrie 1420 Ştefan de Rozgon, comitele de Severin, se afla cu trupele sale lângă Severin, a cărui cetate fu ocupată de turci. Armata turcească trecu apoi în Translivania, unde pustii scaunul şi districtul Orăştiei, iar oştirea voevodului ardelean fu înfrântă lângă cetatea Haţegului.

10) Al. Szilágyi, *Istoria Milenară a Ungariei*, p. 534.
11) Ibidem, p. 534,
12) Hurm. I, p. II, pag. 511 şi urm.
13) E. Szentkláray, Temesvármegye története, p. 292.

Oastea regală, care trecuse munţii să ducă ajutor lui Mihail I, fu bătută de Turci, iar comandantul ei, Sigismund Losoncz, împreună cu voevodul român, rămase mort pe câmpul de luptă. In toamna anului 1421 păgânii năvăliră din nou în Ardeal şi pustiiră Ţara Bârsei. Locuitorii, câţi apucară, se refugiară în citadela Braşovului, care n'a putut fi cucerită.

Timp scurt atacurile turceşti conteniră. Regele Sigismund întrebuinţă acest răgaz, întărind în toamna anului 1424 mai multe cetăţii la Dunăre. In 6 Octomvrie al acestui an el petrecea la Orşova. Un document din 21 Noemvrie arată că o parte din armata regală se îndrepta spre ţinutul Severinului [14]).

Se vede că regele Sigismund a stat mai multă vreme în părţile bănăţene, căci îl vedem la Orşova şi în August 1425. Când Turcii atacară pe Dan II din Ţara Românească, Sigismund trimise în ajutorul lui pe Nicolae Chak, voevodul Ardealului, care unindu-se cu armata munteană, bătu straşnic pe năvălitori şi-i alungă din ţară. Cam în acelaş timp Pipo de Ozora trecu cu cetele din Banat în Bulgaria, unde cuceri Vidinul [15]).

In toată vremea aceasta Sigismund a fost ocupat cu luarea măsurile de apărare a liniei dunărene, atât din spre Muntenia, cât şi din spre Banat. Următoarea lui scrisoare, din 5 Noemvrie 1426, ne descopere, în amănunte, dispoziţiile pe care le-a luat [16]).

Sigismund scrie lui Ioan Geréb, lui Iacob, primarul Sibiului, judecătorului Andrei şi altor căpitani de oştiri, care erau pe lângă Domnul Munteniei, că a hotărât să plătească solda pentru 1000 luptători, 100 călăreţi şi 900 pedestraşi, care să formeze garda personală a lui Dan II. Un călăreţ va primi drept soldă: 1 perper la zi şi 3 infanterişti tot atâta. Cere fruntaşilor saşi să vină la el în Transilvania, unde are de gând să ţină adunarea generală a părţilor transilvănene *(Universitate parcium nostrarum Transsilvanarum).* La această dată regele dăduse ordin, să se

[14]) Ortvay, o. c., p. 588—9.
[15]) I. Minea, o. c., p. 177.
[16]) Ibidem, p. 185.

trimită în sprijinul lui Dan din Muntenia contingente armate. Porunca aceasta era adresată tuturor Nobililor, Secuilor, Sașilor, cetăților (statele regnicolare ale Ardealului) și *districtelor*, care erau așezămintele Românilor din Ardeal și Banat.

In 1427 trupele ardelene trecură munții în Țara Românească, unde până la sfârșitul lui Aprilie bătură și alungară peste Dunăre pe Turci și pe ocrotitul lor Radu Praznaglava: Viteazul Pipo de Ozora, cu luptătorii din Timiș și Caraș, năvăli pe teritor sârbesc și la Goluba seceră asupra turcilor o strălucită învingere. Aceasta fu ultima lui faptă de arme, căci nu peste mult muri [17]).

Biruințele creștinilor din 1427 îmbărbătară și pe cârmuitorii popoarelor balcanice. Despotul Brancovici predete regelui Ungar Belgradul și alte fortărețe din Serbia, fiind primit în șirul magnaților maghiari și răsplătit cu întinse proprietăți, dintre care unele în cuprinsul Banatului. Intre cetățile cedate Ungariei de despotul Brancovici se afla și puternica fortăreață *Golumbaț*, pe care castelanul sârb o predete Turcilor, ca să nu ajungă în mâinile Ungurilor, cărora le ceruse o sumă mare. Din acest cuib întărit Turcii amenințau necontenit frontiera bănățeană.

In iarna următoare armata regală ridică în fața Golumbatului, pe țărmul stâng al Dunării, o nouă cetate, numită Szent-Lászlóvár (Cetatea Sf. Ladislau). Regele Sigismund, însă, era hotărât să smulgă Golumbațul din mâinile turcilor, căci liniștea la Dunăre numai așa putea să fie restabilită.

La 17 Aprilie 1428 el dă un ordin din Cubin (Keve) lui Emeric Himfy din Ezeriș (Egerszeg), să plece imediat în tabără cu cei 32 călăreți, pentru care îi trimisese bani de cheltuială. Călăreții recrutați dintre iobagii de pe domeniul Ezerișului erau Români.

La sfârșitul lui Aprilie armata regală stătea concentrată în tabără sub zidurile cetății Golumbaț. Erau cca. 25—30 mii soldați, între care mulți Români din Banat și Maramureș, 200

[17]) Istoria Milenară, p. 866.

artileriști lombarzi și genovezi, 6000 Munteni sub conducerea lui Dan II, Polonii sub comanda căpitanului din Zips. Lupta ținu 10 zile, dela sfârșitul lui Mai până la începetul lui Iunie. Incă din ziua 3-a Turcii își dovediră preponderența. Infrângerea creștinilor avu loc la 3 Iunie 1428, când sosi sultanul cu o oaste puternică. Sigismund ceru și obținu, prin mijlocirea lui Brancovici, armistițiul, cu condiția ca armata regală să se poată retrage nestingherită. Dar Turcii nu-și ținură cuvântul dat. In momentul când Sigismund trecu înapoi Dunărea cu grosul trupelor sale Turcii atacară ariergărzile aliaților. Polonii, retrași pe o colină, fură măcelăriți până la unul și Muntenii avură pierderi considerabile.

Infrângerea dela Golumbaț a avut urmări importante. Gheorghe Brancovici s'a suspus sultanului, oblingându-se să-i plătească tribut. Și Dan al II-lea, a cărui țară fu pustiită din nou, se văzu nevoit să recunoască suzeranitatea turcească.

Restul anului 1428 îl petrecu Sigismund în Banat, al cărui apărare îl preocupa acum în cea mai largă măsură.

Din motive, pe care le vom lămuri mai încolo, regele cu toate sforțările făcute s'a convins că, nu poate pune stăvilar puhoiului turcesc, prin o ofensivă viguroasă, dusă pe teritoriul sârbesc din Sudul Dunării. Se văzu deci constrâns la defensivă pe granița dunăreană, organizându-o cu toate mijloacele care-i stăteau la dispoziție. In acest scop a grăbit tratativele cu cavalerii teutoni. Incă în 1426 începuse din nou coreșpondența cu marele maestru Paul Russdorf, pentru colonizarea Teutonilor între hotarele Ungariei. Dintr'un început regele ceru pentru suita sa câțiva cavaleri, dintre care pe Nicolae Redwicz îl numi sfetnic intim. Când însă încercă să obțină o nouă colonizare a ordului ca în timpul lui Andrei II, răspunsul fu negativ. Tratativele reluate după înfrângerea dela Golumbaț duseră la următorul rezultat:

Marele maestru trimise în Ungaria 7 cavaleri cu cărți, ustensilii bisericești și alte lucruri necesare. Regele i-a primit bine și-a trimis, sub conducerea lui Nicolae Redwitz, în Banatul Se-

verinului, dându-le de însoţitori funcţionari regali. Redwitcz fu însărcinat cu funcţia de ban al Severinului, în care calitate a îndeplinit deosebite misiuni în Haram, în districtul Mehadiei şi al Almăjului [18]).

Se pare că instalarea cavalerilor în Severin s'a făcut în prezenţa lui Sigismund, care la 30 Noemvrie se afla în Caransebeş. Aici veni şi stareţul Mânăstirii Tismana şi Vodiţa, ca să primească o nouă confirmare a proprietăţilor mânăstireşti din Severin şi Serbia. Cavalerii fură aşezaţi cu oamenii lor în burgurile aflătoare pe ţărmul stâng al Dunării, începând dela Severin spre Apus, peste Orşova până la noua cetate Sftul Ladislau, în faţa Golumbaţului, iar spre Nord peste Mehadia, până la Caransebeş, având sub ascultarea lor cetăţile Severin, Sân-Petru, Gureni, Orşova, Peci, Lybko, Sviniţa, Stănilăuţi, Drencova, Lybrasd, Sf. Ladislau, Pojabu, Soil, Rybes, Mehadia, Almăj, Iliedea, Craşovia, fortificaţiile dela Porţile de fier şi insula Saan (Ada-Kaleh).

Ne-a rămas o scrisoare din 24 Februarie 1430, care a păstrat ştiri foarte preţioase privitoare la starea în care au aflat cavalerii Teutoni fortificaţiile înşirate mai sus, cu numărul apărărtorilor şi al cnezatelor, unde se aflau.

Reproducem aceste date, fiindcă ele aruncă lumină vie asupra împrejurărilor, între care se aflau strămoşii noştri din prima jumătate a veacului al XV-lea.

După această mărturie contimporană se aflau : în Severin 200 de persoane şi 40 de puşcaşi, în insula Saan 216 persoane, Sân-petru era pustiu, asemenea şi castelul aflător din sus de Severin era deşert; în Gureni se aflau 61 de persoane, în Orşova 60 de persoane, 30 de puşcaşi şi 260 slujitori, în Sviniţa 40 de persoane şi 6 puşcaşi, în Stănilăuţi 32 persoane şi 4 puşcaşi, în Lybrasd 24 de persoane şi 4 puşcaşi, în Pecii Vechi 20 de persoane şi 4 puşcaşi, în Sf. Ladislau 400 persoane şi 56 puşcaşi, în Rybes 40 persoane, în Mehadia 224 cnezate cu 1112 ţărani liberi,

[18]) Pesty, o. c., I, p. 39.

30 grăniceri și 20 curireri; în Almăj 293 cnezate cu 504 țărani liberi, 32 grăniceri și 26 curieri; în Iliadea 120 cnezate [19]).

Nicolae Redwitz scrie regelui din Haram, la 21 August 1430 că, cnejii și nobilii români nu vreau să se supună judecății lui în calitatea de ban al Severinului, ci protestează, susținând că pe ei îi judecă numai regele [2]).

Mărturia e foarte importantă, atestând autonomia districtelor românești cu decenii înainte de diploma lui Ladislau V. din 1457.

Regele a legat de activitatea Cavalerilor Teutoni mari sperante, cari însă au rămas neîmplinite. Când după un răstimp ostliitățile fură reluate, Turcii atacară în 1432 părțile sudice, iar Cavalerii neprimind ajutor de nicăeri, au fost înrânți.

* * *

Contribuția Românilor din Banat la apărarea Ungariei și a civilizației creștine în prima jumătate a veacului al XV-lea

Din scurta noastră expunere asupra luptelor cu Turcii, de când au apărut ei la Dunăre și până pe la mijlocul veacului al XV-lea, aproape numai Românii au ținut piept acestor năvălitori fanatizați de învățăturile lui Mohamed. Sub Baiazid Ilderim, începând dela cucerirea Bulgariei, formidabila putere turcească a încercat să pătrundă, timp de 7 ani, spre inima Europei Centrale, peste Țara Românească. Dar aici neamul românesc, condus de viteazul voevod, care a fost Mircea cel Bătrân, a stat zid de apărare în calea uraganului, ridicat de Semilună.

Când, sub Mohamed I, Turcii cuceriră cea mai mare parte din Serbia, ei își căutară drumul spre Ungaria mai spre Apus, prin Banatul nostru, iar aceste încercări le-au sporit și mai mult sub Murat I, urmașul lui Mahomed I, mort în 1421. Pe atunci Serbia nu fusese întreagă supusă sultanului. Și înaintea

[19]) I. Minea, o. c., p. 216. 2.) Ibidem, p. 217, Cfr. I, 2, p. 564—573.

contimporanilor a fost evident că datoria Europei era, să ia ofensiva contra Turcilor în Sudul Dunării într'o vreme, când puterea lor nu ajunsese la apogeu, dacă au întrelăsat prilejul prielnic oferit de răsboiul civil, care a isbucnit după căderea lui Baiazid Ilderim (1402).

Istoriografia ungurească face răspunzători pentru aceste întrelăsări pe regele-împarat Sigismund, pe care îl învinuiește de nestatornicie și de ambiția deșartă de a fi căutat coroana de rege ceh și de împărat german și de a fi voit să-și asume rolul de împăciuitor și unificator al Bisericii. Noi, însă, vom reprezenta alt punct la vedere, pe care vom încerca a-l susținem cu argumente, care sunt totodată și potrivite să scoată în deplină lumină rolul important, pe care l-au avut Românii bănățeni în cursul răsboaielor cu Turcii.

Nu se poate afirma că Sigismund nu a înțeles că, Turcul trebuia să fie atacat în Sudul Dunării, înainte de ce s'ar fi putut arunca toate forțele sale unite asupra Ungariei însăși. După marea catastrofă dela Nicopole (1396) el și-a mai încercat odată norocul la Golumbaț în 1428.

Infrângerea rușinoasă, pe care a suferit-o aici, a fost pricinuită de faptul că armata ungară a fost infim de mică față de cea osmană a lui Murad I.

Istoricii maghiari nu caută să răspundă la întrebarea : de ce era constrâns regele unei țări atât de mari și puternice, să plece într'o întreprindere riscată de răsboiu cu o armată atât de mică?

Ei nu vor să constate că, răspunderea istorică nu cade în sarcina regelui slăbănog și nestatornic, ci asupra nobilimei maghiare, alcătuitoarea de stat, pe care o prezintă ca mântuitoarea civilizațiunii creștine. *Istoria Milenară,* exprimă îndirect acest adevăr, când scrie : „Când lățirea repede a stăpânirii turcești și incursiunile husitice amenințau deopotrivă țara, iar la miază-noapte cearta cu poporul polon lua locul prieteniei de odinioară, nobilimea stăruia, pe lângă vechiul ei punct de vedere, că apărarea țării e exclusiv de datoria regelui. Magnații și

nobilii nu erau obligaţi să iasă în tabără, decât în caz de mare primejdie şi chiar atunci nu puteau fi reţinuţi sub steaguri mai mult de 15 zile [20]).

In afară de hotarele ţării nobilimea maghiară nu era obligată şi nici nu voia niciodată să lupte.

Iată singura şi adevărata pricină, pentru care Sigismund nu a fost în stare să-şi adune o armată considerabilă, cu care să ia o ofensivă contra Turcilor spre Sud dela Dunăre, aşa cum cereau cele mai elementare prevederi strategice.

Să nu uităm că nobilimea română din Banat nu se bucura de această scutire, fiind obligată să iasă la oastea cu care regele pleca în părţile orientale, cum ne spune un document analizat mai sus.

Sigismund a încercat să înlăture marele neajuns al constituţiei maghiare prin un nou articol de lege, care prevedea cá, din pământul ţării ungureşti fac parte : *Dalmaţia, Bosnia, Serbia, Galiţia, Lodomeria şi Bulgaria,* care fuserеră, cel puţin cu numele, provincii ale coroanei Sftului Ştefan. Dar nobilii îşi făceau cu greu datoria de a eşi în tabără, unde nu voiau să rămână mai mult de 15 zile.

Regele Sigismund convocând dieta ţării, a modificat sistemul banderial, punând bazele aşa numitei miliţii portale. Nobilii fură obligaţi, să dea tot după 100 iobagi un călăreţ, iar nemeşii săraci luptau sub steagurile magnaţilor sau ale comiţilor.

Există însă între reformele lui Sigismund una, care arată în ce parte a ţării, ce anume trupe vor lupta în cazul unui atac duşman. Pe noi ne interesează aici dispoziţia referitoare la Banat, care de rege e tratat ca o unitate administraivă, sub numele de *Temesköz.*

Iată forţele chemate să apere Banatul. In acest scop regele dădea 100 călăreţi, episcopul de Cenad 200, arhiepiscopul de Calocea şi episcopul de Oradea câte un banderiu, Românii, Cumanii şi Iasigii 200, Comitatele : Timiş, Ileve, Zarand. Arad, Cenad, Torontal, Caraş şi Ciongrad împreună 1400 călăreţi.

[20]) Ist. Mil., p. 584.

Românii pomeniţi separat sunt locuitorii celor 8 districte. *Dar luptătorii echipaţi şi întreţinuţi de judeţe şi de episcopiile catolice, recrutate depe domeniile acelora, erau tot Românii, căci ei formau majoritatea locuitorilor iobagi acelor regiuni.*

Cu aceasta am făcut dovada că Banatul, care în acest timp constituia o adevărată poartă a creştinătăţii, a fost apărat aproape numai cu sânge românesc. Pe lângă nenumăraţii ţărani români, care şi-au dat viaţa pentru apărarea crucii şi a moşiei strămoşeşti, rămânând necunoscuţi înaintea posterităţii, documentele ne-au păstrat amintirea unor nobili români, care şi-au câtşigat nume nepieritoare cu faptele lor vitejeşti.

Despre acest adevăr ne vom putea convinge, trecând în revistă actele adunate de Frideric Pesty. E vorba în ele, în deosebi, de trei familii nobile de Români din Banat : de Bizere, Mutnic şi Macicaş. Aceste două din urmă pare să fi fost înrudite de aproape.

Cu familia Mutnic ne-am întâlnit în capitolul anterior, la anul 1387, când Sigismund a dăruit lui Bogdan Românul, fiul lui Ştefan de Mutnic proprietatea Mărul (Almafa), lângă râul Bistra şi aparţinătoare districtului *„Temeskuz"*, care proprietate o stăpânise înainte cu dreptul cnezial. Acesta e actul, prin care familia Mutnic a devenit nobilă. In urma meritelor câştigate în răsboaiele cu Turcii, Filip de Horogh, comite de Timiş şi Sebeş, dăruieşte, la 25 August 1404, fiilor răposatului Bogdan, lui Ştefan, Fărcaş, Ladislau şi Ioan, precum şi fiilor lui Oprişa de Maciova şi altor rudenii ale lor, posesiunea *Libanfalva*, cu alt nume „Vizestya" [21]).

La 17 Aprilie 1406 regele Sigismund a invitat pe toţi cei ce posedau hrisoave întărite cu vechiul sigil regal, care s'a pierdut în cursul luptelor cu Turcii, să le prezinte în cancelaria regală, spre a fi transcrise şi confirmate cu noul sigil. Fraţii Mutnic, fiii răposatului Bogdan, au adus, în scopul arătat, actele lor de proprietate [22]).

[21]) Pesty, o. c. III.

[22]) Idem, Krassóvármegye tört., Oklevelek III, p. 254 şi urm.

La 4 Iunie 1911 Pipo de Ozora, comitele Timişului şi al Salinelor, a judecat diferendul pentru proprietatea Var (Mezfalu), de lângă valea Mezpataka, atribuind-o fraţilor Fărcaş, Ştefan şi Ladislau de Mutnic, fiindcă s'a dovedit că ei o păstrau de peste 3 ani [23]).

La 31 Mai 1419 Sigismund de Lossoncz, cu obştea nobililor şi a cnejilor din 4 districte româneşti (Sebeş, Lugoj, Caran şi Comiat) a judecat un vechiu ligitiu de proprietate între cetăţenii opidului Caran şi următorii membrii ai familiei Mutnic: Ştefan, Blaşiu, fiul lui Ladislau şi Ioan, fiul lui Bogdan, Nicolae fiul lui Fărcaş, alt Nicolae, fiul lui Radul, Neagu şi Ladislau, fiul lui Oprişa şi Woia (?).

Reprezentanţii oraşului Caran au prezintat două acte : unul dela Elisabeta, văduva lui Carol Robert şi altul dela Ludovic cel Mare. Ambele ordonau funcţionarilor regali, să asigure orăşenilor din Caran folosirea ogoarelor şi pădurilor aflătoare de cealaltă parte a râului Mutnic, pe care ei le-au stăpânit, până în momentul când Radow şi Neagul, nobili români de Mutnic le-au ocupat cu puterea. Cei din Caran cerură retrocedarea acelor posesiuni între vechiile lor mejdii.

La aceasta nobilii de Mutnic se ridicară şi arătară obştei un document din 1376, emanat dela Ludovic cel Mare şi altul dela Sigismund din 1392, din care se constată că proprietăţile din chestiune au fost delimitate şi date în posesiunea lor. Prima reambulare s'a făcut de către Ioan Trewtyl, iar a doua de Nicolae Perény, bani ai Severinului.

In faţa acestor dovezi Sigismund Lossoncz, castelan al cetăţilor Orşova, Mehadia, Sebeş şi Jdioara, împreună cu obştea nobililor şi cnejilor, a dat câştig de cauză familiei Mutnic.

Afacerea mai revine odată în documente la 4 Iulie 1424, când Sigismund aduce la cunoştinţa lui Pipo de Ozora plânsoarea cetăţenilor din Caran că : Nobilii din Mutnic şi Macicaş

[23]) Pesty, Szörény etc. III, p. 18.

îi opresc dela folosirea pădurilor, deşi ei au acest drept din vechime [24]).

A doua familie nobilă de Români, care a jucat rol important în istoria Banatului din veacul al XV-lea, a fost familia Măcicaş, care-şi trage originea dela cnezul Struza. *„Roman et Ladislau, filii Struza, fideles Olachi nostri"*, au primit dela Ludovic Cel Mare, în 1370, cu titlul nobilitar, posesiunile regale dela împreunarea celor două văi numite Mtunic, pe care tatăl lor Struza le stăpânise cu numele de cnezat [25]).

Descendenţii acestei străvechi familii şi-au câştigat renume în luptele cu Turcii.

Ne-a rămas un document cu data de 19 Octomvrie 1428, din care aflăm că Roman, fiul lui Costa şi Mihail, fiul lui Fărcaşiu de Măcicaş, originari din districtul Sebeş, au luptat cu multă vitejie la asediul cetăţii Golumbaţ, pentru rege şi coroană şi acolo şi-au pierdut amândoi viaţa. Regele, având în vedere meritele şi slujbele credincioase ale celor doi eroi, a dăruit posesiunile Ruginoti, azi Ruginosu, spre Nord-Vest dela Caransebeş şi Leorgiş (Leurdiş), localitate dispărută, lângă Ohaba-Mutnic; precum şi Topliţa, pe care susnumiţii Roman şi Mihail le stăpâneau în temeiul unui hrisov dela Ludovic cel Mare, lui Nicolae Ioan, Luca, Mihail şi Zaharie, fiii lui Mihail, lui Costea, fiul lui Roman, lui Nicolae, lui Petru, Roman Demetriu şi Stroia, fiii aceluiaş Costa, precum şi lui Mihail şi Nicolae, fiii lui Fărcaş; afară de aceştia lui Serban, Demetriu şi Ladislau, fiii lui Andrei şi urmaşilor lor, cu titlul de nouă donaţiune, între condiţiile sub care au fost stăpânite şi până atunci [26]).

O nouă confirmare a acestei donaţiuni a obţinut-o Podea de Macicaş în 23 Februarie 1431 [27]).

O a treia familie de nobili români, cu merite importante în această epocă, este cea de Bizere. E interesant să urmărim

[24]) Pesty, o. c. III, p. 21—22.
[25]) Idem, Krassó III, p. 101.
[26]) Pesty, Kr. III, p. 328 şi urm.
[27]) Ibidem, p. 336.

soarta unui marcant membru al familiei de Bizere, căci viața lui e caracteristică pentru oamenii și moravurile vremii.

In 30 Noemvrie 1429 regele Sigismund dăruiește lui Lado (Ladul), fiul lui Ladislau al lui Pete, lui Nicolae, fiul lui Ladislau, și Iacob, fiul lui Petru Viteaz, un loc de curie, așezat în fața staustrului din Sebeș, la care susnumiții au dovedit că au dreptul, deși atunci se aflau în mâinile funcționarilor regali. Regele justifică donațiunea cu merite mari, pe care Ladul, Nicolae și Iacob și le-au câștigat cu deosebite prilejuri și în deosebi la asediul cetății Golumbaț.

Dar Ladul, cel pomenit mai sus, peste 4 ani căzu jertfă uneltirilor rudei sale, Nicolae, fiul lui Ladislau, coproprietarul dela locul de curie din Sebeș. Acesta în calitate de militar al aulei regale l-a pârât la regele Sigismund pe Ladul și fiii săi, că părăsindu-și posesiunile pe care le aveau, în districtul Sebeș, au fugit în Muntenia, la voevodul, pus în această țară de Turci. Ladul, după aceasta, ar fi luptat contra regelui și a credincioșilor lui, până la sfârșitul vieții.

Aceste învinuiri aflară credință și în urmare regele Sigismund dete poruncă lui Nicolae Redwitz (29 Noemvrie 1433) să predea lui Nicolae de Bizere toate posesiunile, pe care le stăpânise Ladul și fiii săi și anume:

Bizere, Kalowa, (se afla lângă pârâul cu acest nume, care se varsă în Bistra). Vărciorova (Vârciorova), Sabadfalu (Ohaba), Rampna (lângă Glimboca), Meel (azi Mal), Slatina, Novakfalva (azi Glimboca), Myhalancz (Mihalanț, azi dispărut), Weelgh (Neidentificabil), Laczkan (Lățcan, lângă Dănilești), Dănilești, Apadya (azi Apadia), Ohabița. —

Regele dete poruncă Capitlului de Cenad, ca să introducă în drepturile sale pe noul proprietar ceeace s'a și făcut, după mărturia actului din 1434.[28])

Au trecut 5 ani de zile, până ce, în sfârșit, un fiu al lui Ladul a izbutit, în primul an de domnie al lui Albert (1438), să spele pata depe numele părintesc, dovedind falșitatea învinuirilor.

[28]) Pesty, o. c. (Szörény etc.) III, p. 26–29.

Cu data de 21 Decemvrie 1438, regele Albert scrie lui Emeric şi Ioan de Marczaly, precum şi lui Ladislau Haghmas (Comitibus nostris Themesiensibus), că a venit înaintea lui Ladislau „filius Ladislaul walachij de Bizere", arătând cum Nicolae de Bizere a învinuit pe tatăl său Ladul (!) de înaltă tradare şi dezertare la Turci; cum pe această cale a obţinut, prin donaţie regală, toate posesiunile celui învinuit. Ladsilau de Bizere a rugat pe rege, să dispună reexaminarea cauzei, ca să i se facă dreptate, căci tatăl său Ladul, nu a săvârşit niciodată crima ce i s'a imputat.

Regele dispune susnumiţilor comiţi, să cerceteze cu toate mijloacele, ca să afle, care este adevărul în această chestiune. Comiţii s'au folosit de următoarea procedură:

Au dat ordin obştei nobililor români şi cneji din districtul Sebeş, să se întrunească în adunarea generală (proclamate congregationis) şi acolo să săvârşească cercetarea, cerută de rege, în conformitate cu obiceiul vechiu. Cu actul din 12 Martie 1439 obştea nobililor şi a cnejilor raportează, cum s'a desfăşurat cercetarea şi rezultatul la care a ajuns.

Reproducem aici cuprinsul acestui act, având în vedere importanta lui valoare documentară: „convenientes termino et die per easdem Vestras Magnificientias nobis assignato scilicet feria quinta proxima post medij quadragesime ad fidem nostram de o debitam fidelitatem que domino nostro Regy ac totius Regni Hungarie et Sacre eius Corone observandam quilibet nostrum singillatium unum propriis nominibus nostris in presenti Registro conscriptis et denominatis nostris propriis manibus tacto vivifice signo crucis sanctorum, diversarum reliquiarum conditam ad magnam Aram in eclesia Sebesiensi fundatam eandem reponentes . . ."

Aşa dară adunându-se la termenul fixat, cnejii şi nobilii prezenţi, şi-au întrodus numele într'un registru şi atingând cu mâinile semnul crucii, în faţa moaştelor sfinţilor, aflătoare în altarul cel mare al bisericii din Sebeş, au jurat cu toţii afirmând următoarele:

Ladul şi fiii săi n'au fost niciodată necredincioşi Regatului ungar şi Sfintei Coroane ci, împreună cu ceilalţi nobili, au păstrat credinţa cu mare statornicie. Iar după moartea lui Ladul, fiii săi au luat parte, neîntrerupt, cu credinţă statornică, la toate luptele purtate cu Turcii, pentru apărarea credinţei *ortodoxe* catolice.

La jurământ a fost de faţă şi l-a ascultat cu propriile-i urechi şi Nicolae de Bizere („propriis suis auribus ascultantes".)

Ceilalţi nobili neavând peceţi, actul fu întărit cu sigilul lui Ioan Mutnic, Iacob de Paganciu, Ioan de Măcicaş şi alt Ioan de Bizere.[29])

Mai avem şi alte documente, rămase din epoca de care ne ocupăm, cuprinzând ştiri privitoare la cneji şi nobili români, precum şi nume de localităţi de origine românească; tot atâtea dovezi grăitoare despre permanenţa neamului nostru pe aceste meleaguri.

Intre acestea numărăm actul din 7 Martie 1418, prin care Pipo de Ozora, comite de Timiş, confirmă convenţia încheiată între mai mulţi cneji şi nobili români, privitor la nişte proprietăţi.

De o parte sunt înşiraţi: Mihail, Gruban şi Luca, fiii lui Dya, Ladislau şi Andro, fiii lui Filip, Branc fiul lui, şi fratele aceluia, Ştefan fiul lui Laţc Mica, Ioan şi Gheorghe, fraţii aceluiaş, apoi Roman şi Ivan, Ştefan şi Gruban fiii lui Doma şi în fine, Mihail fiul lui Ivan.

De partea adversă aflăm pe Filip, Petru şi Mailatdragmer, fiii lui Iuga, cneji de *Borzafew*. Susnumitele părţi în litigiu n'au ţinut socoteală de această convenţie. De aceea Pipo de Ozora a însărcinat pe mai mulţi cneji şi nobili din acea regiune, ca mergând la faţa locului şi delimitând posesiunile, care formau obiectul procesului, să stabilească o învoială definitivă.

Comisiunea raportează comitatului că, a săvârşit împărţirea în felul următor:

29) Pesty, Ször. III, p. 32—33.

Mejda primă începe în partea de miazăzi, la un deal, unde se află un drum, iar lângă drum e o apă stătătoare, care în românește se numește *Balta*, în mijlocul căreia e o piatră mare, însemnată ca întâia mezină. De aici hotarul merge puțin spre Răsărit, până la un semn, numit prisbay. Apoi se îndreaptă dealungul drumului până la capătul acestuia. De aci înaintează către vârful unui deal, numit *Hat*, care deal înaintează în mijlocul celor două proprietăți, numite Maycho (azi dispărute; se aflau lângă Bârzava), apoi hotarul coboară la locul unde râul *Maylathmacho*, se împreună cu drumul. Mezuina trece de aci spre miazăzi, spre vârful dealului Nagymogyolicza, unde se coboară pe un pârău spre fluviul Borza, la un vârtej, numit *Erem*, care se află în mijlocul râului. Apoi ieșind din râul Borza, trece pe la izvorul unui râuleț, numit Lespataka, și ajunge la o apă stătătoare — Fertes — în românește *Balta*. De aici coboară la pârâul Luca, și apoi trece la pârâul Borzpataka, apoi suie pe dealul numit Sendia, unde hotarul se termină.

Posesiunile aflătoare la Sud de pârâul Maylathmacho au revenit cnejilor înșirați la Nr. 1, iar restul a rămas fiilor lui Iuga [30]).

Sunt destul de numeroase știrile, cari ni s'au păstrat despre violențele săvârșite de unii nemeși unguri (în deosebi din familia faimoasă lui Himfy). Ei se ridicau cu cete armate și năvăliau pe proprietățile vecinilor, jefuind și prădând. Și când atacul era îndreptat altui nobil maghiar, tot strămoșii noștri erau cei ce sufereau, căci ei erau iobagii moșiilor devastate.

Dar să lăsăm să vorbească documentele.

Cazul pe care-l reproducem mai întâiu este al unor descendenți din familia banului Benedict Himfy, care s'a făcut celebru în veacul al XIV-lea, prin nelegiuirile sale săvârșite împotriva Românilor.

Heem, fiul lui Nicolae al banului Benedict din Egerszeg, năvălește cu puterea pe moșia lui Ștefan, fiul lui Petru al lui

[30]) Pesty, Kr. III, p. 284.

Heem din Remetea, numită Medwes și bate pe cneazul român din Sasd, mutilându-l și smulgându-i barba [31]).

Actul mai prezintă importanță și pentru faptul, că demonstrează decadența repede a instituției cnejilor depe moșiile nobililor. Noi am arătat, la timpul său, mijloacele cu care familia Himfy (Heem), a ajuns stăpâna unor moșii românești din Banat pe la mijlocul veacului al XIV și că pe atunci cnejii acelor proprietăți se bucurau de o situație privilegiată, asemănătoare cu a nobililor maghiari. Acum, abia după o jumătate de secol, cnejii după proprietățile Himfyeștilor erau coborâți la starea unor intendenți de iobagi. Cneazul maltratat, la 1406, e numit în document *„Capitaneus Jobagionum"*. Se știe că pretutindenea, unde moșiile regale au ajuns pe mâinile nobililor, cnejii fură prefăcuți în simpli *„villici"*.

Nemeșul Heem (Himfy), a mai săvârșit un act de violență contra rudei sale, Ștefan din Remetea, spărgând oalele tot în capul unor bieți Români. Anume s'a năpustit cu armată asupra casei unui iobag român, cu numele Mica, i-a cărat niște paie din grădină, iar pe copiii lui Mica i-a închis în casă, amenințându-i cu moartea [32]).

Un alt caz face mărturie de chipul cum erau despuiați cnejii români de atribuțiile lor.

La 27 Octomvrie 1408, Magistrul Iacob Chep din Gerthiomus și scaunul de judecată al nobililor din Caraș, primesc o plângere a lui Ștefan Himfy, după care un anumit Gheorghe, care deținea pe moșia sa Pachach *un cnezat perpetuu*, și-a luat la acesta un soț, fără știrea și încuviințarea proprietarului. Scaunul de judecată a ajuns la încheerea că, cneazul Gheorghe, nu avea acest drept și că Ștefan Himfy putea să ia dela numitul cneaz, oricând, toate bunurile lui [33]).

Am lăsat mai pe urmă examinarea unui document important, datat în 20 Noemvrie 1426, fiindcă aruncă o vie lumină

[31]) Ortvay, o. c., p. 374.
[32]) Pesty, Kr. III, p. 258.
[33]) Ibidem, la acea dată.

asupra raporturilor dintre stăpânirea Ungurească și Românii bănățeni, cari se aflau în afară de cele opt districte autonome, ale căror libertăți străvechi, le-a confirmat regele Ladislau V-lea, cu diploma din 1457.

In studiul nostru despre *districtele românești* am arătat că, afară de cele 8 districte, cuprinse în susnumita diplomă, documentele mai fac mențiune și despre altele 7—8, despre care afirmam acolo că, s'au bucurat de aceleaș drepturi și libertăți, la începutul stăpânirii ungurești.

Reproducem întreg cuprinsul actului din 1426.

Pipo de Ozora, comitele timișan, scrie diregătorului său din Căpâlna (Nobis dilecto, Stephanus Bolgar officiali nostro de Kopolna (azi Capâlnaș), următoarele:

Voevozii, cnejii, cu obștea bogățiilor și săracilor din Căpâlna i-au adus la cunoștință următoarele plângeri: Trei cneji, mergând spre locuințele lor dela scaunul de judecată, pe drum s'au apucat de ceartă și apoi la bătaie, ucizând pre unul dintre ei. Cei doi cneji vinovați de omor au fost osândiți la amendă, pe care au și plătit-o diregătorilor. El însă, Ștefan Bolgar, nu s'a mulțumit cu atâtea și peste lege le-a confiscat toate bunurile.

A doua călcare de lege, săvârșită de Ștefan Bolgar a fost, că a arestat pe un Român din Căpâlna și l-a ținut legat la butuc, învinuindu-l că a defăimat pe diregătorii lui (ai lui Bolgar), și că i-a amenințat că le dă foc caselor lor. In ziua judecății fu dus înaintea scaunului celor 12 judecători, cari, după cât se vede, l-au aflat vinovat. Impotriva acestei sentințe Ștefan Bolgar a declarat că, Românul e vrednic să i se taie mâinile și apoi, să fie spânzurat. Țăranul nostru la auzul acestor vorbe s'a speriat și a plătit 60 de florini pe seama comitetului timișan, ca să-și răscumpere viața.

Sus numitul Bolgar a mai făptuit și a 3-a fără de lege.

Un om din districtul Căpâlna a fost judecat pentru anumite delicte, la o amendă, pe care a și plătit-o. Dar Bolgar n'a fost mulțumit cu atâta, ci a trimis, în puterea nopții, pe slujitorii săi asupra casei omului și i-a cărat de acolo tot avutul.

Iar acest neîndurat reprezentant al stăpânirii, n'a cruțat nici femeile.

Scrisoarea mai adaogă, textual, următoarele:

„Aseminea în zilele trecute pentru o ceartă cu ocări, imprumutate între două femei, pe acelea le-ați arestat și le-ați băgat între servitorii dela grajd, cum nu se cuvine unor femei cinstite, apoi le-ați împăcat pe lângă plata unor mari amenzi (Ortvay, p. 601).

Comitele Pipo de Ozora pune în vedere diregătorului său, să restituie toate bunurile confiscate dela Românii din districtele Căpâlna împotriva legii.

Actul, al cărui cuprins l-am rezumat mai sus, are o valoare deosebită pentru situația Românilor bănățeni, la începutul veacului al XV-lea.

Intâiu de toate el ne-a păstrat amintirea unui nou district românesc: de *Căpâlna.*

Cunoaștem deci pe lângă cele 8 districte din diploma lui Ladislau V-la dela 1457 cele din: Sudgea, Monostor, Bujoi și Jupan („districtul Wolachales Sudya, Monostor, Bosar et Siopan vocatus in Comitatu Themesensi existentes).

In actul dela 1371—72, publicat în Századok, 1900, p. 610 și următoarele, sunt pomenite: *districtus Beld, districtus Hudus* (azi Hodoș, pre Vest dela Lugoj) și *districtus Chery* (aproape de Recaș). La acestea se mai adaogă acum *districtus Kapolna.*

Actul din 1426 e prețios și pentru faptul, nerelevat încă de istoricii nostri, că în el ni s'a păstrat amintierea vechei autonomii, de care s'au bucurat și districtele românești din Nordul Banatului la începutul dominațiunii unguești.

Intocmai ca și în districtele autonome dela 1457, în fruntea districtului de Căpâlna se află voevozii, cnejii cu obștea bogaților și săracilor. Cei ce călcau legile erau duși înaintea scaunului de judecată cu 13 jurați. Care era însă situația în districtul Căpâlnei pe la 1426? Volnicia funcționarilor administrației unguești călca în picioare drepturile Românilor. Insuși Pipo de Ozora, comitele timișan, ascultând plângerea voevozilor, cneji-

lor şi obştei româneşti, trage la răspundere pe funcţionarul ungur, care calcă legile şi nesocoteşte drepturile Românilor.

Turchányi, căruia numai dragoste faţă de poporul nostru nu i se poate imputa, obsearvă:

„Iar noi putem vedea de aici cât de arbitrar judeca diregătorul comitelui timişan din Căpâlna asupra bieţilor Valahi din districte".

* * *

Viaţa religioasă a Românilor din Banat în veacul al XV şi măsurile de prigonire luate de Sigismund de Luxemburg

Am văzut cât de sporadice sunt ştirile, ce ne-au rămas cu privire la viaţa religioasă a Românilor bănăţeni în veacul al XIV-lea. Acest fel de documente sporeşte foarte puţin şi în prima jumătate a secolului următor.

E incontestabil că strămoşii nostri din evul mediu, ca toţi creştinii din aceea vreme, erau profund religioşi, fiind ei un neam de oameni aşezaţi şi lucrători de pământ. O dovadă indirectă despre aceasta o aflăm noi în faptul că, jurământul religios era socotit ca supremul mijloc, pentru aflarea adevărului la judecarea conflictelor de proprietate.

Actul analizat mai sus, în care cnejii şi nobilii români au depus jurământ pentru nevinovăţia lui Ladul de Bizere şi a fiilor săi, cuprinde unele elemente, care se cer a fi examinate mai de aproape.

Inainte de toate se ridică întrebarea : la care credinţă aparţinea Biserica din Sebeş, în care s'a petrecut ceremoniul jurământului?.

Noi credem cu Dl. Cotoşman [34]) că era ortodoxă, fiindcă nu putem presupune că, cnejii şi nobilii români să fi depus jurământul lor în biserică străină.

34) Dr. Gh. Cotoşman: Episcopia Caransebeşului, 1941, p. 14.

In legătură cu biserica românească din Banat avem din această epocă un act, datat în 5 Decemvrie 1428, prin care Impăratul Sigismund ia măsuri de o sălbătăcie neobişnuită pentru prigonirea *„schismaticilor"*.

Ne amintim din capitolul precedent că, Ludovic cel Mare a poruncit tuturor nobililor şi altor fel de locuitori din districtul Keve şi Caraş, ca pe *„Sclavii sau preoţii schismatici"*, aflători la ei, să-i adune cu femei, copii şi tot avutul şi să-i ducă la Benedict Himfy, care va face cu ei ce i-a poruncit regele. Din decretul lui Sigismund apare că, Ludovic cel Mare a mai dat un ordin, la o dată necunoscută, prin care a dispus că, nici un nobil sau cneaz din întreagă provincie, să nu-şi poată păstra proprietăţile, dacă nu era cu adevărat catolic.

Am mai făcut constatarea că, înainte de cele două ordine ale lui Ludovic cel Mare, nu mai întâlnim, din partea regilor maghiari măsuri de prigoană atât de necruţătoare, cu toate stăruinţele pe care le puneau papii pentru stârpirea schismaticilor din cuprinsul regatului ungar. Pornind dela acest adevăr şi având în vedere unele particularităţi ale decretului dat de Sigismund, ne-am simţit îndemnaţi, să examinăm, de aproape, cuprinsul. Astfel am ajuns la unele concluzii noui, pe care le supunem judecăţii celor competenţi.

Dar mai întâiu să vedem, ce spune acest document important ?

La 5 Decemvrie 1428 regele Sigismund asigurând călugărilor minoriţi din *Chery, Sebeş, Haţeg şi Orşova*, anumite privilegii, dispune, între altele, următoarele [35]).

„In districtul Sebeşan s'au găsit oameni schismatici şi cu viaţă rea, care au avut în posesiune până în prezent unele moşii cu titlu de nobleţe, sau de uzufruct şi în acelea au ţinut şi au adăpostit preoţii schismatici, din care cauză mulţi catolici de

35) Dăm traducerea românească după Dr. Ştefan Lupşa: *„Catolicismul şi Românii din Ardeal şi Ungaria până la 1566.* Cernăuţi. — 1929. p. 74 şi urm.

stare inferioară, ademeniți de învățăturile falșe, au căzut în rătăcire și au trecut la ritul schismatic, cel osândit de biserica universală, crezând că fac bine astfel.

„Nouă, însă, ne-a ajuns la cunoștință prin câțiva oameni ai susnumitului ordin (minorit din Banat) o deciziune de tot recomandabilă înaintea lui Dumnezeu și a oamenilor, pe care a dat-o amintitul maestos domn rege Ludovic în această chestiune în sensul că, întreg ținutul, adică în întreg districtul, nimenea să nu poată poseda și să nu poată ține nici o moșie, nici prin drept de nobleță, nici ca beneficiu, decât dacă e adevărat catolic și ține aceea credință pe care o crede și o mărturisește biserica romană. Fiind întrebați cu jurământ despre această deciziune, toți cnejii și nobilii ținutului ne-au convins pe deplin despre aceea că, răposatul maestos rege Ludovic a decis lucrul așa, cum l-am descris mai sus.

„De aceea zisa deciziune anonimă, ba prin virtutea acestei scrisori a noastre decidem din nou, statornicind ca lege : că în întreg ținut al Sebeșului, adică în întreg districtul, nimeni să nu poată poseda, ține și stăpâni nici o proprietate, nici cu dreptul de nobil, nici cu dreptul de cnez, decât dacă va fi adevărat catolic și va urma acea credință pe care o crede și mărturisește biserica romană. In mod special arânduim, respective interzicem în mod absolut categoric, sub pedeapsa confiscării moșiei, ca vreun nobil sau cnez al districtului sebeșan, să țină și să adăpostească vreun preot schismatic în hotarele acestui district, oriunde și pe orice moșie ce-i aparține pe baza unui titlu oarecare. Și dacă vreun nobil sau cnez va cuteza să facă ceva contra acestora, moșiile aceluia castelanul nostru sebeșan permanent să le ocupe pentru maiestatea noastră.

„Iar ca nu cumva vreun preot de acesta schismatic să poată merge în ținutul Sebeșului, sau în oricare parte a lui cu intenție de a strica pe catolici cu învățăturile sale celea rele și să-i ademenească la ritul schismaticilor, ordonăm prin puterea acestei scrisori a noastre tuturor castelanilor (pârcălabilor) nostri de Sebeș și funcționarilor, ca pe toți preoții schismatici, care petrec

sau vagabondează prin ținutul Sebeșan cu intenția de a ademeni poporul catolic la ritul schismaticilor, să-i dețină și privându-i de toate averile, să nu le permită așezarea nicăeri în cadrul hotarelor acelui ținut.

„Mai aducem apoi hotărârea, că în întreg ținutul acesta al Sebeșului, nici un catolic să nu se poată căsători cu vreo schismatică și invers nici schismaticul să nu se poată căsători cu vreo catolică, fie aceștia de orice rang și stare, decât după ce schismaticul sau schismatica au primit botezul dela vreun preot în comunitate cu sfânta biserică romană. Iar de cumva cineva cu vicleană îndrăsneală ar cuteza să contravină acestei dispozițiuni, să-și piardă proprietățile imobile, trecând acestea în folosul castelanilor nostri perpetuu de Sebeș.

„Vrem mai departe și ordonăm în virtutea acestei scrisori a noastre, ca în întregul acesta ținut sebeșan, să se interzică în mod public tuturora, fie ei de orice rang și stare, mâncarea de carne în zilele de Sâmbătă. Iar cei ce ar cuteza să mânânce Sâmbătă carne, să cadă sub pedeapsa de 3 mărci, pe care o va încasa dela ei castelanul nostru perpetuu de Sebeș.

„Lăsăm în fine, și poruncim deadreptul, ca fiecare cnez, nobil, și chiar și țăran aparte, să-și boteze copii numai la preot catolic și nu shismatic.

„Și nimeni să nu cuteze să ducă pe copilul său sau pe al altuia la preot schismatic, pentru primirea botezului, sub pedeapsa confiscării moșiei. Ba tot deodată interzicem, în baza puterii noastre regale, preoților schismatici din orice ținut al țării noastre de a cuteza să boțeze pe cineva din districtul Sebeșan. Interzicem și aceea ca vreun preot schismatic să cuteze a boteza vreun catolic din districtul de Hațeg sau Mihald. Iar dacă cineva ar cuteza să contrazică acestei dispozițiuni, să fie pedepsit prin castelanii (pârcălabii) nostri din Sebeș și Mihald, cu pierderea averii.

„In fine, din dovezi suficiente am priceput că unii oameni cu suflet stricat, care fuseseră renăscuți în credința catolică prin botez, după botez lepădând frica de Dumnezeu și nesocotind

chinurile iadului, au trecut la religia schismaticilor și trăesc cu ei. Iar pe unii ca aceștia nu numai că nu trebuie să-i ținem de creștini și următori ai religiei creștine, ci de eretici desăvârșiți, ba de mai răi decât aceia, noi vrând să întrebuințăm mijloc potrivit de îndreptare pentru teribila lor stricăciune, poruncim prin puterea acestei scrisori a nostre, ca perpetui nostri castelani (pârcălabi) de toți aceia care ar trece la schismatici după botezul lor și trăesc cu aceia, să-i priveze de toată averea lor mișcătoare, iar dacă sunt găsiți nobili sau cneji în astfel de răutate stricăcioasă și condamnată, moșiile unora ca aceștia, aceiaș (pârcălabi), să le sechestreze pentru maiestatea noastră . . ."

Nici unul din istoricii noștri, care s'au ocupat cu decretul lui Sigismund din 5 Decemvrie 1428, nu s'a îndoit că, măsurile de prigonire preconizate în ele priveau pe Românii, care alcătuiau majoritatea absolută a locuitorilor din districtele vizate și cărora singuri se puteau aplica atributul de *schismatic.*

Dr. Ștefan Lupșa, autorul excelentei monografii, *Catolicismul și Românii din Ardeal și Ungaria până la anul 1556,* afirmă că geneza acestui ordin de persecuție ar fi următoarea:

Petrecând regele în vara anului 1428 pe la Orșova în răsboiul cu Turcii, franciscanii intrigați de succesul bătător la ochi al ortodoxiei din Banat și de răspândirea ei în dauna catolicismului, îl asaltează pe Sigismund la întoarcerea în Caransebeș cu rugăminți insistente, să ia drasticile măsuri, ce le-am văzut, în contra ei. Ca să-l determine, l-au făcut să creadă, nu tocmai cu ușurință că, și gloriosul său antecesor Ludovic făcuse la fel.

Noi, însă, găsim în cuprinsul acestui decret părți, care ridică mai multe nedumeriri împotriva interpretării, ce i s'a dat până acum.

Am amintit mai sus faptul semnificativ că, până la Ludovic cel Mare și Sigismund, nici un rege ungar n'a luat măsuri de prigoană atât de violent, contra Românilor din Ungaria, socotiți ca schismatici. Dar ceeace ne pare inexplicabil e că, măsurile arătate nu s'au luat, cum ar fi firesc, pentru toată Ungaria, dar nici barămi pentru Banatul întreg, unde înflorea ortodoxia, ci

numai pe un teritor limitat: districtul Sebeşului şi, în parte, Mehadia și Hațeg.

Cu drept cuvânt ne putem întreba: La ce-ar fi folosit stârpirea credinței răsăritene în trei districte româneşti, dacă ea putea să fie practicată, nestingherită în restul Banatului, în întreg Ardealul și în părțile ungurene?

Dacă sub termenul *schismatici*, din decretul lui Sigismund ar trebui să înțelegem în rândul I și exclusiv pe *Românii Ortodoxi*, atunci cum ne vom explica faptul că, regele voind să afle că, Ludovic cel Mare într'adevăr a dat un ordin similar de persecuție, *întreabă tocmai pe nobilii și cnejii români, iar când aceștia dau răspunsuri afirmative, le cere să le întărească cu jurământ.*

Dealtfel documentele nu vorbesc nicăeri despre deposedări ale cnejilor și nobililor români, care în marea lor majoritate tot ortodoxi au rămas și după 5 Decemvrie 1428. Vom invoca un singur caz: al Huniadeştilor. E incontestabil că *Voicu, tatăl lui Iancu Huniade,* militar al aulei regale, în timpul lui Sigismund, ba chiar și fiul său, nemuritorul apărător al creştinătății, *a rămas ortodox.*

In lumina acestor considerațiuni va trebui să reexaminăm textul decretului dela 5 Decemvrie 1428 și să vedem, dacă nu e cazul să dăm altă tălmăcire termenului *schismatici.*

Fără a intra mai adânc în discuția acestei probleme, noi credem că, sub *schismatici,* din ordinele celor doi regi maghiari, va trebui să înțelegem pe adepții unor secte primejdioase din punct de vedere politic și social și anume: în vremea lui Ludovic cel Mare a Manicheilor și Bogomililor, iar sub Sigismund a Husiților.

Ținem să stabilim, dela început, că noi nu tăgăduim asuprirea căreia a fost supusă credința strămoșilor noştri. Chiar în urma răspândirii sectelor amintite Românii au suferit multe persecuții, dintre care unele erau pornite din ură, iar altele cu intenția de a-i despuia de moșiile strămoşeşti.

Asupra husitismului, care de altfel a avut și influență binefăcătoare asupra desvoltării spirituale și sociale a neamului nostru, vom stărui ceva mai mult.

După arderea pe rug a lui Ion Hus, reforma lui s'a desvoltat în două direcțiuni.

Intâiu era secta moderaților, la care au aderat clasa celor bogați, nobili și burghezi.

A doua a fost secta talboriștilor, îmbrățișată de sărăcime, de iobagi și de toate elementele asuprite ale societății, ce a dovedit o putere de răspândire extraordinară. Taboriții desființară orice ierarhie bisericească, căci credincioșii își alegeau singuri episcopii și preoții. Au șters sfintele taine, afară de botez și cuminicătură; au suprimat sărbătorile, afară de Duminica, asemenea postul și cinstirea icoanelor. Ei învățau că, cuvântul lui Dumnezeu trebuie să fie propovăduit în limba poporului, ca să-l înțeleagă toată lumea. Dar ceeace a ajutat la lățirea neașteptat de repede a husitismului au fost reformele sociale, preconizate de apostolii lui. Ei spuneau că toți oamenii sunt fiii lui Dumnezeu și că, prin urmare, deosebirile sociale, de rang și avere trebuie să dispară, iar dreptul de proprietate și de aruncarea birurilor, ca adevărate nelegiuiri ar trebui îmblânzite, dacă nu șterse cu totul.

Se poate închipui cât de ademenitoare sunau aceste învățături pentru mulțimea obidită și chinuită a iobagilor, legați de glie. Și într'adevăr valurile husitismului s'au întins repede, peste Ungaria, până în Munții Transilvaniei și mai departe, în Moldova. Puternicii zilelor de atunci s'au ridicat cu armele contra Husiților, care amenințau cu prăbușire ordinea socială. Ei, însă, își țineau întrunirile prin munți, în adâncul codrilor, prin peșteri și în mori părăsite, aruncând pretutindeni sămânța credinței lor. Așa au ajuns noile învățături și la Românii din Transilvania și în Banat. In provincia noastră terenul era pregătit, în largă măsura, de propaganda cu tendințe înrudite a Bogomililor, făcută de călugării slavi, veniți din sudul Dunării. Cei mai zeloși luptători, atât împotriva sectelor sud-dunărene,

cât și a husitismului, au fost frații Minoriți. Răspândirea învățăturilor husite printre Românii din Ungaria a lăsat importante urme în istoria neamului nostru din Ardeal.

Se știe că în 1437 a isbucnit în Transilvania o sângeroasă revoluțiune a iobagilor, a căror majoritate o formau Românii. Centrul acestei revolte a fost dealul Babdiu (Babolna) de lângă satul Olpret din județul Someș. Nu se ține de subiectul acestui studiu amănuntele acestei mari mișcări țărănești din prima jumătate a veacului al XV-lea, dar incontestabil, valurile ei au ajuns și în Banatul nostru.

De încheere constatăm că Românii de pretutindeni au știut să profite de cel mai frumos precept al reformei husitice : *propovăduirea cuvântului Dumnezeesc în graiul poporului,* căci un călugăr român, sub influența Husitismului, a tradus într'o mânăstire din Maramureș, sau Bucovina învecinată, cărți sfinte pentru întâiaoară în limba românească. Din acestea ne-au rămas : Codicele Voronețan, Psaltirea Voronețană și Psaltirea Scheiană, care alcătuiesc începutul literarturii noastre scrise.

———×———

Vieaţa Românilor în Evul Mediu
(pe baza limbii române)
2. Păstoritul (creşterea animalelor)

de Valeriu Şotropa

Venim acum la acea activitate economică, care alcătueşte, — alături de agricultură şi de industria casnică, — una din ocupaţiunile economice principale ale Românilor din evul mediu: este vorba despre păstorit şi, în general, despre creşterea animalelor.

In tot evul mediu, Românii, din generaţie în generaţie, au avut, au ţinut şi crescut animale domestice: *vite* şi *păsări;* Românii au fost totdeauna crescători de vite şi păsări (a avea, a ţinea şi a creşte sunt, cum se ştie, termeni de origine latină).[1]).

1) **Vită** (vita), **pasăre** (passerem).

Creşterea, după cum vom vedea, a **tuturor** animalelor domestice, dovedeşte şi ea **sedentaritatea** Românilor şi **viaţa lor agricolă,** căci multe din aceste animale **presupun o viaţă aşezată,** cu gospodării durabile, iar unele din ele sunt şi au fost şi pe atunci, **folosite în agricultură.**

Despre creşterea animalelor azi, v. Simionescu, **Ţara noastră,** p. 372 sqq. Despre creşterea animalelor după întemeierea Principatelor (oi, cai, vite albe, albinărit), v. Giurescu, **o. c.,** II, 2, p. 541.

Mai ales la Românii Sudici viaţa păstorească a jucat un rol important; despre viaţa păstorească a Românilor din Peninsula Balcanică v. Th. Capidan, **Românii nomazi,** Cluj, 1926, passim; acelaş, **Les Macédo-Roumains,** Bucarest, 1937, p. 42 sqq.; acelaş, **Aromânii. Dialectul aromân,** Bucureşti, 1932, p. 32 sqq.; Silviu Dragomir, **Vlahii şi Morlacii,** Cluj, 1924, passim; Giurescu, **o. c.,** I, p. 313—314; II 1, p. 321—323; N. Iorga, **Istoria Românilor,** II, p. 331—342 passim.

Animalele domestice pe care le-au cunoscut și crescut Românii în epoca invaziilor barbare sunt minimum cele designate prin următoarele nume latinești: *arete, armăsar, asin-ă, berbec* sau *berbece, bou, cal, capră, câne, cățea* și *cățel, cătușă* (=pisică, sens azi dispărut), *găină, iapă, ied* și *iadă, junc* și *juncă* sau *junică, mascur, mia* sau *mială* și *miel, mioară* și *mior, nămaie* (=oaie, în Banat), *noaten, oaie, păcuină* (=oaie, în Banat, Ardeal și Țara Oașului), *porc, purcel* și *purcea, scorafă, taur, vacă, vătuia* și *vătuie, vier, vițea* și *vițel;* la care trebue adăugate iliro-tracele *țap, mușcoi* (= catâr), *mânz* și *mânzat,* și vechi-slavele *bivol, bivoliță, cocoș, gâscă, ogar* [2]). — Termenii generici cu care anumite categorii mai largi din aceste animale erau desemnate, au fost cei amintiți mai înainte: *vită* și *pasăre.* Și animalele, ca și oamenii, erau *făpturi* ale lui Dumnezeu. Animalele acestea îmblânzite, domestice, se numeau: [vite sau păsări] *dumestice, dumesnice, domenisce* sau *dumestnice* (formele 2 și 3 se mai păstrează și azi în unele regiuni; formele 1 și 4 au dispărut: forma care le-a luat locul este neologismul „domestic"). Vitele care aveau pe cap coarne se numeau, ca și acum, *cornute:* boii, vacile, bivolii, berbecii și caprele au fost principalele animale cornute cunoscute de Români. Păsările de curte, ouătoare, se chemau și *oare* sau *hoare.* Berbecul de doi ani împliniți (și juncul în al treilea an, deasemenea) se numește, și se numea desigur și pe atunci, *înterțiu* sau *terțiu, tărțiu.* Oaia care dă lapte este numită și azi în Banat *mătrice* [3]).

2) După cum se vede, numirile slave de animale domestice pătrunse în limba română sunt foarte puține. Cu drept cuvânt deci spune C. C. Giurescu că „și în domeniul creșterii vitelor, ca și în agricultură [și adaug: ca și în toate celelalte domenii ale vieții], noțiunile fundamentale poartă numiri latine" (**o. c.,** I, ed. 3, p. 256).

3) **Arete** (arietem), **armăsar** (lat. vulg. armissarius = clas. admissarius), **asin, asină** (asinus; asina), **berbece** (lat. vulg. berbecem = clas. vervecem), **bou** (bovem), **cal** (caballus), **capră** (capra), **câne** (canem), **cățea, cățel** (catella; catellus), **cătușă** (catta + suf. — **ușă**), **găină** (gallina), **iapă** (equa), **ied** (haedus), **iadă** (dela **ied**), **junc, juncă** (juvencus; juvenca) **junică** (junix), **mascur** (mas-

In ce privește caracteristicile lor, animalele domestice erau *blânde* sau *rele* (oamenii le *îmblânzeau*). Ele puteau fi *grase* sau *slabe* (vsl.). Cânii ciobănești erau *păroși, flocoși;* oile erau *lânoase;* animalele cu carne multă erau *cărnoase;* cele cu oase mari erau *osoase;* animalele cu coadă erau *codate;* vacile, oile, caprele, bivolițele erau *lăptoase*. O vită care nu putea să facă pui era *stearpă, știră* (t. iliro-tracic). Un bou sau cal rău castrat se zice că este *râncaciu*. Caii erau *albi, galbeni, murgi* (iliro-tracic), *negri* [4]), *bălțați, roibi*, etc., — la culoare. Deasemenea și celelalte animale, vite sau păsări, puteau să fie albe, galbene, negre, bălțate („roib" se zice numai la cai; „murg" se zice numai la cai și vaci), precum și *roșii, cenușii* ș. a. m. d. Oile cu botul roșcat sau galben se numesc și acum în Banat *coacine*. Caii dela șes erau mai *mari;* cei dela munte erau mai *mărunți*, mai *mici*. (Vacile, bivolii și alte vite erau animale mari; celelalte animale, și mai ales păsările, erau mici). Ca boli ale animalelor se cunoșteau și atunci: *strechea, râia, gălbeaza* (acesta din urmă, termen iliro-tracic) [5]).

culus), **mia** sau **mială** (agnella), **miel** (agnellus), **mioară, mior** (*agnelliola; *agnelliolus), **nămaie** (animalia), **noaten** (annotinus), **oaie** (ovem), **păcuină** (pecuina), **porc** (porcus), **purcel, purcea** (porcellus; porcella), **scroafă** (scrofa), **taur** (taurus), **vacă** (vacca), **vătuiu** (*vituleus), **vătuie** (dela **vătuiu**), **vier** (verres), **vițea, vițel** (*vitella; vitellus), **țap** (iliro-tracic; comp. alb. **tsap, tsjap**; v. Capidan, **o. c.**, p. 36; Rosetti, **o. c.**, II, p. 109; Candrea, **l. c.**), **mușcoi** (sau **mâșcoi**; iliro-tracic; cf. alb. **mushk**; v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 106), **mânz** (iliro-tracic; v. Capidan, **l. c.**; Rosetti, **o. c.**, II, p. 105; Candrea, **l. c.**; Philippide, **o. c.**, II, p. 747), **mânzat** (iliro-tracic; v. Capidan, **l. c.**; Candrea, **l. c.**), **vită** și **pasăre** (v. nota 1), **făptură** (factura), **dumestic** și variantele (domesticus), **cornut** (cornutus), **oară** sau **hoară** (ovaria), **interțiu, terțiu** sau **tărțiu** (tertianus), **mătrice** (matricem).

[4]) Cf. în dial macedoromân: **múl'u** (= de culoare negricioasă) × mulleus, și **múrnu** (= negru ca mura) × *morinus.

[5]) **Blând** (blandus), **rău** (reus), **a îmblânzi** (*imblandire), **gras** (lat. vulg. grassus = clas. crassus), **păros** (pilosus), **flocos** (floccosus), **lânos** (lanosus), **cărnos** (carnosus), **osos** (ossuosus), **codat** (lat. vulg. * codatus × caudatus), **lăptos** (lactosus), **sterp** (lat. vulg. * ster[i]p[h]us), **știră** (iliro-tracic; cf. alb. **shtjerră**, n.-gr.

O grupă de animale de acelaşi fel, care umblau ori stăteau toate la un loc şi se hrăneau în acelaşi loc, aparţinând de obiceiu unui acelaşi cioban sau stăpân, alcătuia o *turmă*. O turmă compusă din vite mari cornute se numea cu termenul vechiu-slav *cireadă* [6]. Ciobanii români aveau turme *numeroase*, mai cu seamă de oi; aveau oi *multe* (ciobanul moldovean din „Mioriţa" n'are el oare: „oi mai *multe*, mândre şi cornute, şi cai învăţaţi şi câni mai bărbaţi"?) [7].

Dintre menţiunile istorice despre animalele crescute de Românii medievali vom cita mai întâi pe aceia despre caii, oile, berbecii, vacile şi ţapii Vlahilor de pe valea Cetinei, din hrisovul lui Hanz Frankapan din anul 1435 [8]. Apoi vom aminti ştirea din celebrul cântec al Nibelungilor, *Nibelungenlied* (Sec. XII), unde se pomeneşte despre Polonii şi Vlahii cu cari înainta pe câmpie ceata cailor de rasă, călărită de voinici *(„den Poelânen und den Vlâchen sach man swinde gân / ir pfert und ros diu gnoten dâ si mit Kreften riten")* şi despre ducele Ramunc, din ţara Valahilor, care venise în grabă cu şapte sute de oameni cari se vedeau sosind ca păsările sburătoare (deci: clălări; *„Der herzoge Ramunc uzer Vlachen lant / mit siben hundert mannen Kom er fűr si gerant / sam vliegende vogele sô sah man si*

σπεῖρα v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 109), **râncaciu** (ramicosus), **alb** (alus), **galben** (galbinus), **murg** (iliro-tracic; v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 106), **negru** (nigrum), **roib** (rubeus), **bălţat** (balteatus), **roşu** (roseus), **cenuşiu** (dela **cenuşă** × *cinusia), **coacin** (coccinus), **mare** (marem), **mărunt** (minutus), **mic** (lat. vulg. *miccus), **streche** (*oestriculus), **râie** (lat. vulg. aranea), **gălbează** sau **călbează** (iliro-tracic; v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 100).

[6]) In legătură cu viaţa în turmă a animalelor se aplicau şi termeni ca: **a se aduna** (oile, vacile, caii, etc.) la un loc; **a se dezbina** sau **dezghina** (o oaie, un cal, etc.) de turmă (**a [se] aduna** × adunare; **a [se] dezbina** sau **dezghina** [disglutinare]).

[7]) **Turmă** (turma), **numeros** (dela **număr** × numerus), **mult** (multus).

[8]) Publicat în întregime la Silviu Dragomir, **Originea coloniilor române din Istria**, Bucureşti, 1924 (extr. din **AR., Mem. Sect. Ist.**), p. 4—7 (v. punctele 4, 6, 12, 13, 14, 19).

varn")[9]. *Chronicon Pictum Vindobonense*, ne relatează că Ungurii lui Arpad şi-au refăcut turmele în Ardeal[10]. Numeroase menţiuni despre „animalele" Vlahilor, fără specificarea lor, se află în documentele emanate din cancelariile oraşelor dalmatine precum şi a altor oraşe din partea de Apus a Peninsulei Balcanice, din evul mediu. Astfel cităm, într'o enumerare fugară, pasagiile următoare: într'un document raguzan din 1399, e vorba despre *Vulahi cum eorum animalibus*, cari vin *ad standum et pasculandum in dictam contratam nostram Canalis;* la 1386 şi 1387 Vlahii se refugiază din faţa invaziei turceşti în peninsula Stagno, şi se hotărăşte, de către Consilium Minus, *quod recipiantur in Stagno familie, pastores, animalia et arnesia Vlacorum (1386)*, şi, apoi: *omnes Vlachos aufugentes et volentes se saluare ibi cum eorum rebus, familiis et animalibus, non recipiendo homines armorum* . . . (1387); iar la 1390 se aminteşte despre Vlahii şi Sârbii care, refugiindu-se dinaintea Turcilor, vin de se aşează în pen. Stagno: *De mittendo et concedendo Vlachis et Sclavis hominibus armorum cum eorum familiis et bestiamine, quod possint fugere et se reducere et salvare in Stagno et in Puncta timore Turchorum fugientibus, si se voluerint ibi salinare . . .;* apoi într'un document din anul 1465, cneazul Ivan Frankapan aminteşte de pagubele pe care le-au făcut Vlahii cu vitele, şi mai ales cu *porcii* lor locuitorilor din Castelmuschio (din insula Veglia); în fine, e de remarcat că şi Vlahii chervanagii şi chirigii, despre care se aminteşte în documentele aceloraşi oraşe din Vestul Peninsulei Balcanice, aveau nevoe de animale trăgătoare (cai) spre a-şi exercita această ocupaţie[11].

Părţile corpului animalelor (care aproape toate corespund părţilor corpului omenesc) numite cu termeni latini, sunt: *car-*

9) G. Popa-Lisseanu, **Izvoarele istoriei Românilor**, III, p. 9—10.
10) Cap. XIII, la **ibid.**, XI.
11) Citatele după Silviu Dragomir, **Vlahii şi Morlacii**, Cluj, 1924, p. 2, 3, 33.

nea, muşchii, grăsimea (lardul, osânza), oasele, sângele, pielea, părul, penele, lâna, barba [ţapului], *coada, capul (căpăţâna), coarnele, coama, creasta, faţa, nasul, nările, gura, ochii, pleoapele, genele, urechile, fruntea, tâmplele, fălcile, ţeasta, creştetul*, probabil *guşa* (care poate fi tracic), *cerbicea, creierul, măduva, limba, gingiile, dinţii, măselele, trunchiul, umerii, aripile* (la sburătoare), *spinarea, dosul, spatele, coastele* [12]), *şalele, armul, deşertul, vintrele, picioarele, brâncile* (*brâncă* = labă), *pulpele, coapsele, genunchii, degetele, unghiile, ugerul, ţâţele* cu *gurguiele, pieptul, pântecele, iile, mădularele, vinele, măruntaiele, ficatul* (cu *fierea*), *rinichii* sau *rărunchii, inima, splina, beşica*, sau *băşica, foalele, maţele, chiagul, mura* [boului = rânza boului], *ciurul* [13]). In total vreo 80 de numiri. *Gât* (probabil) şi *trup* (sigur) sunt cuvinte de origine slavă (dar *gât* poate să vie şi din lat. *guttur;* în adevăr, nu vedem dece ar fi mai plauzibilă derivaţia dintr'un presupus vsl. * *glutu* = „înghiţitură", derivat dela *glutiti* = „a înghiţi", decât din latinul *guttur* = „gât"); tot aşa şi numirile mai puţin importante *gleznă, obraz* (care este un sinonim al latinului *faţă), crac* şi *cârcă* (sinonim al latineştilor *spate* şi *spinare). Grumaz, cioc, ceafă, rânză*, probabil şi *guşă*, sunt preromane, iliro-trace [14]).

12) **Rână** = „coastă (în expresiile: a sta într'o rână, plecat pe o rână) derivă sau din lat. * rena, sau e de origine preromană, traco-ilirică (cum crede Sacerdoţeanu, o. c., p. 220).

13) Relativ la corpul animalelor amintesc şi cuvintele din dialectele sud-dunărene: **corp** (= trup, în meglenit) × corpus; **pătună** (= labă, în macedoromân) × *patta.

14) **Parte** (partem), **carne** (carnem), **muşchiu** (musculus), **grăsime** (dela **gras;** v. nota 5), **lard** (lardum), **osânză** (axungia), **os** (ossum,) **sânge** (lat. vulg. sanguen = clas sanguis), **piele** (pellem), **păr** (pilus), **pană** (penna sau pinna), **lână** (lana), **barbă** (barbă (barba), **coadă** (coda), **cap** (caput), **căpăţână** (*capitina), **corn** (cornu), **coamă** (coma), **creastă** (crista), **faţă** (lat. vulg. facia = clas. facies), **nas** (nasus), **nară** (naris), **gură** (gula), **ochiu** (oc[u]lus), **pleoapă** (*pluppea), **geană** (gena), **ureche** (lat. vulg. oricula = clas. auricula), **frunte** (frontem), **tâmplă** (lat. vulg. *templa

Vitele se *aciueau*, se *adăposteau* în diverse *adăposturi* pentru vite [15]), făcute de mâna oamenilor, pentru ca să nu *înghețe*, să nu *degere* de *frig*, să nu le *plouă* sau *bată ploaia* și să nu le atace *fiarele* (mai ales *lupii* și *urșii*). Afară, sub cerul liber, în timpul nopții vitele ar fi *tremurat* de frig; ploile le-ar fi *udat* și fiarele le-ar fi *sfâșiat* [16]).

Locurile unde stăteau adăpostite turmele sau cirezile de animale purtau trei nume diferite, unul de origine latină, ce-

= clas. tempora), **falcă** (falcem), **țeastă** (testa,) **creștet** (dela **a crește** × crescere), **gușă** sau **gușe** (comp. lat. vulg. geusiae), **cerbice** (cervicem), **creier** (c[e]rebellum), **măduvă** (medulla), **limbă** (lingua) **gingie** (gingiva), **dinte** (dentem), **măsea** (maxilla), **trunchiu** (trunculus), **umăr** (humerus), **aripă** (lat. vulg. alapa), **spinare** (spinalis), **dos** (lat. vulg. * dossus = clas. dorsus), **spate** (spatha), **coastă** (costa), **șale** (pl. din **șea** × sella), **arm** (armus), **deșert** (desertus), **vintre** (ventrem), **picior** (petiolum), **brâncă** (branca), **pulpă** (pulpa), **coapsă** (coxa), **genunchiu** (genuculum), **deget** (digitus), **unghie** (ungula), **uger** (uber), **țâță** (titia), **gurguiu** (cf. lat gurgulio), **piept** (pectus), **pântece** (panticem), **ie** (ilia), **mădular** (medullaris), **vână** (vena), **măruntaie** (minutalia), **ficat** ficatum), **fiere** (* fele = clas. fel), **rinichiu** (renicului), **rărunchiu** (renunculus), **inimă** (anima), **splină** (splen), **bešică** (vesica), **foale** (follem), **mațe** lat. vulg. matia), **chiag** (coagulum), **mură** (*mula), **ciur** (lat. vulg. cibrum = clas. cribrum), **grumaz** (iliro-tracic; comp. alb. **gurmas**; v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 104; Candrea, **l. c.**; Capidan, **o. c.**, p. 35), **cioc** (iliro-tracic; comp. alb. **tshok**; v. Rosetti, o. c., II, p. 101), **ceafă** (iliro-tracic; comp. alb. **Kjafă**; v. Philippide, **o. c.**, II, p. 746; Capidan, **o. c.**, p. 35; Cadrea, **l. c.**; Rosetti, **o. c.**, II, p. 101), **rânză** (iliro-tracic; comp. alb. **răndăs**; v. Philippide, **o.c.**, II, p. 747; Rosetti, **o. c.**, II, p. 108; Candrea, **l. c.**), **gușă** (probabil iliro-tracic, dacă nu e latin [v. supra]; comp. alb. **gushă**; v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 104).

15) Dela „a (se) aciua" avem și subst. **acioală**, care înseamnă tot adăpost pentru vite.

16) **A se aciua** sau **aciuia** (* accubilare), **a (se) adăposti** (dela **adăpost**; **v.** mai departe), **adăpost** (ad-depositum), **a îngheța** (in-glaciare), **a degera** (* degelare), **frig** (frigus), **a ploua** (lat. vulg. * plovere = clas. pluére), **a bate** (batt[u]ere), **ploaie** (lat. vulg. * **ploja** = clas. pluvia), **fiară** (fera), **lup** (lupus), **urs** (ursus), **afară** (ad-foras), **a tremuri** (tremulare), **a uda** (udare), **a sfâșia** (exfasciare).

lelalte două de origine tracă; ele erau *staulele, țarcurile* și *stânele;* la acestea trebue adăugat și vechiu-slavul *grajd* [17]). *Să* vedem ce semnifică fiecare din aceste numiri.

Staulul este adăpostul obișnuit pentru oi și vite; el e locul îngrădit și acoperit unde stau aceste animale.

Țarcul este, după definiția lui L. Șaineanu, *Dicț. univ. al limbii române,* s. v., un „ocol de vite"; după definiția lui I. A. Candrea, *Dicț. limbii rom.,* s. v., un „mic ocol adăpostit, sau colibă, în care se țin mieii fătați de iarnă, ca să nu înghețe de ger".

Despre *stână* [18]), construcția și locul clasic al ciobanilor, la munte sau la șes, unde stau oile și ciobanii în cursul unei părți din an, și care formează centrul vieții noastre păstorești, așa cum biserica e centrul vieții religioase, se pot spune următoarele (v. Candrea, *o. c.,* s. v. și tabela XLIX: *Păstorit*): ea este o „constrcție de lemn de forma unei simple case țărănești, făcută, la munte, din bârne de brad sau de fag și acoperită cu scânduri, șindrilă sau scoarțe de brad, ori de fag; iar la șes, din nuiele împletite, cu un acoperemânt de stuf; ea servește ca adăpost pentru baciu și ca loc de fabricațiune a brânzeturilor; are în genere două despărțituri: una, în care se fabrică brânza și celelalte produse ale laptelui și în care se păstrează toate uneltele; cealaltă, o încăpere mai mică și mai întunecoasă, numită „celar", în care sânt așezate niște polițe pe care sânt puse troacele cu lapte și cașii; fiecare munte își are stâna lui care nu se strică niciodată; primăvara, când se întorc păstorii de la șes unde au iernat, o găsesc gata; iar toamna, o lasă în părăsire, după ce,

17) **Staul** (stab[u]lum), **țarc** (iliro-tracic; comp. alb. **thark** și n. gr. τσαρκος [Epir; împrumutat din română]; cf. Capidan, **o. c.**, p. 36; Candrea, **l. c.**; Rosetti, **o. c.**, II, p. 109—110), **stână** (iliro-tracic; v. Philippide, **o. c.**, II, p. 744).

18) Cf. în macedoromân, pe lângă termenul corespunzător **stáni** (se zice: **mi duc la stani** = mă duc la stână), și cuvântul **cășare** (= stână × casearia, cu care este compus și numele topic românesc: **La cășarea di k'atră** (= La stâna de piatră).

bine înțeles, au luat cu ei mai toate uneltele și vasele de care pot avea nevoie pentru prepararea brânzeturilor". Iar prin extensiune, stâna este „întreg locul pe care e instalată stâna și dependințele ei (strunga, comarnicul, țarcurile, bordeiele, etc.), unde vin oile la mulsoare și se odihnesc noaptea, împreună cu ciobanii lor".

Grajdul este locuința cailor și vitelor, făcută în genere din lemn; este constituit din o încăpere care servește de adăpost acestor animale și e construit de obiceiu în vecinătatea casei.

Mai avem în limba noastră și alte numiri secundare care servesc să denumească anumite locuri de adăpost sau de odihnă pentru animale; ele au fost, ca și numirile citate mai înainte, cunoscute și în epoca de care ne ocupăm. Astfel, locul unde stau de se odihnesc vacile și boii în timpul verii se numește *văcăreață.* Locul „unde pasc, unde se odihnesc sau se adăpostesc caprele" se numește în Banat și în Ardeal *căprăreață.* Locul unde se odihnesc porcii se chiamă *purcăreață.* Păsările clocesc adeseori în *pătule.* Dar încă de pe atunci, probabil, Românii au construit pentru găini și alte păsări domestice, precum și pentru câni și porci, adăposturi, cuști numite cu termenul de origine vechiu-slavă *coteț;* pentru denumirea acestora s'a păstrat în istro-român până azi latinul *cavea* în cuvântul *cáibă* (= cușcă) [19]).

Acea parte din stână, unde se păstrează vasele și brânzeturile se chiamă — cum am văzut — *celar.* O construcție însemnată pe lângă stână este *strunga,* care e (v. Candrea, *ibid.*, s v.) o „îngrăditură de crengi, de scânduri sau de bârne în formă de semielipsă, ce se face pe lângă o stână, spre a se băga oile ce trebue să fie mulse; ele intră printr'o deschizătură îngustă, făcută la spatele acestei îngrădituri, un fel de portiță, numită „coada strungii"; la muls, oile ies una câte una prin

19) **Văcăreață** (lat. vulg. vaccaricia), **căprăreață** (*capraricia), **purcăreață** (lat. vulg. porcaricia), **pătul** (patibulum).

„spătările" sau „ușile" strungii, tăiate în păretele de bârne al acesteia"[20]).

Toate cuvintele acestea relative la diferitele construcțiuni în legătură cu viața pastorală le-au folosit Românii neîntrerupt în întreagă epoca invaziilor și de atunci până astăzi, — toate aceste construcțiuni și adăposturi pentru trebuințele vieții păstorești fiind cunoscute de strămoșii noștri din cea mai adâncă vechime, multe din ele chiar de pe vremea Dacilor, dela care am moștenit o bună parte din noțiunile și tradițiile acestei vieți păstorești de o vechime de câteva ori milenară pe pământul nostru și al strămoșilor noștri cei mai vechi.

In ce privește diferitele activități, diversele manifestațiuni de viață ale animalelor din acel timp, — aceleași, de altfel, ca și ale celor de astăzi, — vocabularul nostru latin ne ajută perfect să ni le imaginăm: anume, animalele *scurmau, rășchiau, râmau* (de unde: *râmător), rodeau, ciupeau* (t. preroman), *rupeau, trepădau* și *urdinau,* adică *umblau, alergau*[21]) încoace și încolo,

20) **Celar** (cellarium); **strungă** (cuvânt străvechiu, preroman, iliro-tracic; cf. alb. **shtrungă;** v. Rosetti, o. c., II, p. 108; Candrea, l. c.; Philippide, o. c., II, p. 747 și 735; din graiul păstorilor români acest cuvânt a pătruns în limba popoarelor vecine: în ucrainiană, polonă, ruteană, ungară, slovenă, sârbo-croată, albaneză, neo-greacă). — Tot relativ la viața de stână avem și cuvântul de origine latină **spătar sau spătări** („bârnele înfipte în pământ, înalte de 50—60 cm., de care se razimă cu spatele ciobanii mulgători ce șed pe „scaune", câte unul în dreapta și în stânga fie-cărei „uși", prin care ies oile din strungă"), care vine dela **spate,** lat. spatha; deasemenea și cuvintele **scaun** și **ușă,** citate în definiția cuvântului „spătar", dată mai înainte.

21 Caii erau animalele alergătoare cele mai folosite; ei alergau, **fugeau** (a fugi × lat. vulg. fugire × clas. fugere) mai **repede** (rapidus; **iute** e vsl.) sau mai **încet** (lat. vulg. * quetus = clas. quietus). Mersul calului în trap nesăltat, cu ridicarea ambelor picioare dintr'o parte (din dreapta sau din stânga) deodată, se chema, ca și azi: **buiestru** (* bojester).

mâncau, mestecau [22]), *rumegau* sau *rugumau, rânchezau, rugeau, mugeau, răgeau, sbierau, lătrau* (în Oltenia şi *a alătra), se scărpinau;* puii animalelor (ex. mieii, căţeii) *săreau şi se jucau,* făceau *tumbe* prin iarbă; seara, *se astâmpărau* şi *se culcau;* cânii şi pisicile *lingeau* resturile de mâncare sau de lapte; taurii, berbecii şi ţapii se *întărâtau* uşor şi *împungeau* cu coarnele; cânii puteau să *turbeze,* iar boala de care sufereau când turbau se numea *turbăciune* sau *turbare;* oile şi vitele *merizau* în miezul zilei, adică se odihneau la amiazi (termenul se mai păstrează şi azi în Ţara-Oaşului; tot acolo, locul unde se odihnesc oile la amiază, unde „merizează", se zice *merizătoare*) [23]). — Animalele *năşteau, fătau* [24]) *pui;* găinile şi celelalte sburătoare se *ouau,* iar din ouă *scoteau* pui; puii care *ieşeau* din ouă sau care erau fătaţi de oi, vaci şi celelalte animale, *creşteau,* prin *curtea casei* ori la stână, alături de mamele lor; puii animalelor: iezii, viţeii, mieii, etc., *sugeau* lapte dela mamele lor. — Animalele domestice *se adăpău, beau apă* dela *râu* sau *pârâu,* dela *fântână* sau *puţ,* sau din *lac* ori *baltă.* Ciobanii, în peregrinările lor dela locurile de vărat la cele de iernat şi înapoi, îşi adăpau oile la râurile, pâraele sau izvoarele din cale. Vara, oile beau apă din pâraele, izvoarele şi lacurile cristaline din munţi; iarna, din râurile dela şes. Locului unde se adapă vitele i se zice *adăpătoare,* iar faptul de a (se) adăpa se numeşte *adăpat, adăpare* sau *adăpăciune* (astăzi, numai primul din aceşti trei termeni e uzi-

22) Cf. în dial. macedoromân verbul **arúmin, aruminárе** (= a ronţăi) × rumino.

23) Cf. în macedoromân subst. **amiridz** (= „locul de odihnă al oilor, caprelor, pela amiază, vara") × meridies, şi verbul **amiridz** (= „ dau oile la odihnă pela amiază") × meridiare. In meglenoromân, acelaş cuvânt ca în macedoromân şi în Ţara-Oaşului, sub forma **mirindz.**

24 In macedoromân, timpul în care fată oile şi caprele se numeşte **fitál'u** × * **fetalium.**

Când o vacă sau o oaie e aproape să fete şi i-se măreşte ugerul, ori e însărcinată chiar mai de curând, se zice că **dăpune** sau (mai rar) **depune** (lat. deponere).

tat în mod obişnuit). Animalele mâncau *iarbă, fân, frunze;* porcii mâncau *lături.* Ele beau şi mâncau pentru ca să-şi *astâmpere foamea,* când erau *flămânde,* şi *setea,* când erau *setoase;* după ce mâncau şi beau deajuns, ele se *săturau,* devenind *sătule.* Oamenii *duceau* animalele la *apă* sau *la păscut.* Vitelor li se dădeau *nutreţ* [25]). „Locul unde se pune sarea ca s'o lingă oile" se numeşte *sărune, sănune* sau *'sănină* (în macedoromân *sărine,* d. ex. în versul *Z-dusiră oile la sărine* = Se duseră oile la sărune). Hrana principală a turmelor era *iarba,* iarba verde de pe câmpii, de pe dealuri şi de pe coastele şi din văile munţilor. Oile şi vitele *păşteau* sau *păşunau* pe bogatele *păşuni* ale pământului românesc, acele *pascua Romanorum* amintite de scriitorii medievali [26]), „fâneţele şi păşunile" menţionate în diploma Ioaniţilor din 1247 [27]). Păşteau şi prin *vâlcele* şi *văi. Nicăiri* însă turmele nu găseau, vara, o iarbă mai bună ca pe *coastele* şi pe *plaiurile* munţilor. Plaiurile şi câmpiile unde îşi păşteau ciobanii români turmele erau *ierboase.* Păstorii *cutreerau* munţii, câmpiile şi luncile cu turmele, în

25) In macedoromân noţiunea de „a hrăni" se exprimă prin verbul **ntric** (lat. nutrico).

26) Ex. Ricardus, în pasagiul: **uenerunt in terram que nunc Ungaria dicitur, tunc uero dicebatur pascua Romanorum (De inventa Ungaria Magna,** cap. I); Anonymus, în cap. IX: **terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur;** Thomas din Spalato (la 1266): **Haec regio** (i. e. Pannonia) **dicitur antiquitus fuisse pascua Romanorum** (cit. la Popa-Lisseanu, **o. c.,** II, p. 10); Anonimul geograf în **Descrierea Europei Orientale** (din 1308) vorbeşte despre **Blazi** cari in **Ungaria ubi erant pascua Romanorum propter nimiam terre uiriditatem et fertilitatem olim morabantur** (ibid., p. 17).

27) **Fenetis quoque seu animalium et pecorum suorum pascuis** (Hurmuzaki, **Doc.,** I, 1, p. 250). — După întemeierea Principatelor române se întâlnesc suprafeţe mari de pământ lăsate pentru fâneţe şi pentru păşunat: braniştile domneşti şi mănăstireşti; aceste suprafeţe s'au împuţinat pe măsura întinderii locurilor de arătură (Giurescu, **o. c.,** I, p. 5). — Am amintit mai sus pasagiul despre **Vulahi cum eorum animalibus** care veneau **ad standum et pasculandum** în teritoriile oraşelor dalmatine.

căutarea păşunilor celor mai bune şi mai abundente. Pentru ca să întindă suprafaţa păşunilor, păstorii *tăiau* păduri sau părţi din păduri (am mai vorbit despre defrişări la cap. despre agricultură). „Partea de loc unde s'a tăiat pădurea, spre a sluji ca loc de păşune, în spec. pentru oi" se numeşte *runc;* cuvântul acesta străvechiu se întâlneşte des şi în toponimie [28]). Fânul pe care îl mâncau vitele era cosit de pe *fânaţe* sau *fâneţe* (despre fâneţele amintite în diploma Ioaniţilor v. mai sus). Inainte de a tăia animalele (porcii, păsările, etc.), oamenii le *îngrăşau* până se *încălau.* — Vitele şi caii *trăgeau carele, căruţele,* etc. Vitele erau puse să tragă la *jug;* ţăranii *înjugau* boii, adică îi puneau în jug, pentru ca să tragă *plugul* (vsl.), adică *arat*-ul (cuvânt păstrat numai în mac.-rom.), ori carul; când îi *scoteau* dela jug, îi *dejugau.* Cailor li se punea *şeaua, chinga, frâul, căpăstrul, căpeţeala* şi *strupul.* Pentru ca să-i *călărească,* Românii *înfrânau* caii (= le puneau frâele) şi îi *înşelau* sau *înşeuau* (= le puneau şeile). *Incurau* caii pe câmpiile şi pajiştile ierboase. Ţăranii *desprindeau funia* cu care erau legate vitele în grajd şi astfel le *deslegau,* pentru ca să *iasă* din grajd sau să *plece* la drum. Păstorii *deschideau* staulul să iasă oile afară. Seara, oile se *strângeau* la stână; vitele se *întorceau* dela păscut. Oamenii *închideau* peste noapte animalele în staule şi grajduri; ei *legau,* noaptea sau ziua, vitele cu funia de picior ori de coarne, de pari sau în grajd. Când veneau lupii la stână să mănânce oile, ciobanii *asmuţeau, amuţau* sau *sumuţau* cânii *asupra* lor şi *se repezeau* şi ei cu *parii,* ca să-i *alunge,* ori să-i *ucidă.* In fine, — pentru a epuiza cât mai complet diferitele activităţi în legătură cu creşterea animalelor (despre cele în legătură strictă cu păstoritul v. mai departe), — trebue să mai amintim că femeile

[28]) Vezi George Popovici, **Runc. Glosă la o colecţiune inedită de documente moldo-câmpulungene,** în **Convorbiri Literare,** an. XXV, (1891—1892), p. 705—716 şi Nicolae Drăgan, **Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei,** Bucureşti, 1933, p. 150—151. (După cum arată acolo N. Drăganu, **runc** are ca sinonime cuvintele **arşiţă, curătură, tăietură, lăzuitură,** etc.).

chemau sau *strigau* păsările şi celelalte animale de pe lângă casă la mâncare şi le *dădeau grăunţe* ori alte lucruri de mâncare [29]).

29) **A scurma** (lat. vulg. *excorrimare), **a râşchia** (*rasclare), **a râma** (lat. vulg. * rimare), **a roade** (rodere), **a ciupi** (iliro-tracic; cf. alb. tshripis; v. Rosetti, **o. c.**, **II**, p. 101 şi Philippide, **o. c.**, **II**, p. 746), **a rupe** (rumpere), **a trepăda** (trepidare), **a urdina** (ordinare), **a umbla** (ambulare), **a alerga** (* allargare), **a mânca** (lat. vulg. *manicare), **a mesteca** (masticare), **a rumega** (rumigare), **a rugума** (metateză din **rumega**; comp. it. **rugumare**), **a rânchеza** (*rhonchizare), **a rugi** (rugire), **a mugi** (mugire), **a rage** (lat. vulg. ragere), **a sbiera** (*exverrare), **a lătra** (latrare), **a alătra** (allatrare), **a (se scărpina** (scarpinare), **a sări** (salire), **a (se) juca** (jocare), **tumbă** (lat. vulg. * tumba), **a (se) astâmpăra** (extemperare), **a (se) culca** (collocare), **a linge** (lingere), **a (se) întărâta** (*interritare), **a împunge** (*impungere), **a turba** (turbare), **turbăciune** (turbationem), **turbare** (dela **a turba**), **a meriza** (meridiare), **merizătoare** (déla **a meriza**), **a naşte** (nascere), **a făta** (fetare), **puiu** (*pulleus × pullus), **a (se oua** (ovare), **a scoate** (lat. vulg. *excotere = clas. excutere), **a ieşi** (exire), **a creşte** (crescere), **curte** (lat. vulg. *curtem = cohortem), **casă** (casa), **a suge** (sugere), **a (se) adăpa** (adaquare), **a bea** (bibere), **apă** (aqua), **râu** (rivus), **pârâu** (iliro-tracic; comp. alb. **părrua**; v. Capidan, **o. c.**, p. 37; Rosetti, **o. c.**, **II**, p. 106; Candrea, **l. c.**); **fântână** (fontana), **puţ** (puteus), **lac** (lacus), **baltă** (iliro-tracic; cf. alb. baljtă; v. Rosetti, **o. c.**, **II**, p. 97; Candrea, **l. c**), **adăpătoare** (dela **a (se adăpa**; v. supra), **adăpat, adăpare, adăpăciune** (dela **a (se) adăpa**), **iarbă** (herba), **fân** (fenum), **frunză** (*frondea), **lături** (*lavaturae), **a astâmpăra** (v. supra), **foame** (famem), **flămând** (flammabundus), **sete** (sitis), **setos** (dela **sete**), **a (se) sătura** (saturare), **sătul** (satullus), **a duce** (ducere), **apă** (v. mai sus), **păscut** (dela **a paşte** × pascere), **nutreţ** (nutricium), **sărune** sau **sănune** (lat. vulg. *salonae), **sănină** (salina) **iarbă** (v. mai sus), **a paşte** (v. mai sus), **a păşuna** (dela **păşune**; v. mai departe), **păşune** (pastionem), **vâlcea** (*vallicella), **vale** (vallem), **nicăiri** (necaliubi), **coastă** (costa), **plaiu** (lat. vulg. plagius), **ierbos** (herbosus), **a cutreera** (contribulare), **a căuta** (*cautare), **a tăia** (lat. vulg. taliare), **runc** (lat. vulg. runcus), **arşiţă** (*arsicia), **curătură** (curatura), **tăietură** (taliatura), **lăzuitură** (vsl.), **fânaţ** sau **fâneaţă** (*fenacium), **a îngrăşa** (*ingrassiare), **a se încăla** (incallare), **a trage** (lat. vulg. * tragere = clas. trahere), **car** (carrus), **căruţă** (*car-

Cei ce creşteau, păşteau, păzeau şi în genere îngrijeau vitele, mai ales numeroasele oi, erau *păstorii sau păcurarii* [30]), care purtau, după animalele ce păceau, şi nume speciale: *oier, bouar, căprar, văcar, viţelar*, etc. Mai mare peste ciobanii mai tineri, cel ce se ocupă cu şi supraveghează mulgerea şi strângerea laptelui, facerea brânzei, untului, caşului, este şi acum şi era şi în evul mediu, ca şi pe vremea Dacilor, *baciul* (străvechiu termen iliro-tracic) [31]).

Păstorii români sunt menţionaţi, de izvoarele medievale, pe o vastă arie geografică, depăşind cu mult marginile Daciei Traiane. Ii întâlnim din Pind până în Carpaţi şi din Pannonia până în Haemus.

Amintim mai întâi menţiunea din Anonymus: *Blachii ac pastores Romanorum* = „Vlahii, adică păstorii Romanilor", a-

rucea), **jug** (jugum), **a înjuga** (in-jugare), **arat** (macedoromân; aratrum), **a scoate** (lat. vulg. *excotere), **a dejuga** (*disjugare), **a îndemna** (inde-minare), **şea** sau **şa** (sella), **chingă** (cingula), **frâu** (frenum), **căpăstru** (capistrum), **căpeţeală** (din pl. **căpeţele**, sg. **căpeţel** × capitium + suf. — el), **fruntar** (frontale), **strup** (struppus), **a călări** (dela **călare** × caballarius), **a înfrâna** (infrenare), **a înşela** sau **înşeua** (in-sellare), **a încura** (incurrere), **a desprinde** (des-+ prinde × pre[he]ndere), **funie** (funem), **a deslega**, (disligare), **a ieşi** (exire), **a pleca** (plicare), **a deschide** (discludere, **a (se) strânge** (stringere), **a (se) întoarce** (intorquere), **a închide** (includere), **a lega** (ligare), **a sumuţa** (*submotiare), **asupra** (ad-supra), **a (se) repezi** (dela **repede** × rapidus), **par** (palus), **a alunga** (*allongare), **a ucide** (occidere), **a chema** (clamare), **a striga** (*strigare), **a da** (dare), **grăunte** sau **grăunţ** (* granuceum).

30) **Cioban** e termen pecenego-cuman; cf. Giurescu, o. **c., I**, p. 305.

31) Cf. Capidan, **o. c.**, p. 36; Rosetti, **o. c., II**, p. 97. Acest cuvânt se află şi în albaneză, şi el a fost împrumutat, dela noi, şi de Sârbi, Croaţi, Bulgari, Greci, Cehi, Unguri, Poloni. — **Păstor** (pastorem), **păcurar** (pecorarius), **oier** (dela **oaie**; v. mai sus), **bouar** sau **boar** (boarius), **căprar** (caprarius), **văcar** (vaccarius), **viţelar** (dela **viţel**; v. mai sus). — Ca nume speciale ale păstorilor la A români, citez: **mătriţar** (care paşte oile **mătriţe** = oi care au fătat şi dau lapte), **birbicar, nutinar, stirpar**; toţi aceştia sunt picurari (= păcurari).

flători în Panonia [32]). Apoi, pasagiul din *Descriptio Europae Orientalis* de Geograful Anonim (1308): *Notandum [est hic] quod inter machedoniam, achayam et thesalonicam est quidam populus ualde magnus et spaciosus qui uocantur blazi, qui et olim fuerunt romanorum pastores, ac in ungaria ubi erant pascua romanorum propter nimiam terre uiriditatem et fertilitatem olim morabantur* [33]). Apoi fraza lui Simon de Kéza: *Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia* [34]), care se întâlneşte aproape identică în *Chronicon Pictum Vindobonense: Vlachis qui ipsorum coloni exstitere ac pastores remanentes sponte in Pannonia* [35]), precum şi în *Chronicon Dubnicense, Chronicon Budense* şi *Chronicon Posoniense* [36]) Intr'un izvor franciscan, vorbindu-se într'un loc despre faptul că Polonii Luca şi Valentin au fost omorâţi de barbari în Livonia şi au fost înmormântaţi la Siret (anul 1326), se aminteşte şi despre *Walachones schismatici quorum nonnulli in pascuis et tentoriis habitant, animalia quibus abundant pascendo* [37]). Numeroşii păstori din ducatul lui Ahtum, — care se întindea în partea de Sud-Vest a pământului românesc, în Banatul de astăzi, — păstori cari păşteau în munţii ţării lui numeroase turme *(pecora infinita)*, erau desigur Români [38]). Răscoala din 1185, în urma căreia a luat naştere imperiul româno-bulgar al Asăneştilor, a fost opera *păstorilor* români din Haemus. De altfel aproape toată Peninsula Balcanică a fost locuită şi străbătută, în lung şi în lat, de aceşti păstori români. In hrisovul lui Hanz Frankapan, despre care am mai amintit, se face

32) Cap. IX; ed. Popa-Lisseanu, **o. c.**, I, p. 32.

33) Cap. IV; la **ibid.**, II, p. 17.

34) Ibid., IV, p. 32.

35) **Ibid.**, XI, p. 12.

36) **Ibid.**, II, p. 11; IV, p. 15—16; Xenopol, **o. c.**, II, ed. 3. p. 136.

37) Sacerdoţeanu, **o. c.**, p. 251.

38) Cf. Xenopol, **o. c.**, II, p. 134; ştirea e dată de **Vita S. Gerhardi: erant ei et pecora infinita, que omnia habebant pastores suos deputatos** (Endlicher, **Mon. Arp.**, p. 214).

pomenire despre *păstorii, caşul, oile* şi *iernaticul* Vlahilor din valea Cetinei [39]). Locuirea şi popasurile păstorilor români în trecut sunt însemnate pe suprafaţa întregii peninsule cu numiri topice de origine *românească şi păstorească* (în cele mai multe cazuri): *Durmitor, Visitor, Paltin, Còturi, Cornu, Gura, Surpi, Dumenica, Djumanalta, Codru, Valea-Caldă, Vlaho-Livadi, Fagu-Scriptu, Valea-Mari, Valea-Şeasă, Şesu, Suma-cu-bradu* (= Vârful-cu-brad), *Keatra-Neagră, Cărarea'l Lampi, Chiatra-Lată, Livădz, Karpenisi, Muntele-Sec, K'atra Tsap, Valearatsi, Mirindzu, Băcilin, Masu, Strunga, Strungula, Valcora, Caprara, La căşarea di K'atră, Iarbata, Pasunci, Vakarel, Cercelat, Kornica, Petrus* (= Pietros), *Patul'a,* prăpastia *Cerbul, Picor,* muntele *Bukur, Strâmţi, Stana, Cormatura, Gurguliat,* etc. etc. [40]).

Păstorii *purtau,* ca *îmbrăcăminte: cămaşă, brâu, opinci, iţari, cojoc* ori *sarică* şi *căciulă.* Unele din aceste elemente ale costumului păstorilor, şi, în genere, al ţăranilor români din acel timp (şi din toate timpurile), sunt reprezentate în cele două celebre miniaturi ale Cronicei pictate dela Viena *(Chronicon Pictum Vindobonense)* referitoare la bătălia decisivă din 1330 dela Posada [41]).

39) V. hrisovul tradus la Silviu Dragomir, **Vlahii şi Morlacii,** p. 17—20 şi **Originea coloniilor române din Istria,** p. 4—7.

40) Vezi N. Drăganu, **Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei,** p. 614—616; N. Iorga, **Istoria Românitoponomiei şi a onomasticei,** p. 614—616; N. Iorga, **Istoria Românilor,** II, p. 265, şi Th. Capidan, **Aromânii. Dialectul aromân,** passim şi **Românii nomazi,** passim.

41) Să se vadă aceste miniaturi reproduse la G. Popa-Lisseanu, **o. c.,** vol. XI. **Cronica pictată dela Viena,** p. 104—105 şi 112—113, precum şi — mai clar — la C. C. Giurescu, **o. c.,** I, ed. 3, p. 369 şi 370. O serie de costume de ciobani români din ultimele două secole v. în **Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească",** tabela XV: „Ciobani", p. 269; ele sunt aproape identice cu cele din sec. XIV. — **A purta** (portare), **îmbrăcăminte** (dela **a (se) îmbrăca** × *imbraccare), **cămaşă,** (camisia), **brâu** (iliro-tracic; comp. alb. **bres, brez**; v. Rossetti, o. c., II, p. 99; Candrea, **l. c.**; Capidan, **o. c.,** p.

Spaţiul cosmic pe care îl cunoşteau păstorii români, elementele naturii în sânul cărora şi pe lângă care locuiau şi pe care le vedeau au fost: *munţii, culmile, plaiurile, măgurile* [42]), *movilele, dealurile, văile, vâlcelele, râpile* [43]), *şesurile, câmpiile* sau *câmpurile, râurile, pâraele, lacurile, bălţile, soarele, luna, stelele, luceafărul, cerul, norii, copacii* sau *arborii, pădurile, codrii*, iar ca vieţuitoare: *pasările, vitele, fiarele* [44]).

Acest spaţiu şi aceste elemente ale naturii superbe şi eterne sunt pomenite în poezia „Mioriţa", una din capodoperele poeziei populare româneşti, izvorîtă din mediul păstoresc, compusă de un anonim şi genial cioban român, în următoarele versuri,

36; Philippide, **o. c.**, II, p. 746), **opincă** (slav), **iţari** (dela **iţe** × licium, pl. licia), cojoc (slav.), **sarică** (lat. vulg. sarica), **căciulă** (iliro-tracic ; comp. alb. **Käsuljă** ; v. Capidan, **o. c.**, p. 36; Rosetti, o. c., II, p. 100; Candrea, l. c.). — Despre portul păstorilor aromâni v. Capidan, **Românii nomazi**, p. 79—90.

42) Termenul, atât de răspândit ca nume topic pe toată întinderea pământului românesc : **măgură** (cf. Valeriu Şotropa, **Unitatea poporului românesc privită din punctul de vedere al toponimiei,** în **Revista Istitutului Social Banat-Crişana**, 1944, p. 203—204), este de origine iliro-tracă (cf. Rosetti, **o. c.**, II, p. 105; Capidan, **o. c.**, p. 37) ; deasemenea şi **ciucă** (= vârf de munte; cf. Rosetti, **o. c.**, II, p. 101).

43) Cf. în macedoromân şi arúp (= „escarpement, berge, ravin, précipice") × rupes).

44 **Munte** (montem, **culme** (culmen), **plaiu** (lat. vulg. plagius), **măgură** (preroman ; v. nota 42), **movilă** (vsl.), **deal** (vsl.), **vale** (vallem), **vâlcea** (*vallicella), **râpă** (ripa), **şes** (sessus), **câmpie** (lat. vulg. *campinea), **câmp** (campus), **râu** (rivus), **pârâu** (iliro-tracic ; comp. alb. **părrua**; v. Capidan, o. c., p. 37; Rosetti, **o. c.**, II, p. 106—107; Candrea, **l. c.**), **lac** (lacus), **baltă** (iliro-tracic; cf. alb. **baljtă** ; v. Rosetti, o. c., II, p. 97; Candrea, **l. c.**), **soare** (solem), **lună** (luna), **stea** (stella), **luceafăr** (lucifer), **cer** (caelum), **nor** (nubilum), **copac** sau **copaciu** (iliro-tracic; comp. alb. **Kopatsh; v.** Capidan, **o. c.**, p. 36), **arbore** (arborem), **pom** (pomus), **pădure** (lat. vulg. padulem = clas. paludem), **codru** (iliro-tracic; cf. alb. **kodră;** v. Philippide, **o. c.**, II, p. 708 şi 746), **pasăre** (passerem), **vită** (vita), **fiară** (fera).

decât care nu se pot afla mai frumoase, mai inspirate şi mai avântate în nici una din poeziile tuturor literaturilor populare ale lumii:

> . . . la nunta mea
> A căzut o stea;
> Soarele şi luna
> Mi-au ţinut cununa;
> Brazi şi păltinaşi
> I-am avut nuntaşi,
> Preoţi, munţii mari,
> Păsări, lăutari,
> Păsărele mii
> Şi stele făclii! . . . —

In singurătatea munţilor şi a câmpiilor, ei *auzeau geamătul* şi *şuieratul* vântului, *freamătul* codrilor, *cântecul* păsărilor, *mugetul* vitelor, *lătratul* cânilor, *urletul* sau *răgetul* fiarelor, *căderea* ploii, *tunetul* norilor [45]).

Dimineaţa, soarele *răsărea,* roşu-aprins, *se ridica* apoi treptat pe cer, *ajungea* la *amiază* în *înaltul* cerului, iar *spre seară* se *lăsa* domol spre Apus, *scăpăta* şi *apunea.* Tot aşa şi luna : răsărea, se urca încet pe cerul albastru-închis al nopţii, se lăsa spre apus şi apunea [46]).

[45]) **A auzi** (audire), **geamăt** sau **gemet** (gemitus), **şuierat** (dela **a şuiera** × sibilare), **freamăt** (fremitus), **cântec** (canticum), **muget** (mugitus), **lătrat** (dela **a lătra** × latrare), **urlet** (dela **a urla** × ululare), **răget** (dela **a rage** × ragere), **cădere** (dela **a cădea** × lat. vulg. cadere = clas. cadere), **tunet** (tonitru).

[46] In legătură cu răsăritul şi apusul lunei, poporul a compus versurile, doveditoare de simţire şi de ochiu deschis asupra naturii înconjurătoare : „Cine are dor pe vale, ştie luna când răsare şi noaptea cât e de mare; cine are dor pe luncă, ştie luna când se culcă şi noaptea cât e de lungă". — **Dimineaţă** (*demanitia), **a răsări** (re-salire), **a (se) ridica** (eradicare), **a ajunge** (adjungere), **amiază** sau **amiazăzi** (ad mediam diem), **înalt** (in alto), **spre** (super), **sseară** (sera), **a (se) lăsa** (laxare), **a scăpăta** (excapitare), **a apune** (apponere).

Soarele şi luna *luceau* sau *străluceau*, stelele *scânteiau* pe cer; şi soarele şi luna şi stelele *luminau*, *dădeau lumină*, *lucoare* [47]).

Dimineaţa, înainte de răsăritul soarelui, aurora apărea la Răsărit ca o *geană* de *lumină* [48]). *Alboarea* dimineţii (alboare = lumină, licărire albă) devenea tot mai puternică. *Aburii* nopţii, se ridicau, se destrămau; *negurile* nopţii se împrăştiau. Tot dimineaţa se *aşeza roua* pe *firele* de iarbă şi pe flori: *rourà* [49]).

Ziua, îi luminau *razele* arzătoare ale soarelui; noaptea, razele clare şi reci ale lunii. Pomii dădeau *umbră*, atunci când era senin şi bătea soarele [50]).

Spre seară, amurgul roşu-sângeriu pălea treptat, ziua *se îngâna* şi *se îngemăna* cu noaptea; *începea* să se întunece *încet*, încet, iar la urmă se *întuneca* sau *întunereca* de tot, făcându-se *întuneric* [51]).

Ce privelişte mai frumoasă decât aceea pe care au văzut-o păstorii români totdeauna în lungile lor cutreerări: *seninătatea albastră* a cerului, *iarba verde* a câmpiilor şi pajiştilor, *frunzele* verzi ale codrilor şi *florile* minunat colorate şi mirositoare ale câmpiilor întinse şi plaiurilor unde păşteau turmele, toate *bătute* şi *aplecate* de valurile *vânturilor* primăverii şi verii! [52]).

47) **A luci** (lat. vulg. * lucire = lucere), **a străluci** (* extra-lucire), **a scânteia** (scintillare), **a lumina** (luminare), **a da** (dare), **lumină** (* lum[i]nina × lumen), **lucoare** (lucorem).

48) Cf. în aromân verbul **ápir** (=a se lumina de ziua) × aperio.

49) **Geană** (gena), **lumină** (v. nota 47), **alboare** (alborem), **abur** (iliro-tracic; v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 96; Candrea, **l. c.**; Capidan, **o. c.** p. 37; cf. alb. **avull**), **negură** (nebula), **a (se) aşeza** (* assediare), **rouă** (rorem), **fir** (filum), **a roura** (rorare).

50) **Rază** (lat. vulg. radia = clas. radius), **umbră** (umbra).

51) **A (se) îngâna** (ingannare), **a (se) îngemăna** (ingeminare), **a începe** (incipere), **încet** (lat. vulg. * quetus = clas. quietus), **a (se) întuneca** (in-tunicare), **a (se) întunereca** (intenebricare), **întuneric** (in + tenebricus).

52) **Seninătate** (serenitatem), **albastru** (*albaster), **iarbă** (herba), **verde** (lat. vulg. virdem = clas. viridum), **frunză** (*frondea), **floare** (florem), **a bate** (batt[u]re), **a apleca** (applicare), **vânt** (ventus).

Dar tot atât de frumos, — şi cu un farmec mai mare chiar, din cauza misterului pe care îl producea lăsarea întunerecului şi aşternerea păcii peste natură, — era tabloul pe care îl vedeau păstori când *se lăsa seara* şi *venea noaptea* să îmbrace munţii, văile şi câmpiile cu vălul ei întunecos şi să încânte ochii şi m ţile cu cortegiul ei de splendori : astrele nopţii, printre care strălucea mai tare decât toate „Doamna mărilor şi-a nopţii", luna argintie, împreună cu luceafărul cu lumina clară şi liniştită. Ciobanii care *veghiau* noaptea vedeau aşadar deasupra lor bolta imensă a cerului cu astrele ei nenumărate. Vom arăta ceva mai departe că aceste astre au trebuit să servească ciobanilor ca puncte de orientare în călătoriilor lor. Amintim aici că primele observaţiuni astronomice, populare, sunt datorite ciobanilor, şi la noi — de sigur — ca şi în câmpia Mesopotamiei [53]).

Zilele pe care le petreceau în sânul naturii erau mai *lungi* sau mai *scurte* (după anotimp), *frumoase* sau *urîte, senine* sau *noroase* şi *ploioase, calde* sau *reci* [54]).

Când se *adunau* norii pe cer, *acoperindu-l* cu mulţimea lor, cerul se *înnegrea* şi se *întuneca.* Când se risipeau norii, cerul se *limpezea,* devenea *limpede* şi *senin, înseninându-se* [55]).

Vântul [56]) *alerga* peste munţi şi văi, şi atunci timpul era *vântos ; aerul* se *învolbura* când vântul era *volburos* şi făcea

[53]) Despre cari v. A. Berget, **Le ciel,** Paris, 192, p. 3 şi Coculescu, **Tratat de astronomie,** p. 2—3. — **A (se) lăsa** (laxare), **seară** (sera), **a veni** (venire), **noapte** (noctem), **a veghia** (vigilare).

[54]) **Zi** (dies), **lung** (longus), **scurt** (lat. vulg. * excurtus), **frumos** (formosus), **urît** (dela **a urî** × lat. vulg. * horrire = clas. horrere, horrescére), **senin** (serenus), **noros** (dela **nor** × nubilum), **ploios** (pluviosus), **cald** (cal[i]dus), **rece** (recens).

[55]) **A (se) aduna** (adunare), **a acoperi** (acc[o]operire), **a (se) înnegri** (* nigrire), **a (se) întuneca** (v. nota 51), **a (se) limpezi** (dela **limpede;** v. mai departe), **limpede** (limpidus), **senin** (v. nota ant.), **a (se) însenina** (serenare).

[56]) Dintre diferitele vânturi ce bat pe tritoriul românesc, **austrul** (vânt de Sud, Sud-Vest sau Vest), poartă nume latinesc (lat. auster);

volburi. La munte, vântul *bătea, sufla tare, şuierând ;* la şes el sufla de obiceiu mai *încet*, dar şi acolo bătea uneori puternic, mai ales iarna, spulberând neaua. Vântul bătea uneori pe munţi cu atâta *putere*, de *smulgea* arborii din rădăcină ; mai ales în timpul furtunilor el putea *frânge* şi *răsturna* copacii mai slabi. Alteori, vântul bătea *uşor, lin, adiind ;* atunci el se numea *boare* [57]).

Şi la deal, şi la şes, dar mai cu seamă la munte *cădea* deseori *ploaia : plouà*, iar vremea era de multe ori *ploioasă ;* era adică, cum se spune cu un cuvânt care s'a păstrat în Oltenia, *plointe* (= vreme ploioasă). Când venea furtuna, *tuna* adesea, mai al... la munte ; *tunete* puternice, *scurte* sau *prelungi, răsunau*. Pe timp de furtună *fulgera : fulgerele cădeau repezi* şi *dese*, în special la munte, însoţite de tunete. Când trăsnetul izbea într'u loc se zicea că-l *detună* (cf. Dosoftei : „au căzut fulger din ceriu de l-au detunat"; în Munţii Apuseni este, cum se ştie, un renumit trunchiu de munte compus din coloane basaltice, numit „Detunata") [58]).

După ce *înceta* sau *contenea* ploaia la munte, ades munţii *fumegau* şi *ceaţa se lăsa asupra* lor, *se aşternea* pe văi ; atunci

57) **Vânt** (ventus), **a alerga** (* allargare), **vântos** (ventosus), **aer** (aer), **a (se) involbura** (dela volbură; v. mai jos), **volburos** (tot dela **volbură**), **volbură** (volvula), **a bate** (v. nota 52), **a sufla** (sufflare), **tare** (talem), **a şuiera** (sibilare), **încet** (v. nota 51), **(putere** (dela **a putea** × lat. vulg. * potere = clas. posse), **a smulge** (exmulgere), **a frânge** (frangere), **a răsturna** (**răs-** + turna × tornare), **uşor** (vechiu **iuşor, din *iu** × **levis** + **suf.** şor), **lin** (lenis), **a adia** (* adiliare), **boare** (boreas).

58) **A cădea** (lat. vulg. cadere = clas. cadere), **ploaie** (lat. vulg. * ploja = clas. pluvia), **a ploua** (lat. vulg. * plovere = clas. pluere), ploios (v. nota 54), **plointe** (pluentem), **a tuna** (tonare), **tunet** (tonitru), **scurt** (lat. vulg. * excurtus), **prelung** (perlongus), **a răsuna** (resonare), **a fulgera** (lat. vulg. fulgerare = clas. fulgurare, **fulger** (fulgerem), **a cădea** (v. supra), **repede** (rapidus), **des** (densus), **a detuna** (detonare).

negura acoperea crestele, coastele munţilor şi *văile;* timpul devenea *neguros, ceţos ;* ceaţa *învăluia* munţii [59]).

Ciobanii români cunoşteau *semnele cereşti,* ştiind să le interpreteze, ca şi străvechii preoţi daci (despre cari v. Iordanes, *Get., c. XI)* [60]).

Nu numai în legătură cu agricultura, ci şi în legătura cu viaţa păstorească şi manifestările ei, Românii au păstrat numele latine relative la *timp* şi la diviziunile sale pe care le-au cunoscut (creând şi câteva numiri noi pe baza unor termeni de origine latină) : *anul ;* anotimpurile : *primăvara, vara, toamna, iarna ; lunile* (în aromân şi meglenoromân, lună = *mes,* din lat. mensis) : *Agust* (= August), *Brumar* (= Noembrie), *Brumărel* (= Octombrie) [61]), *Cărindar* (= Ianuarie), *Cuptor* (= Iulie), *Făurar* (= Februarie), *Florar* (= Maiu), *Gerar* (= Ianuarie), *Gustar* (= August), *Maiu, Marţ* sau *Mărţişor* (= Martie), *Ningău* (= Decembrie), *Prier* (= Aprilie) (din aceste nume, unele sunt formate de poporul român din alţi termeni româneşti de origine latină, d. p. Cuptor, Brumar, Gear, Ningău) ; *săptămâna* şi *zilele* ei : *Luni, Marţi, Miercuri, Joi, Vineri, Sâmbătă* (prin canal slav?), *Duminică.* Aici se pot cita şi termenii privitori tot la timp : *aprânz, amiazăzi, amiazi, înainte* (de amiazi), *după* (amiazi), *dimineaţă, seară, noapte, miezul nopţii, astăzi, azi, ieri, mâine, curând, târziu, anţărţ, estimp, atunci (atuncea, atun-*

59) **A înceta** (dela **încet;** v. nota 51), **a conteni** (continére), **a fumega** (fumigare), **ceaţă** (lat. vulg. caecia), **a (se) lăsa** (v. mai sus), **asupra** (ad-supra), **a (se) aşterne** (adsternere), **negură** (nebula), **a acoperi** (v. mai sus), **creastă** (crista), **coastă** (costa), **vale** (v. mai sus), **neguros** (nebulosus), **ceţos** (dela **ceaţă;** v. mai sus), **a învălui** (sau dela văl × velum, sau dela **val** × vsl. valu).

60) **Semn** (signum), **ceresc** (caelestis, sau dela **cer** × caelum; cf. şi lat. signa caelestia).

61) Despre **Brumariu** şi dim. **Brumărel,** nume populare ale lunilor Noembrie şi Octombrie, v. Popa-Lisseanu, **Romanica,** Buc., 1926, p. 14, 19—20. Cf. cu aceste numiri şi ital. **Brumajo** (= Decembrie) şi numele latin al Sărbătorii dela începutul iernii : **Brumalia.**

cinea), acum, amu, abia, apoi, adineaori, adinte (= adineaori, în Maramureş şi Ţara Oaşului), etc. [62]).

Primăvara, *înfloreau* florile pe munţi, pe dealuri şi pe câmpii, *înfrunzeau* copacii şi *înverzea* iarba. Pe când primăvara zilele *se lungeau, creşteau,* toamna ele *se scurtau, scădeau.* Vântul *scutura florile* pomilor primăvara şi *frunzele* toamna. Toamna *rărea* frunzele pomilor, care *cădeau* una câte una, *desprinse* de vântul tomnatic. Cu cât *treceau* zilele toamnei, atât timpul se făcea mai *rece ;* frunzele deveneau *veştede* şi *lunecau* la *pământ ;* prin aerul rece şi *umed sburau* frunzele *uscate* şi *mucede, purtate* de vânt. Venea iarna. Iarna, *ningea* şi *neaua* se *aşternea* pe pământ : pe munţi, pe dealuri, pe văi, pe câmpii, — peste toată natura, îmbrăcând-o cu covorul său alb. Vântul, care *sufla* şi *alerga* peste natură, *spulbera* neaua.

62) **Timp** (tempus), **an (annus),** primăvară (lat. vulg. primavera), **vară** (lat. vulg. * vera × ver), **toamnă (autumnus),** iarnă (hibernum), **lună (luna),** Agust (* agustus × augustus), **Brumar** sau **Brumariu** (dela **brumă** × bruma; cf. însă şi lat. **Brumalia), Brumărel** (dim. dela **Brumar), Cărindar** (calendarius), **Cuptor** (dela **cuptor** × coctorium), **Făurar** (februarius), **Florar** (floralis, sau dela **floare** × florem; cf. şi **mense Florali, Gerar** (vsl. **Ghenar,** refăcut sub infl. lui **ger** × gelu), **Gustar (Agust** × ***agustus** + **gusta), Maiu** (majus), **Marţ** (Martius), **Mărţişor** (dim. din **Marţ), Ningău** (dela **a ninge** × ningere), **Prier** (Aprilis), **săptămână** (septimana), **zij** (dies), **Luni** (lat. vulg. * lunis = lunae [dies]), **Marţi** (martis [dies]), **Miercuri** (* **mercuris** = mercurii [dies]), **Joi** (jovis [dies]), **Vineri (veneris** [dies]), **Sâmbătă** * sambata; ori sabbatum, prin sau influenţat de slav. sabota), **Duminică** [dies] dominica), **aprânz** (ad prandium), **amiazăzi** (ad mediam diem), **amiazi** (din **amiazăzi), înainte** (în × in + vechiu-rom. **ainte** × abante), **după** (de post), **dimineaţă** (* demanitia), **seară** (sera), **noapte** (noctem), **miez** (medius), **astăzi** (ista die), **azi** (hac die), **ieri** (heri), **mâine** (mane), **curând** (currendum), **târziu** (tardivus), anţărţ (anno tertio), **estimp** (istum tempus), **atunci, atuncea** (ad-tuncce), **atuncinea** (* ad-tuncce-ne), **acum** (eccum-modo), **amu** (ad-modo), **abia** (ad-vix), **apoi** (ad-post), **adineaori** (ad de in illam horam), adinte (an-de-ante).

Iernele erau grele [62]b) sau *ușoare, lungi* sau *scurte*. Iarna era *frig* (iar când frigul era mare, era *ger*), pe când vara era *cald*; iernele erau *friguroase* și — uneori — *geroase*, verile erau *călduroase* și — uneori — *fierbinți* [63]).

Ca o consecință a variațiunilor climaterice descrise mai sus, — ca și în prezent, și în vremea aceea păstorii nu stăteau tot timpul anului cu turmele într'un loc, ci mergeau în fiecare parte a anului acolo unde era mai bine de stat cu turmele în acea vreme, adică acolo unde turmele aflau, în anotimpul respectiv, condițiile cele mai bune de viață: de temperatură, de hrană, etc.

62 b) Cf. versurile aromânești în legătură cu suirea oilor la munte, primăvara :

Nă vinim toț cu harao	(= Venim toți cu bucurie
C'ascăpăm di iarnă greao	C'am scăpat de iarnă grea).

și cele de tânguire pentru pierderile suferite din cauza unei ierni prea aspre :

O mărați, mărați di noi,	(= O sărmani, sărmani de noi
Plândzem ca niți ficori,	Plângem ca copiii mici,
Că n'armasim făr' di oi,	Căci am rămas fără de oi,
Di kirdum di iarnă greao	Și-am pierdut de iarnă grea
Nel' tu fital'ı di neao	Miei, la fătat, de multă nea).

(Cit. la Capidan, **Românii nomazi,** p. 96 și 123).

63) **A înflori** (in-florire), **a înfrunzi** (* infrondire), **a înverzi** (dela **verde**; v. mai us), **a (se) lungi** (dela **lung** × longus), **a crește** (crescere), **a (se) scurta** (lat. vulg. excurtare), **a scădea** (lat. vulg. excadere), **a (se) scutura** (lat. vulg. excutulare), **floare** (v. mai sus), **frunză** (v. mai sus), **a rări** (lat. vulg. * rarire = clas. rarescere), **a scădea** (v. mai sus), **a desprinde** (des — × dis — și de-ex-, + **prinde** × pre[he]ndere), **a trece** (traicere), **rece** (v. mai sus), **veșted** (lat. vulg. * vescidus × vescus), **a luneca** (lubricare), **pământ** (pavimentum), **umed** (humidus), **a sbura** (lat. vulg. exvolare), **uscat** (adj. p. dela **a (se) usca** × exsucare), **muced** (mucidus), **a purta** (portare), **a ninge** (ningere), **nea** (nivem), **a (se) așterne** (adsternere), **a sufla** (v. mai sus), **a alerga** (* allargare), **a spulbera** (* expulverare), **greu** (lat. vulg. grevis = clas. gravis), **ușor** (v. mai sus, **lung** (v. mai sus), **scurt** (v. mai sus), **frig** (frigus), **ger** (gelu), **cald** (cal[i]dus), **friguros** (frigorosus), **geros** (dela **ger**), **călduros** (dela **căldură** × * caldura), **fierbinte** (ferventem).

Mersul acesta dintr'o regiune în alta, dinspre locurile înalte spre locurile joase şi invers, constituia bine-cunoscuta „transhumanţă" a ciobanilor români, pe care o practicau şi o practică până în prezent atât păstorii români dela Nordul Dunării, cât şi cei dela Sudul ei [64]).

Transhumanţa turmelor, pendularea lor periodică, se făcea — cum am spus — după anotimpuri.

Petrecerea, statul cu turmele în cursul unei părţi din an într'un anumit loc se numeşte, şi se numea desigur şi pe atunci, după numele notimpurilor : *primăvărat, vărat* sau *văratec* (de unde şi numele topic *Văratec), tomnat* (sau *tomnatec;* de unde şi numele topic *Tomnatic)* şi *iernat* sau *iernatec.* Propriu zis, erau două părţi principale în care se împărţea timpul de stat cu turmele în regiunile care erau mai prielnice, anume : văratul şi iernatul. Iarna, turmele *iernau* la câmpie ; vara, ele *vărau* la munte [65]).

Vara, ciobanii stăteau cu turmele pe plaiurile, coastele şi platourile munţilor. — Sunt numeroase izvoarele istorice medie-

64) Această tranhumanţă, de altfel, după cum se ştie, a fost şi este practicată şi de păstorii şi crescătorii de vite din alte ţări şi din alt continente (v. Ernest Granger, **Les races humaines, in Encyclopédie par l'image**], p. 23—25; S. Mehedinţi, **Geografia economică** p. cursul sec., p. 27; acolo şi despre deosebirea dintre transhumanţă şi nomadism). Ceeace o determină şi a determinat-o totdeauna, sunt condiţiile de trai citate mai înainte: necesităţile naturale sunt cele care impun acest fel de viaţă.

Despre transhumanţa în prezent şi în trecut la Români cf. şi Simionescu, **Ţara noastră**, p. 54—55; N. Iorga, **Istoria Românilor**, II, p. 9, 295; III, p. 25; Sacerdoţeanu, **o. c.**, p. 135; Capidan, **Românii nomazi**, p. 15—19; E. de Martonne, **La vie pastorale et la transhumance dans les Carpathes méridionales. Leur importance géographique et historique** (Sonderabdruck aus den Sammelwerken zu Fr. Ratzels Gedächtniss, Leipzig, 1904).

65) **Primăvărat** (dela **primăvară**; v. mai sus), **vărat** dela **a văra**, care derivă dela **vară**; v. mai sus), **văratec** (tot dela **a văra** × **vară**), **tomnat** sau **tomnatec** (dela **a tomna**, care vine dela **toamnă**; v. mai sus), **iernat** (dela **a ierna**; v. mai departe), **iernatic** (hibernaticus), **a ierna** (hibernare), **a văra** (v. mai sus).

vale care ne documentează acest fapt şi care ne pun într'o vie lumină strânsa legătură dintre Românii medievali şi munţi, cari, alături de codri, formează unul din adăposturile de bază ale vieţii româneşti medievale, mai ales prin depresiunile lor. Avem în această privinţă, în rândul întâiu, pasagiul extrem de important din Kekavmenos (sec. XI), care zice, relativ la Românii sudici, într'un loc al operei lui : „Căci astfel e obiceiul lor, ca familiile şi turmele Vlahilor să petreacă din luna Aprilie până în Septembre pe munţii cei înalţi şi în locurile cele mai reci" [66]). Nicetas Choniates spune despre Vlahii din Haemus că aveau „cetăţile şi orăşelele de acolo cu mult mai bine întărite decât înainte [i. e. decât la începutul răscoalei Asăneştilor ; pasagiul se referă la anul 1190], fiind împrejmuite cu ziduri şi cu turnuri nouă, iar cei ce le apărau din afară umblau ca nişte cerbi şi se acăţau pe prăpăstii în chipul caprelor . . ." [67]) ; iar în alt loc arată că aşezările Vlahilor sunt „foarte numeroase în Haemus, mai toate aşezate pe prăpăstii ameţitoare şi înălţimi înfricoşate"[68]). Apoi, iată ce spune Beniamin de Tudela la 1170 despre traiul Românilor în munţii din Sudul peninsulei : „Aici începe Vlahia ai cărei locuitori sălăşluesc în munţi. Neamul acesta poartă numele de Vlahi. In iuţeală sunt asemenea cu căprioarele. Din munţi scoboară în ţinutul Grecilor ca să facă hoţie şi jaf. Nimeni nu poate să-i înfrunte cu războiu şi niciun rege nu-i poate birui" [69]). Anna Comnena ne relatează că, la 1094, Vlahii au condus prin trecătorile munţilor (Balcani) pe Cumani [70]).

66) Cit. la George Murnu, **Istoria Românilor din Pind. Vlahia Mare (980—1259)**, Bucureşti, 1913, p. 56; v. şi N. Iorga, **Istoria Românilor**, III., p. 9.

76) Nicetas Choniates, ediţia Gh. Murnu, **Din Nichita Acominatos Honiatul**, Bucureşti, 1906, p. 32.

68) Cit. la Xenopol, **o. c.**, II. p. 35.

69) Sacerdoţeanu, **o. c.**, p. 242; Xenopol, l. c.

70) Deci cunoşteau bine Balcanii, ceeace e natural, căci îi şi locuiau; Sacerdoţeanu, **o. c.**, p. 239; Giurescu, o. c., I, p. 311.

Din documentele emanate din cancelaria ungurească, referitoare la Românii din Ardeal, se pot cita următoarele pasagii doveditoare ale traiului Românilor în munţi : mai întâi, un document din 1510 în care se arată că „oile iobagilor noştri din Varalva au fost fără drept alungate din munţi" *(oves iobagionum nostrorum de Waralya, de montibus, videlicet de alpibus, minus iuste abegerunt)* ; altul în care e vorba despre *Walachi qui tantum in silvis et montibus non contemnendum pecorum numerum alunt* ; altul din 1570 în care comitele Secuilor, Iaksch, scrie către senatul lor : „Deaceea rog prietenia voastră ca în fiece zi să urcaţi munţii cu toată puterea voastră şi să sfărâmaţi pe viclenii de Valahi . . ." *(Igitur adhuc vestras rogamus amicitits quatenus cum tota vestra potentia singulis diebus Alpes ascendatis et perfidos Valachos penitus interficiatis . . ;* în fine o lege ungurească din anul 1574 care dispune că „Rutenii şi Valahii care nu au case ci prin munţi şi codri pasc vitele, vor plăti numai jumătate din dări" [71]). Cât de bine s'ar putea aplica, deci, şi Românilor ceeace spunea L. Annaeus Florus despre Daci: *Daci montibus inhaerent* (Dacii sunt *lipiţi, nedespărţiţi* de munţi ; *Epitome,* IV. 12).

„Muntele" este denumirea generală a munţilor româneşti dela Nordul Dunării [72]); Aromânii numesc munţii locuiţi de ei: *munţîl'i armâneşti* (= munţii româneşti) [73]).

Dar zilele şi lunile verii treceau şi venea toamna, iar după ea iarna cea grea. Atunci, toamna, ciobanii *mergeau* cu turmele

[71]) Toate aceste pasagii, citate la Xenopol, **o. c.,** II, p. 34.

[72]) Despre numele „Carpaţi" v. Sacerdoţeanu, **o. c.,** p. 214—215. El pare a veni dela numele tribului dacic al Carpilor. Despre nomenclatura munţilor v. Xenopol, **o. c.,** II, p. 36—37 şi 63; N. Iorga, **Istoria Românilor,** II, p. 17.

[73]) Astfel în versurile:

Tu Maiu el oile lj scuteá
In munţil'i armâneşti

(In Maiu el oile-şi scotea
In munţii româneşti).
(Capidan **o. c.,** p. 98).

la vale. — E interesantă schimbarea de sens, prin întinderea sferei noţiunii ,a cuvântului „a merge": el vine dela *mergere* — a (se) cufunda ; deci concluziile care se pot trage de aici sunt, că cuvântul care a exprimat dintru început la Români noţiunea de a merge a fost *a umbla ;* cuvântul „a merge" a designat întâi numai dusul, scoborîtul ciobanilor cu turmele dela munte la vale, spre câmpie, sau în genere scoborîtul muntenilor la vale, atunci când ei mergeau spre locurile mai joase (la şes sau în regiunea dealurilor) ; mai târziu, înţelesul cuvântului s'a extins, ajungând să însemne şi „a umbla", „a se mişca dintr'un loc într'altul cu picioarele". „A merge" este, deci, un cuvânt de origine păstorească şi muntenească. In ce priveşte verbul lat. *ambulare,* el s'a păstrat în româneşte nu numai în v. *a umbla,* c şi în interjecţia folosită mai de mult în Maramureş şi Ţara Oaşului : *blem !* (= să mergem ! să plecăm ! haidem !), care vine din forma *ambulemus.* Este foarte interesantă păstrarea cuvântului lat. *ire* (= a merge) în istrormân : *gi,* întrebuinţat numai la infinitiv. In limba veche românească se află acest cuvânt folosit la prezentul indicativ, persoana întâia plural : *imu* (lat.

Dorul de munte al Aromânilor îl exprimă aceste versuri populare aromâneşti :

Voi lai ficori, ficori armâni,	(O voi feciori, feciori români,
Ficori di Samarina,	Feciori din Samarina,
Am doao zboare s-vă dzic,	Am două vorbe să vă spun,
Şi doao s-vă dimându;	Şi două să vă rog :
Cari s-vă duţiţi în hoară voi,	Dacă veţi merge voi în satul meu,
Tu laea Samarina,	In biata Samarina,
S-işeari muma şi sora-ni	Şi-ar ieşi mama şi soru-mea
Di mine si-ntribari,	De mine să vă 'ntrebe,
S-l'i 'ţeţ că **dor di munte 'ni-i**	Să le spuneţi că dor de munte mi,
N-u dor di Samarina . . .	Mi-i dor de Samarina . . .

(Ibid., p. 99)

Am amintit în cursul acestui capitol câteva nume româneşti de munţi dela Sudul Dunării, începând cu **Durmitor** şi **Visitor** de pe teritoriul Muntenegrului. — Despre munţii româneşti din Nordul Dunării şi rolul lor în viaţa poporului român v. Simionescu, **Ţara Noastră,** p. 39 sqq. Despre păstoritul în munţi, **ibid.,** p. 50—55.

imus), în Psaltirea Şcheiană. — Mergeau *de* undeva *până* altundeva. De *sus*, dela munte, porneau în *jos*, la vale ; *se duceau* la câmpie ; *deştindeau* (= coborau) la şes. Adverbele *aci, aici, acice(a), acolo, auace(a), încoace, într'acoace, încolo, dincoace, dincolo, decindea, ainde, aiure(a)* arată cunoaşterea şi utilizarea noţiunilor relative la diversitatea punctelor din spaţiu şi obişnuinţa cu deplasările dintr'un loc în altul în anumite direcţii. Păstorii mergeau acolo *unde* erau lunci mai *adăpostite* de frigul iernii (ex. în Balta Dunării), şi mergeau pe acolo *pe unde* era drumul mai *uşor* şi mai *scurt*. Mergeau de obiceiu *departe*, la zeci şi chiar sute de Kilometri. Mergând, *se delungau* (= se depărtau) de locul de plecare. *Ajungeau*, după o *lungă* călătorie, la *capătul* drumului, la *locul* de iernat. Acolo *stăteau* peste iarnă, iernau ; *aşteptau, adăstau* să vie primăvara, spre a reveni la munte. — Când venea primăvara, păstorii *se întorceau, se înturnau, veneau înapoi* la munte, căci călătoria lor era transhumanţă, nu nomadism [74]) ; *se suiau* la munte, *urcau* cu oile la munte ; când zăpadă sau iarna *ţinea* mai *mult*, ei se urcau mai *târziu* la munte (de obiceiu ei se urcau la munte în Aprilie sau Maiu). In ce priveşte termenul *a se înturna*, care se întâlneşte în dialectele macedo- şi meglenoromân precum şi în vechea limbă românească sub forma *a se turna*, el se găseşte în *cea dintâi menţiune de limbă românească* (în legătură cu un eveniment militar dela sfârşitul secolului VI, mai precis : 587 p. Chr.), celebra exclamaţie : *torna, torna, fratre !*, amintită de Theophanes Confessor şi de Anastasius Bibliotecarul (şi, sub forma : *retorna, retorna !* şi de Theophylactus Simocattes) ca pronunţată, în apropiere de Balcani, în graiul băştinaş, localnic, graiul părintesc, limba ţării : *ἡ ἐπιχώριος γλῶσσα, ἡ πατρῴα φωνή,* *patria voce* [75]). La întoarcere, ei ţineau de regulă acelaşi drum

[74]) Vezi S. Mehedinţi, l. c.

[75]) Textele în întregime la G. Popa-Lisseanu, **Limba română în izvoarele istorice medievale**, Buc. 1940, p. 26 sqq.

In vechile texte româneşti se întâlneşte cuvântul **a (se) turna** în Psaltirea Şcheiană, pasagiul: ,,când turna-a Domnul prădaré

pe care se duseseră. Se suiau prin văi și printre dealuri, pe plaiurile și spinările munților în sus. Diferitele direcțiuni geografice — în care păstorii știau să se orienteze bine după soare și stele — sunt numite cu cuvintele, derivate din latinește și de străveche formație (probabil chiar din epoca de care ne ocupăm) : *răsărit, apus, miază-noapte, miază-zi* (numit și *austru), soare-răsare, soare-scapătă, soare-apune*. Dacă nu ar fi cunoscut bine astrele cerului și nu s'ar fi știut orienta după ele, păstorii s'ar fi putut *rătăci* în drumurile lor Dar ei cunoșteau bine și drumurile bătătorite generație după generație și an după an. Și la *dusul* la vale și la *întorsul* la munte păstorii mergeau pe *căile* [76]) și pe *cără-*

Sionului": în Cartea Facerii: „Până când te veri turna iară în pământ de în care ești luat" (citate la Popa-Lisseanu, **o. c., p.** 34) și în Palia dela Orăștie: „Slobozi un corb a sbura, care ieși și nu se turnă până nu secară apele spre pământ". (Candrea, **Dicț. Cartea Rom**, s. v.).

Din dialectul macedoromân, citez versurile aromânești asemănătoare cu „Miorița" nord-dunăreană :

Cara s-mor, cara s-nu mor,	(De-oi muri, de n'oiu muri,
S-'n-ascultați un singur zbor :	Să-mi ascultați un singur cuvânt :
La turuște smi 'ngrupați,	La târlă să mă 'ngropați
Primaveara când s-vă turnați,	Și 'n primăvară când vă veți [întoarce,
S-treacă oile, si-'n-le acaț,	Să treacă oile să mi le prind,
Și-'n le-acaț si-'n-le mulgu,	Să mi le prind să mi le mulg,
Și cu mâna mea s-li tundu,	Și cu mâna mea să le tund,
Fluera s-'n-o-avdu dipriună	Fluerul să aud întruna,
Cându oile va s-adună.	Când oile la somn s'adună.
	(Capidan, o. c., p. 99).

76) Mișcarea aceasta periodică și necontenită a ciobanilor români, la miazăzi ca și la miazănoapte de Dunăre, a avut ca rezultat că cuvântul **cale** (lat. **callis,** care înseamnează „potecă prin munți și păduri; potecă care duce peste înălțimile dealurilor și munților; drum pentru vite care sunt mânate la păscut, drum care duce la pășune"), este întrebuințat foarte des (în dacoromân în mod preponderent; în macedoromân aproape exlusiv), în pagube lat. **via,** care nu s'a păstrat în limba română. El se găsește și într'o întreagă serie de expresii,

rile [77]), numai de ei cunoscute în toată întinderea lor, ale munților, văilor și câmpiilor pământului românesc; ei mergeau an de an tot pe drumurile și căile *vechi,* pe care le *bătuseră,* le *călcaseră* și *părinții, bunii* și *străbunii* lor ciobani, începând încă de pe vremea Dacilor. Desigur că cei mai *bătrâni, bacii* albiți de vreme, *arătau* ciobanilor mai *tineri* căile de bătut și locurile de iernat și de vărat cele mai priincioase; în această privință se poate lua drept comparație plecatul pasărilor, toamna, spre țările calde și întorsul lor, primăvara, la locurile de unde au plecat, adesea la aceleași cuiburi chiar: rândunelele, cocorii și berzele bătrâne conduc pe cele mai tinere în lunga și anevoioasa lor călătorie. Nu numai în această privință ci și în celelalte manifestări ale vieții păstorești, — după cum am spus și mai înainte, — veche de câteva milenii pe pământul nostru, a existat o puternică și străveche tradiție la noi, multe din elementele acesteia (între care și direcțiile transhumanței, „drumurile oilor"] fiind moștenite dela strămoșii Daci, unele datând probabil chiar din neolitic; în adevăr, a fost nu numai posibil, dar și natural și chiar necesar ca în această viață pastorală să se creeze, din cea mai adâncă vechime, o tradiție, — care acum a ajuns la o ve-

ceeace ne dovedește frecventa lui întrebuințare din timpuri străvechi (ex. cu cale, fără cale, din cale afară, alăturea cu calea, calea-valea, a pune la cale, a scoate la cale, a fi pe cale să, a afla chip și cale, calea laptelui, calea întoarsă, calea jumătate, cu o cale, etc.). „E unul din cuvintele care luminează, întocmai ca și pavimentum, istoria noastră în cursul evului mediu". (v. Giurescu, **o. c.,** I, p. 314; Capidan, **o. c.,** p. 37).

[77]) **Cărare** (lat. **carraria,** din **carrum,** la origine: drumul pe unde treceau carele) se folosește mai des în dacoromân; în macedoromân mai rar: ex. în versurile:

Inși țaplu tu cărare
Griț-l'i al Nica si-l' da sare
(Ieși țapul în cărare
Chemați pe Nica să-i dea sare)

(Capidan, **l. c.**)

iar în toponimia aromânească îl aflăm în numirea topică: **Cărarea 'I Lampi.**

chime pluri-milenară, — tradiție pe care, o generație după alta, ciobanii tineri au primit-o ca pe o prețioasă moștenire dela cei bătrâni, iar când au ajuns la rândul lor bătrâni au transmis-o ciobanilor tineri pe care îi inițiau în tehnica unei forme de viață economică în care tradiția — repet — joacă un rol de frunte, iar inovațiile și evoluția se petrec extrem de încet [78]). In ce privește direcțiile în care se produceau mișcările de transhumanță ale păstorilor români, pendularea lor periodică, de sigur că păstorii din Carpații Meridionali și Răsăriteni iernau în „lunca", în „bălțile" Dunării, ale afluenților ei și în câmpiile dimprejurul lor (Bugeac, Bărăgan, Burnas) ; cei din Carpații Apuseni și Nordici iernau în valea Tisei și a Dunării de Mijloc, în Pustă ; cei din munții Pindului iernau lângă Marea Egee, în Tesalia, ori spre Marea Adriatică, pe lângă Arta sau pe țărmurii Epirului; cei din Alpii Dinarici, pe coastele Dalmației, ș. a. m. d.[79]). — Ciobanii *mânau* oile : toamna, la vale, spre câmpie ; primăvara spre munți ; în restul anului, la păscut [80]). Primăvara și toamna păstorii *plecau* sau *purcedeau* cu oile la drum, din locurile unde iernaseră sau unde văraseră, făcând calea 'ntoarsă spre locurile unde îi mâna schimbarea anotimpurilor. Când plecau dintr'un punct în altul, ei mergeau *spre* un loc oarecare : *dinspre* munte *înspre* câmpie, sau invers. In călătoria lor ei *treceau* prin câmpii,

78) Despre arhaismul vieții pastorale românești v. și Simionescu, **Țara Noastră,** p. 51—54; S. Mehedinți, diferite opuri, unde citează și pe Em. de Martonne.

79) Despre locurile de iernat ale ciobanilor din Sudul Dunării v. Capidan, **Românii nomazi,** passim; Giuresc, **o. c.,** II 1, p, 323; despre acelea ale ciobanilor din Ardeal v. Sacerdoțeanu, **o. c.,** p. 135; Andrei Veress, **Păstoritul Ardelenilor în Moldova și Țara-Românească până la 1821),** București, 1927, p. 1 sqq; Ștefan Meteș, **Păstori ardeleni în Principatele Române,** Cluj, 1925, passim; Simionescu, **o. c.,** p. 55.

80) Interjecțiunea **bâr!** (mai ales: bâr, oiță bâr!), „cri d'appel du berger à ses moutons", cu care ciobanii mână, chiamă sau gonesc oile dintr'un loc în altul, este de străveche origine preromană, ilirotracică; cf. Philippide, **o. c.,** II, p. 746 și Rosetti, **o. c.,** II, p. 98.

păduri și poieni, *printre* stânci și dealuri, *peste* munți și văi; *călătoreau* peste sau printre următoarele elemente ale configurației terenului: munți, dealuri, văi, trecători, strâmtori, șesuri, câmpii, ș. a. *Străbăteau* munții, văile, pădurile și câmpiile. Văile pe unde treceau erau *strâmte, înguste* sau *largi*. Peste râuri ei treceau pe *punți* sau, dacă apa era mai mică, chiar prin apă, pe la *vaduri*. *Pretutindeni* unde mergeau, ei stăteau tot *lângă* natură, lângă *sânul firii* tainice și veșnice. — Când plecau la drum, păstorii își *luau* cu ei *merinde*. Din loc în loc, în cursul călătoriei lor, *stăteau* în loc cu turmele, făceau popas, ca să se odihnească și să-și odihnească vitele. In timpul nopții, ciobanii *mâneau* cu turmele prin păduri sau prin lunci ori poieni; acest popas nocturn se numea *mas*. In timpul masului ei își *așterneau* cojoacele, păturile sau saricile pentru *dormit* pe *mușchiul* pădurii ori pe *iarba* câmpului. Adeseori ei poposeau pe culmile mai netede sau pe plaiurile munților; astfel se explică numele, românesc și străvechiu, al muntelui „*Durmitor*" din Sudul Iugoslaviei: el a constituit în evul mediu un popas, un punct de mas al păstorilor români, cari i-au dat și numele. Popasurile ciobanilor erau și *repaosuri*; în timpul lor, ciobanii și turmele se *răposau*, adică se repausau (astăzi, termenul se aplică numai fenomenului morții, care nu este și ea decât tot o odihnă, deși veșnică . . .). In călătoria lor, *sarcinile*, adică încărcăturile, poverile cu uneltele, vasele și celelalte obiecte ale vieții pastorale, le *duceau*, le *purtau caii* ori *asinii* pe *spinare* [81]). — Se putea întâmpla însă ca, mergând în *căutarea* pășunilor celor mai bune și mai întinse, ciobanii să nu se mai întoarcă înapoi, la locul de unde plecaseră, ci să *ajungă* prin locuri depărtate și să se *așeze* acolo. Păstorilor români mai ales — dar într'o măsură și agricultorilor în căutarea de pământuri nouă pentru cultură — le datorim întinderea poporului nostru în evul mediu peste hotarele Daciei Traiane:

81) Dacă ar fi pus poveri prea grele pe spatele animalelor, le-ar fi **dărânat (a dărâna** = a speti, a deșela; lat. de — renare).

în Pannonia, Moravia, Galiţia şi alte părţi [82]), întindere etnică ce a adus însă după sine, din nefericire (nefiind dublată şi de o întindere politică sau de întemeierea unor organizaţii politice româneşti independente şi durabile), pierderea unui mare număr de Români dela trunchiul neamului nostru şi îngroşarea rândurilor popoarelor în mijlocul cărora s'au aşezat, cu o bună parte de sânge românesc. — Dar ciobanilor români li se mai datoreşte, în bună măsură, încă un fapt, de o capitală importanţă în evoluţia istorică a neamului nostru : unitatea poporului şi a graiului românesc, realizată tocmai prin acest fenomen de continuă circulaţie interioară care este transhumanţa [83]).

[82]) Începută prin secolul VII, în secolul XIII, adică în preziua întemeierii Principatelor, această întindere era încheiată; în linii generale, ea nu avea să se desvolte mai mult în secolele următoare (v. N. Drăganu, **Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei,** p. 594 şi rezumatul acestei lucrări, de acelaş, **Vechimea şi răspândirea Românilor pe baza toponimiei şi onomasticei;** Philippide, o. c., II, p. 407).

In legătură cu această întindere a păstorilor se poate cita şi pasagiul dela începutul cronicei lui Ureche, unde el spune că atunci când **„păstorii** din munţii ungureşti, pogorând după vânat, au nemerit la apa Moldovei, văzând locuri desfătate, cu câmpi deşchişi, cu ape curătoare, cu păduri dese; şi îndrăgind locul au tras pre ai săi dela Maramureş, şi pre alţii au îndemnat de au descălecat . . ." (ed. C. Giurescu, Buc. 1916, p. 13). Deci Ureche atribue **păstorilor** întinderea Românilor în Moldova, dinspre munte spre mare.

Despre expansiunea Românilor în a doua jumătate a evului mediu (expansiune datorită, cum am spus, mai ales păstorilor români) tratează detailat N. Drăganu în lucrarea sa citată mai înainte: **Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei** (unde se poate afla şi bibliografia aproape completă, până la 1934, relativă la această chestiune).

[83]) V. şi lucrarea mea **Introducerea şi bibliografie la istoria dreptului român,** Cluj, 1937, p. 97. Despre rolul ciobanilor din Nordul Dunării în viaţa poporului românesc, iată ce spunea (într'un frumos articol G. Vâlsan (în rev. **Graiul Românesc,** Buc., Martie 1928): „Cutreerător secular şi paşnic de pământuri, citindu-şi drumul în stelele cerului, cu bâta în loc de armă, cu străvechiul cojoc ca scut şi adăpost şi

Principalele produse, utilizate şi prelucrate de Români, ale animalelor domestice, erau *carnea, laptele* (cu derivatele lui),

cu turma de oi ca oaste, păstorul, „mocanul" a cucerit nu numai câmpiile ocolite de plugarii din jurul Carpaţilor, ci şi toată zona de stepe din preajma Mării Negre. A tras drumuri nouă prin împărăţia ierburilor, a deschis vaduri, a săpat fântâni, a ridicat târle şi odăi, descoperind valoarea unor pământuri nepreţuite şi părăsite . . . Anticipând din vremuri tulburi aspiraţiile naţionale româneşti fără să cunoască realizările trecutului, păstorul a croit hotarele statului, care trebuia să-i cuprindă neamul în vremea bărbăţiei. **Prin necontenitele călătorii anuale până în colţurile cele mai îndepărtate ale românismului, el a urzit şi întărit unitatea naţională,** dovedind că nici Carpaţii nici Dunărea nu sunt o piedică etnică şi că viaţa românească nu se poate desfăşura deplin şi armonic decât sprijinindu-se pe ţărmurile cele mai întinse ale Mării". Cf. şi Xenopol, **o. c., II,** p. 9, 44, 111. —

A merge (mergere), **a umbla** (ambulare), **de** (de), **până** (paene), **sus** (lat. vulg. susum = clas. sursum), **jos** (deo[r]sum), **a (se) duce** (ducere), **a deştinde** (descendere), **aci** (ecce-hic), **aici** (ad-hicce), **acice[a]** (ecce-hicce), **acolo** (eccum-illoc), **auace[a]** (* ad-hacce), **încoace** (in-eccu[m]-hacce), **într'acoace (într' + acoace** eccum-hacce), **încolo (în + colo [= acolo;** v. mai sus]), **dincoace** (de + **încoace), dincolo (de + încolo), decindea** (de-ecce-inde), **ainde** aliunde), **aiure[a]** aliubi), **unde** (unde), **a (se adăposti** (dela **adăpost** × ad-depositum), **pe unde (pe** × per + **unde** × unde), **uşor** (v. mai sus), **scurt** (lat. vulg. *excurtus), **departe (de** × de + **parte** × partem), **a (se) delunga** (de-longare), **a ajunge** (adjungere), **lung** longus), **capăt** (din pl. **capete** al sg. **cap** × caput), **loc** (locus), **a sta** (stare), **a aştepta** (*astectare × exspectare), **a adăsta** (ad-astare), **a (se) întoarce** (intorquere), **a (se) înturna** sau **a (se) turna** (tornare), **a veni** (v. mai sus), **înapoi** (in + ad-post), **a (se) sui** (subire), **a (se) urca** (lat. vulg. *oricare), **a ţinea** (tenere), **mult** (multus), **târziu** (tardivus), **răsărit** (dela a răsări × re-salire), **apus** (dela **a apune** × apponere), **miază-noapte** mediam noctem), **miază-zi** (mediam diem), **austru** (austrum), **soare-răsare (soare** × solem + **răsare;** verbul **a răsări,** v. mai sus), **soare-scapătă (soare + scapătă;** verbul **a scăpăta** × excapitare), **soare-apune (soare + apune;** v. mai suo), **a (se) rătăci** (dintr'un adj. dispărut ***[a]ratec** × erraticus), **dus** (dela **a (se) duce;** v. mai sus), **întors** (dela **a (se întoarce;** v. mai sus), **cale** (callem), **cărare** (carraria), **vechiu** (lat. vulg. veclus =

ouăle, pielea, părul (mai ales *lăna* [84]) oilor şi *penele* (păsărilor)[85].

Pentru utilizarea cărnii lor, vitele şi păsările erau mai întâi *tăiate;* apoi, ele erau *despicate* şi *îmbucătăţite. Bucăţile* de carne erau *puse* în *oale* sau în alte *vase*, la *foc*, ca să *fiarbă* (în apă) ori să se *frigă* (pe *frigare*). Carnea *friptă* se numea *friptură*. Românii nu au mâncat niciodată carne *crudă*, — ca barbarii turanici şi uralo-altaici din evul mediu (v. despre Huni descrierea lui Ammianus Marcellinus, iar despre Unguri aceea a abatelui Regino), — ci numai *friptă* sau *fiartă;* laptele însă îl mâncau şi

clas. vetulus), **a bate** (batt[u]ere), **a călca** (calcare), **părinte** (parentem), **bun** (bonus), **străbun (stră-** × extra + **bun), bătrân** (lat. vulg. * betranus × veteranus), **baciu** (iliro-tracic; v. mai sus), **a arăta** (ad-reiterare), **tânăr** (tenerum), **a mâna** (minare), **a pleca** (plicare), **a purceda** (procedere), **spre** (super), **dinspre (de** × de + **în** × in + **spre** ×super), **înspre (în** × in + **spre** × super), **a trece** (v. mai sus), **prin** (per + in), **printre** (per + inter), **peste** (vechiu **pespre** ; per + super), **a călători** (dela **călător** × **cale** [v. mai sus] + suf.**-ător**; formaţiune similară cu meglenitul **drumător** × **drum), a străbate (stră-**× extra + **bate** × batt[u]ere), **strâmt** (lat. vulg. * strinctus × strictus), **îngust** (angustus), **larg** (largus), **punte** (pontem), **vad** (vadum), **pretutindeni** (per tot inde), **lângă** (longo), **sân** (sinus), **fire** (inf. lui **a fi** × fieri), **a lua** (levare), **merinde** (merenda), **a sta** (stare), **a mânea** (manére), **mas** (mansus), **a aşterne** (desternere), **a dormi** (dormire), **muşchiu** (* musculus × muscus), **iarbă** (herba), **repaos** (* repausum), **a (se) răposa** (repausare; cf. într'un vechiu text de limbă: **să răpause** [= să odihnească] **Domnul Dumnezeu sufletul şerbului său;** cit. la Candrea, **Dicţ.**, s. v.), **sarcină** (sarcina), **a duce** (ducere), **a purta** (portrare), **cal** (caballus), **asin** (asinus) **spinare** (spinalis), **a căuta** (* cautare), **a ajunge** (adjungére), **a (se) aşeza** (*assediare).

84) In macedoromân şi în meglenoromân părul de capră se numeşte **căprină** × caprina.

85) **Carne** (carnem), **lapte** (lat. vulg. lacte), **ou** (ovum), **piele** (pellem), **păr** (pilus), **lână** (lana), **pană** (penna). — Geograful Anonim ne spune, la 1308, că Vlahii (dintre Macedonia, Achaia şi Salonic) au din abundenţă **brânză** excelentă, **lapte** şi **carne** mai presus de toate popoarele: **habundat enim caseis optimis, lacte et carnibus super omnes nationes** (ed. Popa-Lisseanu, o. c., II, p. 17).

fiert, şi crud. Carnea se şi *toca* pe *tocător*. Din carnea tocată se făceau *cârnaţi, umplându-se maţele* (de obiceiu de porc, dar şi de alte animale), *spălate* mai întâiu, cu dânsa ; cârnaţii se *afumau* şi se *uscau* (cârnaţii umpluţi cu sânge de porc se numesc *sângereţi).* Carnea pentru pus în cârnaţi o *dumicau* mărunţel. Carnea se frigea nu numai în vase şi în frigări, ci şi pe *grătar*. Carnea de porc, afumată sau nu, se numea mai demult, în Moldova, *porcină*. Carnea *grasă* avea *grăsime ;* mai ales carnea porcilor conţinea în cantitate mare acest produs animalic. Grăsimea animalelor erbivore domestice se numea *seu, său ;* din ea se făceau *lumânări* (care se făceau şi din ceara albinelor ; v. mai departe). Erau multe animalele care aveau în corpul lor grăsime sau *untură,* din care prin topire se făcea *unsoare*. Grăsimea gălbuie de pe lâna oilor se numea *usuc*. Slănina grasă se numeşte şi în prezent, în Banat şi Ardeal, *lard*. Slănina, untul sau untura stătute, deveneau *râncede*. Carnea lipsită de grăsime se numeşte, şi se numea, carne *macră* (cf. portugh. *carne magra)* [86]).

Podoabele externe ale corpului animalelor erau şi ele întrebuinţate. Păsărilor, după ce erau tăiate, li se *smulgeau* penele. Ciobanii *tundeau* oile ; operaţia se numea *tuns,* iar lâna tunsă *tunsură*. In Psaltirea Scheiană se întâlneşte o singură dată, semnificând „lâna oii", „lâna de pe o oaie", termenul preroman *bască* („deştinge-va ca ploaia spre bască) ; el se află şi în aro-

[86]) **A tăia** (lat. vulg. taliare), **a despica** (*despicare), **a îmbucătăţi** sau **îmbucăţi** sau **bucăţi** (dela **bucată**), **bucată** (buccata), **a pune** (ponere), **oală** (ollam), **vas** (vasum), **foc** (focus), **a fierbe** (fervere), **apă** (aqua), **a (se) frige** (frigere), **frigare** (frigaria), **fript** (frictus), **friptură** (*frictura), **crud** (crudus), **fript** (v. mai sus), **fiert** (p. dela **a fierbe**; v. mai sus), **a toca** (lat. vulg. * toccare), **tocător** (dela a toca), **cârnaţ** (* carnaceus), **a umplea** (implére), **maţ** (lat. vulg. matia), **a spăla** (*expellavare), **a afuma** (*affumare × adfumare), **a usca** (exsucare), **sângerete** (*sanguinaceus), **a dumica** (de-micare), **grătar** (lat. vulg. * gratalis), **porcină** (porcina) **gras** (lat. vulg. grassus = clas. crassus), **grăsime** (dela **gras**), **seu** (sebum), **lumânare** (luminaria), **untură** (unctura), **unsoare** (dela **uns**, p. dela **a unge** × ungere), **usuc** (sucus), **lard** (lardum), **râncedă** (rancidus), **macru** (macrum).

mân, în meglenit şi în albaneză [87]). „A tunde oile pe sub pântece, la coadă şi pe picioarele dinapoi" se zice *a tuşina* oile [88]). „Lâna ce se tunde pentru prima dată de pe miei" se numeşte *miţ, miţă* (pl. miţe) [89]); a tunde lâna de pe miei se zice *a miţui* mieii ; o oaie cu lână lungă, cu miţe lungi, este *miţoasă*. Lâna şi penele se *scărmănau* [90]).

In tot evul mediu, ca şi azi, Românii *au muls* şi *au băut* laptele oilor, vacilor, caprelor şi al altor animale. Pentru a mulge oile, vacile sau caprele, păstorii sau crescătorii vitelor îşi *sumeteau* sau *suflecau*, mai întâi, *mânecile*. Laptele se mulgea în *găleată ;* de acolo el era *vărsat* sau *turnat, scurs* în alte *vase* şi *ţinut* în acestea (în *oale, putini, ulcele, ulcioare,* ş. a.) [91]). Faptul de amulge, mulsul animalelor se numea *mulsură* sau *mulsoare* (tot mulsură se numeşte şi „cantitatea de lapte obţinută dintr'un singur muls al unei vaci, al unei oi, etc."). Cel dintâi lapte ce se mulgea după fătare dela vaci sau oi se chema *colastră, curastră*. „Produsul în lapte (şi brânză) al oilor şi vacilor" se numeşte *frupt* [92]). Din lapte, prin prelucrarea lui, se *scoteau* sau se *făceau* următoarele produse de lapte : *caşul, untul, urda, brânza, zărul* sau *zara* (aceştia trei din urmă, termeni preromani, iliro-traci), *spuma*. Laptelui îi *luau* spuma, îl *spumau*. Din laptele

87) Cf., pentru preromanitatea acestui cuvânt, Rosetti, **o. c.**, I, p. 98; Capidan **o. c.**, p. 36; Philippide, **o. c.**, II, p. 746.

88) „A tunde oile numai împrejurul cozii" se zice în macedoromân **suil'édz** × * subiliare.

89) Cuvântul **biţ**, care se întrebuinţează în Banat şi înseamnă „floc de lână", pare să fie tracic.

90) **A smulge** (exmulgere), **a tunde** (lat. vulg. tondere = clas. tondére), **tuns** (dela **a tunde**), **tunsură** (tonsura), **a tuşina** (* tonsinare), **miţ** (*agnicius), **a miţui** (dela **miţ**), **miţos** (tot dela **miţ**), **a scărmăna** (excarminare).

91) Aromânii numesc **ful'ină** „pielea de foale în care s'au păstrat brânzeturi" × follina.

92) „Un fel de lapte gros ce se depune pe păreţii putinilor, un fel de zăr ce se scurge din lapte ori din brânza pusă în strecurători şi care se dă la câni" se numeşte în macedoromân **şar** (dintr'o mai vechě formă ***şară**, care vine din lat. **sera**, pluralul lui **serum**).

dulce se făcea lapte *acru*. Laptele se *îngroşa* cu *păsat*. Laptele era şi *strecurat* prin *strecurătoare*. [Strecurătoarea ciobanilor este o „ţesătură de pânză sau de lână rară prin care se strecoară laptele sau în care se pune caşul, ca să se scurgă de zăr" (Candrea, Dict., s. v.). E remarcabil că toate cuvintele din această definiţie, exceptând pe „zăr", care e iliro-tracic, sunt latineşti]. Cu *chiagul* de miel sau de viţel, uscat şi fărâmiţat, păstorii *închegau* laptele, separând caşul de zăr. „Caşul abia închegat şi nestors încă de zăr" se numeşte *străghiaţă*. Pentru a prepara brânza, ciobanii *închegau, storceau, frământau* şi *sărau* laptele. Pentru a scoate din lapte untul, îl *băteau*. Pentru a prepara urda, *fierbeau* zărul stors din caş [93]).

Mâncările făcute din aceste produse ale animalelor, ca şi cele făcute din vegetale, erau *guştate* şi *mâncate*. *Gustul* acestor mâncări, gustul cărnii fripte sau al produselor de lapte făcute de ciobanii români era *bun*. In privinţa prelucrării laptelui şi a scoaterii din el a unor produse de bună calitate, păstorii români

93) **A mulge** (lat. vulg. mulgere=clas. mulgere), **a bea** (bibere), **a sumete** (summittere), **a sufleca** (subfollicare), **mânecă** (manica), **găleată** (lat. vulg. galleta), **a vărsa** (versare), **a turna** (tornare), **a scurge** (excurrere), **vas** (v. mai sus), **a ţinea** (v. mai sus), **oală** (v. m. sus), **putină** (lat. vulg. *putina), **ulcea** (*olliceľla), **ulcior** sau **urcior** (urceolus), **mulsură** (mulsura), **colastră** (lat. vulg. *colastra × colostrum), **frupt** (fructus), **a scoate** (lat. vulg. *excotere= clas. excutere), **a face** (facere), **caş** (caseus), **unt** (unctum), **urdă** (iliro-tracic); cf. alb. **udhos**; v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 110; Candrea, **l. c.**; Capidan, **o. c., p. 36)**, **brânză** (iliro-tracic; cf. n.-gr. πρέντζα, în Epir; v. Rosetti, **o. c.**, II, p. 99 şi 108; Candrea, **l. c.**, **zăr** sau **zară** iliro-tracic; cf. alb. **dhallë**; v. Philippide, **o. c.**, II, p. 747şi I, p. 444 sqq.; Capidan, **o. c.**, p. 36; Rosetti, **o. c.**, II, p. 110; Candrea, **l. c.**), **spumă** (spumua), **a lua** (levare), **a spuma** (spumare), **dulce** (dulcem), **acru** (acrus), **a îngroşa** (*ingrossiare), **păsat** (pisatum), **a strecura** (trecorare), **strecurătoare** (dela **a strecura**), **chiag** (coagulum), **a închega** (in-coagulare), **străghiaţă** ([lac] strangulatum), **a închega** (v. mai înainte), **a stoarce** (lat. vulg. *extorquere = extorquere), **a frământa** (*fragmentare sau fermentare), **a săra** (salare), **a bate** (v. mai sus), **a fierbe** (v. mai sus).

erau vestiţi în evul mediu ; brânza valahă era vestită pe pieţele Sud-Estului european ; ni-o arată foarte bine faptul că această brânză valahă avea un preţ mai ridicat decât aceea fabricată de păstorii de alte naţii : la Raguza, în anul 1326, brânza păstorilor români, a Morlachilor, se plătea cu 10 foleri livra, în timp ce brânza altor păstori se plătea numai cu 8 ; tot aşa, caşul valahic costa 10 foleri, pe când celalalt 9 foleri [94]). Brânza vlahă era cumpărată şi la Constantinopol [95]). Am amintit mai înainte despre pasagiul din Anonimul geograf, unde acesta spune că Vlahii au *brânză excelentă,* lapte şi carne mai presus de toate celelalte naţii : „habundat enim *caseis optimis,* lacte et carnibus super omnes nationes" [96]).

Ca instrumente şi obiecte de care se serveau păstorii români în viaţa lor pastorală, se mai pot cita, — afară de *găleţi, putini, oale, ulcioare* şi alte *vase* şi de *strecurători,* pe care le-am citat mai sus, — încă următoarele: *nuielele* (cu care *îndreptau* mersul animalelor şi le *îndemnau* pe acestea să meargă sau să tragă), *strămurările* (un fel de nuiele lungi), *vergile* (care serveau la acelaşi scop ca nuielele), *scurtăturile* (bâte groase şi scurte) [97]), *păturile* (pe care le *aşterneau* pe jos, iar când plecau la drum le *puneau* pe cai sau asini), *funiile* sau *frânghiile* (cu care *trăgeau* după sine vitele *legate* cu ele), *buciumele* (cu care *buciumau), fluierele* (cu care *cântau* diferite *cântece* [cf. vechiul *torelli,* pe care Hesychius îl defineşte : strigăt de plângere cu fluerul al

94) V. Giurescu, **o. c.,** I, p. 313—314. Foarte multe extrase din documentele medievale sud-est europene în care este menţionat **caseus valachicus** şi **brenca** Valahilor sunt reproduse la S. Dragomir, Vlahii şi Morlacii, passim.

95) V. N. Iorga, **Istoria Românilor,** III, p. 84.

96) V. nota 85. — **A gusta, a mâncagust** (v. cap. anterior).

97) Pe diferite bucăţi de lemn vor fi **însemnat** numărul oilor, vor fi făcut **răboaje, crestând** cu cuţitul coaja lemnului (**a însemna** × insignare, **răboj** [slav.: bg. ori sârb.], **a cresta** [dela **creastă** × crista]). Termenul **bârc** (în Ardeal), semnificând „crestătura făcută pe băţul sau cotul cu care se măsoară laptele în găleată", pare să fie tracic, ca şi cuvântul bâr, despre care am vorbit mai sus.

Tracilor] ; ei nu cântau numai din fluer, ci cântau, *ziceau* şi din gură), *tutoaiele* sau *tuturezele* (un soiu de buciume mici, făcute din scoarţă de alun) [98]).

Trebue să amintim aici şi despre apicultură, care a jucat pe pământul României şi în antichitate precum şi în epoca posterioară întemeierii Principatelor, un rol important, având o bogată desvoltare ; e de presupus deci că şi în perioada intermediară acestor epoci apicultura a fost practicată la noi pe o scară destul de întinsă ; datele lingvistice confirmă dealtfel pe deplin această presupunere.

Herodot spunea, în secolul V. a. Chr., că dincolo de Dunăre, adică la Nordul ei, pe ţărmul ei stâng, sunt — după spusa Tracilor — atât de multe albine, încât tot acel ţinut e cuprins de ele, şi dânsele împiedecă şi pe oameni să treacă Istrul [99]). Evident, este o exagerare, dar totuşi e cert că „prin poienile pădurilor şi în mijlocul fâneţelor aşa de întinse în vremea aceea" [100]) existau numeroase prisăci, şi că Dacii erau crescători de albine, deoarece exportau, între alte lucruri, şi ceară şi miere [101]).

In ţările române, mierea şi ceara au fost totdeauna unele din principalele produse şi materii de export. Cantemir, în a sa descriere a Moldovei, vorbeşte pe larg despre albine şi despre mierea şi ceara lor [102]). In descrierea Ţării-Româneşti, Del

[98]) **Nuia** (novella), **a îndrepta** (*directare), **a îndemna** (indeminare), **strămurare** (*stimularia), **vargă** (virga), **scurtătură** (dela **a scurta** × lat. vulg. excurtare), **pătură** (*pittula), **a aşterne** (adsternere), **a pune** (ponere), **funie** (funem), **frânghie** (şi **frâmbie** × fimbria), **a trage** (lat. vulg. *tragere = clas. trahere), **a lega** (ligare), **bucium** (bucina), **a buciuma** (bucinare), **fluier** (iliro-tracic; cf. alb. **fljo[j]ere**; v. Capidan, **o. c.**, p. 36 şi Rosetti, **o. c.**, II, p. 103), **a cânta** (cantare), **cântec** (canticum), **a zice** (dicere), **tutoiu** sau **tuturez** (tutulus).

[99]) Herodot, V, 10.

[100]) Giurescu, o. c., I, p. 91.

[101]) V. ibid., p. 94.

[102]) Cantemir, **Descriptio Moldaviae**, partea I, cap. VII.

Chiaro vorbeşte, chiar în primul capitol, despre albinărit, arătând că el e foarte răspândit în Valahia, şi despre exportul mierii şi a cerii [103]. Către sfârşitul secolului XVIII, Peysonnel arăta că ceara e cel mai considerabil articol de export al Ţării-Româneşti, fiind de frumoasă calitate şi în cantitate „imensă" [104]. Foarte puţin timp după el, Raicevici spunea despre ambele ţări româneşti aproape acelaş lucru [105]. La începutul secolului XIX, Hugas Ingigian enumera, printre alte articole de export ale Principatelor române, şi mierea şi ceara [106]. Mărturiile se pot înmulţi [107].

Ceeace reiese din perpetuarea peste atâtea secole, în ţinuturile noastre, a îndeletnicirii acesteia, perpetuare probată de glăsuirea concordantă a atâtor izvoare la depărtare de atâtea veacuri, este, după cum observă Xenopol, că avem înainte-ne o „continuitate a îndeletnicirilor economice între locuitorii cei mai vechi ai Daciei şi acei de astăzi", care continuitate este paralelă cu „continuitatea cea izbitoare în denumirile geografice, ambele înprejurări cari denotă o statornicie a stratulu diela care am moştenit aceste elemente" [108].

Practivarea neîntreruptă, deci şi în evul mediu, a îndeletnicirii creşterii albinelor de către Români, ni-o dovedesc perfect, cum am spus, datele limbii.

Pe baza acestor date se poate afirma că, în epoca de care ne

103) Anton-Maria del Chiaro Fiorentino, **Revoluţiile Valahiei,** în româneşte de S. Cris-Cristian, Iaşi, 1929, p. 4.

104) Peysonnel, **Sur le commerce de la Mer Noire,** 1787, II, p. 185, cit. la Xenopol, **o. c.,** I, p. 33, nota 32.

105) Raicevici, **Osservazioni intorno la Valachja e Moldavia,** 1788, p. 87 (la **ibid.**).

106) Păr. Hugas Ingigian, **Valahja şi Moldova,** cu o prefaţă de H. Dj. Sirouni, Bucureşti, 1929, p. 23 (în **A. R., Mem. Secţ. Ist.,** seria III, tom. IX).

107) V. şi alte mărturii străine — numeroase — la N. Iorga, **Istoria Românilor prin călători,** ed. 2, vol. I—IV, Bucureşti, 1928—1929, passim.

108) Xenopol, l. c., p. 33—34.

ocupăm, Românii au crescut *albine.* Albinele trăiau, creşteau şi îşi depuneau mierea şi ouăle în *stupi* (construiţi, de oameni, ori din *lemn,* şi anume din *scânduri* sau din *trunchiuri găunoase* sau *găurite* în acest scop, ori din *paie* şi *nuiele* împletite), în celulele de ceară ale *fagurilor.* Astăzi, cel ce creşte albine este numai *albinar,* lcoul unde trăesc albinele, unde se află stupii se numeşte *albinărie,* iar o mulţime de albine formează un *albinet ;* nu putem şti dacă vechimea vreunuia din aceşti trei termeni, formaţi toţi din cuvântul „albină", se urcă până în evul mediu. In schimb a existat atunci, desigur, termenul *prisacă* (vsl.; înseamnă „locul unde sunt aşezaţi stupii cu albine"), care a intrat şi în toponimie şi care are ca sinonim pe *stupină.* Produsele albinelor au fost *mierea* şi *ceara.* Pentru ca să fabrice mierea, albinele *adunau, sugându-le,* sucurile (nectarul) florilor. Mierea era *dulce* (ea ţinea şi locul zahărului de astăzi). Mierea subţiată cu apă se numea *mursă ;* tot aşa şi apa rămasă după spălatul fagurilor storşi [109]). Pentru a obţine ceara, oamenii *storceau* mierea din faguri; ce *rămânea* — adică fagurii în sine — era ceara [110]).

*

Am arătat în cele precedente cum se înfăţişa creşterea animalelor, şi, în special, viaţa pastorală românească, în evul mediu. Alcătuind una din feţele cele mai caracteristice ale vieţii româneşti de atunci, păstoritul constituia totodată, alături de agricultură, una din cele două îndeletniciri economice fundamentale ale Românilor medievali (pe aceste două baze mai ales : pe lu-

109) Din miere se făcea **miedul** (vsl.), despre care v. ce am spus în cap. anterior.

110) **Albină** (*alvina), **stup** (lat. vulg. *stypus), **lemn** (lignum), **scândură** (scandula), **trunchiu** (trunculus), **găunos** (dela **găună** × cavonem), **găurit** (adj. p. din **a găuri**, dela **gaură** × caula), **paiu** (palea), **nuia** (v. mai sus), **fagure** (favulus), **albinar, albinărie, albinet** (dela **albină**), **stupină** (dela **stup**), **miere** (lat. vulg. *mele = clas. cem), **mursă** (mulsa), **a stoarce** (lat. vulg. *extorqiere = clas. extormel), **ceară** (cera), **a aduna** (adunare), **a suge** (sugere), **dulce** (dulquére), **a rămânea** (remanere).

crarea pământului şi creşterea animalelor, sunt clădite şi celelalte forme ale vieţii economice româneşti din acea vreme, pe care le vom urmări în secţiunile următoare).

Perpetuatori ai unor tradiţii de mai multe ori milenare, păstorii români au păstrat totodată, împreună cu formele de viaţă de caracter arhaic, şi multe cuvinte străvechi preromane, traco-dace. In vocabularul relativ la păstorit se întâlnesc cele mai multe cuvinte preromane ; în niciuna din celelalte activităţi ale poporului românesc nu se regăsesc termeni traco-daci atât de mulţi şi de importanţi.

Aceasta se datoreşte faptului că în această viată tradiţiile şi îndeletnicirile ancestrale, create cu încetul în vremi imemoriale şi adăugite pe nesimţite în cursul mileniilor, au jucat un rol mare ; apoi faptului că ea a fost mai ferită de influenţele străine care s'au revărsat asupra pământului Daciei. Valurile acestor influenţe n'au putut ajunge până în creerii munţilor decât mult slăbite, şi n'au putut să desrădăcineze toate vechile cuvinte preromane şi să le împrăştie în vânt. Aşa se face că, acolo, în munţi, ferite de asalturile inovatoare, trăesc şi acum, — cum a remarcat un învăţat străin, — forme de viaţă pastorală de un caracter mai arhaic decât oriunde.

Familia Mutnic

de **Traian Popa**

Cel mai vechiu document, care pomeneşte de familia românească de Mutnic, este din veacul al XIV-lea. In anul 1352, Iuga şi Bogdan, fiii lui Ştefan de Mutnic, cer dela comitele de Caraş şi castelanul de Sebeş, să le dăruiască un pământ părăsit, ce se numeşte valea Mutnicului (Mutnik pataka). Possa De Zer, comitele de Caraş, donează, la 8 Noemvrie, 1352, fiilor lui Ştefan de Mutnic, Valea Mutnic, cu toate privilegiile, de cari se bucură comunele libere, ce se află în posesiunea cnezilor, având dreptul cnezii români Iuga şi Bogdan să judece toate neînţelegerile, ce se ivesc între locuitorii din Valea Mutnic, în afară de litigiile provenite din crimă, furt şi incendiu, pe cari le va putea judeca numai scaunul de Sebeş. Valea Mutnic trece peste Gamza şi se întinde dela râul Mutnic până la localitatea Macskas [1]).

La izvorul celor două râuri Mutnic, cnezul român Struza (probabil Sturza) înfiinţează comune şi le populează cu locuitori. In baza legilor în vigoare, cnezul Sturza cere dela rege dreptul de proprietate asupra a două posesiuni regale, fiindcă dânsul a populat acestea posesiuni cu locuitori şi le-a stăpânit în numele regelui. Regele Ludovic cel Mare, prin diploma sa din 22 Septemvrie, 1370, dărueşte cu titlul de nouă donaţiune aceste două posesiuni regale din districtul Caransebeş, ce se află la izvorul celor două râuri Mutnic, lui Roman şi Ladislau, fiii lui Sturza, lui Petru, Gruban şi Mihail, fiii lui Dionisie, fiul lui Sturza, şi lui Mihail, Dionisie şi Zaharia, fiii lui Ioan fiul lui Struza [2]).

1) Pesty o. c. p. 28—29.
2) Pesty o. c. p. 101.

Istoricii unguri susţin că familia Mutnic ar fi înrudită cu familia Struza, care se numeşte mai târziu Macicaşi, fără să ne menţioneze isvoarele, pe cari îşi întemeiază această aserţiune.

Familia Mutnic avea o moşie destul de mare, se întindea până la hotarul târgului Caran. Iobagii regali români din Caran se plâng la regele Ungariei, că românii *Radu* şi *Neagu* fiii lui Oprişa şi alţi nobili de Mutnic ar fi ocupat cu forţa nişte păduri şi pământuri, ce se află pe malul de dincoace al râului Mutnic şi se întind până la Cerosa mare la Kevespatak, pe cari ei le-au stăpânit din vechime. In urma acestei jalbe a iobagilor regali din Caran, regina Elisabeta dispune, la 1371, lui Nicolae, fiul lui Ştefan, funcţionarul din Caran al lui Ladislau, ducele de Oprului şi palatinul Ungariei, iar regele Ludovic cel Mare ordonă, la 1375, lui Mogas şi Ladislau, funcţionarii săi din Caran, ca să revizuiască hotarele pământurilor, pe cari le-au folosit din vechime iobagii regali şi cari aparţin de drept regelui, şi să oprească pe Radu, Neagu şi pe alţi nobili de Mutnic, precum şi pe iobagii acestora dela folosirea ilegală şi forţată a acestor pământuri, predându-le iobagilor din Caran [1]).

Se pare că diploma reginei Elisabeta şi a regelui Ludovic cel Mare n'a putut înlătura neînţelegerile, ivite între iobagii din Caran şi nobilii de Mutnic, căci regele Ludovic cel Mare se vede nevoit, la 1376, să trimită din Vişegrad un nou ordin lui Nicolae Trentul Banul Severinului, prin care îl însărcinează să facă reambularea şi revizuirea hotarelor dintre Mutnic şi Caran, întrucât pentru aceste hotare s'a născut un proces între Ştefan, fiul lui Bogdan, Radu, fiul lui Vornuc şi alţi nobili de Mutnic de-o parte, iar de altă parte, între iobagii regali din Caran. Nicolae Trentul, banul Severinului, se deplasează la faţa locului şi aici în bună înţelegere cu împricinaţii procedează la revizuirea hotarelor, izbutind să-i împace.

In această reambulare se face amintire de râul Timiş, Valea Mutnic, Valea Neagră (Fekete patak) Laz (probabil Lez) şi râul Zlatnic.

1) Pesty o. c. p. 290.

Iobagii regali din Caran se învoesc ca nobilii de Mutnic facă un sanţ dela râul Timiş până la Valea Mutnic, iar dealungul acestui sanţ, să aibă drum, ce este necesar la întreţinerea unui gat dela o moară [1]).

Pacea însă nu este de prea lungă durată, căci iobagii din Caran fac o nouă intervenţie pe lângă banul Severinului, să le dea pământurile şi pădurile, ocupate pe nedreptate de nobilii din Mutnic. Nicolae Perenyi, banul Severinului, voind să facă dreptate între Bogdan de Mutnic şi Ştefan, fiul său, de o parte, şi între locuitorii din Caran de altă parte, cari se pârâse pentru o bucată de pământ ce se află la revărsatul râului Mutnic în Timiş, convoacă la 1391 pe nobilii şi cnezii celor patru districte româneşti: Sebeş, Lugoş' Caran şi Comjath, şi se interesează dela aceştia dacă pământul în litigiu este proprietatea lui Bogdan de Mutnic şi a fiului său Ştefan, sau este al locuitorilor din Caran. Nobilii şi enezii acestor patru districte româneşti mărturisesc hotărît pe credinţa ce o au faţă de Dumnezeu că această bucată de pământ, totdeauna şi din vechime a fost proprietatea lui Bogdan de Mutnic şi dela acesta a moştenit-o fiul său Ştefan şi că locuitorii din Caran n'au avut niciodată nici un drept asupra ei. In urma mărturisirii lămurite şi categorice a acestor nobili şi cnezi, banul Severinului adjudecă dreptul de proprietate asupra bucăţii de pământ în litigiu lui Bogdan de Mutnic şi urmaşilor săi [2]). Sigismund, regele Ungariei, confirmă această sentinţă prin diploma sa din 11 Iunie 1392, dată din târgul Caran [3]).

Locuitorii din Caran nu sunt mulţumiţi nici cu această sentinţă, ci prezintă o nouă jalbă la curtea regească, prin care cer dela rege să le dea acest pământ pe motivul că târgul Caran nu are teren suficient şi potrivit, pe care să se poată extinde şi desvolta. Regele Sigismund, având în vedere că târgul Caran are nevoe de acest pământ pentru utilitate publică, „pentru desvoltarea mai liberă a târgului" dărueşte, la 1412, cu titlu de nouă donaţiune, pădurile şi pământurile ce se află dincoace de râul Mutnic şi se întind până la Cerosa cea mare şi la râul Kevespataka — locuito-

1) Pesty: Sz. III p. 7.
2) Pesty: Ol. Ker. p. 52.
3) Pesty: Kr. III. p. 218.

rilor din Catan, cari le-au folosit neturburaţi din vechime. Nobilii şi cnezii de Mutnic nu cedează nici poruncii regelui Sigismund şi nu predau pământurile şi pădurile, reclamate de locuitorii din Caran. Atunci Grigorie primarul din Caran se îndreaptă cu o petiţie către rege, care la 26 Aprilie 1419, îi dispune lui Sigismund Losonczy să cerceteze actele de proprietate şi să rezolve neînţelegerile dintre nobilii de Mutnic şi cetăţenii din Caran pentru a nu mai fi molestat de aceştia cu petiţiile lor nesfârşite [1]. Sigismund Losonczy, castelanul castrelor: Orşova, Mehadia, Sebeş şi Jidovin, convoacă, la 31 Mai, 1419, pe nobilii şi cnezii români din districtele româneşti: Sebeş, Lugoj, Caran şi Comjath, la scaunul de judecată în târgul Caran; la judecată se prezintă, Grigorie, primarul din Caran şi alţi cetăţeni şi juraţi din Caran, reprezentanţi ai locuitorilor din Caran, apoi Stefan şi fiul său Blaşu, Ladislau şi Ioan, fiii lui Bogdan, Nicolae, fiul lui Farcaş, Nicolae, fiul lui Radu, Neagu şi Ladislau, fiul lui Oprisa şi Doia, nobili de Mutnic. Scaunul de judecată al nobililor şi cnezilor români, „prezidat de Sigismund Losonczy, potrivit diplomei regelui Sigismund din 1419, cer dela părţi actele de proprietăţi. Judecătorul şi juraţii din Caran prezintă diploma reginei Elisabeta din 1371, a lui Ludovic cel Mare din 1375 şi a lui Sigismund din 1412, iar nobilii de Mutnic, diploma lui Ludovic cel Mare din 1376 şi a lui Sigismund din 1392. Sigismund Losonczy împreună cu părţile interesate şi cu nobilii şi cnezii districtelor româneşti, cari formează scaunul de judecată, se prezintă la faţa locului şi aici cercetează mezuinile pământurilor în litigiu, mai întâi, după indicaţiile juraţilor şi ale primarului din Caran, apoi după îndrumările date de nobilii şi cnezii de Mutnic. In urmă, scaunul de judecată, cercetând actele de proprietate, pe cari le prezintă cele două părţi, aduce următoarea sentinţă: Având în vedere că Ioan Treutul, banul Severinului a împăcat pe împricinaţi prin stabilirea şi revizuirea hotarelor pământului în litigiu, că Nicolae Cerenyi, pe baza mărturisirii nobililor şi cnezilor români din patru districte româneşti, a atribuit pământul dela revărsarea râului Mutnic în Timiş, nobililor şi cnezilor de Mutnic, că nobilii şi cnezii din cele patru

1) Peşty: A ször. bánság tört. p. 19.

districte au declarat cu mâna pe sfânta cruce, la faţa locului în litigiu, că acesta totdeauna şi din vechime a fost proprietatea nobililor şi cnezilor de Mutnic şi au mărturisit cu toţii că şi de aici înainte trebue să fie proprietatea lor, castelanul împreună cu nobilii şi cnezii români din cele 4 districte adjudecă pământul în litigiu, lui Ştefan şi fiului său Blaşiu, lui Ladislau şi Ioan, fiii lui Bogdan, lui Nicolae, fiul lui Farcaş, lui Nicolae, fiul lui Radu, lui Neagu şi Ladislau, fiii lui Oprişa şi lui Voia (probabil Voicu) nobili de Mutnic [1]). Această şentinţă este confirmată de regele Sigismund la 18 Octomvrie 1421 [2]). Nici această sentinţă nu putu întrona pacea între nobilii şi cnezii de Mutnic şi locuitorii din Caran. In anul 1424, Laurenţiu, primarul din Caran, în numele locuitorilor din târgul ce se află sub oblăduirea sa, face o nouă jalbă, prin care aduce la cunoştinţă regelui că nobilii şi cnezii de Mutnic şi Macieaşi turbură pe cetăţenii din târgul Caran în exploatarea lemnelor din pădurile, cari din vechime erau proprietatea lor.

La 9 Iulie 1424, regele Sigismund aduce la cunoştinţă lui Pipo de Ozora reclamaţia primarului din Caran, care susţine că toate pădurile din Caran, în afară de pădurea Bothliget şi Szaldobos, cari aparţin nobililor de Mutnic, şi de pădurea Radpathaka, care este proprietatea nobililor Macieaşi, — le puteau folosi, în baza sentinţei aduse de Sigismund Losonczy, castelanul castrelor regale: Orşova, Mehadia, Sebeş şi Jidovin, locuitori din Caran. Dispune, deci, regele ca Pipo de Ozora să ia sub apărarea sa pe cetăţenii din Caran şi să nu mai îngădue ca nobilii de Mutnic şi Macicaşi să oprească pe aceştia în exploatarea lemnelor din pădurile amintite, de care au nevoe pe seama lor [3]).

Nu se cunosc măsurile luate de Pipo de Ozora.

In jumătatea a doua a veacului al XIV, se începe o luptă straşnică pentru stârpirea păgânilor şi a schismaticilor din Banat. Regele Ludovic cel Mare ordonă, la 20 Iulie 1366, tuturor nobililor, cetăţenilor şi altor locuitori din comitatul Keve şi Caraş să

1) Pesty: Kr. III. p. 291—293.
2) Pesty o. c. p. 298.
3) Pesty: Sz. III. p. 21.

prindă şi să ducă la Bendict Himfy, comitele acestor comitate, pe toţi preoţii schismatici împreună cu soţiile, copiii şi toate lucrurile lor. Se pot bănui măsurile drastice, pe cari le-a luat Benedict Himfy, duşmanul cel mai înverşunat al Românilor, pentru convertirea preoţilor şi a familiilor româneşti la credinţa romano-catolică [1]).

Acelaşi rege ia măsuri şi mai drastice, tot în anul 1366, împotriva schismaticilor din districtul Sebeş. Ludovic cel Mare ordonă, adecă la 1366, că nimeni nu poate avea sau păstra posesiuni cu titlu de nobil sau cnez, în provincia sau districtul Sebeş, în afară de catolicul adevărat, care mărturiseşte şi îmbrăţişează credinţa bisericii romane [2]).

Aceste ordine regeşti şi măsurile severe, luate de autorităţile administrative împotriva preoţilor şi Românilor schismatici, determinară pe mulţi nobili să-şi părăsească vechea lege strămoşească şi să primească credinţa romano-catolică. Familia cnezului Bogdan de Mutnic deasemenea îmbrăţişează credinţa romano-catolică şi, la 1394, Nicolae, fiul lui Bogdan, ajunge chiar preot romano-catolic, făcând parte din clerul episcopiei de Alba-Iulia.

In diploma regelui Ludovic cel Mare din 1375 [3]) şi 1376 membrii familiei de Mutnic sunt numiţi „alias nobiles de Mutnic" [4]) ceeace însemnează că încă înainte de 1375 ei primesc titlul de nobili de Mutnic. Oare ce a determinat pe rege să le dea acest titlu de nobil? Nu cumva faptul că cnezii de Mutnic, constrânşi de diplomele regelui din 1366, îmbrăţişează credinţa catolică îndată după publicarea ordinelor de convertire a cnezilor şi iobagilor români? Nu se poate lămuri această chestiune până ce nu se găseşte diploma de nobilitare a familiei de Mutnic.

Prin diploma sa din 28 Mai 1387, regele Sigismund dărueşte cu titlu de nouă donaţiune, în mod irevocabil şi pentru totdeauna, lui Bogdan Olahi, fiul lui Stephan de Mutnic şi prin el fiilor săi: Ştefan, Dionisie, Ladislau, Nicolae şi Ladislau iunior, posesiunea Almafa (Mărul) din districtul Temeskuz, lângă râul Bistra, pe care

1) Hurm-Dens. Drc. I/2 p. 132.
2) Bathanyi: Leges III p. 405.
3) Pesty: Kr. III. p. 290.
4) Pesty: Sz. III. p. 6.

susnumiţii au stăpânit-o şi până acum în baza funcţiunii lor de cnez[1]).

In luptele, pe cari Sigismund le poartă cu Turcii, iau parte şi membrii familiei Mutnic. Regele Sighismund venind să răsplătească vitejia de armă a acestora, le dărueşte, la 1394, cu titlu de nouă donaţiune şi pe vecie, lui Bogdan Volahul, fiul lui Ştefan de Mutnic şi prin el, fiilor săi: Ştefan, Farçaş, Nicolae, Ladislau şi Ioan, apoi lui Ladislau, Dumitru şi Mihail, fiii lui Oprişa, fratele lui Bogdan, posesiunile Machwa şi Dobregoszte, ce se află pe teritoriul castrului Sebeş şi pe cari cnezul Bogdan le-a stăpânit şi până acum în urma funcţiunii sale de cnez, „sub servitute Keneziatus tenuisse", fiind scoase de sub puterea dominiului Castrului Sebeş[2]).

In acelaşi an ordonă regele Sigismund capitlului bisericii din Transilvania să întroducă, pe lângă respectarea formelor legale, pe Bogdan, fiul lui Ştefan, în posesiunile: Machwa, Almafa, Dobroszta şi Mutnic. La 11 Octomvrie 1394, capitlul bisericii transilvane face cunoscut tuturor că, primind diploma regelui Sigismund, prin care Bogdan, fiul lui Ştefan, trebue să fie întrodus în posesiunile amintite, a trimis pe preotul Mihail şi pe delegatul regal, pe Stanislau, fiul lui Ioan, cari s'au deplasat, în Dumineca cea dintâi după sărbătoarea Arhanghelului Mihail, la posesiunile Machwa, Almafa, Dobrogoszta şi Mutnic şi aici au predat aceste moşii, pentru totdeauna, lui Bogdan, care trebue să aştepte încă 3 zile consecutive până ce le poate primi de fapt[3]).

In luptele cu Turcii, regele Sigismund îşi pierde sigilul şi astfel dă un ordin sever ca toţi proprietarii să-şi prezinte actele de proprietate pentru a le revizui şi sigila din nou. In baza acestui ordin sever, Ladislau, numit Farcaş şi alt Ladislau, fiii lui Bogdan de Mutnic se prezintă, în numele lor şi al fraţilor: Ştefan, Dionisie şi Ioan, în faţa regelui Sigismund, cu două acte de proprietate: un act, eliberat de regele Sigismund şi întărit cu sigilul său, pierdut în luptele cu Baiazid, privitor la moşia Almafa, ce se află în districtul Temeskuz, lângă râul Bistra şi care a fost proprietatea

1) Pesty: Sz. III. p. 9.
2) Pesty: Kr. III. p. 220.
3) Pesty o. c. p. 230.

lui Bogdan şi prin el a fiilor săi: Ştefan, Dionisie, Ladislau, şi alt Ladislau şi Nicolae, mort; al doilea act, eliberat de capitlul bisericii transilvane, prin care sunt introduşi de acest capitlu în posesiunile: Almafa, Machwa, Dobrogoszta şi Mutnic, fiii lui Bogdan. Regele confirmă aceste acte şi, în urma avizului dat de baronii ţării, ia dela Demetriu şi Mihail, fiii lui Oprişa, dreptul de proprietate asupra posesiunilor Machwa şi Dobrogoszta şi-l conferă fiilor lui Bogdan de Mutnic: Ladislau, numit Farcaş, alt Ladislau, Ştefan şi Dionisie şi Ioan [1]).

Cu timpul, însă, dreptul de proprietate asupra posesiunii Dobrogosta începe să fie disputat de nobilii români de Mutnic şi nobilii de Macicaşi. Reprezentanţii acestor două familii româneşti se prezintă, la 1452, în faţa banilor de Severin, Mihail de Ciorna şi Petru Danciu de Sebeş, şi aici nobilii de Macicaşi susţin că „de mii de ani, au stăpânit domeniul Dobrogosta de jos, fără să se producă vre-un litigiu sau neînţelegeri", privitor la această posesiune. Banii de Severin voesc să amâne procesul pe o altă dată nouă, când urmează să-şi prezinte actele de proprietate, nobilii de Mutnic, dar nobilii de Macicaşi se opun la amânarea procesului. Până în cele din urmă, părţile se învoesc să-şi prezinte acum actele de judecată şi să înceapă desbaterea procesului. Examinând actele prezentate, banii de Severin constată că nobilii de Mutnic n'au nici o bază de drept faţă de nobilii de Macicaşi. Nobilii de Mutnic însă se declară nemulţumiţi cu această sentinţă şi atunci reprezentanţii familiei Macicaşi cer ca „pentru mai bună dreptate", procesul să fie transpus la district şi la cetăţile libere Caran şi Sebeş, cari vor stabili dreptatea între aceste două familii. Nobilii de Mutnic nu acceptă această propunere şi astfel banii Severinului adjudecă dreptul de proprietate asupra posesiunii Dobrogosta de jos, lui Iacob, Şerban şi Demetriu de Macicaşi [2])

Prin adoptarea catolicismului şi prin participarea la luptele de apărare ale frontierelor ţării împotriva puhoiului turcesc, familia Mutnic începe să fie apreciată de curtea regală şi de funcţionarii înalţi ai regelui.

1) Pesty Kr. III p. 254-256.
2) Pesty Kr. III p. 392.

In anul 1404, Filip de Korogh, comitele de Timiş şi Sebeş, dărueşte lui Stefan, Farcaş, Ladislau şi Ioan, fiii lui Bogdan, lui Ladislau şi Mihail, fiii lui Oprişa de Machova, lui Ştefan şi Dionisie, fiii lui Iuga, lui Mihail, fiul lui Marcu, lui Mogoş, fiul lui Dumitru, lui Paul şi Şincay, fiii lui Roman, posesiunea regească Lybanfalva alias Vorzestia din Districtul Sebeş, al cărui cnezat l-au obţinut acesta prin mâini streine, în faţa scaunului de judecată Sebeş [1]).

In acest document se spune că membrii familiei Mutnic „cuius (Vozestia) Kenezyatum in nostri judicii figura, juridice ab alienis manibus obtinuerunt", au obţinut cnezatul Vozestia din mâini streine ale unor cnezi români. Aceşti cnezi români par a fi: Stanciu, fiul lui Barbu, Drăgan, fiul lui Manciu, militari ai curţii regale, Balota, Dan şi Costea, apoi Stanciu, fiul lui Dan şi Stanciu, fiul lui Dragota, valachi de Komiath. Numai aşa se poate explica învoiala făcută de cnezii amintiţi şi de membrii familiei Mutnic, în faţa capitlului de Arad, anul 1422, când Românii Stanciu, fiul lui Barbu şi Drăgan, fiul lui Stanciu, militari ai curţii regale, din Comiath, în numele lor şi al rudelor: Balota, Dan şi Costea, apoi Stanciu, fiul lui Dan, alt Stanciu fiul lui Dragota de-o parte, iar de altă parte Ştefan, fiul lui Iuga de Vozestia, în numele lor şi al rudelor: Ladislau şi Ioan, fiul lui Bogdan, Nicolae, fiul lui Farcaş, Mihail, fiul lui Oprişa de Mutnic, Dionisie şi Nicolae, fiii lui Iuga, Tatul, fiul lui Mogoş,I oan fiul lui Mihail de Vozestia fac, în faţa capitlului de Arad, o învoială, în baza căreia Stanciu, fiul lui Barbu şi Drăgan renunţă la posesiunea Vozeştia în favoarea lui Ştefan, fiul lui Bogdan, şi al lui Ştefan, fiul lui Iuga, pe motivul că ei au primit dela membrii familiei de Mutnic suma de 100 floreni şi că aceştia stăpânesc de fapt, acum, această posesiune [2]).

Farcaş, fiul lui Bogdan, câştigă jumătate din posesiunea Prisaca dela nişte cnezi români, pentru serviciile şi sprijinul important făcut acestora. In anul 1412, capitlul din Cenad certifică că Dionisie, fiul lui Ioân, Petru, fiul lui Dees, Paul, fiul lui Filip, şi Stan, în numele lor personal şi al rudelor sale, au dăruit jumătate din

1) Pesty: Ol. Ker. p. 53-54.
2) Pesty: Ol. Ker. p. 57-58.

posesiunea lor Prisaca (Gyepii) ce se află în comitatul Timiş şi în districtul Sebeş, şi pe care ei au dobândit-o dela rege în urma funcţiunii de cnez, cu titlu de donaţiune perpetuă (ipsos titulo perpetuae kenesiatus donacionatus regalis concernentem, lui Farcaş, fiul lui Bogdan urmaşilor săi, ca recompensă pentru multele şi nepreţuitele ajutoare şi servicii, pe cari acesta le-a făcut lor. Oricare parte nu s'ar ţinea de această învoială, va trebui să plătească o amendă de 100 floreni [1]). Regele Albert confirmă această învoială la 1439 [2]).

Invoiala făcută în faţa capitlului din Cenad se modifică în anul 1443, când în faţa aceluiaşi capitlu, pentru fiul lui Stan de Prisaca, valach din districtul Sebeş, în numele său şi al fraţilor săi Alexandru şi Iancu, apoi al vărului său Ioan, fiul lui Filip, precum şi al altor veri de Prisaca de-o parte, de altă parte Bogdan, fiul lui Farcaş de Mutnic, în numele său personal şi al fratelui său Mihail, apoi al verilor Lascu şi Emeric, fiii lui Nicolae, au mărturisit cu graiul viu că Petru, fiul lui Stan, îndemnat de dragostea frăţească şi legătura apropiată de înrudire, pe care a avut-o şi o are şi acum faţă de Bogdan şi de celelalte rude ale acestuia şi ca o recompensă pentru beneficiile multe, primite dela acesta, îi dărueşte lui Bogdan şi rudelor sale a treia parte din posesiunea sa Prisaca cu toate apertinentele sale, stabilind o amendă de 100 fl. aur pentru partea care n'ar respecta învoiala [3]).

Posesiunea Prisaca o reclamă şi Ioan, fiul lui Dionisie de Macicaşi, la 17 Iulie 1445, când Ioan Huniadi, voevodul Ardealului, şi comite de Timiş, ţinând scaun de judecată în oraşul Hunedoara, se ridică Ioan, fiul lui Dionisie de Măcicaşi şi, în numele său şi al fraţilor săi prezintă un hrisov de donaţiune, eliberat de regele Vladislav, prin care acesta le dăruieşte posesiunea Prisaca din Districtul Caransebeş. Faţă de acest act de proprietate nobilul Bogdan de Mutnic, în numele său şi al lui Mihail, Ladislau şi Emeric, fiii lui Farcaş de Mutnic produce un act de donaţiune, dat de

1) Pesty: Ker. III. p. 277-278.
2) Pesty: Ker. II p. 145.
3) Pesty: Ker. III. p. 387.

Albert, regele Ungariei, care le donează cu titlu de nouă donaţiune, jumătate din posesiunea Prisaca, pe care şi până acum au stăpânit-o cu titlu de donaţiune perpetuă regală pentru funcţiunea de cnez, iar cealaltă jumătate din posesiunea Prisaca o dărueşte lui Petru, Alexandru şi Ioan, fiii lui Stan, lui Ioan şi Ştefan, fiii lui Filip, lui Ştefan, fiul lui Dionisie de Prisaca.

Ioan Huniadi împreună cu nobilii şi juriştii, examinând actele de proprietate, consideră ca neîntemeiată petiţia lui Ioan, fiul lui Dionisie de Macicaşi, şi aduce următoarea sentinţă: $^1/_3$ parte o adjudecă lui Bogdan de Mutnic şi lui Mihăilă, Ladislau şi Emeric, fiii lui Farcaş, iar $^2/_3$ părţi lui Petru, Alexandru şi Ioan, fiii lui Stan, lui Ioan şi Ladislau, fiii lui Filip şi lui Ştefan, fiul lui Dionisie de Prisaca [1]).

Se pare că nici după această sentinţă, membrii familiei Mutnic nu pot să stăpânească în linişte posesiunea Prisaca, căci la 28 Iunie, 1496, palatinul ţării, Ştefan Zapolyai dispune capitlului din Buda să introducă în jumătate din posesiunea Prisaca din Districtul Sebeş, pe Mihail, notarul curiei regeşti, şi pe Nicolae, fiii lui Nicolae Orszag de Rudynez şi ai nobilei Ana de Mutnic, fiica lui Ioan Bogdan de Mutnic, pe Ioan fiul decedatului Dionisie, fiul lui Ioan Bogdan de Mutnic, pe Ştefan şi Petru, fiii decedatului Mihail, Farcaş Mutnic, fratele lui Ioan Bogdan [2]).

Acest document ne arată că Mihail, fiul nobilei Ana de Mutnic, fiica lui Ioan Bogdan de Mutnic, ajunge în funcţiunea importantă de notar al Curiei regale.

In anul 1439, membrii familiei Mutnic isbutesc să ajungă în posesiunea a jumătate din moşia Closag şi Dragormifalva. La 28 Mai 1439, Mihai Cosma de Ollvsnag în numele său şi al fiilor săi Nicolae şi Benedict, precum şi al verilor săi: Mihail, Paul şi Ştefan de-o parte, iar de altă parte Bogdan şi Mihail, fiii lui Farcş de Mutnic se înfăţişează la capitlul din Arad, şi aici Mihail, fiul lui Cosma Ollossag declară că îndemnat de dragostea de înrudire şi frate, pe care totdeauna a avut-o pentru Bogdan şi Mihail, fiii lui

1) Pesty: Kr. III p. 389.
2) Pesty: Kr. III. 472.

Farcaş, le dărueşte acestora jumătate din cele două posesiuni ale lor: Olohsagh şi Dragomerfalva din ţinutul târgului Caraş, lipsite acum de locuitori, cu condiţia ca oricare parte, care n'ar respecta condiţiile acestei donaţiuni şi ar pretinde mai mult pământ decât cel cuprins în donaţiune, este obligat să plătească 200 fl. aur[1]). Intre timp, Filip, fiul lui Andrei Zyn de Zynfalva, obţine dela regele Albert şi regina Elisabeta o diplomă de donaţiune, prin care i se donează posesiunea Olohsag. La 20 Aprilie 1440, Andrei Muri, primarul oraşului Cenad, se prezintă în faţa capitlului din Cenad şi, în numele lui Bogdan şi Mihail, fiii lui Farcaş de Mutnic, precum şi al lui Mihail, fiul lui Cosma de Olohsag, protestează împotriva actului de donaţiune al decedatului rege Albert şi al văduvei regine Elisabeta, prin care acesta conferă posesiunile Olohsag şi Dragomerfalva, lui Filip, fiul lui Andrei Zyn de Zynfalva, şi se împotriveşte întroducerii acestora în aceste posesiuni precum şi ridicării uzufructului acestuia, fiindcă aceste posesiuni sunt proprietatea lui Mihail şi Bogdan de Mutnic, precum şi ale lui Mihail de Olohsag[2]). Acest document ne lămureşte motivul, pentru care Mihail, fiul lui Cosma, îşi dărueşte jumătate din posesiunea Olohsag şi Dragomerfalva, lui Bogdan şi Mihail de Mutnic. Vechiul proprietar simţind că este ameninţat să-şi piardă în întregime posesiunile Oloshag şi Dragomanfalva, donează jumătate din aceste posesiuni, fiilor lui Farcaş de Mutnic, oameni cu mare trecere în cercurile conducătoare, încercând în chipul acesta să-şi salveze măcar o parte din moşia părintească.

Probabil că tot acest motiv va fi îndemnat pe nişte cnezi români să-i dăruiască lui Farcaş de Mutnic, jumătate din posesiunea lor, Vozeştia.

Familia Mutnic era înrudită şi în relaţiune de prietenie cu multe familii româneşti de nobili şi cnezi din Banat.

Indemnaţi de aceste relaţiuni de rudenie sau prietenie, fraţii Ladislau Zaicu, Ştefan banul Severinului, Alexandru (Şandrin) de Mutnic, fac la 25 Iulie 1467, în faţa capitlului din Arad, cu Lado,

[1]) Pesty Kr. III. p. 367—369.
[2]) Pesty Kr. III. p. 372—373.

fiul lui Mihail de Armeniş, următoarea învoială: Lado, fiul lui Mihail de Armeniş îşi uneşte moşiile sale: Gyurott, Zadova, Mesteacam şi Secaşoi jumătate din posesiunea Zlatina, cu posesiunile Mutnic, Malonfalu, Osesfia, Zederyes, Măgura, Radulenţ, Chernota, Almafa şi un turn de piatră din districtul Caransebeş şi cari formează proprietatea fraţilor: Ladislau Zaicu, Ştefan şi Alexandru de Mutnic. Dacă, însă, una din familiile amintite se stinge fără urmaş, atunci toate posesiunile unite, anunţate mai sus, trec de drept în proprietatea familiei, care are copii [1]).

Ioan Huniadi a dus mai multe expediţii împotriva Turcilor. O mulţime de cnezi români se înrolează sub drapelul desfăşurat al eroului român şi luptă împotriva puhoiului turcesc, ce ameninţa hotarele ţării. Regele Ungariei, Matia, voind să răsplătească faptele de arme ale nobililor şi cnezilor români din Bănat, le dărueşte domenii întinse.

La 12 Februarie 1471, regele Matia, îndemnat de recunoştinţă pentru serviciile prestate de Ştefan, fiul decedatului Dionisie de Mutnic, tronului, şi moartea de erou a lui Laad, fratele lui Ştefan de Mutnic, căzut în luptele înverşunate, ce s'au dat cu Turcii lângă mare, dărueşte lui Ştefan şi prin acesta lui Zeicu şi Sandrino, fraţii săi, pădurea *Lazna* din districtul Caransebeş împreună cu orice drept regal ce s'ar afla acolo, pe care a stăpânit-o Dionisie, tatăl lor.

Incărcaţi cu privilegii nobilitare şi cu moşii întinse unii membrii ai familiei Mutnic se avântă până la înalte funcţii administrative: bani ai Severinului (Zeicu şi Sandrino), notari ai Curţii regale.

Strălucirea şi belşugul îi smulge din rândurile compacte ale poporului român şi-i aruncă în vâltoarea de pierzanie a asupritorilor noştri de veacuri.

1) Pesty: Sz. III. p. 80.

Trecutul Românilor din Banat în epoca lui Ioan Hunyadi (1437-1457)

Evenimentele politice

de prof. Victor Motogna

Introducerea: In timpul îndelungatei domnii a lui Sigismund de Luxemburg (1387—1437), primejdia turcească s'a apropiat tot mai mult de hotarele Ungariei şi, în rândul întâiu de pământul Banatului nostru. După cucerirea Bulgariei (1393), Baiazid Ilderim (Fulgerul), a încercat să pună mâna pe ţara Românească, dar marele Voevod Mircea cel Bătrân, cu vitejii săi supuşi, au ţinut calea păgânilor, aruncându-i peste Dunăre. Mahomed I, n'a îndrăznit să urmeze pilda furtunosului său părinte, ca să-şi facă drumul prin smârcurile nepătrunse ale şesului muntean, ci s'a mulţumit cu ridicarea unor puncte întărite pe ţărmul stâng al Dunării şi şi-a căutat calea prin inima Europei mai spre Apus.

Cucerind o mare parte din Serbia, cetele prădalnice ale Turcilor au început să frângă din această parte linia dunăreană, trecând în Banat şi pustiind cu fier şi foc ţinutul dintre Dunăre, Tisa şi Carpaţi. Am arătat că regele Sigismund, văzând mărimea pericolului, că devine tot mai ameninţător şi înţelegând că înlăturarea lui nu se poate face, decât luând ofensiva contra Turcilor, în Sudul Dunării, cât mai curând, până când Constantinopolul nu ajunse în mâna lor, şi-a încercat norocul de două ori: la Nicopole (1396) şi la Golumbăţ (1428); aliaţii creştini însă au fost înfrânţi cu desăvârşire, *fiindcă nobilimea maghiară, rezimată pe vechile privilegii, ce i le asigura constituţia ungară, nu voia să lupte în afară din hotarul*

ţării. Am arătat la locul său, că regele Sigismund s'a văzut constrâns, să se limiteze la defensivă, încercând să apere frontierele Ungariei împotriva unui duşman, al cărui puteri erau în plină creştere. Sistemul de apărare al regatului, însă, era defectuos, căci lăsa soarta fiecărui ţinut în grija locuitorilor proprii. Astfel Banatul, poarta Ungariei şi a Creştinătăţii, spre care se îndreptau mai ales opintirile necredincioşilor, a trebuit să fie mântuit, timp mai bine de două decenii, numai cu braţele şi sângele Românilor bănăţeni.

Dar avântul şi puterea cu care Turcii începură a lovi linia Dunării, către sfârşitul deceniului al treilea din veacul al XV-lea, ar fi dus la prăbuşirea Ungariei aproape cu un veac mai înainte de catastrofa dela Mohaciu (1526), dacă creştinii n'ar fi păşit la ofensiva de mult aşteptată contra Semilunei, spre a scoate pe Osmanii din Europa. Pentru ca o astfel de întreprindere mare să aibă şanse de succes, se cereau necondiţionat două lucruri: patriotism cald, cu spirit de jertfă din partea clasei stăpânitoare din Ungaria şi un genial conducător de oşti. *Dar nobilimea maghiară continua să dovedească o totală lipsă de înţelegere a furtunii, ce se apropia şi nu voia să renunţe odată cu capul la prerogativele ce-i da constituţia, ce singură şi-a făurit-o.*

In schimb, Providenţa a trimes regatului ungar un om cu însuşiri atât de extraordinare, încât el cu forţe infinit mai mici a câştigat asupra Turcilor biruinţe strălucite, care au răspândit faima lui de apărător al creştinătăţii în toată Europa.

Acest erou neîntrecut a fost *Ioan sau Iancu de Hunedoara, supranumit Corvinul.*

Azi e dovedit, mai presus de orice îndoială, că el a fost fiul unui cnez român. Faptele lui glorioase aparţin, deci, istoriei neamului nostru. Documentele arată că, la numeroasele lui bătălii cu Turcii au luat parte mulţi Români din Banat, unde el a avut proprietăţi întinse şi unde şi-a petrecut o bună parte din vieaţă.

Din aceste motive ne socotim îndreptăţiţi a cuprinde în istoria Banatului românesc evenimentele militare, politice, al căror factor principal fu *Ioan Huniade* şi de a vorbi de o epocă a lui între anii: 1437—1457.

Inainte de a trece la expunerea evenimentelor de ordin politic şi militar din aceea vreme, vom vorbi pe scurt de originea şi tinereţea lui *Ioan Huniadi*[1]).

Aci nu vom reproduce tot, ce s'a spus de autorii vechi (Bonfini, Heltai) referitor la originea legendară a eroului nostru, ci ne vom mărgini la expunerea datelor autentice, care demonstrează originea lui românească.

Actul dela care trebue să pornim, când cercetăm după obârşia lui *Ioan Huniadi*, este diploma lui Sigismund, prin care acesta, considerând fidelitatea şi slujbele credincioase ale lui Voicu, fiul lui Serbu (Serbe), militar al curţii regale, îi dăruieşte lui şi prin el fraţilor săi Mogoş şi Radul, vărului său Radu, precum şi fiului său Ioan, posesiunea regală Hunedoara (Hunyadvár[2]).

Ioan, fiul lui Voicu, este marele erou, apărător al creştinătăţii, a cărui origine românească o dovedesc, cu deplină certitudine, documentele ulterioare, care îl numesc *Român* (dictus Oláh).

Tatăl său mai trăia pe la 1414, cum arată un act datat din acest an; la 1414, însă, nu mai era în vieaţă, căci în confirmarea diplomei din 1409, făcută la 1410 se spun următoarele:

Anthonius, filius Iohannis de Hosdat in personis Ladislai alio nomine Radul, germani Wayk militis, necnon Johannis, Iohan et Wayk filiorum dictit Wayk militis, nobilium de Hunyad"[3]).

Din acest act rezultă că Voicu a decedat între 1414 şi 1419 şi că la data din urmă Ioan (Iancu), cum îl numeau poeziile populare sârbeşti, avea doi fraţi, pe Ioan „cel tânăr" (iunior) şi pe Voicu. Ioan cel tânăr a luptat vitejeşte alăturea de fratele său, fiind

[1]) Wertner Mór: A Hunyadiak. (în Hunyadmegyei tört. és rég. társulat évkönyve, 1900); Sólyomi Fekete Ferencz: A Hunyadiak rokonságai (Idem); Karácsonyi János: Adalékok Hunyadi János származásához, în Turul, 1901; Wertner Mór: Még egyszer Hunyadi János származása. (Ibidem). Forster Gyula: Hunyadi János származása és a vajdahunyadi freskok. (Magyarország müemlékei. IV. 1915); Idem: Hunyadi János származása és családja. (Budapesti Szemle, 1916); Hóman—Szekfü: Magyar történet. II. p. 431 şi urm. Teodor Popa: Iancu Corvin de Hunedoara. Hunedoara 1925.

[2]) Hurmuzachi: Documente. I. p. 462.

[3]) Budapesti Szemle, 1916, p. 399 şi urm.

răsplătit, împreună cu el, prin întinse] proprietăţi, cum vom vedea mai la vale.

La 1440 aflăm dintr'un act regal că, era în vieaţă, şi primea proprietăţi în Banat, după ce primise o rană grea în luptele cu Turcii, care a avut loc în Ţara Românească[1]).

Dar la 1442 nu mai era între cei vii. Fratele său Ioan sau Iancu, dona în acest an Capitlului din Alba-Iulia trei sate pentru mântuirea sufletului său şi al fratelui său Ioan cel tânăr (Iohannis Minori de Hunyad), care a murit în slujba statului în părţile ardelene, şi e îngropat în biserica cu hramul Sf. Mihai de acolo. In această danie nu se pomeneşte de Voicu, care desigur trăia încă[2]).

Dar la 12 Mai 1456 o diplomă a lui Ladislau V spune că, *Ioan Huniade* îşi pierduse *amicii şi fraţii* (et amicos, et fratres ac familiares belli sibi calamitate raptos amisit). La aceea dată nici Voicu nu era printre cei vii, fiindcă căzuse într'o luptă cu Turcii[3]).

Toate izvoarele sunt de acord că, *mama lui Huniade şi soţia lui Voicu, donatarul dela 1409, a fost Elisabeta de Marginea.* Se poate afirma cu siguranţă că, eroul nostru a avut o soră după mamă: Clara, pe care o numeşte el însuşi într'un document. Aceasta a fost măritată după Pangraţiu de Dengelegy. Nu se poate stabili, în temeiul unor date sigure, să mai fi avut o altă soră, cu nume necunoscut, căsătorită cu un Székely şi o a treia numită Mariana, care ar fi devenit soţia unui Masozila, fiul lui Dan II din Ţara Românească. In orice caz şi acestea două din urmă, i-au fost surori numai după mamă.

Atâta ştim cu siguranţă despre membrii familiei lui Huniade. Despre timpul şi locul naşterii eroului creştin, izvoarele demne de credinţă, nu spun niciun cuvânt.

Bonfini şi Turoczy, afirmă că regele Sigismund ar fi adus pe Ioan Huniade din Muntenia, dar lucrul acesta nu se poate adeveri prin acte contimporane. In anul 1900 s'a publicat în Revita

[1]) Hurmuzachi, T. p. 668.

[2]) Ibidem, p. 681.

[3]) Vezi documentul din anexă.

Századok o scrisoare a lui Ludovic cel Mare, în care aduce la cunoştinţa lui Benedict Himfy, comite al Timişului că, au sosit la curtea regală mai mulţi refugiaţi din Muntenia, adversari ai lui Vlaicu Vodă, între care şi un „Woik filius Raduzlu". Regele întreabă pe diregătorul său, cum să-i primească şi ce să le răspundă (1374[1]).

Invăţaţii unguri sunt înclinaţi să vadă în acest Voicu pe tatăl lui Ioan Huniade. Dar afară de asemănarea numelui şi epoca apropiată nu se pot aduce alte dovezi în sprijinul acestei identificări.

De altfel d-l Teodor Popa[2]), a publicat în anexa lucrării citate, o diplomă cu următorul cuprins (din 1376):

Ludovic cel Mare dăruieşte lui Lucian, Bogdan, Demetriu Thoma şi Blaşiu, fiilor lui *Vayk*, Românilor săi („filiorum Vayk olahorum nostrorum"), proprietatea Blaşniţa, din districtul Mehadia, răsplătind meritele câştigate în multe lupte, purtate contra Sârbilor şi Bulgarilor, mai ales pentru recucerirea Ţării Severinului.

Ni se mai spune că Blaşniţa a fost confiscată dela Ladislau, fiul lui Lehaciu, care părăsind pe rege, a fugit la duşmanul acestuia, Vlaicu, Domnul Ţării Româneşti. Nu e acest Voicu dela 1376, identic cu Voicu, care vine din Muntenia la 1374, când Ludovic îşi căuta sprijinitori printre boerii munteni, iar Vlaicu printre fruntaşii români din Banatul Severinului. In cazul acesta Voicu, despre care vorbesc cele două acte ale lui Ludovic cel Mare, nu poate fi una şi aceeaşi persoană cu Voicu dela 1409.

Prin urmare cu ştirile de care dispunem, nu suntem în stare de a preciza, în care provincie românească s'a născut Ioan Huniade, rămânând să numim, cu anumită probabilitate, aceste trei: Muntenia, Banatul, Ţara Haţegului[3]).

Anul naşterii lui Huniade încă este nesigur. Unii autori îl pun în jurul lui 1387, alţii mai nou, după 1400[4]).

[1]) Századok, 1900, p. 614.

[2]) O. c. p. 178.

[3]) Eug. Szentkláray (în istoria jud. Timiş, p. 295,) susţine că, eroul nostru s'a născut în localitatea Hollós din Banat.

[4]) Vezi Homan o. c.

Faptele glorioase ale acestui fiu de cnez român, precum şi împrejurarea că diploma din 1409 îl pomeneşte în etate fragedă, alături cu Voicu, au dat naştere legendei că, el a fost fiul din flori al regelui Sigismund, iar mamă sa ar fi fost o frumoasă fată a unui nemeş român din Hunedoara, care după naşterea copilului s'ar fi măritat după acest Voicu. E de notat că legenda s'a păstrat cu încăpăţânare în Ardeal, de unde a cules-o în cronica sa Gáspár Hetai. Liszti Ioan episcop de Vesprém, un nepot de soră al lui Huniade, scria pe la 1570, pe marginea pasajului, unde Bonfini combătea legenda: „Aceasta este adevărata origine a regelui Matia, iar nu cea falşă, dedusă dela Romani; *Matia niciodată nu s'a ruşinat să o mărturisească*".

Ioan Huniade după obiceiul timpului, a plecat de acasă, intrând ca luptător mercenar în slujba unor magnaţi. Intâiul său patron a fost Gheorghe Csáki, spanul Secuilor, la a cărui curte a servit ca aprod, legând strânsă prietenie cu Francisc Csáki, viitor comite al Cenadului. Meşteşugul armelor şi l-a însuşit aici, iar mai târziu sub conducerea unui nobil român din judeţul Hunedoara, numit Petru Ungur. Pela 1420 intrând în serviciul despotului sârbesc, Ştefan Lazarevici, a luptat cu vitejie contra Turcilor. Poeziile populare sârbeşti, l-au cântat sub numele de *Iancu Sibinianul.* Contemporanii povestiau că, în acest timp ar fi aflat, într'o cetate sau mânăstire, o comoară, cu care a pus bazele uriaşei sale averi de mai târziu. După moartea lui Lazarevici a slujit cu 6 călăreţi, îmbrăcaţi în zale, pe tatăl lui Nicolae Ujlaky, unul din colaboratorii săi, iar apoi pe viitorul episcop al Zagrebului, Dumitru Csupor de Monoszla, în fruntea unei cete de 12 călăreţi. După cronica familiei Cilley ar fi petrecut un timp şi la curtea lui Hermann Cilley. Pe la 1431, miles aule regie, având sub comanda sa un detaşament mai mare de călăreţi, cu care a însoţit pe regele Sigismund în Lombardia. In 1432 şi 1433, îl aflăm căpitan de lefegii la Curtea lui Filip Visconti, duce de Milano. In anul următor era din nou în excorta regelui maghiar, probabil la Roma, dar cu certitudine, la Basel. Intorcându-se acasă, s'a căsătorit cu Elisabeta, fiica lui Ladislau Silagi de Horogszeg, din Banat. In 1436 i s'a născut fiul Ladislau, iar în 1440 Matia [1]).

1) Homan B, o. şi l. c.

La 9 Decemvrie 1437, regele-împărat Sigismund a închis ochii pentru vecie. Staturile Ungariei îi împliniră ultima dorinţă, proclamând de rege pe Albrecht (Albert), soţul fiicei sale Elisabeta. Noul rege a moştenit dela socrul său 3 mari probleme nesoluţionate: primejdia turcească tot mai ameninţătoare, chestia husită şi ranele sângerânde, produse de marea revoluţie ţărănească din 1437.

In aceste vremi tulburi, când spectrul anarhiei se ivise în cea mai mare parte a regatului ungar, singurele regiuni mai liniştite erau acelea, unde Românii locuiau în masse compacte şi unde dreptul românesc nu fusese încă desfiinţat: în Maramureş, Ţara Haţegului şi Banatul Românesc. *Nu e o întâmplare că Ioan Huniade, nemuritorul apărător al civilizaţiei creştine, din aceste ţinuturi şi-a recrutat cei mai viteji tovarăşi de luptă ai săi.*

Luptele cu Turcii în timpul domniei lui Albert I (1437–39)

Suirea pe tron a ginerului lui Sigismund n'a întâmpinat dificultăţi în Ungaria, fiind încoronat fără întârziere, dar de aici a trebuit să plece în Boemia, unde Husiţii au chemat la domnie pe Cazimir, fiul lui Vladislav II.

Atunci Sultanul Murad II luând din nou ofensiva, a cucerit în cursul anului 1438 mai multe cetăţi din Serbia [1]).

Murad II cu o oaste puternică trecu Dunărea pe la Nicopole în Oltenia; unde i s'a alăturat Vlad Dracul cu cetele sale, şi luând drumul prin Banat au pătruns în Ardeal. Pentru întâia oară călca piciorul unui urmaş al profetului pe aceste meleaguri. Turcii, luând cu sine un mare număr de prizonieri creştini, s'au întors prin pasul Branului peste Ţara Românească în Sudul Dunării.

Expediţia turcească din 1438 a lovit cumplit şi populaţia românească din Banat, cum apare dintr'un document datat în 6 August 1446. Acesta ne spune că Nicolae, fiul lui Dionisie, nobil român din Măcicaş, din districtul Caransebeşului, mergând la rege

1) Homan, Szekfü, — *Magyar Történet,* v, II. p. 404, şi Al. Szilágyi, *A magyar nemzet története.* v. III. p. 614.

în adunarea Prelaţilor şi a Magnaţilor, a cerut noui acte privilegiate, în locul celor vechi, pierdute cu prilejul invaziei lui Murad Sultanul [1]).

Nici în Ardeal nici în Banat nu existau forţe armate, care să se opună puhoiului turcesc.

Lipsa regelui din ţară produsese o nenorocită stare de apatie, care a stăruit şi după întoarcerea lui Albert. Nobilimea n'a dat nici un semn că înţelege gravitatea pericolului ce bătea la poarta sudică a ţării. Sosise vestea că Murad se pregăteşte cu 130.000 ostaşi să ia sub asediu cetatea sârbească Semendria, a cărei cădere însemna o mare nenorocire şi pentru Ungaria.

Nobilii maghiari în loc să-şi dovedească spiritul de jertfă, aruncară toată răspunderea asupra regelui.

In dieta, ţinută la Buda în primăvara anului 1439, votară o lege, prin care obligară pe Adalbert să apere hotarele ţării cu oaste de lefegii, *iar nobilimea cu banderiile sale să fie chemată la luptă numai în cazul, dacă mercenarii regali nu vor putea opri inamicul la frontieră.* Această hotărîre voia să spună că magnaţii Ungariei nu se simţeau datori să intervină în conflictul cu Turcii, până nu vor fi văzut pe aceştia pe pământul unguresc. Atunci însă era prea târziu. Cu o astfel de clasă suprapusă Ungaria ar fi ajuns sub jugul turcesc încă în prima jumătate a veacului al XV-lea.

In acest ceas de grea cumpănă începe cariera fenomenală de cruciat a lui *Ioan Huniade,* care şi-a dobândit o glorie neperitoare, apărând Ungaria şi, prin ea, Europa creştină de cutropirea Semilunei.

Murad II, începu asediul Semendrei, pe care însă o apăra cu toată energia Grigorie, fiul lui Gheorghe Brancovici, despotul Serbiei.

Regele Albert vede limpede, că după ocuparea Semendriei Sultanul se va îndrepta asupra Ungariei prin Banatul Severinului [2])

1) Kr. III. p. 374 Cfr. I. Minea: *Vlad Dracul şi vremea sa,* în *Cercetări Istorice,* A. IV. Nr. 1. p. 157. şi urm.

T. B. Bulat: *Contribuţia românească la opera de cruciat a lui Ioan Hunyadi, Revistă Istorică,* A. .XII N-rele 4—6 p. 57 şi urm.

2) Szilágyi, o. c. p. 620.

şi deaceea încredinţă apărarea acestuia lui *Ioan Huniade* şi fratelui său mai tânăr, care purta acelaş nume.

Dealtfel legăturile celor doi fraţi cu Bănatul nostru deveniseră strânse încă înainte de 1435. Regele Sigismund împrumutase 1200 florini de aur dela Ioan, zis Românul, fiul răposatului Voicu de Hunedoara. Pentru această sumă Ioan Huniade şi fratele său mai tânăr, cu nume identic, primiră zălog orăşelul *Papi*, din comitatul Arad. La 1435 Sigismund mai împrumută alte 300 galbeni, cere dela ei retrocedarea orăşelului Papi şi, pentru întreg împrumutul de 1500 florini de aur le amanetează opidul Comiat cu districtul aceluia[1]).

Din 1437 ne-a rămas o altă convenţie, încheiată între Rege şi Huniadeşti. Cei doi fraţi se obligă să slujească lui Sigismund timp de 3 luni (Octomvrie, Noemvrie şi Decemvrie 1437), cu 50 de călăreţi lăncieri, plătind pe fiecare călăreţ cu câte 35 florini aur. Suma ce rezultă de 1250 se adauga la vechiul împrumut de 1500 florini de aur din 1435, iar Huniadeştii primesc ca zălog întreg districtul Comiatului[2]).

Ioan Huniade şi fratele său, a trăit deci, mai mulţi ani în mijlocul Românilor din Banat, despre care izvoarele arată că au luat parte, în număr mare, la luptele biruitoare contra Turcilor.

Aşa se explică faptul că, regele Albert încredinţează în 1439 apărarea liniei dunărene celor doi fraţi, dându-le în grije cetăţile Severin, Gureni, Orşova şi Mehadia pe timp de 3 luni, începând cu 10 Mai 1439. Toate cheltuelile socotite în suma de 2757 de florini aur, vor fi avansate de Huniadeşti, primind ei în schimb nişte proprietăţi în Comitatul Bodrog. Regele mulţumit de chipul cum cei doi Români şi-au îndeplinit însărcinarea, a prelungit convenţia până la sfârşitul lui Noemvrie 1439, alăturând şi cetatea Peciu. Ioan Huniade şi fratele său, pe lângă îngrijirea cetăţilor vor mai întreţine cu cheltuială 200 călăreţi în câmp deschis, pentru apărarea acelor regiuni sudice din Banat. Spesele ce urma să le avanseze ei au fost socotite la 6.000 galbeni, din care regele se

[1]) Hurm. I. p. 597 şi urm.

[2]) Ibidem, p. 627.

obliga să le replătească 2.000, iar pentru restul de 4.000 galbeni le-a zălogit districtul Icus, cu oraşul Marginea, cu toate satele şi venit. Fiii lui Voicu de Hunedoara poartă acum pomposul titlu de „Bani nostri Severinenses“; ceeace înseamnă că au fost ridicaţi în şirul baronilor regatului[1]),

Sosise vremea ca *Ioan Huniade* să ajungă în fruntea destinelor regatului ungar.

Gheorghe Brancovici a rugat stăruitor pe Albert, să trimită oaste în ajutorul cetăţii Simendria. Acesta, însă, abia putu aduna o armată de 20.000 de oameni, cu care grăbi spre hotarul sudic al ţării unde se uni cu cetele Banatului de Severin. Dar Semendria căzu la 8 August 1439 şi atunci oardele prădalnice ale Turcilor atacară părţile de miază-zi ale Banatului.

In tabăra regală dela Salankemen, unde se afla o oştire ungară, izbucni o grozavă molimă de desinterie, care demoraliză pe creştini, înainte de a fi dat faţă cu inamicul. Dacă Sultanul, în loc de a pleca spre Apus, să supună pe Thoarcu II, regele Bosniei, ar fi atacat Ungaria, prăbuşirea acesteia nu se putea evita. Luptătorii lui Albert, decimaţi de epidemie, s'au împrăştiat pe la casele lor. Contractând înfiorătoarea boală, însuşi regele a sucombat, în 27 Octomvrie 1439.

Epoca luptelor lui Ioan Huniade cu Turcii
Domnia lui Vladislav I. (1440—1444)

Prestigiul lui *Ioan Huniade*, câştigat în luptele purtate cu Turcii, era atât de mare, încât el avu un rol decisiv în campania întreprinsă de magnaţi, pentru alegerea noului rege.

In vederea acestui scop în Ungaria s'au format două partide. Unul avea în frunte pe regina văduvă Elisabeta, care luând în mâinile sale frânele cârmuirii, voia să păstreze coroana regală pentru fiul ce spera să nască. Dar cei mai de seamă luptători, care supravieţuiseră conflictelor cu Turcii, hotărîseră să cheme la tron pe Vladislav Viteazul, rege al Poloniei, ca ţara să aibă un conducător destoinic în faţa primejdiei turceşti. Alăturarea la acest partid

[1]) Hurm. I. p. 657.

a determinat dieta ungară, întrunită în primele zile ale anului 1440 la Buda, să proclame pe Vladislav al Polonilor de domnitor al Ungariei.

Această hotărîre a fost dusă celui ales, în 16 Martie 1440. Situaţia era extrem de critică, căci în Aprilie următor, sultanul a luat sub asediu Belgradul, cheia ţării ungureşti, apărat de Croatul Ioan Thaloczy (de Tālovez). Asediul a ţinut 6 luni.

Vladislav I venind în Ungaria, nu şi-a putut îndrepta atenţia spre pericolul turcesc, căci era hărţuit de duşmănia reginei văduve şi a partidului ei. Dar se vede că era bine informat de sfetnicii săi cu privire la rolul fraţilor Huniadeşti şi meritele lor, căci în 9 August 1440 îl vedem dăruind ambilor fraţi de Hunedoara (utriuque de Hunyad Banorum nostrorum Zewriniensium comunele Şoimuş, Beregsău, Novai, Buzian din Comitatul Hunedoarei, precum şi dominiul Bojar din Comitatul Timiş, pentru vitejia cu care au slujit pe răposaţii regi Sigismund şi Albert[1]). Se aminteşte aci că Ioan cel tânăr a fost rănit în Ţara Românească pe când lupta sub steagurile lui Ladislau Chaak. Apoi se înşiră faptele eroice, pe care ei le-au săvârşit, apărând împotriva Turcilor graniţa dunăreană cu cetăţile: Severin, Orşova, Mehadia, Gureni şi alte fortăreţe din apropiere[2]).

In toate aceste acţiuni ale lor, Huniadeştii au fost susţinuţi, fără îndoială, de Românii bănăţeni, care au avut un rol covârşitor aici la paza graniţei dunărene. Ei erau chemaţi să aducă şi jertfe materiale şi pentru liberarea Belgradului, în care scop Franco de Thallocz, Banul Severinului, cerea la 26 Mai 1440, locuitorilor Sânicolaul Caraşului câte un floren de aur de fiecare sesiune[3]).

In 6 Octomvrie 1440, sultanul s'a retras, ce e drept, cu ruşine de sub zidurile Belgradului, dar era de prevăzut că în primă-

1) Privitor la data când fraţii Huniade fură numiţi Bani ai Severinului, Istoria Milenară (V.III. p. 623) constată, faţă de I. Teleki şi Pesty că în 8 Sept. 1438, această funcţiune era vacantă. In convenţia dela 9 Mai 1439, Ioan Huniade poartă atributul de *egregius*, nu cel de *magnificus*, pe care-i competea în calitate de *Ban*. Deci numirea lor de Bani ai Severinului s'a făcut între 27 Sept. şi 27 Oct. 1439.

2) Hurm. 12, p. 664 şi urm.

3) Kr. III. p. 373.

vara viitoare avea să-şi încerce din nou norocul. Vladislav a luat măsuri de precauţiuni, numind de Ban la Maciova pe Nicolae Ujlak, iar la Severin pe *Ioan Huniade* şi încredinţându-le conducerea militară a întregului ţinut sudic dela Tolna, Baranya şi Valko spre Răsărit.

In această calitate *Ioan Huniade* a fost însărcinat cu apărarea Belgradului contra unui nou atac turcesc. Alungând, în 1441, nişte cete răzleţe de turci, care intrară pe pământul Banatului şi urmărindu-le în Sudul Dunării, Huniade a fost întâmpinat de Isaac beg, care însă fu învins şi silit să se închidă între zidurile cetăţii Semendria. Aceste succese ale creştinilor au neliniştit pe sultanul Murad, determinându-l să spele ruşinea suferită de el la Belgrad, şi a înfrângerii lui Isaac beg.

Pentru atingerea acestui scop, trimise în primăvara anului 1442 pe Mezid beg cu 16.000 luptători, să prădeze Ardealul. [1]) Turciii trecând peste Ţara Românească au pătruns prin pasuri în Transilvania.

Ioan Huniade, însoţit de Gheorghe Lepeş, episcopul latin al Ardealului, a ţinut calea Turcilor la Sânt Imbru pe Mureş, unde s'a dat o bătălie sângeroasă. Creştinii mult inferiori ca număr, fură înfrânţi şi episcopul Lepeş rămase mort pe câmpul de luptă. *Ioan Huniade* se smulse din mijlocul primejdiei şi se refugie la Alba-Iulia. De aici, unindu-se cu trupele lui Nicolae Ujlak, plecă în ajutorul cetăţii Sibiului, pe care Turcii o luaseră sub asediu. Aici în apropiere avu loc a doua bătălie. Mezid beg a însărcinat pe cei mai buni luptători ai săi, să aducă pe *Ioan Huniade* viu sau mort. Acesta, auzind de porunca generalului turc, şi-a schimbat îmbrăcămintea şi armura cu viteazul Simeon Kamonya, care s'a oferit să se jertfească pentru cauza creştină [2]).

In focul luptei, când Turcii văzură coiful fluturător al lui Huniade, se aruncară cu mare putere într'acolo. Atunci *Ioan Huniade* cu o ceată de viteji aleşi, lovi pe păgâni din coaste atât de năprasnic, încât îi puse pe fugă. Biruinţa fu desăvârşită. Turcii fură

1) Homan I. Szekfü. o. c. p, 421 şi Istoria Milenară, v. III. p. 26.
2) *Monumenta Hungariae historica*, diplom. p. Cfr. I. Minea o. c. p. 183 şi urm.

urmăriţi în debandadă până pe crestele Carpaţilor, de unde se vedea Ţara Românească. Sultanul Murad obişnuit cu învingerile, trimise o solie la Buda, prin care cerea dela rege cedarea unor teritorii importante, dar tocmai atunci a sosit în Capitală vestea că Huniade a bătut pe necredincioşi şi i-a alungat din Transylvania. E neîndoelnic că el în calitate de Ban al Severinului şi în această campanie a avut în jurul său numeroşi tovarăşi de luptă dintre Românii bănăţeni.

Indată după evenimentele expuse mai sus, Huniade a trecut munţii în Ţara Românească, unde a tăiat capul lui Mircea, fiul lui Vlad Dracul, care pe atunci era prizonierul sultanului în Adrianopol, punând în scaunul domnesc pe Basarab, fiul răposatului Dan Voevod [1]).

Sultanul însă socoti că, nu poate lăsa nerăsbunată asupra creştinilor o umilire atât de sângeroasă şi de aceea trimise în Ţara Românească pe Sehabeddin, beglerbergul Rumeliei. Oastea osmană s'a împărţit în două. In vreme ce o parte, în frunte cu însuşi Sehabedin a intrat în Muntenia, unde după autorii turci, aflând tot felul de bunătăţi, s'a pus la petreceri, cealălaltă armată a fost surprinsă de creştini în clipa când încerca să treacă din Banat prin Porţile de Fier spre Ardeal, fiind nimicită cu desăvârşire. Sehabeddin speriat de ştirea acestei catastrofe, a început retragerea, dar Huniade l-a ajuns în zorii zilei de 2 Septemvrie 1442, lângă cursul superior al Ialomiţei şi, deşi avea o oaste mult mai mică, sdrobi pe Turci, ucizând o mare parte dintre ei, iar alţii se înnecară în apele, peste care aveau să treacă în fuga lor desperată spre Dunăre[2]).

Huniade cu oastea sa biruitoare a trecut marele fluviu de hotar pe la Vidin, înaintând spre Apus, de unde se întoarse în Banat. Aici sporindu-şi armata nu petrecu multă vreme, ci trecu din nou în Serbia, ca să pricinuiască stăpânirii otomane multe şi mari pagube [3]).

Invingerile strălucite din Ardeal şi Ţara Românească au stârnit o însufleţire uriaşe la toată creştinătatea, reînviind credinţa că

1) I. Minea. o. c. p. 183.
2) I. Minea. o. c. p. 188.
3) Idem, p. 189.

Turcii vor putea, totuşi, să fie alungaţi din Europa. Lumea se gândea, cu drept cuvânt că, dacă Huniade, cu puţine trupe a înfrânt forţe păgâne atât de puternice, ce ar fi fost în stare să săvârşească cu o oaste mare şi bine înzestrată.

Toate nădejdile se îndreptară iară spre Ungaria, unde situaţia începuse a se înbunătăţi. Mulţi dintre aderenţii reginei Elisabeta, văduva lui Albert, văzând minunatele succese ale lui *Ioan Huniade*, începură a cere să se adune toate energiile ţării sub steagurile regelui Vladislav, să pornească contra Semilunei. La stăruinţele legatului papal, Cesarini, se închee, la 31 Decemvrie 1442, o convenţie între rege şi Elisabeta, care, apoi, muri pe neaşteptate. După aceasta, la îndemnul aceluiaş legat papal, încheie pace cu regele Ungariei şi Frederic al III, împăratul Germaniei, care ţinea la sine împreună cu Sfânta Coroană Ungară şi pe Ladislau Postumul, fiul orfan al lui Albert şi al Elisabetei, socotit ca legitimul moştenitor al tronului maghiar.

De acum, Vladislav îşi putea concentra toate sforţările spre combaterea pericolului otoman.

Şi fiindcă lui *Ioan Huniade* îi era rezervat un rol conducător în campania ce se pregătea, regele trebuia să încredinţeze altcuiva apărarea Banatului, atât de expus atacurilor turceşti. De astă dată, funcţia de Ban al Severinului fu ocupată tot de un Român din Banat.

Ne-a rămas un document, datat din 12 Martie 1443, prin care regele se recunoaşte dator cu suma de 5.000 florini de aur lui Mihail de Ciorna şi lui Blasiu, fiul lui Stoian de Ciorna, pentru care împrumut le zălogeşte domeniul Recaş şi posesiunea Zeghehaza. Suma de 5000 galbeni a rezultat din cheltuelile pe care nobilii români de Ciorna, împreună cu alţi nobili români, le-au făcut cu întreţinerea şi apărarea cetăţilor Orşova, Zeurin, Gureni, Peciu, Siniţa, Sebeş şi Mehadia, aflătoare în partea sudică a ţării, începând din zilele regelui Albert şi până în momentul încheerii acelei convenţii. Aflăm din actul analizat că, Românii au întreprins acel lucru din propria iniţiativă, fără vre-o poruncă de sus, spesând din avutul lor şi vărsându-şi sângele în dese ciocniri cu Turcii.

Regele a luat asupra-şi datoria de 5.000 galbeni la intervenţia lui *Ioan Huniade*, ceeace e o dovadă luminoasă de marea contribuţie a elementului românesc la opera de cruciată a acestuia.

Primăvara anului 1443 a trecut cu febrile pregătiri în vederea ofensivei, ce se pregătise contra Turcilor. Pe la Rusalii s'a întrunit dieta, care a aderat la acest plan, în urma insistenţelor lui Gheorghe Brancovici, ale lui Gheorghe Brancovici, ale legatului papal şi ale lui *Ioan Huniade*.

Expediţia şi-a luat începutul în Iulie 1443. Adăugăm că sâmburele armatei regale îl formau contigentele române din Maramureş şi Banat.

E constatat că regele a trecut Dunărea la Belgrad, apoi unindu-se cu *Ioan Huniade*, a ocupat oraşele Craguievaţ şi Cruşevaţ, pătrunzând în valea Moravei. Huniade în fruntea unei armate călări de 12.000 viteji, ca avantgardă pe ţărmul opus al Moravei, având de tovarăşi numeroşi Români din Banat şi Ţara Haţegului. Pe când se îndreptau cu îndrăsneală spre Niş, i-a ieşit în cale o puternică oaste păgână sub conducerea lui Zyvan beg, pe care însă Huniade îl atacă viguros şi-l puse pe fugă.

Această luptă şi ciocnirile ce au urmat se află descrise, cu interesante amănunte, de însuşi *Ioan Huniade* în o diplomă din 1449, prin care dăruieşte proprietăţi de pământ lui Nicolae, fiul lui Ioan Ungur, din Băeşti aflători în Ţara Haţegului, pentru meritele neperitoare pe care şi le-a câştigat tatăl său, ca viteaz luptător.

Iată partea din document, în care se expun evenimentele cu precizie şi claritate, spre deosebire de cronicarii timpului, care încurcă lucrurile, cu povestirea lor confuză. O reproducem şi pentru motivul că preamăreşte admirabilul eroism al unui Român originar dintr'un ţinut învecinat cu Banatul nostru [1]).

„In vremile de mai înainte — au trecut 6 ani de atunci — când intrând norocoşi în părţile Serbiei, împreună cu Inaltul Domn, răposatul rege Vladislav, stăpânul nostru de scumpă memorie, chiar la început am împrăştiat aproape de Moravia, cu mână biruitoare, pe prea cruzii Turci. Apoi pe când năvăleam în Bulgaria, cu toată oastea regelui, având intenţia să ocupăm Nişul. După ce am ajuns pe ţărmul opus al Moraviei, fiind mereu hărţuiţi şi întârziaţi de

1) Hurm. I. 2. p. 761. Asupra importanţei acestui act a atras atenţia Minea în lucrarea sa citată.

multele şi neîntreruptele atacuri turceşti, un număr enorm de călăreţi turci, având în frunte pe afurisitul lor conducător Zyvan beg, a încercat să ne oprească de a ajunge la cetatea Nişului, de care ne despărţia cale de câteva zile. Atunci iată că răposatul nostru slujitor Ungur, la îndemnul regelui, dispreţuind marele pericol, împreună cu noi, luând cu sine câţiva călăreţi, s'a aruncat în mijlocul duşmanului de o uriaşe superioritate numerică şi l-a lovit cu atâta putere, încât Turcii şi-au căutat scăparea mişelească într'o fugă ruşinoasă, neîncercând să obţină victoria într'o ulterioară ciocnire cu noi. Apoi cucerind cetatea Nişului, intenţionam să înaintăm deadreptul spre Sofia, dar am fost opriţi de atacul, cu care a lovit flancul nostru o foarte mare oştire de păgâni, care ne-a constrâns să ne retragem în direcţia Nişului, până aproape de râul Morava, unde am avut, cu ajutorul lui Dumnezeu a doua bătălie biruitoare. Aici susnumitul Ungur, acoperit de răni şi săgeţi, şi-a dat viaţa în faţa noastră, luptând ca un adevărat ostaş al crucii lui Hristos şi contribuind cu largă vărsare de sânge la câştigarea biruinţei din preajma amintitei cetăţi (Niş)".

Aceste evenimente avură loc la începutul lui Noemvrie 1443. Noua biruinţă a făcut pe aliaţii creştini să creadă că, a sosit momentul alungării Turcilor din Europa.

Sârbii şi Bulgarii salutară cu bucurie neţărmurită pe liberatori şi le aduseră provizii din belşug. Oastea regală plecă spre Sofia, iar armata turcească de 40.000 luptători, care încercă să-i aţină calea, fu împrăştiată. După suferinţe seculare, capitala Bulgariei avu neţărmurita fericire de a vedea intrând în ea steagurile purtătoare de cruce. Speranţele erau mari. Creştinii visau să fie, în curs de o săptămână, la Adrianopol, iar după aceea să libereze Constantinopolul de împresurarea păgânilor. Dar soarta armelor a luat alt curs.

Cu sosirea iernii grele condiţiile de înaintare s'au înrăutăţit. Soldaţii sufereau de gerul crâncen. Incepură a lipsi şi proviziile. Când armata creştină a ajuns la şirul Balcanilor, poarta Traian era închisă. Atunci se întoarse spre Răsărit şi ajunse la pasul Statita. Aici se dete la 12 Decemvrie 1443 o nouă bătălie, în care păgânii fură respinşi în munţi. Atunci comandanţii hotărîră retragerea.

Sultanul crezând că aliaţii fug de frică, s'a luat după ei, dar Huniade l-a întâmpinat la poalele Munţilor Cunova, unde l-a bătut, luând prizonier pe cumnatul aceluia şi pe Chasim paşa, comandantul suprem al trupelor turceşti. Dar despre urmărirea Turcilor înfrânţi nu putea fi vorbă. Oastea regală decimată de frig, foame şi boale a atins hotarul ţării neturburată de inamic.

Am amintit că la această expediţie, numită: „cea lungă" a luat parte un mare număr de Români bănăţeni.

Unul dintre aceşti viteji a fost *Nicolae Bizere*, căruia Ioan Huniade i-a confirmat posesiunile româneşti (possessiones Wolachicales) *Kuskla* [1]*, Zawoy* [2]*)* cele două *Patak* [3] şi *Zilfa* [4], pe care acela le stăpânea prin donaţiune dela regele Sigismund şi Albert, dar diplomele regale i-au fost luate cu prilejul invaziei Turcilor în Banat.

Regele Vladislav înşiră meritele lui Nicolae Bizere astfel: El s'a distins în conflictele şi expediţiile pe care Măria Sa, susnumitul Ioan Voevodul nostru le-a avut cu perfizii Turci păgâni, cei mai blestemaţi duşmani ai credinţei catolice şi ai religiunii creştine în părţile transilvane şi transalpine, unde a reportat asupra lor un glorios triumf. In sfârşit, cu deosebire în cursul expediţiei celei noui în care noi în persoană ne-am străduit, înaintând cu zor, în calitate de căpitan peste nişte cete de luptători de-ai susnumitului Voevod, prin întreagă Serbia şi Bulgaria, până la hotarele părţilor Rumeliei, în toate ciocnirile pe care le-am avut la înaintare şi la retragere, s'a aruncat între cei dintâiu, în mijlocul duşmanilor, săvârşind multe fapte de oştean viteaz şi s'a făcut plăcut şi iubit Majestăţii noastre" [5]).

Regele întors din expediţie a intrat cu triumf în capitala ţării, înconjurat de mulţimea steagurilor luate dela păgâni. Dar singurul rezultat concret al acestei campanii fu restaurarea regatului lui Brancovici şi asigurarea liniei dunărene.

1) Neidentificabil.
2) Zăvoi, 1. Voislova.
3) Neidentificabil.
4) Neidentificabil.
5) Hurm. I. 2. p. 710.

Catastrofa dela Varna (1444)

Dar biruinţele strălucite pe care le-a secerat Huniade pe pământul Serbiei şi Bulgariei în iarna anului 1443—1444, n'a rămas fără consecinţe însemnate. In Ungaria s'a produs în opinia publică un puternic curent, care cerea continuarea răsboiului sfânt până la alungarea necredincioşilor din Europa. Partidul răsboinic avea în fruntea sa pe *Ioan Huniade,* care era sprijinit cu zel apostolic de legatul papal, Cesarini. Dar erau şi de aceia care nu aprobau planul ofensiv al acestora, susţinând că pentru o nouă expediţie în stil şi mai mare, era necesară o flotă considerabilă, căci ce promitea şi putea să dea Papa Eugen II. Ioan cel Bun de Burgundia şi Veneţia, era departe de a fi îndestulător. Era împotrivă Gheorghe Brancovici, mulţumit că-şi redobândise regatul în întregime; asemenea Vlad Dracul, întors la tron, căci el cunoscând slăbiciunea creştinilor, se temea de mânia sultanului.

Dieta ţării întrunită la Buda, după votarea mai multor reforme, a luat în desbatere chestia cruciadei contra Turcilor. La stăruinţele legatului papal, atât regele, cât şi *Ioan Huniade* au jurat că, vor începe răsboiul contra păgânilor, în vara anului 1444. Preparativele începură cu mare zor.

La auzul acestora, sultanul, care era ocupat în Asia, se grăbi să facă Ungariei, prin mijlocirea lui Gheorghe Brancovici, o foarte favorabilă ofertă, pe care Vladislav o primi, încheind pe la mijlocul lui Iulie 1444, pacea dela Seghedin, jurând pe Evanghelie că va păstra-o.

Dar când îi sosi vestea că flota creştină de 21 de corăbii a intrat în Helespont, jură din nou la 4 August 1444 că va pleca la luptă, ca să alunge pe Turci, rupând prin acest gest pacea, proaspăt încheiată, dela Seghedin.

La mijlocul lui Septemvrie, Vladislav a trecut în fruntea oştirii Dunărea la Orşova, având numai puţine tunuri de calibru mic. Inaintă apoi dela Vidin pe ţărmul drept al Dunării spre Nicopole, unde a ajuns la 16 Octomvrie 1444. Aici, sau mai înainte la Vidin, i s'au alălurat contingentele muntene ale lui Vlad Dracu, care a făcut obiecţiunea că sultanul, nici la vânătoare nu pleacă cu

oameni atât de puţini. Intr'adevăr acum întreaga oastea lui Vladislav I, nu trecea peste 20.000 combatanţi. La Nicopole, unde era de faţă şi *Ioan Huniade*, însoţit de Românii săi din Ardeal şi Banat, s'a stabilit ordinea de bătaie.

După ocuparea Nicopolei, armata regală a înaintat până la Varna, în apropierea Mării Negre, de unde se pregătea să ia calea spre Adrianopol. Atunci s'a petrecut un lucru cu totul neaşteptat. Suntanul cu cei 100.000 de luptători ai săi a trecut din Asia în Europa, aşa zicând în faţa flotei creştine şi ajungând în spatele armatei regale, i-a tăiat legăturile cu patria şi a lipsit-o de orice aprovizionare.

Iulian Cesarini a propus creştinilor, să se închidă într'o tabără de care, dar Huniade văzu mântuirea numai într'un atac năpraznic şi, într'adevăr, el cu Românii săi, lovi atât de furios pe Turci, încât aceştia dădură înapoi, numai şirurile ienicerilor, cari, încadrau pe sultan, au rămas neclintite la centru. In acest moment decisiv, regele se aruncă nesocotit, împotriva dispoziţiilor lui Huniade, spre tabăra ienicerilor, care era întărită cu pari înfipţi în pământ. Regele cu cei 500 de călăreţi s'a încurcat printre ieniceri, dintre care unul i-a retezat capul şi punându-l într'o prăjină, l-a arătat creştinilor. La această privelişte îngrozitoare ai noştri au fost cuprinşi de panică. Câţi n'au fost măcelăriţi pe loc, au luat-o la fugă. Dar, după mărturia isvoarelor, n'au scăpat cu vieaţă decât aceia, numeroşi fireşte, care au fost călăuziţi de Români, pe cărări ascunse până la hotarele Ungariei.

Ne-a rămas o amintire documentară despre participarea unor Români bănăţeni la această catastrofă fără precedente.

Este actul din 1447, prin care *Ioan Huniade*, pe atunci guvernator al Ungariei, confirmă lui Dej şi Ladislau, fiii lui Petru din Themeşel, nişte proprietăţi aflătoare în districtul Lugojului. Cei doi fraţi au luat parte la expediţia cea lungă din iarna anului 1443—1444. Se mai spune apoi, că atunci, când regele adunând forţele sale puternice şi intrând în părţile Bulgariei, a ajuns la mare, unde a dat o foarte aprigă bătălie cu prea crudul împărat al Turcilor şi cu nemăsurata lui putere, susnumiţii fraţi, Ladislau şi Dej, s'au

străduit în mijlocul conflictului, să-şi dovedească statornicia şi credinţa cu înalte virtuţi, prin vărsarea sângelui propriu şi pierderea multor slujitori[1]).

Expediţia dunăreană şi alegerea lui Huniade de Guvernator al Ungariei

Intre cei cari au scăpat cu fuga din prăpădul dela Varna a fost şi *Ioan Huniade.* El a luat drumul spre Ungaria prin Ţara Românească, unde, după unii autori contimporani, ar fi fost prins de Vlad Dracul, care nu l-a liberat decât atunci, când a fost ameninţat de Unguri cu războiu. Istoricul I. Minea trage la îndoială acest episod, despre care scriitorii vechi de mare importanţă, ca Wavrin şi Beheim, nu pomenesc nici un cuvânt. Atâta e sigur că la 20 Noemvrie 1444, *Ioan Huniade* era la Orşova, în Banatul Românilor săi credincioşi[2]).

Cu o diplomă publicată de Ale. Stefulescu[3]) „*Ioan Huniade*, Voevod al Ardealului, span al Săcuilor şi Timişoarei şi Căpitanul cel mare al tuturor oştirilor regatului unguresc", confirma privilegiile mânăstirilor Tismana şi Vodiţa, pentru adăpostul ce i-au oferit călugării de acolo. Asupura acestui act vom mai reveni.

Oricât de înspăimântătoare fu nenorocirea dela Varna, ea n'a descurajat pe creştini. După luptă Wavrin, comandantul flotilei lui Filip cel Bun de Burgogne şi Braban, împreună cu Francisc, Condolmieri, comandantul flotilei papale navigară la Constantinopol, unde aflară mulţi oameni din Ungaria, care şi-au mântuit vieaţa cu fuga. Toată lumea era de credinţa că regele e în vieaţă. Wavrin şi Condolmieri plecară să-l caute prin oraşele pontice. Hotărîră întreprinderea unei noui expediţii contra păgânilor pe Mare şi pe Dunăre. Planul operaţiilor fu întocmit de căpitanul burgund, care la executarea lui Vlad Dracul din Ţara Românească juca un rol de căpetenie.

O parte a flotei începu să caute pe regele Vladislav pe ţărmul apusean şi nordic al Mării Negre, iar cealaltă pe ţărmul

[1]) Hurm. I. 2. p. 742.
[2]) I. Minea. o. c. p. 253.
[3]) *Mânăstirea Tismana.* Bucureşti 1903. p. 162–167.

turcesc (sudic). Wavrin, ajungând cu corăbiile sale la Chilia, trimise o solie lui *Ioan Huniade*, invitându-l să colaboreze la cruciada pe apă împotriva Turcilor. După cercetarea ţărmului nordic al Mării Negre, — fireşte fără rezultat, — Wavrin şi-a condus corăbiile pe Dunăre în sus, până la Brăila, unde l'a întâmpinat solia, întoarsă din Ungaria, aducându-i veşti bune. Ioan Huniade se arăta gata să sprijine noua întreprindere creştină cu 8—10.000 luptători. El sfătuia pe Wavrin să solicite şi ajutorul lui Vlad Dracul, care, în temeiul acestei mărturii, nu putea fi în duşmănie cu Huniade. Domnul Ţării Româneşti a promis ajutor după adunarea recoltei, trimiţând în tabăra lui Wavrin, pe fiul său, însoţit de vreo 5—6 fruntaşi. Planul de acţiune s'a făcut la curtea Voevodului, unde a mers Wavrin cu fiul domnesc.

Acţiunea porni cu ajutorul Turtucaiei, care căzu. Asediul Giurgiului asemenea se sfârşi cu capitularea acestei cetăţi. Aceste succese au produs mare spaimă la Turci, iar la creştini au trezit noui nădejdi. Păgânii au evacuat Rusciucul, de aci flota pluti până la Nicopole, unde peste două zile sosi *Ioan Huniade*, cu cetele sale (14 Sept. 1447). Luară sub asediu Turnul, fără să-l poată cuceri. Creştinii mai înaintară pe Dunăre în sus, în vreme ce Turcii ţineau pas cu ei pe ţărmul drept, până în dreptul Rahovei, unde cei dintâi debarcară pe pământul Bulgariei. Numai auzind de numele lui Huniade, osmanii îngroziţi fugiră spre Sud.

La sfatul lui *Ioan Huniade*, fiind toamna târziu, operaţiunile luară sfârşit.

Statele ungare primiră ştirea despre moartea năprasnică a regelui Vladislav. Nu aşteptară confirmarea aceluia şi convocară dieţa ţării, pe la sfârşitul lui Aprilie 1445, unde aleseră în fruntea armatei 7 căpitani supremi, iar cu conducerea cârmuirii fură încredinţaţi cinci magnaţi, între care şi *Ioan Huniade*. Era un aranjament provizoriu, care avea chemarea să pregătească succesiunea lui Ladislau, fiul postum al lui Albert, pe care însă Friderich III, nu voia să-l elibereze.

In anul următor, 1446, staturile ţării se întruniră din nou, pe câmpia Racoş, la începutul lunii Iunie şi aci aleseră pe *Ioan Huniade* de guvernator al Ungariei. Fiul cnezului român, Voicu de

Hunedoara, a ajuns la punctul culminant al fenomenalei sale cariere. Insuşirile alese ale neamului nostru, întruchipate în acest atlet al lui Hristos, şi-au primit astfel strălucita lor confirmare.

Funcţia de Ban al Severinului fu dată unui colaborator şi rudă a Guvernatorului, lui Mihai Ciorna, vlăstarul unei vechi familii de cneji români.

In 1447, *Ioan Huniade*, a intrat cu armata în Ţara Românească şi prinzând pe Vlad Dracul, i-a tăiat capul, din pricini pe cari istoriografia, nu le-a putut elucida încă.

In calitatea sa de Guvernator, Huniade a ţinut legături strânse cu Banatul nostru. De câte ori îi îngăduia înalta sa funcţie venia aici şi petrecea bucuros cu familia în palatul său cel nou din Timişoara, ori în cel dela Hollos.

De Banat îl legau şi preocupările sale pentru apărarea liniei dunărene, spre care continua să se îndrepte privirile lacome ale Turcilor.

Dornic să răzbune înfrângerea dela Varna, în 11 August 1448, a plecat din Timişoara cu oştire de 24.000, oameni şi, trecând Dunărea a pustiit cetăţile lui Brancovici, care se dase iarăşi de partea Turcilor. Pe la mijlocul lui Octomvrie ajunse la (Cosovopolie) Câmpul Mierlei, unde şi-a aşezat tabăra, în care a aşteptat pe Mahomed cu cei 150.000, luptători ai săi. Şi această luptă a fost pierdută. Huniade fugi spre frontiera ungară, a căzut prins de Gheorghe Brancovici în cetatea Semendria. Staturile Ungare de o parte iar de alta regele Bosnei, ameninţară cu războiu pe despotul sârb, silindu-l să-l elibereze pe Huniade, ceeace şi făcu, dar numai pe lângă grele condiţii. Eroul nostru se obligă să retrocedeze lui Brancovici toate proprietăţile avute în Ungaria, să-şi logodească un fiu cu o fată din familia Cilley, iar pe celălalt fiu să i-l dea ostatec.

Dieta Ungariei a deslegat în 1450, pe Huniade de jurământul stors cu forţa, a despuiat pe Brancovici de toate bunurile, pe care le avea în Ungaria şi a pornit războiu împotriva lui, ca să-l aducă la ascultare.

Când, însă, Brancovici a declarat că, se supune şi a liberat pe Ladislau, *Ioan Huniade* s'a împăcat cu el, apoi isbuti să închee un armistiţiu pe trei ani şi cu Turcii.

In vreme ce *Ioan Huniade* lupta cu Turcii la hotarul sudic al ţării, căpitanul ceh de mercenari Gişcra, s'a făcut stăpân neatârnat al regiunilor de miază-noapte, refuzând să recunoască autoritatea de guvernator a aceluia, fiind sprijinit şi de unii magnaţi. Huniade se împăcă cu Gişcra, apoi intră în relaţiuni prieteneşti cu adversarii săi, Garay şi Milak. După aceastâ, încearcă să scoată pe micul Ladislau Postumul şi Coroana din mâinile lui Frederic III, cu care închee următorul acord: Impăratul va păstra la sine pe Ladislau Postumul până la vârsta de 18 ani, împreună cu coroana regală şi cu fortăreţele maghiare ce ocupase. Această învoială înseamnă o grea înfrângere a politicei lui *Ioan Huniade*, care în loc de guvernator ales de ţară întreagă, rămânea în această funcţiune numai tolerat din voinţa tutorelui regelui legitim.

Această stare de provizorat, însă, nu putea să dureze vreme atât de îndelungată. Staturile ungare, austriace şi boeme se uniră, ca să pună capăt şi astfel când Frederic III, se întorcea din Roma, unde se încoronase de împărat, fu întâmpinat de 16.000 de luptători germani şi cehi la Wienerneustadt şi constrâns să libereze în persoana lui Ladislau V pe noul rege al Ungariei, Austriei şi al Bohemiei, dându-l însă în mâinile meschinului său unchiu Ulric Cilley, care-i dete o creştere nenorocită, numai ca să poată păstra pentru sine cârma publică.

Noul rege lăsă puterea supremă de guvernator în mâinile lui *Ioan Huniade*, dăruindu-i proprietăţi întinse şi numindu-l comite suprem al Bistriţei.

Dar ţara era pe cale să cadă pradă în ghiarele anarhiei. In Nord mercenarii lui Gişca au instaurat o stăpânire de teroare, pe care Ladislau Huniadi zădarnic a căutat să o înlăture cu armele. Saşii dela Bistriţa, zeloşi de libertăţile lor străvechi, încă s'au răsculat, dar fură înfrânţi de Ioan Huniade.

Intre aceste împrejurări triste sosi vestea fulgerătoare că Mahomed al II-lea, Cuceritorul, a cuprins Constantinopolul (1453). Nici ştirea aceasta îngrozitoare n'a avut darul, să trezească pe magnaţii Ungariei la conştiinţa realităţii. Singur *Ioan Huniade* înţelegea mărimea pericolului, ce ameninţa întreaga cultură apuseană şi îşi încorda toate sforţările pentru preîntâmpinarea lui.

In acest scop hotărî să modifice sistemul de apărare al ţării, ca să poată ridica într' o unitate organică insurecţia nobilimii cu banderiile prelaţilor şi ale magnaţilor şi cu miliţia portală.

Dete deci în numele, — dar fără ştirea prealabilă a regelui, — un decret lege la 25 Ianuarie 1454.

In preambul se spune că Turcii vor să atace pe neaşteptate Ungaria, ca la vremea sa, Tătarii. Ţara e datoare, să se pregătească. Regele numeşte pe *Ioan Huniade* comandant suprem al oştirii, pentru un an de zile. Se preconizează apoi o nouă organizaţie militară, cu două categorii de întocmiri. De o parte se aflau banderiile regelui, ale prelaţilor, domnilor cu steag şi ale magnaţilor, iar de altă insurecţia nobilimii şi miliţia portală. Şi mobilizarea se va face în două chipuri. O comisie aleasă din dieta ţării avea să conscrie şi mobilizeze banderiile, supraveghind ca sumele prevăzute din veniturile regale să şi fie întrebuinţate în acest scop. Comisia va constata, dacă stegarii ţării primesc într'adevăr, din veniturile regale, cuvenitele stipendii şi dacă le întrebuinţează pentru echiparea banderiilor lor. Asemenea vor fi controlaţi şi prelaţii, ca să contribuie la apărarea patriei în proporţie cu averile lor.

Pentru mobilizarea nobilimii de mijloc şi a armatei portale în fiecare judeţ se alegeau comisii comitatense, al căror număr de membri era egal cu numărul Juzilor (szolgabiró) din respectivul comitat. Comisia judeţeană conscria pe toţi cei obligaţi la serviciul militar, atât nobili, cât şi iobagi, alegând pe sutaşul, care avea să ducă contingentul comitatens sub steagurile Căpitanului suprem. Unii nobili săraci aveau să lupte în cadrele banderiilor conduse de magnaţi, în calitate de familiari.

In miliţia portală intrau, după 100 de iobagi, câte patru călăreţi şi 2 pedestraşi.

Decretul prevedea că fiecare mobilizat era dator să se întreţină pe cheltuiala proprie. Pentru rechiziţie fără despăgubire, nobilul va fi pedepsit cu pierderea averii, iar nenobilul cu tăierea capului. Legea amintea şi obligamentul militar al Iazigilor, Cumanilor şi al Românilor, înţelegând sub aceşti din urmă pe locuitorii districtelor autonome.

Am dat ceva mai pe larg principiile acestui proect de apărare al ţării, fiindcă el arată geniul organizator al Românului Huniade. Dacă acest plan ar fi fost executat întocmai, Ungaria ar fi fost înzestrată cu un uriaş instrument, nu numai de defensivă ci şi de ofensivă împotriva Semilunei.

Dar nobilimea ungară, mică de suflet, nu numai că nu a dovedit spirit de jertfă pentru mântuirea patriei, ci a început a urî şi mai mult pe „Valahul", care îndrăsnea să arunce asupra ei sarcini atât de grele. Magnaţi adversari au uneltit, pe toate căile, ca proectul de reorganizare mobiliară să nu se poată înfăptui.

La ajutor din afară nu se putea conta. Numai papa Nicolae al V-lea a făcut pentru ajutorarea Ungariei tot ce i-a stat în putinţă. La 30 Septemvrie 1453 a apărut o bulă, prin care s'a proclamat războiul sfânt contra necredincioşilor.

La începutul anului 1454, veni la Praga, Gheorghe Brancovici, aducând vestea că, Mahomed Cuceritorul se pregăteşte să ocupe Serbia întreagă şi cerând grabnic ajutor, Huniade coborî cu trupele sale spre Belgrad. Mahomed a intrat în Serbia numai în August 1454. După ce pustii această ţară, atacă Semendria, cucerindu-i mahalalele.

Când oastea lui *Ioan Huniade* trecu Dunărea în 29 Septemvrie 1454, sultanul se retrase în Bulgaria, târând în urmă o oaste de 32.000 oameni, sub conducerea lui Ferizbeg. Huniade a atacat această oştire la Cruşovăţ şi nimicind-o a luat prizonier pe comandant. De aici a înaintat victorios până la Pirot. După înlăturarea pericolului, Huniade s'a întors în Ungaria, ca să continuie pregătirile în vederea Cruciadei, pe care şi Germanii se arătau gata s'o sprijine. Numai clica magnaţilor, contrari lui Ioan Huniade, ţeseau tot felul de intrigi, ca să îndepărteze pe erou din fruntea treburilor publice.

In 1455 muri Nicolae al V-lea, luându-i locul Calixtuş al III-lea un fanatic urgisitor al păgânilor. El a jurat că nu se va odihni, până nu va alunga pe Turci din Europa. Noul papă trimise în Ungaria pe călugărul minorit, *Ioan Capistrano*, un mare orator, care să scoale massele la luptă pentru cruce[1]).

[1]) Homan—Szekfű, o. c. p. 455 şi urm.

In Februarie 1456 regele Ladislau V, a venit în persoană la dieta din Buda, fiind însoţit de Carvajal, legatul papal. Capistrano a ţinut aici o cuvântare înflăcărată, sub impresia căreia s'au luat măsuri concrete pentru campania în perspectivă, alegându-se comandanţii şi făcându-se termenul pentru începerea operaţiunilor. In acel moment veni vestea că Mahomed e pe cale de a lua sub asediu Belgradul, cheia Ungariei.

Regele, după ce a ordonat insurecţia nobilimii, foarte puţin dispusă să-l asculte, s'a dus la Viena.

Ajutoare din afară nu se arătau de nicăeri.

Mahomed II, cuceritorul Constantinopolului se apropia de Belgrad cu 150.000 ostaşi şi 300 de tunuri. Dacă Belgradul va fi cucerit, Ungaria cădea ca un fruct copt în mâinile păgânului şi atunci calea spre inima Europei creştine va fi deschisă.

Pe Huniade îl vedem la 25 Iunie 1456, la cartierul său din *Cubin*, unde aduna sub steaguri trupele credincioase ale Românilor bănăţeni. In ajutorul lui venia numai călugărul Capistrano, cu o oaste alcătuită din prostime, meseriaşi şi 600 studenţi vienezi.

In 3 Iulie 1456 Sultanul întemeiase pregătirile dela Belgrad în vederea începerii asediului.

Cele 200 de corăbii turceşti închiseră drumul apei pe Dunăre din sus de Zimon. La 4 Iulie cele 300 guri de foc au început să bată cetatea.

Huniade şi Capistrano au ajuns sub zidurile Belgradului la 14 Iulie. In lăuntru se afla cumnatul lui Huniade, Mihail Szilagi, cu o garnizoană de 7.000 oameni. Aliaţii aveau 200 de şeici, 40—45.000 de luptători, afară de cruciaţii lui Capistrano. Şăicile lui Huniade, ajutate de garnizoana lui Szilagi au bătut într'o luptă de 5 ore flota turcească, restabilind legătura cu oastea creştină, care a izbutit să intre în cetate. După un asediu îndelungat, care a durat până la 21 Iulie, Mahomed II a ordonat asaltul general. Valurile turceşti au trecut peste ziduri, dar în ziua următoare au fost respinse de contra-atacul creştin. Huniade mulţumit de acest rezultat, intenţiona să rămână în ofensivă, dar luptători de ai lui, au ieşit afară şi au lovit pe păgâni cu îndrăzneală, aruncând foc, cu care aprinseră hainele fluturătoare ale Turcilor. Atunci Huniade şi Capistrano ieşiră

cu toate forţele şi se aruncară asupra Turcilor, sdrobindu-i şi punându-i în fugă disperată. Mahomed al II-lea, suferind o uriaşă înfrângere, scăpă cu fuga spre Sofia[1]). Toate tunurile fură luate, împreună cu o pradă imensă.

Faima acestei victorii fără pereche s'a răspândit în toată lumea creştină, stârnind o însufleţire nemărginită. Papa Calixtus III, a preamărit pe *Ioan Huniade*, ca pe cel mai mare erou al veacurilor.

Dar în 11 August 1456, biruitorul dela Belgrad căzu jertfă epidemiei.

Urmările acestei pierderi au fost catastrofale pentru Ungaria.

Autonomia Districtelor Româneşti din Banat în epoca lui Ioan Huniade (1437-1457)

Numeroasele documente ce ne-au rămas din această vreme ne dau putinţa să cunoaştem mai de aproape organizaţia politică a Românilor bănăţeni, despre care am publicat, în numărul I al Buletinului Istoric, un articol intitulat *Districtele Româneşti,* dovedind că aceste întocmiri sunt o moştenire dintr'o epocă anterioară stăpânirii ungureşti.

In cuprinsul acestei sinteze vom rezuma rezultatele la care am ajuns, prin examinarea actelor din veacul al XV, complectându-le cu date noui, pe care le-am descoperit în cursul cercetărilor noastre.

Se ştie că Ladislau V, regele Ungariei, răsplătind pe locuitorii celor 8 districte: Lugoj, Sebeş, Mehadia, Almaj, Braşov, Bârzava, Comiat şi Ilidia, pentru meritele câştigate faţă de el şi înaintaşii săi cu apărarea graniţei dunărene contra incursiunilor turceşti, confirmă nobililor, cnejilor şi celorlalţi Români privilegiile asupra tuturor libertăţilor prerogativelor şi drepturilor, ce le-au fost acordate de regii anteriori.

Pentru ca nobilii şi cnejii români să poată apăra şi mai bine hotarul dunărean, într'o unire închegată *(„unione primata“),* regele se obligă în diploma sa dela 1457 să nu doneze străinilor sate şi

[1]) Homan—Szekfü, o. c. p. 457 şi urm.

proprietăţi în cuprinsul celor 8 districte, pe care le va păstra unite împreună, nedăruind sau zălogind cuiva vreunul din ele. Nobilii români se asimilează întru toate cu nobilimea regatului ungar, iar cnejii nu vor plăti nici un fel de bir regelui, sau altcuiva.

Diploma din 1457 confirmă în întregime, fără a specifica, toate libertăţile Românilor din districte *recunoscute de Regii anteriori*, ca şi cum ar fi reproduse *„din cuvânt în cuvânt"*. In articolul nostru citat, precum şi în capitolul precedent al expunerii istoriei Banatului am avut prilejul să cunoaştem acte referitoare la cazuri concrete, din care se desprind unele din susamintitele libertăţi şi prerogative, sau pomenesc îndatoriri de ale Românilor faţă de Coroană. Le vom trece în revistă pe scurt.

Insăşi diploma lui Ladislau V, e mărturie că, *pământul celor 8 districte, cel puţin în trecut, fusese proprietate exclusivă a nobililor şi cnejilor români*, pe lângă anumite obligaţiuni faţă de rege.

Cârma administrativă şi puterea judecătorească era în mâinile Românilor, care exercitau aceste atribuţii prin obştea nobililor, cnejilor şi ceilalţi Români (Universitas Nobilium, Kenezyorum et aliorum Olahorum").

Această obşte avea căderea să judece diferendele de proprietate pe pământul districtelor [1]). O întocmire străveche românească pe care nu o întâlnim în ţinuturile locuite de Unguri.

La judecarea crimelor asemenea exista în districte o procedură normală de drept românesc („iuxta antiquam et aprobatam legem districtum valachicalium universorum" [2]).

Donaţiunea proprietăţii în districte se face după alte norme, decât cele prevăzute în constituţia ungurească [3]).

Impotriva bunurilor mobiliare între moştenitori se făcea după prescripţiile dreptului obişnuite ale Românilor (iuxta ritum Valachica).

Se ştie că nobilimea maghiară nu plătea aici nici un fel de bir, iar serviciul militar nu îndeplinea decât între hotarele ţării. No-

1) Pesty, A Szörény-vármegyei haidani oláh kerületek, p. 52. Kr. III. p. 289; Pesty, o. c. p. 59.

2) Pesty, p. 82.

3) Ibidem, p. 69.

bilimea Română din Banat era obligată să urmeze pe rege la răsboiu, în părţile răsărite, cu câte o lance de nobil. Nobilii români plăteau o anumită contribuţie Banului de Severin.

In articolul nostru, publicat în Nr. 1 al Buletinului istoric, n'am vorbit despre această îndatorire şi despre documentul, care ne-a păstrat amintirea ei.

Lăsăm să urmeze aici cuprinsul lui [1]).

Toţi nobilii (obştea) din districtul Sebeş aduc la cunoştinţa publică cu actul din 28 Febr. 1454, că s'au prezintat în faţa lor Banii Severinului, Mihail de Ciorna şi Petru Danciu, ridicând plângere împotriva lui Iacob, Ladislau şi Demetriu din Măcicaş, findcă nu le-a plătit birul şi darurile anuale, după datina cnezatului. La aceasta s'a ridicat Iacob de Măcicaş, în numele său propriu şi al fraţilor săi, arătând că ei au plătit birul şi au dat darurile, cu care erau obligaţi, pentru cele două posesiuni, Măcicaşul de jos şi Alsothevis, dar cu scutirea ce le-a acordat răposatul rege Sigismund. Iar în temeiul acestei scutiri, fraţii nobili de Măcicaş, erau datori să dea în fiecare an la Rusalii un viţel gras, trei mistreţi şi trei cerculi; la Crăciun o friptură, iar la Paşti 12 ouă şi trei cerculi.

Cei doi bani însă au declarat că, nu sunt mulţumiţi cu atâta, pretinzând să le dea darurile complete, ca şi ceilalţi nobili.

Congregaţia a ales din sânul său 6 nobili şi anume: Ioan şi Mihail de Mutnic, Ladislau de Bizere, Ştefan de Maciova, Mihail Bobul din Vlădeşti şi Valentin de Băguza, care cercetând cauza, au raportat următoarele:

E adevărat că fraţii de Măcicaş au fost înainte obligaţi cu bir mai mare şi mai multe daruri, dar Regele Sigismund, având în vedere că Roman şi Mihail de Măcicaşi au căzut vitejeşte la asediul Golumbaţului, le-a scăzut dajdea; diploma de scutire însă, a dispărut atunci, când Murad Sultanul, năvălind în Banat, a pustiit oraşul Sebeş şi Provincia lui. Astfel nobilii de Măcicaş au avut câştig de cauză.

Mai avea obştea districtelor româneşti o prerogativă foarte importantă, necunoscută în alte părţi ale regatului: *aceea de a*

1) Pesty, A szörényi bánság és Szörény vármegye története, III, p. 65-67

corecta şi completa actele regale, prin care se conferia proprietăţi în cuprinsul lor.

Iată actul, care demonstrează existenţa acestui drept: Aceeaşi familie de Măcicaş obţine dela Regele Vladislav, în anul 1447, o confirmare a dreptului de proprietate asupra satelor Măcicaş, Tovis *a)*, Tincova *b)*, Dobregozta *c)*, Perlo *d)*, Ciuta *e)*, Săseşti, Ruginolţ, Topliţa, Leurdiş şi Secaş, în districtul Caransebeşului, fiind privilegiile originale se pierduseră cu prilejul invaziei Sultanului Murad. Beneficiarii acestei confirmări au fost Nicolae, Costea şi alt Nicolae de Măcicaş. Intâmplător, sau în alt chip, s'a omis din actul de confirmare că, a treia parte a proprietăţii sus amintite revenia lui Şerban, Dumitru şi Ladislau de Măcicaş.

Aceştia bazaţi pe drepturile lor, au cerut remediu dela obştea nobililor din districtul Caransebeş.

Universitatea din districtul Caransebeşului („Nos Universi Nobiles de districtu Karansebeş") au dat o diplomă, prin care se constata că, numiţilor Şerban, Ladislau şi Dumitru le compete $^1/_3$-a parte din proprietăţile menţionate în actul lui Vladislav I[1]).

La istoria veacului al XIV-lea, analizând cuprinsul petiţiei cnejilor români din Sebeş către Banul Benedict Himfy, din anul 1369, am arătat, care erau îndatoririle acelora în timp de războiu, la apărarea graniţelor şi de a se îngriji de ospătarea regelui şi a altor funcţionari înalţi cu prilejul trecerii lor prin Banat[2]).

Ne-a mai rămas să stabilim numărul districtelor româneşti din Banat, întregindu-le cu cele descoperite de noi, ulterior în documentele v. XIII—XV.

Afară de cele 8 districte autonome, alte 4 în partea nordică a Banatului şi anume: *Sudgea, Monostor, Bujor* şi *Jupan.*

a) Teuş, dispărut.

b) Tincova.

c) Dobrogozta, localitate dispărută, situată probabil între Caransebeş şi Maciova.

d) Perlo, în districtul Caransebeş, azi dispărut.

e) Ciuta, lângă Var.

[1]) Kr. III. p. 390.

[2]) Vezi Buletin istoric, Nr. 2 p.

In registrul lucrătorilor trimişi la lucrările de zidirea cetăţii Orşova, dela 1371—1372, pe care l-am reprodus în anexa articolului citat, am semnalat alte trei districte: de *Hudas* (Hodoş), *Chery* şi *Beld*.

Un act din 1439 pomeneşte: „totum districtum nostrum seu provinciam Icoş (Icuş). Vocatum in Comitat Hemensiensi habitum simulcum opido Morsina appellato"[1]).

Intr'un act din 1439, pe care l-am analizat într'un capitol precedent, se face menţiune de *„districtus Kapolna"*[2]).

Cu aceasta numărul districtelor cunoscute se ridică la 16. Aceste date ne îndreptăţesc să presupunem că, la începutul stăpânirii ungureşti, întreg Banatul era împărţit în districte româneşti, având din timpuri immemoriale o largă autonomie, şi cârmuindu-se după dreptul românesc consuetudinar, până în veacul al XIII-lea, când începe a se consolida, în aceste părţi dominaţiunea Ungurilor.

Mulţumită rolului covârşitor pe care l-au avut la apărarea graniţelor Românii din celelalte 8 districte, au izbutit să-şi păstreze străvechile lor libertăţi, pe care le aflăm confirmate, prin diploma regală din 1457.

In celelalte districte, fiind izolate, a început să se înfiltreze elementul străin, iar funcţionarii regali, impuşi în fruntea lor, au călcat tot mai mult în picioare vechile drepturi autonome ale Românilor.

In documentul dela 1426 se oglindeşte bine această distrugere a libertăţilor româneşti. In fruntea districtului Căpâlna mai existau la acea dată: *voevozii, cnejii* şi *obştea bogaţilor* şi *săracilor* („Wayvode, Kenezy, nec non, universitas divitum et pauperum"), care înaintează plângerea Comitelui Timişan, împotriva lui Stefan Bolgor, pentru abuzurile săvârşite împotriva autonomiei româneşti. Pipo de Ozora, comitele timişan de pe atunci, a luat măsuri de îndreptare. Dar stăpânirea ungurească asupra teritoriului românesc din Ardeal, Banat şi Ungaria, s'a întărit atât de mult prin veacul

[1]) Hurm. I. 2 p. 653.

[2]) Ortvay, p. 601.

al XV-lea, încât procesul de decadenţă al Instituţiilor româneşti nu mai putea fi stabilit.

Numai cele 8 districte bănăţene făceau excepţie din motivele arătate; ba situaţia lor politică s'a îmbunătăţit şi mai mult pe la mijlocul acelui secol, în urma faptului că, el a ajuns sub cârma lui *Ioan Huniade*, Ban al Severinului şi mare proprietar în Banat, de unde marele apărător al creştinătăţii şi-a recrutat, cum văzurăm, pe cei mai buni şi mai viteji colaboratori ai săi, timp de peste două decenii.

Cele mai însemnate familii nobile de Români din Banat în epoca lui Ioan Huniade

Chiar dacă *Ioan Huniade* nu s'a născut, cum crede istoricul maghiar Eugen Szentkláray, pe pământul bănăţean, el a avut strânse legături cu Banatul, unde a petrecut o bună parte din sbuciumata sa vieaţă.

Primele lui legături mai strânse cu provincia noastră datează, după mărturia izvoarelor istorice, din preajma anului 1435, când a luat în căsătorie pe Elisabeta, fiica fostului comite timişan, Ladislau Szilagi de Horogszeg, din Banat.

Tot în acest an, *Ioan Huniade* împrumută pe regele Sigismund cu 1500 floreni aur, pentru care împrumutătorul şi fratele său Ioan tânărul primesc ca zălog districtul şi opidul Comiat („opidum nostrum Komyat vocatum cum tote districtu similiter Komiath . . . prefato Johanni Oláh et per eum alteri Iohani[1]).

Cei doi fraţi au apărat graniţa dunăreană între anii: 1435—1439, având sub conducerea lor cetăţile: Severin, Goreni, Orşova şi Mehadia[2]).

In 1448 şi anii următori ei figurează ca Bani ai Severinului[3]). După moartea fratelui său mai mic, *Ioan Huniade* a purtat această funcţiune, împreună cu alţii, în 1445 şi 1446. El fu dela 1441 şi comite de Timiş.

[1]) Hurm., I. 2. p. 595.
[2]) Ibidem, p. 648.
[3]) Pesty, I. p. 280.

Huniade a avut şi în Banat posesiuni foarte întinse: *Timişoara, Borzliuc, Bujor, Icuş, Monoştor, Sudgea, Jupan, Tuzd, Comiat*, în total 2.580.000 jughere cadastrale[1]).

Dintre familiile nobile de români din Banat, contimporane cu *Ioan Huniade*, amintim următoarele:

Familia Bizere, a început să joace rol important încă în timpul regelui Sigismund. La 1433, avea în stăpânirea sa satele: *Bizere, Calova, Vârciorova, Ohaba, Ravma, Mel, Slatina, Novăceşti (Novakfalva), Mihalanţ, Vales, Laţcani, Dănileşti* şi *Ohabiţa*.

La 1444, un membru al acestei familii a mai obţinut prin donaţie regală, *Kuşklya, Zăvoi*, cele două *Patak* (Valea) şi Zilfa (Ulmi), iar la 1447, nobilii de Bizere au fost introduşi în posesia satelor: Prisien *a)* şi Besna *b)* [2]).

Am văzut într'un capitol anterior că, Ladislau de Bizere, al cărui tată fusese osândit pentru înaltă trădare, a reuşit să redobândească bunurile confiscate. Drepturile lui fură confirmate la 1447, de *Ioan Huniade*, în calitate de guvernator al Ungariei.

Dar chestiunea aceasta a mai avut un epilog în epoca de care ne ocupăm. Nicolae de Bizere, după câte se vede, a produs înaintea Curţii regale noui dovezi despre vinovăţia lui Radu Bizere, tatăl lui Ladislau. Atunci, însă, intervenirä mai mulţi nobili, oameni cu vază, pentru încheierea unui acord între cei doi adversari.

Nicolae de Bizere, declarând că nu voieşte despuierea de nobilitare a lui Ladislau de Bizere, („nolentes ipsum Ladislaum filium Lado penitus ignobilitari"), i-a cedat posesiunile: *Lacani, Apadia-Mică* şi jumătate din *Apadia de Jos*, aflătoare în districtul Sebeş, din Comitatul Timiş.

O altă familie de nobili români, ai cărei membri au avut un rol de căpetenie în istoria evenimentelor politice şi militare din veacul al XV-lea a fost cea de *Ciorna*.

[1]) Homan—Szekfü, o. c. p. 432—433.
[2]) Csánki: Délmagyarország történelmi földrajza, II, p. 74
a) Neidentificabil.
b) Neidentificabil.

Un document dat de regele Albert, în 1439, a dăruit satele: Iordaniţa, Paprad *a)*, Thoploţ *b)*, Plugova *c)* şi Vezedeşti de Jos *d)* *Valachilor săi*, lui Mihail, fiui lui Mihail şi Blasiu, fiul lui Stoian, pe care ei le-au stăpânit şi până atunci. Donaţia făcută pentru merite militare însemna, deci, ridicarea la rangul nobilitar al familiei Ciorna, care urma să-şi stăpânească proprietăţile amintite sub aceleaşi condiţii, ca şi alţi nobili români din regiunea aceea[1]).

Mihail şi Blasiu de Ciorna au săvârşit şi alte fapte glorioase în slujba regelui şi a Patriei.

Ei împreună cu Muşina şi Alexandru de Demsuş şi cu Nicolae de Bizere au întreţinut şi apărat, din timpul domniei lui Albert până la 1443, cetăţile regale: Severin, Gureny, Orşova, Peciu, Siniţa, Sebeş şi Mehadia, din proprie iniţiativă, fără poruncă de sus.

Pentru aceste servicii, regele Vladislav, cu actul său din anul 1443, se recunoaşte dator susnumiţilor cu 5.000 florini aur, pentru care sumă le zălogeşte posesiunea Recaş şi Zegehaza din judeţul Timiş[2]).

Mihail şi Blaşiu au funcţionat ca Bani ai Severinului în 1443 şi 1444, 1449, Mihail Ciorna în 1447—1448, în 1450—1454.

La 1451, Mihail de Ciorna, Banul Severinului, cu fiul său Nicolae, Blaşiu de Ciorna şi Nicolae de Bizere, s'au prezentat în faţa guvernatorului *Ioan Huniade* şi a baronilor regatului, aducându-le la cunoştinţă că, regele Albert le-a dăruit cetatea Dranko *a)*, cu comitatul şi satele ei, pe care le aveau şi pe atunci în stăpânirea lor, dar diploma de donaţiune li s'a pierdut cu prilejul invaziei turceşti.

Au rugat pe rege, să le elibereze altă diplomă, în conformitate cu decretul general, care prevedea că cei ce şi-au pierdut actele, vor rămâne în posesia bunurilor lor, dacă-şi vor dovedi drepturile cu mărturia vecinilor, megieşilor şi a nobililor conprovinciali.

1) Hurm. I. 2. p. 649.

a) In districtul Mehadia, sat dispărut.

b) Azi Topleţ.

c) Şi azi Plugova.

d) Azi Verendin.

2) Ibidem, p. 687.

a) Drâncova.

Nobilii de Ciorna şi Bizere au făcut dovada cerută, obţinând diploma solicitată [1]).

A treia familie însemnată a fost cea *de Themeşel*, care a primit proprietăţi sub regele Sigismund, sporindu-le cu donaţiunile lui Vladislav şi Ioan Huniade.

Regele Vladislav, răsplătind bogatele merite ale lui Ladislau şi Dej, fiii lui *Dej de Themesel* (Themeselew), le-a dăruit, la 1440, proprietăţile: *Topolcia* a), *Lucoviţa mică* b) şi *Criva de mijloc* c), aflătoare în districtul Mehadia [2]).

La 1445, *Ioan Huniade*, guvernatorul Ungariei, considerând slujbele credincioase ale lui Dej şi Ladislau, fiii lui Petru de Themesel, le confirmă proprietăţile: *Themeşel, Thereguba* d), *Urbachen* e), *Alsohideg* f), *Criva de sus, Patak, Craşoveţ* g), *Iabelehna* h), *Salin* i), *Criva de mijloc, Lucaviţa mare şi Toplícean*, împreună cu mai multe porţiuni posesionare.

Familia de Măcicaş, încă a avut un rol important în evenimentele, pe care le-am expus.

Un raport al Capitlului de Arad, datat la 19 Octomvrie 1440, relatează că, la ordinul regelui Vladislav, au fost introduşi în proprietatea satelor: *Măcicaş, Tyvisk, Tynko de jos, Perlo, Dobrogozt, Ruginolţ, Topliţa, Leurdiş, Ciuta, Secaşul de jos, Secaşul de sus* şi *Săseşti*, următorii membri ai familiei de Măcicaş: Nicolae, Luca, Ioan şi Ladislau, fiii lui Dionisie; Mihail şi Nicolae, Nicolae,

1) Hurm. II. 2. p. p. 1, 3, 11.

a) Topolcian, dispărut.
b) Azi Luncaviţa.
c) Lângă Teregova.

2) Hurm. I. 2. p. 675.

d) Teregova.
e) Neidentificabil.
f) Dispărut.
g) Cruşovăţ.
h) Azi Iablaniţa.
i) Neidentificabil.

Luca, Ioan şi Ladislau fiii lui Mihail; Nicolae, Roman, Petre, Demetriu şi Ladislau, fiii lui Andrei, pentru slujbele lor credincioase [1]).

In acelaş an toţi nobilii, cari locuiesc în districtul Sebeş (Universi nobiles in Districtu Sebeş commorantes"...) adeveresc cu conştiinţa lor şi cu credinţa datorită Sfintei Coroane că, satele Ciula şi Săseşti au aparţinut, din moşi-strămoşi, lui Ioan Şerban şi Demetriu, precum şi fraţilor lor, nobili de Măcicaş [2]).

Membrii *familiei Mutnic*, de ai cărei străbuni s'a mai vorbit în capitolele precedente, sunt cunoscuţi în veacul al XV-lea, din acte referitoare la proprietăţi.

Astfel la 1439 Mihail, fiul lui Cosma de *Olahsaagh*, a donat jumătate din posesiunea Olohsaagh şi Dragamerfalwa, aflătoare în districtul Lugoj şi aparţinătoare cetăţii Jdioara, lui Bogdan şi Mihail, fiii lui Farcaş de *Mutnic*.

La 1445, Bogdan de Mutnic, cu nobilii de Gyepü de o parte, iar de altă parte nişte nobili de Măcicaş, se judecă pentru proprietatea Gyepü (Prisaca) în Hunedoara, înaintea lui *Ioan Huniade*, comite de Timiş.[3])

Apar în documentele vremii şi unii cneji noui, răsplătiţi pentru merite militare. Aşa la 1442 *Ioan Huniade* a dăruit porţiuni de proprietate în Berzasca, Ohaba şi Ohabiţa cnejilor români Nicolae Turcin şi Mihail de Cârnet [4]).

Viaţa religioasă a Românilor din Banat pe la mijlocul veacului al XV-lea.

In Banat, unde în epoca lui *Ioan Huniade*, exista viaţa românească cu o puternică nobilime de cneji înstăriţi, s'a înfiripat şi o viaţă religioasă înfloritoare cu biserici, cu preoţi şi protopopi, unii stareţi de mânăstiri purtând titlu de vlădică şi îndeplinind funcţiunea de arhierei; lucru adeverit prin documente pentru învecinata Ţară a Haţegului.

1) Kr. III. p. 378.
2) Hurm. I. 2. p. 669.
3) Ibidem p. 721.
4) Hurm. I. 2. p. 683.

Referitor la ţinutul dintre Dunăre, Tisa, Carpaţi şi Mureş, între ştirile păstrate mai importante sunt următoarele:

Am văzut la locul său, că Vlaicu Vodă, Domnul Ţării Româneşti, a întemeiat pe la 1370, prin popa Nicodim, *Mănăstirea Vodiţa*, înzestrând-o cu moşii şi sate, cu odăjdii şi odoare, precum şi cu cărţi sfinte în limba slavonă.

In 1391 cneazul sârbesc Lazăr a dăruit, asemenea, acestui lăcaş dumnezeesc mai multe sate din Serbia. Aşişderea a făcut şi regele Sigismund, între 1418-1429 [1]).

Banatul a aparţinut eparhiei Severinului, după înfinţarea acestuia, unde mergeau preoţii din provincia noastră pentru hirotonisire şi de unde aduceau cărţile sfinte pentru trebuinţele creştineşti.

Din lumina, pe care o răspândea focarul de credinţă dela Vodiţa, s'au împărtăşit din belşug şi Românii bănăţeni.

După catastrofa dela Varna, *Ioan Huniade*, scăpând cu fuga, a ajuns în aceste părţi şi a găsit adăpost sub zidurile acestei mănăstiri, cum am arătat mai sus. Drept recunoştinţă *Ioan Huniade*, „voevod al Ardealului, span al Săcuilor şi al Timişoarei şi căpitanul cel mai mare al tuturor oştilor regatului unguresc" aduce la cunoştinţa tuturor supuşilor săi, poruncindu-le ca nu cumva să supere cu ceva Mânăstirea Tismana şi Vodiţa, unde era stareţ Gherasim, confirmând proprietăţile acelora.

In lumina acestui act va trebui să examinăm unele măsuri pre care fiul cnezului Voicu le-a luat spre asuprirea bisericii răsăritene.

In această epocă apare cel dintâiu episcop al Românilor din Ardeal şi Banat: Ioan de Caffa.

O scrisoare papală din 1234 pomeneşte la graniţa dintre Moldova şi Muntenia de mai târziu, vlădici români, pe care-i califică de *pseudo-episcopi*.

Atari arhierei necanonici vor fi existat şi la poporul nostru din Transilvania şi părţile bănăţene, dar ştiri documentare nu ne-au rămas despre ei. Pentru întâia oară acte contimporane vorbesc despre un episcop român, Ioan de Caffa, pe la 1455-1456.

1) St. Meteş. Istoria bisericii şi a vieţii religioase a Românilor în Transilvania şi Ungaria, Sibiu, 1935, p. 258-59.

Acest arhiereu, de origină necunoscută, a venit din oraşul Caffa, din Crimeea, fiind trimis, cum se crede, de patriarhul din Constantinopol. El se aşeză în Hunedoara, unde îşi făcu rost de cai, casă şi alte proprietăţi. In scurta-i păstorie a sfinţit preoţi şi a târnosit biserici în ţinutul Şoimului, Devei şi al Lipovei, deci şi în Banatul nostru.

La 6 Ianuarie 1456 Ion Capistrano adresează o scrisoare nobilimii din Ardeal, îndemnând-o să expulzeze din ţara lor pe preoţii schismatici, care nu vor să intre în biserica romană. Nobilii prind în 10 Ianuarie 1456 pe Vlădica Ioan, pe când era în vizitaţie canonică în părţile Lipovei, şi-l duc la Timişoara, iar de acolo e trimis la Buda[1]).

E îndeobşte cunoscută dârzenia, cu care poporul nostru a ţinut la religia strămoşească în toate timpurile. Pătura suprapusă, însă, ridicată la rangul nobilimei maghiare, a început încă în cursul veacului al XV-lea să se clatine în credinţa străbunilor.

In Banat, aceasta a fost rezultatul aprigei propagande, desfăşurată de ordinul minorit.

Dela 1455 ne-a rămas un document concludent în această privinţă.

E o scrisoare a lui Ion Capistrano către Iacob de Măcicaş, aducându-i la cunoştinţă, că-l primeşte pe el şi pe soţia sa Ana în confraternitatea călugărilor minoriţi, drept recunoştinţă pentru ajutoarele date de ei acestui ordin.

Prin aceasta soţii români, Iacob şi Ana de Măcicaş, deveniră adevăraţi membri externi ai ordinului minorit, împărtăşindu-se de toate bunurile spirituale ale aceluia.

Urmaşii lor deveniţi catolici, şi-au uitat şi limba strămoşească, devenind familia nemeşilor maghiari de Macskás, ai cărei descendenţi trăiesc şi azi[2]).

Alt act din 1454 pomeneşte în calitate de canonici ai Capitlului de Arad pe Ştefan de Măcicaş şi Ladislau Basarab, desigur şi aceştia renegaţi[3]).

[1]) St. Meteş. o. c. Cfr. A. Bunea; *Vechile Episcopii...* şi St. Lupşa; *Catolicismul din Ardeal şi Ungaria până la anul 1556.* p. 82 şi urm.
[2]) Hurm I. 2. p.
[3]) Kr. III. p. 397.

Aspectul reformei agrare în jud. Severin

de **Traian Biräescu**

Asupra reformei agrare şi efectelor sale s'a scris până acum volume întregi. In special s'a stăruit asupra scăderii producţiei agricole şi influenţei ce a avut-o această scădere asupra economiei naţionale. Nu s'au adâncit însă, îndeajuns efectele, pe care această reformă le-a produs în viaţa socială, economică şi culturală dela sate, în viaţa acelora, care au beneficiat de ea.

„*Institutul Social Banat-Crişana*" în dorinţa de a studia în întindere şi adâncime toate realităţile sociale din mediul rural şi mai ales felul, cum a fost executată, pe teren, reforma agrară, a anchetat, prin chestionare anumit întocmite, comună de comună în cele trei judeţe din Banat, cum şi judeţele Hunedoara şi Arad.

Incontestabil, că reforma agrară s'a străduit să fixeze un exilibru social, dând posibilitate massei proletariatului agricol, ca să-şi valorifice puterea de muncă şi iniţiativă pe pământul său propriu. Legarea acestei masse de glia ţării mai însemna apoi şi pentru apărarea naţională, contribuţia acelui spirit de jertfă, care se naşte din conştiinţa, că fiecare îşi apără bunul său propriu.

Dar după cum elementele, cari în cursul istoriei au contribuit la formarea marei proprietăţi sunt altele dela un ţinut la altul, tot asemenea şi efectele acestei reforme sunt diferite. Dacă dincolo de Carpaţi împroprietărirea ţăranului a fost un act de dreptate socială, la noi ia trebuia să însemneze şi un act de reîntegrare naţională.

In adevăr cu totul alte cauze economice, sociale şi politice au dus la repartiţia defectuoasă a proprietăţii agricole de dincolo

de Carpaţi, decât la noi. Desechilibrul dintre marea şi mica proprietate dela noi nu apare ca o consecinţă a evoluţiei istorice mai ales în ceeace priveşte Banatul. Inainte de dezastrul regatului ungar dela Mohács marea proprietate nu puteă să ia fiinţă în Banat decât pe pământurile libere regale dintre *„chinezatele valahe"*. Acestea evident au dispărut odată cu ocuparea Banatului de către Turci. Sub ocupaţia turcească „spăilugurile", adică loturile mai mari de pământ folosit de către diferiţi ostaşi turci — („spahi", de unde şi numirea) — nu aveau caracterul unor domenii particulare, căci ele erau date în folosinţă pentru anumite servicii militare şi nu se puteau moşteni. Mai mult. *La 1690 printr'o iradeie imperială sunt prefăcute în proprietăţi particulare, dar nu în favoarea Turcilor, cari le-au exploatat până aci, ci în aceia a ţăranilor români, care le munceau.* Iata deci, că până la 1716 nu numai că nu găsim nici o analogie între cauzele, cari au format marea proprietate la noi şi între acelea de dincolo de Carpaţi, dar nu găsim aici nici marea proprietate. *Latifundiile de mai târziu nu apar ca o moştenire câştigată prin merit de către boierii de altădată, ca de dincolo de Carpaţi*, administrată apoi de urmaşii acestora, sau de către unii, care au reuşit să parvină, descrişl atât de nimerit în *„Ciocoii vechi şi ciocoii noi"* de către Filimon, ci de o creaţie recentă, realizată în scopuri politice.

Dacă noţiunea de stat, ca expresiune superioară a organizării unui popor, înseamnă totalitatea instituţiilor menite a forma puterea colectivă a acestuia, atunci, ţinând seamă de evoluţia formării la noi a proprietăţii agricole, *reforma agrară trebuia să însemne aici şi un act de reintegrare naţională, de repunere în drepturile lor fireşti a celor, ce au imprimat fizionomia lor etnică acestui colţ de ţară*, devenit parte integrantă a statului naţional.

Actele de constrângere, uneori nesocotind drepturi câştigate, cari au oprit formarea unei proprietăţi mici şi mijlocii şi consolidarea micei proprietăţi formate, nu puteau fi generatoare de drepturi pentru nimeni şi nu putea fi un titlu de drept de a beneficia de reforma agrară şi aceia, cari în trecut au beneficiat de despoierea altora de drepturile câştigate.

Izgonirea Turcilor din Banat găseşte acest colţ de ţară în plin proces de formare a proprietăţii mici şi mijlocii. Profitând de iradeaua imperială amintită, trăind în comunitate familiară, autohtonii munceau şi foloseau câte 60—100 jughere pământ de comunitate, revenind pe familia propriu zisă câte 20-30 jughere pământ. Evident, o comunitate nu putea munci întreg teritoriul ocupat, o parte fiind folosit ca păşune, livezi, etc. Populaţia fiind rară, rămânea şi aşa pământ enorm liber, pe care administraţia austriacă îl arenda unor societăţi de crescători de vite, când nu-l parcela primilor colonişti străini. Aceasta era situaţia în primii ani după izgonirea Turcilor.

După consolidarea stăpânirei noui, câţiva urmaşi ai proprietarilor mari, — familia Josika, Măcicăşeşti, etc. reclamă la Curte, proprietatea moşiilor stăpânite, înainte de venirea Turcilor de către înaintaşii lor. *Apare o patentă imperială prin care se decretează, că pământul fiind recucerit cu armele, formează proprietatea Coroanei,* care dispune de el după buna sa chibzuinţă, accentuând, că drepturile dinaintea ocupaţiei, sau câştigate sub ocupaţie, nu pot fi onorate. Această patentă deschide porţi largi abuzurilor funcţionarilor administrativi în contra proprietăţii agricole româneşti.

Lovitura cea mai grea, ce se dă evoluţiei normale a formării şi consolidării micilor proprietăţi agricole româneşti, cade pe timpul împărătesei Maria Terezia. Un alt decret al ei statuiază, că nici o familie, fie autohtonă, fie de colonişti proaspăt aduşi, nu poate stăpâni mai mult decât o sesiune (32 jugh.) pământ. *Dispoziţia justă ca formă şi la aparenţă, loveşte direct în proprietatea mică românească.* E lăsat la aprecierea unor funcţionari, pe cari însăşi rapoartele administraţiei provinciale din Timişoara îi descriu ca venali şi conrupţi, ca sa stabilească, unde stăpâneşte pământul o familie singură şi unde e vorba de mai multe familii. Nu mai e nevoie să arătăm, *ca majoritatea comunităţilor familiare sunt deposedate de pământ, fiind considerate ca o singură familie*, rămânând pe seama ei o singură sesiune astfel, încât unei familii de multe ori abia îi revenea $^1/_4$ sesiune, adică 8 jughere pământ.

Această măsură răstoarnă cu totul raportul de forţe economice dintre autohtoni şi colonişti; acolo unde clara înţelegere a

funcţionarilor administrativi şi bunăvoinţa acestora nu putea fi câştigată. Prin aceste măsuri devin libere o seamă de domenii, folosite apoi de politica de colonizare. *Daca măsura a fost suportată mai uşor la câmpie, apoi în regiunea stâncilor goale şi a păşunilor de munte şi în regiunea pădurilor de munte, cu pământ de cultură foarte redus, a provocat sărăcie şi mizerie, lăsând pe autohtoni cu totul la discreţia celor însărcinaţi cu administrarea acelor regiuni.*

Tot pe timpul acestei împărătese începe să ia fiinţă şi *marea proprietate particulară*. Din motive financiare — visteria era secătuită de lungile războaie, — dar mai ales din motive politice, — se cerea onorată o discutabilă loialitate a nobilimei maghiare, — *domeniile încă libere din Banat, în afară de „graniţă", sunt scoase la vânzare.* Cei ce nu aveau titlu de nobil, primiau acest titlu odată cu moşia evaluată sub valoarea reală.

Imędiat după domnia lui Iosif al II-lea, care avea convingerile sale bine întemeiate asupra loialităţii nobilimei, *marea prorietate apare şi în Banat ca un instrument de impilare economică şi constrângere spirituală în mâinile celor puţini la număr.* Chemaţi să reprezinte o ficţiune statală, pentru a corespunde acestei chemări, aveau tot interesul nu numai material, ci şi politic, ca să stăpânească, prin robie economică, viaţa naţională şi spirituală a celor mulţi. Evident, că însemnătatea în Banat a reformei agrare va fi înţeleasă numai atunci, când ne vom da seamă şi despre un alt rol jucat în viaţa satului românesc de marea proprietate. Ea însemna ca bunuri lumeşti şi un mijloc de captare a celor mai buni şi vrednici dintre noi. Insemna înstrăinarea acestora, între cari în zădar căutăm ctitori de institúţii pentru binele obştesc, dar fără a-i căuta, găsim impilatori ai neamului lor de obârşie. *„Naţia constituţională"* *) dominantă, avea nevoie de infuziune de sânge sănătos şi viguros şi de aceea la începutul veacului trecut, dar şi la sfârşitul acelui veac ni s'a dat să asistăm la asimilarea grabnică atât a acestora, cât şi a altora străini din neamul nostru şi la acel pro-

*) Una eademque nobilitas, despre care marele poet Petőfi-Petrovici avea cea mai proastă opinie. Vezi poema: Én magyar nemes vagyok". N. R.

ces, care în cursul istoriei a consolidat de atâtea ori clasa nobilimei maghiare.

Rolul politic al marei proprietăţi apare, însă, şi mai clar după 1848. Principiile *„Egalitate, Libertate şi Fraternitate“* erau, după cum au dovedit-o evenimentele istorice consumate, lozinci, care erau puse în circulaţie pentru a mistifica pe cei mulţi şi care urmau să aibă conţinut numai pentru poporul dominant. Ceilalţi, cei mulţi, majoritatea, trebuia să fie ţinută în sărscie şi evident şi în ignoranţă, pentru a putea fi exploatată în folosul unei alcătuiri de stat, care-şi revărsa binefacerile, adevărat că nu în totdeauna, numai asupra poporului, al cărui nume îl împrumutase. Lucrarea „Neoiobăgia“ apărută înainte de războiul mondial trecut, deşi nu utilizează date concrete, ne dă totuşi o imagine destul de clară asupra unor stări economic şi sociale morbide, a căror victime erau Românii în primul rând, ei fiind cea mai numeroasă populaţie minoritară de sub regimul apus. Dacă autorul acestui studiu social ar fi utilizat datele recensământului agricol, publicate în 1897, ni-ar fi putut înfăţişa o lume apusă, unde ţăranul deşi nu mai era iobagul, care nici nu-şi putea schimba stăpânul, ca înainte de 1848, el era totuşi legat de glie printr-o mică proprietate, care nu-l lăsa nici să plece în alte părţi să-şi încerce norocul, dar nu-i putea da nici strictul necesar unei vieţi omeneşti*). In asemenea condiţiuni el era forţat, în mod indirect, să se înfeudeze, economiceşte, marei proprietăţi. Legi speciale asigurau apoi, pe timpul muncilor agricole pe seama marei proprietăţi, braţele proletariatului agricol. *Aceste legi, care contraziceau direct principiile de libertate, egalitate şi fraternitate,* erau executate cu brutalitate de către jandarmerie şi administraţie, atunci, când era cazul. In secolul al XIX din motivele arătate s'au produs în Banat mai multe greve agricole în sensul, că proletariatul agricol a refuzat sa iese la secerişul grânelor marilor proprietari. Numărul acestor greve se cifrează la 37. unele dintre ele fiind reprimate sîngeros.

Având în vedere aceste realităţi, dar mai ales faptul că marea proprietate s'a format aici numai în ultimele două veacuri,

*) Legea maghiară referitoare la proletaristul agricol apoi a încătuşat şi mişcarea liberă a ţăranului proletar, ca în evul mediu. N. R.

prin nesocotirea drepturilor câştigate ale autohtonilor şi în dauna acestora, reforma agrară apare cu totul sub alte aspecte, decât în restul ţării şi ea nu putea să fie numai o operă de dreptate socială, ci şi una după cum am spus, de reîntegrare naţională. Impărtăşind egal pe toţi cetăţenii acestui colţ de ţară de binefacerile reformei agrare însemna, că menţinem distanţele, ce s'au produs în cursul istoriei în mod fatal în domeniul economic, deci şi social şi cultural, între privilegiaţii trecutului, aşezaţi aici ca să spargă masa compactă a românismului şi între asupriţii tuturor regimurilor, ce s'au perindat dela 1716 până la alipirea Banatului la patria-mamă.

Aptitudinile înăscute ale neamului nostru vor face, evident, să dispară cu timpul, aceste distanţe, iar istoria se va pronunţa dacă am făcut bine, executând reforma agrară aşa cum am executat-o, adică ţinând seamă numai de comandamente de ordin social şi nu şi naţional?

Examinând regiunea, asupra căreia s'a aplicat reforma agrară, cercetată de către *Institutul Social Banat-Crişana*, ne oprim la judeţul Severin, după Hunedoara cel mai sărac judeţ. S'ar părea că aici nu s'a putut forma marea proprietate din cauza sărăciei solului. In adevăr partea răsăriteană a judeţului e formată dintr'o regiune a stâncilor goale şi a păşunilor de munte, ici-colea cu câte un platou cultivat cu porumb. O cultură, care se face cu multă muncă şi oboseală, recolta fiind adusă jos, în văi, cu cai de munte cu samare, după cum tot cu samare sunt duse sus, la munte şi uneltele agricole necesare acestor culturi.

O altă parte a solului o formează regiunea pădurilor de brad şi fag, întretăiate de fâneţe de munte.

Pământ de cultură e numai la lărgirea văilor Timişului şi Begheiului, apoi în regiunea deluroasă dintre valea Begheiului şi valea Mureşului. Puţinele regiuni de cultură de pe coastele mai puţin înclinate ale munţilor nu contează din punct de vedere economic.

In asemenea condiţiuni economice ţăranul român de aici, când nu a fost sugrumat direct de către marea proprietate, apoi a fost silit să se supună nenumăratelor servituţii economice impuse

de „erariu“, adică administraţia bunurilor statului, care deţinea proprietatea imenselor păduri.

Numai examinând lista lungă, ce urmează (vezi anexa), ne putem da seama ce a însemnat reforma agrară pe valea Timişului şi a Begheiului şi în ţinuturile dintre valea Begheiului şi valea Mureşului, dominate de marea proprietate, care încetează brusc în preajma Caransebeşului.

Tot atunci înţelegem şi marea operă şi faptă a neuitatului *general Traian Doda*, care a reuşit să sustragă, cu largul concurs al unui domnitor, căruia ia salvat viaţa, speculaţiunilor politice de pe vremuri, proprietăţile de pe hotarul a peste 90 comune, care formează azi *Comunitatea de Avere*. Numai examinând lista marilor proprietari, care încetează brusc, cum ne apropiem de fosta graniţă. vom înţelege motivele de ordin politic şi psihologic ale unei uri şi duşmănii înverşunate, care a urmărit pe acest mare român până la moarte, înscenându-i diferite procese, ba chiar condamnându-l, condamnare de a cărei executare a scăpat numai prin o graţiere. *Meritul acestui om prevăzător e cu atât mai mare, cu cât a scăpat de impilare economică şi culturală un întreg colţ al Banatului, reuşind să salveze pe seama urmăşilor grănicerilor de altă dată o bază economică solidă*, nu cum s'a întâmplat cu ceilalţi locuitori din jud. Severin. De aceia în „graniţă“ şi reforma agrară s'a redus la complectarea izlazurilor comunale.

Care era situaţia economică a celorlalţi ai judeţului?

Din tabloul alăturat vedem că erau comune, unde mica proprietate de abea deţinea 5% din hotarul comunei (Forăşeşti), iar din cele 66 comune, unde exista marea proprietate în 52 comune mica proprietate nu atingea nici 50% din hotarul comunei, iar 39 comune mici chiar 40% din totalul hotarului comunei.

In total din hotarul de 299.214 jughere al comunelor, arătate în tablou, marea proprietate deţinea 149.602 jughere, ceeace corespundea la 50% din totalul regiunilor înşirate în tablou, mica proprietate 82,738 jughere, sau 24·6% din aceeaşi întindere; restul formând proprietăţile statului şi altor persoane juridice.

Dar tabloul acestor mari proprietari trebue adâncit mai ales în ceeace priveşte culturile, când ştiut este, că majoritatea lor, dacă

T A B

despre întinderea şi culturile marei proprietăţi particulare

Numirea comunei unde se află marea proprietate	Intinderea totală a hotarului comunei în jugh.	Intinderea totală a micei proprietăţi inclusiv izlazul comunei	% acestei întinderi din totalul hotarului comunei	Idem din proprietatea particulară	Numele marelui proprietar particular la recensământul agricol din 1895
Balinţ	1.777*)	712	40%	74%	Ed. Griesbach
Dobreşti	1.568*)	1.002	64%	66%	văd. Amalia Halász
Cliciova	3.803*)	2.036	54%	69%	Ioan Erlich şi cons.
Lăpuşnic	2 233	1.182	52%	52%	Ed. Czombó Fani Naszádi Telbis
Mănăştiur	1.132	732	65%	65%	Ed. Griesbach
Nevrincea	1.911*)	786	41%	66%	Gheorghe Albulescu
Rădmăneşi	2.426*)	1.415	61%	65%	Ignaţie Pitisch şi Ladislau Segesváry
Răchita	2 964*)	1.152	39%	72%	Ioan Blidariu şi Ciusa Nicolae
Remetea-Lungă	2.214	1.782	80%	80%	Subescu C-tin şi soţii
Spata	1.292	712	55%	55%	Adolf Gros, comerciant
Ţipari, colonie mag.	3.307*)	3.007	99%	97%	Balint Ionas
Sudriaş	2.373*)	1.239	52%	78%	Vilh. Mikloşi soţii, com.
Drăgsineşti	1.480*)	912	62%	79%	Petru Marinescu
Forăşeşti	10.759	470	5%	5%	Contele Andrei Bethlem
Goizeşti	906	161	18%	18%	Ioan Vábry
Mutmicul-mic	1.158	502	44%	44%	Andor Podraszy
Petroasa	2.365	720	30%	30%	Ernest Groszkoss
Gladna-Română	3.991	1.044	26%	26%	Dr. Iuliu Ludvig
Rumâneşti	2.813*)	964	34%	34%	F. pref. Coloman Fábry
Soceni	1.860	650	35%	35%	F. pref. I. Iakabffy
Tomeşti	5.127	961	19%	19%	Isac Guttman Adolf Losch fabr. de stic.
Bârna	1.302*)	560	43%	73%	Mihai Patyansky
Boldur	3.549	1.254	35%	35%	Filip Eckstein Artur Palik-Ucsevny
Darova	4.588*)	3.456	75%	82%	Iosif Matici Francisc Reiner
Dragomireşti	2.970*)	1.160	39%	59%	Ladislau Halász Mihai Zimmermann
Heriendieşti	3.163*)	1.520	48%	65%	Wilhelm Weiss
Honoriş	4.640	1.390	30%	30%	Ladislau Huszár
Olosag	4.660	1.420	30%	30%	Constantin Flora Pavel Teodorescu
Remetea-Pogăneşti	2.249	634	28%	28%	Nicolae Nikolaevits Bazil Ivanovits
Satumic	3.119	1.355	41%	41%	Baronul Mihai Baich
Scheuş	7.007*)	1.960	28%	45%	Abraham Friedmann Löwenbach Adolf

L O U
din jud. Severin, cu numele proprietarilor la anul 1897

Intinderea marei proprietăţi în jugh.	% marei proprietăţi în comparaţie cu mica proprietate	Felul de cultură al marei proprietăţi în jughere: Arabil	Izlaz, păşune	Pădure	Alte culturi etc.	In hotarul căror comune se întinde marea proprietate
249	26%	158	80	—	11	3
523	34%	239	15	252	5	1
934	31%	792	60	—	82	1
502	48%	300	—	140	62	1
549		361	70	68	50	1
499	35%	362	38	—	—	1
406	34%	113	24	250	43	2
761	35%	357	167	202	35	1
188	28%	66	—	99	23	2
269		49	8	156	56	2
432	20%	163	269	—	—	1
587	45%	300	150	20	117	1
106	3%	98	—	—	8	1
336	22%	175	157	—	4	1
241	21%	212	6	—	23	1
10289	95%	200	680	9267	142	1
745	82%	1	319	406	19	1
656	56%	87	171	375	23	1
4506[1])	70%	117	466	3837	86	3
2947	74%	40	867	1811	229	1
1081	66%	122	105	810	44	1
2118[1])	65%	130	578	1381	29	2
3502	81%	—	115	3176	211	1
664		3	100	570	1	1
201[2])	27%	45	34	122	—	1
2629[1])	65%	484	359	1727	59	3
972[1])		777	157	—	38	2
151	18%	130	21	—	—	1
610		406	126	68	10	1
106	41%	29	65	7	5	1
711		506	140	64	1	1
830	35%	645	179	4	3	1
3520	70%	902	656	1719	3	1
2730[1]	70%	1327	245	1047	121	3
2060[1]		911	167	934	48	2
962	72%	508	131	313	10	1
653		7	39	581	26	1
1864	59%	1101	303	450	10	1
209	55%	113	56	29	11	1
2178		400	1778	—	—	1

*) Plusul dintre hotarul comunei era deţinut de stat, judeţ, comună, alte persoane juridice, etc. dar fără izlazele comunale cuprinse în lotul micilor agricultori.

1) Plusul de întindere a moşiei, ce depăşeşte hotarul comunei minus mica proprietate, se întinde în hotarul altor comune.

2) In 1901 familia Pacsanszky a mai cumpărat dela stat şi restul disponibil de 541 jugh.

Numirea comunei unde se află marea proprietate	Intinderea totală a hotarului comunei în jugh.	Intinderea totală a micei proprietăți inclusiv izlazul comunei	% acestei întinderi din totalul hotarului comunei	Idem din proprietatea particulară	Numele marelui proprietar particular la recensământul agricol din 1895
Pietroasa-mare colonie germană	4.557*)	3.370	74%	75%	Ioan Behr Episc. Alex. Dessewffy Ioan Ioanovits Emil Leiner func. adm. C-tin Rădulescu
Visag	7.164*)	2.200	31%	52%	Ed. Pacsanszky
Jabăr	1.455*)	1.230	84%	89%	Luiza Milenkovits
Bata	8.051	1.470	18%	18%	Macioni Zeno
Birchiş	4.774*)	1.890	40%	43%	Contesa Livia Bethlen
Bruznic	5.844	1.315	23%	23%	Macioni Zeno
Bulci	889	311	36%	36%	Zeno Macioni
Ţela	3.582	950	27%	27%	" "
Ohaba românească	2.263	1.290	25%	25%	" "
Bunea-mică	849	737	87%	87%	Gabr. Bihary preot ref.
Căpălnaş	9.467*)	2.089	22%	23%	Dr. Eugen Macioni Contesa Livia Bethler
Căprioara	4.877	1.507	31%	31%	Baron Wodianer Albert
Bunea-română	3.074*)	1.420	46%	55%	Ştefan Milkovits Svetozar "
Topla	1.345	301	21%	21%	Conte Eug. Karacsonyi
Zăbalţ	5.856*)	1.560	27%	89%	M. Goldschmidt şi soţii
Cireşul	2.985*)	834	28%	28%	Şt. şi Iuliu Ştefanovits
Ştiuca	3.873	1.216	31%	31%	Witerberg Iul. dir. bancă
Găvoşdia	4.409*)	1.216	27%	34%	Babeta Kovacs şi soţii Alexandru Porsseburg Carol Schwab
Criciova	2.581*)	860	33%	44%	Odeon Markovits Ştefan Orboc
Lugojel	3.466*)	1.048	30%	49%	Paul Ürményi
Maciova	3.855	1.201	32%	32%	Bela Litssek
Nădrag	14.666	242	16%	16%	Societatea Nadrag
Mutnicul-mare	3.364	1.372	41%	41%	Emeric Koronghi Ioan Lacza
Ohaba-Mutnic	4.628	1.304	28%	28%	Ilca Sulyok
Peştere	2.842	1.004	35%	35%	Baron. Agata Rodich
Rugi	3.946	1.325	34%	34%	Baron Bela Nyári şi soţii
Sacul	4.992*)	1.586	32%	49%	Nestor Trandafir Friedrich Rachwalsky Baron Rud Radosavich
Măguri	1.165	337	29%	29%	Baron Iuliu Bruchenthal

Întinderea marei proprietăţi în jugh.	% marei proprietăţi în comparaţie cu mica proprietate	Felul de cultură al marei proprietăţi în jughere: Arabil	Izlaz, păşune	Pădure	Alte culturi etc.	În hotarul căror comune se întinde marea proprietate
114	25%	102	12	—	—	1
379		365	9	3	2	1
520		414	20	83	3	1
362		182	15	161	3	1
120		115	2	—	3	1
1991	48%	1.006	416	530	39	1
140	11%	138	1	—	1	1
6.581	82%	279	1.246	4.870	186	1
2.482	57%	218	681	1.450	133	1
4.529	77%	954	1.438	2.017	120	1
578	64%	389	128	—	61	1
2 632	73%	455	971	1.067	139	1
3.973	75%	618	558	2.747	50	1
112	13%	93	15	—	4	1
6.349	77%	37	1.126	5.068	118	1
664		6	127	709	33	1
3.370	69%	72	253	2.868	177	1
481	45%	117	148	202	14	1
661		229	266	126	42	1
1.044	79%	250	276	511	7	1
196	11%	168	20	—	8	1
2.151	72%	100	30	1.910	106	1
4.303[1])	69%	1.887	1 323	1.025	68	2
755	66%	488	234	—	33	1
101		80	16	—	5	1
1.506		997	440	—	69	1
426	56%	44	117	260	5	1
681		78	215	374	14	1
1.104	51%	884	220	—	—	1
2.604	68%	64	525	1.984	31	1
22.0[illegible]8[1])	984%	61	536	20.880	571	7
1.888	59%	243	750	826	69	1
104		38	49	15	2	1
4.333[1])	72%	430	447	3.423	33	3
1.838	65%	48	692	1.060	38	1
2.621	66%	300	970	1.337	14	1
293	51%	21	86	185	2	1
611		65	172	369	5	1
752		19	123	600	10	1
828	71%	147	132	462	87	1

[1]) Restul aparţine Soc. Nădrag şi statului.

Numirea comunei unde se află marea proprietate	Intinderea totală a hotarului comunei in jugh.	Intinderea totală a micei proprietăţi inclusiv izlazul comunei	% acestei intinderi din totalul hotarului comunei	Idem din proprietatea particulară	Numele marelui proprietar particular la recensământul agricol din 1895
Valea boul	5.262	1.961	37%	37%	Hedvig Bösz
Zgribeşti	7 466	2.005	27%	46%	Armin Komlos
Jena	2.194	732	33%	33%	Iuliu Markovits
Jdioara	4.114[4])	518	12%	34%	Francisc Mayer Gheorghe Trandaffy
Mal	1.646[5])	720	44%	78%	Mihai Potyanszky
Mărul	59843[6])	4.729	7.9%	77%	Azolla Nandor
Vama-Marga	314	53	19%	19%	C-tin Udrea
Total......	299214	82738	—	—	

au făcut agricultură propriu zisă, apoi nu au făcut zootehnică. Acelaş recensământ agricol ne arată numărul scăzut al animalelor de muncă şi tracţiune al lor. Ori cifrele impresionante de izlazuri şi păşune din proprietatea marilor proprietari ar presupune o cultură zootehnică intensă. In realitate nu ţineau mai multe vite decât câte reclama cultura arăturilor, date adeseaori şi acestea *„în parte"*, când nu în arendă. Restul izlazurilor şi păşunelor erau arendate de cele mai multeori în condiţiuui oneroase, populaţiei, adică micului agricultor.

In majoritatea cazurilor aceeaşi funcţie o îndeplineau în relaţiile dintre marele proprietar şi micul agricultor şi pădurile cu poienile lor.

Plecând dela premisa, că numai marele proprietar particular a format un obstacol în drumul progresului economic al micului agricultor şi în dauna activităţii economice a acestuia s'au grevat toate cauzele, cari au dat naştere „neoiobăgiei" şi nevoind să facem un proces de intenţii al trecutului, am omis comunele, unde statul îşi avea domeniile sale.

Pentru a înţelege însă importanţa nu numai a reformei agrare, ci şi a emancipării naţionale prin marea unire, trebue să ne oprim şi asupra acestor domenii întinse, formate în majoritatea cazurilor

Intinderea marei proprietăţi în jugh.	% marei proprietăţi în comparaţie cu mica proprietate	Felul de cultură al marei proprietăţi în jughere				In hotarul căror comune se întinde marea proprietate	
		Arabil	Izlaz, păşune	Pădure	Alte culturi, etc.		
3.301	63 %	431	1.614	1.165	91	1	
2.349	54%	1.300	621	300	98	1	
1.462	67%	451	293	566	152	1	
299	66%	4	14	274	7	1	4) Plusul aparţine soc. Nadrag şi Statului
682		13	28	596	46	1	
201	22%	45	34	122	—	1	
1.420	23%	—	105	1.345	—	1	5) Plusul este al Com. de Avere, Soc. Ferdinand, etc.
256	81%	—	90	166	—	1	
149602	—	—	—	—	—	—	

din păduri. Ele erau administrate prin oameni străini de populaţia dela faţa locului, aceasta în ce priveşte judeţele Severin, Hunedoara şi în parte Arad, dar erau păzite prin oameni dela faţa locului.

S'a recurs la această metodă din mai multe motive. In primul rând fiindcă gornicii şi pădurarii, aduşi la început din alte părţi, adeseaori necunoscând nici limba poporului, dar trebuind să locuiască în mijlocul acestuia, adeseaori necunoscători nici ai locurilor date în paza lor, dacă se şi aşezau în comune româneşti, — şi trebuiau să se aşeze, căci altfel nu-şi puteau îndeplini serviciul, — din cauza aversiunei populaţiei faţă de aceşti cerberi străini şi în urma izolării lor, trebuiau să plece mai înainte, sau mai târziu.

S'a recurs apoi la serviciul localnicilor şi din alte motive. Era încă un mijloc de desbinare şi de învrăjbire a acestora. *Aceste domenii ale statului, ca marea proprietate în general, stând în drumul progresului economic, al micului agricultor,* era fatal ca acesta să ajungă în conflict cu *„ordinea legală“*. Avizată la lemnul din pădure, adeseaori şi la păşunatul imaşurilor, poenilor, obişnuită apoi să adune vreascurile, să culeagă bureţii etc. apoi să-şi ducă porcii la „jir“, adică să-i crească şi îngraşe cu ghindă, când nu putea să ajungă la acestea pe căi legale şi mai totdeauna aceste

cai îi era închise, incerca să şi le apropie pe căi piezişe. Aceasta atrăgea apoi sancţiuni din partea statului, care pentru a ajunge suveran deplin în pădurile sale, a purtat nenumărate procese pentru anularea unor drepturi câştigate. Inutil să mai spunem, că aceste procese, afară de rare excepţii, au fost câştigate, comunităţile micilor agricultori ne putând dovedi originea acestor drepturi, întemeiate adeseaori pe uz.

Sancţiunile, în special pentru delictele silvice, erau dintre cele mai severe, atrăgând răzbunarea populaţiei contra denunţătorului, care câteodată mergea până la crimă, căci amenzile în bani distrugeau adeseori gospodăria delicventului.

După aceleaşi metode erau păzite şi pădurile marilor proprietăţi particulare, denunţătorul primind primă după fiecare amendă.

In asemenea condiţiuni nu e de mirare, că pe lângă însălbătăcirea moravurilor, mizeria economică ducea şi la înapoierea culturală.

Din tabloul nominal al marilor proprietari particulari se vede numai raportul proprietăţii acestora faţă de mica proprietate din cele 66 comune enumerate ale jud. Severin. Nu se vede însă raportul dintre starea materială a micului agricultor şi cultura sa.

Pentru a vedea, care au fost realităţile economice şi culturale din cele 66 comuue înainte de reforma agrară şi pentru a demonstra, că mizeria economică merge paralel cu cea culturală, mai exact, că cea din urmă e condiţionată de cea dintâi, să ne oprim la fiecare comună în parte.

Locuitorii comunei *Balinţ*, reşedinţă de plasă la 1900, deci aşezare umană asupra căreia atenţia statului trebuia să se îndrepte, prin funcţionarii săi, în mod deosebit, avea la 172 gospodării şi 912 locuitorii 712 jugh. pământ mică proprietate. Pe gospodărie revenia 4 jugh., iar pe cap de locuitor 0·7 jughere pământ. La cei 790 locuitorii trecuţi de 7 ani găsim la anul 1900 61% analfabeţi. Centru de plasă asupra căruia trebuia să se abată suflul civilizaţiei, era în aceiaşi ignoranţă culturală ca şi satele învecinate.

La *Dobreşti* cu 129 gospodării şi 611 locuitorii la 1002 jugh. pământ mică proprietate, cu 7·7 jugh. pe gospodărie şi 1·6 jugh. pe cap de locuitorii analfabetismul era în creştere. La 504 locuitori

trecuţi de 7 ani 72°/₀ erau analfabeţi. Calculăm 1°/₀ analfabeţilor, dela 7 ani în sus, fiindcă în trecut obligativitatea frecvenţei şcoalei primare începea la 6 ani, după cum azi aceasta începând numai la 7 ani, °/₀ analfabeţilor este calculat asupra locuitorilor trecuţi de 8 ani.

Comuna *Cliciova* apare ceva mai răsărită sub raport cultural. La 933 locuitorii trecuţi de 7 ani avea numai 59°/₀ analfabeţi. E adevărat, că aici la 199 gospodării şi 1176 locuitorii mica proprietate se întinde pe o suprafaţă de 2036 jugh. revenind pe gospodărie 10 jugh. iar pe cap de locuitor 1·8 jugh. pământ. Observăm, că în calculele noastre am ţinut seamă de intinderile aflătoare strict în proprietatea micilor agricultori.

Faţă de Cliciova *Lăpuşnicul* apare ca o comună cu totul inapoiată sub raport cultural. La 127 gospodării şi 522 locuitorii cu 1182 jugh. aici revenia de gospodărie ceva peste 9 jugh. (9·2 jugh.), iar de cap de locuitor 2 jugh. pământ. La 448 locuitorii trecuţi de 7 ani aici se găseau 87°/₀ analfabeţi.

Mânăştiurul cu 95 gospodării şi 479 locuitorii la 732 jugh. pământ, mică proprietate avea 7·7 jugh. pe gospodărie şi 1·5 jugh. pământ pe cap de locuitor. La 400 locuitorii trecuţi de 7 ani se găseau aici 71°/₀ analfabeţi.

Nevrincea apare puţin mai smulsă din lumea întunericului. La 332 locuitorii trecuţi de 7 ani aici se găseau 57°/₀ analfabeţi. Comuna avea 76 gospodării cu 372 locuitorii la 786 jugh. pământ mică propriete, revenind de gospodărie 10 jugh., iar pe cap de locuitor 2·1 jugh. pământ.

Din contra *Rădmăneşti* se plasează în rândul comunelor cu mai mulţi analfabeţi şi anume 69°/₀ la 609 locuitorii trecuţi de 7 ani. La 134 gospodării şi 723 locuitorii pe 1415 jugh. mică proprietate aci revine de gospodărie 10·5 jugh., iar pe cap de locuitor aproape 2 jugh. pământ.

Răchita, ca de altfel şi Nevrincea, avea la epoca arătată mari proprietari români. Poate şi de aceia la Răchita găsim la 1285 locuitorii trecuţi de 7 ani numai 57°/₀ analfabeţi. Comuna avea 296 gospodării şi 1528 locuitorii la 1152 jugh. mică pro-

prietate. Pe gospodărie revenia numai 4 jugh. pământ, iar pe cap de locuitor 0·75 jugh. adică 1200 stânjeni □ pământ.

Remetea-Lungă la 604 locuitorii trecuţi de 7 ani avea 64°/₀ analfabeţi. La 157 gospodării şi 735 locuitorii cu 1782 jugh. pământ mică proprietate are pe gospodărie 11·3 jugh. pământ, iar pe cap de locuiror 2·4 jugh.

Comuna *Spata*, cu mare proprietar, care era în acela timp şi comerciant, avea la 90 gospodării şi 434 loc. 712 jugh. mică proprietate. Pe gospodărie revenea 7.8 jugh. pământ, iar pe cap de locuitor 1.8 jugh. Recensământul din 1900 găseşte aci la 369 loc. trecuţi de 7 ani 73°/₀ analfabeţi.

Cu totul după alte criterii trebue examinată colonia maghiară *Ţipari*, dotată din belşug cu pământ de muncă, pentru a putea reprezenta aici, în massa românismului, „ideia de stat", fiind prima etapă a unor colonii ce urmau să împânzească valea Begheiului, pentru a despica massa românismutui. Ţiparii aveau la 1900 un hotar propriu zis de 3307 jugh. în mâna micilor proprietari aflându-se 3007 jugh. iar singurul mare proprietar cu 106 jugh. pământ fiind un ţăran înstărit. Era comuna tipică a satului maghiar cu zileri, cari pe lângă lotul de casă abia aveau 1—2 jugh. de pământ faţă de loturile primilor colonişti, unii cu 24 jugh. alţii cu 32 jugh. pământ. La 349 gospodării găsim aici 1548 suflete şi dacă pământul ar fi fost repartizat în mod egal ar fi revenit pe gospodărie 7.8 jugh. iar pe cap de loc. aproape 2 jugh. pământ. Cum însă, după cum am arătat circa 1/3 a coloniştilor au primit loturi cu mult mai mici, aci se impunea mai mult o echilibrare a proprietăţii, care s'a şi făcut prin reforma agrară. Pământul de muncă al comunei fiind provenit din proprietăţile statului, — pădurile seculare defrişate, — pentru a satisface pe cei îndreptăţiţi, exproprierea s'a extins şi asupra loturilor, cari erau litigioase, preţul lor nefiind achitat către Stat. La 1266 loc. trecuţi de 7 ani nu găsim aici la 1900 decât 33°/₀ analfabeţi, recrutaţi şi aceştia dintre zileri.

In vreme ce la *Ţipari* întregul hotar e pământ de muncă, nevoile de păşunat ale locuitorilor fiind satisfăcute din disponibilităţile statului din comunele învecinate, comuna Sudriaş cu 110 gospodării şi 572 loc. la 1239 jugh. pământ mică proprietate, în

care intra şi pământul neproductiv, avea de gospodărie ceva peste 11 jugh. pământ, iar pe cap deloc. 2·15 jugh. La 498 loc. trecuţi de 7 ani se găseau aici 65% analfabeţi.

Comuna *Drăgşineşti* la 60 gospodării şi 315 loc. avea 912 jugh. ca proprietate în mâna micilor agricultori. Pe gospodărie cădeau 15·2 jugh. iar pe loc. 2·9 jughere. Se prezintă ca una dintre cele mai bine dotate comune, dacă nu ar trebui să ţinem seamă de calitatea solului. La 280 locuitori trecuţi de 7 ani avea 77% analfabeţi.

Forăşeştii aveau 110 gospodării cu 538 loc. la 470 jugh. aflători în mâna micilor agricultori, căzând pe gospodărie în mediu 4·3 jugh. iar pe locuitor 0·9 jugh. In comună la 463 loc. trecuţi de 7 ani în 1900 de abia se găsiau 47 ştiitori de carte, deci 90% erau analfabeţi. Era comună tipică a *neoiobăgiei şi mizeriei culturale.* Hotarul comunei e de 10.759 jugh. din care însă numai 5% erau în mâinile micilor proprietari. Restul de 10.289 jugh. erau stăpâniţi de contele Andrei Bethlen. Al lui era şi islazul în întindere de 680 jugh. şi e lesne de închipuit sub ce raporturi de dependenţă economică erau cele 110 gospodării, care trebuiau să-şi muncească puţinul pământ, — 4·3 jugh. de gospodărie, — şi aceasta cu forţă animalică, pentru ca să poată trăi. Inconjurată de pădurile Contelui (9·367 jugh.) comuna aceasta, cu mulţimea ei de analfabeţi, ar fi prezentat un minunat subiect pentru omul de specialitate, care ar fi dorit să studieze „neoiobăgia" la faţa locului şi sub toate aspectele sale.

Comuna *Goizeşti* cu 39 gospodării şi 175 loc. are în proprietatea micilor agricultori 161 jugh. pământ, adică 4 jugh. de gospodărie şi 0·9 jugh. de cap de locuitor. La 153 loc. trecuţi de 7 ani avea numai 15 ştiitori de carte, având 91% analfabeţi. Situaţia comunei din punct de vedere economic şi cultural e cam aceeaşi ca şi a comunei Forăşeşti. Şi aici islazul se află în mâna marelui proprietar, ţăranii fiind aserviţi economiceşte acestuia. Micii agricultori de abea deţineau 18% din hotarul comunei.

Mutnicul-Mic la 65 gospodării şi 351 loc. avea 502 jugh. din 1158 jugh. cât e hotarul comunei. Pe gospodărie cădea 7·7 jugh. iar pe cap de loc. 1·4 jugh. La 306 loc. peste 7 ani

avea 91% analfabeţi. Situaţia economică a micilor plugari ca şi în comunele Foräşeşti şi Goizeşti, islazul fiind în parte şi aici în mâinile marelui proprietar.

Tot atât de interesantă era situaţia comunei *Petroasa* cu 121 gospodării şi 597 loc. şi 720 jughere din totalul hotarului comunei de 2365 jugh. Pe gospodărie ţărănească revenea ceva mai puţin de 6 jughere, iar pe cap de locuitor 1·2 jugh. La 535 loc. trecuţi de 7 ani comuna avea 89% analfabeţi. Comuna era stăpânită economiceşte, în întregime, de către marele proprietar cu o moşie de 4506 jughere, care se întindea pe hotarul a 3 comune. Izlazul era la fel stăpânit de către marele proprietar.

Gladna-Română cu 156 gospodării şi 777 loc. la 1044 jugh. mică proprietate era de asemenea economiceşte stăpânită de către marele proprietar. Pe gospodărie revenea 6·6 jughere, iar de cap de loc. 1·3 jugh. La 701 loc. trecuţi de 7 ani se găseau 70% analfabeţi. Islazul era în stăpânirea marelui proprietar.

Comuna *Româneşti* cu 141 gospodării şi 677 loc. la 964 jughere mică proprietate avea în mediu pe gospodărie 6·7 jugh. iar pe cap de loc. 1·4 jugh. La 599 loc. trecuţi de vârsta şcoalei avea 82% analfabeţi. Proprietarul mare era fostul prefect Fábry, care deţinea 66% din proprietatea aflătoare în mâini particulare şi peste 38% din totalul hotarului comunei, deţinut în proporţie de 21% şi de către Stat. Izlazul în parte în mână marei proprietăţi. E una dintre comunele tipice româneşti, care strâmtorată de mare proprietate, a fost înnăbuşită nu numai economiceşte, ci şi în domeniul cultural.

Comuna *Soceni* cu 45 gospodării şi 240 loc. la 650 jughere pământ aflător în mâna micilor agricultori, avea 14 jughere de gospodărie şi 2½ de cap de locuitor. La 201 loc. peste 7 ani avea 78 ştiitori de carte, procentul analfabeţilor fiind numai de 61%. Deşi izlazul se afla în mâna marelui proprietar, fost prefect şi acesta, totuşi faptul, că acesta prin izlaz nu putea domina în întregime viaţa economică, familiile şi gospodăriile deţinând 14 jughere, reiasă şi din starea culturală mai înaintată a locuitorilor, confirmând încă odată, că mizeria sau bunăstarea culturală merge paralel cu starea economică.

Tomeşti cu 122 gospodării şi 696 loc. la 961 jugh. pământ mică proprietate, cu 7·8 jugh. de gospodărie şi 1·4 jugh. pe cap de locuitor. La 587 loc. trecuţi de 7 ani avea 59% analfabeţi. Din hotarul comunei micii proprietari de abia deţineau 19%, restul de 81% fiind în proprietatea lui Isac Guttmann (3502 jugh.), iar 669 jugh. în proprietatea fabricantului de sticlă Adolf Losch. Comuna era aservită absolut celor doi proprietari. Procentul relativ mic al analfabeţilor, în ciuda credinţei, că industrializarea unui ţinut aduce cu sine şi ridicarea standardului cultural, creşte dela 59%, cât era la 1900, la 61% pentru anul 1910. In 1900 efectele marei proprietăţi, recente încă atunci, nu se resimţeau în toată întinderea lor. Emanciparea economică prin improprietărire, apoi printr'o lege a protecţiei muncii de sub regimul românesc, cum şi libertatea naţională fac, ca la recensământul din 1931 în comună să nu se mai găsească decât 35% analfabeţi.

Comuna *Birna* cu 78 gospodării şi 406 loc. la 560 jugh. pământ, mică proprietate, avea de gospodărie 7·2 jugh. pământ, iar pe cap de loc. 1·3 jugh. pământ. La 329 loc. trecuţi de 7 ani avea 65% analfabeţi.

Boldurul avea la 215 gospodării şi 1094 loc. 1254 jugh. pământ mică proprietate. In comună mai erau 7 proprietăţi mijlocii, între 50—100 jughere şi doi mari proprietăţi. La 912 loc. trecuţi de 7 ani găsim aici 378 ştiuitori de carte, adică cu 59% analfabeţi. Dacă însă scădem din totalul de 912 loc. pe cei 58 ţigani ce se aflau în comună, numărul analfabeţilor populaţiei româneşti scade la 56%.

Darova, colonie şvăbească, avea la 256 gospodării şi 482 loc. 3456 jughere proprietate mică. Dintre cei doi mari proprietari unul era ţăran cu 151 jugh. In această colonie pe gospodărie cădea în mediu exact 13½ jughere. Cum însă tot ţărănimea de aici folosea şi pământul Statului, pe gospodărie reveneau aproape 17 jughere, pe cap de loc. 2·3 jugh. sau calculând întregul pământ, minus marea proprietate, 2·6 jugh. In comună dintre 1193 locuitori trecuţi de 7 ani erau numai 14% analfabeţi.

Comuna *Dragomireşti* avea 121 gospodării şi 661 loc. la 1160 jugh. pământ, mică proprietate. De gospodărie revenea în medie

9.6 jugh. iar pe cap de locuitor 1.7 jughere. Dintre cei 545 locuitori ai comunei trecuţi de 7 ani 81% erau analfabeţi.

Herendieşti cu 197 gospodării şi 971 loc. la 1520 jugh. pământ în proprietatea micilor agricultori avea pe gospodărie 7·2 jugh. iar pe cap de loc. 1·6 jugh. pământ. Numărul locuitorilor trecuţi de 7 ani era de 816 suflete, dintre cari ştiau să scrie şi să citească numai 315, procentul analfabeţilor fiind de 62%.

Comuna *Honorici* cu 142 gospodării şi 825 loc. la 1390 jugh. aflător în mâna micilor agricultori cu 9·8 jugh. pe gospodărie şi 1·6 jugh. pe cap de locuitor prezintă acelaş exemplu de mizerie economică. Din hotarul comunei 70% se află în mâna marelui proprietar, care deţine şi izlazul. Potrivit mizeriei economice, se prezintă şi starea culturală a comunei, care avea 81% analfabeţi.

Comuna *Oloşag* cu 154 gospodării şi 919 loc. la 1420 jugh. pământ deţinut de către micii agricultori, avea pe gospodărie ceva peste 9 jughere, iar pe cap de locuitor 1½ jughere. La 758 suflete trecute peste 7 ani găsim 62% analfabeţi. Marii proprietari erau Români, scrişi însă cu ortografia ungurească şi cu domenii pe hotarul a două şi trei comune.

Remetea-Pogăneşti cu 95 gospodării şi 591 loc. la 634 jughere pământ aflător în mâna micilor proprietari agricoli. Pe gospodărie, cade 6·7 jughere iar pe cap de locuitor 1·1 jugh. La 516 loc. trecuţi peste 7 ani 79% analfabeţi. E interesant de verificat, că deşi comuna se află în împrejurimea Lugojului, totuşi numără un procent atât de ridicat de analfabeţi din cauza marei proprietăţi, care deţinea 72% din hotarul comunei, cum şi o parte din izlazul comunei.

Comuna *Satumic* cu 136 gospodării şi 731 loc. la 1355 jugh. pământ aflător în mâna micilor proprietari, avea pe gospodărie 10 jugh. iar pe cap de locuitor aproape două jughere de pământ. Potrivit acestei stări economice se prezenta şi starea culturală a comunei. La 603 locuitori avea 302 ştiitori de carte, deci analfabeţi în comună erau numai 50%. Dealtfel această comună avea tradiţia ei culturală. Ea ne-a dat şi pe ţăranul orator şi cultural *Ioan Vasiî* şi dacă până la 1900 nu a putut să-şi mărească şi mai mult numărul ştiitorilor de carte, faptul se datoreşte marei proprietăţi, care

deţinea 59% din hotarul comunei, dar şi persecuţiilor administraţiei îndreptate în contra şcoalei şi bisericii româneşti, comuna fiind cunoscută ca un focar al naţionalismului.

Scheuşul cu 302 gospodării şi 1635 loc. şi 1960 jugh. în mâna micilor agricultori e comuna tipică, pe care regimul de atunci prin pauperizare şi colonizări masive străine voia să o neutralizeze cel puţin, dacă nu să o înglobeze politicei de Stat. Pe gospodărie cădeau ceva mai puţin de 6½ jughere de pământ, iar pe cap de locuitor 1·2 jughere. Aceasta numai teoretic, fiindcă coloniştilor (519 ruteni şi 143 cehi) li s'a dat la timpul său loturi de 8—12 jughere de gospodărie. In loc ca Românii să fie rutenizaţi, aceştia (Rutenii), câţi au mai rămas, s'au declarat de cehi la recensământul din 1931, păstrându-şi însă religia greco-catolică. Potrivit stării economice şi procesului de amalganizare etnică, pornit încă înainte de 1900 se prezintă şi starea culturală a populaţiei. La o populaţie de 1335 locuitori trecuţi de 7 ani se găseau 79% analfabeţi.

Cu totul sub alt aspect se prezintă *Petroasa-Mare* colonia germană. La 190 gospodării şi 1130 loc. şi 3370 jugh. pământ în mâna micilor agricultori aci cădea pe gospodărie 17·7 jughere, iar pe cap de loc. 3 jughere. La 822 loc. trecuţi de 7 ani se găseau aci numai 22% analfabeţi.

Visagul avea la 345 gospodării şi 1885 loc. 2200 jugh. mică proprietate. Pe gospodărie cădea 6·3 jugh., iar pe cap de locuitor 1·17 jugh. pământ. După recensământul agricol, de a cărui date ne servim, a mai trecut în mâna micilor agricultori circa 1000 jugh. pământ. La 1577 loc. trecuţi de 7 ani se găseau aci 84% analfabeţi.

Comuna *Jabăr* avea la 206 gospodării şi 982 loc. 1230 jugh. pământ mică proprietate. Pe gospodărie cădea în mediu 6 jugh. iar pe loc. 1·2 jughere pământ. La 856 loc. peste 7 ani avea 64% analfabeţi.

Comuna *Bata* cu 354 gospodării şi 1480 loc. la 1470 jugh. pământ în mâna micilor proprietari, deci de abia 18% din totalul hotarului comunei, avea pe gospodărie 4 jugh. iar pe cap de loc. ceva mai puţin decât un jugher pământ. La 1299 loc. trecuţi de 7 ani erau 69% analfabeţi. Intreg terenul de păşunat, 1240 jugh. era în mâna marelui proprietar.

Birchişul avea 348 gospodării şi 1493 loc. la 1890 jughere pământ aflător în mânile micilor agricultori. Pe gospodărie cădea 5·4 jughere, iar pe locuitor 1·3 jughere pământ. La 1367 loc. trecuţi de 7 ani aveau aici numai 45% analfabeţi. E una dintre comunele româneşti cu cei mai puţini analfabeţi de pe valea Begheiului şi a Mureşului deşi o parte din izlazul comunei se afla în mâna marelui proprietar. Explicaţia: aici era reşedinţa Mocioneştilor şi faptul, că 43% din proprietăţile aflătoare în mâini particulare erau ale micilor agricultori.

Bruznicul cu 221 gospodării şi 970 loc. la 1315 jugh. aflătoare în mâini particulare avea în schimb 6 jugh. pe gospodărie şi pe loc. 1·3 jugh. La 880 loc. trecuţi de vârsta de şcoală se găseau aci 77% analfabeţi. Intreg izlazul era în mâna marelui proprietar, cum şi 42% din pământul arător al comunei.

Bulciul cu 94 gospodării şi 446 loc. la 311 jughere pământ mică proprietate, avea la 350 loc. trecuţi de vârsta de şcoală 43% analfabeţi. Pe gospodărie revenea 3·3 jughere, iar pe cap de locuitor 0·7 jughere pământ.

Ţela avea 274 gospodării şi 1266 loc. la 950 jughere pământ în posesia micei proprietăţi din cele 3582 jughere cât făcea hotarul comunei. Deci de abia 27% din acest hotar. De gospodărie revenia ceva mai puţin de 3½ jughere, iar pe cap de locuitor 0·7 jughere pământ. Izlazul în întregime se afla în mâna marei proprietăţi, cum şi ⅓ din pământul arător. La 1136 loc. trecuţi de 7 ani avea 60% analfabeţi.

Comuna *Ohaba-Sârbească* de fapt „românească" avea la 194 gospodării şi 866 loc. 1290 jughere mica proprietate. De gospodărie revenia 6·6 jugh. iar pe cap de loc. 1·5 jughere pământ. La 745 loc. trecuţi de 7 ani se găseau aici 78% analfabeţi. Izlazul în bună parte în mâna marelui proprietar, cum şi peste ⅓ din pământul arabil al comunei. Locuitorii nu deţineau în proprietatea lor decât ¼ din hotarul comunei.

Cu totul altfel se prezintă situaţia în mica colonie maghiară *Bunea-Mică*. Aici la 56 gospodării cu 282 locuitori se găseau 737 jughere în proprietatea micilor cultivatori, dar şi restul de 112 jughere mare proprietate era folosită, în arendă, tot de ei. Luând

însă ca bază numai mica proprietate vedem că aci revenia pe gospodărie 13 jughere, iar pe cap de loc. 2·6 jughere pământ. Deci de 3 ori atâta, cât revenia pe cap de loc. în comuna Bulci sau alte comune din acest ţinut. In asemenea condiţiuni economice în această comună la 233 loc. trecuţi de 7 ani găsim numai 20% analfabeţi.

Ca un contrast izbitor al situaţiei economice din Bunea-Mică se prezintă comuna românească *Căpălnaş* cu 361 gospodării, 1506 loc. 2089 jughere pământ în mâna micilor agricultori. Aici revenea pe gospodărie 5·7 jughere iar pe cap de loc. 1·4 jughere pământ. La 1359 loc. trecuţi de 7 ani, se găseau aici 73% analfabeţi. Izlazul era în mâna marei proprietăţi, iar din întreaga întindere din hotarul comunei micii agricultori nu deţineau decât 22% *).

Căprioara cu 214 gospodării şi 970 loc. la 1707 jugh. pământ mică proprietate avea pe gospodărie 7 jughere, iar pe cap de loc. ceva peste 1·6 jughere. La 872 loc. trecuţi de 7 ani avea 49% analfabeţi.

Comuna *Bunea-Mare*, sau Română, cu 170 gospodării şi 724 loc. 1420 jughere pământ în stăpânirea micului agricultor, avea pe gospodărie peste 8 jughere, iar pe cap de locuitor aproape 2 jughere pământ. Din 599 loc. trecuţi de 7 ani nu ştiau să scrie şi să cetească decât 80 inşi, 86% fiind analfabeţi. Numărul mare al analfabeţilor de aci se explică prin izolarea comunei şi prin faptul că o parte din islaz şi pământul de muncă era şi aici în mâna marilor proprietari.

Comuna *Topla* cu 55 gospodării şi 238 loc. la 301 jugh, pământ în mâna micilor agricultori era comuna tipică, aservită marelui proprietar. Micii agricultori de abia deţineau 21% din hotarul comunei, având 5·4 jughere pământ de gospodărie şi 1·2 jughere pe cap de locuitor. In întreaga comună nu erau decât 17 ştiitori de carte, încât analfabetismul la cei 209 loc. trecuţi de 7 ani era reprezentat prin 92%. Contele Eugen Karácsony, marele proprietar, exploata proprietatea şi comuna prin intrepuşi.

*) Multe comune — din cele înşirate — se aflau pe domeniile Mocioneştilor şi este regretabil că aceşti mari amatori ai politicei naţionale nu s'au îngrijit de culturalizarea ţărănimei. N. R.

Zăbalțul are un hotar întins, dar micii proprietari de abia dețin 27% din întinderea hotarului, având la 141 gospodării și 726 loc. 1560 jughere pământ. Pe gospodărie revenia 10 jughere, iar pe cap de locuitor ceva peste 2 jughere pământ. Din 642 loc. trecuți de 7 ani 68% sunt analfabeți.

Cireșul cu 99 gospodării și 521 loc. la 834 jughere, pământ avea de gospodărie 8·4 jughere, iar de loc. 1·6 jughere pământ. La 444 loc. trecuți de 7 ani se găseau 64% analfabeți.

Știuca la 178 gospodării și 957 loc și 1216 jughere pământ în mâna micilor proprietari, avea 5·3 jugh. de gospodărie și 1·2 jugh. pământ de cap de locuitor. Din 754 loc. trecuți de 7 ani numai 39% erau analfabeți datorită școalei susținută de stat. De altfel comunn e una din coloniile germane privilegiate de către fostul regim, pământul arător (1787 jughere) al marei proprietăți fiind în mare parte în folosința micilor proprietari.

Găvoșdia cu 277 gospodării și 1502 loc. la 1196 jugh. pământ aflător în mâna micilor proprietari, este una dintre comunele, unde regimul apus a promovat pe de-oparte infiltrațiuni străine, pentru a modifica fizionomia etnică a comunei, pe de altă parte prin protejarea marei proprietăți și pauperizarea populației autohtone. Această infiltrație a ajuns până în 1900 la 27% din totalul populației între care 17% maghiari. Că infiltrația era artificială se vede din faptul, că de și cele 27% se ridică până în 1910 la 30%, fără vre-o politică a populației, ea scade pentru anul 1931 la 13%, epurația infiltrării fiind în plin proces. Din proprietatea mică cade pe gospodărie 4 1/3 jughere, iar pe cap de loc. 3/4 jugher pământ. Izlazul din comună în parte era în mâna marei proprietăți, care deținea și 3/5 din pământul arabil, aflător în hotarul comunei. La 1278 loc. trecuți de 7 ani, datorită împrejurărilor arătate, se găseau 60% analfabeți, dar procentul analfabeților autohtoni de sigur era mai ridicat.

Comuna *Criciova* la 206 gospodării și 992 loc. avea 860 jugh. pământ mică proprietate. Pe gospodărie cădea ceva mai mult decât 4 jughere, iar pe cap de locuitor 0·8 jugh. pământ. La 838 loc. trecuți de 7 ani se găseau 65% analfabeți.

Lugojelul cu 280 gospodării la 1352 loc. loc, avea 1048 jugh. mică proprietate, Pe gospodărie cădea 3·7 jughere, iar pe cap de loc. 4/5 jugh. pământ. La 1157 loc. trecuţi de 7 ani se găseau 79% analfabeţi.

Comuna *Maciova* cu 146 gospodării şi 628 loc. la 1201 jugh. pământ aflător în mâna micului proprietar, avea de gospodărie 8.2 jugh. iar pe cap de loc. aproape 2 jug. pământ. La 535 loc. trecuţi de 7 ani avea 53%.

Comuna *Nădrag* cu 325 gospodării şi 2145 loc. fiind un centru industrial, ese din cadrul preocupărilor economice în domeniul agricol. Numărul scăzut al analfabeţilor de aici, — la 1709 loc. trecuţi de 7 ani numai 39% analfabeţi, — se datoreşte în special populaţiei germane uvriere.

Mutnicul-mare la 172 gospodării âi 921 loc. avea 1372 jugh. mică proprietate. Pe gospodărie revenia 8 jugh. iar pe cap de loc. aproape $1^1/_2$ jugh. pământ. La 801 loc. trecuţi de 7 ani se găseau 59% analfabeţi.

Ohaba-Mutnic la 184 gospodării şi 925 loc. avea 1304 jugh. mică proprietate. Pe gospodărie revine 7 jugh. iar pe cap de loc. 1·4 jugh. pământ. Dintre 776 loc. trecuţi de 7 ani 56% erau analfabeţi.

Peşterea cu 130 gospodării şi 626 loc. la 1004 jugh. pământ mică proprietate, revenind de gospodărie 7·7 jugh., iar cap de loc. 1·6 jugh; avea la 537 loc. trecuţi de 7 ani 75% analfabeţi. Şi aici izlazul era, în mare parte, în mâna marei proprietăţi, iar pământul de muncă în adevăr roditor, — valea Timişului, — era redus cu totul.

Rugi cu 173 gospodării şi 932 loc. la 1325 jugh. pământ mică proprietate, avea la 796 loc. trecuţi de 7 ani 97% analfabeţi. De şi pe gospodărie revenia 7·6 jugh. iar pe cap de loc. 1·5 jughere, comuna era totuşi cu totul aservită marelui proprietar, care deţinea şi izlazul din comună. Terenul aparţinând micilor agricultori era compus din văi abrupte, pe coastele cărora cel mult caprele puteau găsi hrană.

Comuna *Sacul*, centru de plasă pe acea vreme, avea la 234 gospodării şi 1193 loc. 1586 jugh. pământ, mică proprietate. Pe

gospodărie revenea 6·8 jugh. iar pe cap de loc. 1·4 jughere pământ. La 1034 loc. trecuţi de 7 ani avea 71% analfabeţi. Pe lângă cei trei mari proprietari, civilizaţia regimului, era reprezentată şi prin postul de 5 jandarmi.

Comuna *Măguri* cu 79 gospodării şi 432 loc. la 337 jugh. în mâna micilor agricultori (29% din hotarul comunei), avea pe gospodărie 4·2 jugh. iar pe cap de locuitor 0·78 jugh. pământ, deci ceva mai bine de 3/4. E comuna, care din cauza marei proprietăţi era condamnată la regres. In 1910 în comună nu mai erau decât 363 loc. Recensământul din 1931 o găseşte cu 45 clădiri şi 207 locuitori. In 1900 din 341 loc. trecuţi de 7 ani avea 71% analfabeţi.

Valeaboului era terenul de exploatare al vestitului mare proprietar Hedvig Bösz. La 172 gospodării şi 838 loc. avea 1961 jugh. pământ în mâna ţăranilor. Pe gospodărie revenea 11 jugh. iar pe cap de loc. ceva peste 2 jugh. La aparenţă bine dotată cu pământ, era cu totul aservită marei proprietăţi prin izlazul deţinut în mare parte de către marele proprietar. La 716 loc. trecuţi de 7 ani erau aici 71% analfabeţi.

Zgribeşti la 204 gospodării şi 1107 loc. şi 2005 jugh. proprietate mică avea de gospodărie 9·8 jughere, iar de cap de loc. 1·8 jughere pământ. La 961 loc. trecuţi de 7 ani se găseau aici 67% analfabeţi.

Jena cu 124 gospodării şi 587 loc. la 732 jugh. pământ mică proprietate. Pe gospodărie revenea aproape 6 jugh. iar pe cap de loc. 1·2 jugh. pământ. La 512 loc. trecuţi de 7 ani găsim în 1900 56% analfabeţi.

Jdioara cu 257 gospodării şi 1403 loc. avea în proprietatea micilor agriculrori 518 pământ arător, dar micii agricultori deţineau şi un islaz de peste 1780 jugh. printr'o comunitate a crescătorilor de vite. Astfel aveau un total de 2298 jugh. pământ în posesia lor, revenind pe gospodărie 9 jughere. iar pe cap de locuitor 1·6 jughere. La 1206 loc. trecuţi de 7 ani găsim 54% analfabeţi.

In părţile grănicereşti numai în comuna Mal şi Mărul s'a putut înfiripa marea proprietate.

In comuna *Mal* la 75 gospodării şi 538 locuitori mica pro-

prietate deţine 720 jughere de pământ. Pe gospodărie revine ceva mai puţin de 10 jughere, iar pe cap de loc. 1·3 jugh. pământ. De fapt din totalul hotarului comunei sătenii folosesc 1445 jugh. plusul fiind în proprietatea nominală a Comunităţi de avere astel, că în acest mod, luând ca bază pământul folosit de către micii proprietari ar reveni de gospodărie aproape 20 jugh. pământ. La 487 loc. trecuţi de 7 ani aici se găseau 67·4% analfabeţi.

Mărul cu 282 gospodărri şi 1800 loc. la 4729 jugh. pământ mică proprietate avea pe gospodărie peste 20 jugh. iar pe cap de loc. peste 2½ jughere, mai exact 2·6 jugh. pământ. Cum însă cel mai mult pământ, locurile de păşunat şi cosit snnt la o distanţă de peste 10 klm. de comună, părinţii a căror singură bogăţie şi venit o formează creşterea vitelor, partea cea mai mare a anului o petrec departe de sat, la „sălaşe", unde adună nutreţul şi cresc vitele. De cele mai multe ori îşi duc şi copii cu ei, lăsând paza casei în seama bătrânilor. De şi bine situată materialiceşte starea culturală a comunei se resimţea din cauza vieţii pe care locuitorii erau siliţi să o ducă. La 1644 loc. trecuţi de 7 ani nu ştiau să scrie şi să cetească decât 25%, restul de 75% fiind analfabeţi.

Comuna *Vama-Marga* dela extremitatea esttică a judeţului, pe drumul ce duce spre Grădişte, era mai mult un cătun cu 19 gospodării şi 102 loc. In stăpânirea micilor agricultori 58 jugh. pământ, deci nici ½ jugher de cap de locuitor. Cătunul acesta nu avea decât 11 ştiitori de carte dintre 87 loc. trecuţi de 7 ani, având aproape 88% analfabeţi.

Pentru a ne putea da seamă de starea materială a unei familii e bine să se ştie, că în cifra de jughere de pământ dată pe gospooarie şi aceia dată ca mică proprietate, se cuprinde şi islazul, atunci, când el era în proprietatea micilor agricultori. Dar adeseaori şi în expunerea pe comune de mai sus am arătat aceste cazuri, când el se afla în mâna proprietarului mare, care şi prin nevoile de păşunat al micilor agricultori îi domina pe aceştia.

Din cele arătate se vede deci, că micul agricultor din jud. Severin era apăsat economiceşte mai ales din cauza lipsei islazului suficient. Reforma agrară trebuia să-l libereze de sub această apăsare în primul rând.

Plasa Birchiş, judeţul Severin

Numărul curent	Numele comunei	Locuitorii pe neam							Numărul total al caselor
		Români	Germani	Unguri	Sârbi	Evrei	Alţii	Total	
1	Bata	1361	8	13	—	4	—	1386	364
2	Lalaşinţ	1211	—	2	—	2	2	1217	288
3	Bulci	434	2	—	—	—	—	436	97
4	Ţela	1157	5	2	—	3	—	1167	250
5	Birchiş	1515	7	32	—	7	36	1597	363
6	Căpălnaş	1436	9	47	—	1	86	1579	386
7	Căprioara	853	3	1	—	—	—	857	220
8	Pojoga	749	—	—	—	—	—	749	202
9	Sălciva	646	—	1	—	2	—	649	190
10	Valeamare	458	—	12	—	—	—	470	122
11	Ostrov	507	—	—	—	—	—	507	149
12	Virişmort	222	—	4	—	—	—	226	82
13	Băcăul de mijloc	640	—	1	—	—	—	641	152
14	Bunea-mare	818	—	—	—	—	—	818	180
15	Bunea-mică	3	—	288	—	—	—	291	76
16	Zabalţ	674	2	7	—	—	—	683	112
17	Bruznic	846	—	4	—	—	—	850	211
18	Ohaba-română	941	—	—	—	—	—	941	227
	Total......	14471	36	414	--	19	124	15064	3671

Plasa Birchiş, judeţul Severin

Numărul impozabililor pe categorii				Suprafaţa totală a hotarului comunei							
La impozitul agricol	La impozitul pe clădiri	La impozitul industrial şi comercial	Total	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune, Izlaz	Păduri	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total
496	4	5	505	1392	112	323	—	589	5259	373	8048
288	2	2	292	1031	245	194	12	362	2315	402	4561
96	1	1	98	606	27	43	—	50	—	161	887
480	2	2	484	1259	107	231	6	691	1116	168	3578
461	6	9	476	1776¼	124½	300	4	894¾	1294	308	4701½
445	5	11	461	766	145	1066½	6¼	1271½	5775½	435	9465¼
274	—	7	281	625	221	134	—	520	2885	495	4880
229	—	5	234	471	53	51	—	733	2628	220	4156
202	—	2	204	440	89	22	—	122	2172	120	2965
141	—	1	142	315	33	52	—	158	480	176	1214
270	1	2	273	678¼	19	55¼	—	355	525½	193½	1826¾
170	1	2	173	469½	16	33	—	205	648	123¼	1494¾
255	4	6	265	598	68	145½	—	336¾	540	67½	1755¾
253	—	4	257	1875	130½	126¾	—	332¼	371	131	2967
112	1	2	115	589	16¾	30½	—	147½	—	65	848
144	—	—	144	652½	68	151¾	—	342½	4455	155¾	5825½
207	—	1	208	1516	—	139¼	—	1116¼	3495	—	6266½
205	—	2	207	1594	191	222½	—	150¾	* 2992	130¾	5281
4728	27	64	4819	16653	1666	3321	28	8377	36951	3725	70722

Plasa Birchiş, judeţul Severin

Numărul curent	Situaţia proprietăţii agr. aparţinând micilor proprietari							Situaţia înainte de ref. agr. Proprietăţile agr. aparţinând celor suscept. de expropriere							
	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune-Izlaz	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune, Izlaz	Păduri	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total
1	944	109	266	—	5	149	1473	448	3	57	—	584	5259	224	6575
2	774	244	192	12	362	402	1986	257	1	2	—	—	2315	—	2575
3	193	15	12	—	50	29	299	413	12	31	—	—	—	13	469
4	613	106	42	—	96	93	950	646	1	189	6	595	1116	75	2628
5	1765	121 3/4	569	4	32 1/2	170 1/2	2362 3/4	11	3	31	—	862	1257 1/2	151	2315 1/2
6	570	116	947 1/2	6 1/4	121	195	1955 3/4	196	29	119	–	1150 1/4	5775 1/2	240	7509 3/4
7	507	214	90	—	80	240	1131	118	7	44	—	1717	1360	255	3501
8	471	53	51	—	73	220	868	—	—	—	—	660	2628	—	3288
9	440	89	22	—	122	—	673	—	—	—	—	—	2172	120	2292
10	226	33	9	—	158	176	602	89	—	43	—	—	480	—	612
11	591	19	50 1/2	—	—	48	708 1/2	87 1/2	—	4 3/4	—	355	525 1/2	145 1/2	1118 3/4
12	469	16	33	—	205	771 1/4	1494 3/4	—	—	—	—	—	—	—	[4])
13	443 3/4	65 1/2	57	—	—	12 1/2	578 3/4	154 1/4	1 3/4	92 1/2	—	336 3/4	540	55	1180[5])
14	1072	83	66 1/4	—	50	339	1610	904	48	67	—	282	159	12 1/4	1472
15	408	16 1/2	—	—	106 1/4	22 1/2	553	181	1/4	30	—	41	—	42	294 1/4
16	631 3/4	66 3/4	134	—	198	100 1/2	1131	20 3/4	1 1/4	17	—	144	4445	83 1/4	4711 1/4
17	1465 3/2	—	139 1/4	—	973 1/4	—	2578	51	—	—	—	163	3495	—	3709
18	703	191	190	—	88	108 1/2	1280 1/2	871	—	32	—	63	2992	22 1/4	3980
	12287	1559	2571	22	2720	3077	22235	4447	107	759	6	6953	34520	1438	48231

Plasa Birchiş, judeţul Severin

Aplicarea ref. agr. exproprierile efectuate din proprietăţile						N-rul persoanelor cari au solicitat impr. şi au fost îndreptăţiţi						N-rul pers. cari au fost împroprietărite					
Feudale, baroni, conţi şi mari proprietari	Pers. juridice, ca fundaţii, comunităţi	Instituţiilor publice	Coloniştilor	Bisericeşti	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total în jughere
583	—	450[1])	—	—	1033	108	—	3	—	—	111	108	—	3	—	—	102
131	—	2444[1])	—	—	2575	198	—	1	—	2	201	198	—	1	—	2	176
588	—	—	—	—	588	263	—	—	—	—	263	263	—	—	—	—	276
998	—	—	—	—	998	389	—	—	—	—	389	389	—	—	—	—	443
1522½	—	—	—	19¼	1541¾	226	—	—	—	—	226	193	—	—	—	—	182
1261	—	—	—	—	1261	248	—	—	—	—	248	206	—	—	—	—	376½
3436	64	—	—	—	3500	146	—	—	—	—	146	146	—	—	—	—	105
—	—	960[1])	—	—	960	131	—	—	—	—	131	—	—	—	—	—	—
—	—	275[2])	—	—	275	56	—	—	—	—	56	42	—	—	—	—	21
114	—	190[1])	—	—	304	97	—	—	—	—	97	22	—	—	—	—	11
—	—	50	—	—	50	55	—	—	—	—	55	50	—	—	—	—	25[3])
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	147½	115½	—	—	263	178	—	—	—	—	178	112	—	—	—	—	113½
1325¾	—	138¼[6])	—	—	1464	205	—	—	—	—	205	125	—	—	—	—	70
223	69	—	—	—	292	—	—	28	—	—	28	—	—	28	—	—	52
—	—	—	—	—	690[7])	—	—	—	—	—	[8])	—	—	—	—	—	[8])
—	—	—	—	—	[9])	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	[10])	—	—	—	—	—	[10])	—	—	—	—	—	[10])
10182	281	4623	—	19¼	15795	2300	—	32	—	2	2334	1855	—	32	—	2	1953

Plasa Birchiş, judeţul Severin

Împroprietărirea bisericilor, parohiilor şi cântăreţilor bisericeşti în jughere																
	Ortodoxi				gr. cat.				rom. cath.				ref. evangh.			
Număru curent	Sesiunea parohială	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea parohială	Cântăreţilor	Bisericilot	Total	Sesiunea parohială	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea parohială	Cântăreţilor	Bisericilor	Total
1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2	2	1	—	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3	—	—	—	—	—	—	—	—	19	1	2	22	—	—	—	—
4	3	12	12	27	—	—	—	—	9	—	6	15	—	—	—	—
5	12½	3	10¾	26¼	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
6	—	8	1	9	—	—	—	—	-	—	—	—	—	—	—	—
7	—	—	3	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
9	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13	—	7	—	7	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14	—	—	½	½	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
16	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18	—	6¾	6½	13¼	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	17½	37¾	35¾	91	—	—	—	—	28	1	8	37	—	—	—	—

[1]) Statul Român [2]) Prin cumpărătură dela Statul Român [3]) Plusul s'a luat din hotarul comunelor Băcăul de mijloc, Bulci şi Ţela [4]) În această comună nu a fost nimeni nici expropriat şi nici împroprietărit. [5]) Comuna Ţela şi Băcăul de mijloc, Fundaţia Antonie Găletar, Biserica ort. rom. şi Statul Român. [6]) Expr. din propr. bisericei din Bunea-mică. [7]) Fişa in-

Plasa Birchiş, judeţul Severin

Inpr. şcoalelor şi terenuri sportive în jugh.				Impr. pt. izlazuri şi păduri com. în jugh.			Impr. cu loturi de case după originea etnică în jugh.					
Şcoli de Stat	Şcoli confesionale	Terenuri sportive	T o t a l	Izlazuri	Păduri şi loturi de exp.	T o t a l	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	T o t a l
—			—	481	450	931	26		3			9
—			—	—	1000	1000	1					1
2			2	108	—	108	—					—
3			3	508	2	510	—					—
8		$1\frac{1}{2}$	$9\frac{1}{2}$	$479\frac{1}{2}$	807	$1286\frac{1}{2}$	48	2				$20\frac{1}{2}$
9			9	$866\frac{1}{2}$	—	$866\frac{1}{2}$	—					—
7			7	1716	1365	3081	6					12
—			—	660	300	960	—					—
—			—	254	—	254	—					—
—			—	190	—	190	3					$\frac{3}{4}$
3			3	50	$2\frac{1}{2}$	$52\frac{1}{2}$	—					—
—			—	—	—	—	—					—
16			16	$115\frac{1}{2}$	8	$123\frac{1}{2}$	10					2
—			—	195	—	195	60					$9\frac{1}{2}$
—			—	33	—	33	—					—
5			5	685	—	685	—					8)
—			—	—	—	—	—					—
11			11	—	$5\frac{1}{2}$	$5\frac{1}{2}$	—					—
64		1,50	65,50	6341,50	3940	10281,50	154	2	3			54,50

formativă nu indică, dela cine s'a expropriat şi cât. 8) Notarul se sustrage răspunsului menţionând că nu are la primărie nici un script. 9) Acelaş notar sub cuvânt, că exproprierea nu e definitivă, se scuză, că nu poate stabili datele. 10) Acelaş notar, care e şi notarul comunei Bruznic şi Zabalţ, invoacă acelaş motiv, ca şi la Zabalţ pt. a zădărnici opera de documentare.

Plasa Făget

Numărul curent	Numele comunei	Locuitorii pe neam							Nr. total al caselor
		Români	Germani	Unguri	Sârbi	Evrei	Alţii	Total	
1	Băteşti	562	—	1	—	—	5	568	122
2	Băseşti	567	—	—	—	—	—	567	128
3	Bichigi	755	—	—	—	—	7	762	203
4	Brăneşti	691	—	—	—	—	1	692	153
5	Povărgina	403	—	—	—	—	—	403	102
6	Bujor	622	2	—	—	—	—	624	147
7	Botineşti	412	—	—	—	—	—	412	95
8	Bucovăţi	764	—	—	—	—	—	764	162
9	Săceni	220	—	289	—	—	—	509	98
10	Surducul-Mic	665	—	—	—	—	—	665	149
11	Curtea	1251	2	3	—	—	9	1265	262
12	Breazova	463	—	2	—	—	—	465	114
13	Crivina de sus	225	—	2	—	—	—	227	82
14	Fărăşeşti	462	3	—	—	—	—	465	102
15	Petroasa	585	—	—	—	—	1	586	114
16	Poeni	583	1	1	—	—	—	585	107
17	Dumbrava	28	4	1465	—	4	15	1516	385
18	Răchita	1740	—	—	—	—	4	1744	368
19	Făget	1666	389	803	—	63	7	2928	781
20	Gladna-Română	912	—	—	—	—	—	912	150
21	Dragsineşti	330	—	—	—	—	—	330	70
22	Fârdea	918	—	—	—	—	—	918	221
23	Gladna Mont.	273	6	1	—	—	—	280	58

Plasa Făget

Numărul impozibililor pe categorii				Suprafața totală a hotarului comunei							
la impozitul agricol	la impozitul pe clădiri	la impozitul industrial și comercial	Total	Arător	Grădini	Fânețe	Vii	Pășune, izlaz	Păduri	Stuf, bălți, pământ neimpozabil	Total
147	—	8	155	841	77	66	—	425	—	80	1489
136	—	4	140	1015	57	73	—	328	—	76	1550
212	1	9	222	667	53	65	—	331	704	92	1912
185	3	9	197	933	74	126	—	542	1318	115	3129
105	—	1	106	496	66	107	—	456	1227	44	2293
206	7	10	223	938	25	12	—	492	20	135	1612
150	1	8	159	532	214	13	—	108	1100	114	2082
166	1	11	178	902	225	47	—	287	704	128	2293
216	1	5	222	1260	13	40	—	456	22	68	1859
168	7	4	179	578	182	11	—	659	475	130	2035
316	3	6	325	671	82	235	—	810	1081	173	3052
166	1	1	168	455	122	58	—	1063	—	79	1777
78	1	3	82	124	43	404	—	1546	1804	23	4244
104	1	1	106	241	88	518	—	715	9087	110	10759
124	1	8	133	385	37	609	—	1416	—	37	2484
118	1	5	124	147	83	963	—	494	8987	137	10811
530	18	16	564	4253	72	142	13	660	2	267	5409
426	9	7	442	2148	48	72	—	859	—	165	3462
869	239	213	1321	2291	176	86	5	1010	3136	305	7009
149	30	2	181	580	100	200	4	846	1813	—	3543
70	4	1	75	384	7	—	2	429	826	—	1648
205	9	7	221	1084	157	292	8	451	2489	6	2487
63	6	1	70	173	17	1570	—	131	4032	37	4960

Plasa Făget

Numărul curent	Situaţia proprietăţii agr. aparţinând micilor proprietari							Situaţia înainte de ref. agr. Proprietăţile agr. aparţinând celor suscept. de exprop.							
	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune-izlaz	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	T o t a l	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune-izlaz	Păduri	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	T o t a l
1	433	68	66	—	5	—	641	408	9	—	—	290	68	—	775
2	486	56	67	—	—	68	677	171	1	6	—	211	—	7	399
3	471	47	65	—	13	86	682	32	7	—	—	309	704	1	1053
4	577	73	126	—	—	—	776	38	—	—	—	345	1318	106	1707
5	275	66	106	—	—	44	391	31	—	1	—	168	1227	—	1426
6	866	25	9	—	—	33	933	72	—	3	—	492	20	121	708¹)
7	526	176	13	—	1	35	751	6	40	—	—	107	1065	24	1242
8	902	225	47	—	—	—	1174	—	—	—	—	287	704	128	1119
9	1083	13	40	—	357	22	1515	174	—	—	—	99	—	—	273
10	578	179	11	—	—	39	807	—	3	—	—	659	436	2	1100
11	477	82	197	—	—	—	756	194	—	38	—	810	1031	173	2246
12	187	122	58	—	—	74	441	268	—	—	—	1063	—	5	1336
13	44	42	130	—	327	17	560	68	2	266	—	1219	—	2	1557
14	74	63	159	—	—	—	296	167	26	358	—	673	9087	84	10395
15	239	32	140	—	—	18	429	146	4	470	—	1416	—	19	2055
16	141	54	749	—	—	—	944	6	29	215	—	137	707	26	1120
17	2267	68	59	9	378	169	2950	1986	4	83	4	282	2	98	2459
18	957	215	68	—	—	50	1090	833	3	4	—	570	—	94	1304
19	2291	151	86	5	6	110	2649	271	8	54	—	977	3385	222	4917
20	564	100	127	4	—	—	795	16	—	73	—	846	—	—	1730
21	384	7	—	2	187	—	580	—	—	—	—	242	—	—	242
22	903	151	267	8	—	—	1229	181	6	25	—	451	248	6	917
23	17	17	—	—	5	8	47	155	—	1570	—	127	—	29	1881

Plasa Făget

Aplicarea ref. agr. exprop. efectuate din proprietăţile:						N-rul persoanelor cari au solicitat împr. şi au fost îndreptăţiţi						Nr. pers. cari au fost împroprietărite					
Feudale, baroni, conţi şi mari proprietari	Pers. juridice ca: fundaţii, comunităţi.	Instituţiilor publice	Coloniştilor	Bisericeşti	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total în jughere
—	—	329	428[*])	—	757	109	—	—	—	—	109	93	—	—	—	—	334
—	—	192	474[1])	—	666	126	—	—	—	—	126	120	—	—	—	—	372
—	314	704	—	34	1122	213	—	—	—	—	213	157	—	—	—	—	328
—	72	1635	—	—	1707	163	—	—	—	—	163	156	—	—	—	—	559
—	1354	—	—	72	1426	91	—	—	—	—	91	89	—	—	—	—	192
—	—	698[3])	—	—	698	91	—	—	—	—	91	91	—	—	—	—	326
—	234[3])	—	—	—	234	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	525[3])	690	2	1217	167	—	—	—	—	167	152	—	—	—	—	597
174	—	99	—	—	273	30	—	2	—	—	32	30	—	2	—	—	125
—	—	1100	—	—	1100	74	—	—	—	—	74	74	—	—	—	—	105
—	1135	—	—	—	1135	212	—	—	—	—	212	132	—	—	—	—	205
—	—	781[3])	—	—	781	109	—	—	—	—	109	109	—	—	—	—	267
1557	—	—	—	—	1557	87	—	—	—	—	87	82	—	—	—	—	321
4189	—	—	—	—	4189	105	—	—	—	—	105	105	—	—	—	—	801
2031	—	—	—	—	2031	114	—	—	—	—	114	114	—	—	—	—	582
—	—	684	—	—	684	115	—	—	—	—	115	115	—	—	—	—	426
—	—	148	2311	—	2459	—	—	82	—	—	82	—	—	82	—	—	307
—	—	1175[3])	—	129	1304	311	—	—	—	—	311	311	—	—	—	—	1079
—	—	1092	—	—	1092	140	—	57	4	3	204	140	—	57	4	3	352
1730	—	—	—	—	1730	79	—	—	—	—	79	58	—	—	—	—	80
242	—	—	—	—	242	60	—	—	—	—	60	38	—	—	—	—	76[6])
—	—	912[2])	—	—	912	119	—	—	—	—	119	94	—	—	—	—	168
—	—	1881[3])	—	—	1881	68	2	1	—	—	71	59	2	1	—	—	179

Plasa Făget

Numărul curent	Impropietărirea bisericilor, parohiilor şi cântăreţilor bisericeşti în jughere															
	Ortodoxi				gr. cat.				rom. cat.				ref. evangh.			
	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total
1	—	4	10	14												
2	—	6	10	16												
3	—	—	3	3												
4	—	4	10	14												
5	—	2	10	12												
6	—	4	1	5												
7	—	—	—	—												
8	—	5	5	10												
9	3	5	10	18												
10	—	—	—	—												
11	—	—	5	5												
12	4	—	6	10												
13	—	—	7	7												
14	—	—	7	7												
15	—	—	7	7												
16	—	2	4	6												
17	—	—	—	—									30	5	10	45
18	—	—	—	—												
19	—	5	—	5					20	5	10	35				
20	—	—	3	3												
21	—	—	3	3[1])												
22	—	2	2	4												
23	—	—	5	5												

Plasa Făget

Impr. şc. şi terenuri sportive în jughere				Impr. pt. izlazuri şi păduri com. în jug.			Impr. cu loturi de case după originea etnică în jugh.					
Şcoli de Stat	Şcoli confesionale	Terenuri sportive	Total	Izlazuri	Păduri şi loturi de exp.	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total în jughere
15		—	15	444	—	444	15					9
21		—	21	310	3	313	9					$3\frac{1}{2}$
3		—	3	41	—	41	—					—
15		—	15	604	137	741	10					5
4		—	4	472	6	478	21					$3\frac{1}{2}$
15		—	15	243	17	260	—					—
—		—	—	234	—	234	—					—
21		3	24	466	10	476	8					2
12		2	14	—	—	—	30		2			9
—		—	—	274	—	274[3])	—					—
5		3	8	902	15	917	—					—
4		4	8	492	4	496	—					—
5		—	5	1221	1	1222	—					—
7		7	14	3017	350	3367	—					—
7		—	7	1428	7	1435	—					—
8		—	8	240	4	244	—					—
5		—	5	475	—	475	6		37			15
5		—	5	779[4])	11	790	80					45
25		—	25	498	169	667	14	2	2		1	8
3		—	3	845	3	848	—					—
3		—	3[7])	242	4[7])	246	—					—
4		—	4	477	257	734	24					6
10		—	10	157	7	164	—					—

Plasa Făget

Numărul curent	Numele comunei	Locuitorii pe neam							Numărul total al caselor
		Români	Germani	Unguri	Sârbi	Evrei	Alţii	Total	
24	Hăuzeşti	278	—	—	—	—	—	278	60
25	Mutnicul-Mic	357	—	—	—	—	—	357	70
26	Zolt	370	—	—	—	—	—	370	78
27	Mănăştur	588	15	252	—	—	1	856	153
28	Remetealuncă	652	—	—	—	3	—	655	171
29	Pădurani	534	—	7	—	—	—	541	126
30	Margina	638	12	95	—	17	24	786	200
31	Coşava	665	—	—	—	—	—	665	156
32	Coşeviţa	165	—	—	—	—	—	165	42
33	Coşteiul-de-sus	568	—	—	—	—	—	568	150
34	Homoşdia	326	—	—	—	—	—	326	80
35	Nemeşeşti	173	—	—	—	—	—	173	50
36	Zorani	255	—	—	—	—	—	255	65
37	Sinteşti	866	—	—	—	—	—	866	223
38	Bulza	424	1	—	—	—	—	425	116
39	Groşi	341	—	—	—	—	—	341	80
40	Temereşti	751	—	—	—	—	—	751	197
41	Tomeşti	565	184	59	—	1	94	903	152
42	Baloşeşti	240	—	—	—	—	—	240	47
43	Goizeşti	182	—	—	—	—	—	182	45
44	Jupăneşti	345	—	—	—	—	—	345	73
45	Luncani	711	2	—	—	—	4	717	150
46	Româneşti	644	2	3	—	—	1	650	155
	Total...	25735	623	2983	—	88	173	29602	6812

Plasa Făget

Numărul impozibililor pe categorii				Suprafaţa totală a hotarului comunei							
la iapozitul agricol	la impozitul pe clădiri	la impozitul industrial şi comercial	Total	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune, izlaz	Păduri	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total
60	—	—	60	375	52	22	—	45	2415	3	2912
73	—	2	75	696	38	349	4	655	51	4	1797
141	3	4	148	449	34	111	4	623	699	8	1928
193	4	3	200	928	71	171	—	372	—	103	1645
168	1	1	170	980	170	145	20	400	16	87	1819
151	—	1	153	533	45	142	11	374	819	91	2016
159	29	12	200	464	74	35	—	218	—	9	800
217	—	3	220	494	89	116	—	24	—	—	723
42	—	—	42	225	20	14	—	116	35	—	410
157	—	—	157	735	76	48	—	323	—	—	1182
91	—	—	91	202	22	58	—	419	—	—	701
45	5	—	50	273	37	17	—	144	103	—	674
94	—	—	94	279	37	95	—	229	—	—	640
232	—	4	236	904	76	251	2	537	664	—	2574
135	—	—	135	98	81	255	—	1108	1806	122	3470
162	16	2	180	185	36	106	—	365	3389	106	4187
230	—	3	233	694	110	77	—	922	405	159	2367
125	14	13	152	321	101	181	—	324	3898	599	5124
65	—	—	65	174	28	71	—	241	538	35	1087
109	—	1	110	148	24	121	—	219	370	23	905
83	—	—	83	203	47	90	—	432	485	53	1310
160	3	2	165	306	49	407	—	409	13621	287	15079
205	3	2	210	575	124	193	—	287	1559	73	2811
8006	423	393	8822	31459	3629	8884	73	23300	69700	3783	138060

Plasa Făget

Numărul curent	Situaţia proprietăţii agr. aparţinând micilor proprietari							Situaţia înainte refor. agr. Proprietăţile agr. aparţinând celor suscept de exprop.							
	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune-izlaz	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune-izlaz	Păduri	Stuf, bălţi pământ neimpozabil	Total
24	270	52	22	-	—	2415	2759	105	—	—	—	45	—	—	150
25	594	38	340	—	322	4	1298	102	—	10	—	333	—	4	459
26	132	34	59	4	72	660	961	317	—	52	—	551	39	8	967
27	368	58	41	9	129	56	661	460	13	130	—	243	—	47	893
28	796	170	145	20	55	103	1289	194	—	—	—	345	—	13	553
29	533	45	142	11	15	661	1407	—	—	—	—	359	176	27	562
30	125	—	—		197	9	331	339	74	35	—	21	—	—	469
31	224	89	60	—	24	—	397	274	—	56	—	—	—	—	330
32	109	20	14	—	—	—	143	116	—	—	—	116	35	—	267
33	342	76	48	—	—	—	465	372	—	—	—	323	—	—	695
34	130	22	58	—	26	—	236	72	—	—	—	393	—	—	465
35	140	37	17	—	15	—	209	132	—	—	—	129	103	—	364
36	182	37	95	—	—	—	314	97	—	—	—	229	—	—	326
37	904	76	251	—	79	15	1325	—	—	—	—	460	664	125	1249
38	97	80	255	—	1103	159	1714	1	1	—	—	5	1749	—	1756
39	184	36	106	—	340	89	755	1	—	—	—	25	3389	17	3432
40	675	110	77	--	212	81	1155	19	—	—	—	710	405	78	1212
41	204	91	88	—	109	69	561	117	10	93	—	215	3885	243	4563
42	171	22	71	—	26	38	328	3	6	—	—	215	524	1	759
43	47	14	108	—	14	15	198	101	10	13	—	205	370	8	707
44	201	47	90	—	80	68	486	2	—	—	—	352	464	6	824
45	57	45	182	—	29	39	352	249	4	225	—	380	13616	253	14727
46	390	66	101	—	69	71	697	185	58	92	—	218	1559	2	2114
	21635	3297	4960	72	4195	5325	39155	8481	318	3872	4	17652	46980	1979	79813

Plasa Făget

Aplicarea ref. agr. exprop. efectuate din proprietăţile:						N-rul persoanelor cari au solicitat impr. şi au fost îndreptăţiţi						Nr. pers. cari au fost împroprietărite					
Feudale, baroni, conţi şi mari proprietari	Pers. juridice ca: fundaţii, comunităţi.	Instituţiilor publice	Coloniştilor	Bisericeşti	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total în jughere
—	—	150[3])	—	—	150	42	—	—	—	—	42	42	—	—	—	—	92
—	—	459[3])	—	—	459	63	—	—	—	—	63	41	—	—	—	—	112
967	—	—	—	—	967	50	—	—	—	—	50	46	—	—	—	—	93
—	—	893[3])	—	—	893	71	3	38	—	—	112	71	3	38	—	—	519
—	—	553[3])	—	—	553	85	—	—	—	2	87	85	—	—	—	2	177
—	—	562	—	—	562	206	—	—	—	—	206	206	—	—	—	—	460
—	469	—	—	—	469	104	—	—	—	—	104	80	—	—	—	—	106
—	—	330	—	—	330	151	—	—	—	—	151	51	—	—	—	—	255
267	—	—	—	—	267	40	—	—	—	—	40	29	—	—	—	—	116
—	—	695	—	—	695	125	—	—	—	—	125	114	—	—	—	—	372
—	—	465[3])	—	—	465	56	—	—	—	—	56	34	—	—	—	—	68
—	—	364	—	—	364	56	—	—	—	—	56	56	—	—	—	—	112
—	—	326	—	—	326	69	—	—	—	—	69	46	—	—	—	—	92
—	—	1249	—	—	1249	70	—	—	—	—	70	61	—	—	—	—	79
—	—	1756	—	—	1756	63	—	—	—	—	63	63	—	—	—	—	90
—	—	3432	—	—	3432	57	—	—	—	—	57	57	—	—	—	—	107
—	—	1212	—	—	1212	31	—	—	—	—	31	21	—	—	—	—	15
4563	—	—	—	—	4563	121	—	—	—	—	121	84	—	—	—	—	99
—	—	759	—	—	759	69	—	—	—	—	69	22	—	—	—	—	36
707	—	—	—	—	707	51	—	—	—	—	51	42	—	—	—	—	84
—	—	824	—	—	824	96	—	—	—	—	96	38	—	—	—	—	118
—	—	14727	—	—	14727	170	—	—	—	—	170	82	—	—	—	—	212
2114	—	—	—	—	2114	195	1	—	—	—	196	60	—	—	—	—	75
18541	3578	40711	3903	237	67040	4624	6	180	4	5	4819	3750	5	180	4	5	11270

Plasa Făget

Numărul curent	Împroprietărirea bisericilor, parohiilor şi cântăreţilor bisericeşti în jughere															
	Ortodoxi				gr. cat.				rom. cat.				ref. evangh.			
	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total
24	—	—	2	2												
25	—	2	2	4												
26	—	—	2	2									9			9
27	6	3	10	19												
28	—	5	—	5												
29	32	4	3	39												
30	6	—	9	15												
31	—	—	—	—												
32	—	1	6	7												
33	2	4	6	12												
34	—	—	2	2												
35	10	2	—	12												
36	—	—	—	—												
37	—	—	10	10												
38	—	—	5	5												
39	—	—	—	—												
40	—	—	2	2												
41	—	—	2	2												
42	—	—	—	—												
43	—	—	4	4												
44	—	—	—	—												
45	—	—	1	1												
46	—	—	—	—												
	63	60	172	297					20	5	10	35	39	5	10	54

*) Colonişti maghiari din Făget. 1) Statul român şi comuna politică Povârgina. 2) Din prop. urb. şi composesoratul. 3) Din prop. Statului. 4) Plusul din prop. Statului. 5) Plusul expr. din hot. com. Băteşti şi Brăneşti.

Plasa Făget

Impr. şc. şi terenuri sportive în jughere				Impr. pt. izlazuri şi păduri com. în jug			Impr. cu loturi de case după originea etnică în jugh.					
Şcoli de Stat	Şcoli confesionale	Terenuri sportive	T o t a l	Izlazuri	Păduri şi loturi de exp.	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total în jughere
4		2	6	48	—	48	—					—
3		—	3	340	—	340	—					—
—		—	—	558	—	558	—					—
15		—	15	243	62	305	34	1	9			27
5		—	5	345	7	352	—					—
14		—	14	359	203	562[8])	—					—
3		1	4	416	—	416[6])	—					—
—		—	—	728	—	728[9])	—					—
6		—	6	116	6	122	—					—
5		—	5	323	4	327[9])	—					—
2		—	2	393	—	393[9])	—					—
5		—	5	129	4	133	—					—
1		2	3	229	2	231	—					—
4		1	5	327	5	332	11					3
1		—	1	158	3	161[9])	6					2
1		—	1	—	—	—	—					—
2		—	2	743	—	743[9])	—					—
3		—	3	454	—	454	—					—
—		—	—	323	—	323[9])	—					—
2		—	2	214	—	214	—					—
—		—	—	357	—	357[9])	—					—
—		—	—	522	—	522[9])	36					7
—		—	—	407	—	407	—					—
273		25	298	21593	1301	22894	304	3	50		1	145

6) Expr. dela Statul român din hotarul com. Gladna-Română. 7) Idem Mutnicul-mic. 8) Plusul luat din hot. com. Remetea-mică. 9) Plusul luat dela stat din hot. mai multor com. 10) Împroprietăriţi în hotarul comunei Zolt.

Plasa Caransebeş

Numărul curent	Numele comunei	Locuitorii pe neam							Numărul total al caselor
		Români	Germani	Unguri	Sârbi	Evrei	Alţii	Total	
1	Borlova	1692	—	—	—	—	5	1697	379
2	Dalci	506	—	—	—	—	—	506	120
3	Cicleni	157	—	—	—	—	—	157	32
4	Ruieni	686	—	—	—	—	—	686	144
5	Turnul	461	—	—	—	—	—	461	106
6	Buchin	713	6	1	—	—	—	720	162
7	Bucoşniţa	927	4	—	1	—	2	934	196
8	Goleţi	791	7	—	1	—	—	799	171
9	Petroşniţa	1235	7	—	—	—	—	1242	286
10	Prisian	486	1	3	—	—	—	490	121
11	Caransebeşul-nou	66	593	4	—	16	95	774	164
12	Lindenfeld	—	319	—	—	—	—	319	51
13	Poiana	1137	—	—	—	—	—	1137	244
14	Zlagna	562	—	—	—	—	—	562	113
15	Zerveşti	743	2	—	—	—	—	745	153
16	Cârpa	935	5	—	—	—	—	940	224
17	Bolveşniţa	833	—	—	—	—	—	833	181
18	Vălişoara	1117	—	1	—	—	—	1118	230
19	Vârciorova	1409	—	—	—	—	—	1409	320
20	Ferdinand	624	682	99	58	23	680*)	2166	395

Plasa Caransebeş

Numărul impozabililor pe categorii				Suprafaţa totală a hotarelor comunei							
la impozitul agricol	la impozitul pe clădiri	la impozitul industrial şi comercial	Total	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune, islaz	Păduri	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total
272	29	66	367	468	825	1225	—	1935	10621	176	15320
105	15	6	126	160	142	120	—	458	297	42	1219
60	-	—	60	57	77	188	—	253	44	18	647
210	—	1	211	194	195	381	—	190	—	43	1003
145	—	2	147	101	203	324	—	602	4120	62	5412
202	1	3	206	331	169	192	—	520	200	115	1507
352	3	6	361	424	179	896	—	281	1247	82	3109
189	2	4	195	271	198	478	—	808	5009	77	6841
310	2	6	318	980	398	750	—	722	2357	166	5373
184	2	2	188	195	143	202	—	719	—	399	1658
174	42	35	251	1011	46	185	—	35	—	65	1342
50	1	4	55	93	44	405	—	207	1818	32	2599
227	12	7	246	438	264	1454	—	1359	3045	114	6674
116	—	4	120	286	125	408	—	204	32	39	1094
179	1	5	185	354	106	638	—	424	8	62	1592
224	2	12	238	708	244	540	—	440	14	91	2037
181	–	2	183	469	278	569	—	435	48	90	1889
246	2	8	256	581	219	650	—	564	27	89	2130
346	7	7	360	586	511	1145	—	2802	8054	540	13638
220	393	16	629	38	82	29	—	183	2	72	406

Plasa Caransebeş

Numărul curent	Situaţia proprietăţii agr. aparţinând micilor proprietari							Situaţia înainte refor. agr. Proprietăţile agr. aparţinând celor suscept. de exprop.							
	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune, Izlaz	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune, islaz	Păduri	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total
1	468	817	1140	—	1646	117	4188	—	8	85	—	289	10686	64	11212
2	160	136	119	—	458	814	87	—	6	1	-	—	294	31	332
3	67	76	188	—	253	5	589	—	1	—	—	—	44	13	58
4	193	195	381	—	190	21	980	1	—	—	—	—	—	22	23
5	100	202	286	—	135	35	758	1	1	38	—	467	4116	31	465[illegible]
6	293	167	149	—	16	53	779	18	2	43	—	504	99	62	728
7	386	175	561	—	12	104	1238	38	4	335	—	269	1179	46	1871
8	263	189	448	—	410	97	1407	8	9	30	—	398	4922	67	5434
9	957	392	687	—	23	174	2229	27	6	63	—	699	2274	75	3144
10	169	143	182	—	18	52	564	26	—	20	—	701	—	347	109
11	1011	46	185	—	35	65	1342	—	—	—	—	—	—	—	—
12	93	44	405	—	207	1850	2599	—	—	—	—	—	—	—	—
13	438	264	1454	—	1359	3159	6674	—	—	—	—	—	—	—	—
14	286	125	408	—	204	71	1094	—	—	—	—	—	—	—	—
15	354	106	638	—	354	70	1522	—	—	—	—	70	—	—	70
16	708	244	540	—	440	105	1597	—	—	—	—	—	—	—	—
17	469	278	569	—	435	138	1889	—	—	—	—	—	—	—	—
18	581	219	650	—	564	116	2130	—	—	—	—	—	—	—	—
19	586	511	1145	—	—	—	2242	—	—	—	—	2802	8054	540	1139
20	19	59	16	—	8	14	116	19	23	13	—	175	2	58	290

Plasa Caransebeş

Aplicarea ref. agr. exprop. efectuate din proprietăţile:						N-rul persoanelor cari au solicitat împr. şi au fost îndreptăţiţi						Nr. pers. cari au fost împroprietărite					
Feudali, baroni, conţi şi mari proprietari	Pers. juridice ca: fundaţii, comunităţi	Instituţiilor publice	Coloniştilor	Bisericeşti	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total în jughere
—	—	680 [3]	—	—	680	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	332	—	—	332 [4]	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	467	—	—	467	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	275	—	—	275	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	25	—	—	25	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
70	—	—	—	—	70	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	11396	—	—	11396	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	38	—	—	—	38	74	88	11	1	64	238	—	—	—	—	—	—

12

Plasa Caransebeş

Numărul curent	Improprietărirea bisericilor, parohiilor şi cântăreţilor bisericeşti în jughere															
	Ortodoxi				gr. cat.				rom. cat.				ref. evangh.			
	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	T o t a l	Sesiuuea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	T o t a l	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	T o t a l	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	T o t a l
1																
2																
3																
4																
5																
6																
7																
8																
9																
10																
11																
12																
13																
14																
15																
16																
17																
18																
19																
20			2	2												

Plasa Caransebeş

Impr. şc. şi terenuri sportive în jughere				Impr. pt. izlazuri şi păduri com. în jug.			Impr. cu loturi de case după originea etnică în jug.					
Şcoli de Stat	Şcoli confesionale	Terenuri sportive	Total	Izlazuri	Păduri	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total
				450[3])		450						
				60[5])		60						
				50[5])		50						
				230[6])		230						
				467		467						
				—	—	—						
				—		—						
				—		—						
				275[3])		275						
				25[5])		25						
				—		—						
				—		—						
				—		—						
				—		—						
				70		70						
				—		—						
				270[7])		270						
				—		—						
				200[8])		200						
				—		—						

Plasa Caransebeş

Numărul curent	Numele comunei	Locuitorii pe neam							Numărul total al caselor
		Români	Germani	Unguri	Sârbi	Evrei	Alţii	Total	
21	Cireşa	635	66	43	—	23	75	842	120
22	Mărul	1601	8	—	—	4	26	1639	350
23	Valeabistrei	536	—	2	—	—	—	538	116
24	Zăvoi	501	15	10	—	2	141	669	115
25	Obreja	2033	4	—	—	—	—	2037	511
26	Ciuta	630	2	—	—	—	—	632	171
27	Iaz	832	—	—	—	—	—	832	206
28	Var	1011	—	—	—	—	—	1011	196
39	Ohababistra	1489	111	86	2	21	50	1759	439
30	Crâjma	667	—	—	—	—	—	667	147
31	Glimboca	2258	10	8	—	—	6	2282	485
32	Mal	532	—	—	—	—	—	532	120
33	Rusca-Montană	1356	719	24	4	3	57	2163	588
34	Ruschiţa [1]	—	—	—	—	—	—	—	—
35	Marga	1687	3	—	—	—	12	1702	440
36	Vama-Marga	89	5	—	—	—	—	94	24
37	Voislova	622	10	4	—	2	29	667	137
	Total......	31559	2579	285	66	94	1178	35761	7957

Plasa Caransebeş

Numărul impozabililor pe categorii				Suprafaţa totală a hotarelor comunei							
la impozitul agricol	la impozitul pe clădiri	la impozitul industrial şi comercial	Total	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune, islaz	Păduri	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total
251	120	8	379	239	73	461	—	595	2489	124	3857
406	350	11	767	398	203	1238	—	21280	34076	1782	58977
200	116	4	320	145	59	472	—	280	134	35	1135
191	115	3	309	135	38	622	—	303	1002	45	2145
490	2	12	504	1135	326	1542	—	1682	6172	249	11106
151	—	9	160	477	339	473	—	582	737	130	2638
181	—	6	187	614	185	454	—	804	22	143	2222
196	1	5	202	553	217	730	—	1396	3003	94	5593
467	35	27	529	307	207	821	—	731	2897	—	5075
130	1	10	141	273	106	467	—	304	2	48	1200
335	9	51	395	521	530	841	—	1350	3116	218	7376
117	1	5	123	174	74	485	—	279	578	49	1639
588	69	21	678	3	415	485	—	780	24852	265	26799
—	—	—	—	2453	1456	1248	—	2844	670	536	9207
440	13	30	511	445	263	2103	—	634	5595	103	9143
24	2	1	27	18	7	86	—	24	165	10	310
152	9	4	165	99	78	503	—	376	784	38	1978
8339	1357	403	10098	15744	8924	23810	—	47385	124037	6243	225890

Plasa Caransebeş

Numărul curent	Situaţia proprietăţii agr. aparţinând micilor proprietari							Situaţia înainte refor. agr. Proprietăţile agr. aparţinând celor suscept. de exprop.							
	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune, islaz	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune, islaz	Păduri	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total
21	218	73	417	—	594	132	1310	21	—	44	—	1	2448	33	2547
22	394	202	774	—	7988	27899	37257	4	1	464	—	13292	7289	670	21720
23	145	58	463	—	241	35	942	—	1	9	—	39	134	—	183
24	135	38	545	—	302	91	1111	—	—	77	—	1	955	1	1034
25	1115	325	1474	—	1680	487	5083	20	1	68	—	2	5923	11	6023
26	459	239	456	—	582	331	2067	18	—	17	—	—	531	5	571
27	606	185	439	—	803	164	2197	8	—	15	—	1	—	1	25
28	547	217	704	—	1396	285	3149	6	—	26	—	—	2802	10	2844
29	297	205	770	—	718	100	3090	10	2	51	—	13	2893	16	2985
30	268	104	453	—	304	50	1179	5	2	14	—	—	—	—	21
31	512	529	807	—	1346	201	3395	9	1	34	—	4	3911	22	3981
32	173	74	455	—	279	49	1030	1	—	30	—	—	578	—	609
33	3	415	485	—	780	—	1683	—	—	—	—	—	24852	265	25117
34	Ţine de oraşul Caransebeş, unde nu s'a făcut exprop. şi împroprietăriri														
35	445	263	2103	—	—	103	3948	—	—	—	—	—	5545	—	5595
36	—	7	46	—	—	10	63	18	—	40	—	24	165	—	247
37	99	78	503	—	253	38	1051	—	—	—	—	143	784	—	927
	13017	7400	21045	—	24033	37035	102579	258	68	1577	—	19874	90530	2390	114737

Plasa Caransebeş

Aplicarea ref. agr. exprop. efectuate din proprietăţile:						N-rul persoanelor cari au solicitat împr. şi au fost îndreptăţiţi						Nr. pers. cari au fost împroprietărite					
Feudali, baroni, conţi şi mari proprietari	Pers. juridice ca: fundaţii, comunităţi	Instituţiilor publice	Coloniştilor	Bisericeşti	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total în jughere
—	2	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	69	—	—	69	72	—	—	—	—	72	62	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	4784[10])	—	—	4784	371	268	9	—	—	648	371	268	9	—	—	910
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	-	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
247	—	—	—	—	247	21	—	—	—	—	21	21	—	—	—	—	56
143	—	—	—	—	143	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
460	40	18028	—	—	18528	538	356	20	1	64	979	454	268	9	—	—	1038

Numărul curent	Împroprietărirea bisericilor, parohiilor şi cântăreţilor bisericeşti în jughere															
	Ortodoxi				gr. cat.				rom. cat.				ref. evangh.			
	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total
21																
22																
23																
24																
25																
26																
27																
28																
29																
30																
31																
32																
33			9	9							4	4				
34																
35																
36																
37																
			11	11							4	4				

*) Cehi, Slovaci, ţigani şi alţii. 1) Din punct de vedere administrativ aparţine Caransebeşului. 2) Dela C. A. P. S. 3) Diferenţa dată comunei Ruieni ca islaz. 4) Comunitatea de Avere. 5) Primit dela Statul Român din hotarul comunei Mărul.

Plasa Caransebeş

Impr. şc. şi terenuri sportive în jughere				Impr. pt. izlazuri şi păduri com. în jug.			Impr. cu loturi de case după originea etnică în jugh.					
Şcoli de Stat	Şcoli confesionale	Terenuri sportive	Total	Izlazuri	Păduri	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total
				2		2[10])						
				2		2						
				86[9])		86						
				80[5])		80						
				175[5])		175						
				—		—						
				125[5])		125						
				106[5])		106						
				—		—						
				215[5])		215						
				540[5])		540						
				336[5])		336						
10		2	12	719	3043	3762						
				770[5])	—	770						
				—	—	—						
		2	2	24	165	189						
				143	—	143						
10		4	15	5420	3208	8628	74	88	11	1	64	238

6) Dela St. R. din hotarul comunei Borlova. 7) Din hotarul comunei Mărul. 8) Proprietatea comunei politice, Comunităţii de Avere şi a Statului. 9) Păşune alpină expropriată dela Stat. 10) Din prop. Statului în hotarul comunei Rusca-Montană.

Plasa Orşova

Numărul curent	Numele comunei	Locuitorii pe neam: Români	Germani	Unguri	Sârbi	Evrei	Alţii	Total	Numărul total al caselor
1	Băile-Herculane	321	40	19	4	9	—	393	89
2	Pecenişca	745	15	2	1	—	—	763	185
3	Iablaniţa	1594	4	1	—	—	—	1599	389
4	Globucraiova	891	—	—	—	—	—	891	199
5	Petnic	1178	—	—	—	—	—	1178	256
6	Eşelniţa	1362	6	6	—	6	16	1396	282
7	Ogradena-nouă	95	4	—	—	—	186*)	285	58
8	Ogradena-veche	873	—	2	1	—	10	886	187
9	Jupalnic	1620	30	5	1	1	19	1676	445
10	Tufari	851	21	20	—	2	10	904	203
11	Coramnic	233	—	2	—	—	—	235	52
12	Mehadia	1975	147	33	4	3	18	2180	465
13	Pârvova	1143	—	5	—	—	2	1150	240
14	Lăpuşnicel	1006	—	1	—	—	—	1007	216
15	Şumiţa	—	—	—	—	—	500*)	500	108
16	Plavişeviţa	425	8	5	9	—	66	513	130
17	Dubova	466	—	—		—	35	501	124
18	Eibenthal	8	—	—	6	3	782*)	799	146
19	Tisoviţa	275	—	—	1	—	9	285	66
20	Plugova	1471	—	—	—	—	—	1471	252
21	Globurău	558	—	—	—	—	1	559	147
22	Valea-Bolvaşniţa	1326	4	—	—	—	—	1330	256
23	Sviniţa	,75	—	3	1145	—	3	1526	353
24	Topleţ	2067	58	11	4	—	10	2150	503
25	Bârza	621	12	4	1	—	—	638	114
	Total...	21179	349	119	1477	24	1667	24815	5465

*) Cehi.

Plasa Orşova

Numărul impozabililor pe categorii				Suprafaţa totală a hotarului comunei							
La impozitul agricol	La impozitul pe clădiri	La impozitul industrial şi comercial	Total	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune, Izlaz	Păduri	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total
—	89	12	101	5	17	39	—	160	2765	40	3026
213	4	6	223	85	58	227	—	507	3198	150	4225
419	9	25	453	938	297	1204	1	1827	8518	297	13082
207	3	9	219	589	322	542	—	960	109	80	2602
267	5	12	284	652	302	577	—	827	1915	121	4394
283	6	6	295	244	92	586	2	169	12900	318	14311
86	1	1	88	78	9	101	5	25	941	22	1181
183	2	2	187	341	37	494	3	804	24423	685	26787
397	26	31	454	252	67	327	5	151	1202	159	2164
203	17	5	225	173	16	467	4	391	2132	67	3250
80	—	1	81	71	11	146	—	99	464	50	841
827	83	72	982	892	163	1061	—	2803	12212	989	18120
242	5	5	252	326	220	767	—	1426	4439	91	7269
253	3	6	262	314	263	584	—	626	1148	77	3012
134	2	3	139	319	2	296	—	263	238	42	1160
120	15	23	158	146	—	155	—	369	6366	580	7616
120	3	2	125	58	—	56	4	196	5956	394	6664
189	10	11	210	185	—	178	—	295	3376	895	4929
67	10	11	88	56	—	57	—	456	2308	557	3434
362	3	5	370	500	136	663	—	1556	455	351	3661
159	2	3	164	326	144	450	—	789	455	265	2429
327	3	7	337	354	175	1052	—	1592	12050	322	15545
308	16	34	358	411	91	745	—	519	12888	2247	16901
394	23	19	436	541	67	542	—	515	11915	412	13992
83	5	4	92	96	6	273	—	206	1824	141	2546
5923	345	315	6583	7952	2495	11589	24	17531	134197	9352	183141

Plasa Orşova

Numărul curent	Situaţia proprietăţii agr. aparţinând micilor proprietari							Situaţia înainte refor. agr. Proprietăţile agr. aparţinând celor suscept de exprop.							
	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune-izlaz	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune-izlaz	Păduri	Stuf, bălţi pământ neimpozabil	Total
1	1	5	1	—	—	1	8	4	12	38	—	160	2765	39	3018
2	85	58	225	—	943	1141	2452	—	—	2	—	92	2255	9	2358[1])
3	891	—	1144	1	418	7729	10183	47	—	60	—	1409	789	182	2487[1])
4	584	316	515	—	352	84	1851	5	6	27	—	608	35	70	751[1])
5	635	397	564	—	206	132	1834	17	5	13	—	621	1805	99	2560[1])
6	244	92	542	2	112	1278	2270	—	—	46	—	57	11886	54	12043
7	78	9	101	5	25	549	767	—	—	—	—	—	412	2	414
8	334	37	484	3	746	496	2100	7	—	10	—	58	23997	615	24687[1])
9	251	67	306	5	151	1254	2134	1	—	21	—	—	6	2	30[1])
10	172	16	443	4	347	1950	2932	1	—	24	—	44	182	—	251
11	71	11	146	—	99	425	752	—	—	—	—	—	89	—	89[1])
12	821	144	927	—	675	673	3240	71	19	134	—	2128	12070	458	14880
13	326	220	759	—	1404	354	3063	—	—	8	—	22	4152	24	4206
14	314	263	584	—	626	788	2575	—	—	—	—	—	433	3	436
15	318	2	296	—	263	175	1054	—	—	—	—	—	106	—	106
16	146	—	155	—	369	580	1250	—	—	—	—	—	6366	—	6366
17	58	—	56	4	196	394	708	—	—	—	—	—	5956	—	5956
18	185	—	178	—	395	495	1253	—	—	—	—	—	3376	400	3776
19	56	—	57	—	456	157	726	—	—	—	—	—	2308	400	2708
20	483	135	632	—	123	62	1435	17	1	31	—	1433	406	338	2226
21	322	143	437	—	255	231	1388	4	1	13	—	534	250	239	1041
22	342	174	1033	—	470	611	2630	12	1	19	—	1122	11528	233	12915
23	405	90	691	—	58	209	1453	6	1	54	—	461	12874	2052	15448
24	505	66	516	—	42	256	1385	36	1	26	—	473	11877	194	12607
25	96	6	259	—	34	105	500	—	—	14	—	172	1792	68	2046[1])
	7723	2251	11051	24	8765	20129	49943	228	47	540	—	9394	117715	5481	133405

[1]) Notarul sau secretarul comunal nu a dat datele împroprietăriţilor sub cuvânt, că tabloul se află la judecătoria Orşova sau că la notariat nu se află nici o urmă.

Plasa Orşova

Aplicarea ref. agr. exprop. efectuate din proprietăţile:						N-rul persoanelor cari au solicitat împr. şi au fost îndreptăţiţi						Nr. pers. cari au fost împroprietărite					
Feudale, baroni, conţi şi mari proprietari	Pers. juridice ca: fundaţii, comunităţi.	Instituţiilor publice	Coloniştilor	Bisericeşti	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total în jughere
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	12043	—	—	—	12043	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	251	—	—	—	251	17	—	—	—	—	17	17	—	—	—	—	20
—	14880	—	—	—	14880	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Nu s'au făcut exproprieri marea proprietate fiind Comunitatea de Avere din Caransebeş																	
Idem																	
"																	
"																	
"																	
"																	
—	—	2226	—	—	2226	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	1041	—	—	1041	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	12915	—	—	12915	47	—	—	—	—	47	47	—	—	—	—	94
—	15448	—	—	—	15448	7	—	—	92	—	99	7	—	—	92	—	297[3])
—	12607	—	—	—	12607	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
—	55229	16182	—	—	71411	71	—	—	92	—	163	71	—	—	92	—	411

[3]) Transformat prin tăierea pădurei.

Plasa Orşova

Număru curent	Improprietărirea bisericilor, parohiilor şi cântăreţilor bisericeşti în jughere															
	Ortodoxi				gr. cat.				rom. cath.				ref. evangh.			
	Sesiunea parohială	Cântăreţilor	Bisericilor	T o t a l	Sesiunea parohială	Cântăreţilor	Bisericilot	T o t a l	Sesiunea parohială	Cântăreţilor	Bisericilor	T o t a l	Sesiunea parohială	Cântăreţilor	Bisericilor	T o t a l
1																
2																
3																
4																
5																
6																
7																
8																
9																
10																
11																
12																
13	Nu s'au făcut exproprieri marea proprietate fiind Comunitatea de															
14	Avere din Caransebeş															
15	Idem															
16	„															
17	„															
18	„															
19	„															
20																
21																
22																
23																
24																
25																

Plasa Orşova

Impr. şc. şi terenuri sportive în jughere				Impr. pt. izlazuri şi păduri com. în jug.			Impr. cu loturi de case după originea etnică în jugh.					
Şcoli de Stat	Şcoli confesionale	Terenuri sportive	Total	Izlazuri	Păduri şi loturi de exp.	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total în jughere
				700		700						
							48					7[3])
Nu s'au făcut exproprieri marea proprietate fiind Comunitatea de Avere din Caransebeş												
Idem												
"												
"												
"												
"												
							48					8
				23		23						
				2635		2635[2])						
				450		450						
				3808		3808	96					15

[3]) Locuitorii din comuna Plugova au fost împrogrietăriţi cu loturi de case a 150 st. □.

Plasa Teregova

Numărul curent	Numele comunei	Locuitorii pe neam: Români	Germani	Unguri	Sârbi	Evrei	Alții	Total	Numărul total al caselor
1	Armeniş	3185	14	1				3200	572
2	Feneş	968	—					968	246
3	Brebul-Nou	4	1095					1099	224
4	Garâna	—	1231	4			1	1236	228
5	Cornea	1467	6					1473	337
6	Cuptoarea	949	—					949	202
7	Cruşovăţ	720	—					720	159
8	Corneareva	3965	1	3	1			3970	945
9	Bogoltin	1780	—					1780	398
10	Domaşnea	1992	18					2010	473
11	Canicea	509	—	1				510	110
12	Mehadica	2353	2	1		1	2	2359	450
13	Verendin	2416	—					2416	450
14	Slatina-Timişului	2042	64	2				2108	472
15	Ilova	2106	—					2106	222
16	Sadova-Nouă	538	—					538	128
17	Sadova-Veche	5	583					588	127
18	Teregova	4043	37	2		3	2	4087	776
19	Rusca	1457	—					1457	399
20	Luncaviţa	1416	—					1416	337
	Total...	31915	3051	14	1	4	5	34990	7255

Plasa Teregova

Numărul impozibililor pe categorii				Suprafaţa totală a hotarului comunei							
la impozitul agricol	la impozitul pe clădiri	la impozitul industrial şi comercial	T o t a l	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune, izlaz	Păduri	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	T o t a l
551	8	43	602	875	365	2752		180	6798	321	12912
224	5	13	242	222	357	684		988	1350	204	4105
294		22	316	560	3	1414		560	3	94	2634
302		13	315	278	3	1407		417	222	68	2395
444	1	6	451	1128	325	1110		1825	285	204	4877
254		6	260	640	180	724		702	55	249	2550
220	2	5	227	551	144	235		621	395	115	2061
896	5	41	942	879	90	1083		10612	10023	267	22954
382	2	4	388	33	1	5		895	3470	46	4450
460	6	12	478	1248	622	1790		2055	1486	190	7391
110			110	469	71	291		886	233	57	2007
448	5	12	465	1322	565	2058		2038	14181	346	20510
414	2	10	426	648	517	1891		1501	321	125	5003
850	9	9	868	941	284	2895		448	9241	297	14106
333	2	2	337	307	160	1267		361	3857	120	6072
237			237	159	133	700		863	3466	72	5393
203	7	4	214	169	33	233		191	1	51	678
1100	48	72	1220	1330	502	6262		2079	17558	393	28124
536	3	22	561	431	317	2527		7672	18171	302	29420
430	4	13	447	768	349	826		614	1185	176	3918
8688	109	309	9106	12958	5021	30454		37129	92301	3697	181560

Plasa Teregova

Numărul curent	Situaţia proprietăţii agr. aparţinând micilor proprietari							Situaţia înainte de ref. agr. Proprietăţile agr. aparţinând celor suscept. de exprop.							
	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune-izlaz	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total	Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune-izlaz	Păduri	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total
1	875	365	2752		1801	5725	11518						1073		1073
2	222	357	984		988	750	3301						600	204	804
3	560	3	1414		560	97	2634	Mare proprietate nu există,							
4	278	3	1407		417	290	2395	Idem							
5	1128	325	1110		1825	489	4877	»							
6	640	180	724		702	304	2550	»							
7	551	144	235		621	510	2061	»							
8	879	90	1076		8035	7268	17348			7		2577	2956	59	5599
9	31	1	2		407	408	849	2		3		488	3062	46	3601¹)
10	1234	622	1782		23	240	3901	14		8		2032	1285	151	3490
11	469	71	284		77	82	983			7		809	168	40	1024
12		¹)													
13		Idem													
14	932	277	2538		8	169	3924	9	7	358		440	9133	243	10190
1ç	303	160	1120		19	158	1760	4		147		342	3845	73	4411
16	158	133	686		801	10	1788	1		14		62	3464	68	3609
17	169	33	233		191	52	678	Mare proprietate nu există,							
18		²)													
19		Idem													
20		»													
	8429	2764	16347		16475	16552	60567	30	7	544		6750	25586	884	33801

¹) Fiind a Comunităţii de Avere, dar în folosinţa ţăranilor, nu s'a făcut expropriere.

²) N'au avut loc operaţiuni de reformă agrară şi fişa informativă nu indică întinderea micei proprietăţi.

Plasa Teregova

Aplicarea ref. agr. exprop. efectuate din proprietăţile: Feudale, baroni, conţi şi mari proprietari	Pers. juridice ca: fundaţii, comunităţi.	Instituţiilor publice	Coloniştilor	Bisericeşti	Total	N-rul persoanelor cari au solicitat impr. şi au fost îndreptăţiţi: Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total	Nr. pers. cari au fost împroprietărite: Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total în jughere
		1073			1073												
		600			600												
expropriere nu s'a făcut																	
Idem																	
		"															
		"															
		" 5599			5599												
	3100					147					147	50					100
	802					48					48	32					202
[2]) Idem																	
	10191				10191												
		4435			4435												
	3609				3609												
expropriere nu s'a făcut																	
[2]) Idem																	
"																	
	17702	11707			29409	195					195	82					302

Plasa Teregova

Numărul curent	Impropriet. bisericilor, parohiilor şi cântăreţilor bisericeşti în jughere — Ortodoxi				gr. cat.				rom. cat.				ref. evangh.			
	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total
1																
2																
3																
4																
5																
6																
7																
8																
9																
10																
11																
12																
13																
14	13			13												
15																
16																
17																
18																
19																
20																
	13			13												

Plasa Teregova

Impr. șc. și terenuri sportive în jughere				Impr. pt. izlazuri și păduri com. în jug			Impr. cu loturi de case după originea etnică în jugh.					
Școli de Stat	Școli confesionale	Terenuri sportive	T o t a l	Izlazuri	Păduri și loturi de exp.	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alții	Total în jughere
				300		300						
				120		120						
				179		179*)						
				207		207						
					15	15						
				806	15	821						

*) Din proprietatea bisericei din Domașnia.

Plasa Balinţ

Numărul curent	Numele comunei	Locuitorii pe neam: Români	Germani	Unguri	Sârbi	Evrei	Alţii	Total	Numărul total al caselor
1	Balinţ	778	71	363	—	—	—	1212	263
2	Fădimac	790	—	3	—	—	9	802	162
3	Târgovişte	610	2	262	—	—	—	874	189
4	Bara	990	5	3	—	—	—	998	205
5	Dobreşti	570	—	—	—	—	—	570	120
6	Lăpuşnic	512	—	—	—	—	—	512	108
7	Rădmăneşti	642	2	—	1	—	—	645	129
8	Spata	375	—	—	—	—	—	375	84
9	Betausen	216	575	195	—	—	1	987	226
10	Cladova	767	—	4	—	—	—	771	166
11	Cutina	917	—	4	—	—	—	921	185
12	Leucuşeşti	747	8	6	—	4	—	765	165
13	Bodo	17	21	1121	—	—	—	1159	300
14	Cliciova	868	—	—	—	—	39	907	249
15	Hezeriş	529	—	—	—	—	—	529	145
16	Nevrincea	368	—	395	—	—	12	775	206
17	Valealungă	215	—	304	—	—	—	519	153
18	Dubeşti	964	—	—	—	—	—	964	209
19	Iersnic	638	—	—	—	—	—	638	145
20	Ohabalungă	655	25	10	—	—	—	690	147
21	Topla	325	—	—	—	—	—	325	53
22	Sndriaş	607	7	11	—	—	—	625	135
23	Susani	678	—	3	—	—	4	685	129
24	Jupani	684	12	3	—	—	3	702	133
25	Ţipari	21	1	1301	—	—	10	1333	363
26	Părul	519	—	10	1	—	1	531	163
	Total...	15002	729	3998	2	4	79	19814	4532

5) Din hotarul comunelor învecinate.
6) Restul îndreptăţiţilor au fost împroprietăriţi în hotarul comunei Nevrincea

Plasa Balinț

Numărul impozabililor pe categorii				Suprafața totală a hotarelor comunei							
la impozitul agricol	la impozitul pe clădiri	la impozitul industrial și comercial	Total	Arător	Grădini	Fânețe	Vii	Pășune, islaz	Păduri	Stuf, bălți, pământ neimpozabil	Total
345	35	42	422	1724 1/2	73	—	1 5/8	237 1/2	40 1/2	167 1/4	2244 3/8
202	—	4	206	1447	233	97	—	265	85	118	2245
401	4	11	416	2251 1/2	76	52	3/8	268	4	181	2832
304	—	8	312	2431	384	150	—	317	184	123	3589
156	1	3	160	814 1/8	162 1/8	69 3/4	—	208 1/8	251 3/4	61 3/4	1567 3/8
205	—	4	209	1555	196 1/2	127 1/2	1/2	156	53	145 1/2	2234
193	—	5	201	1242 1/4	173 3/4	266	—	338	202	104	2326 1/4
103	—	5	108	866	197 1/2	138 1/2	—	78 1/2	5	72 3/4	1358
240	11	56	307	1942	51	—	28	173	—	315	2509
160	—	3	163	1093	224	97	—	244	465	143	2266
192	—	13	205	1158	76	109	—	846	2	96	2287
173	—	8	181	520	70	—	—	359	1331	190	2470
422	5	11	438	2771	68	202	14	592	—	301	3948
235	—	3	238	1731	90 1/4	75 3/4	4	509 1/2	—	160 3/4	2571 1/4
136	9	—	145	398 3/4	66 1/4	28 1/4	—	511 1/2	118 1/2	49 3/4	1173
302	—	2	304	2050 3/4	60 1/2	3 1/2	—	720 3/4	105	182	3122
161	—	—	161	1319	34	32	—	528 1/4	1145 1/2	129	3187 3/4
289	1	1	291	1080	198	132	15	517	6032	134	8108
156	1	1	158	804	156	48	—	278	706	72	2064
398	—	2	400	2188	99	122	15	312	—	87	2823
52	1	—	53	448	97	44	6	160	544	48	1347
189	2	3	194	1308	80	185	—	632	93	75	2373
210	—	3	213	1254	70	91	—	466	—	95	1976
199	2	5	206	1265	74	67	—	629	81	101	2217
753	5	47	805	3668	175	—	42	724	—	318	4927
158	—	6	164	690	46	22	17	144	—	45	964
6337	77	246	6660	38020	3231	2159	143	10214	11448	3514	68730

[7]) Biserica ortodoxă, Statul român. Comuna politică.
[8]) De fapt îndreptățiți au fost numai 124 inși.

Plasa Balinţ

Numărul curent	Situaţia proprietăţii agr. aparţinând micilor proprietari: Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune-Izlaz	Păduri	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total	Situaţia înainte refor. agr. Proprietăţile agr. aparţinând celor suscept de exprop.: Arător	Grădini	Fâneţe	Vii	Păşune, Izlaz	Stuf, bălţi, pământ neimpozabil	Total
1	1270	69	—	1 5/8	350 *)	40 1/2	167	1898 1/8	454	4	—		113	—	571
2	1034	233	47	—	138	—	—	1452	413	—	—		370	—	783
3	1830	72	52	3/8	323 *)	4	143	2424 3/8	421 1/2	—	—		295	—	716 1/2
4	1737	384	1/2	—	141	—	—	2262 1/2	695	—	3/4		175 3/4	13 1/2	885
5	800	140	61 3/4	—	208 1/8	251 3/4	61 3/4	1523 3/8	14	22	8		—	—	44
6	1160	193 3/4	111	1/2	22	—	129	1616 1/4	395	2 3/4	16 1/2		138	16 1/4	568 1/2
7	1046	173	266 1/4	—	210	171 3/4	97 1/2	1864 1/2	195 1/2	—	—		127 1/2	37	360
8	832	197 1/2	138 1/2	—	78 1/2	5	73 3/4	1325 1/4	34	—	—		—	—	34
9	1853 1/4	51	—	28	173	—	315	2420 1/4	88 3/4	—	—		—	—	88 3/4
10	745	224	97	—	36	—	137	1239	348	—	—		208	471	1027
11	558	75	109	—	458	2	55	1257	1000	1	—		388	41	1430
12	520	70	—	—	—	—	77	667	—	—	—		359	1444	1803 ³)
13	2271	68	202	14	592	—	301	3448	—	—	—		—	—	-
14	1485	90 1/4	75 3/4	4	24 1/4	—	26 1/8	1705 3/8	245 1/8	—	—		485 1/4	134 1/4	864 5/8
15	286 3/4	43 1/4	25 1/4	—	187 1/2	21 3/4	1/2	565	112	22 3/4	3		324	156	617 3/4
16	1553 1/2	44 1/4	1 1/2	—	360 1/4	105	29	2093 1/2	222 2/4	3 3/4	1 3/4		238 3/4	127	594
17	1224 1/4	22	21	—	259	12 3/4	30 3/4	1569 3/4	74 3/4	12	11		269 1/4	98	465
18	287	197	123	—	4	—	71	682	793	1	9	15	513	6032	7363
19	210	66	31	—	1	1	10	319	594	90	17	—	277	767	1745
20	1716	45	104	—	122	—	87	2074	472	54	18	15	190	—	749
21	112	81	25	6	—	—	48	272	336	16	19		154	544	1069
22	727	80	185	—	—	—	75	1067	581	—	—		93	632	1306
23	601	70	91	—	416	—	95	1273	653	—	—		50	—	703
24	776	74	67	—	561	—	101	1579	400	—	—		157	81	638
25	668	175	—	42	724	—	318	4927	839	—	—		396	—	1235 ³)
26	690	46	22	17	144	—	45	964	In hotarul acestei comuni nefiind pământ de expropriat, nu s'au făcut nici împroprietăriri						
	28992	2984	1856	113	5532	615	2493	42588	9381	229	104	30	5321	10594	25660

*) Diferenţa o dă pământul arător, necultivat lăsat păşune.

³) Proprietatea statului.

Plasa Balinţ

Aplicarea ref. agr. exproprierile efectuate din proprietăţile: Feudale, baroni, conţi şi mari proprietari	Pers. juridice, ca fundaţii, comunităţi	Instituţiilor publice	Coloniştilor	Bisericeşti	Total	N-rul persoanelor cari au solicitat impr. şi au fost îndreptăţiţi: Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total	N-rul pers. cari au fost împroprietărite: Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alţii	Total în jughere
235	—	—	530	—	765	132	—	4	—	—	136	132	—	4	—	—	186 1/2
64	447	115	157	—	783	130	—	—	—	—	130	130	—	—	—	—	373
122	—	—	716 1/2	—	838 1/2	92	—	85	—	—	177	92	—	85	—	—	379
885	—	—	—	—	885	97	—	—	—	—	97	97	—	—	—	—	558 1/4
44	—	=	—	—	44	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
568 1/2	—	—	—	—	568 1/2	87	—	—	—	—	87	87	—	—	—	—	537
360	—	—	—	—	360	54	—	—	—	—	54	54	—	—	—	—	355 1/2
—	—	34	—	—	34	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
—	—	88 3/4	—	—	88 3/4	10	30	7	—	—	47	10	30	7	—	—	144[1]
—	—	1027[3]	—	—	1027	115	—	—	—	—	115	115	—	—	—	—	316
—	1430[4]	—	—	—	1430	225	31	7	—	—	263	225	31	7	—	—	885
—	—	1803	—	—	1803	118	1	—	—	—	119	118	1	—	—	—	347 1/2
—	—	1258[3]	—	—	1258	240	—	151	—	—	391	240	—	251	—	—	789
—	—	864 5/8	—	—	864 5/8	134	—	—	—	—	134	57[3]	—	—	—	—	211
—	—	617	—	—	617	104	—	—	—	—	104	104	—	—	—	—	304
—	125	107 3/4	1384 1/2	—	1616 1/4	60	—	38	—	—	98	60	—	38	—	—	409
—	465	—	—	—	465	72	—	42	—	—	114	72	—	41	—	—	563 1/4
—	—	842[4]	—	—	842	180	—	—	—	—	180	140	—	—	—	—	524
—	—	1745	—	—	1745	135	—	—	—	—	135[3]	124	—	—	—	—	453
749	—	—	—	—	749	86	14	—	—	—	100	69	8	—	—	—	472
1039	—	30	—	—	1069	36	—	—	—	—	36	30	—	—	—	—	150
110	1096	—	—	—	1206	96	—	1	—	—	97	96	—	1	—	—	567
—	—	703	—	—	703	130	—	13	—	—	143	130	—	13	—	—	508
—	—	549	—	—	549	129	—	—	—	—	129	129	—	—	—	—	334
—	—	—	1235	—	1235	138	—	189	—	—	327	138	—	189	—	—	1130
In hotarul acestei comuni nefiind pământ de expropriat, nu s'au făcut nici împroprietăriri.																	
4176	3563	9784	3023		21546	2600	76	537	—	—	3213	2449	70	635	—	—	10496

[1]) Pe familie românii au primit 2·6 jugh., germanii 3 jugh. iar ungurii tot numai 2·6 jugh.

[3]) Proprietatea statului.

[4]) Din rezerva statului.

Plasa Balinţ

Numărul curent	Improprietărirea bisericilor, parohiilor şi cântăreţilor bisericeşti în jughere															
	Ortodoxi				gr. cat.				rom. cat.				ref. evangh.			
	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total	Sesiunea paroh.	Cântăreţilor	Bisericilor	Total
1	2	—	5	7	20	—	5	25	—	—	—	—				
2	—	6	10	16	—	—	—	—	—	—	—	—				
3	2	4	5	11	—	—	—	—	—	—	—	—				
4	10	10	—	20	—	—	—	—	—	—	—	—				
5	—	—	5	5	30	—	—	30	—	—	—	—				
6	10	5	—	15	—	—	—	—	—	—	—	—				
7	—	6	10	16	—	—	—	—	—	—	—	—				
8	—	4	10	14	—	—	—	—	—	—	—	—				
9	32	—	15	47	—	—	—	—	26 1/4	4	5	35 1/4				
10	2	5	10	17	—	—	—	—	—	—	—	—				
11	34	—	15	49	—	—	—	—	—	4	—	4				
12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
13	22	—	5	17	—	—	—	—	22	2	15	39				
14	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—				
15	—	—	—	—	2	3	5 1/2	10 1/2	—	—	—	—				
16	—	—	—	—	32	6	8	46	32	—	8	40				
17	—	—	—	—	—	3	5	8	—	—	—					
18	4	—	4	8	—	—	—	—	—	—	—					
19	—	—	5	5	—	—	—	—	—	—	—					
20	—	—	5	5	—	—	—	—	—	—	—					
21	—	—	5	5	—	—	—	—	—	—	—					
22	8	6	—	14	—	—	—	—	—	—	—		—			
23	6	6	17	29	—	—	—	—	—	—	—					
24	6	6	4	16	—	—	—	—	—	—	—					
25	—	3	8	11	4	2	—	6	—	—	—		32	6	10	48
	In hotarul acestei comuni nefiind pământ de expro															
26	138	61	138	337	88	14	23	125	80	10	28	118	32	6	10	48

*) S'a luat dela coloniştii maghiari din pământul primit pe vremuri dela statul maghiar, dar neplătit fiscului în întregime.

Plasa Balinț

Inpr. școalelor și terenuri sportive în jugh.				Impr. pt. izlazuri și păduri com. în jugh.			Impr. cu loturi de case după originea etnică în jugh.					
Școli de Stat	Școli confesionale	Terenuri sportive	Total	Izlazuri	Păduri și loturi de exp.	Total	Români	Germani	Unguri	Sârbi	Alții	Total
21		5	26	$237\frac{1}{2}$		$237\frac{1}{2}$	20	3				$11\frac{1}{2}$
12		2	14	265		265	8					2
21		—	21	268	10	278	16		5			$6\frac{1}{2}$
8		2	10		12	12						
5		—	5		4	4						
14		2	16		—							
16		3	19		10	10						
16	4	—	20									
$19\frac{1}{2}$		—	$19\frac{1}{2}$				5	13	9			$17\frac{1}{2}$ [2])
7		3	10	219	6	225	37					$6\frac{1}{2}$
16		6	22	$338\frac{1}{4}$	13	$351\frac{1}{4}$	34					$7\frac{3}{4}$
—		—	—	407	$6\frac{1}{4}$	$413\frac{1}{4}$						
44		7	51	112		112						
$25\frac{1}{2}$			$25\frac{1}{2}$				8					2
$10\frac{1}{2}$			$10\frac{1}{2}$		6	6	16					8
63			63	$970\frac{1}{2}$		$970\frac{1}{2}$	16					8
$17\frac{3}{4}$			$17\frac{3}{4}$	308	10	318						
6		2	8	300		300						
5			5	—	250	250	18					9
5			5	46		46						
10			10	125		125						
19		3	22	535	103	638	9					2
15		2	17	50	14	64	18					5
21		3	24	68	99	167	30					8
22		5	27	—	13	13						
priat nu s'au făcut nici împroprietăriri												
419	4	45	468	4249	556	4805	235	16	14			93

[2]) Plusul de proprietăriri peste pământul disponibil din proprietatea statului s'a dat din pământul expropriat din hotarul comunei Cutina.

Din tablourile alăturate vedem, că numai în plasa Birchiş izlazurile comunale au fost complectate cu 6341.5 jugh. plus 3940 pădure destinată tot pentru păşune, deci cu un total de 10.281.5 jughere. Acelaş tablou nu arată însă că deşi la aplicarea reformei agrare singura comună maghiară din plasă era Bunea-mică şi aici au fost împroprietărite 28 gospodării şi că deci la aplicarea reformei agrare nu a predominat nici un resentiment, ci numai principii de justiţie ale echilibrului social. Pentru satisfacerea acestora au trebuit să fie expropiate un total de 15794.75 jughere pământ dintre care numai 10.182.25 erau din marea proprietate, restul era al statului şi altor persoane juridice, sau instituţii publice. Câtă solicitudine a manifestat regimul românesc pentru populaţia minoritară şi nevoile culturale ale acesteia se vedea tot din acest tablou. La Bulci erau câteva familii de minoritari, maghiari şi germani, romano-catolici, care-şi aveau o mică capelă a lor. Statul a împroprietărit cu 22 jughere această filie de parochie catolică. Cât de redus era numărul catolicilor de aici ni-o arată recensământul din 1931, când în comună nu se mai găseau decât 11 suflete ungurl şi 11 suflete germani.

Acelaş lucru s'a întâmplat şi la Ţela, unde sesiunea parohială catolică a fost complectată cu 15 jugh. pământ de şi la recesământul din 1931 nu se mai găseau acolo decât 26 catolici, în majoritate unguri.

Dintre 2334 solicitanţi îndreptăţiţi dintre cari 32 unguri şi doui de altă naţionalitate din plasă au fost împroprietăriţi un total de 1593 înşi şi anume 1855 români, 32 unguri şi doui alţi. Deci 445 români îndreptăţiţi nu au fost împroprietăriţi, în vreme ce toţi minoritarii solicitanţi au fost satisfăcuţi.

De altfel, după cum vom arăta la locul cuvenit, din cauza puţinei înţelegeri pentru marea operă ce se înfăptuia, a organelor însărcinate cu aplicarea pe teren a reformei agrare, în multe părţi minoritarii au fost avantajaţi faţă de majoritarii.

In plasa *Făget* au fost complectate izlazele cu 21.593 jugh. păşune şi 1301 jugh. pădure total 22894 jugh. complectându-se izlazul, ba creindu-se izlazul ce lipsea ia un total de 45 comune.

In această plasă nu aveau izlaz suficient decât comunele Săceni şi Groşi, dar nu aveau izlaze de fel sau sub minim comunele Brăneşti, apoi Curtea, Răchita, Făgetul, Gladna-română, Fârdea, Pădurani, Coşava, Temereşti, Tomeşti, Luncani şi Româneşti.

Şi în această plasă regimul românesc s'a arătat mai mult decât înţelegător pentru nevoile culturale şi religioase ale minoritarilor. Astfel la Dumbrava, colonie maghiară de reformaţi, unde nici regimul maghiar nu a organizat decât o singură parohie, dar nu a dotat-o în mod suficient cu pământ, regimul românesc complectând sesiunea cu 15 jugh. a împroprietărit, mai exact a dat dela sine un lot de 30 jugh. pentru o nouă sesiune, deci în total biserica reformată de aici a fost înzestrată cu 45 jugh. pământ. Dubrava e colonie maghiară, iar rosturile acestor colonii pe valea Begheiului sunt în deobşte cunoscute. A le întări punând temelia la noui factori de agitaţie, atunci când cel mai mare lot ce s'a-dat pentru complectarea sesiunilor parohiilor ortodoxe era unul de 19 jugh. alte 5 peste 10 jugh. dar sub 20 însemna, că reforma agrară a servit la prelungirea unei situaţii din trecut.

Acelaş lucru îl putem spune şi despre concursul dat prin împroprietărire pentru creierea la Făget a unei noui parochii catolice.

Dar examinarea atentă a acestor tablouri vorbesc şi despre felul, cum au înţeles organele executive ale reformei agrare, să se achite de îndatoririle lor. In vreme ce la 191 solicitanţi şi îndreptăţiţi minoritari au fost satisfăcuţi 190 adică 99.4%, dintre cei 4624 solicitanţi şi îndreptăţiţi români au fost îndestuliţi şi satisfăcuţi numai 3750 adică ceva mai puţin de 81.1%. Evident se impune întrebarea, că de ce acest tratament mai maşter faţă de majoritari, când acelaş tablou ne arată, că disponibilităţi erau pentru satisfacerea tuturor îndreptăţiţilor. Aceasta cu atât mai mult, cu cât şi în plasa Birchiş se repetă acelaş fenomen. Minoritarii sunt satisfăcuţi în proporţie de 100%, iar românii numai în proporţie de 80.6%.

In plasa Caransebeş izlazurile comunale au fost complectate cu 5420 jugh. păşune şi 3208 jughere pădure destinată puşunei, în total cu 8628 jugh. Au fost astfel înzestrate cu izlaz suficient 24 comune din cele 38 comune din plasă. S'a dat pământ de muncă

comunei Rusca-Montană, care la 2163 loc. de auea abea, cu grădini cu tot, 418 jugh. flind forțată să importe hrana, fiindcă și din cele 418 jugh. 415 erau grădini. Comuna a fost dotată cu 910 jugh, pământ de muncă. Această comună, care tânjea până la reforma agrară, a fost dotată și cu izlaz (719 jugh.) dar și cu pădure (3040 jugh.) locuitorii fiind mineri, muncitori industriali etc. Nici în această comună, unde au fost împroprietăriți 648 înși dintre cari 371 români 278 germani și 9 unguri, nu s'a ținut seamă decât de calitatea de îndreptățit al împroprietăritului. Dealtfel procentual dintre locuitori români ai comunei au fost împroprietărlți 27.3% români, 38.6% germani și 33.3% unguri. In momentul, când s'a făcut ancheta, opera de împroprietărire nu era terminată în mai multe comune fiind contestată îndreptățirea mai multor locuitori. Pentru a se vedea totuși proporțiile reformei, e bine să se știe că în scopul satisfacerei celor îndreptățiți au fost expropiate un total de 18528 jughere, din cari li s'a dat particularilor 1038 jugh. bisericilor 15 jugh. școalelor 15 jugh. iar 8628 jugh. pentru izlazuri, etc. In această plasă, din cauza că o bună parte a comunelor fac parte din Comunitate de Avere din Caransebeș, care le satisface nevoile de pășunat, împroprietărirea, ținând seamă de numărul comunelor, nu are aceiași extensiune, ca în alte părți.

Dar plasa Orșova ne oferă un exemplu și mai clasic nu numai în ceiace privește însemnănatea economică a Comunității de Avere, ci și asupra felului, cum s'a executat reforma agrară. In întreaga plasă nu au fost împroprietăriți decât 163 înși și anume 71 români și 92 sârbi cu un total de 411 jughere. Aceasta atunci, când românii formează 79.3% din totalul locuitorilor, iar sârbii numai 6.6% și când în satele grănicerești sunt, adevărat că foarte puțini, și locuitori cari nu sunt urmașii foștilor grăniceri și deci nu beneficiază pe teritoriile aparținând Comunității de Avere de beneficiile, de care beneficiază urmașii grănicerilor. Cu loturi de casă au fost împroprietăriți 96 români. Din cauza administrației defectuoase, notarii, sau secretarii comunali, cari nu aveam evidența împroprietăririlor, lipsesc datele din 6 comune din plasă. Au fost înzestrate cu izlaz comunele Eșelnița și Svinița, aceasta sârbească și Topletul. E interesant de știut, că pentru a putea satisface pe

sârbii din Svinița cu locuri de pășunat, s'au jertfit 2635 jughere pădure, dar ar fi și mai interesant de văzut, dacă la tăierea acestor păduri s'a ținut seamă nu de legea silvică, ci de urmările, pe cure le va produce această tăiere. Câteva dealuri au și început să nu mai producă nici iarbă, pământul roditor fiind dus de apele, cari au început să cresteze cu râpe povârnișurile. S'a mai complectat izlazul din comuna Globurău. In întreaga plasă s'a distribuit pentru creierea sau complectarea izlazurilor comunale 3808 jugh. pământ. Dealtfel comunele grănicerești, după cum am arătat, își satisfac nevoile de pășunat în izlazurile Comunității de Avere.

In plasa Teregova în 6 comune expropriere nu s'a făcut, ne fiind mare proprietate. Dintre aceste 6 comune trei sunt colonii germane, unde la înființarea lor li s'a dat întregul pământ din hotarul comunei, ba și din acela al comunelor învecinate, cum e cazul comunei Sadova-veche. In alte cinci comune nu au avut loc operațiuni de reformă agrară. In plasă au fost exproprietate un total de 29.409 jugh. pământ dintre cele 33.801 jugh. susceptibile de expropriere. Izlazurile comunale au fost complectate la Armeniș, Feneș, Corneareva, Ilova și Sadova-Nouă cu un total de 821 jugh. Improprietăriri cu pământ de muncă nu s'au făcut decât la Domașnea și Canicea. Regiune alpină cu pășuni de munte, e renumită pentru cultura ei zootehnică. Comune al căror hotar trece de 5.000 jughere sunt în plasă următoarele Armeniși cu 12.912 jugh. Corneareva, vestită pentru oieritul ei, cu 22.954 jugh. Domașnea cu 7.391 jugh. Mehadia cu 20.510 jugh. Verendinul cu 5.003 jugh. Slatina-Timișului cu 14.106 jugh. Ilova cu 6.072 jugh. apoi Sadova-nouă cu 5.393 jugh. dintre care o parte sunt deținute de către coloniștii germani din Sadova-veche, Teregova cu 28.124 jugh. în sfârșit Rusca cu cel mai mare hotar și anume cu 29.420 jugh. Evident că o bună parte din aceste hotare căzând în regiunea stâncilor goale și pășunilor de munte, nu prezintă bogăția, pe care o presupune întinderea lor. De altfel în plasa aceasta găsim o variație de regiuni începând cu rediunea stâncilor, multe pleșuve, a pășunelor de munte, a pădurilor de conifere ca bradul și speciile de molift, apoi a foiaselor din munți ca fagul, mesteacănul, carpenul, în regiunea dealurilor apoi stejarul, ale cărui frunze sunt folosite

tot pentru hrana vitelor. Regiuni pentru cultura agricolă se găsesc numai prin văi şi pe unele podişuri. Partea cea mai mare a acestor întinderi formează averea Comunităţii de Avere a urmaşilor foştilor grăniceri.

Cu totul altfel se prezintă situaţia în plasa Balinţ. Aici au fost complectate numai izlazurile cu 4.249 jugh. izlaz şi 556 jugh. pădure destinată izlazurilor comunale, în total deci cu 4.605 jugh. pământ de păşune. Dar împroprietărirea s'a extins în special asupra ţărânimei lipsită de pământ, dar îndreptăţită. Acesteia i-s'a distribuit în afară de loturile de casă un total de 10.496 jughere pămunt de muncă. Au fost împroprietăriţi 2.449 agricultori români, 635 unguri şi 70 germani. Cu câtă inimă largă s'a făcut improprietărirea şi în această plasă faţă de maghiari se vede din următoarele fapte. Populaţia maghiară din plasă, colonizată aci în veacul trecut pe loturi de pământ de muncă adeseori exproprietate dela autochtoni, înzestrată însă din capul locului cu pământ de muncă suficent existenţei şi propăşirei micului agricol, făcând 20.1% din populaţie, a participat totuşi la improprietărire în proporţie de 20.1% din totalul improprietăriţilor. Românii fiind 75.7% din totalul populaţiei, sărăciţi în mod sistematic, lipsiţi de pământul de muncă necesar existenţei cât de modeste a unei familii de mici agricultori, au participat la împroprietărire în proporţie de 77.5%. Tabloul alăturat, privitor la executarea reformei agrare, ne arată, că ungurii au fost improprietăriţi nu numai în coloniile lor, ci şi în sate cu fizonomia etnică românească.

Poporul românesc constituit în stat unitar pe teritoriul său etnic s'a găsit din primul moment în faţa unor grele probleme pentru a stabili liniile conducătoare ale desvoltării sale viitoare.

Pentru asigurare evoluţiei sale spre progres pe lângă problema echilibrului social, soluţionată în parte prin reforma agrară, cea mai importantă problemă era aceia culturală. După secole de subjugare nu numai politică, ci şi spirituală, în care au trăit unele dintre ramurile poporului nostru, soluţionarea acestei probleme se impunea cu atât mai mult, cu cât duşmanii noştri de totdeauna nu au întârziat să făurească armă de propagandă din „analfabetismul“ românesc, fără să amintească însă, că acesta se datoreşte impre-

jurărilor istorice vitrege, iar în ceiace priveşte pe românii de dincoaci de Carpaţi şi a unei politici, care pe lângă pauperizarea materială tindea şi la pauperizarea spirituală a neamului nostru pentru a putea fi cu atât mai uşor stăpânit şi eventual asimilat.

Evident deci, că în privinţa propagării culturei şcolare elementare statul s'a găsit în faţa unor dificultăţi aproape de neînvins. Lipsa de învăţători, insuficenţi ca număr pentru posturile vacante, au făcut, ca să se recurgă pentru învăţământul primar şi la aşa numiţi „învăţători suplimentari" fără şcoală normală, rudimentar pregătiţi pentru misiunea încredinţată lor.

O altă dificultate şi mai grea de înlăturat era apoi aşezarea geografică a satelor de munte. Cele mai multe sunt sate risipite, sau cu sălaşuri, unde familia îşi petrece cea mai mare parte a anului şi de unde şcoala e accesibilă foarte greu.

Cu toate aceste greutăţi învăţământul primar a făcut progrese remarcabile sub regimul românesc, după cum se vede din tabloul alăturat, conţinând evoluţie analfabetismului între anii 1900—1930 din comunele cu mare proprietate din jud. Severin. Am recurs la datele recensământului din 1900, acelea fiind mai apropiate de adevăr şi în ceiace priveşte numărul ştiitorilor de carte, nu numai a neamurilor. Recensământul din 1910 executat tendenţios, dă în unele comune româneşti mai mulţi analfabeţi decât erau în 1900, recensorul crezând că astfel serveşte mai bine stăpânul pornit să demonstreze cu cifre aversiunea românului pentru carte.

In ceiace priveşte procentajul ştiitorilor de carte din 1930, el e mult scăzut de numărul mare al femeilor analfabete. Sunt comune, unde numărul femeilor ştiitoare de carte de abea e jumătate cât e acela al bărbaţilor ce ştiu ceti şi scrie.

Dintre cele 66 comune cu mari proprietari, examinate sub regimul maghiar, numai 8 comune sunt cu un procent de analfabeţi sub 50% dar şi din acestea 6 erau colonii minoritare. Sub regimul românesc numărul acestor comune sare la 54 din totalul comunelor examinate, mai exact la 55, considerând situaţia specială a comunei Cireşul, asupra căreia vom reveni.

In sfârşit sub regimul românesc în 8 cazuri a scăzut procentul analfabeţilor cu peste 40% faţă de acela ce era sub unguri şi în 27 cazuri a scăzut cu peste 30% faţă de acela ce era sub regimul maghiar.

TABLOU

despre evoluţia analfabetismului în comunele cu mari proprietari particulari

Numărul curent	Numele Comunei	% analfabeţilor în 1900	% analfabeţilor în 1930	Diferenţa în % a analfabeţilor în anul 1930 faţă de 1900
1	Balinţ	61	25	—36
2	Dobreşti	72	37·5	—34·5
3	Cliciova	59	32·9	—26·1
4	Lăpuşnic	87	43·9	—43·1
5	Mănăştur	71	25·5	—45·5
6	Nevrincea	57	21·2	—35·8
7	Rădmăneşti	69	33·5	—35·5
8	Răchita	59	36·7	—22·3
9	Remetea-luncă	69	36·5	—32·5
10	Spata	73	35·6	—37·4
11	Ţipari [1])	33	9·2	—23·8
12	Şudriaş	65	31·7	—33·3
13	Dragsineşti	77	25·5	—51·5
14	Forăşeşti	90	61·2	—28·8
15	Goizeşti	91	63·1	—27·9
16	Mutnicul-mic	91	37·3	—53·7
17	Petroasa	89	63·7	—25·3
18	Gladna-română	70	39·4	—30·6
19	Româneşti	82	66	—16
20	Soceni	61	31·1	—29·9
21	Tomeşti	59	34·2	—24·8
22	Bârna	65	48·7	—16·3
23	Boldur	56	43·6	—12·4
24	Darova*)	14	4·6	— 9·4

1) Colonie maghiară. — *) Colonie Germană.

Numărul curent	Numele Comuuei	% analfabeţilor în 1900	% analfabeţilor în 1930	Diferenţa în % a analfabeţilor în anul 1030 faţă de 1900
25	Dragomireşti	81	44·9	— 36·1
26	Herendeşti	62	36·9	— 22·5
27	Honorişi	81	52·4	— 28·6
28	Oloşag	62	39·5	— 22·5
29	Remetea-Pogăneşti	79	45·8	— 33·2
30	Satumic	50	45·2	— 4·8
31	Scheiuş	79	47·6	— 31·4
32	Petroasa-mare *)	22	6·3	— 15·7
33	Visag	84	61·4	— 22·6
34	Jabăr	64	36	— 28
36	Bata	69	51·5	— 17·5
36	Birchiş	45	34·7	— 10·3
37	Bruznic	77	53·2	— 23·8
38	Bulci	43	11·5	— 31·5
39	Ţela	60	45·1	— 14·9
40	Ohaba-română	78	60·2	— 17·8
41	Bunea-mică [1])	20	8·1	— 11·9
42	Căpălnaş	73	37·2	— 36·8
43	Căprioara	49	38·5	— 10·5
44	Bunea-mare, română	86	71·8	— 14·2
45	Topla	92	54·5	— 37·5
46	Zăbalţ	68	40·9	— 27·1
47	Cireşul	64	65·1	+ 1·1
48	Ştiuca	39	8·4	— 30·6
49	Găvoşdia	60	29·8	— 30·2
50	Criciova	65	23·2	— 41·8
51	Lugojel	53	29·7	— 23·3
52	Nădrag *)	39	23·2	— 15·8
53	Maciova	53	27·1	— 25·9

*) Colonie germană. — [1]) Colonie maghiară.

Numărul curent	Numele Comunei	% analfabeţilor în 1900	% analfabeţilor în 1930	Diferenţa în % a analfabeţilor în anul 1930 faţă de 1900
54	Mutnicul-mare	59	27·3	— 31.7
55	Ohaba-Mutnic	56	35	— 21
56	Peşterea	75	61·5	— 13·5
57	Rugi	97	44·1	— 52·9
58	Sacul	71	28·4	— 42·6
59	Măguri	71	47·2	— 23·8
60	Valeaboului	71	34·3	— 36·7
61	Zgribeşti	67	29	— 38
62	Jena	56	34·5	— 21·5
63	Jdioara	54	29	— 25
64	Mal	77	66·9	— 10·1
65	Mărul	75	56·7	— 18·3
66	Vama-Marga	88	44	— 44

In ceiace priveşte comuna Cireşul, singura comună, unde la recensământul din 1930 se găseau un plus de 1.1% analfabeţi faţă de 1900 faptul se datoreşte politicei de colonizare a regimului apus. După 1900 guvernul maghiar a adus aici colonişti ruteni, majorând cu aceştia populaţia autohtonă românească. De şi regimul românesc le-a admis şcoală în limba naţională a lor, ei s'au arătat refractari şcoalei. Dealtfel la venirea lor peste 90% dintre ei erau analfabeţi. Dacă procentul analfabeţilor s'ar fi calculat şi pe neamuri, nu numai pe comune, s'ar fi văzul că sub raportul ştiinţei de carte ei au progresat foarte puţin. Ştiitorii de carte, români, din această comună trec mult peste 50%.

Progresul cultural al românilor din cele 66 comune arătate în tablou se datoreşte, de sigur, pe lângă emanciparea lor economică şi eliberării lor politice. Azi, când se vorbeşte, dar mai ales se

scrie atât de mult despre „culturalizarea satelor“ şi ridicarea culturală a lor, se ridică problema: ridicarea culturală mai întâi, sau cea economică, sau o acţiune pararelă în ambele domenii.

Noi credem, evident prin comparaţia stării economice şi culturale a ţăranului dela munte, cu aceia a ţăranului bănăţean dela câmpie, că ridicarea economică a satului trebue să figureze pe primul plan. Restul urmează dela sine la un popor înzestrat cu calităţile neamului nostru. Dar credem acest lucru şi comparând situaţia culturală din acelaş judeţ din anul 1900 a românului ce şi-a dus traiul sub regimul marei proprietăţi cu aceia dela aceiaşi epocă a românului din „graniţă“.

Bibliografia Banatului*) 1918—1944

de **Aurel Bugariu**

III.

Am primit spre publicare următoarele date biografice, în continuarea iniţiativei începute în Buletinul Sociologic din 1943 Nr. Ianuarie-Aprilie şi completată în Nr. Ian.-Apr. din 1944.

*

Prof. Matei Armaş

Născut în 27 Martie 1897 în comuna Petnic, jud. Severin. Liceul l-a urmat în Caransebeş şi Braşov. Universitatea la Bucureşti, iar Academia Teologică la Caransebeş.

Funcţionează ca profesor la liceul Traian Doda din Caransebeş începând dela 1919. Din 1932 îndeplineşte şi funcţiunea de director al acestei şcoli. E vicepreşedintele despărţământului Caransebeş al „Astrei" şi al „Frăţiei Ortodoxe Române". A fost consilier eparhial şi membru în comitetul Comunităţii de Avere;

*) Bibliografia intelectualilor bănăţeni dela 1918 încoace a fost concepută de d-l Aurel Bugariu în conformitate cu indicaţiunile primite dela redacţia noastră. Scopul a fost: documentate, dinamismul spiritualităţii româneşti dela Unire. Bibliografia, deci, nu este una in sens clasic; propriu zis, nu este o bibliografie, ci un *„şematism"* al autorilor români. La fel cum se publică la finea lucrărilor ştiinţifice bibliografia cărţilor, la care se fac trimiteri deşi acele „bibliografii" la fel reprezintă numai un şematism. Cum, însă, în limba română mai modernă nu se practică acest cuvânt (deşi d. e. calendarul Sft. Episcopii de Timişoara pe anul în curs foloseşte expresiunea) am socotit şi noi mai preferabil titlul de sus. Red.

Colaborări:

Lumina, Făclia, Viaţa Nouă, Foaia Diecezană, Răsunetul, Banatul literar ş. a.

Lucrări:

1. „Increzători tot înainte" — Scurt istoric al lic. Tr. Doda.
2. „Viaţa unei bănăţence" — Otilia Dr. Corneanu.
3. Anuarele liceului Traian Doda, începând dela 1932 până la 1943.

Ioan Boroş (1850—1939).

S'a născut la 27 Octomvrie 1850, din părinţi nobili, în Careii Mari, judeţul Satu-Mare. Studiile secundare şi le-a făcut în Careii şi Beiuş. A intrat apoi în seminarul sf. Barbara din Viena şi a luat în 1873 licenţa din teologia morală şi pastorală la Facultatea de teologie, din acest oraş imperial. Hirotonindu-se celibe a păstorit credincioşii din Zăbran. La 1879 e numit secretar al episcopiei unite din Lugoj şi apoi urcă toate treptele administrative şi canonice până la cea de prepozit capitular şi arhiereu onorar. Nu i-a fost dat să urce şi tronul episcopiei pentru a cărei consolidare şi înălţare şi-a topit, în muncă, roditoarea-i viaţă. A trecut pragul veşniciei la adânci bătrâneţe în 1939, testându-şi averea, casa şi vasta-i bibliotecă diecezei sale. Iar cimitirului greco-catolic din Lugoj i-a dăruit o frumoasă capelă.

A funcţionat şi ca inspector şcolar şi a fost învrednicit cu preşedinţia Reuniunii învăţătorilor confesionali din eparhia Lugojului şi cu cea a Consiliului judeţan din Severin.

A fost o figură marcantă a vieţii obşteşti şi îndeosebi a celei culturale din Banat.

Lucrări:

1. Ritualul, carte pentru gimnaziu şi preparandii.
2. Dumnezeiasca Liturghie a Sf. Crisostam.
3. Directoriul Serviciului divin.
4. Explicarea rugăciunii Tatăl Nostru.

5. Unirea Românilor din Lugoj.
6. Monografia Parohiei Româneşti Unite a Timişorii.
7. Istoria Diecezii Lugojului.
8. Unirea Românilor din Lugoj, în ungureşte.
9. Despre Primatul Romei în cărţile liturghiei orientale.
10. Nenumărate studii ample de liturgică, oratorie sacră şi istorie în ziarele şi revistele periodice şi îndeosebi în Unirea, Cultura creştină, Foaia bisericească şi Şcolastică din Blaj, în Preotul Român din Gherla, în Şcoala Bănăţeană, Semenicul, etc.

Dr. Dimitrie Cioloca

S'a născut în 18 Decemvrie 1874 în Şipet, unde părintele său, fost deputat sinodal şi asesor consistorial, a păstorit ca paroh. Studiile liceale le-a urmat la Timişoara, iar cele universitare la Viena şi Cernăuţi, unde a luat doctoratul în teologie şi licenţa în filozofie. A funcţionat ca asesor referent şcolar din 1905 până în 1908 când a obţinut catedra de Morală şi de Exegeză la Institutul teologic din Caransebeş, pe care a ocupat-o până în 1938, când a trecut la pensie.

Pentru atitudinea-i românească intransigentă a suferit prigoana contelui Adalbert Apponyi, făuritorul legii de desnaţionalizare a şcoalei confesionale. A fost ales timp de trei decenii membru al Sinodului eparhial şi al Consistorului diecezan.

A funcţionat ca redactor la „Drapelul" din Lugoj, şi la „Viitorul Graniţei" din Caransebeş. A colaborat la ziarele şi revistele din Bucovina şi Banat.

Lucrări:

1. Cântece de răsboi vitejeşti, I, 1916.
2. Dor şi jale II, 1917.
3. Icoane culturale din trecutul Caransebeşului, 1920.
4. Poveşti din Banat, 1924.
5. Simeon Mangiucă, 1925.
6. Virtutea teologică a credinţei, 1925.
7. Colecţiunea de predici a prof. Dr. Teodor Tarnavschi şi Dr. Emilian Voiuţschi, în 3 volume.

Dr. Cornel Corneanu

S'a născut la 23 Aprilie 1884 în comuna Apadia, judeţul Caraş. Şcoala primară a urmat-o în Caransebeş, cea secundară în Lugoj şi Braşov, universitatea în Cernăuţi. A făcut studii în sociologie la München şi Berlin şi de drept la Budapesta şi Viena.

A funcţionat ca secretar consistorial dela 5 Februarie 1909 până la 27 Aprilie 1921. Iar dela această dată până la 1 Ianuarie 1915 ca asesor referent al senatului strâns bisericesc dela episcopia ortodoxă română a Caransebeşului.

A ocupat apoi catedra de religie şi limba română la liceul de stat şi cea de drept bisericesc şi omiletică la Academia Teologică din Caransebeş.

Timp de peste trei decenii a fost membru al tuturor corporaţiilor bisericeşti, preşedinte al „Frăţiei Ortodoxe Române", secţia eparhială Caransebeş, apoi consilier comunal şi judeţean, preşedinte al Camerei agricole şi al Camerei de comerţ din judeţul Severin, membru al marelui Sfat naţional al Ardealului şi Banatului, deputat şi senator în cinci legislaturi, prefect al judeţului Severin şi vicepreşedinte al Adunării deputaţilor.

Intemeiază, împreună cu episcopul Dr. E. Miron Cristea şi cu prof. Dr. Traian Lalescu, la 1919, „Asociaţia culturală din Banat", care naţionalizează învăţământul de toate gradele, înfiinţează căminul studenţesc din Bucureşti şi pune temelie Şcoalei Politehnice din Timişoara, piatră unghiulară a Universităţii de mâine a Banatului. In 1920, după înălţarea în scaunul de mitropolit primat al vlădicii Miron, ales preşedinte al acestei asociaţiunii. In 1930 e ales membru în comitetul central al „Astrei" şi preşedinte al despărţământului Caransebeş. In această calitate organizează adunarea generală a „Asociaţiei pentru literatură română şi cultura poporului român" din 13 Noemvrie 1930, prezidată de Regele ţării, iar ca preşedinte al F. O. R.-ului, congresul „Frăţiei Ortodoxe române" din 6 Octomvrie 1935 şi serbările de inaugurare a monumentului episcopului Ioan Popasu. Luptă pentru intangibilitatea episcopiei Caransebeşului şi pentru înfiinţarea episcopiei Timişorii, ca bază a mitropoliei Banatului. Infiinţează la 7 Noemvrie 1931 „Uniunea bănăţeană", instru-

mentul de luptă pentru drepturile acestei provincii..

Intemeiază în 1924 Banca Graniţei s. a. în Caransebeş, iar în 1943 Intreprinderile forestiere din Apadia.

A redactat în anii răsboiului „Foaia Diecezană“ şi „Calendarul românului“. A întemeiat şi redactat gazetele „Lumina, Făclia şi Viaţa Nouă“, din Caransebeş, revista „Semenicul“ din Lugoj şi biblioteca de propagandă religioasă a F. O. R.-ului, din care au apărut 15 fascicole.

Colaborări:

Gazeta Transilvanei, Telegraful-român, Tribuna, Românul, Lupta, Foaia Poporului Român, Drapelul, Progresul, Foaia Orăviţii, Drum nou, Banatul, Nădejdea etc. şi la revistele: Familia, Sămănătorul, Neamul românesc, Junimea literară, Transilvania, Luceafărul, Educatorul, Şcoala bănăţeană, Invăţătorul bănăţean, Biserica şi Şcoala, Revista teologică, Biserica ortodoxă română, Candela ş. a.

Lucrări:

1. Luptele politice ale Românilor din Transilvania şi Banat dela 1948 încoace, Budapesta, editura ziarului Lupta, 1907.
2. Societăţile academice Arboroasa şi Junimea din Cernăuţi. Prefaţa de prof. Dr. Dimitrie Onciul. Editura Junimii, 1908.
3. Casina Română din Caransebeş — Patru decenii de luptă românească —. Caransebeş, 1912.
4. Curs de drept bisericesc, litografiat cu binecuvântarea episcopului Dr. E. Miron Cristea. Caransebeş, 1918.
5. Am găsit pe Domnul. Caransebeş, 1934.
6. Dr. Alexandru Mocsonyi. — Bănăţeanul şi bisericanul. — Caransebeş 1934.
7. Ideea bănăţeană. Caransebeş, 1934.
8. Biserica Banatului. Caransebeş, 1935.
9. Ioan Şt. Paulian. Turnu Severin, 1936.
10. Pe urmele Domnului, Caransebeş, 1936.
11. Biografii: a) Arhiereul Filaret Musta, 1930.
 b) Episcopul bănăţean Dr. Iosif Traian Badescu, 1933.

c) Patriarhul Dr. E. Miron Cristea, 1939.
d) Ing. Petru Fotoc şi generaţia sa, 1940.
e) Prof. Dr. Petru Barbu, 1941.
f) Generalul Traian Doda, ctitor de aşezăminte grănicereşti, 1943.

12. Trecute vieţi din graniţa bănăţeană. Timişoara 1942.

Dimitrie Cusma

Născut în 26 Martie 1909 în Caransebeş. A urmat şcoala primară şi cea normală în Caransebeş. In 1926—1930 a urmat Conservatorul de muzică din Cluj, absolvând secţia pentru pregătirea profesorilor de muzică.

Funcţionează în anii 1930—1933 ca profesor suplinitor la Şcoala Normală din Caransebeş, iar din 1933 ca profesor titular la liceul Traian Doda din Caransebeş.

Lucrări:

1. Colecţie de colinde locale pe 2, 3 şi 4 voci.
2. Colecţie de melodii bisericeşti (cele 8 glasuri).
3. „Imn ocazional" la instalarea Episcopului Dr. V. Lăzărescu din 1934, pe text de G. B.
4. „Mărire întru cei de sus", cor mixt cu 5 soli.
5. „Cu trupul lui Hristos", cor mixt.
6. Imne liturghice, pe melodiile glasului 1, 2, 4, pentru cor bărbătesc şi mixt.
7. Serviciul prohodului şi 2 Pricesne, cor bărbătesc.
8. 18 Colinde pentru cor bărbătesc.

E dirigintele corului Căminului cultural şi a fost şi al „Corului catedral". A colaborat la: Viaţa Nouă, Foaia Diecezană, Banatul literar etc.

Ioan David

S'a născut la 16 Ianuarie 1900 în Panciova. Liceul l-a urmat în Timişoara iar teologia la Institutul teologic din Caransebeş şi la Facultatea de teologie din Cernăuţi. Urmează apoi filozofia clasică

la Facultatea de litere din Bucureşti, unde ia licenţa „magna cum laude". Face studii de specialitate în limbile orientale la Facultatea de teologie protestantă în Strasbourg.

Funcţionează în anii 1928—1938 ca profesor la Academia Teologică şi ca director al Şcoalei de cântăreţi dela 1932 începând. A fost hirotesit protodiacon.

Colaborări:

La „Foaia Diecezană" şi la „Calendarul Românului".

Lucrări:

1. De unitate ecclesiae a sf. Ciprian.
2. Cedrii Libanului.
3. Studii biblice.

Ing. Petru Fotoc

Născut în 10 Octomvrie 1886 în Mehadica, jud. Severin. Tatăl său a fost învăţătorul comunei. Şcoala secundară a urmat-o în Orşova, Caransebeş şi Seghedin, iar Academia de silvicultură, în Şemniţ. După absolvirea acesteia a intrat în serviciul Comunităţii de Avere, pe care a slujit-o ca şef de ocol, ca inspector general şi ca şef al serviciului administrativ până în ziua morţii sale din 15 Mai 1940.

A activat în străjerie. A fost consilier judeţean, deputat în 1926—27, deputat sinodal şi congresual şi membru în societăţile culturale locale. A intemeiat „Banca Graniţei" din Teregova.

Colaborări:

Drapelul, Drum nou, Banatul, Lumina, Viaţa Nouă, Semenicul, Tribuna Graniţei.

Lucrări:

1. Pe pământul făgăduinţei, note de drum despre Palestina;
2. Amintiri;
3. Gânduri din departe;

4. Schiţe din Apus. Şi a desgropat întreg trecutul graniţei bănăţene şi a aşezământului ei: Comunitatea de Avere.

Insp. şcolar Alexandru Moisi

Născut la 26 Martie 1884 în comuna Coronini (jud. Caraş). A frecventat liceul unguresc la Biserica Albă, Şcoala Normală la Timişoara. Funcţionează 36 ani în comunele, Pojejena-Română, Divici, Moldova-Nouă, toate aşezate în Clisura de sus, dealungul Dunării; ca învăţător, apoi inspector şcolar (pe atunci subrevizor). Fost preşedintele Camerei Agricole din Caraş. Moare în 1944, pregătind a două ediţie a voluminoasei sale lucrări „Monografia Clisurei".

Colaborări:

Cultura Poporului, — Foaia Poporului, — Şcoala Caraşului, — Dimineaţa, — Universul, — Dacia, — Cartea Satului, — Vestitorul Satelor, — Opinia Noastră, — Poporul Român, — Almanahul Banatului, — Junimea, — Roata, — Drum Nou, — Ţărănimea, — Cultura Poporului.

Lucrări:

1. „Cartea Ţăranului", premiată de către Ministerul Educaţiei Naţ. 148 p. 11 clişee, edit. Cultura Românească, Bucureşti, 1928.
2. Monografia comunei Coronini şi ţinutului Clisurei". 24 p. Tip. Oraviţa, 1934.
3. „Monografia Clisurei". Premiată de Min. Ed. Naţ. 482 p. cu 72 clişee şi 2 hărţi. Tip. Oraviţa, 1939.

Romulus S. Molin

(Complectarea datelor din Nr. Ian.—Apr. 1943, p. 104).

Născut în Maidan (jud. Caraş, la 27 Sept. 1886. Liceul la Braşov şi în unele ungureşti: Facultatea de drept din Budapesta, cursuri ziaristice la mai multe universităţi din străinătate. Corespondent la Geneva a ziarului catolic La Croix din Franţa. Redactor

în 1911—1912 la Poporul Român şi Lupta din Budapesta, mai apoi directorul la Poporul Român. A fondat ziarul „Opinca" la Vârşeţ în 1918.

Colaborări:

Chemarea — Iaşi, Gazeta de Vest, Tribuna — Cluj, Prezentul — Bucureşti, Economia Rurală — Bucureşti, Ţara — Sibiu, Ştirea — Arad, Vestul, Curierul Banatului, Romanaţul — Caracal, Drum Nou, Arhivele Olteniei, Cele Trei Crişuri, Tribuna Banatului etc. A fost deputat sinodal — Caransebeş şi al congresului Naţ. Bis.

Lucrări:

1. Afirmarea lui Moise Nicoară.
2. Românii din Banat.
3. Moţii Banatului.
4. Almanahul Banatului.
5. Comerţul de Animale al Austriei şi Statelor agrare din Valea Dunării (împreună cu fratele său).
6. Velica Sârbia.

Dr. Ştefan Pop

S'a născut în Dobreşti, judeţul Severin, la 16 Martie 1866. Liceul l-a urmat în Lugoj, Kecskemét, Braşov şi Beiuş, iar Universitatea în Budapesta, unde în 1889 a luat doctoratul în dreptul canonic. In 1891 a fost hirotonit presbiter, iar în 1923 protopresbiter. A funcţionat ca practicant la episcopia din Lugoj, şi ca administrator protopopesc în Orăştie, ca paroh în Iezvin şi apoi în Recaş. La 21 Mai 1923 trece la religiunea ortodoxă şi în 1924 e numit profesor de Istorie bisericească şi Dogmatică la Academia Teologică din Caransebeş, unde funcţionează până la 1 Octomvrie 1937, când trece la pensie. A slujit şi ca spiritual, ca misionar eparhial şi ca preşedinte al Consistorului spiritual.

Lucrări:

1. La unirea bisericii româneşti, 1903.
2. Toleranţa la îngroparea eterodoxilor, 1907.

3. Frământări româneşti în jurul scaunului episcopesc al Aradului, 1929.
4. Legislaţia sinodală a bisericii răsăritene privitor la drepturile mirenilor la alegerea de episcop. Teză de doctorat.
5. Din trecutul Lugojului I, 1927.
6. Din trecutul Lugojului II, Cetate veche, 1928.
7. Din trecutul cultural al Caransebeşului, 1930.
8. Din trecutul eparhiei Caransebeşului, 1933.
9. Primii Gramatici bănăţenii vechi, 1924.
10. Gramaticii bănăţenii până la I. Eliade Rădulescu.
11. Icoana făcătoare de minuni dela mănăstirea Prislop.
12. Sinodul dela Florenţa.
13. Intre două lumi, Biserica unită şi cea ortodoxă.
14. Muzica bisericească.
15. Facultatea teologică a Universităţii din Atena.
16. Patriarhia din Constantinopol este instituţie politică.
17. Certe naţionaliste în patriarhatele orientale.
18. Liturghie grecească la Roma.
19. Bunea în Banat şi Banatul despre Bunea.
20. Introducere la istoria culturală a Românilor bănăţeni.
21. Istoria literaturii române bănăţene vechi, Palia din Orăştie.
22. La autonomia Bisericii române unite.
23. Fraţii de Cruce, 1941.
24. Latina gintă la Montpellier, 1942.

Colaborări:

Revistele: Răvaşul şi Orizontul din Cluj, Revista teologică Sibiu, Semenicul Lugoj, Drapelul Lugoj etc.

Antoniu Sequens

S'a născut în 1865 în Chotebor în Boemia. A studiat liceul şi conservatorul din Praga. A funcţionat ca „regens chori" la catedrala din Cattaro în Dalmaţia. Episcopul Ioan Popasu îl aduce la Caransebeş şi îi încredinţează la 1888 catedra de muzică la ambele institute diecezane, funcţionând şi ca dirijor al corului

„Reununii române de cântări şi muzică“ din Caransebeş. I-au fost discipoli compozitorii: Timotei, Popovici, Iosif Velceanu, Sava Golumba, Vasile Ijac, C. Vladu, D. Cusma ş. a. A murit în 1898, lăsându-şi averea pentru scopuri de binefacere.

Lucrări:

Liturghia mare; în Si b. maj. pentru cor de bărbaţi; în Sol maj. pentru cor mixt şi pentru cor bărbătesc; în Fa maj. pentru cor mixt, apoi irmoase, pricesne şi tropare. Are multe compoziţii vocale şi muzicale apreciate, cari reliefează pe artistul talentat.

Colaborări:

„Foaia Diecezană“ şi la „Şcoala Bănăţeană“.

Prof. Constantin Vladu

Născut la 6 Iulie 1903 în Eşelniţa, jud. Severin. A studiat Şcoala Normală şi Academia Teologică din Caransebeş. Apoi Academia regală de muzică din Bucureşti. Funcţionează din 1 August 1928 ca profesor de muzică, cântare şi tipic la Academia Teologică din Caransebeş şi la Şcoala eparhială de cântăreţi. A înfiinţat şi condus Corul catedral până în 1936.

Colaborări:

Foaia Diecezană, Altarul Banatului, Calendarul Românului etc.

Lucrări:

1. Manual de Tipic.
2. Antologhion sau Flori alese bis.
3. Catavasii.
4. Corul, mijloc de propagandă.

Doctorul Petru Borlovan
(1855-1915)

de Dr. Cornel Corneanu

Satul meu, Apadia, — unde rezidau, pe vremuri, unchii mitropolitului Andrei Şaguna (1808-1873), fraţii: Gheorghe, Atanasie şi Constantin Grabovschi, — gravita, ca întreaga vale a Pogniciului şi a Bârzavei, în spre orăşelul *Bocşa Montană.*

Căci aci păstoreau clerici cu renume, proptiţi în buna lor vestire de mireni bisericani, între cari şederea cea dintâi o aveau realizatorul Statului organic, Dr. Gheorghe Ioanovici (1821-1909) de Duleu şi Valea Mare, fost secretar de Stat în Ministerul reg. ung. de culte şi avocatul Ioan Budinţeanu (1946-1910), timp de patru decenii membru cu cuvânt hotărîtor în corporaţiile eparhiale şi mitropolitane ale Bisericii ortodoxe române. Aci, în parohia centrală, ce funcţionează, începând dela 1 Ianuarie 1796, cu „parohul Văsiovei-Oraş Ignaţie Mihailovici", şi-a stabilit reşedinţa la 1 Ianuarie 1895 tractul protopopesc al Bocşei cu 30 comune bisericeşti, 36 parohii, 40 şcoale confesionale şi cu 40,700 credincioşi, cârmuit de protopresbiterii Maxim Popovici (1848-1908), Petru Ieremia (1870-1940) şi Mihail Gaşpar (1881-1929). Aci, în valea Godinovei, la izvorul tămăduirii al lui Dimitrie Perianu, pe locul dăruit de Nicolae Drăgălina, a zidit călugărul Macavil Guşcă la 2 Mai 1905 temeliile mănăstirii, închinată la 29 Iulie 1907, de arhiereul Filaret Musta (1839-1930) din Văliug, sf. proroc Ilie.

Aici, în biserica cea mare a Bocşei zidită — după însemnările cirilice ale preotului Simeon Popovici în Penticosarul ieşit la 1743 din tiparniţele Bucureştilor — la anul 1795, sfinţită în 1815, şi zugrăvită în 1845 de pictorul Dimitrie Turcu (1810-1883) din

Oravița, cânta irmoase vechea „Reuniune de cântări și muzică", înființată la 1872 și reorganizată, după 40 de ani, de învățătorul Ioachim Perianu, iar în cea din Văsiova, ridicată în 1775, cânta tropare la Sf. Mărie mică din 1900 corul „Reuniunii de cetire și cântări Doina" a preotului Coriolan Zuiacu (1876-1942). După un secol, aci au înălțat — prin grija epitropului Constantin Băleanu și a „Reuniunii femeilor române" de sub conducerea doamnelor Iulia Marcu și Livia Gașpar — credincioșii Ioan și Elisabeta Potoceanu din Viena o capelă funerară în cimitirul-Pantheon de pe colnicul ce domină zările fermecătoarei văi a Bârzavei.

In 1768 erarul zidește, pentru trebuințele sufletești ale „băieșilor" imigrați din Craina și Carintia în „Deutsch Bokschan" întemeiată, prin patenta imperială din 1717, pe porțiunea de pământ ruptă din hotarul comunei Văsiova, biserica romano-catolică, iar la 1791 le constitue și parohia cu 319 suflete.

Parohia greco-catolică de aci s'a organizat în 1847 și dintre preoții ei s'au remarcat inițiatorul Unirii, protopopul Ștefan Berceanu și canonicul Iosif Popa dela Capitlul din Lugoj, care a condus și districtul protopopesc, component din 7 parohii, 33 filii cu 4732 suflete [1]).

Aci au sămănat slovă românească la 1781 învățătorii Gheorghe Vasilovici și Ioan Adamovici, ambii cântăreți vestiți ai bisericilor din Bocșa și Văsiova, cu o dotațiune anuală de 30 floreni, 10 metri grâu, 16 metri porumb, 1 clae de fân și 6 stânjeni de lemne, locuind în „chilia dela școală". Lor le-au urmat, după câteva decenii, dascălii Ioan Simu, ctitorul „Ludimagister"-ului, Martin Țiapu (1839-1897) din Fizești, Ion Marcu (1848-1932) și Serafin Jurca din Văsiova, vârhovnici ai „Reuniunii învățătorilor ort. români din eparhia Caransebeșului", organizată la 27 Septemvrie 1869 de episcopul Ioan Popasu (1808-1889) sub preșidenția învățătorului Vasile Nicolescu [1833-1908] din Logoj).

Aci și-au clădit, încă în 1894, vatră caldă de luminare a aretului, despărțământul, totdeauna activ, al Astrei de sub conducerea lui Ioan Budințeanu și cel al „Societății pentru crearea unui fond floreni.

1) „Enciclopedia română", tom. I. pg. 512.

de teatru român" de sub preşedinţia notarului public Dr. Cornel Petricu. Aci şi-a redactat Simeon Pocreanu revista sa „Privighetoarea"; Cornel Diaconovici", Romänische Revue"; Ştefan Godianu „Bokschner Zeitung" şi Mihail Gaşpar „Drum nou". Aci zugrăveau prapori şi iconostase pictorii Mihail Velceanu, Dimitrie Mihailovici, Nicolae Marişescu, Filip Matei, Ion Zaicu (1868-1914) şi vestitul Georgiu Diaconovici (1736-1800), din spiţa căruia au odrăslit pedagogul Constantin Diaconovici-Loga (1770-1830), Dr. Cornel Diaconovici (1859-1920) şi inginerii Adrian, Aurel şi Alexandru Diaconovici.

Aci îşi avea sediul judecătoaria de ocol, cu rădăcini în vechiul tribunal minier din timpul regimului erarhial, — cu „juzii regeşti" Iuliu Petricu (1839-1894), fost protofisc comitatens şi deputat dietal, Dr. Ştefan Antonescu (1828-1901), fost preşedinte al Sedriei orfanale şi deputat dietal al Săschii şi al Bocşei, sprijinitorul cu legate al „Astrei", al „Reuniunii învăţătorilor" şi al studenţilor în teologie din Caransebeş şi Arad, cărora le-a testat şi o fundaţiune de 100.000 coroane cu 10 burse, apoi scriitorul şi ziaristul apreciat Ştefan Godianu, Nicolae Antal, Dr. Cornel Petricu şi Dr. Timotei Radi, cel dintâi preşedinte al Tribunalului românesc din Timişoara. Bara acestei judecătorii au ilustrat-o advocaţii Ioan Budinţianu, Aurel Oprea, Simeon Deseanu, Alexandru Popovici, Fedor Teimer, Cornel Budinţianu, Iuliu Marcu, Dr. Moise Iensciu, Ionel Gaşpar ş. a., iar în spre bătrâneţe şi eminentul jurist Dr. Ştefan Petrovici (1859-1922), fost deputat dietal al Zorlenţului. Aci era Cartea funduară cu Ioan Doloreanu. Pretura cu G. Blajovan, fiul preotului luptător Simen Blajovan din Hodoş şi Percepţia cercuală.

Aci a întemeiat, la 1873, Mihail Panaioth — al cărui părinte Nicolae Panaioth (†1898) a scăpat ortodoxia bocşană de prozelitism, — dimpreună cu agilul comerciant Anton Blaschuty, „Cassa de păstrare bocşană" şi aci au fondat la 1895 preoţii şi învăţătorii văii Bârzavei, în frunte cu protopopul lor Maxim Popovici, cu directorul Dr. Aurel Oprea şi cu contabilii Axente Mureşianu, Simeon Jivoinovici, preşedintele „Societăţii de ajutorare a muncitorilor" şi Virgil Spineanu, vigurosul „institut de economii şi credit, ca societate pe acţii Bocşana" cu un capital societar de 50.000 floreni.

Aci activa din 1855 începând o expozitură a „Societății privilegiate a căilor ferate austro-ungare" — Steg, — administrată de Adolf Diaconovici (1829-1889) și de istoricul Petru Proșteanu (1838-1900) membru corespondent al Academiei Române. Și aci, în umbra gorunilor dela Buza Turcului — cea cu vestigiile „castrum"-ului „Bokcha", stăpânit la 1534, cu legătură de omenie, în pace și împreună câtă vreme a fost în viață", de frații Petru, Martin și Vasile Racoviță din Caransebeș și de nobilul Gheorghe Vrabie și dărâmat la 1694 în războiul purtat de generalul Frederic Veterani cu Turcii lui Arnăut pașa, — se țineau renumitele târguri de vite, cereale și produse industriale, organizate de primari, ca cojocarul Vasile Diaconovici (1824-1892), argăsitorul Iosif Nicolaevici și negustătorul Costeanu. Căci Bocșa era legată de Timișoara prin calea ferată Voiteg-Recița, dată circulației încă la 1874.

In această străveche așezare montanistică, în care coloniștii romani, săpând după aur, ne-au lăsat urme doveditoare ce au fost descoperite la 1875 în cariera de granit dela „Cracul de aur"; în care industria de aramă, fier, cărbune, piatră și var — a înflorit prin munca celor 800 „țereni" imigrați ca băieși, biriși, cărbunari, zidari și lemnari în anii 1793-1798 din Gorj și Mehedinți; în această localitate climatică împrejmuită, la o altitudine de 205 metri, cu păduri ozonate, în care viața culturală, socială și economică a atins culmi înalte — a trăit și a muncit, un sfert de veac, *doctorul Petru Borlovan.*

L'am cunoscut în vara anului 1897. Vindeca-se de o acută pleurezie pe tatăl meu și eu îi aduceam mărturia recunoștinței sale din Reiboldsgrünul Saxoniei, unde își făcea convalescența cu mecenatele Liviu Marcu (1866—1902) din Lugoj. Bărbat bine legat, de talie mijlocie, cu părul bălai, cu fruntea înaltă, cu ochii pătrunzători, cu vorbă domoală și măsurată, chipul său cuceritor mi-se profilează și astăzi — după atâta scurgere de timp — viu în amintire. Era pe atunci omul cel mai popular în aretul nostru, căci reprezenta o remarcabilă pildă de onestitate și de abnegație profesională. Un model de devotament în slujba celor suferinzi și nevoiași. Un adevărat exemplar de virtute, de cinste, de religiozitate și de muncă.

Depăşise, în primii ani de practică, popularitatea colegilor săi contemporani: oculistul Gheorghe Crăiniceanu din Ciclova, balneologii Alexandru Popovici şi Gheorghe Vuia dela Băile Herculane, practicianii Iosif Miescu şi Iacoc Maior din Lugoj, Ludovic Meheş-Stupariu şi Octavian Proşteanu din Vârşeţ, Ion Fometescu şi Ion Mangiuca din Oraviţa, Petru Mladin din Brebul, Valeriu Olariu din Teregova, Virgil Nemoianu din Mehadia, Leon Mureşianu, Constantin Popasu şi Aurel Iorga din Caransebeş, Virgil Budinţianu din Reşiţa, Petru Morariu şi doctor Laslo dela Bocşa Română ş. a. Poporul îi dăduse porecla semnificativă de „doctorul săracilor".

S'a născut la 13 Noemvrie în comuna Sălbăgel, jud. Severin, din părinţii agricultori Isaia Borlovan şi Afinistra născută Antoni. Şcoala primară a urmat-o la „Orberschule" din Caransebeş, iar liceul în Lugoj. A luat bacalaureatul în 1877 şi s'a înscris la facultatea de drept din Budapesta. Dar displăcându-i mediul, a trecut în 1878 la facultatea de medicină din Viena, ajutorat fiind la învăţătură din lada bisericii satului său, păstorit de preotul Lazar Murgu. Murindu-i tatăl, iar comuna zidindu-şi o biserică nouă, Petru Borlovan a rămas fără mijloace materiale şi astfel a fost silit să-şi întrerupă studiile şi să intre ca impiegat în cancelăria notarului Petru Scioponi din Zgribeşti. In această situaţie îl găseşte, copleşit de necazuri, „fiscalul comitatens" Nicolae Proşteanu (1848—1927) care, împreună cu Coriolan Brediceanu (1850—1909) şi cu Titu Haţieg (1841—1921), îl ajutoră cu 1000 floreni. Cu aceşti bani pleacă la Viena, îşi dă toate examenele cu distincţie şi în 18 Oct. 1890 e promovat doctor în medicină.

Cade la alegerea de medic al circumscripţiei Mehadia, dar reuşeşte la cea pentru Bocşa Montană. Restitue binefăcătorilor săi ajutorul primit şi îşi începe practica în casa istorică a Diaconoviceştilor de pe malul stâng al Bârzavei. Dar suferinţele îndurate în tinereţe, munca istovitoare săvârşită zi de zi, perseverenţa de a-şi dobândi cunoştinţe tot mai temeinice, călătoriile de studii şi de practică profesională ce le făcea în străinătate îi sdruncină, în curând, sănătatea. In vara anului 1910 îşi revede satul şi casa părintească de pe muchea de deal, ce se ridică dincolo de pârâul Sălbăgel.

Aci se îmbolnăvèşte. Se duce la Karlsbad, la Bad Gastein, la Viena. Dar nu-şi găseşte vindecarea, pe care el a ştiut să-o deie pacienţilor săi. Moartea îl doboară la 27 Mai 1915.

* * *

Doctorul Petru Borlovan a întrat în istoria Banatului ca *ctitor al mitropoliei bănăţene*. Sufletul său cucernic, întărit în credinţă şi în românism de oamenii Bocşei, — fruntaşi încercaţi ai eparhiei Caransebeşului —, era împlântat adânc în tradiţia sbuciumată a bisericii acestor târâmuri, deposedată de ierarhia-i naţională şi de aşezămintele-i sfinte, cu trecut îndepărtat.

El ştia, că cei 20.000 bănăţeni, în frunte cu „căpitanul lor suprem" Eutimie Murgu (1805—1870), s'au întrunit în 27 Iunie 1848 la Lugoj în „generalnică adunare", nu numai pentru ca să decreteze „ţara Banatului" ca „ţară autonomă a Românilor", ci şi pentru ca „cu un glas hotărâtor să strige a nu mai cunoaşte ierarhia slavonă-sârbească" şi pentru ca „această „ţară", cu mitropolia ei antică dela Timişoara, să-şi redobândească obicinuitul său mitropolit"[2].

El ştia, că Andrei Mocioni (1812—1880) a cerut la 1860 în Senatul imperial din Viena (24 Septemvrie) şi în Conferinţa naţională din Timişoara (18 Noemvrie) atât „individualitatea istorică politică a Banatului", cât şi „restaurarea ierarhiei sale naţionale".

El mai cunoştea şi testamentul din 4 Noemvrie 1869 al lui Emanuil Gojdu (1802—1870) care prevede, — la pct. 7 lit. g., — pentru „naţiunea română o corporaţiune organică autonomă şi naţională", dar cunoştea şi luptele ce el le-a dus ca comite suprem al Caraşului în Casa magnaţilor din Budapesta pentru autonomia Ardealului şi pentru *autonomia Banatului*" (17 Iunie 1816), cât şi pentru recâştigarea independenţei biscricii ortodoxe române din Ardeal şi din Banat.

El cunoştea Istorioara bisericească politico-naţională din 1865 a lui Nicoloe Tincu-Velea (1814—1817), Istoria Banatului Severin din 1899 a lui Patriciu Drăgălina (1849—1917), Istoria Românilor bănăţeni din 1904 a lui Dr. Gheorghe Popovici (1863—1927) şi

2) P. Bogdan Duică: Eftimie Murgu, pag. 158—161.

cunoştea şi sforţările ce le-au făcut înaintaşii şi contemporanii săi pentru reînvierea vieţii româneşti a bisericii de dincolo de munţi, până la 24 Decemvrie 1864 şi de aci începând, până în zilele sale, pentru reîntegrarea *unităţii* credinţei ortodoxe în hotarele etnice ale Banatului românesc.

Primi deci, cu înţelegere bănăţeană, sugestiile sfătuitorului şi prietenului său Ioan Budinţeanu şi pe cele ale duhovnicului său Mihail Gaşpar şi astfel dărui — la 14 Iunie 1915 — bisericii, *întreaga* sa avere, agonisită cu trudă cinstită.

Casa sa, în preţ de 30.000 coroane, a lăsat-o protopopiatului Bocşei-Montane. Bisericii şi săracilor de aci, pe cari el i-a îngrijit în viaţă, le-a dăruit câte 4000 cor. Bisericii din Sălbăgel 7.200 cor. şi un legat de 4000 cor., ce avea să se capitalizeze până la suma de 32.000 cor., pentru ridicarea unei şcoli de fete ortodoxe române. Restul agoniselii sale de 120.000 cor. l-a constituit fundaţiei de temelie pentru *„reînfiinţânda mitropolie bănăţeană"*, cu reşedinţa în Logoj, centrul de atunci al provinciei.

Fratelui său Dimitrie, născut la 23 Mai 1865, i-a lăsat 10.000 coroane. Acesta a întregit donaţiunea primită la 17.000 cor. şi apo a dăruit-o eparhiei Caransebeşului ca prim fond pentru *zidirea unei noui catedrale episcopeşti*. Iar averea sa particulară, în valoare de 40.000 cor. a dat-o unei fete orfane de părinţi, pe care o desemna-se ca continuatoare a tradiţiei familiei sale. Dimitrie Borlovan era epitrop al bisericii şi fruntaş al satului său Sălbăgel.

* * *

Două gânduri, răsărite din aceeaşi tulpină ţărănească ce stă neclintită pe piatra credinţei sfinte a strămoşilor, de care „nici sabia, nici focul, nici goana, nici chinurile, nici foametea, nici moartea nu o pot despărţi..." Unul menit să consolideze, printr'o măreaţă catedrală, trăinicia fiinţării, peste veacuri, a vlădiciei istorice a Caransebeşului păstrătoare de confesiune specific grănicerească, celălalt să rezidească aşezământul de căpetenie al împărăţiei duhovniceşti, ce ne-a păstrat şi etnicitatea şi mândria localismului nostru creator şi nădejdea desrobirii integrale a pământului, uzurpat de venetici.

Dar anul 1915, şi cei următori, erau ai răsboiului mondial. Iar epoca întregirii, unirii şi cea a consolidării ţării şi a sufletului românesc, nu a realizat şi împlinirea deziderátelor, formulate de nevoile şi de vrerea oamenilor Banatului.

Cartea pastorală din 25 Decemvrie 1864 a mitropolitului Andrei Şaguna „vesteşte" credincioşilor din episcopiile Caransebeşului şi Timişorii, că organizarea mitropoliei ardelene, bazată pe autografele imperiale din 24 Decemvrie 1864 şi din 8 Iulie 1865, este făcută numai *„până la altă rânduială ce va urma în curând"* prin restaurarea episcopiei române din Timişoara [3]). Or bănăţenii au considerat episcopia Timişorii, „înftinţată prin decretul lege Nr. 3998 din 7 Noemvrie 1939 şi publicată în Monitorul oficial Nr. 259 din 8 Noemvrie 1939, *numai* ca o etapă transitorie în lupta ce au dus-o cu inepuizabile sacrificii, trei sferturi de veac, pentru realizarea principalului lor postulat naţional: *mitropolia Banatului.*

Generaţia Unirii a păstrat patrimoniul bănăţean, zidit în cursul veacurilor trecute şi moştenit de ea dela marii ei înaintaşi ai veacului al XIX-lea. Şi s'a străduit să-l şi întregească, afirmând statornic, în viaţa naţională a României mari, revendicările naţionale, bisericeşti, culturale, sociale şi economice specifice provinciei dintre Dunăre, Tisa, Mureş şi Carpaţii apuseni, cu o suprafaţă de 28,523 km. p., pe cari sub apusele regimuri străine şi protivnice, bănăţenii nu şi le-au putut îndeplini.

Consiliul suprem al aliaţilor ne-a nesocotit hotarele sprijinind — contrar convenţiei încheiate de ei cu România la 4/17 August 1916, — pretenţiile teritoriale nejustificate asupra Banatului românesc ale celor cari şi astăzi ni-l râvnesc.

Istoria va judeca, dacă am ştiut sau nu să tragem concluziile reale de pe urma nedreptei amputări dela 21 Iunie 1919 şi dacă am ştiut să fortificăm, în destul, acest pământ valahic, întregitor al ţării, cu suficiente aşezăminte de afirmare şi de rezistenţă românească pentru ziua hotărîtoare de mâine.

Noi am depus stăruitoare insistenţe şi pentru restaurarea mitropoliei şi pentru înfiinţarea universităţii Banatului, cu scopul vădit

3) Concluzul Nr. 102 din 15 Oct. 1868 al Congresului naţional bisericesc.

de a da vestului țării unitatea de credință, de gândire și de simțire românească atât în războiu cât și în epoca de pace ce va veni. Pentru coordonarea acestor silințe locale noi am creiat, la 1 Septemvrie 1919, împreună cu reprezentanții culturei Banatului oltean, sub președinția episcopului Dr. E. Miron Cristea, „Asociația culturală din Banat", care a naționalizat învățământul bănățean și a temeliuit Școala politehnică dela Timișoara. Și am organizat, la 7 Noemvrie 1931, și „Uniunea bănățeană", unind gândul și simțirea bănățeană în afirmarea „cu vreme și fără de vreme" a *ideii bănățene.*

In duhul acestei idei a lucrat istoricul bisericesc al Banatului, prof. Dr. Gheorge Cotoșman, când în ședința adunării eparhiale a Caransebeșului din 14 Mai 1944, a propus solidarizarea clerului și a poporului acestei episcopii — din rândul căruia s'a ridicat cu trei decenii în urmă și Dr. Petru Borlovan —, cu acțiunea de restaurare a mitropoliei Banatului. Căci „mitropolitul, cristalizând ideia de unitate, de autoritate și de solidaritate sufletească prin însăși prezența lui în fruntea vieții Românilor bănățeni, este chemat de Dumnezeu să țină aprinsă flacăra nedejdii din sufletul tuturor Românilor și în special în al celor de dincolo de linia demarcațională și din Timoc, într'o *restitutio in integrum*".

Urmează ca și eparhia Timișorii, mărturisind confesiunea mitropolitului ei Iosif cel nou dela Partoș [4]), din veacul al XVI-lea, să se situeze pe aceiași linie de înflorire a vieții spirituale din vremurile trecute ale Banatului ortodox.

Exprimându-se astfel și *oficial* voință întregii biserici bănățene, Banatul poate să inițieze acum, fără întârziere, executarea testamentului generosului său ctitor Petru Borlovan.

Crucea, ocrotitoare de neam și de credință, e înălțată deja pe catapeteasma monumentalei catedrale mitropolitane a Timișorii. Ea

4) Prof. St. Lupșa susține în Istoria parohiei Stei, apărută în 1942 în Biblioteca Beiușului Nr. 13—14, că „antimisul bisericii din Stei, folosit până azi, e antimisul vestitei mânăstiri străvechi românești din Banat, *Partoș*, desființată la 1777".

ne cere să-i împodobim şi sinaxarul uzurpat al Banatului „cu obişnuitul său mitropolit românesc“, cerut încă la 1848 de „tonul“ poporului reînviat, din centenara-i robie eclesiastică, de Eutimie Murgu. Căci — ne învaţă apostolul Pavel — „astăzi cu nimic nu ne este îngăduit a ne lăuda decât numai cu Crucea... Toţi cei ce se ridică împotriva acestui semn al isbăvirii, toţi cei ce vreau să frângă braţele pe cari Crucea le întinde spre îmbrăţişarea neamului, se ridică împotriva lui Dumnezeu însuşi, care prin Crucea sa — mitropolitană — vrea să ne mântuiască Banatul de o nouă robie naţională şi bisericească...“ (După epist. I. Cor. c. 1).

Două documente de acum 114 ani

de Ion V. Daşchevici

Printre documentele Mitropoliei Bucovinei, pe cari le-am cercetat cu mulţi ani în urmă, pentru lămurirea unor date din lucrarea genealogică „Familia Daşchevici", ce este sub tipar, am aflat şi două documente cu poruncile episcopului Isaia (Baloşescul), date întregului cler duhovnicesc din eparhia Bucovinei, cu privire la moartea episcopilor *Nestor al Aradului şi Iosif al Timişoarei.*

Vitregia vremurilor silindu-mă să părăsesc mult încercatele plaiuri de graniţă ale Bucovinei Voevodale, supranumită de vizitatorii străini „Elveţia României", am apucat calea pribegiei, poposind pe aceste meleaguri blagoslovite de Dumnezeu, ale Graniţei noastre de Apus, unde la fiecare pas ce-l faci, vezi, pe bună dreptate, că „tăt Banatu-i fruncea".

Public aceste documente, spre a fi la îndemâna celor dornici de a le cunoaşte şi utiliza la nevoie.

I

Moartea episcopului Nestor al Aradului

Exţelenţiea sa, înalt preasfinţitul pravoslavnicul arhiepiscop al Karloveţului şi mitropolit a tot norodului sloveno-sârbesc şi românesc şi a tuturor eparhiilor ce să află de leage pravoslavnică a răsăritului, în kesaro-krăeştile ţări, supt pre înnaltul schiptru al Austriei, domnul domn Ştefan von Stratimirovici de Kulpin, cavaler al ordinului celui mare, Leopold, prin înalta arhipăstorească scrisoare din 11 a trecutei luni, cu mâhnire înştiinţază pe acest ordinariat, cum că preasfinţitul pravoslavnic episcop al Aradului, din Ungariea,

domnul *Nestor Ioanovici, de neam român,* care nu de multă vreame era înnălţat la scaunul numitei episcopii, după bolnăvire de 8 zile, de răceală, friguri cu lungoare, la 9 aceştii trecutei luni, Fevruarie, din această vremelnică vieaţă s'au mutat la cea vecinică, întru Domnul, pre carele, exţelenţiea sa, ca pe un frate arhiereu, îl recomendueaşte rugăciunilor şi pomenirii tuturor arhiereilor de supt mitropolia exţelenţiei sale, cu acea orânduire, ca prin glasul clopotilor să să vestească norodului răpousare pomenitului domn arhiereu şi în diptihon, la rândul arhiereilor, spre pomenire, numele lui să să scrie.

Deci, facem poroncitoare înştiinţare la tot chirosul bisearicesc din această a noastră păzită de Dumnezău eparhie a Bucovinei, ca în fieştecare biserică, în Dumineca cea dintâiu după priimire aceştii înştiinţări, după otpustul sfintei dumnezăeştii liturghii să să săvârşască obicinuita ectenie pentru răpousatul întru fericire arhiereu, cu tragire clopotilor de 3 ori.

In pomelnicul răpousaţilor, la rândul arhiereilor, numele să să scrie aşa: „Episcop Nestor" sau în slaveneaşte: „Episkopa Nestora" şi la sfântul jertfelnic să să pomenească.

Cernăuţi, la 7/19 Martie 1830. Nr. 634.

(Arhiva Mitropoliei Bucovinei).

II

Moartea episcopului Iosif al Timişoarei

Exţelenţiea sa, înnalt preasfinţitul arhiepiscop şi mitropolit Karloveţului, domnul domn Ştefan von Stratimirovici, prin înalta arhipăstorească scrisoare din 6 a trecutei luni, cât şi cinstitul conzistorim a eparhiei Temişvariului, din Banat, cu osăbită adâncă pătrunzătoare măhnire înştiinţază, cum că preasfinţitul pravoslavnicul episcopul Temişvariului, împreună şi administrator episcopiei Aradului, în Ungarie, domnul domn *Iosif von Putnic,* aflându-să la moşiea sa, în Simada, în comitatul Aradului, după o aprigă bolnăvire de încuere, colică şi după aceea brand, în vreame de 18 ceasuri, la 4/16 Noemvrie, anul curgătoriu, al 53-le an a vieţii sale, s'au mutat din această vremelnică vieaţă, întru Domnul, în vecinicie.

Care această nenorocită întâmplare, pierzând biserica noastră pe acest împodobit în vrednicii arhiereu, carele întru ale săle măsuri a numelui şi a chipului său întru înţelepciune şi alesăle sufleteşti însuşiri şi talenturi, era ales între alţi arhierei şi carele după puternică constituţie trupească da nădejde de mai îndelungată vieaţă, atât exţelenţiei sale domn mitropolit şi arhiereilor, cât şi întregului chiros a relighiei noastre au adus simţitoare întristare. Insă întru tot pre înnaltei Pronie, care aşa au bine voit, noi muritorii nu ne putem înpotrivi!

Deci, în cuprindere mai sus pomenitei înaltei arhipăstoreşti scrisori, orânduim, ca în toată eparhiea noastră, în ce întâea zi de sărbătoare după priimire acestui ţirculari, adecă în mănăstiri, gătindu-să mai nainte obicinuita colivă, pre cuvioşiile sale nacialnicii, cu întregi soboarăle, după opustul dumnezăeştii liturghii să facă obicinuita panahidă, iar în bisearicile parohiealniceşti, ecteniea ce pentru răpousaţi cu toată evlavia să să săvărşască, după care, la sfârşit, prin tragere de 3 ori a clopotilor să să vestească norodului şi aşa, cu acest felin de evlavie să să dee ce după cinstire vrednicului de pomenire întru fericire răpousat arhiereu.

După aceea, numele răpousatului întru fericire, în deptihonul bisearicilor, la rândul răpousaţilor arhierei, după povăţuire ce s'au dat în acest feliu de peristas, prin ţirculari din 7/19 Martie 1830, nr. 634, spre pomenire întru sfinte rugăciuni să să scrie.

Cernăuţi, la 1/13 Dechemvrie 1830. Nr. 3510.

(Arhiva Mitropoliei Bucovinei).

—×—

Noui date relativ la cetăţile romane dintre Tibiscum şi Sarmizegetusa

de **Prof. Al. Borza**

I. Zăvoi

In numărul Mai—Iunie pin vol. XI (1943) al acestei reviste am descris pe scurt marele castru roman de pământ, dela Zăvoiu, arătându-mi mirarea, că în literatura arheologică veche era numai fragmentar amintit şi că arheologii români, care în genere s'au ocupat prea puţin de cercetarea arheologică a Banatului, par a nu cunoaşte acest castru. Acum sunt în plăcuta situaţie să rectific această afirmaţie. Datorită unei informaţii primite dela zelosul arheolog-amator colonel Zagoriţ am aflat, că fostul profesor de arheologie dela Universitatea din Iaşi, Teohari Antonescu, a cercetat şi descris această cetate în lucrarea sa „Columna Traiană", vol. I editată la Iaşi, 1910, de A. D. Xenopol.

Lucrarea aceasta rară şi preţioasă am avut prilejul să o consult la Muzeul Naţional de Antichităţi din Bucureşti, din amabilitatea îndatoritoare a d-lor Metaxa, Nestor şi D. Popescu, pentru care le mulţumesc.

Descriind columna lui Traian şi încercând să localizeze scenele de pe columnă pe teren, Teohari Antonescu a vizitat şi comuna Zăvoi; la pag. 97, planşa XIV, dă şi schiţa castrului strătăiat de şosea. Dă şi o fotografie ce arată o laturе a castrului fără explicaţii ample.

Această confirmare a observaţiei mele, făcute ulterior şi în necunoaşterea primei descrieri, mi-a procurat o mare satisfacţie.

Numai bucura m'a putut şi presupunerea lui Antonescu Teohari, că aici a fost Tapae, celebrul centru de rezistenţă dacă, căci din repetatele cercetări a acestei regiuni din punct de vedere geografic, şi eu ajunsesem la aceeaş credinţă.

In vara şi toamna anului 1943 am mai vizitat de două ori acest castru dela Zăvoi, stând într'o Duminecă de vorbă cu sătenii din această localitate, care mi-au ştiut preciza exact locul unde se găsesc cărămizi mari, peste care „alunecă fierul plugului" şi locul unde s'au găsit bani romani. Am cercetat în special laturea castrului dinspre Bistra, care este mai tipic şi bine păstrată şi nu poate fi decât romană, aşa cum au mărturisit toţi arheologii.

Faţă de această evidenţă nu poate avea nici o importanţă tăgada şi îndoiala unui arheolog sibian[1]), care a binevoit a se deplasa şi d-sa aici, în sfârşit.

Ar fi o interesantă întreprindere săparea acestui castru roman ridicat din pământ probabil în timpul campaniei 101—2, care pe urmă n'a mai fost construit în zid. Căci pentru paza drumului va fi fost suficientă mica fortăreaţă dela Voislova.

II. Voislova

Şi castelul dela Voislova, descris de mine în acelaş număr al Revistei Institutului Social Banat-Crişana, a fost cercetat de Teohari Antonescu şi ce e mai interesant este, că şi el a observat şi descris „castrul" de pământ anexat la cel de zid. Se pare deci că nu m'am înşelat în presupunerea mea. Aici a trebuit să fie o adevărată fortăreaţă (castellum) şi nu altceva, căci din acest punct se supraveghează drumul ce coboară din Poiana Ruscăi. Am descris exact şi structura zidului. Aşa că după o nouă vizită ce am făcut la această cetăţue romană numai întări pot exactitatea observaţiilor mele, chiar când acelaş arheolog sibian ar încerca din orice

[1]) C. Diaconoviciu, Asupra unor lucrări în legătură cu Dacia romană (Anuarul Inst. de Studii Clasice, vol. IV. 1941—3). Scriere este ţinută într'un ton, care mă dispensează să-i răspund. Aici numai faptele înseşi ţin să le pun în lumină reală, precum şi opiniile arheologului Teohari Antonescu despre care arheologul sibian nu are cunoştinţă, cum nu cunoaşte nici lucrările arheologilor mai vechi, pe care îi cita cu atâta respect un V. Pârvan.

motiv nemărturisit, să spună altceva. Am văzut şi alte cărămizi de hypocaust în partea locului, care de bunăseamă pot proveni dela băi militare ori dela orice altă clădire romană, ceeace ştiam din experienţa mea dela Alba-Iulia, de când eram copil de zece ani şi nu mai aveam nevoe să învăţ acum după experienţa unei vieţi întregi.

In priv'nţa numelui roman al acestor două aşezări mi-am declinat competenţa să mă pronunţ. Am arătat opinia unora, că poate la Zăvoi să fi fost Agnaviae. Dupăce am făcut însă un drum la Poiana Mărului pe lângă „Magura Marga", am câştigat şi eu convingerea, ca şi Teohari Antonescu, că în această regiune,însă la poalele „Magurei" a trebuit să fi fost situată marea aşezare dacă Tapae. Romanii au construit apoi staţiunile Agnaviae şi Pons Augusti, a căror identificare este incertă. Principalele masive muntoase poartă în această regiune nume de origină dacică. Măgură şi Ţarcu sunt, după S. Puşcariu, cu certitudine dace. Fără să-mi revendic competenţă filologică cred totuşi că putem socoti mai curând dacice decât slave târzii numele atât de curioase din regiune: Baicu, Piga, Gugu, Godeanu, Scorila. D-l profesor Petrovici îmi spunea în Martie 1943 (trei luni dupăce terminasem broşura mea „Banatul în timpul Romanilor"), că Gugu şi Godeanu ar fi derivând dela nume de persoane şi că ar fi slave. Se prea poate, deşi numărul mare de numiri Godean şi Gugu, îngrămădite în această regiune principală cert dacică, fac verosimilă şi o altă interpretare, mai ales dacă s'ar adeveri o apropiere a limbii protoslave de cea veche dacică, teorie susţinută de mulţi filologi.

III. Porţile de Fier la Bucova

Dar preocuparea arheologică secundară a fost în drumurile mele botanice ce am făcut în vara anului 1943 în valea Bistrei, să cercetez urmele presupuselor fortificaţii dacice dela Porţile de Fier.

Regretatul maior Marţian vorbeşte în lucrarea sa „Urme din războaele Romanilor cu Dacii, Cluj, 1921, p. 12:

„Resturile fortificaţiilor dace pe liniile ce conduc dela Dunăre la trecătoare. Poarta de fier ne sunt cunoscute la est de satul Bucova, unde există urmele unui zid asemănător celui din preajma

Porţii Meseşului, care, la locul unde va fi existat şi mitica Poartă-de-fier, urcă din vale pe ambele pante ale dealurilor în sus. Linia acestui zid se termină înspre Sud aproape de izvoarele râului Bistra Mărului, unde se mai pot constata resturile unei cetăţi antice numite de popor Turnul Ovidiului".

Urmele acestui zid „ciclopic", care închide valea Bistrei, de geaba l-am căutat în regiunea Bucovei, unde m'a călăuzit cu extremă amabilitate părintele protopop Vasile Berinde, şi unde am luat informaţii dela oamenii bătrâni, buni cunoscători ai locurilor. Regretatul Marţian n'a fost de altfel în regiune, iar informaţiile sale abundă de confuzii topografice, când spune că la isvoarele Bistra Mărului se pot constata ruinele dela „Turnul Ovidiului". Aceste ruine, care aevea ar putea fi de origină romană târzie, oricât ar trage acest lucru la îndoială, gratuit, arheologul nostru sibian, indică un alt sistem de apărare, dinspre valea Timişului.

Urme dubioase de valuri de piatră transversale, peste Bistra, am întâlnit numai din sus de comuna Bucova pe valea Bistrei, spre cariera de marmoră. Cam la 1,5—2 km. dela comună sunt chiar trei rânduri de valuri de bolovani rotunzi, care nu pot fi nici diguri contra apelor furioase şi nici iazuri de moară, nici formaţiuni naturale fluviale. Este probabil de altfel că pe aici a trecut vechiul drum al Dacilor şi al Romanilor spre Zăicani şi Sarmizegetusa şi nu pe şoseaua naţională actuală.

Pe drumul acesta bolovănos, de-alungul Bistrei, trecând peste enigmaticele îngrămădiri de pietri în preajma dealului „Prevecioru" stâncos, dela stânga, şi peste „zidul" mai evident dela gura „Părâului Măranului", trecând până la „Colţii Cioaca înaltă" din faţă, unde este o adevărată cheie naturală puternică o „poartă", am vizitat vestita carieră de marmoră, care este acum coproprietatea d-lui J. Danciu dela Haţeg.

Aceste cariere, din care provine o bună parte a marmorei din care Romanii au clădit, respectiv cu care au împodobit palatele şi amfiteatrul Ulpiei Traiane, au fost cu deamănuntul cercetate şi descrise de G. Téglás în Archeologiai Közlemények, cu o exactitate

şi minuţiositate pilduitoare [1]). Te pun şi acum în mirare grandioasele urme ale exploatărilor romane, făcute cu mijloace tehnice incomparabil mai primitive ca azi, pereţii tăiaţi vertical etc.

Se pune întrebarea, că pe unde era transportată această marmoră la Sarmizegetusa. Desigur nu prin comuna Bucova de astăzi şi nu peste pasul „Porţile de fier" de astăzi, ci pe un drum ce urma din valea Bistrei, prin dosul dealului numit „Poiana Ciordacului", peste „Poiana Cârşovanului", 5—6 km. până jos la Zăicani, unde se cunoaşte precis traseul drumului roman. De astfel drumul acesta de deal, distrus de intemperiile atâtor secole, este cunoscut de poporul localnic sub numele de „drumul Romanilor".

In privinţa fortificaţiilor pretinse dacice dela Porţile de fier, dela Bucova, avem în literatură indicaţii detailate datorite arheologului Teohari Antonescu din Iaşi [2]) care reclamau o urgentă verificare, dupăce ele se întemeiau numai pe informaţii comunicate de protopopul N. Munteanu din Grădişte, cum comunică însuş T. Antonescu (p. 94). Descrierea, însoţită de o schiţă, a acestor fortificaţii ar fi în esenţă următoarea: Intre Bucova şi Zăicani, drumul actual (şi cel roman, după presupunerea lui A. Teohari) trece printre dealurile fortificate, la dreapta (spre S) „Poiana Cerdacului", la stânga (spre N) este „Muchea Catanei", care se prelungeşte până aproape de Zăicani, sub numele de „Dealul Marmorei". Ambele coame închid un spaţiu, a cărui formă se aseamănă cu a unui romb, întărit cu valuri şi şanţuri multiple, trecute pe o schiţă, pe planşa III dela pag. 94.

Cercetând eu în 1943 în două rânduri aceste locuri, însoţit de părintele V. Berinde şi o călăuză locală, am găsit că întreaga regiune a pasului „Porţile de fier", pe unde trece şoseaua naţională şi calea ferată dinţată, este răvăşită de şanţuri, valuri, fortificaţii, pe care la prima vedere, le poţi identifica, ca provenind din diferite epoci. Pe lângă şanţuri anti-tanc recente, sunt săpate aici şanţuri

1) Este extrem de jenant să citeşti aprecieri dispreţuitoare pentru acest autor, ca şi pentru monograful Mithraeumului dela Sarmizegetusa (Király P.) din partea unui arheolog recent, care în fond nu mult a adăugit la munca migăloasă, stăruitoare şi uriaşă a unor înaintaşi învăţaţi, muncitori dar modeşti.

2) O. c. p. 94.

din timpul concentrărilor din 1939, apoi din trecutul războiu mondial şi din timpuri mai vechi. In special un sistem întreg de forturi şi şanţuri de legătură, date ca dacice de Teohari Antonescu, am putut studia atât spre Sud, cât şi spre Nord de pasul „Porţile de fier". Bătrânul[1]) călăuză, care din tinereţea lui a fost păstor pe aci şi a trăit tot timpul în comună, ne-a condus întâi la „Poiana Ciordacului" la şanţuri adânci, săpate în zig-zag, şi acoperite cu pădure bătrână de fag, tăiată şi refăcută de vre-o 30 ani ca un frumos cărpeniş-stăjeriş. Nu a fost greu să stabilesc aici, la dreapta cam la 1 km. în pădure, un fort de pământ în formă de stea cu 6 braţuri având laturi de câte 5—8 metri. Cunoscând din timpul copilăriei mele fortificaţiile austriace dela Alba-Iulia, a fost firesc să presupun imediat, că avem de a face cu fortificaţii din sec. XVIII, tilul Vaubau. Ele par a fi fost definitiv abandonate de cel puţin 200 ani, căci în râpa şanţurilor sunt câteva trunchiuri de fag care presupun o vechime de 80—150 ani. Călăuza ne afirma, că în copilăria lui era aici un făget bătrân puternic.

Din punct de vedere fitosociologic pădurea prezenta starea de maturitate a unui Făget ori Querceto = Carpinet, cu întregul ansamblu caracteristic de specii. Nu lipsea nici Primula vulgaris (=Pacaulis), nici Asperula odorata, nici Rubus hirtus.

„Muchea Cătanei", dealul întins dela Nordul pasului „Porţile de fier", l-am cercetat într'altă zi. Aici încep şanţurile multiple, adânci, săpate în zig-zag, chiar de-asupra staţiei de C. F. R. urcă pe muche şi coboară spre „Părăul Şanţului" la „Părăul Tâlharului". Şanţurile acestor întărituri încă sunt adânci de 4—5 m. şi largi de 5—6 metri, într'un loc adânci chiar de 8—9 metri, cu laturi prăpăstioase şi copleşite de resturile unui făget străvechiu, cu trunchiuri de 80—120 cm., în cea mai mare parte înlocuit de cărpiniş, însă cu vegetaţia ierboasă caracteristică făgetelor (Hieracium transsilvanicum, Aposoeris foetida, Primula vulgaris, Asperula odorata, Prenauthes purpurea, Carex pilosa şi C. silvatica etc.). Pădurea trebue să aibe şi aici vechimea de cca 150 ani.

1) Dionisie Albulescu din Bucova, de 80 ani. Curatorul bisericii.

Nici fortificaţiile acestea nu păreau a proveni decât din secolul al 18-lea, după stilul fortificaţiei, neavând caracterele şanţurilor şi cetăţilor de pământ antice. Opinia aceasta a mea, enunţată chiar în timpul cercetărilor mele la faţa locului, mi-au fost pe neaşteptate confirmate. Căutând date relativ la războaiele cu Turcii, după indicaţii relativ la itinerarii şi fortificaţii, am aflat că împăratul Iosif al II-lea, în călătoria sa prin Banat şi Transilvania, *a vizitat fortificaţiile construite de generalii săi* la Porţile de fier.

Iată deci, că fortificaţiile presupuse dacice de T. Antonescu, în baza indicaţiilor primite dela protopopul Munteanu — căci el nu le-a cercetat — sunt fortificaţii recente, austriace, din anii 1760—90. E desigur posibil, să fi existat pe aceste locuri şi fortificaţii dacice mai vechi, căci toate dealurile, până departe sunt răvăşite de şanţuri, dar acelea desenate de Munteanu şi publicate de Antonescu (editate de Xenopol) sunt sigur austriace.

E prea posibil, ca rezistenţa Dacilor să se fi desfăşurat numai jos, la Tapae (Zăvoi), unde valea este mai largă, şi nu în această regiune, care a fost în întregime copleşită atunci de puternici codri seculari de fag, care cu vigoare vegetativă de admirat renoesc până astăzi, după atâtea tăeri şi cataclisme, care au trecut peste capetele lor.

In sfârşit trebue să mai semnalez două lucruri din preajma Bucovei. Presupunând că între Voislova şi Sarmizegetusa trebue să fi fost vre-un post militar roman, respectiv o tabără de înnoptare, am căutat pe toate terasele corăspunzătoare ale Bistrei, asemenea urme, căci localnicii nu ştiu despre existenţa vre-unei „cetăţi". De fapt, de-asupra casei preotului român-unit din Bucova se află un podiş zis „La cleanţ", ridicat cu 10—15 m. de-asupra satului, stăpânind valea Bistrei până departe, spre carieră. Spre Est se găseşte un drum înclinat care urcă spre platon, unde se vede bine un val la marginea platonului şi altul sub coasta dealului fără nume, iar al treilea şi patrulea, care să le lege în unghiu drept, sunt nivelate. Bănuesc, că ar fi urmele unui post militar roman, construit de pământ şi numai provizoriu.

Al doilea punct odinioară fortificat se află în partea de apus a comunei Bucova, podişul zis „Dealu Mărtineştilor", la poalele dealului „Muntele Godenilor", la distanţă de cca 5 km. de Porţile

de fier. Podişul se ridică treptat la 15—30 m. deasupra văii, fiind înconjurat de şanţuri şi valuri în zig-zag, acum în parte spălate de apă. Sus este o redută de pământ, care se adaptează la forma platoului şi nu este în unghiuri drepte. Complexul acesta de forturi pare a fi şi el de construcţie austriacă ori turcească, din s. 18, judecând după liniile ce se întâlnesc în unghiuri ascuţite şi obtuze. La orice caz n'au nimic din forma etajată a cetăţilor dacice de pământ, cum am descris şi eu una dela Bobaiţa[1]); nu are nici caracter roman. Nu ştie nimeni să se fi aflat aici vre-un obiect arheologic preistoric sau din timpuri istorice.

IV. Sarmizegetusa

Drumul meu l-am încheiat cu o nouă vizită la ruinele Sarmizegetusei romane, cu forul şi aedes augustalium atât de minunat săpate şi atât de ingenios interpretate de profesorul C. Daicoviciu, căruia de sigur nu-i lipseşte nici puterea de muncă şi nici ştiinţa, în special epigrafică.

Dar terminus-ul drumului meu a fost, acum a treia oară, colina de-asupra Haţegului, unde col. Zagoriţ crede a fi aflat urmele capitalei dacice Sarmizegetusa, distrusă până la pământ de Romani. Cunoscând întreaga controversă arheologică din literatură şi din informaţiile luate dela tânărul arheolog care a făcut probe acolo, am ţinut să fac un control al punctelor de vedere opuse, cu ochiul meu de naturalist şi geograf, care a văzut pe teren de atâtea ori, cum se încadrează aşezările omeneşti în mediul fizic. Dar mult m'am mirat, aflând şi urme arheologice, care dovedesc existenţa aci a unei aşezări puternic fortificate. Cotind din şoseaua naţională pe un drum de pădure, pe sub creastă, poţi merge chiar cu maşina până la poarta A[2]), care este flancată de adânci şanţuri. Aici nu lipsesc nici urmele unui zid de bolovani schistoşi, cum am verificat a doua oară. Este evidentă şi circumvalaţiunea nordică, în linie dreaptă şi cea răsăriteană, tot dreaptă. Şi aici săpături recente au

[1]) Borza Al., Cetatea Dacică dela Bobaiţa. Revista Inst. Soc. Banat-Crişana (1943).

[2]) La Zagoriţ, Sarmizegetusa I, plan.

scos la iveală urme de zid. N'am putut urmări linia de Sud, căci mi-am îndreptat atenţia mai mult spre vegetaţia din incinta acestei fortificaţii de mari proporţii, studiind compoziţia floristică a pădurii de cer (Quercus Cerris L.), care s'a instalat pe solul extrem de acid (pH=5.5), sărac şi levigat.

Socotesc că merită toată atenţia sugestia colonelului Zagoriţ, din partea arheologilor, care dispun acum de fonduri colosale, pentru exploatarea aşezărilor dacice, făcând cercetări serioase şi în acest loc, care din punct de vedere strategic şi antropogeografic putea juca un rol important în timpurile vechi. Căci fără să fie cineva specialist desăvârşit în materie arheologică, poate constata, într'o cercetare „sine ira et studio", că aici a existat o mare fortificaţie străveche, ce nu a putut fi nici cetate medievală, nici fort militar din secolul XVII—XVIII, nici mai recent, nici „ocol de vite" cum a afirmat un arheolog în derisiune, ci o cetate preistorică sau protoistorică, deci posibil dacică. După poziţia sa centrală în valea Haţegului, cu teren larg pentru aşezări, uşor accesibilă din toate părţile, cu climă blândă care permitea culturi de cereale şi legume, putea fi chiar şi capitala civilă a Daciei; cetăţile din munţi serveau ca refugiu militar, ca forturi de rezistenţă prelungită, ca loc de păstrare al tezaurului statului şi al familiei domnitoare.

Însemnări și recenzii

Silviu Dragomir: *Studii şi documente privitoare la Revoluţia Românilor din Transilvania în anii 1848—49.* Vol. I. Publicaţiile Academiei Române. 1944.

Volumul acesta cuprinde în total 157 documente dintre care 149 transcrise din Arhiva Ministerului de Războiu şi 11 din Arhiva Ministerului de Justiţie şi Interne din Viena. Toate sunt acte de mare interes privind evenimentele revoluţionare româneşti din 1848—1849 din Transilvania. Fiind datate între Septemvrie 1848 şi Nov. 1852, este dela sine înţeles că cercetătorul ca şi cetitorul acestei epoci va găsi date preţioase până la *„desarmarea şi desfiinţarea legiunilor române"* care *„constitue cel din urmă capitol al frământării noastre revoluţionare, al cărei neţărmurit elan a fost înnecat astfel în decepţia amară pentru zădărnicia sacrificiilor aduse."*

Colecţia se încheie cu câteva rapoarte ale Comandamentului Jandarmeriei, din August—Nov. 1852, asupra stării de spirit din Munţii Moţilor. In aceste rapoarte se vorbeşte şi despre arestarea lui *Iancu* însă *„Es ist die faktische Veranlassung zu der Arretierung dieses Mannes noch nicht bekannt, so viel Wurde aber aus andern Quellen entnommen, dass Jancu der Leiter einer unter den romanischen Gebirgsbewohnern sich erhobenen Oppositionspartei gewesen sein soll, welche sich den Amtshandlungen einer wegen Waldvermessung entsandten Kommission widersetzte."*

Nici nu se împliniseră trei ani dela terminarea evenimentelor revoluţionare şi iată-l pe Iancu arestat din motivul că era conducătorul Moţilor săi în atitudinea ce-o aveau faţă de intenţiile administraţiei imperiale cu privire la pădurile pentru care au murit şi au sângerat şi în numele, şi mai ales în folosul, împăratului ingrat.

„Introducerea" care precede documentele cuprinde luminoasele lămuriri pe care d-l prof. S. Dragomir le dă în legătură cu drumul parcurs de poporul român în epoca aceasta, atât de dramatică.

Pentru cetitorii Revistei Institutului încercăm a reda pe scurt punctele de căpetenie, desprinse de către autor, cu privire la relațiile cu Viena, în acel timp.

Hotărîrile luate de Românii ardeleni în adunările dela Blaj au fost aduse la cunoștința Curții din Viena.

Pela sfârșitul lunei Mai 1848, o numeroasă delegație de Români prezenta împăratului Ferdinand postulatele națiunii române. Intre timp Dieta din Cluj proclamase, fără Români, unirea Transilvaniei cu regatul ungar. Ferdinand, fricos și slab, nu s'a pronunțat îndată. Intâi pentru că nu voia să învenineze relațiile cu ungurii și în al doilea rând pentrucă „în epoca aceasta Românii din Ardeal erau încă foarte departe de a fi considerați ca un factor politic, de care Curtea să fie obligată a ține seamă".

Delegații români pledau cauza neamului românesc în fața unui judecător a cărui aparentă bunătate ascundea o insuficiență a creerului: vorbeau de neîncrederea în oamenii politici maghiari, de suferințele îndurate de Români din cauza Ungurilor de față fiind și Prințul Eszterházy, ministrul Ungariei, care era mereu în preajma slăbănogului împărat. Nu se făcea nimic la Curtea din Viena fără știrea lui. El a intervenit în discuție și lui i se datorește faptul că memoriul prezentat de Români a rămas fără răspuns. In schimb la 10 Iunie contele Bathyányi, președintele guvernului revoluționar din Budapesta, smulse împăratului confirmarea legii în care era prevăzută și uniunea Transilvaniei cu Ungaria, adică tocmai ceeace voiau să împiedice delegații români.

„Revoluțiunile erau redactate totdeauna de alții" și prințul Eszterházy a avut de grijă ca să se arate, în 11 Iunie 1848, delegației române prin declarația împăratului că prosperarea viitoare a supușilor de origine română era condiționată de executarea legii de uniune confirmată și sancționată".

„Amândouă revendicările de căpetenie ale adunării naționale, recunoaștem legală a națiunii și respingerea legii de unire a Ardealului, au fost tratate, prin urmare, pe de-a'ntregul, după vederile guvernului din Budapesta" (p. XXI—XXII).

Românii au reacționat prin alte memorii prezentate în alte audiențe dar „în afară de o vagă făgăduință ei nu au obținut nimic.

Uniunea Transilvaniei cu Ungaria a rămas un fapt împlinit, iar recunoaşterea naţiunii române urma să fie rezolvată după aprecierea guvernului unguresc".

Aceasta a fost, desigur, o înfrângere politică şi între conducătorii români adunaţi la Viena s'au produs oarecari disensiuni.

Unii, în frunte cu Laurianu, erau intransigenţi. Nutreau gândul de a refuza să se supună hotărîrii împărăteşti.

Aceasta însemna revoluţie şi împotriva ungurilor şi împotriva curţii imperiale.

Alţii, în frunte cu Şaguna, erau mai modeşti, mai prudenţi. „A rupe cu Viena ar fi însemnat să pierzi ultimul sprijin, care te putea susţine în lupta contra imperialismului maghiar".

Se pare că această prudenţă îşi avea temeiurile în mişcarea pangermană „care îşi propusese desfiinţarea monarhiei şi anexarea provinciilor austriace la marele imperiu german. Nefiind cu putinţă să prevadă rezultatul acestor tendinţe, el (Şaguna) era de părere că neînţelegerea între Români şi Unguri nu trebue să ajungă la cuţite".

Prin urmare frământările din Europa, în vremea aceea, au determinat anumite realităţi de care trebuia să se ţină seama şi Şaguna „a crezut că e preferabil să menţină legăturile cu Curtea şi să primească a discuta noua formulă a recunoaşterii naţionalităţii române, sugerată de cercurile austriace, care nu simpatizau cu liberalismul lui Kossuth".

Tronul împăraţilor dela Viena s'a arătat deci a nu fi, cum îl arăta Bariţiu încă dela 1843, „un izvor dela care românimea tot ce are a primit şi primeşte". Desiluziile au fost amare pentru toţi, căci aşteptările româneşti n'au fost împlinite de „prea înaltul şi prea graţiosul" împărat. Se punea atunci problema existenţei monarhiei însăşi, ale cărei interese precumpăneau pe acelea ale diferitelor naţionalităţi.

D-l prof. S. Dragomir încheie consideraţiunile legate de prima fază a acţiunii românilor ardeleni, faza diplomatică am zice noi, astfel: *„Când un popor îşi leagă destinul de politica unei mari puteri, ale cărei interese sunt atât de disparate, el trebue să îşi rezerve în calculul probabilităţilor un coeficient important. Incre-*

derea fără măsură în puterea și lealitatea unui asemenea aliat este o greșală, care se plătește întotdeauna" (p. XXVIII). Sunt cuvinte atât de înțelepte pe care ne mărginim doar a le sublinia.

Obținând aprobarea împăratului dela Viena pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria, guvernul ungar a trecut repede la măsuri împotriva Românilor „rebeli". Comitetul Românilor dela Sibiu a fost desființat și a fost trimis un comisar ungur care, între altele, avea și misiunea de a suprima mișcarea naționalistă românească și de aci, din Ardeal, să furnizeze posibilitatea de compromitere a acestei mișcări în fața Curții imperiale.

Astfel nu numai că au început să se deslănțue toate persecuțiunile împotriva naționaliștilor români, dar s'au produs tot felul de perseverități și la revoluționarii români din Principate, aflați în Ardeal, pentru ca, prin materialul găsit la ei, să compromită mișcarea românească ardeleană. Este vorba despre documente referitoare la ideea de unire a tuturor Românilor într'un stat daco-român în bazniul dunărean. Uugurii știau că pentru stăpânirea habsburgică nu poate fi nimic mai respingător ca ideea unui stat românesc care să cuprindă Transilvania, Moldova și Muntenia. Dacă guvernul unguresc ar fi reușit ca în fața Vienei să prezinte mișcarea românească din Ardeal ca o luptă de realizare a unei Dacii, atunci această mișcare ar fi fost definitiv compromisă, adică Românii n'ar fi mai putut obține niciun fel de ascultare la împărat.

Din unele dintre documentele prezentate de D-l prof. Dragomir rezultă că „sforacii" unguri din preajma împăratului au reușit într'adevăr să creeze o atmosferă de neîncredere și suspiciune. Atât rapoartele unor ofițeri austriaci, lipsiți de cea mai elementară sinceritate și obiectivitate în raporturile lor de colaborare cu Românii încadrați în slujba intereselor „prea înaltului și prea grațiosului" împărat habsburgic cât și acelea ale șefului guvernului ardelean, contele *Emeric Mikó*, sunt concludente în această privință.

In raportul său din 9 Decemvrie 1848 acest conte Mikó spune împăratului între altele și următoarele: „Die traurigen Folgen der Wirksamkeit dieses Ausschusses (e vorba de Comitetul Național Român) fühlt das Land und er war es, der zuerst die Bande des Gehorsams gegen die gesetzliche Obrigkeit zeriss und dem unwis-

senden Volk die Idee beibrachte, dass es sich von nun an nur an die Befehle zu halten habe, die von Blasendorf ausgehen. Auch die Folgen der durch ihn verbreiteten kommunistischen Tendenzen zeigten sich bald an mehreren Orten, da man den Grundherren selbst die reinen Allodialgründe wegnahm und ihre Saaten verwüstete.

Insbesondere geht aus über den Aufstand in Ikland abgefürten Untersuchung die gefährliche Absicht der romanischen Aufwigler hervor, sich von der Gesamtmonarchie und von dem Durchlauchtigsten Herrscherhaus loszureissen und mit der Walachei zu vereinigen".

La aceste „pâri" ungureşti pentru care oridecâteori Românii au cerut dreptate şi libertate pe pământul pe care ei erau cei mai numeroşi şi pe care ei îl munceau au fost acuzaţi de comunism şi rebeliune, s'au adăugat şi insinuările Saşilor cari, într'un număr publicat în ziarul vienez „Presse" din 7 şi 9 Ianuarie 1849, spuneau: *„Nu trebue pierdută din vedere consideraţiunea importantă că ideea imperiului român dunărean a prins rădăcini adânci în principatele Moldovei şi Munteniei şi că ea are în Transilvania aderenţi numeroşi*".

Românii s'au străduit să combată asemenea aserţiuni. *Bărnuţiu*, în calitate de preşedinte al comitetului românesc, căutând să salveze interesele româneşti spune într'o scrisoare că, în politica sa, comitetul se întemeiază „pe simpatia fără exemplu, ce au simţit şi încă o simţesc Românii către monarhie".

Acelaşi Bărnuţiu dădea fruntaşilor români şi următorul sfat: „Cauza principatelor, nici în cea mai mică apropiere să nu se aducă cu cauza noastră austriacă, nici prin organul foilor publice, nici în paşii diplomatici".

Iar *Laurianu* spunea la 28 Decemvrie 1848 că ei voesc tron constituţional, dar nu despotic. Stat independent. Dacia, însă această Dacie independentă era izvorîtă din concepţia că „Românii văd că fericirea lor e unita monarhie întreagă. Ei văd că naţionalitatea lor e condiţionată numai dela starea monarhiei".

Cu toate acestea la 4 Martie 1849 când s'a publicat noua constituţie a monarhiei habsburgice s'a văzut că problema românească n'a fost deloc luată în seamă, speranţele româneşti fiind

înşelate, cu toate sacrificiile pe care Românii le aduceau pe câmpurile de bătaie pentru „drăguţul“ de împărat.

Românii aveau să se încreadă din nou în promisiunile Vienei şi acceptarea de către Avram Iancu a tratativelor cu emisarii lui Kossuth îşi va fi avut temeiul şi în amărăciunea de a se vedea înşelaţi tocmai de acela dela care aşteptau mai puţin, căci în definitiv Românii purtau războiu cu ungurii, alături de armata imperială.

* * *

Multor li s'a părut curioasă, dacă nu profund greşită, atitudinea politică a lui Eftimie Murgu şi celor mai mulţi dintre revoluţionarii români din Principate, când căutau o altă orientare politică decât aceea înspre Viena. Ei vedeau în imperiul austriac şi cel rusesc piedecile de desvoltare firească a diferitelor naţionalităţi. Ungurii n'ar fi putut face ceea ce au făcut dacă n'ar fi avut sprijinul monarhiei habsburgice.

D-l prof. Dragomir aminteşte părerea exprimată de Goga în sensul că „orientarea politică spre Viena a fost cea mai tristă şi cea mai scump plătită erezie a ideologiei noastre de veacuri“.

Tragedia a stat desigur şi în faptul că Ungurii „revoluţionari“ dela 1848 ne doreau alături de ei numai pentru interesele ungureşti nu şi pentru cele româneşti.

Tr. Topliceanu

Silviu Dragomir: La Transylvanie avant et après l'arbitrage de Vienne. Ed. Centrul de Studii şi Cercetări privitoare la Transilvania. Sibiu. 1943.

Distinsul profesor universitar, care abordă problemele transilvănene, timp de mai multe decenii, cu o experienţă ştiinţifică demnă de admiraţie, ne dă şi în lucrarea de faţă, un tablou fidel şi obiectiv documentat al situaţiei demografice, etnice, culturale şi economică a Transilvaniei (Ardeal-Banat, ocupându-se mai mult, cum e firesc, cu Ardealul de Nord) înaintea dictatului dela Viena şi după efectuarea ciuntirei atât de ilogice a Daciei superioare.

Autorul în XI capitole, presărate cu mai multe planşe şi hărţi, tratează în cap. I—IV problema etnică, dovedind cu date statistice

şi constatări geo-politice, — făcute chiar de oameni de ştiinţe străini, cum sunt: Richard Hennig, Cont. Bethlen, Iuliu Varga, Seton Watovn, renumitul profesor al geo-politicei Karl Hanshoffer şi de Istituto Geografico de Agostini-Novara, — superioritatea numerică a elementului românesc şi unitatea geo-politică a Transilvaniei.

In cap. V. arată unitatea geografică şi economică a bazinului dunărean; în cap. VI. tratează unitatea politică şi istorică a statului român; în cap. VII. progresul Transilvaniei sub regimul românesc; în cap. VIII. situaţia minorităţilor etnice în statul mărit; cap. IX. arată noua configuraţie etnică, atât de imposibilă, după actul dela Viena din August 1940; în cap. X. dovedeşte imposibitatea frontierei impuse din punct de vedere al căilor de comunicaţie şi repercusiunea firească acestui inconvenient asupra vieţii economice; iară în cap. XI. arată ilogica situaţiei create din punct de vedere istoric.

Ca încheiere autorul face trimitere la imensul material documentar, publicat în *Revue de Transylvanie* între anii 1934—1940, revistă ce apăruse tot sub direcţiunea *d-lui Dr. prof. univ. Silviu Dragomir*, în condiţiuni excelente şi cu documentări vaste şi obiective.

— **Grf** —

Situaţia actuală a serviciului exterior*). Experienţă *unică* şi *originală* (*unică*, prin lipsă de alt corespondent în analele statisticei statelor europene; *originală*, prin noutatea şi îndrăzneala ei) şi-a consacrat aceste atribute în momentul când Direcţiunea Generală a Institutului Central de Statistică a reuşit să-şi recruteze, angajeze şi permanentizeze, în toată ţara organe proprii de culegători statistici direcţi.

Astăzi, după o trecere de doi ani şi după rezultatele obţinute, cunoscătorii nu mai pot contesta — la noi cel puţin — reuşita practică a unui deziderat ideal, a unei formule: culegerea prin organe competente proprii, direct dela sursă, a datelor necesare statisticei generale a statului.

In doi ani, zi de zi, Serviciul Exterior s'a înmulţit şi instruit treptat-treptat, fără salturi, în mod firesc.

Dar, deşi desvoltarea actuală, în spaţiu, a cadrelor Serviciului Exterior a mers spre împlinirea numărului de personal *necesar* la capitolul *censori* şi *controlori* şi, în timp, spre închegarea naturală a unei tehnici de lucru adaptată şi îmlădiată la realităţi, nu s'ar putea spune — fără a risca — că acest personal de pe teren a depăşit epoca de pionierat şi epoca de experimentare tehnică.

Pentru cine cunoaşte realizările ce sunt aşteptate abia de aci înainte şi pentru cine bănueşte câmpul statistic imens, încă necuprins în braţele Serviciului exterior, cuvintele de *pionier* şi *experimentare* îşi păstrează semnificaţia lor originală.

Censorul şi controlorul, în organizarea noastră actuală, formează osatura Serviciului Exterior. Iar ca urmare (dată fiind importanţa scheletului în compunerea corpului) este firesc ca aceasta să fie întărit, perfecţionat şi continuu verificat. Campania de lucru a anului în curs, printre altele, va urmări si selecţionarea necesară unui corp profesional respectat.

Poziţiile trecute s'au câştigat cu trudă nespusă, iar cele viitoare, tot cu trudă se vor câştiga.

Pentru mulţi — pentru cei mulţi — pare încă nejustificat efortul financiar cerut statului şi zbuciumul continuu al conducerii statisticei româneşti de a generaliza aplicarea formulei mai departe, până la limitele ei fireşti: la recrutarea, instruirea şi angajarea oficiantului statistic în fiecare comună. Mentalitatea aceasta nu are nimic surprinzător în ea, ci din contră, ea este perfect normală dacă ne răsărea înainte ideia că nu toţi cunosc valoarea, pentru statistică, a *documentului de bază*, şi consecinţele la care poate da naştere — după înregistrare — exploatarea lui.

Inţelegerea valorii *formularului de înregistrare* se naşte odată cu experienţa statistică şi ea nu poate fi cerută nespecialistului, tot aşa cum nu poate fi cerut statisticianului începător să remarce altceva, la citirea comparativă a două tabele statistice diferite, decât stridenţa cifrelor neobişnuite. Abia târziu, ajuns la maturitate profesională, statisticianul va surprinde din lumea cifrelor şi semnificaţia acelora care nu se relevă dintr'odată, dar care închid în ele şi povestesc de multe ori grave probleme viitoare.

Recrutarea oficianţilor statistici va forma unul din capitalele sub semnul cărora va debuta Serviciul Exterior odată cu votarea bugetelor comunale pe exerciţiul financiar 1944/1945.

Imbunătăţirea calitativă a lucrului statistic, la celula de bază, la oficiant, este încă unul din capetele programate pentru campania anului de lucru 1944 şi pentru anii următori. Problema aceasta este grea şi va fi atacată în plin, din chiar momentul recrutării personalului. Aceasta este, dealtfel, explicaţia dece Direcţiunea Generală a Institutului pretinde candidaţilor oficianţi statistici să treacă un examen înainte de angajare şi să aibă 4 clase secundare sau echivalent a 4 clase de liceu teoretic. Prin respectarea celor două condiţii preliminare şi, apoi, prin instruirea continuă a personalului lucrător din prima treaptă, se garantează îmbunătăţirea completării formularelor statistice de înregistrare. Altfel, ignorând desiderentele exprimate, se va ajunge la o scădere a nivelului statistic, ştiut fiind că o masă de proaspeţi culegători statistici (proaspeţi faţă de culegătorii vechi : notari, referenţi statistici, etc.) cu cât este mai mare şi mai slab instruită, cu atât mai multe şi mai grave erori va recolta.

Trebue spus, însă, că reuşita formulei *oficiant statistic în fiecare comună* stă mai ales în seriozitatea şi pregătirea pe care o au sau o vor avea cadrele: censorii şi controlorii. Aceştia — mai mult decât cursurile făcute dela catedră — au putinţa, prin contactul lor strâns şi direct, să corecteze şi să îmbunătăţească insuficienţele manifestate la unii oficianţi.

Rezumând, putem spune că în situaţia actuală Serviciul Exterior se prezintă în mod satisfăcător la capitolul controlori şi censori, precum şi la instrucţia acestora. Nu tot acelaş lucru îl putem spune şi despre oficianţii statistici. Aci avem o problemă deschisă şi întreagă de rezolvat.

Ion Negru

*) Reproducem din revista „Cronicarul" a Institutului Central Statistic articolul distinsului nostru colaborator Ion Negru, pentru a informa cetitorii asupra organizaţiei externe a Institutului Statistic.

Dacă Banatul se numea Dacia Ripensis (Ripensia)? Distinsul şi inimosul profesor universitar, Dl. Dr. Al. Borza, având nedumerirea, cum de a ajuns cuvântul „Ripensia" în literatură şi cum eu sunt vinovatul, folosându-l ca titlu la harta şi studiul despre valurile, drumurile şi castrele romane, mă simt îndrituit să răspund, drept că întrucâtva cam târziu. De aceasta lămurire a mea cu atât mai mult se simte nevoia, deoarece această numire am familiarizat-o şi pe teren sportiv, botezând o formaţie de football cu numele de Ripensia, fiindu-i eu primul preşedinte.

Spre lămurire să ne servească cele ce urmează:

I. In Getica lui Vasile Pârvan, la pag. 218: „...mergând până la Carpaţi: e regiunea unde pădurea se apropie destul de Dunăre, ca să alcătuiască, *întocmai ca între Banat-Oltenia-Serbia, o singură ţară pe ambele maluri...*"

II. In Enciclopedia Română a lui C. Diaconovicich, la pag. II—87: „Dacia Aureliană se estindea între râurile Vid, Timoc şi Morava bulgărească şi a fost împărţită sub Constantin Cel Mare (323—357) în două provincii: D. Ripensis cu capitala Ratiaria (Arcar pe Dunăre) şi D. mediterranea cu capitala Sardica (Sofia)".

III. Dau în traducere datele din Lexiconul lui Révay: „Dacia Ripensis: patria nouă după 271 (Aurelian) între Moesia Superioară şi Inferioară, dela Transdierna până la Râul Utus (Vid) cu capitala Sardica". (Eroare: capitala nu era Sardica!)

IV. In Istoria Românilor Bănăţeni a lui Gh. Popoviciu, la pg. 48—49: „Romanii nu părăsesc cu totul Dacia până sub Aurelian, în Bănat născut *(Dacia malurosa)*... Dincolo de Dunăre se înfiinţa o altă Dacie".

La pg. 79: „După Jordanis (550) Dacia primi numele de Gepidia, între Tisa şi Olt... Gepizii au stăpânit Dacia dela 457—568, adecă 111 ani... In anul 528 Justinian I ocupă din nou o parte a Daciei vechi, împreună cu cetăţile Lederata şi Recidava din Banat şi zideşte castele şi cetăţi *pe ambele maluri ale Dunării.*

La pag. 83—84: Dispoziţiunea novelei XI privitoare la Justiniana primă are importanţă şi pentrn biserica ort. din Timişoara, ordonând ca episcopul „Apelor" să fie instituit prin Archiepiscopul

din Justiniana primă: Sed in *Aquis, quae est provincia Daciae ripensis*... Sub Aquae se pot lua şi Băile Herculane de lângă Mehadia".

V. In Dacia Preistorică a lui Nicolae Densuşianu, la pg. 386: „2) Isidori Hispal. Originum lib. XIII. 20. 24: Tanus rex fuit Scytharum, primus a quo Tanais fertur fluvius nuncupatus, qui ex Riphaeis veniens silvis dirimit Europam ab Asia... atque in Pontum fluens. Avem în acest pasagiu al lui Isidor o simplă confusiune între numele cel vechiu al Dunării, Danusis la Stephan Byzantinul şi râul cel mare numit de autorii greci Tanais, care se varsă în lacul Meotic. Insă Tanais, sau Donul de astăzi, este un râu de stepe şi izvoarele sale nu se află în munţi. După Eschyl (Frag. 73) Istrul este râul care curge din ţinuturile Hyperboreilor şi din munţii Rhipaei. Tot asemenea şi la Apolloniu Rhodiu (IV. 287) izvoarele Istrului se află în munţii Rhipaei. In fine mai notăm aici, că Dunărea figura sub numele de Istru numai dela cataractele de jos (Strabo, VII. 3. 13). Numele de Tanais a fost aplicat la Istru chiar şi în legenda Argonauţilor. După cum ne spune scholiastul lui Apolloniu Rhodiu (IV. 282) Argonauţii din Pontul euxin au întrat în râul Tanais, şi în urmă transportând corabia pe uscat au ieşit în marea cea mare".

La pg. 394: „După ideile astronomice şi geografice ale antichităţii clasice, polul nordic, numit şi axis boreus sau cardines mundi, în jurul căruia se învârtia sfera universului, atingea pământul lângă Istrul de jos, pe teritoriul Hyperboreilor sau al Geţilor, în particular pe munţii Rhipaei".

La pag. 415: „In fine în alt loc al istoriei sale naturale, Pliniu consideră insula Cerne, ca situată în apropiere de Africa, însă într'un „Ocean" nédeterminat. In aceasta stare de confusiune a vechilor păreri geografice cu privire la insula Cerne, o lumină importantă ne aduce literatura orphică. In poema epică intitulată „Argonautica", ce se atribue lui Orpheu, şi al cărei fond geografic se reduce la timpuri foarte îndepărtate, se face amintire de insula 'Iernis, situată în râul cel mare Oceanos de la strimtorile munţilor Rhipaei, din sus de stâncile cele periculoase pentru navigaţiune...

Numele insulei Cerne derivă incontestabil de la oraşul din apropiere. Pe teritoriul Orşovei-vechi sau Ruşavei, acolo unde fai-

mosul râu Cerna îşi varsă apele sale cele furioase în Dunăre, se afla în epoca romană oraşul numit Tierna, Tsierna, Dierna, Zernes".

La pag. 424—425: „După vechii geografi, una din comunele lui Hercule şi în particular aceea, care se afla pe ţărmurile de nord al strimtorii, purta numele de Calpe. In vechia limba grecească cuvântul kalpe şi kalpis însemna vas de apă, urceor şi urnă, după cum tot lângă vas este indicată Columna Calpe şi pe moneta Tyrului.

Kalpis, după poema epică, ce se atribue lui Orpheu, era una din înălţimile de la strimtoarea munţilor Rhipaei, vechea numire a Carpaţilor, pe lângă cari curgea râul Oceanos... Aici mai există şi azi o comună românească, ce poartă numele de Vârciorova; aici exista în evul de mijloc o fortăreaţă importantă strategică, numită în documentele Ungariei Vrchov—Urciow, numiri cari ne prezintă o formă foarte apropiată de semnificaţiunea originală a cuvântului grecesc kalpe şi kalpis, lat. urceus, rom. urceor".

La pag. 439: „După poema epică, ce se atribue lui Orpheu, Argonauţii întorcându-se cu lâna de aur în Elada, trec mai întâiu cu corabia lor pe lângă Schythii arcaşi şi pe lângă păstorii Hyperborei, apoi ei întră în valea cea lată a munţilor Rhipaei, ajung la strimtoarea acestor munţi, unde se află înălţimea numită Calpis..."

La pag. 449: „...în epoca lui Justinian *ambele maluri ale Dunării constituiau din punct de vedere militar şi politic una şi aceeaşi „Ripa"*... 2) In Novella a XI-a Justinian se esprimă astfel către Catillian, archiepiscopul primei Justiniene: Cum igitur in praesenti, Deo actore ita nostra republica aucta est, ut utraque ripa Danubii jam nostris civitatibus frequentaretur..."

La pag. 468: „1) ...aflăm în versurile lui Enniu (239—169 a. C.) unde dânsul aminteşte de „zece Cocliţi, cari săpau în munţii cei mai înalţi Rhipaei". Coclit—cocles—purtători de căciulă—ciclopi.

La pag. 971—972, după Homer şi Pierret: „Cetele Titanilor învinse se retrag spre apus în regiunea cea muntoasă, numită Tartaros, la Egipteni Tatu, unde porţile de fer, la Homer sidéreai pylai, în papirele egiptene „Porta Ser", unde sunt munţii cei înalţi, Ripheii, după cari soarele trece în altă lume geografică, a întunerecului sau a nopţii.

In sînul acestor munţi „acoperiţi cu ceaţă şi cu păduri întunecoase", cetele cele glorioase ale Titanilor cearcă să se mai susţină, dar ele sunt învinse şi copleşite de trupele lui Joe şi de flăcările pădurilor aprinse.

Această grupă de munţi, numită de cei vechi Tartaros şi Tatu se vede a fi citadela cea puternică, formată de culmea de apus a Cernei, unde trei vârfuri principale mai poartă şi azi aceleaşi nume: unul Tatul, altul Tătoia (fem.) şi al treilea Tătar, o formă veche dialectală în loc de Tatăl şi Tătân".

Din cele expuse se desprinde, că Banatul atât în preistorie cât şi în istoria romană a format, cu părţile limitrofe de peste Dunăre, o singură ţară, din punct de vedere politic şi militar. In aceasta privinţă, eruditii noştri istorici (Motogna: Banatul românesc în cele dintâi veacuri ale stăpânirii ungureşti, Banatul pe timpul Huniazilor etc.) susţin documentat, că cetăţile dealungul Dunării erau apărate de bănăţeni români şi pe timpurile istoriei mai recente. Năvălirile turceşti d. e. aici au fost timp îndelungat respinse. In acest scop s'a format şi regimentul de graniţă bănăţean, cu faima de bun militar.

Identitatea de interese politice şi militare o afirmă, precum am văzut, V. Pârvan, Gh. Popoviciu, N. Densuşianu, bazaţi pe atâtea comunicări pre- şi istorice. Gh. Popoviciu, şi N. Densuşianu precizează chiar, cel dintâiu că: „in Aquis, quae est provincia Daciae ripensis" şi că Aurelian s'a născut aici în Bănat, în Dacia malurosa, adecă în D. Ripensis, (mal însemnând şi ripa, râpă). Ceeace se completează la N. Densuşianu, tot prin Nuvela XI Justineană, că ...ambele maluri ale Dunării constituiau... una şi aceeaşi „Ripa".

N. Densuşianu ne învaţă, mai departe, ca un neîntrecut pedagog, geografie preistorică — erorile unor autori combatându-le cu susţinerile altora — luminându-ne, că munţii Riphaei sau Rhipaei („Ripa noastră") sunt pe malul (râpa) stângă a râului „Okeanos Potamos"—Ister—Tanais—Danusis—Dunărea lângă apa Cernei furioase.

Evident deci, că Bănatul nostru, precum a fost numit 111 ani Gepidia, purtase odată — poate pe mai scurt timp — şi numele sonor românesc de RIPENSIA şi că nu am păcătuit prea-prea, când l-am îmbrăţişat şi introdus în patrimoniul nostru bănăţean. M'am

bucurat când l-am descoperit şi cu drept cuvânt am avut pentru ce să vărs lacrima revederii. Văd reîntorcându-se timpurile glorioase, când numele de Pelasg—Român era încadrat de nimbul gloriei şi admiraţiei.

De aceste timpuri ale viitorului nu suntem departe!

A. Cucu

Din trecutul luptelor naţionale în fosta Ungarie. *Edmund Steinacker:* Lebenserinnerungen. Ed. München. 1937. O carte voluminoasă, în care marele mucenic al ideei naţionale germane din fosta Ungarie, publică reminiscenţele sale, apărute după moartea octogenarului autor.

Spicuim din aceste memorii, ceea ce ne pare de interes general, cu atât mai vârtos că, autorul fu un colaborator şi tovarăş sincer al luptătorilor naţionalişti români şi sârbi din trecutul secol, plin de dureroase amintiri.

După încheierea dualismului între Casa de Habsburg şi Ungaria cont. *Koloman Tisza* reuşise, ca să câştige încrederea dinastiei, fiind însărcinat cu formarea guvernului. Tisza era cunoscut ca şovinist intransigent, duşman de moarte al naţionalităţilor. In consecinţă naţionalităţile nemaghiare şi-au dat seamă că, de aci încolo vor avea o situaţie politică şi economică foarte grea. Prin urmare s'au raliat într'un front comun, omiţând Românii şi Sârbii veleităţile lor bisericeşti, Saşii şi Românii controversele lor din trecut, cu atât mai vârtos: *„...că Germanii din Ungaria s'au asociat cu Maghiarii împotriva Sârbilor, Românilor şi a Slovacilor“* (pag. 77). Datorită acestei situaţiuni autorul a candidat într'o circumscripţie săsască, având sprijinul şi a alegătorilor români, deoarece partidul naţional român decretase pe atunci pasivitatea. *Şi cum alegerile din anul 1875 fură ultimile alegeri în adevăr libere*, a fost şi dânsul ales, iară din partea Sârbilor luptătorul naţionalist Miletici şi Polit, şi din partea Românilor *Generalul Doda* şi A. Roman; primul intransigent — zice autorul — cel de al doilea mai oportunist.

In preajma alegerilor din 1881 luase parte la şedinţa partidului naţional român, când s'a decretat unison pasivitatea. Cu această ocazie făcu cunoştinţă şi cu conducătorul Românilor: *Simeon Bărnuţiu*, „un bărbat cu o catonică confesiune".

In vederea proectului legei electorale, contemplată într'un spirit absolut reacţionar de către cont. Andrássy, toate naţionalităţile au reacţionat vehement, protestând Volkspartei-ul german printr'un manifest, publicat la 23 Oct. 1908, iară celelalte naţionalităţi au ţinut nenumărate adunări protestatare. La fel s'a ţinut şi în comuna Ghertiniş (Banat) o mare adunare poporală, unde alături de reprezentanţii Germanilor şi ai socialiştilor, a mai vorbit „încântător" — zice autorul — *Coriolan Brediceanu*. Iară la interpelarea lui *Iuliu Maniu* în parlamentul maghiar, Andrássy a declarat că, *nu admite organizaţiunile politice ale naţionalităţilor*.

La 18 Febr. 1910 — în vederea alegerilor generale, — Steinacker ia parte la şedinţa comitetului în Timişoara, întâlnindu-se apoi şi cu *Hodza Milan*, repr. Slovacilor, cu *Maniu* şi cu Diner-Dénes repr. socialiştilor. Iară după câteva zile participă şi la şedinţa conferinţei Românilor, unde la *propunerea lui Vaida-Voevod şi a lui Bran de Lemeny s'a luat hotărîrea ca, partidul naţional român să sprijinească candidaţii germani în alegeri şi vice-versa.* La fel a desbătut modalităţile campaniei alegerilor în Aprilie 10—11 la Budapesta, luând contact cu Kremling, Heegn, Kristoffy, *Maniu* şi cu preşedintele partidului naţional român *Mihali*... Cum autorul candidase şi la Biserica-Albă, a parcurs această circumscripţie electorală, fiind între altele în comuna Nicolinţul-român cu mare alaiu întâmpinat, dându-i-se şi un foarte reuşit banchet.

După alegeri, la verificarea mandatelor, contestaţiile au fost ridicate de către Români şi Sârbi. Şi zice autorul:

„Incriminările referitoare la violenţele electorale Volkspartei-ul fu nevoit a lăsa în sarcina reprezentanţilor poporului român şi sârb, cari la discuţia la mesaj luase cuvânt indirect şi în interesul elementului german. Indeosebi *Pop-Cicio* a documentat că, parlamentul nu este expresia voinţei poporale..."

Tisza a răspuns cu vehemenţă şi foarte intolerant...

Şi în continuare afirmă: „Und das Erwachen des deutschvölkischen Bewusstseins bei den Deutschen war den Schauvinisten noch weit empfindlicher als das von jeher stärkere und immer zum Ausdruck kommende Nationalgefühl der Rumänen, Serben und Slovaken, *denn das lange nationăl indiferent gebliebene Deutschtum war bereits als sichere Beute der Madjarisierung betrachtet worden*"...

Nici războiul balcanic nu a deşteptat conştiinţele. Şi continuă autorul:

„Immerhin suchte Tisza István *den eben doch befürchteten Folgen der Siege der slavischen Balkanvölker durch die Beiziehung des Rumänentums zu dem zu errichtenden deutschösterreichisch-ungarisch-reichsdeutschen Damm gegen die slawische Flut zu begegnen*. Und er leitete Verhandlungen mit den Führern der ungarländischen Rumänen ein. Aber ebenso wie im Namen der Deutschösterreicher der Abgeordnete Baerenreither eine deutsch-österreichisch-ungarische Annäherung ablehnte, sofern sie sich gegen irgend eine der in der Monarchie lebenden übrigen Nationalitäten richten sollte, spezialisierte am 28. Nov. 1912 der Abgeordnete *Theodor Mihali* die Forderungen der ungarländischen Rumänen im ungarischen Parlament *ganz in Übereinstimmung mit den Forderungen der ungarländischen Deutschen Volkspartei* und sprach, nach einer vortrefflichen Rede des Abgeordneten *Vaida-Voevod*, dem Ministerium Lukács, im Nahmen ihres Volkes, das Misstrauen aus".

Iară la pag. 184 declară categoric, demn de reţinut:

„Der Parallelismus der rumänisch-nationalen mit der deutschnationalen Bewegung in Ungarn *musste naturgemäss zu einem Bündniss der beiderseitigen nationalistischen Führer führen*, das sich auch wiederholt betätigte und unter anderem später auch in meiner erfolgreichen Intervention beim Thronfolger Franz Ferdinand um Entbindung der rumänischen Führer von ihrem Versprechen bezüglich einer Vereinbarung mit Tisza im Interesse einer monarchiefreundlichen Haltung des Königreiches Rumänien in der Balkanpolitik ihren Ausdruck fand".

Dealtminteri la fel a reacţionat în parlament şi deputatul sas: *Dr. Rudolf Brandsch*, care pretinsese egale drepturi pe seama tuturor naţionalităţilor din Ungaria.

Cum alianţa României era de mare însemnătate pentru Tripla-înţelegere, moştenitorul tronului: *Franz Ferdinand* a îndemnat pe conducătorii partidului naţional român — zice autorul la pag. 188 — ca să ia contact cu cont. Tisza, pentru a încerca o destindere în relaţiile maghiaro-române. Interminabilele discuţiuni cu premierul maghiar au durat luni de zile, convingându-se Românii de nesinceritatea lui Tisza. In consecinţă l-au rugat pe Steinacker, ca să intervină la Franz Ferdinand pentru a fi desărcinaţi de această misiune. Şi în adevăr, — zice autorul — a reuşit, ca să convingă pe moştenitorul tronului de ineficacitatea acestor conventicule. Insă, Franz Ferdinand a pretins ca, înainte ce s'ar rupe definitiv tratativele, Românii să-şi formuleze, în şapte puncte, pretenţiunile lor, aprobate de către Arhiduce. *Puncte, dacă ar fi fost acceptate de către Tisza, formau un prejudiciu şi pentru pretenţiunile naţionale ale Germanilor din Ungaria.* Cum era firesc, Tisza a respins propunerile Românilor.

După ce planul unei linii de apărare germano-maghiaro-română dela Marea Estică până la Marea Neagră n'a reuşit în urma recalcitranţei lui Tisza (pag. 188 — 199), numitul a încercat o alianţă între Maghiari şi Germani austrieci, pentru a contrabalansa penetraţia lentă a elementului slav. Şi în adevăr într'un moment dat reuşise Tisza, ca să convingă pe mai mulţi politiciani austriaci de necesitatea acestei tactici. Germanii din Ungaria, însă, au luat măsuri, pentru a preîntâmpina uneltirile lui Tisza. *In consecinţă şi reprezentanţii politicei austriace pretinseseră dela Tisza garanţii pe seama naţionalităţii germane din Ungaria.* Tisa a respins brusc şi această pretenţiune, considerând desideratul politicianilor *ca o imixtiune în afacerile interne ale Ungariei.*

Astfel chiar şi în preajma războiului mondial, deci, în faţa pericolului iminent, ce ameninţa monarhia, şi în deosebi Ungaria în urma ostilităţii alor 51% naţionalităţi, Ţara şi-a menţinut poziţia sa inavuabilă faţă de popoarele convieţuitoare. (N. n.) ...Declarând la şedinţa delegaţiei comune: „...*erklärte Tisza, dass die zwei Millionen ungarländischen Deutschen, mit den Madjaren vollkommen solidarisch, ja Stütze derselben im Kampfe mit den ihnen weniger freundlich gegenüberstehenden übrigen Nationalitäten sind* und dass

eine kulturelle, wirtschaftliche und politische, ja selbst gesellschaftliche Unterdrückung in das Reich der Phantasie gehört. Mit dem Einschlafen auch dieses deutsch-madjarischen Annäherungs-Versuches war die Möglichkeit oder mindestens die Wahrscheinlichkeit eines Ausgleisches madjarisch-nationaler und deutsch-völkischer Interessen in Ungarn in unabsehbare Ferne gerückt. *Dabei musste aber auch festgestellt werden, dass es mit der politischen Solidarität der auf nationaler Grundlage stehenden ungarländischen Deutschen, der Sachsen und der Schwaben nicht wohl bestellt sei"*. ...Asta era situaţia adevărată în tabăra Germanilor din fosta Ungarie.

Autorul declară că, în vederea războiului balcanic şi al războiului mondial, problema minoritară din Ungaria a depăşit cadrele politicei interne, având un colorit pur extern.

La pag. 213 revine la întâmplările din 1894, când la 31 Oct. luase parte la congresul naţionalităţilor din Ungaria, ţinută la Budapesta, *participând ca singurul reprezentant al Germanilor, deoarece parlamentarii saşi au intrat, fară condiţiuni, în partidul guvernamental maghiar, şi ...„astfel le-a fost teamă — zice autorul — să adere la colaborarea principală cu celelalte naţionalităţi"*. Precând reprezentanţii Românilor, ai Sârbilor şi Slovacilor au hotărît această colaborare...

Atinge apoi un moment foarte interesant din punct de vedere istoric, când relatează faptul că, discursul deputatului *Alexandru Vaida-Voevod* în favoarea unităţii armatei, a atras atenţiunea lui *Franz Ferdinand* asupra personalităţii sale, deoarece moştenitorul tronului urmărea toate mişcările politice din monarhie cu mare interes, luându-şi direct informaţiunile la cei iniţiaţi. Astfel luase contact cu *Vaida, Hodza, Aurel Popovici şi cu Steinacker*, fiind primiţi odată într'o audienţă comună. — — —

In revista *„Auslandsdeutsche Volksforschung"* Nr. din Noemvrie 1937 (Stuttgart), inimosul luptător naţional-german *Dr. Rudolf Brandsch,* face o recensie asupra memoriilor susmenţionate ale lui *Steinacker*. Şi declară că, în Ungaria până la înfiinţarea ziarului „Deutsches Tagblatt", în Timişoara, adică mai precis, până la înjghebarea partidului poporului german (Ungarländische Deutsche Volkspartei) în 1905 cu sediul la Vârşeţ, n'a existat o mişcare

naţională germană. Şi abia la alegerile generale din 1910 au candidat întâiaoară şi Germani cu program naţional. Iară unitatea naţională a tuturor Germanilor din Ungaria, deci a Şvabilor şi Saşilor, s'a închegat în Octomvrie 1918. Și zice Steinacker:

„Es ist tragisch gewesen, *dass dieses Südost-Deutschtum so spät erst und nach schwersten Verlusten zum Selbstbewusstsein erwachte... Die Deutschen sind mit ganz geringen Ausnahmen als „hospites", als Gäste, ausgestattet mit Freitümer, ins Land gekommen. Diese „Pivilegien" waren oder wurden ihnen zur Hauptsache....* materieller Nutzen war nur zu oft die treibende Kraft... Auch die grosse Besiedlung nach den Türkenkriegen war im Grunde nichts anderes. Sie war abhängig von der Gunst der Staatsgewalt und einzelner Grossgrundbesitzer. Schädlich war auch dass die alten Freiheiten fast ausschliesslich den Städten zugute kamen. *Alle königlichen Freistädte waren deutsche Städte.* Den Bauern beachtete niemand... Die einen waren „Herren", die anderen „Knechte"... *Niergends ist bis in die Gegenwart hinein der Unterschied zwischen „ur" (Herr) und „paraszt" (Bauer) grösser und unüberbrückbarer als in Ungarn"...* Allmählich hiess „Städter" und „Herr"-sein für den Bauern: Magyare werden"... (pag. 465).

Aceasta a fost situaţia reală din trecutul apropiat.

— **Grf** —

Transilvania în luptă contra Habsburgilor *). — In decursul războiului de treizeci de ani Ardealul a trecut prin epoca cea mai sbuciumată a istoriei sale, din moment ce ajunsese la punctul de intersecţie între orient şi occident, după înaintarea sferei de influenţă a imperiului otoman până la Dunărea de jos. In jocul de forţe între împăratul german şi sultanul turc triunghiul carpatin a căpătat o însemnătate determinantă din punct de vedere strategic, năzuindu-se ambele imperii, timp de două secole, ca să pună stăpânire asupra acestei fortăreţe naturale. Iată cheia imenselor fră-

Maja Depner: Das Fürstentum Siebenbürgen im Kampfe gegen Habsburg. Stuttgart. 1938.

mântări, care provocau necontenite convulsiuni pe podişul atât de însorit al Ardealului.

Aceste sbuciumări, această istorie frământată este obiectul lucrării foarte documentate a autoarei, cunoscătoare a bibliografiei maghiare şi germane: *Maja Depner*, cu care ne vom ocupa mai detailat, având interes osebit şi pentru noi, Românii...

Rolul istoric ca stat independent al Ardealului se începe cu ziua de 29 August 1526, adică după prăbuşirea Ungariei pe câmpul de luptă dela Mohács... şi Depner îşi pune întrebarea: cum să ne explicăm această vertiginoasă prăbuşire — după o singură bătălie — când Ungaria încă subt *Matia Corvinul* (1457-1490) domina toată Europa-centrală? Răspunsul ne dă tot Depner, când zice:

> „*Statul maghiar nu este*, cum se afirmă în istoriografia maghiară, *creaţia unui popor de înalte însuşiri plămăditoare de stat.* Ci opera unui singur principe, a Sft. Ştefan, *care cu ajutorul oştilor cavalerilor germani a impus poporului său recalcitrant un stat,* format şi în cele mai mici detalii după modelul carolingian".

In consecinţă existenţa statului a depins de mâna energică a domnitorilor săi. Ori după moartea lui Ştefan, încă sub regii arpadieni, organizaţia statală a început să se destrame, împotmolindu-se într'o anarhie completă. Şi abia un rege de origine străin: *Carol Robert de Anjou* a salvat unitatea ţării — contrar voinţei nobililor maghiari — cu ajutorul unor puteri, tot străine. Cum, însă, nobilimea şi-a asigurat dreptul efectiv faţă de rege, în lipsa unui domnitor energic, statul fusese degradat la componenţa mai multor republici aristocratice, în frunte cu un rege slab, ales din-a-dins, şi cu predilecţie din sânul aristocraţiei depravate a Polonilor. Sub asemenea auspicii — într'o stare de impotenţă internă şi externă — Ungariei ia revenit rolul fatal, ca să fie avangarda creştinătăţii". Ceea ce într'un singur caz a reuşit să înfăptuiască prin eroismul lui *Ioan Huniade*, care a asigurat în urma victoriilor sale, timp de un jumătate de secol, pacea Europei, netezând astfel domnia glorioasă a fiului său: *Matia Corvinul.* Insă, nobilii au nimicit toate reformele măreţe ale lui Matia, alegând din nou un Polon slab şi incapabil ca rege. Şi constată autorul:

> „Ungaria se apropie de o catastrofă, nu datorită unor influenţe externe, ci în urma unui proces secular intern, a cărui mobil emană din structura sufletească a naţiunei".

Invederându-se plastic că, „una eademque nobilitas" nu era capabilă, ca să menţină un stat. Aşa se explică dezastrul dela Mohács, când oştilor osmane li s'a deschis drumul în spre centrul Europei. Şi cum Ungaria nu mai era capabilă, ca să reacţioneze faţă de acest pericol, Casei de Habsburg i-a revenit sarcina grea, ca să se opună, împreună cu ţările germane, expansiunei din ce în ce mai ameninţătoare a imperiului otoman. Şi *Ferdinand de Habsburg* chiar şi după înfrângerea dela Mohács ar fi putut împiedica invazia Turcilor, dacă Maghiarii nu ar fi ales împotriva sa pe *Ioan Zápolya* ca contra-rege, *asigurându-şi Zápolya tronul cu ajutorul Turcilor*, fără considerare că în urma acestui pas a trădat atât interesele naţiunei sale, cât şi interesele creştinătăţii. Şi zice autorul:

> „Statul, care sub *Ioan Huniade* fusese bastioana creştinătăţii şi a Apusului împotriva Osmanilor, a devenit un taburel al sultanului şi teritoriu de operaţie a armatei turceşti contra Europei-centrale".

Astfel câmpia întreagă a Ungariei ajunsese sub stăpânirea Turcilor, cu excepţia unor judeţe de nord (Slovacia actuală) şi din vestul ţării, urmând ca Casa Habsburg să organizeze aci rezistenţa necesară, cu ajutorul Boemiei, a Austriei şi unele ţări limitrofe din Reich. In consecinţă Zápolya fiind respins de către Turci din câmpia panoniană, iar în nord prin armatele imperiale, fu nevoit, ca să se retranşeze în Ardeal, dând astfel acestei provincii o independenţă statală. Acceptată şi tolerată de Turci, cu o singură condiţie, impusă de sultan lui Zápolya şi tuturor urmaşilor săi în scaunul domnesc al principatului: ca Ardealul să nu se unească niciodată cu partea apuseană a Ungariei, *deoarece principiul fundamental al politicei turceşti a fost, ca să desbine în veci Ungaria, asigurându-şi câmpia panoniană*, deci partea cea mai mănoasă, răzămându-se pe triunghiul carpantin la flancul drept al imperiului osman. Dar chiar pe acest motiv bazat pretindeau Habsburgii stăpânirea Ardealului.

Nobilimea, însă s'a răzvrătit sub *Ștefan Bocskay* împotriva Casei Habsburg, urmând această linie trasă de către Zápolya și eliminând influența Austriei în Ardeal, a recuperit pe seama sa scaunul domnesc al Principatului, asigurându-și independența tot cu ajutorul Turcilor.

Această politică a lui Bocskay fu înlesnită de adversitatea nobilimei maghiare față de influența germană, care aversiune s'a potențat și prin controversă confesională, *deoarece chiar în acea epocă națiunea maghiară, aproape în întregime, a trecut la protestantism,* întâmpinând ostilitatea Habsburgilor catolici.

Autorul vede în politica aceasta a lui Bocskay — urmată apoi și de către *Gavrilă Bethlen* — inițiativa unei emanicipări de sub sceptrul Habsburgilor, considerată de poporul maghiar ca o familie străină, dușmănoasă elementului maghiar.

Din parte-ne nu atribuim nici lui Bocskay, nici lui Bethlen asemenea tendințe idealiste, deoarece națiunea maghiară — înțelegem nobilimea — a tolerat, mai mult: a făcut mereu apel la regi de neam străin după stângerea arpadienilor, fără a se revolta pe motiv național-etnic. Ci răzvrătirea acestor neindestuliți, credem noi, a izvorît din o ambiție personală nesățioasă, care s'a folosit de adversitatea elementului maghiar față de elementul german, în fruntea căreia milita Casa de Habsburg. Era aceeaș ostilitate și pornire surdă, ce a mocnit mereu împotriva apusului dela Sft. Ștefan încoace. Și Bocskay, precum și Bethlen, ca politiciani abili, s'au folosit de această predispoziție sufletească a Maghiarilor în urmărirea scopurilor lor proprii. *Utilizând — ceea ce este foarte caracteristic — simpatia Maghiarilor față de Turci, cu cari erau înrudiți, deoarece Maghiarilor le convenia mai mult suveranitatea turcească, ca dominația Casei Imperiale germane...*

Incontestabil, atât Bocskay, dar mai cu seamă Gavrilă Bethlen, au dat dovadă de instinct politic, când și-au ales momentul acțiunei lor. Anume războiul de treizeci de ani n'a fost numai o încăierare religioasă, ci la baza acestui formidabil războiu, care a chemat sub arme — întâiaoară — Europa întreagă, a fost dominația Europei, pretinsă de ambele linii ale Casei de Habsburg (adică împreună cu cea spaniolă) în numele catolicismului.

Impotriva acestei forţe formidabile s'a ridicat restul Europei şi îndeosebi lumea protestantă, care reprezenta libertatea confesională şi naţională, deoarece acţiunea lui *Luther* avuse pe lângă mobilul religios şi tendinţe naţionale. De unde apoi a pornit în lume, înaintea revoluţiei franceze, ideia naţională; deşi, într'o formă încă rudimentară, afirmă Depner.

Gavrilă Bethlen în tot decursul activităţii sale politice a dovedit o adversitate implacabilă faţă de Habsburgi şi inclinări deschise pentru o supremaţie turcească. Acest trecut al său, bine cunoscut şi apreciat la Istanbul, l-a predestinat în ochii Turcilor pentru scaunul domnesc al Ardealului. Şi în adevăr în anul 1613 fusese instalat în acest scaun mult ahtiat. Şi zice autorul:

> „Este necesar pentru a cunoaşte politica lui Bethlen, ca să reamintim modul recuperirii puterii din Ardeal. Afirmaţia dânsului şi a feudalilor ardeleni că, fusese prin alegere liberă ridicat în scaunul domnesc, nu elimină adevărul istoric, că Bethlen a descins în Ardeal în fruntea unei armate de 40.000 Turci, al căror comandant era faimosul Skender Paşa, *care a convocat corpul electoral — fapt ne mai pomenit până atunci, ca un Turc să convoace dieta în Ardeal — ordonând feudalilor, în numele sultanului, ca să aleagă pe Bethlen*".

Din momentul acesta austriecii îl considerau un simplu instrument al Turcilor, dându-i epitetul: „turcarum creatura"; şi cu drept cuvânt. Insuşi Bethlen se considera, cum rezultă din o epistolă a sa, ca un supus al sultanului, fixându-şi ţinta politică în dominarea Ungariei, a Boemiei, Moraviei şi a Sileziei. Adică aproape întreaga Europa-centrală. Şi aceasta în fruntea unui mic principat, cu o armată redusă, (compusă în majoritate de Români, căci ei erau cei mai numeroşi în Ardeal. N. n.), fără resurse materiale, *bazându-se exclusiv pe o putere externă în planurile sale fantastice.*

Parcă se repetă istoria! Idee politică realizată de către un valah: *Matia Corvinul*, supranumit de nobilii maghiari: „olah fattyu" (bastard valah), încercată apoi de Bethlen, însă, fără rezultat serios, deoarece Matia a purces din iniţiativă proprie, ba-

zându-se pe forţa statului şi pe însuşirile sale geniale, precând Bethlen executa un plan al Turcilor, care aveau tot interesul, ca să facă greutăţi Casei de Habsburg, şi adică creştinătăţii. (N. n.).

Că până unde a mers acest ambiţios, se desprinde din propunerile făcute în primăvara lui 1620 Turcilor, când a văzut că, toate planurile sale au eşuat, pretinzând că: 1. *Sultanul să apere naţiunea maghiară împotriva lui Ferdinand;* 2. dacă nobilii vor detrona pe Ferdinand, sultanul va sprijini pe noul ales (se gândea omul la persoana sa N. n.); 3. Sultanul să trimită lui Paşa dela Buda 20.000 Turci, urmând ca Bethlen să-i indice drumul cel mai scurt, pentru a pătrunde în Steiermark; 4. Sultanul să trimită 20.000 Turci şi 50—60.000 Tătari în Polonia, având să cucerească Cameniţa şi să jăfuiască şi devasteze tot până la Lublin, facilitând astfel armatei osmane cucerirea Poloniei întregi; 5. O flotă turcească să atace Veneţia.

Şi exclamă autorul: „Fără nici o considerare ar fi fost gata ca să jertfească Europa întreagă de dragul intereselor sale personale".

In luna August 1620 fu Bethlen ales rege al Ungariei, împotriva monarchului legal. Evident, Ferdinand de Habsburg a reacţionat puternic; la ce Bethlen a urgitat confederaţia anti-habsburgică din Europa centrală, ca să trimită o delegaţie la Constantinopol, pentru a obţine sprijinul armatei turceşti. Insă, aliaţii săi creştini s'au codit mult, deoarece — zice autorul — nu le-a cam surâs planul Ungurilor, „cari dela Zápolya încoace fusese obişnuiţi la abandonarea Europei" (pag. 67). In vederea pericolului iminent, în fine s'au încumetat şi Boemia, Moravia, Silezia şi Lauşiţ, ca să ceară dela sultan o armată de 10.000 Turci şi 6000 Tătari, înaintând Bethlen şi un memoriu, în care cu o umilinţă scârboasă enumăra meritele sale faţă de Turci, care au fost sprijiniţi constant împotriva Germanilor, încă din timpul lui Suleiman, când 70.000 Unguri (se face trimitere la rolul lui Zápolya N. n.), intenţionat au refuzat ajutorul regelui Ludovic, asigurând astfel victoria Turcilor la Mohács, cărora apoi Bethlen cedase şi cetatea dela Waitz, lângă Dunăre, cheia Ungariei de Nord.

In văzul acestui gest groaznic, autorul exclamă:

„Confederaţii aveau să se sprijine ori pe apus, ori pe răsărit. Cum aliaţii s'au orientat în spre răsărit, au rupt legăturile fireşti, pe care se bazea, secole dearândul, existenţa lor naţională şi etatică, dar şi-au abandonat şi principiul lor politic. Adică formarea nouă a spaţiului dunărean... Renunţând la apartenanţa lor europeană, s'au pus în serviciul unei puteri, a cărei principiu era: nimicirea Europei... Boemia şi Ungaria devenise astfel servitorii, sclavii, Turcilor, cum se mândrea însuşi Bethlen".

Dealtminteri aşa a şi fost considerat de restul Europei, tratându-l Veneţia ca pe un aventurier politic, iară celelalte puteri refuzând de a-l privi dela egal la egal. Şi cu drept cuvânt, căci în anul 1621 din nou persvuadează pe Turci, ca să atace — în frunte cu sultanul — ţările creştine din apus, Polonia să fie mereu hărţuită de Tătari, iară Veneţia trebuia atacată de către flota turcă. Mai mult: Bethlen s'a adresat direct şi Tătarilor, cerând ajutorul lor militar, promiţându-le jaf liber şi bogat în Austria şi Ştiria, „cum n'a mai pomenit naţiunea tatară", scria cu mâna proprie.

In 1623 îşi repetă propunerile şi întocmeşte un plan strategic de proporţii fantastice, urmând ca sultanul să atace personal Graz-ul cucerind Ştiria, Şteiermark, Craina, Carintia şi Croaţia, năpustindu-se asupra Italiei, având flota turcească să nimicească flota spaniolă; apoi Paşa dela Kanija ar fi înaintat până la Pasau, pentru a tăia drumul armatelor bavareze, spaniole şi italiene, iară Bethlen cu paşa dela Buda asediau Viena, pe când Tătarii devastau şi ţineau sub teroare Polonia.

Planul a eşuat, căci situaţia generală în Europa se schimbase, fără ca Bethlen să-şi fi dat la timp seamă de acest fapt (în semn că nu avea orientare intuitivă politică, lipsindu-i calităţile unui adevărat bărbat de stat. N. n.), şi războiul s'a încheiat cu pacea dela Viena în favoarea Casei de Habsburg (1624). Abia acum s'a deşteptat Bethlen la cruda realitate şi ca prin minune schimbă macazul: se împacă cu Impăratul şi trădează pe Turci, recunoscând dreptul lui Ferdinand asupra Ungariei, pretinzând pe seama sa locul de guvernator al Ungariei, renunţând la tron. Prin gestul acesta, însă, a trădat şi cauza protestantismului, în a cărui nume militase până atunci împotriva catolicismului habsburgic.

Cum era firesc Bethlen n'a păstrat fidelitate nici Impăratului, deoarece când Franța, împreună cu Anglia și cu Țările de jos s'au aliat contra Habsburgilor, Bethlen imediat s'a pus din nou în serviciul acestora, împăcându-se cu Turcii, cu care vroia să atace Viena. Concomitent, însă, trata pe ascuns și cu Ferdinand, lăsându-și și ușa aceasta deschisă. Moartea timpurie (în etate de 49 ani), însă, îi curmă planurile la 15 Noemvrie 1629.

Cum Bethlen încă în 1626 s'a căsătorit cu Ecatarina de Brandenburg, după moartea lui această principesă germană a urmat în scaunul domnesc al Ardealului, întâmpinând, însă, rezistența nobilimei maghiare... *„care a urît-o, fiind germană“*. Astfel fu constrânsă în 1630, ca să renunțe la tron.

A urmat în scaunul domnesc *Gheorghe Rákoczy*, care folosindu-se de încurcăturile generale, s'a aliat cu Casa de Habsburg împotriva lui Stefan Bethlen, protejatul Turcilor, instaurând — după învingerea acestuia — un regim și mai absolutistic ca sub Gabriel Bethlen. Când, însă, Franța a declarat războiu împăratului Ferdinand al III-lea, Rákoczy a trădat alianța încheiată cu Austria, raliindu-se dușmanilor implacabili ai Reichului, continuind astfel jocul frivol din trecut, alături de Turci (1643); fiind sprijinit de către toată națiunea maghiară, care din nou și-a întors spatele față de regele încoronat și legitim.

In toiul războiului, însă, Turcia interzice lui Rákoczy continuarea ostilităților (1645), deoarece s'a înțeles cu Viena, îndreptându-și privirile asupra Cretei, care a format proprietatea republicii Veneției. Astfel sultanul nu dorea coutinuarea războiului împotriva Austriei. Cu atât mai vârtos că, nu intra în vederile diplomației turcești emanciparea vasalului său, care pe barbă proprie a încheiat alianță cu Svedia. Sultanul nu s'a opus, când era vorba de cucerirea părților nordice (Slovacia de azi), ce au mai rămas din fosta Ungarie, consimțând ca Rákoczy să mențină în proprietatea sa cele șapte județe cucerite încă de către Gavrilă Bethlen, deoarece în felul acesta suveranitatea osmană se extindea până sub Bratislava, dar nu tolera, ca vasalul său să se atingă de Ungaria-panonică, ocupată de Turci, și să facă o politică externă pe cont propriu.

Astfel se constată din politica principiilor din Ardeal că, toate cuceririle erau făcute la adăpostul altor puteri mari, acaparând câte o bucată de ţară când cu ajutorul Germanilor, când cu ajutorul Turcilor. Menţinându-şi faimoasa supremaţie tot cu ajutorul şi sprijinul celor mari, dar niciodată din forţe proprii, căci pentru aceasta erau prea puţini şi prea slabi. Sdrâncăneau cu sabia altuia şi sub pulpana altora se compläceau într'un rol imperialist.

Dealtminteri moartea subită (11 Oct. 1648) a pus capăt vieţii sbuciumate a lui Rákoczy...

— Grf —

Constatările d-lui Jakabffy Elemér. In 1939 a apărut la Budapesta (Ed. „Studium") o lucrare în colaborarea d-lor *Dr. Jakabffy Elemér* din Lugoj, fostul vicepreşedinte al partidului maghiar regnicolar şi *Páll György,* fostul secretar al organizaţiei politice din Timişoara, azi repatriat în Ungaria, cu următorul titlu: A Bánsági Magyarság Husz Éve Romániában. (Ungurimea douăzeci de ani în România).

Lucrarea tratează istoricul dela 1918 încoace, adică după războiul mondial, apoi transformarea societăţii maghiare în Statul nou înjghebat şi situaţia poporului maghiar în decursul celor douăzeci de ani, petrecuţi sub stăpânirea română.

Abstrăgând de unele părţi exagerate şi conclusiuni unilaterale, lucrarea este ţinută pe linie obiectivă şi ne serveşte şi nouă documente preţioase, deoarece autorii — poatecă involuntar — au recunoscut astfel de stări, care nicidecum nu fac ruşine stăpânirei române.

In cele ce urmează vom relata constatările autorilor, deoarece emană din peana unor luptători politici consacraţi ai poporului maghiar şi astfel nu putem să fim bănuiţi de pärtinirea punctului de vedere românesc.

Cât priveşte partea istorică, ne vom opri numai asupra unor momente interesante, demne de a fi cunoscute şi de publicul nostru.

Aşa d. e. autorii constată că, în decursul războiului mondial propaganda română şi sârbească s'a mai potolit, ivindu-se cu atât mai vehement *propaganda pan-germană.* Fapt, ce s'a resimţit şi în Banat, *deoarece această propagandă fu îndrumată — zic autorii — din afară, nefiind străină de ea nici înaltele cercuri din Reich.* Şi ca dovadă se provoacă la discuţia fostului primar al Timişorii: J. Geml, un German maghiarizat, cu Mareşalul *von Mackensen,* care a reproşat regimului maghiar atitudinea de desnaţionalizare a elementului german din Ungaria. Amintind că, deja în Galiţia a constatat ura soldaţilor maghiari împotriva a tot ce este nemţesc, cântând în auzul său: „Mégis huncut a német" (Totuşi e netrebnic Neamţul). La ce autorii în adnotaţie fac trimitere la memoriile lui *Bismarck,* în care acesta constată: „Symptome zeigen, dass in kritischen Momenten das Selbstvertraun des ungarischen Husaren u. Advokaten stärker ist, als die politische Berechnung u. Selbstbeherrschung. Lässt doch auch in ruhigen Zeiten mancher Magyar sich von den Zigeunern das Lied „Der Deutsche ist ein Hundsfott" aufspielen". Această propagandă, bine înţeles, s'a inteţit după războiu chiar şi în România, unde controversele între Unguri şi Germani luase de multeori proporţii vehemente...

Nu mai puţin interesant este recunoaşterea ce o fac autorii cu referire la trecutul elementului maghiar, îndeosebi cel conducător din Banat, relatând faptul că, Maria Terezia în 1779 admisese — după multe sforţări — reînfiinţarea judeţelor bănăţene. Cum la posturile de comandă se pretindea calitatea de nobil, în lipsa acestora, guvernul vienez a pus în vânzare imobilele din domeniile imperiale, *acordând cumpărătorilor concomitent şi nobilimea maghiară şi, angajând aceşti neo-nobili latifundiari, în tot decursul sec. al XVIII—XIX-lea, în administraţia judeţeană.*

Aceşti nobili cu pajură nou-nouţă se recrutau — afirmă autorii — din familii maghiare, germane, greceşti, armene, române, sârbe şi macedo-române, care au cumpărat moşiile împărăteşti.

„Astfel cei mai numeroşi din aceşti neo-nobili n'au fost de obârşie maghiară..." constatare, ce concordă perfect cu afirmaţiile documentate ale istoricilor români, deoarece după stângerea casei

Arpadiene, sub regi străini, apoi în urma invaziei turceşti, *elementul maghiar a dispărut complet din Banat,* unde şi anterior nu erau decât soldaţi maghiari în diferite cetăţi, dar niciodată ţărani agricultori. Prin urmare soldaţii s'au retras în şesul ungar, iară nobilii maghiari, împreună cu nobilii români, s'au refugiat în Ardeal. Iară în Banat — sub Turci — n'au rămas decât băştinaşii vechi şi în veci legaţi de glie: massele mari ţărăneşti ale Românilor. Ivindu-se neo-nobilii străini abia după retragerea Turcilor în sec. al XVIII—XIX-lea, care apoi au mai adus şi ceva colonişti maghiari, în număr foarte redus.

Acest element neo-nobil apoi s'a încuscrit cu timpul cu familiile meseriaşilor germani din oraşe, formând cheagul burghezimei maghiare. (Deci şi ea de obârşie străină. N. n.)

De un imperiu maghiar integral, însă, — afirmă autorii — abia între anii 1867—1918 se poate vorbi. Dar şi în această epocă elementul maghiar rural fu foarte redus la număr şi s'a compus din muncitorii agricoli ai latifundiilor. Având din punct de vedere maghiar două popoare, deşi străine, un rol covârşitor : Şvăbimea rurală filo-maghiară, cu stratul său intelectual complet maghiarizat şi Evreo-Maghiarii asimilaţi. Din aceste elemente s'a format burghezimea urbană maghiarizată (p. 34—35).

La aceste constatări obiective n'avem să facem decât un singur comentar: *prăbuşindu-se acest artificiu politic prin redeşteptarea sentimentului naţional la Şvabi, căci Evreimea datorită numărului ei redus nu contează, în Banat nu mai există o problemă maghiară.* Concluzie logică, ce rezidă chiar din constatările lucrării din speţă. Deşi autorii se străduiesc, ca să prezinte elementul unguresc ca un factor important în viaţa politică, economică şi culturală a Banatului. Ori cei 100 mii Maghiari (în care număr se cuprind şi numeroşii Unguri asimilaţi), lipsiţi de sprijinul elementului german şi evreiesc, deposedaţi de puterea economică, numai au nici cea mai mică „Durchschlagskraft“, ce i-ar indritui la un rol preponderent. Părăsiţi de forţele absorbite artificial din sânul minorităţilor de altă dată, fără geniul unui Herczeg Ferenc, Hubay Jenö, Barothy, Szentgyörgyi şi mulţi alţi, recunoscuţi şi de către autori ca de origine şvăbească; avizaţi exclusiv pe forţele spirituale pro-

prii, pe geniul ţăranului maghiar, neglijat secole dearândul chiar de dragul veneticilor neo-maghiari, abia va putea concura cu elementul românesc şi german în plină evoluţie. Umbră, ce şi-a arătat conturile deja în 1918, când la Budapesta s'au format două sfaturi naţionale: unul sub conducerea lui Jacob Bleyer, conducătorul Germanilor din şesul ungar, care milita pentru integritatea Ungariei şi altul, condus de conducătorul Saşilor: *Rudolf Brandsch*, care pretindea adaptarea politicei germane la situaţia nouă europeană, deci la aderarea Germanilor din Transilvania la anexarea Ardealului şi a Banatului la România.

Ambele mişcări avuse aderenţi în Banat, zic autorii: mişcarea maghiarofilă era susţinută cu îndârjire de către prietenii din trecut ai Ungurilor, iară aderenţii *partidului poporului german* din Banat, înfiinţat în anul 1907, urma credincios pe Brandsch, susţinut cu multă hotărîre dela început de către totalitatea Saşilor. Această mişcare era îndrumată în Banat de către *Orendi-Hommenau, Kopony şi Möller*, cari au început o campanie înverşunată împotriva aşa zişilor „maghiaroni".

Dealtminteri scopul acestor filo-maghiari fu, concludem noi, ca să bage zizanie, neînţelegere, duşmănie între Români şi Şvabi, nu cumva să se apropie sufleteşte aceste două popoare. Din aceste motive: nimic nu era bun şi salutar în România, fiind Şvabii sistematic aţâţaţi împotriva Statului român...

Evreii deşi în număr infim, 15.570 suflete conform statisticei maghiare din 1910 în Banatul întreg, au deţinut, constată autorii, *toată puterea economică, culturală şi politică*, concentrată în oraşele mai mari ale regiunei. Aşa d. e. în jud. Caraş-Severin dintre cei mai mari contribuabili 11 fusese Evrei. Iară în Timişoara 20 Evrei bogătani erau impuşi după un venit anual de peste un milion Kor. fiind proprietarii la 1/3 parte a tuturor proprietăţilor urbane.

Cât priveşte pe sionişti, deşi politiceşte s'au separat de partidul maghiar, majoritatea lor — afirmă autorii — se considerau şi pe mai departe a fi buni Unguri, sprijinind mişcările culturale şi politice maghiare.

Autorii apoi publică tabela parohiilor rom. cat. şi constată că, *din 123 parohii bănăţene trei sunt curat maghiare, în 21 au majoritatea, în 60 sunt în minoritate, iară în 39 numărul lor este infim.* (Se mai poate vorbi de o problemă maghiară în Banat?). *Totuşi în jud. Caraş-Severin din 414 şcoli* (în 1910) 153 aveau limba de propunere maghiară, 2 germană, 1 slovacă, 250 română, bine înţeles şcoli confesionale, deoarece în fosta *Ungarie nu existau şcoli cu limba de propunere maternă, ci exclusiv cu limba de propunere maghiară; 1 ruteană şi 8 sârbeşti. (Deşi conform statisticei maghiare din 1910 în acest judeţ din o populaţie totală de 446.147 numai 33.787 fusese Unguri).*

Iară în jud. Timiş din 336 şcoli primare 142 aveau limba de propunere maghiară, 18 germană, 1 slovacă, 128 română, 44 sârbească şi 3 diverse. (Din o populaţie totală de 400.910 suflete, dintre cari 120·683 erau Germani, 160.585 Români, 57.821 Sârbi, 47.518 Unguri, 2.612 Slovaci etc.). Şi în Timişoara din 25 şcoli primare 19 fusese maghiare, 3 româneşti (confesionale), 3 sârbeşti, şi nici una germană. (La o populaţie de 72.555 suflete, dintre cari 31.644 au fost Germani, 28.552 Maghiari, 7.500 Români, 3.482 Sârbi etc.)

Ca explicaţie lipsei de şcoli primare germane în judeţul întreg (20 la număr), autorii relevă faptul *atitudinei filo-maghiare a Aulei Episcopeşti rom. cat. din Timişoara, reprezentată de Blaskovics Ferenc*, care nu numai că facilita maghiarizarea, dar pretinsese pentru acest scop şi sprijinul statului, recunosc înşişi autorii. (Ori acest Blaskovics era după Unire cel mai falnic naţionalist german!) După alipirea Banatului la România, Germanii au început o febrilă organizare a învăţământului în spirit naţional-german. Insă, publicul german a rămas însuşi recalcitrant faţă de strădania conducătorilor, ceea ce remarcă autorii cu multă satisfacţie, afirmând:

> „Oricât s'au străduit ziarele germane şi organizaţiunile germane în pripă înfiinţate, ca să convingă părinţii de origine şi cu nume german, ca să-şi înscrie copiii în şcoală germană, o mare parte din ei şi-a înscris copiii în secţiile maghiare, *chiar şi împotriva forţărilor violente*

a Şvabilor, sprijiniţi de către oficialitate... Insuşi ziarul „Deutsche Wacht" fu nevoit, ca să recunoască aceasta... *cerând intervenţia prefectului, pentru a constrânge pe elevii şvabi, ca să frecventeze şcoala germană„* (pg. 83).

Nu mai puţin interesant este capitolul, în care autorii enumără acele instituţiuni culturale şi asociaţiuni sociale, care după unire şi-au sistat activitatea, prezentând — bine inţeles — acest fapt, ca o acţiune politică a autorităţilor române, îndreptată impotriva culturei maghiare. Astfel relevă că, la Timişoara nu mai funcţionau în 1939 29 de instituţiuni, dintre care abia 14 fusese înfiinţate între anii 1881—1891, restul erau injeghebări mai recente cu tendinţa vădită de maghiarizare.

Iară în judeţul Timiş au fost sistate 30 instituţiuni, infiinţate cu acelaşi scop în regiuni locuite de Români şi Germani. Cum e d. e. comuna: Bacova, Beregsău, Folia, Ghilad, Clopodia, Lighed, Urseni, Maureni, Topolovăţ, Omor, Sânandrei etc. La fel era situaţia în jud. Torontal, unde şi-au sistat activitatea 28 instituţiuni. D. e. la Biled, Lovrin, Iecea, Comloşul-Mare, Nereu, Valcani etc. unde abia fusese câte un pui de ungur, cu excepţia unor funcţionari comunali.

Şi mai elocventă este situaţia în jud. Caraş-Severin, adică într'un judeţ curat românesc (cu 33.787 unguri), unde şi-au sistat funcţionarea 17 instituţiuni, înfiinţate în comune curat româneşti, cum este d. e. Bozovici, Teregova, Sacul, Moldova etc.

Şi nu este deloc logic, când autorii pun în sarcina regimului românesc sistarea acestor instituţiuni hibride, care după ce funcţionarii maghiari fusese înlocuiţi, nu mai aveau clientelă. Recunoscând înşişi autorii că, foarte multe instituţiuni continuă să existe, schimbându-şi limba oficială în limba germană ori română, datorită faptului că, până la Unire li s'au impus limba maghiară, deşi clientela era de obârşie română ori germană. Recunoscând apoi şi faptul că cele mai multe instituţiuni se menţineau prin subvenţii oficiale; resurse, ce fusese îngheţate după întroducerea regimului românesc.

Cât priveşte presa, autorii recunosc că: „— — — după instaurarea regimului românesc au apărut mai multe reviste literare

şi ziare de reportaj". (Inşiruie vreo 10 reviste). Tot sub regimul românesc au apărut mai multe lucrări literare. Deşi în privinţa aceasta ne lipseşte o antologie completă. Ştim, însă, din statisticele noastre că, sub stăpânirea română au apărut în Ardeal şi Banat mai multe ziare şi reviste, ca sub era maghiară.

Autorii trec apoi la sesizarea vieţii economice a minorităţii maghiare din Banat, impiedecându-se de reforma agrară, ca toţi politicianii minoritari. Scapă, însă, din vedere că reforma agrară n'a fost o reformă economică, ci una socială. *România incleştată intre bolşevismul din Răsărit şi cel din Apus, intre comunismul rusesc şi cel maghiar al lui Kun Béla, n'avea alt expediment de scăpare.* Apoi nu este vina Statului român, dacă Maghiarii, Ungurii asimilaţi, Evreei şi Germanii au acumulat, în decursul veacurilor, toate bogăţiile şi tot pământul în mâna lor. In consecinţă reforma agrară trebuia fatal să se îndrepte împotriva acestor deţinători de pământuri.

Lucrarea combate dealtminteri motivul social al reformei cu referire la Banat, însă, din statistica publicată rezultă chiar contrarul afirmaţiunilor făcute, când constată singuri că:

In jud. *Caraş-Severin* au existat în anul 1920 din totalul teritoriului agricol:

9·25% în posesia gospodăriilor minuscule
64·66% „ „ „ mici
5·85% „ „ „ mijlocii şi
20·24% „ „ „ mari.

In jud. *Timiş* iară avuse din totalul teritoriului agricol:

5·18% în posesia gospodăriilor minuscule
60·59% „ „ „ mici
13·80% „ „ „ mijlocii şi
20·43% „ „ „ mari

Pe când din totalul gospodăriilor:

In jud. *Caraş-Severin* erau

45·15% în posesia gospodăriilor minuscule
54·54% „ „ „ mici
0·14% „ „ „ mijlocii şi
0·07% „ „ „ mari

Iară în jud. *Timiş*:

47·43%	în posesia	gospodăriilor	minuscule	
51·79%	„	„	„	mici
0·66%	„	„	„	mijlocii şi
0·12%	„	„	„	mari

Adică în jud. *Caraş-Severin* din totalul teritoriului au deţinut gospodăriile minuscule şi mici: 9·25% plus 64·66% = 73·91%, iară cele mijlocii şi mari 5·85% plus 20·24% = 26·09%. Acest teritoriu s'a împărţit între 45·15% plus 54·64% = 99·79% gospodării minuscule şi mici şi 0·14% plus 0·07% = 0·21% gospodării mijlocii şi mari. Cu alte cuvinte: 99·79% gospodari minusculi şi mici au deţinut 73·91% din totalul teritoriului agricol, iară 0·21% gospodari mijlocii şi mari avuse în posesie 26·09%.

Dacă facem aceeaşi operaţie şi în jud. *Timiş* aflăm un rezultat şi mai defavorabil, deoarece aci au obţinut 99·22% gospodari minusculi şi mici din totalul teritoriului agricol 65·77%, iară 0·78% gospodari mijlocii şi mari aveau în posesie 34·23% din totalul teritoriului cultivabil. Şi autorii totuşi neagă motivul social al reformei agrare. Recunoscând că în adevăr moşieri mari şi mijlocii fusese Unguri, deoarece numai dela ei s'a putut esopera exproprierea, fiind ei singuri deţinătorii acestor bogăţii. Averi câştigate — cum au relatat-o ei înşişi — de către nişte venetici străini, pripăşiţi pe pământul mânos al Banatului. Cum rezultă şi din lista moşierilor mari din jud. Caraş-Severin, publicată în lucrarea din speţă: Bissingen, Bösz, Bukovinszky, Domany, Fabry, Jakabffy (este de obârşie armeană), Fialka, Klein, Litsek, Manno, Palik-Ucsevny, Radossevich, Todorescu, Wodianer etc. formând acea clasă neonobilă (gentrymea) nobilitată nu în urma virtuţilor sale militare, ci datorita faptului că, la timpul său avuse bani şi a cumpărat moşiile imperiale cu un preţ de nimica... Misera plebs îşi vărsa sângele pe câmpiile de luptă ale Europei şi bogătaşii beneficiau de eliberarea Banatului de sub stăpânirea turcească. La care eliberare n'au contribuit cu nimica.

Constată apoi, foarte obiectiv, că această clasă mijlocie a sărăcit deja în decursul războiului şi sub ocupaţiunea sârbească prin nenumerate rechiziţionări, prin împrumutul de războiu ungar, prin

prădăciunile săvârşite cu prilejul revoluţiei, prin speculaţiuni neisbutite, prin vânzări operate pe Koroane proaste, deprecierea depunerilor la bănci, excrocaţi de aventurieri etc. etc. Astfel mizeria generală nu se poate pune în sarcina Statului român. Numai muncitorii maghiari agricoli au suferit în urma exproprierii, deoarece nu-şi mai aveau traiul în angajamentele cu moşierii mari. In consecinţă au invadat oraşele, unde industria (evreo-maghiară) s'a îngrijit de plasarea lor. Trebue, însă, să remarcăm faptul că, aceşti muncitori agricoli fusese la fel neşte venetici, colonizaţi abia dela 1880 încoace, *cu tendinţa politică vădită, ca să străpungă linia demarcaţională etnică a românităţii din Banat.**)

Că ce putere financiară formidabilă fu la Timişoara concentrată rezultă din simplul fapt, vizat de autori, că la finea războiului mondial activau în metropola Banatului 29 institute financiare, care toate laolaltă au semnat 458,363.350 Kor. aur la împrumutul de Stat maghiar. După întronarea dominaţiei române viaţa economică a început să se redreseze. Indeosebi meseriaşii mici maghiari, care aveau materii brute, au câştigat sume considerabile, recunosc înşişi autorii...

Intr'un capitol, întitulat „procese politice", se descrie pe larg procesul *„leventiştilor"* din Martie 1920. Ceea ce ne provoacă oarecare zimbet, este lista acuzaţilor, reprodusă în lucrare; *constatând că dintre cei 43 acuzaţi 25 aveau nume străin (îndeosebi german)* la o mişcare de pură esenţă naţional-maghiară. (Pag. 109). Ceea ce nu ne miră deloc, dacă luăm în considerare că, conform statisticei maghiare din 1910 în Banatul românesc au trăit în total 117.584 Unguri, implicit cei 15.570 evrei. (Populaţia întreagă număra în acest teritoriu 972.086 suflete. Statistica română în 1920 aflase în Banatul românesc 916.949 suflete, dintre care numai 88.336 fusese Unguri).

Iniţiativa organizării politice a minorităţii maghiare pe baze naţionale a pornit dela Cluj în 1921, când s'a înfiinţat sub conducerea baronului Josika Samuel „Asociaţia maghiară" (Magyar

*) Mai cu seama Banca Timişoarei cu cele 37 intreprinderi industriale a contribuit foarte mult la concentrarea acestor muncitori la Timişoara, cu scopul, ca să înlesnească o cât mai elocventă maghiarizare a oraşului.

Szövetség). Sub imboldul acestei mişcări s'a convocat şi la Timişoara în 20 Febr. 1921 o mare adunare, la care luase parte circa 100 persoane.

După desfiinţarea „Asociaţiei maghiare", s'au înfiinţat în Ardeal două partide: *partidul poporului maghiar* (Magyar Néppárt) şi *partidul naţional maghiar* (Magyar Nemzeti Párt). Iară la finea anului 1922 ambele partide s'au contopit în *Partidul maghiar regnicolar* (Országos Magyar Párt); organizaţie, ce a reprezentat interesele minorităţii maghiare timp de 15 ani.

In Banat s'a înfiinţat acest partid unic în luna Dec. 1922 şi concomitent s'au organizat afiliaţiile la Sânnicolaul-Mare, Ciacova, Gătaia, Ghizela, Lugoj, luând parte delegaţii din Banat la *adunările regnicolare din Braşov în 1924 şi la Târgul-Mureş în 1925.* Iară cu începerea lui 1926 partidul a început o febrilă organizare în oraşul Timişoara, pornind — zic autorii — din casă în casă, din stradă în stradă, pentru a înregimenta pe toţi Ungurii în cadrele partidului.

Pactul dela Ciucea, încheiat cu Partidul Averescan în vara lui 1926, a înlesnit mult continuarea organizaţiei, încât aproape în fiecare comună, unde erau Unguri, s'au înfiinţat afiliaţii. Totodată s'a pus bază înjghebării casei maghiare: *„Magyar Ház"* din Timişoara, înfiinţându-se şi Reuniunea femeilor maghiare, care în luna Februarie 1927 a aranjat întâiul bal maghiar din Ardeal şi Banat *în sălile Casinoului Militar !...* (Aşa de persecutaţi erau sărmanii Unguri în România barbară. N. n.).

In 1923 s'a ţinut reorganizarea partidului în cadrele unor festivităţi somtuoase, în prezenţa cont. Bethlen György, preşedintele partidului pe Ţară întreagă. Membrii partidului din Banat atinsese numărul de circa zece mii, care se bucurau de asistenţă juridică, primind comunicări litografate în fiecare lună, pentru a fi pe deplin orientaţi asupra activităţii partidului. Iară în fiecare an s'a editat calendarul partidului. In epoca aceasta — afirmă autorii — raportul între partidul maghiar şi celelalte partide româneşti era cordial, contactul cu autorităţi amabil, *admiţându-se limba maghiară în conversaţia oficială.* Situaţia economică fiind destul de favorabilă, viaţa socială a minorităţii maghiare s'a înviorat simţitor. Diferitele

secţii ale partidului aranjau, împreună cu reuniunile culturale reprezentaţii şi petreceri dansante. Iară delegaţii partidului parcurgeau satele cu automobile, îndrumând şi informând populaţia rurală... Totodată s'a început zidirea „Magyar Ház"-ului, cu înfinţarea bibliotecilor populare, organizarea cercetaşilor; aranjând apoi numeroase conferinţe literare, reprezentaţii teatrale de diletanţi etc. *Şi ceea ce era surprinzător, organizaţia partidului a prins rădăcini chiar la periferia şi în suburbiile Timişoarei, între muncitorii manuali, spre uimirea socialiştilor.*

In 1928 delegaţii bănăţeni au luat parte la adunarea mare dela Odorhei. Iară în cursul lui 1929 s'au înfiinţat în jud. Severin încă 12, în Caraş 2, în Timiş-Tor. 16 noui organizaţiuni politice. Astfel în Banat activau 73 de organizaţiuni urbane şi rurale.

In 1932 partidul a închiriat la Lugoj un apartament spaţios, unde sub egida Reuniunei maghiare de cântări s'a desvoltat o vie activitate culturală. La fel s'a inteţit activitatea organizaţiilor din Orşova, Caransebeş şi în toate celelalte comune locuite de colonişti.

La Oraviţa încă în anul 1924 au format o reuniune *15 familii* desvoltând o febrilă activitate culturală, organizând conferinţe, întruniri, şezătoare. Până ce în anul 1930 s'a înfiinţat şi filiala partidului, cu un birou popular, cu sediu şi bibliotecă proprie, cu sală de lectură şi de conversaţie.

Rezultatul acestei acţiuni fusese foarte preţioasă, deoarece datorită mişcării partidului maghiar fu reprezentat în consiliul orăşenesc dela Lugoj şi Oraviţa, luând parte activă şi la alegerile generale cu candidaţi proprii. *Astfel în jud. Caraş* (cel mai românesc) *au obţinut la alegerile din 1932 în total 924 voturi, la o populaţie de 5039 suflete.* Iară în Timişoara — în urma pactului încheiat cu partidul naţional-ţărănesc, — trei delegaţi au căpătat loc în consiliul judeţean şi 6 delegaţi în consiliul municipal. Având deci, partidul posibilitatea, ca să asigure teatrului maghiar o subvenţie de 250.000 Lei, pentru liceul catolic 50.000 Lei, pentru liceul piariştilor 50.000 Lei, pentru şcoala primară confesională 25.000 Lei, iar judeţul pusese la dispoziţia instituţiunilor culturale maghiare 120.000 Lei. La fel a intervenit partidul în interesul celor 646 ţărani maghiari îndreptăţiţi la reforma agrară, însă, omişi din

lista împroprietăriţilor, ordonând guvernul rectificarea listelor în interesul celor omişi. Totodată s'a şters peste trei milioane restanţa de arândă la două comune maghiare. *Luând guvernul măsuri ca, coloniştii maghiari expropriaţi să primească, peste suma acordată şi adjudecată de către arbitrajul dela Geneva şi contravaloarea obligaţiunilor de expropriere.*

A mai esoperat conducerea partidului o autorizaţie permanentă se seama filialelor din Banat ale Reuniunei Economice din Ardeal, ca să poată liber activa. Apoi a mai organizat — pe lângă cele existente — încă treisprezece filiale. A concertat toate reuniunile culturale într'o singură organizaţie; a înfiinţat un cerc maghiar, secţia tineretului, şi a transformat reuniunea economică susmenţionată în organizaţie regională bănăţănească: „Bánsági magyar gazdasági egyesület", în a cărui cadru apoi s'a înjghebat cooperativa agricultorilor: Bánsági mezögazdák termelö, Terményértékesitö és beszerzö Szövetkezete". Toate aceste instituţiuni fură plasate în „Magyar Ház".

La alegerile municipale din 1933 partidul maghiar a obţinut locul ajutorului de primar, un delegat în delegaţia permanentă şi şasă membri în consiliul municipal. Asigurând din nou subvenţii pe seama teatrului maghiar, 108.000 lei pentru şcoala primară maghiară; iară la judeţ 50.000 lei pentru scopuri culturale.

Dela 1934 începând atitudinea oficialităţii române s'a schimbat faţă de minoritatea maghiară, întâmpinând partidul maghiar tot mai multe obstacole. Totuşi s'a continuat organizaţia partidului, s'au distribuit peste 53.000 cărţi la sate, s'au ţinut serii de conferinţe în „Magyar Ház". Secuii aflători în Timişoara fuseseră organizaţi într'o societate corală şi teatrală, înfiinţându-se şi cooperativa „Corvin". Apoi Reuniunea femeilor a organizat ziua şcoalei în 1937, recrutând 1.490 membri noui. Iară delegaţii partidului luase parte la adunarea dela Sângeorgi şi reprezentanţii tineretului — tot în toamna lui 1937 — s'au prezentat la întrunirea dela Târgu-Mureş. La fel a participat partidul la alegerile din Decemvrie 1937, primind lista maghiară în Timiş-Tor. 10.581, în Caraş 603 şi în Severin 2461 voturi. Astfel Ungurii au căpătat în Banat un mandat.

Autorii, însă, nu ne explică şi cauzalitatea atitudinei schimbate a oficialităţii române.

In capitolul, unde se tratează situaţia ad hoc a diferitelor instituţiuni culturale, religioase şi de binefacere, autorii recunosc că şi în anul 1939, când a apărut lucrarea, activau în număr frumos multe instituţiuni culturale în parte salvate încă din era maghiară, *în parte nou înfiinţate sub imperiul român. „In Timişoara aproape sunt prea multe instituţiuni (!), deoarece numărul lor nu este în raport cu capacitatea financiară a maghiarimei sărăcite“.*

In lipsă de spaţiu nu înşiruim nenumăratele instituţiuni culturale, religioase, sociale etc. deoarece însuşi autorii recunosc existenţa lor. Mai mult: abundenţa lor superfluă. Ţinem, însă, să reţinem un fenomen — dealtminteri bine cunoscut — ce rezultă din lista membrilor conducători, publicată tot de autori. Ei bine! *Aproape majoritatea acestor Unguri fervenţi este de obârşie germană.* Fapt, ce se poate constata din numele participanţilor, fără a se sesiza de cei maghiarizaţi, adică Nemţi, ori Evrei cu nume maghiarizat.

Conform capitolului asupra învăţământului au activat în 1939 în *jud. Severin* la Lugoj şi în două comune coloniste *şcoli primare de Stat cu limba de propunere maghiară,* în jud. Timiş-Tor. în 7 comune coloniste şi la Timişoara în trei şcoale primare. Dar tot aci funcţionau *trei şcoale secundare de Stat cu limba de propunere maghiară.* Iară cât priveşte situaţia şcoalei confesionale ea se prezintă în felul următor:

In *jud. Caraş-Severin* în trei comune (plus Lugojul) cu 14 clase, 8 puteri didactice şi 482 elevi.

In *jud. Timiş.-Tor.* în patru comune cu 19 clase, 4 puteri didactice şi 208 elevi.

In Timişoara (în patru cartiere) cu 18 clase, 20 puteri didactice şi 1083 elevi.

Iară grădiniţe de copii erau în cele trei judeţe trei la număr, toate cu limba de propunere maghiară. La fel limba de propunere fusese la toate şcolile confesionale cea maghiară.

Confesiunea reformată maghiară avea, în anul 1938-1939 în Banatul întreg în şase comune şcoala confesională primară cu limba de propunere maghiară şi o grădiniţă de copii la Reşiţa...

In tratarea vieţii religioase a minorităţii maghiare din România autorii ating şi rezultatele — după ei dezastruoase — ale reformei agrare cu privire la bisericile maghiare. Ori din tabela publicată în lucrarea din speţă (pag. 184-187) noi tragem de cu totul alte conclusiuni. Iată de altminteri în rezumat datele autorilor din 160 comune locuite de Germani şi Maghiari catolici:

In 1918 aceste 160 comune au deţinut în total:

922	jugh.	350	stp.	pământ	preoţesc.
166	jugh.	652	stp.	„	bisericesc.
271	jugh.	1079	stp.	„	cantoral.
74	jugh.	1200	stp.	„	şcolar.
65	jugh.	800	stp.	„	învăţătoresc.

Iară în 1928, adică după reforma agrară:

3268	jugh.	471	stp.	pământ	preoţesc.
922	jugh.	1562	stp.	„	bisericesc.
685	jugh.	96	stp.	„	cantoral.
186	jugh.	90	stp.	„	şcolar.
265	jugh.	800	stp.	„	învăţătoresc.

Tot autorii se simt obligaţi a constata (pag. 189) că: „Deja anterior concordatului, dar îndeosebi dela încheierea acestei convenţiuni, viaţa religioasă a catolicilor în Banat a decurs neturburat". La fel se desfăşoară viaţa religioasă şi a confesiunei reformate, unitariene şi evanghelice, îndeosebi la Reciţa, Vegvár, Lugoj, Caransebeş, Bocşa-rom., Oraviţa etc. desvoltând organizaţiile bisericeşti o vie activitate culturală pretutindeni în Banatul întreg, fără a fi stingherite de oficialităţi.

— grf —
